

**UYS KRIGE SE FAMILIEBRIEWE UIT
FRANKRYK EN SPANJE
1931-1935**

**Teksuitgawe, met historiese oriëntering,
teoretiese verantwoording en annotasies**

deur
Stephanus Petrus van Aardt

Voorgelê ter gedeeltelike vervulling van die vereistes vir
die graad Magister in die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte
aan die
Universiteit van Stellenbosch

Studieleier: Prof. J.C. Kannemeyer

Desember 2009

DEKLARASIE

Deur hierdie tesis elektronies in te lewer, verklaar ek dat die geheel van die werk hierin vervat, my eie, oorspronklike werk is, dat ek die outeursregeienaar daarvan is (behalwe tot die mate uitdruklik anders aangedui) en dat ek dit nie vantevore, in die geheel of gedeeltelik, ter verkryging van enige kwalifikasie aangebied het nie.

SP van Aardt
Desember 2009

OPSOMMING

In hierdie verhandeling word die briewe, wat Uys Krige tydens sy verblyf in Frankryk en Spanje tussen die jare 1931 en 1935 aan sy gesin en vriende geskryf het, in 'n geredigeerde vorm uitgegee, terwyl annotasies verskaf word waar dit nodig is om spesifieke persone te identifiseer en sekere gedeeltes, sover dit agterhaalbaar is, te verhelder. Op dié wyse sal Krige se briewe teen die agtergrond geplaas word van die Mediterreense wêreld wat hy in dié tydvak leer ken het. Terselfdertyd sal die groeiproses belig word wat hy as skrywer in hierdie belangrike fase van sy lewe deurgemaak het. Die hoofdoel van die studie is om, uitgaande van die beginsels van die hedendaagse edisiewetenskap, 'n leesbare teks te konstitueer wat egter steeds getrou aan Krige se oorspronklike briewe sal bly. Deur só 'n teks tot stand te bring, word terselfdertyd tot dusver grotendeels onbekende fasette van 'n prominente Afrikaanse skrywer bekend gestel. Die oorspronklike briewe is almal per hand geskryf en is aan die Nasionale Biblioteek in Kaapstad deur J.G.J. (Bokkie) Krige geskenk. Hy het egter eers die briewe oorgetik en in vier leergebonde bundels laat inbind wat tans in die besit is van Eulalia Krige, die dogter van die skrywer. 'n Fotokopie van die getikte briewe dien as die uitgangspunt van hierdie studie. Dit word getranskribeer, versorg en met die oorspronklike briewe vergelyk om te verseker dat die tekste korrek oorgetik is.

Die briewe van Uys Krige aan sy familie, wat in hierdie studie opgeneem word, strek tussen die jare 1931, wanneer Krige, kort ná sy aankoms uit Londen, hom in die suide van Frankryk vestig, tot November 1935, wanneer hy uit Spanje, ná die publikasie van sy debuutbundel *Kentering*, na Suid-Afrika terugkeer.

SUMMARY

In this dissertation the letters of Uys Krige, which was written during his stay in France and Spain between the years 1931 and 1935, to his family and friends, are produced in an edited form, whilst annotations are provided where necessary to identify specific people and to, where possible, clarify some of the written parts. Thus Krige's letters will be placed against the backdrop of the Mediterranean world which he came to know during this era. At the same time Krige's growth as writer, which excelled during his European stay, will be highlighted. The aim of this dissertation is to construct a readable text which remains faithful to the original writings, based on the principles of the modern science of editions. By producing such a text, some previously unknown facets of a prominent Afrikaans writer are also brought to light. The original letters are all hand-written and were donated to the National Library in Cape Town by Krige's brother, J.G.J. (Bokkie) Krige. However, the latter retyped these letters and bound it in four leather collections which are now in the possession of Eulalia Krige, the writer's daughter. Photocopies of the letters serve as the starting point for this study. It is transcribed, edited and compared with the original letters to ensure the letters were retyped correctly.

The letters of Uys Krige to his family which are collected in this dissertation stretch from 1931, when Krige, shortly after his arrival from London, finds himself in the south of France, until November 1935, shortly after the publication of his debut poetry collection *Kentering* and before he heads back to South Africa.

MET DANK AAN:

- Prof. J.C. Kannemeyer, vir sy moeite, sy mentorskap en bowenal sy vriendskap.
- My moeder, prof. Maxi Schoeman (aka die Hex van Heidelberg), vir haar geduld en ondersteuning.

INHOUDSOPGAWE

Opsomming / Summary	3, 4
Hoofstuk I: Historiese konteks waarbinne Uys Krige se briewe geplaas kan word	
1.1) Inleiding	8
1.2) Die literêre situasie in Afrikaans tydens Krige se korrespondensie	8
1.3) Europese leerskool en die vriendskap met Roy Campbell	11
1.4) 'n Nuwe koers	13
1.5) Uys Krige as briefskrywer en die verhouding met sy familie wat hieruit blyk	14
Hoofstuk II: Teoretiese verkenning van die edisiewetenskap	
2.1) Beskrywing van edisiewetenskaplike terme	25
2.2) Geskiedenis van die edisiewetenskap	26
2.3) Die Anglo-Amerikaanse tradisie en die Europese of vastelandse tradisie	31
Hoofstuk III: Edisiewetenskap in Suid-Afrika	
3.1) Die stand van die edisiewetenskap in Suid-Afrika	35
3.2) Edisiewetenskaplike instansies en formele opleiding in Suid-Afrika	47
3.3) Die relevansie en noodsaak vir edisiewetenskap op die gebied van die (Afrikaanse) letterkunde	48
Hoofstuk IV: Die publikasie van briewe	
4.1) Kwessies rondom publikasie van briewe	54
4.2) Metode van redigering	59
4.3) Aanpassings in die Krige-briewe	60
Hoofstuk V: Nuwe insigte wat Krige se briewe bring	69
BRIEWE UIT FRANKRYK, OKTOBER 1931 - NOVEMBER 1933	72
BRIEWE UIT SPANJE, NOVEMBER 1933 – SEPTEMBER 1935	284

BIBLIOGRAFIE

1) In boekvorm	445
2) Koerante en tydskrifte	447
3) Internet	449
4) Nie-gepubliseerde artikels en onderhoude	450

HOOFSTUK I

HISTORIES-TEORETIESE ORIËTERING VAN DIE EDISIEWETENSKAP

1.1) Inleiding

Uys Krige kom vanuit 'n merkwaardige familie. Sy vader, Japie Krige, was 'n bekende en voortreflike Springbok-rugbyspeler. Sannie Uys, die skrywer se moeder, sou later die skrywer van twee bundels verhale word. Hulle oudste kind is Jacobus Gerhardus Joubert (Bokkie) Krige,¹ wat later twee boeke van die Franse skrywer Antoine Saint Exupèry in Afrikaans sou vertaal, terwyl Krige se jonger broer François 'n bekende kunstenaar sou word. Dit is net sy jongste broer Arnold wat nooit die kunste op enige wyse betree nie, al was hy wel suksesvol in die sakewêreld. Die skrywer se susters Mizzi en Suzanne beoefen later elkeen die beroep van joernalis.

Bokkie is in die meeste gevalle die ontvanger van Krige se briewe vanuit Frankryk en Spanje, hoewel 'n groot aantal ook aan sy moeder gerig is. Krige skryf ook aan Arnold en François, sowel as aan Mizzi en Suzanne en sy vriendin Dorothea Pyper.

Uit die briewe blyk dat die korrespondensie op 'n weeklikse basis geskied het.

1.2) Die literêre situasie in Afrikaans tydens Krige se korrespondensie

Om Krige se Europese verblyf en sy geestelike groei en die verfyning van sy prosa te bestudeer, is dit nodig om die literêre situasie tot kort voor sy vertrek na Europa in oënskou te neem.

Ná die Tweede Afrikaanse Beweging, tot 1934 met die verskyning van W.E.G. Louw se *Die ryke dwaas*, word die Afrikaanse literêre toneel oorheers deur skrywers wat hulle toespits op 'n tipe mikrokosmos van die Afrikaner se beleweniswêreld. Skrywers soos Totius (*By die monument*, 1909), D.F. Malherbe (*Karoo blommetjies*, 1909), C.J. Langenhoven (*Ons weg deur die wêreld*, 1913), Gustav Preller met sy historiografiese werke, Jochem van Bruggen (*Ampie: Die natuurkind*, 1924) en Eugène N. Marais (*Dwaalstories en ander vertellings*, 1927) skryf almal behoorlike en soms voortreflike werke, maar hulle beperk hulle almal

¹ Jacobus Gerhardus Joubert Krige (1909-1990) kry sy bynaam "Bokkie" vanweë sy pa Japie se sukses as Springboksenter in Paul Roos se Springbokspan wat in 1906 deur Brittanje getoer het. Bokkie, 'n uitmuntende student aan die Universiteit van Stellenbosch, ontvang 'n Rhodesbeurs en vertrek in 1931 na Oxford om sy studies in Engels voort te sit. Dwarsdeur sy lewe was Bokkie vir Krige 'n sielsgenoot vir wie hy met sy skryfwerk vertrou en wie se kritiek en kommentaar hy hoog geag het.

(met uitsondering van Marais met sy natuurwetenskaplike werke) tot die Afrikaner se tradisionele milieu. In hierdie tyd was dit die strewe van die taalstryders om Afrikaans uit te bou en tot amptelike taal te verhef. Vandaar dat die baie noue band tussen taal en nasionaliteit in die literatuur van die tyd neerslag vind.

'n Gevoel het egter onder jonger skrywers begin ontstaan dat Afrikaans homself op politieke, maatskaplike, filosofiese en kunsterrein buite die eng Afrikanersfeer moet ontwikkel tot 'n taal wat na “volwassenheid en gelykwaardigheid [moet] strewe”.² In talle van sy briewe stel Krige hom in teen die letterkundige status quo en hou hy vol dat hy nooit deel daarvan sal raak nie. In 'n brief aan Bokkie op 26 November 1932 vaar hy uit teen ouer skrywers soos Totius, J.F.W. Grosskopf en C.M. van den Heever wat hom teleurstel met hul nuutste bydraes in *Die Nuwe Brandwag* van Mei 1932. Krige beskryf die gedigte van Totius as “hopeloos”, terwyl Grosskopf verhale skryf “soos 'n duisendpoot wat met klewerige pote oor die papier loop en kruip en kruip en nooit end kry”. Ook op Van den Heever se “vermetelheid” om die Suid-Afrikaans-Engelse digter Roy Campbell te kritiseer, reageer hy fel: “God, dit lyk of die doodsbeendere van die Afrikaanse letterkunde besig is om uit mekaar te val.”

Krige se frustrasie kan beskou word as sy inset tot die aanloop van die nuwe Beweging van Dertig wat net 'n paar jaar ná hierdie geskrifte 'n aanvang sou neem, al was hy met sy reaksie nie bewus daarvan dat 'n aantal jong digters sy ontevredenheid met die middelmatigheid in die Afrikaanse letterkunde gedeel het nie.

Volgens N.P. van Wyk Louw is die uitbeelding en erkenning van drie verskynsels nodig om die letterkunde in 'n nuwe rigting te laat ontwikkel:

- 1) die stroom na die stad toe;
- 2) die verdwyn van die ouer, lekker lewe selfs op die platteland en die plaas;
- en
- 3) die skerper bewussyn van 'n klasverdeling onder die volk.

In sy lesing oor “Die rigting van die Afrikaanse letterkunde” op Stellenbosch in 1936, opgeneem in *Berigte te velde*,³ waarin hy hierdie drie kriteria uitlê, motiveer Louw die nood na 'n nuwe rigting, 'n nuwe “beweging” as volg:

² Kannemeyer, J.C. 1978. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur Band 1*, Pretoria: Academica, 267.

³ Louw, N.P. van Wyk. 1939. *Berigte te velde*. Pretoria: Van Schaik, 9.

“Ons letterkunde moet gaan, en gaan vandag terug na die diep bronne van die volk toe. Hierdie pad is só die kenmerk van alle groot literatuur, die kunstenaar en die volk is so onmiddellik aan mekaar verbonde, dat hierdie beweging selfs banaal kan klink. En tog moet ons dit kragtig en op alle tye uitspreek waar ons oral rondom ons hoor dat “ons moet wegkom van die nasionale in die letterkunde”. As dit kon, sou dit die einde beteken. Ons sou dan in ’n broeikasatmosfeer yl versies en ’n mooi bleek prosatjie kon skrywe [...]”

Maar by Louw, soos met die ander skrywers wat saam met hom in die Beweging van Dertig sou figureer, het hierdie verset geensins beteken om weg te beweeg van die Afrikaner se kultuur nie. Hy het die standpunt ingeneem dat dié ervaringswêreld juis uitgebeeld moet word. Volgens hom het die lewe “ernstiger, naakter, feller geword, en ’n literatuur wat ná aan die volkshart staan, sal dieselfde tekens dra”.⁴

In samehang met hierdie “volksgevoel” wat nodig is, skryf Krige op 8 Desember 1933 aan Bokkie:

“En so deur tot die taal by te voeg – uit sy eie taalverbeelding en die deftig en klankryke Nederlands – mag ’n Afrikaanse en werklike talentvolle skrywer en digter pragtige werk verrig, die Duitse letterkunde met iets afsonderliks en eie, verfrissend en kerngesond verryk... En hy behoort raseg te bly, Afrikaans, Afrikaans tot in sy murg en been, Afrikaans in die pragtige ruim sin van die woord – nie ’n ontwortelde, vlak kosmopoliet nie, ’n na-aper van uitgediende Europese kunsvorms nie...”

Dit is in hierdie gees dat Krige se debuutbundel *Kentering* in 1935 verskyn. Hoewel dieselfde geding met God, soos in die geval met W.E.G. Louw se *Die ryke dwaas* (1934) en N.P. van Wyk Louw se *Alleenspraak* (1935), of die biegpöësie, soos te lees in albei dié digbundels en Elisabeth Eybers se *Belydenis in die skemering* (1936), nie in Krige se werk voorkom nie, lei hy met sy vernuwing in die digkuns saam met die bogenoemde skrywers die Beweging van Dertig in. Op dié wyse slaan die Afrikaanse literatuur ’n nuwe koers in.

⁴ Louw, N.P. van Wyk. 1939. *Berigte te velde*. Pretoria: Van Schaik, 11.

1.3) Europese leerskool en die vriendskap met Roy Campbell

Krige se Europese verblyf het in 'n groot mate gedien as die leerskool vir 'n jong man wat sy skryftalent wou voed deur vertrouwd te raak met die Franse, Engelse, Duitse, Latynse, Nederlandse en Spaanse letterkunde. Uit die briewe blyk hoe wyd Krige gelees het en kan die invloed duidelik bespeur word wat groot letterkundige figure – soos Charles Baudelaire, François Villon, Joost van den Vondel en Federico Garcia Lorca – op hom gehad het.

Die figuur wat die grootste invloed in hierdie tyd op Krige se lewe uitoefen, is die digter Roy Campbell. Campbell en Krige het 'n hegte vriendskap opgebou wat só sterk was dat hy by die Campbells ingetrek en in 1933 saam met hulle oor die Franse grens na Spanje “gevlug” het.

Campbell, afkomstig van Durban, het dié stad in 1927 verlaat en saam met sy gesin het hy hom gaan vestig in Europa, aanvanklik in Frankryk, daarna in Spanje en nog later (ná Krige se terugkeer na Suid-Afrika) in Portugal. Toe Krige hom ontmoet, was Campbell reeds bekend as digter met bundels soos *The flaming terrapin* (1924), *The wayzgoose* (1928) en *Adamastor* (1930) wat suksesvol deur die publiek en kritici ontvang is. Campbell het 'n voorliefde gehad vir die Spaanse kultuur, waaroor hy later in bundels soos *Flowering reeds* (1939) sou skryf. Veral die Spaanse stiergevegte, wat hy in sy outobiografiese *Broken record* (1934) en *Light on a dark horse* (1951) uitbeeld, het hom in die besonder gefassineer. Hy het ook die mitologie gebruik as boustof vir sy skryfwerk, soos in *Mithraic emblems* (1936). Campbell se liefde vir Spanje en sy kultuur het Krige gestimuleer, soos 'n mens kan lees in sy briewe oor hul reis saam na dié sonnige land.⁵

Dat Campbell en sy skryfwerk 'n groot invloed op Krige gehad het, blyk duidelik uit die briewe. Vroeg in Februarie 1933 skryf hy aan Bokkie: “Roy, tussen meeste van die moderne Engelse digters, is soos 'n reus onder dwergies.” Sy agting vir die Campbells en hul vriendskap blyk op verskeie plekke in sy briewe. Op 7 Januarie 1932 skryf hy:

“Roy en Mary is my twee van die dierbaarste mense op aarde. Dit lyk of ek hulle al my hele lewe ken, [en] as ek daar by hul is, is ek uitermatig gelukkig,

⁵ Vergelyk brief 43 van 24 Mei 1933.

is dit soos my eie huis, en moet ek my altyd daar wegruk. Ek het nog nooit twee mense soos hul ontmoet nie.”

Krige skryf verskeie kere met hoë agting oor Campbell, soos in sy stuk “Eerste ontmoeting met Roy Campbell” wat in *Sout van die aarde* (1961) opgeneem is. In Campbell vind Krige ’n digterlike leermeester, en saam sit die twee gereeld tot in die vroeë oggendure en wyn drink en die poësie van groot skrywers soos Dante en Vondel lees.⁶ Wat Campbell op sy beurt in Krige vind, is tot op hede nog nie behoorlik bekend gemaak nie.⁷ In hierdie briewe kry ’n mens egter ’n eerstehandse blik op wat Krige vir Campbell beteken het.

Die ander groot invloed op Krige tydens sy jare in Spanje is sy kennismaking met die werke van Federico Garcia Lorca. Soos Baudelaire byna ’n obsessie by Krige word in Frankryk, neem Lorca en sy werke ’n sentrale rol tydens sy lewe in Spanje in. Volgens J.C. Kannemeyer vind Krige in Lorca “sy eie liefde vir Spanje en sy mense weerspieël, en daarby ook ’n meelewing met die eenvoudige boeremense en verstoteling van Lorca [...] getuig.”⁸

Krige sal jare later sy landgenote blootstel aan Lorca in sy vertalings van die Spanjaard se poësie in *Vir die luit en die kitaar* (1950) en *Verse van Lorca* (postuum in 1987 gepubliseer). Hy sal egter ook verder uit die Spanjaard se dramas vertaal. In 1963 sien sy vertaling van *Yerma* die lig en in 1980 word *Die huis van Bernarda Alba* gepubliseer.

Krige se “reis” na die Mediterreense lande van Wes-Europa het reeds tydens sy studentejare op Stellenbosch begin. Daar het hy onder leiding van dr. J.L.M. Franken, die professor, die Franse en Nederlandse letterkunde leer ken en is die begeerte geprikkel om Frans en van die ander Latynse tale verder te bestudeer en die suidelike

⁶ Vergelyk brief 49 van 20 Julie 1933. Vondel het Krige egter nie in dieselfde mate beïnvloed as sekere ander digters wie se werke hy in Europa leer ken nie. Slegs in sy bundel *Rooidag* (1940) – en spesifiek in “Die rivier”, “Die swerwers” en “Die sterre”, geskryf in Provence en Spanje – is dit uit die taalrykheid, die skilderende tegniek en die paarrym – van Vondel se belangrikste kenmerke – duidelik dat hy hier onder die invloed van die groot sewentiende-eeuse digter staan. Ongelukkig is dié gedigte van die swakste in Krige se oeuvre.

⁷ Campbell skryf ’n stuk getiteld “Uys Krige – A portrait” vir die literêre tydskrif *The Critic* se Januarie-uitgawe van 1932, waarin hy sy indrukke van Krige weergee. Maar in hierdie stuk wy Campbell meer uit oor die Afrikaanse poësie en die Afrikaner in die breër sin as wat hy oor Krige persoonlik skryf.

⁸ Kannemeyer, J.C. 2002. *Die goue seun. Die lewe en werke van Uys Krige*. Kaapstad: Tafelberg, 201.

Europese lande te besoek. Krige dra sy bundel *Vir die luit en die kitaar* in 1950 op aan Franken. Uit sy briewe blyk sy waardering vir Franken duidelik en kan die diepe vriendskap tussen die twee opgemerk word, veral in die brief van 4 Januarie 1932 aan sy ouers, waarin hy skryf oor die twee se reis na Italië.

1.4) 'n Nuwe koers

Voordat die skrywer sy leerskool in Frankryk begin en later in Spanje voortsit, vertoef hy byna drie maande in Londen saam met sy joernalis-vriend Jack Barkham. Maar vir Krige, wat 'n sterk behoefte had aan sonskyn en die karakters oor wie hy in Charles Baudelaire se werke op universiteit gelees het, was Londen met sy reënweer 'n "aaklige gryns monster",⁹ en het sy hart getrek na die Frankryk wat hy in dr. Franken se klasse leer ken het. Aan die einde van 1931 vertrek Krige en Barkham dus na Parys.

Met sy reise en verblyf in die Europese stede rondom die Middellandse See het Krige 'n nuwe koers vir die Afrikaanse letterkunde ingeslaan. Hy kies nie die "bekende" pad na Nederland, soos talle van sy tydgenote (byvoorbeeld C.M. van den Heever en W.E.G. Louw) gedoen het nie en hy bly ook nie, soos C. Louis Leipoldt voor hom, lank in die Britse hoofstad nie. Vir Krige was dit belangrik om 'n eie rigting in te slaan, nuwe plekke en dinge te sien wat hy op papier kon vaslê, en 'n lewe te lei wat hom elke dag iets nuuts kon bring.¹⁰ In 'n onderhoud sê sy enigste oorblywende suster, Suzanne Fox, Krige was "'n kind van die son; 'n romantikus wat gelok is deur die vreemde tale en plekke, en veral die see en die buitelewe".¹¹

Dwarsdeur sy lewe was Krige sterk daarop ingestel om teen die letterkundige status quo in te skryf. In 'n brief op 4 Oktober 1932 praat hy van 'n literatuur wat "Niks nuuts, niks verfrissend nie – so dood, morsdood, soos 'n Sondagagtermiddag in Koffiefontein"¹² is. Sy reis na Frankryk en Spanje, wat in daardie dae beskou kon

⁹ Kannemeyer, J.C. 2002. *Die goue seun. Die lewe en werke van Uys Krige*. Kaapstad: Tafelberg, 128.

¹⁰ Vergelyk brief 39 van 23 April 1933.

¹¹ Persoonlike onderhoud met Suzanne Fox in Kaapstad, 5 Julie 2008.

¹² Hierdie woorde van Krige herinner sterk aan die slotreëls van sy bekende gedig "Tram-ode", wat hy in 1932 in Marseille voltooi. Die gedig word afgesluit met die woorde "Wat kan ek van die daeraad verwag? / — Slegs Sondagmôre in plaas van Saterdag."

word as “onbekende terrein” vir die Afrikaanse letterkunde, kan gesien word as Krige se vroegste verset teen die norm.

In sy Spaanse reise kan hy in sekere opsigte as die Afrikaanse eweknie van die Nederlandse digter en skilder Hendrik de Vries beskou word. De Vries het jaarliks van 1924 tot 1936 Spanje besoek en kon homself met die passievolle Spaanse dansers en hul vaderlandsliefde vereenselwig, maar terselfdertyd het daar ’n empatie met die arm Spanjaard van hom uitgegaan. In so ’n mate het De Vries hom met die lot van die Spanjaard en Spanje se burgeroorloë en politieke onstuimigheid vereenselwig dat hy dit as sy tweede vaderland beskou het. Die Spaanse leefstyl en uitkyk op die lewe het, soos in Krige se geval, vir die res van sy lewe ’n sentrale rol in die lewe van die digter van Groningen gespeel. De Vries staan immers bekend as die “Spaanse Groninger”. Die wedervaringe van sy verblyf in dié land vind neerslag in die *Spaanse brieven 1924-1936* wat deur sy biograaf, Jan van der Vegt, versamel en geredigeer is.¹³

Krige se verblyf in Frankryk en Spanje het die weg gebaan vir talle Afrikaanse skrywers ná hom. In latere jare sou Jan Rabie, Etienne Leroux, André P. Brink, Hennie Aucamp, Wilhelm Knobel, Breyten Breytenbach, Chris Barnard en andere ook na dié lande reis waar hulle almal ook in mindere of meerdere mate as ’t ware hul leerjongenskap as skrywers ondergaan het. In dié opsig is Krige, soos Kannemeyer dit stel: “die literêre peetvader van Sestig”.¹⁴

1.5) Uys Krige as briëfskrywer en die verhouding met sy familie wat hieruit blyk
 Krige skryf al gedigte van sy skooldae af, en op universiteit het hy verskeie van sy werke gepubliseer in publikasies soos *Die Stellenbosse Student*. In 1929 word sy “Hart van Hialmar”, ’n vertaling van die Franse digter Charles Marie René Leconte de Lisle, met die hulp van dr. Franken opgeneem in *Die Nuwe Brandwag*, wat indertyd as die voorste letterkundige tydskrif in die land beskou is. Dit was die eerste keer dat Krige in só ’n prominente blad publiseer.

In Europa ontluik Krige ook as joernalis, al geniet hy nie aldag die skryf van “verspotte artikels” nie.¹⁵ Talle van sy stukke word opgeneem in voorste Suid-

¹³ De Vries, H. 2007. *Spaanse brieven*. Ingeleid en toegelicht door Jan van der Vegt. Amsterdam: Meulenhoff.

¹⁴ Kannemeyer, J.C. 1978. *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur. Band 1*. Pretoria: Academica, 463.

¹⁵ Vergelyk brief 31 van 28 Maart 1933.

Afrikaanse koerante en tydskrifte soos *Die Huisgenoot*, *Die Burger*, *The Cape Argus* en *Die Kleinspan*. Naas dié artikels toon sy briewe aan familieleden hoe hy skaaf aan sy bydraes om algaande 'n soepel prosastyl te ontwikkel.

Uit sy eerste briewe word dit duidelik dat Krige aanvanklik nie as briefskrywer oor die taalvernuf van skrywers soos N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw besit nie, soos 'n mens uit 'n vergelyking van sy briewe met dié in 'n publikasie soos *Ek ken jou goed genoeg...: Die briefwisseling tussen N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw 1936-1939*¹⁶ kan aflei. Krige se spelling is op baie plekke veel swakker as dié van die Louws en hy skryf ook nie altyd 'n suiwer Afrikaans nie.

Vir die jong kunstenaar is sy leerjongenskap 'n besonder moeilike fase. In sy werkboek vir kortverhaalskrywers, *Die blote storie 2*,¹⁷ skryf Hennie Aucamp: “Uit die briewe wat hy van 1929-1935 aan sy familie geskryf het, kom ons agter dat Uys Krige sy soepel prosa met bloed, sweet en tranes verwerf het”. Hy wroeg by tye om sy skryfwerk tot “'n blink geslypte diamant”¹⁸ af te poets en om van sy luiheid te ontsnap. Op 17 Oktober 1931 skryf hy in 'n brief aan Bokkie dat hy nou al “ses uur op 'n dag [werk.]” In Maart 1933 skryf hy aan sy suster Mizzi: “Ek werk dae en dae, selfs weke aanmekaar aan 'n gedig. Laat dit dan maande lê, en begin dan weer”. Met hierdie tipe besinning oor sy werk en die ure wat hy insit in die soeke na die waarheid wat hy wil oordra, kan hy vergelyk word met die Nederlandse skrywer Lodewijk van Deyssel, wat in sy briewe ook sy vertwyfeling uitspreek oor of enigiemand op aarde na duisende jare Die Waarheid sal vind.¹⁹

Krige laat homself by herhaling (in sommige gevalle gunstiger as ander) uit oor die Afrikaanse skrywers van sy tyd. Hy skroom byvoorbeeld nie om sy gevoelens oor C.M. van den Heever of Totius se werke aan Bokkie oor te dra nie. Dié tipe besinning en negatiewe reaksie lok 'n vergelyking uit met dié in *Ek ken jou goed genoeg...*, want ook Van Wyk en W.E.G. Louw vaar uit oor die literêre toneel en almal wat daarin betrokke is.

¹⁶ Kannemeyer, J.C. en andere. 2004. *Ek ken jou goed genoeg...: Die briefwisseling tussen N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw 1936-1939*. Pretoria: Protea Boekhuis.

¹⁷ Aucamp, Hennie. 1994. *Die blote storie 2*. Kaapstad: Tafelberg.

¹⁸ Vergelyk brief 25, geskryf in Junie 1934.

¹⁹ 'n Verwysing na die inleiding van Harry G.M. Prick se bundel *De briefwisseling tussen Lodewijk van Deyssel en Albert Verwey* (Deel 1). 1981. 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.

By Krige is dit nie net 'n bespreking van die literatuur nie, maar ook 'n deelname daaraan. Sommige briewe bevat die eerste pogings van sekere van sy bekendste vroeë gedigte. 'n Mens dink aan “Snel is ons lewe”, maar ook “Nagreën”, “My dae” en “Treursang vir Van der Merwe” wat hy in sy brief van 9 Februarie 1933 aan Bokkie insluit. Die vroeë aanloop tot een van Krige se belangrikste gedigte, “Tram-ode”, is terug te voer na 'n brief van 26 November 1932. In dié brief lê die wortels van die reëls wanneer Krige skryf:

“Ek is bly jy het van daardie vers gehou, dat jy dit eerlik, waaragtig deurvoel gevind het – ek is bly, baie bly – maar ek was taamlik seker dit sou 'n sterk indruk maak by enig toehoorder. Dit is slegs die eerste kopie. Ek het reeds verskeie verbeterings aangebring. Daar is nog heelwat aan te timmer. Snaaks, ek het aan Ruitersbospas gedink met die skrywe, maar dit nie ingesluit daar ek dag ek moet die gevaar van oorlaai en te veel volprop vermy.”

Later sluit hy wel Ruitersbospas by sy spel met die eiename in: “Die laaste stasie voor my tuiste het die mooi Xhosanaam, Waku. / Tierra del Fuego, Tristan da Cunha, Put-Sonder-Water, / Kilimandjaro en Ruitersbospas.”

Maar Krige skryf nie net oor letterkundige kwessies nie. In sy briewe het ons te make met 'n kunstenaar wat in voeling is met sy omgewing en die gebeure rondom hom. Soos dit met enige fyngevoelige kunstenaar die geval is, beoefen hy gedurig introspeksie oor sy emosionele welstand, vergelykbaar met die Nederlandse digter P.N. van Eyck, wat sonder skroom oor sy innerlike lewe skryf en oor sy letterkundige vermoë nadink.²⁰

Krige se briewe getuig ook van iemand wat in noue aanraking kom met wat rondom hom gebeur. Hy skryf oor aktuele sake soos 'n vloed in die omgewing,²¹ maar ook oor die ekonomie (byvoorbeeld Brittanje se besluit om in 1931 af te stap van die goudstandaard en die effek wat dit op die wisselkoers het), en veral die politieke onstuimigheid in Spanje.²²

²⁰ Delen, Piet. 1973. *De briefwisseling tussen P.N. van Eyck en Aart van der Leeuw*. 'S-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.

²¹ Vergelyk brief 56, geskryf in Oktober 1933.

²² Vergelyk brief 29 van die Spaanse geskrifte, geskryf in Oktober 1934.

Hierdie bewustheid van sy onmiddellike omgewing en belangrike gebeure wat om hom in dié tyd afspeel, kan Krige se briewe in sekere opsigte onderskei van dié van iemand soos die Engelse skrywer Jane Austen. In *Jane Austen's letters*,²³ saamgestel en versorg deur Deidre le Faye, skryf R.W. Chapman in die voorwoord dat Austen op verskeie geleenthede gekritiseer word omdat sy in haar briewe niks rep oor die groter gebeurtenisse wat daardie dae in Europa aangespeel het nie. Sy het slegs gefokus gebly op die bevoorregte mense waaroor sy ook in haar boeke skryf. In hierdie opsig is Krige veel anders, want onder die mense wat hy in sy beskrywings insluit, tel belangrike skrywers vir wie hy persoonlik ontmoet het, soos Aldous Huxley, Laurens van der Post, Hart Crane en natuurlik Roy Campbell. Krige ontdek dat Sanary-sur-Mer, waar hy hom 'n tyd lank vestig, wemel van Duitse skrywers wat ná die bewindsoorname van Adolf Hitler uit Duitsland gevlug het. Onder die Duitse skrywers wat hy ontmoet het, tel die broers Thomas en Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger en Arnold Zweig. Natuurlik skryf Krige ook oor kunstenaars wat hy bloot deur hul werke leer ken, soos Miguel de Cervantes en Federico Garcia Lorca, asook ander tipe mense soos politici, kelners, vabonde, bedelaars en drosters.

Uit die briewe is dit duidelik dat daar 'n hegte verhouding tussen Krige en Bokkie bestaan het en dat dié twee hoogs intelligente mense in hul jong jare 'n besondere kameraadskap gedeel het en dat hulle dinamies op mekaar ingewerk het.

Margaretta Jolly, mededirekteur van die Centre for Life History & Life Writing Research aan die Universiteit van Sussex in Engeland, skryf dat wanneer briewe tussen korrespondente wat 'n hegte band gedeel het, bestudeer word, “[A] general picture of identity [emerges] not only as it is expressed in relationship, but as it functions through it.”²⁴ Deur die korrespondensie met die persoon aan wie hy skryf, ontbloot die briefskrywer dan ook dele van homself en leer hy sodoende sy eie identiteit beter ken. Hierdie verkenning van die self is te sien in die brief wat Krige op 24 Desember 1934 vanuit Almeriá in Spanje skryf. Daarin sê hy:

“Jou lang brief het my geweldig interesseer. My mismoedig, maar tegelykertyd opgebeur, gesterk in die besef van die egtheid, die suiwerheid van my ideale vir my land, my volk, myself...”

²³ Le Faye, Deidre. 1995. *Jane Austen's letters*. Oxford University Press: Oxford.

²⁴ Jolly, Margaretta. 2000. *Writing others differently: Feminist letter-editing*. Ongepubliseerde akademiese artikel. Universiteit van Sussex. Aangevra via e-poskorrespondensie.

Sy briewe getuig ook, wanneer hy sy hoogte- en laagtepunte aangaande sy skryfwerk aan Bokkie oordra, van 'n belangrike faset van sy identiteit, naamlik om altyd emosioneel op die uiterste te leef. Op 10 Februarie 1932 (kort ná Krige se twee en twintigste verjaardag), beeld hy vanuit die kUSDorpie Sanary-Sur-Mer in Frankryk die frustrasie en mismoedigheid uit wat sy wroeging met sy skryfwerk by hom veroorsaak, wanneer hy aan Bokkie skryf: “Die Here weet ek skryf bitter swaar. Bloed en tranes. Sweet en snot. Dis hartverskeurend, pynigend somtyds, en ek word so moedeloos.” Dan, 'n bietjie meer as twee jaar later, op 5 Mei 1934, skryf hy uit Valencia, Spanje:

“Met my gaan dit eerste klas. Ek werk kliphard aan alles behalwe my artikels. My kop gons só van skryfplanne en –idees; ek kan slegs met moeite snags inslaap. Of die kool die sous werd is, weet ek eintlik nie. In elk geval, hierdie laaste drie dae verkeer ek in 'n gedurige toestand van opgewondenheid wat my tot dusver heeltemal vreemd is. Ek werk aan drie of vier gedigte tegelyk [...]”

Dié aanhalings gee nie net 'n aanduiding van die omvang van Krige se neiging tot neerslagtigheid wat dwarsdeur sy lewe hom bygebly het nie, maar illustreer ook hoe hy, ten minste in die vertroue in sy skryfwerk, groei en ontwikkel.

Niemand van die Kriges se persoonlikhede het soveel verskil soos die skrywer en Bokkie s'n nie. Volgens hulle suster Suzanne Fox was Bokkie baie ernstig en doelgerig, maar ook vreeslik teruggetrokke. Hy het verkies om homself heeltemal te onttrek, terwyl Krige die “lewenslustige”, “wilde en vrye” een was wat altyd met almal wou praatjies maak en nie elke taak met dieselfde toewyding aangepak het nie. Bokkie was dus soos die skaduwee, Krige soos die son.

Bokkie was van kleins af die knapper student, en hy het ver bo Krige op akademiese vlak uitgestyg. In 1931 ontvang hy die gesogte Rhodesbeurs om Engels in Oxford te gaan studeer. Volgens Fox was Bokkie veel slimmer as sy broer. Waar Bokkie alles in die lewe aangepak het met die hoop op sukses, was Krige volgens haar meer van “*a hit and miss*” wanneer dit by sulke strewes gekom het. Soos Krige self

aan sy ouers skryf in 1929, kort nadat die twee broers hul grade op Stellenbosch voltooi het: “Bokkie slaag cum laude, ek sonder moeite!”²⁵

Na ’n kort tydjie as lektor in Engels te Pretoria sluit hy aan by die Suid-Afrikaanse Lugmag. Bokkie werk later vir die staat, waar hy die pos van senior inspekteur van vliegvelde in die departement van vervoer bekleed. Ten spyte van sy duidelike intellek wy hy homself nooit aan die letterkunde nie. Hy vertaal wél in 1940 die Franse skrywer Antoine de Saint Exupéry se *Vol de nuit* in Afrikaans as *Nagvlug* en in 1980 *Terre des hommes* as *Pioniers van die wolke*. Volgens Fox het Bokkie homself nooit as ’n kreatiewe skrywer beskou nie, ten spyte daarvan dat sy jonger broer hom herhaaldelik in sy skryfwerk aangemoedig het. Bokkie het uiting gegee aan sy skryfvernuf deur die vertalings van Exupéry se werk, maar ook in die briewe van Krige wat hy deur die jare oorgetik het. Vir Bokkie, wat na sy pa geaard het, was dit een van sy groot vreugdes om homself in sy studeerkamer te gaan toesluit om aan hierdie briewe te tik – ’n diens waarvoor hy die grootste lof en dank verdien.

In Krige se briewe aan sy broer is dit duidelik dat hy Bokkie as ’n tipe leermeester beskou, en die twee broers het gereeld oor Krige se skryfwerk besin. Bokkie sou vir die res van sy lewe sy liefde vir skryf en die letterkunde uitleef deur sy broer se werk, en ook, volgens Fox, Krige se grootste aanhanger word.²⁶ Hy het konstant sy jonger broer van kritiek bedien, al was dit oorwegend positief en opbouend.

Weens Japie Krige se persoonlike aard om homself heeltemal te onttrek van wat om hom aangaan, was Bokkie ook vir Krige ’n soort vaderfiguur. Op 4 Oktober 1932, drie jaar voor die verskyning van *Kentering*, skryf Krige aan sy broer “Daar is ook net een persoon aan wie ek daardie eerste ou bundel kan opdra – en dis jy.” Die belangrike rol wat Bokkie in die publikasie van *Kentering* speel, sowel as die storie agter die ontstaan van Krige se bloemlesing *Afrikaanse versameling*, wat in 1937 deur die Nederlandse uitgewer A.A.M. Stols gepubliseer is, vind verder neerslag in die briewe.

²⁵ Kannemeyer, J.C. 2002. *Die goue seun. Die lewe en werke van Uys Krige*. Kaapstad: Tafelberg, 97.

²⁶ Bokkie se trou aan sy broer se werk was só sterk, dat sy vrou Dorothy Rattray – wat beskou is as ’n moeilike vrou wat haar man geensins aangemoedig het om uiting te gee aan enige kreatiewe neigings nie – en hul aangenome seun, Gerard Jean-Marie, by tye glo nie die band tussen die twee broers kon verstaan nie.

Die noue band tussen Krige en sy moeder Sannie Uys (“Mammie”) kom ook duidelik in hierdie briewe tot uiting. Sy was ’n merkwaardige vrou wat ’n enorme invloed op haar kinders se lewe gehad het. Sy was die besluitnemer en aktiewer ouer in die huis. Sannie was kunssinnig en ’n dromer, maar het die huishouding goed behartig en georganiseer. Sy was aktief betrokke in die gemeenskap, en het onder meer in skoolkomitees gedien en ’n leidende rol gespeel het in liggame soos die Afrikaner Christelike Vrouevereniging, Vroue-Landbouvereniging en Oranje-Vrouevereniging. Daarteenoor het Japie, ná sy jare as vlugvoetige Springbok, aan ’n soort inersie gely, en verkies om hom heeldag met die koerant besig te hou. Hy het selfs nooit die moeite gedoen om te leer motor bestuur nie.

Die huwelik tussen Japie en Sannie het in latere jare moeilik verloop. As gevolg hiervan was Krige se ma – wat in elk geval (volgens haar jongste dogter Suzanne) ’n neiging tot neerslagtigheid gehad het – nie gelukkig nie. Voorbeelde van Sannie se ongelukkigheid blyk ook uit Krige se briewe, soos te sien in ’n brief wat Krige op 15 Maart 1933 skryf: “Your latest letter was very sad, Mammie. It depressed me rather. Mary [Campbell], in reading it, cried and had to stop halfway. To her it seemed a reflection of what so many women’s lives are.”

Sannie het haar ongelukkigheid teengewerk deur in soveel moontlik dinge betrokke te wees, en veral deur in haar kinders se lewens ’n groot rol te speel.

Te danke hieraan het daar ’n baie noue band tussen haar en haar kroos ontstaan. Van al die Krige-kinders was Sannie Uys egter die naaste aan die skrywer. Verskeie vriende van die Kriges het al by geleentheid opgemerk dat die naelstring tussen ma en seun nooit gesny is nie.²⁷

In Krige se lewe en werk neem sy ’n sentrale rol in. Die hoë agting wat hy vir sy moeder het, word oorgedra in hierdie briewe. In Mei 1932 skryf Krige aan Bokkie oor hul moeder: “sy is maar nog die wonderlikste vroumens wat ek ooit raakgeloop het.”

Ook die verhouding tussen die skrywer en die ander Krige-kinders vind neerslag in nie net briewe wat Krige aan hulle rig nie, maar ook in die briewe aan Bokkie en Mammie. Die pragtige brief aan Mizzi,²⁸ waarin hy sy jonger suster

²⁷ Kannemeyer, J.C. 2002. *Die goue seun. Die lewe en werk van Uys Krige*. Kaapstad: Tafelberg, 46.

²⁸ Vergelyk brief 33, geskryf in Maart 1933.

aanmoedig om aan te hou skryf en poësie te lees, die verskeie kortverhale wat hy aan tydskrifte, maar ook aan Suzanne (’n mens dink hier aan “Prins Pierewiet” wat op 2 September 1932 in *Die Huisgenoot* verskyn) stuur, sowel as al die pleidooie aan sy ouers om vir François na Europa te laat kom,²⁹ getuig van die sterk band tussen die skrywer en sy broers en susters.

Hierdie versameling van Krige se briewe laat ook die aksent op die skrywer se liefdeslewe val. Telkemale skryf hy oor sy vlugtige verhoudings met Afrikaanse, Engelse en Franse meisies. Ook rep hy iets oor sy eerste groot liefde, die verhouding met die Spanjaard Emilia Eulalia. Uit die briewe is dit duidelik Krige het geen gras onder sy voete laat groei wanneer dit by vroumense gekom het nie, want op 23 April 1933 skryf hy aan Bokkie dat hy “so effentjies” met drie Franse meisies “vry”. Maar deurgaans kom Krige se onskuld na vore en is dit opvallend dat hy nie losbandig van aard was nie.

Met die verskeidenheid en soms uiteenlopende onderwerpe wat hy in sy briewe aanraak, sluit Krige aan by die groot tradisie van briefskrywers. In *Letter writer: Containing a great variety of letters*,³⁰ ’n boek wat in 1827 tydens die bloeiperiode van briefskrywery verskyn, meen G. Davidson goeie briewe handel veral oor verhoudings; inkomste en besigheid; liefde, hofmakery en troue; vriendskap. Dit is juis dié onderwerpe wat die boustof vir Krige se briewe vorm. Volgens Davidson en Roger Chartier,³¹ wat die geskiedenis van briefskrywery van die Middeleeue tot die negentiende eeu verken, munt die belangrikste en beste briewe uit deur die natuurlikheid, spontaneïteit en eerlikheid waarmee dit geskryf word. Om sy romantiese avonture as ’n voorbeeld te gebruik, skryf Krige op 7 Januarie 1933 aan Bokkie oor die aand wat hy in Rome in sy hotelkamer saam met ’n Engelse meisie deurbring:

“In die losieshuis was daar ’n Engelse dametjie. Ek het dieselfde aand tot tweeuur die môre allerhande kaskenades met haar aangevang – net haar

²⁹ Vergelyk brief 6 van 4 Januarie 1932.

³⁰ Davidson, G. 1827. *Letter writer: Containing a great variety of letters*. New York: Charlestown, ix.

³¹ Chartier, Roger., Boureau, Alain., Dauphin, Cécile. 1997. *Correspondence: Models of letter-writing from the middle ages to the nineteenth century*. New Jersey: Princeton University Press, 4.

eerbaarheid, sy was maagdelik, haar nie ontnem nie. Dit was verfrissend om 'n vroumens weer hot en haar te vry, om weer 'n bietjie teerheid en liefkosings deelagtig te word. Twee skote geskiet!”

Sedert sy kinderdae het Krige verkies om eerder Engels as Afrikaans te skryf, en hy het by tye grootliks getwyfel oor in watter taal hy moet voortgaan. Op 7 Januarie 1932 skryf Krige aan Bokkie:

“Ek begin weer te twyfel of ek met Afrikaans as skryfmedium behoort te aanhou of nie. Waarom nie my vers in Afrikaans en my prosa in Engels nie? Die dinge waaroor ek voorlopig wil skrywe sal ek tog nooit publiseer kry nie, en skrywe ek Afrikaans, bly ek tog altyd brandarm.”

Hier raak Krige twee kwessies aan, naamlik die besluit oor watter taal hy gaan gebruik en die armoede waarin hy in Europa verkeer.

Wat sy taalkeuse betref, sou 'n mens kon dink dat hy, met sy wye leeskennis van Engels en die feit dat sy moeder dikwels met hom Engels gepraat het, gemaklik Engels as medium sou kon aanneem. Uit sy briewe word dit egter duidelik dat juis sy toenemende kennis van Europese skrywers, veral van Lorca, 'n sterk gevoel van patriotisme by hom opwek, sodat hy op jag gaan vir Afrikaanse woorde³² en tot die besluit kom om eerder in Afrikaans te skryf. Later in sy lewe sal hy egter enkele werke in Engels publiseer: *The way out* (1946), *The dream and the desert* (1953) en *Orphan of the desert* (1967). In Maart 1933 bevestig Krige sy besluit om in Afrikaans voort te gaan aan sy suster Mizzi: “Afrikaans is vir my 'n pragtige taal. Dit word vir my hoe langer hoe mooier. Al my gedigte en tot dusver al my stories skrywe ek in Afrikaans. Ek sal veel meer kan uitrig in my eie taal dan in Engels.” Tog is die sterk invloede van Spaans en Frans duidelik in Krige se oeuvre.

Die tweede saak wat Krige in sy brief aan Bokkie ter sprake bring, is sy finansiële toestand terwyl hy in Europa woon. Die jare dertig was 'n moeilike tyd vir die wêreld ekonomie. Deurdadig Engeland van die goudstandaard afstap en sodoende die Suid-Afrikaanse pond verswak, word Krige en sy tydgenote hard getref. Hoewel hy geld gemaak het uit sy rugby en joernalistiek, blyk dit uit die briewe dat Krige steeds

³² Vergelyk brief 30 van 28 Maart 1933.

die meeste van die tyd in 'n finansiële verknorsing was. In Maart 1933 gaan dinge só swaar dat Krige by Bokkie om 'n lening van £6 aansoek doen om vir homself en die Campbell-gesin te kan sorg. In daardie dae was £6 'n groot bedrag geld om van 'n student te vra, maar met Bokkie se Rhodes-beursgeld was hy, in die oë van sy broer, 'n “ryk” man! En weereens word die kameraadskap tussen die twee broers bevestig deur Bokkie se bereidwilligheid om sy jonger broer tot hulp te kom. Dit is egter nie die enigste keer dat Krige sy gesin om finansiële steun vra nie. Later sou sy ouers hom ook help en sou Bokkie weer 'n keer of wat in sy sak moes grou.

Dwarsdeur sy lewe was Krige nooit in 'n gunstige finansiële posisie nie, en 'n mens kan aflei dat die boheemse, artistieke lewenstyl³³ wat hy hier in Europa aanleer, die grondslag lê vir die res van sy lewe. Dit is immers hierdie op-die-broodlyn-bestaan wat jare later sal bydra tot die egskeiding van sy vrou, die aktrise Lydia Lindeque.

Uit die brief van 7 Januarie 1932, waarin Krige teenoor Bokkie sy twyfel uitspreek oor sy taalvermoë, wys Aucamp³⁴ ook op die sensuur binne die burgerlike Afrikaanse sfeer, iets wat die skrywer lewenslank sou verafsku.

Van Krige se kortverhale en sketse wat in *Sol y sombra* (1948)³⁵ verskyn, vind hul oorsprong in Krige se Spaanse briewe, soos waar hy beskryf hoe hy en ander kunstenaars moes planne beraam om geld vir kos in die hande te kry. Op 2 Januarie 1934 skryf Krige aan sy ouers van sy vriend Alberto Collini, die Italiaanse anti-Fascis wat na Frankryk gevlug het en net so brandarm is as hyself en watter avonture hulle saam deurmaak om hul leë mae te vul. Dié ervaring is die boustof vir “Nuwe Kennisse – en 'n filantroop”, die eerste verhaal in *Sol y Sombra*.

Vir die Campbells tref die geldnood ook swaar. In dieselfde brief waarin hy Bokkie om 'n lening vra, skryf Krige van die geldeisers wat by Roy Campbell se deur aanklop. Só diep raak hulle in die skuld dat die Campbells – en Krige ywerig aan hul sy – besluit om oor die grens na Spanje te vlug.

Hierdie besluit, wat duidelik om finansiële redes geneem is, skep die vraag of dit aanvanklik ooit Krige se doel was om in Spanje te gaan woon of nie. Krige skryf wél op 6 Oktober 1931 aan Bokkie van sy “plan” om saam met Jack Barkham na

³³ Vergelyk brief 8 van 11 Januarie 1932.

³⁴ Aucamp, Hennie. 1994. *Die blote storie* 2. Kaapstad: Tafelberg, 37.

³⁵ Krige, Uys. 1948. *Sol y sombra*. Pretoria: J.L. van Schaik.

Spanje te gaan, maar die gedagte was indertyd net om die land vir 'n kort vakansie te besoek en het buitendien nie gerealiseer nie.

In 1933 is dit egter vir Krige nie 'n maklike besluit om Frankryk te verlaat nie. Op die vooraand van sy vertrek oor die grens skryf hy nog aan Bokkie oor die “beklemming” en “heimlike melancholie” wat hom oorval.³⁶ Dít klink nie na die woorde van 'n man wat op die drumpel staan om 'n jare lange droom te verwesenlik nie, hoewel hy in Oktober 1933 aan sy ouers skryf: “We hope to go to Spain about the end Nov. or December. You can imagine how I am looking forward to it. Spain, as you know, has always attracted me [...]”.³⁷

In die eerste week van November vertrek Krige dan saam met die Campbell-dogters na Barcelona. Dit is, soos hy op 12 Februarie 1934 skryf, 'n stad “waar mens goedkoper kan lewe dan in enige ander stad in die wêreld”.

³⁶ Vergelyk brief 1 van November 1933.

³⁷ Vergelyk brief 56, geskryf in Oktober 1933.

HOOFSTUK II

TEORETIESE VERKENNING VAN DIE EDISIEWETENSKAP

1.1) Beskrywing van edisiewetenskaplike terme

Die edisiewetenskap maak van sekere terme gebruik om metodes, rolle of tekste binne die studieveld te omskryf. Aangesien dié terme in hierdie verhandeling gebruik word, is dit nodig dat hulle duidelikheidshalwe eers uiteengesit word.

- “Teksvorsorger”: Die persoon wat die rol inneem van samesteller en redigeerder en alle funksies uitvoer om ’n teks vir publikasie voor te berei. Volgens Margaretta Jolly kan ’n teksvorsorger in dié konteks beskou word as ’n tipe biograaf, iemand wat briewe in ’n publieke lewensverhaal omskep.³⁸ ’n Deeglike kennis van die tydvak waarin die briewe geskryf is, word benodig om sowel die skrywer se bedoelings (waarvan sekere seer sekerlik tydgebonde was) effektief oor te dra as om die wêreld van “toe” in terme van die wêreld van “nou” verstaanbaar te maak. Die teksvorsorger kan dus nie slegs, soos Jolly dit voorstel, as ’n biograaf beskou word nie, maar ook as ’n historiograaf. Die waarde van ’n geskoolde wetenskaplike in hierdie verband kan nie onderskat word nie.
- “Basisteks”: Volgens Mathijsen³⁹ slaan die term “basisteks” op die teks wat as die basis en uitgangspunt vir die redigering dien. In hierdie verhandeling is Krige se oorspronklike geskrewe briewe die basisteks.
- “Variant”: Dié begrip verwys na gevalle waar die skrywer ná die publikasie van sy of haar werk wysigings in ’n tweede of latere uitgawe aanbring of wanneer ’n latere redakteur aan die teks verander.⁴⁰
- ’n “Edisie” is ’n teks wat wetenskaplik geredigeer en gepubliseer is. In die geval van hierdie verhandeling sal Krige se briewe wat geredigeer en persklaar gemaak is, uiteindelik as manuskrip vir die publikasie dien.

³⁸ Jolly, Margaretta. 2000. *Writing others differently: Feminist letter-editing*. Ongepubliseerde akademiese artikel. Universiteit van Sussex. Persoonlik aangevra via e-poskorrespondensie, Junie 2008.

³⁹ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 149.

⁴⁰ In die manuskriptologie kan die begrip “variant” ook slaan op die verskillende fases in die genetiese voorstadië van ’n teks. In sulke gevalle word daar gepraat van “ontstaansvariante” waaruit die wording van ’n teks afgelees kan word, terwyl wysigings ná die eerste uitgawe van ’n teks met die begrip “drukvariante” aangedui word.

- “Heruitgawe”: ’n Reeds gepubliseerde werk wat opnuut uitgegee word, sonder dat ’n teksversorger intree.
- “Outeurstekst”: Die weergawe van ’n geskrif wat nog nie voorheen gepubliseer is nie. In Krige se briewe is daar byvoorbeeld verskeie gedigte wat hy insluit in vorme wat nie presies só voorkom wanneer hulle later gepubliseer word nie.
- “Leestekst”: Die werk wat tot stand kom wanneer die teksversorger die basistekst ná ’n historiese-kritiese verkenning redigeer en vir publikasie versorg.
- “Diplomatiese tekst”: ’n Tekst wat die oorgelewerde basistekst presies weergee soos die skrywer dit oorspronklik geskryf het. In die uitgawe van die Nederlandse skrywer Louis Couperus se *Verzamelde werke* maak G. Stuiveling en H.A. Ett die onderskeid tussen ’n diplomatiese tekst en ’n veel toegankliker edisie:

“de ene soort dient een wetenschappelijk doel, de tekst moet met uiterste nauwkeurigheid en vermelden van eventuele varianten worden afgedrukt [...] de ander soort dient een literair doel, de tekst wordt niet bezwaard met gegevens die alleen van belang zijn voor specialisten.”⁴¹

1.2) Geskiedenis van die edisiewetenskap

Mathijsen sê die moderne edisietegniek vind sy oorsprong in Nederland en Duitsland tydens die negentiende eeu, maar dat dit sy wortels het in die filologie: die ondersoek van tekste en hul verhouding tot die kultuur waaruit dit ontstaan het.⁴² Die oorspronklike taak van die filologie was trouens om ’n betroubare tekst deur teksvergelyking en interpretasie te rekonstrueer, ’n tipe studie wat terugdateer na die vierde eeu voor Christus toe die skrifgeleerdes van Alexandrië in Egipte tekskritiek met betrekking tot Homerus se werke beoefen het. Honderde jare lank het die kritiese behandeling van ’n tekst voortgeduur, sonder dat dit ontwikkel het tot enige dieper studie.

⁴¹ Kannemeyer, J.C. 2007. *Uit puur verstrooiing*. Stellenbosch: Inset, 102, aangehaal.

⁴² Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 19.

In die artikel “Varianten en correcties: De geschiedenis van de moderne editiewetenschap” sê H.T.M. van Vliet dat daar deur die eeue in die filologie twee sentrale kwessies ter sprake kom: “how to reconstruct, on the basis of the external documents, a reliable text and how to make this text understandable for the modern reader”.⁴³

Volgens Mathijsen beleef die filologie ’n “bloeiperiode” in die tyd van die humanisme en die Renaissance (vroeg sestiende eeu), meer spesifiek in die werk van die Nederlandse humanis Desiderius Erasmus wat Bybelboeke en ander bronne jare lank bestudeer en vergelyk om dan in 1516 die Griekse Nuwe Testament te publiseer.⁴⁴ Erasmus se werk lei daartoe dat ’n filologiese skool aan die einde van die sestiende eeu in Nederland onder leiding van historiografe soos Justus Lipsius, Josephus Justus Scaliger, Gerardus Vossius en Daniël Hensius ontstaan wat heruitgawes van Bybeltekste versorg en tekskrities ondersoek.

Een van die filologiese pioniers is die Duitser Karl Lachmann. In die negentiende eeu het hy ’n vernuwing gebring in die filologie deur alle beskikbare variasies van ’n teks te versamel en die verskille in die tekste met mekaar te vergelyk. Die filoloog moet dan die gaping tussen die oudste (of oorspronklike) variant en ’n outeurstek probeer oorbrug om sodoende ’n betroubare teks te produseer. Uit hierdie vergelykings spruit die vroeë edisiewetenskaplike metodes van redigering. Mathijsen wys egter daarop dat die aksent in Lachmann se studies en metodes op die oorleeringsgeskiedenis van die teks geval het, nie die ontstaansgeskiedenis nie. Hedendaagse edisiewetenskaplikes is egter ook geïnteresseerd in die genetiese voorstadias van ’n teks: “(l)angsaam maar zeker begonnen de editeurs te beseffen dat bij moderne teksten niet zozeer de overleveringsgeschiedenis, als wel de ontstaansgeschiedenis beschreven moest worden [...]”.⁴⁵

In Engeland vind die edisiewetenskap in die agtiende eeu sy wortels in die versorging van William Shakespeare se werke. Geen oorspronklike manuskripte van Shakespeare het ooit behoue gebly nie, maar in 1623, sowat sewe jaar na die

⁴³ Van Vliet, H.T.M. 2004. “Varianten en correctives: de geschiedenis van de modern editiewetenschap”, *Stilet*, XVI:2, September 2004, 1, *abstract*.

⁴⁴ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenschap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 20.

⁴⁵ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenschap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 23.

dramaturg se dood, het twee van sy kollegas, John Heminges en Henry Condell, ses en dertig van Shakespeare se toneelstukke laat druk en bind. Hierdie versameling staan bekend as die “First folio”. Ten spyte van verskeie taalkundige foute wat die teksversorgers begaan het, dien dié versameling as uitgangspunt vir verskeie Shakespeare-studies oor die jare. Die teksversorgers Samuel Johnson, Georg Stevens en Lewis Theobald het in latere jare die dramaturg se werke vergelyk met verskeie edisies om sodoende tot ’n juiste Shakespeare-tekst te kom. By die aanvang van die twintigste eeu begin Engelse letterkundiges en filoloë met ’n nuwe metode vir die bestudering van Shakespeare se werke. Navorsers soos W.W. Greg en R.B. McKerrow het weer die Shakespeare-tekste ondersoek en tot die gevolgtrekking gekom dat baie van sy tekste foute bevat. Mathijsen wys daarop dat Greg en McKerrow die eerste kundiges is wat ’n kennis van die produksieproses in hul teksanalises gebruik het. Hulle mening was dat die verskille en foute in verskillende edisies “enerzijds het gevolg [kon] zijn van bewuste ingrepen van familie, uitgevers of zettters, maar anderzijds ook onbewust ontstaan zijn bij het overbrengen van het manuscript in de druk”.⁴⁶ Greg en McKerrow kom tot die slotsom dat dit die taak van die teksversorger is om nuwe ongerymdhede op te spoor en hul ontstaan te verduidelik. Hierdie benadering staan bekend as die *new bibliography*, en is ook uitgebrei na Amerika, waar Greg as die vader van die Amerikaanse edisiewetenskap beskou word.

Tot die Tweede Wêreldoorlog was daar geen wesenlike tradisie in Amerika wat betref die edisiewetenskap nie. Die Amerikaanse akademikus Fredson Bowers beywer hom in die veertigerjare daarvoor om Greg se benadering as die norm te vestig en rig in 1948 die tydskrif *Studies in Bibliography* op. Die tegnieke en beginsels wat Bowers in sy tydskrif toepas, lei tot die stigting van die Center for Editions of American Authors (CEAA) in 1963, wat in 1976 tot die Committee on Scholarly Editions (CSE) herdoop word. Die Association for Documentary Editing (ADE) word in 1978 gestig. Hierdie organisasies wy hulself tot vandag toe aan die versorging van tekste en word steeds beskou as die liggame wat die standaard op hierdie gebied in Amerika stel.

⁴⁶ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 24.

Mathijsen wys egter daarop dat die Anglo-Amerikaanse benadering tot edisiewetenskap sterk op die oorlewering van tekste fokus, nie op die ontstaan daarvan soos toenemend die geval in Duitsland of Nederland nie.⁴⁷ Met die oog op 'n wetenskaplike versorging en die weergawe van die oorspronklike manuskrip word die Society for Textual Scholarships (STS) in 1981 op die been gebring. Dié stigting ken jaarliks die Fred Bowers-prys vir uitmuntende teksversorging toe.

Ten einde Greg se tegnieke toe te pas, word die Engelse en Amerikaanse wyse van edisiewetenskap só verweef dat hulle gaandeweg dieselfde metodes in die praktyk toepas. Van Vliet, een van die voorste kundiges op die gebied van die edisiewetenskap in Nederland, wys op twee verdere rigtings: dié wat, uitgaande van Greg se opvattinge, hoofsaaklik in Amerika en Engeland beoefen word en as die *Anglo-Amerikaanse* tradisie bekend staan; en die *Europese of vastelandse* tradisie wat veral in Duitsland, Nederland en België in publikasies neerslag vind.⁴⁸ Van Coller en Teise wys daarop dat dit die hoofdoel binne die eersgenoemde tradisie is om in die produksie van 'n teks die outeur se intensie oor te dra, terwyl dit in die Europese of vastelandse tradisie meer gaan “om die samestelling van 'n teks wat die historiese ontwikkelingsgang van 'n bepaalde werk verwoord”.⁴⁹ In laasgenoemde geval gaan dit dus om die *outorisering* van die teks, eerder as die *outeursintensie* waarop in die Anglo-Amerikaanse tradisie gekonsentreer word.

Mathijsen stipuleer egter: “De editiewetenskap is gevormd in Duitsland en Engeland en heeft van daaruit haar invloed gehad op andere landen.”⁵⁰ In Nederland word die metodes aanvanklik toegepas op Middelnederlandse en sewentiende-eeuse tekste wat in die negentiende eeu versorg is, onder andere deur Jacob van Lennep wat talle van Joost van den Vondel se werke geredigeer het. Die taalkundige W.Gs. Hellinga van die Universiteit van Amsterdam is een van eerste beoefeners van die edisiewetenskap in Nederland, maar sy bydrae stel teleur aangesien hy sy projekte

⁴⁷ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 25.

⁴⁸ Van Vliet, H.T.M. 2004. “Varianten en correctives: De geschiedenis van de modern editiewetenskap.” *Stilet XVI:2*, September 2004, 10.

⁴⁹ Van Coller, H.P. & Teise, V.N. 2004. Edisietegniese praktyk in die Afrikaanse letterkunde: 'n Oorsig en evaluering. *Stilet XVI:2*, September, 50.

⁵⁰ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 26.

slegs fragmentaries voltooi het en die grootste deel van die werk aan assistente en medewerkers oorgelaat is. As voorbeelde hiervan dien *Proeven van tekst en commentaar voor de uitgave van Hoofts Lyriek*,⁵¹ wat hoofsaaklik die arbeid van P. Tuynman en F.L. Zwaan was, met Hellinga as projekteur, asook die groots opgesette *P.C. Hooft: Alle gedrukte werken 1611-1738*⁵², wat hoofsaaklik behartig is deur P. Tuynman en niks méér bied as bloot die afdrukke van Hooft se werke nie, sonder dat die verskille tussen die opeenvolgende uitgawes beredeneer word. Ten spyte van die leemtes in die lewering van Hellinga se werke spruit daar vanuit sy teoretiese benadering die werk van Nederlandse edisiewetenskaplikes soos Bert van Selm, A. Janssen en P.J. Verkruijsse.

In 1983 word die Bureau Basisvoorziening Tekstedities in Den Haag gestig, in 1992 hernoem tot die Constantijn Huygens Instituut – die mees toonaangewende instelling in Nederland wat die edisiewetenskap betref. Hieruit spruit belangrike uitgawes van onder andere J.H. Leopold, M. Nijhoff en Gerrit Achterberg in die reeks *Monumenta Literaria Neerlandica*.⁵³

Vandag bestaan daar ses wetenskaplike edisietipes, waarvan die *histories-kritiese uitgawe*, die *studie-uitgawe* en die *leesedisie* die belangrikste is.

Eersgenoemde, die mees wetenskaplike metode, word aangewend in standaard- of prestige-uitgawes in die Europese of vastelandse tradisie (veral beoefen in Duitsland en Nederland) en lewer uitgawes van hoogstaande gehalte. Die histories-kritiese tipe uitgawe behels die so volledig moontlike weergawe van 'n teks. Dit sluit sowel al die ontstaans- as drukvariante van die betrokke werk as kommentaar op die ontstaansgeskiedenis van die tekste in. Volgens Van Vliet het dié metode geen eweknie in die Anglo-Amerikaanse tradisie nie.⁵⁴

⁵¹ Tuynman, P. en Zwaan, F.L. 1961. *Proeven van tekst en commentaar voor de uitgave van Hoofts Lyriek*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers.

⁵² Hellinga, W.Gs. 1972. *P.C. Hooft: Alle gedrukte werken 1611-1738*. Amsterdam, University Press.

⁵³ Leopold, J.H. 1984-1985, *Gedichten*. Vyf dele versorg deur H.T.M. van Vliet in samewerking met A.L. Söteman. Amsterdam. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, waarby G.J. Dorleijn se tweedelige uitgawe van die *Gedichten uit de nalatenschap*, Amsterdam, Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, 1984 aansluit; Nijhoff, M. 1993. *Gedichten*. Drie dele, versorg deur W.J. van den Akker en G.J. Dorleijn. Assen. Van Gorcum; en Achterberg, Gerrit. *Gedichten*. Vier dele versorg deur P.G. de Bruijn. Den Haag. Constantijn Huygens Instituut. 2000.

⁵⁴ Van Vliet, H.T.M. 2004. "Varianten en correctives: De geschiedenis van de modern editiewetenskap." *Stilet XVI*:2, September, 26.

'n *Studie-uitgawe* kom tot stand wanneer daar weinig of geen variantmateriaal van 'n bepaalde werk bestaan nie en slegs een wetenskaplike teks, vergesel van volledige kommentaar, geskep kan word. Die onus lê egter op die redigeerder of teksversorger om sy uitgangspunte en besluite in die versorging van die teks uitvoerig aan die leser bekend te stel. In die Anglo-Amerikaanse tradisie staan hierdie uitgawe bekend as die "scholarly edition".

'n *Leesedisie* is dikwels gebaseer op 'n histories-kritiese uitgawe, maar bevat nie 'n verslag oor die voorarbeid wat nodig was om die teks tot stand te bring nie. Van die teksversorger word wél verwag om 'n verantwoording in te sluit waarin hy of sy die leser met bibliografiese gegewens voorsien en die keuse van die basisteks en die wysigings in die teks verantwoord.

Van Vliet voeg by dat die grense tussen die drie uitgawes nie altyd duidelik afgebaken kan word nie, en dat daar gewoonlik om finansiële oorwegings op een uitgawe per werk besluit moet word. Veral in "kleiner" letterkundes soos Afrikaans is meer as een uitgawe van dieselfde werk finansiële nie haalbaar nie.

Naas bogenoemde drie tipes uitgawes is daar die *argiefuitgawe*, meestal die versameling van alle gedokumenteerde tekste van 'n outeur; die *versamelde werke*, wat uit die versameling of 'n seleksie van die outeur se werke bestaan; en die *faksimilee-uitgawe*, waarmee die redakteur probeer om onbekende of seldsame dokumente, meestal die manuskrip van 'n literêr hoog aangeskrewe werk, so presies as moontlik te reproduseer.

1.3) Die Anglo-Amerikaanse tradisie en die Europese of vastelandse tradisie

Sekere kritici is van mening dat briewe in sowel die Anglo-Amerikaanse as Europees-vastelandse tradisie onderwaardeer word. Margaretta Jolly sê byvoorbeeld dat sommige kritici die nut van briewe vir biografiese geskiedskrywing op grond van die te private en spesifieke aard daarvan betwyfel en meen dat die afwesigheid van 'n ander perspektief die waarde daarvan in die weegskaal plaas. Briefwisseling kan egter volgens Jolly wel 'n diens vir die biograaf lewer, al bied dit slegs gefragmenteerde en eensydige inligting of as 'n redakteur nie toegang tot 'n volledige versameling briewe het nie.⁵⁵

⁵⁵ Jolly, Margaretta. 2000. *Writing others differently: Feminist letter-editing*. Ongepubliseerde akademiese artikel. Universiteit van Sussex. Aangevra via e-poskorrespondensie.

Wanneer 'n mens egter gaan kyk na die twee letterkundige tradisies, blyk dié genre gewild te wees. Daar is al breedvoerige briefuitgawes van leidende figure in die Nederlandse, Russiese, Franse en Engelse literatuur uitgegee, soos dié van Charles Baudelaire, Leo Tolstoi, Dylan Thomas, Walt Whitman, Ernest Hemmingway, Gerrit Achterberg, P.N. van Eyck en talle ander.

As 'n mens die uitgawes in die Anglo-Amerikaanse tradisie met dié in die Europese of vastelandse tradisie vergelyk, is dit opvallend in watter mate die twee van mekaar verskil. Terwyl eksponente van die Europees-vastelandse tradisie hul metodes van redigering duidelik uiteensit en noukeurig volg, is dié soort verantwoording by die Britte en Amerikaners grotendeels afwesig.

'n Voorbeeld van die Europees-vastelandse werkwyse is R.L.K. Fokkema, Gerrit Kamphuis en Joost van der Vleuten se uitgawe *Gerrit Achterberg: Briefwisseling met Gerrit Kamphuis* (1987).⁵⁶ Hierin gee die samestellers in die inleiding duidelik 'n verantwoording oor die skryfstof wat gebruik is en in wie se besit die briewe is. Die doel met die teksversorging, naamlik om 'n diplomatiese teks te konstitueer, word duidelik uiteengesit, terwyl dit eksplisiet vermeld word dat die samestellers die metode volg wat in die uitgawe van J.C. Bloem se briewe aan P.N. van Eyck gevolg word.⁵⁷

Ook van verskeie grootmeesters van die Russiese letterkunde bestaan daar briefuitgawes wat aansluit by die Europees-vastelandse tradisie. 'n Voorbeeld is die *Letters of Anton Chekov*, saamgestel deur Avrahm Yarmolinsky.⁵⁸ Tsjekof was 'n formidabele briefskrywer. Toe die Council of the People's Commissaris in Rusland in 1944 bevel gegee het dat sy hele korpus werk versamel moet word, het Tsjekof se briewe niks minder nie as agt uit die twintig dele beslaan. Biograwe en edisiewetenskaplikes sou dus in die toekoms baie stof tot hul beskikking hê om mee te werk en Yarmolinsky het ook hierop gesteun. Soos in sekere ander briefuitgawes word daar in Yarmolinsky se uitgawe verduidelik watter nuwe insigte die briewe in

⁵⁶ Fokkema, R.L.K., Kamphuis, en Gerrit van der Vleuten, Joost. 1987. *Gerrit Achterberg: Briefwisseling met Gerrit Kamphuis*. Amsterdam: Querido.

⁵⁷ Bloem, J.C. 1980. *Brievens aan P.N. van Eyck*. Saamgestel deur G.J. Dorleijn, A.L. Sötemann en H.T.M. van Vliet. Amsterdam: Nederlands Letterkundig Museum en Dokumentatiecentrum.

⁵⁸ Tsjekof, Anton. 1973. *Letters of Anton Chekov*. Versorg deur Avrahm Yarmolinsky. Norfolk: Lowe and Brydone.

die lewe en werk van die betrokke skrywer bring. Die leser ontdek die noue band tussen Tsjekof en sy vrou, die aktrise Olga Knipper, sowel as die skrywer se afkeer van politiek, die regstelsel en sy onstuitbare strewe om, ten spyte van sy probleme met sy gesondheid, vry en ongebonde te wees. Vir Yarmolinsky gaan dit oor meer as net 'n leesuitgawe. Hy maak dit in sy verantwoording duidelik dat die publikasie 'n studie-uitgawe is en dat hy slegs veranderinge in die teks aanbring om die leesbaarheid te vergemaklik. Hy beperk dan ook die veranderinge tot 'n minimum.⁵⁹ Yarmolinsky verwys na persone wie se name in verskeie gevalle (of tale) verskillend gespél kan word, soos die Russiese tradisie waar 'n manlike en vroulike familienaam in spelling van mekaar verskil ('n vrou se van kry gewoonlik die a-agtervoegsel by, soos in Tsjekof se geval, waar sy suster Mariya Tsjekova heet). Die samesteller het egter, in gevalle waar die vanne van bekende mense al in Engels gestandaardiseer is, dit só gebruik. Hy wys ook daarop dat hy sekere gedeeltes uit die briewe gelaat het, aangesien Tsjekof by tye vreeslik inkoherent kon skryf. Uitlatings word met drie asteriske (***) aangedui. Yarmolinsky nommer nie sy voetnote deurlopend nie. Elke brief se verwysings begin by nommer 1. Maar aangesien die samesteller sy doel en metode van redigering so noukeurig in sy aanloop uiteensit, is dit 'n wetenskaplik verantwoorde uitgawe en dien dit as 'n goeie voorbeeld van die werkwyse wat binne die Europees-vastelandse tradisie bekend geraak het.

Daarteenoor word die tegnieke wat binne die Engelse tradisie aangewend word, meestal nie vooraf uiteengesit nie. 'n Voorbeeld van 'n geval waar die samesteller nie al die skrywer se persoonlike besonderhede bekend gemaak wou hê nie, is *The George Eliot letters*, saamgestel deur Gordon S. Haight.⁶⁰ Haight verduidelik dat Eliot se man, John Walter Cross, ná die dood van sy vrou homself daaraan toegewy het om Eliot se briewe te redigeer, sodat gedeeltes waarin sy aan of oor haar jare lange minnaar, die filosoof George Henry Lewes, skryf, weggelaat is. Cross was van mening dat hierdie geskryfte skade sou doen aan Eliot se beeld, aangesien Lewes tydens Eliot se verhouding met hom 'n getroude man was. In *The letters of T.S. Eliot*,⁶¹ verduidelik die samesteller, die digter se vrou Valerie Eliot, nie

⁵⁹ Tsjekof, Anton. 1973. *Letters of Anton Chekov*. Versorg deur Avrahm Yarmolinsky. Norfolk: Lowe and Brydone, xvi.

⁶⁰ Haight, Gordon S. 1954. *The George Eliot letters*. Londen: Oxford University Press.

⁶¹ Eliot, Valerie. 1988. *The letters of T.S. Eliot*. Londen: Faber and Faber.

haar metode nie en verskaf sy bloot inligting oor die agtergrond van die briewe en aan wie en wanneer Eliot sy briewe geskryf het. Nog voorbeelde van hierdie versweë metodologie is *Lord Chesterfield: Letters to his son and others*,⁶² waarin die teksversorgers in die inleiding slegs verwys na die totstandkoming van die briewe maar niks rep oor hoe die redigering sou verloop nie; en *Jane Austen's letters*,⁶³ waarin die teksversorger die inhoud en die ontvangers van die briewe aandui, sonder om enige metodes vir die redigering uiteen te sit.

Dit is egter slegs die meerderheid publikasies in die Anglo-Amerikaanse tradisie wat só radikaal van die Europees-vastelandse metode van redigering verskil. Daar bestaan wél publikasies waarin die redigeerders of versorgers nie hul metodologiese verantwoordings verswyg het nie. 'n Uitstekende voorbeeld hiervan is *The letters of John Keats 1814-1821*.⁶⁴ In hierdie lywige versameling sit Hyder R. Rollins sy metode van redigering noukeurig uiteen. Hy verduidelik wat sy doel is: om 'n maklik leesbare teks te skep wat steeds getrou is aan die skrywer se oorspronklike omgang met sy taal. Sowel die diakritiese tekens wat hy aanwend as die spellingsveranderinge wat hy invoer, word verantwoord. Hy lewer biografiese sketse van die persone aan wie Keats skryf en verskaf 'n lys van die briefnommer, datum, plek waar dit geskryf is, persoon aan wie dit gerig is en op watter bladsy die brief verskyn. Op bl. 17 van dié publikasie gaan Rollins selfs so ver as om sy subjek se handskrif en skryfmetodes uit te lê: "Keats penned his sentences rapidly and spontaneously, not carefully and artfully." Op grond van die noukeurige uiteensetting en toepassing van sy metode van redigering beantwoord Rollins se werk aan streng wetenskaplike eise en verskil sy boek in baie opsigte radikaal van die meeste briefuitgawes wat binne die Anglo-Amerikaanse tradisie uitgevoer is.

⁶² Root, R.K. 1929. *Lord Chesterfield: Letters to his son and others*. Londen: Everyman's Library.

⁶³ Le Faye, Deidre. 1995. *Jane Austen's letters*. Oxford: Oxford University Press.

⁶⁴ Rollins, Hyder R. 1958. *The letters of John Keats 1814-1821*. Cambridge: Cambridge University Press.

HOOFSTUK III

EDISIEWETENSKAP IN AFRIKAANS

2.1) Die stand van die edisiewetenskap in Suid-Afrika – hoofsaaklik in die Afrikaanse letterkunde

In vergelyking met die Engelse, Nederlandse, Amerikaanse en Duitse letterkunde is daar in die Afrikaanse letterkunde geen noemenswaardige tradisie wat die beoefening van die edisiewetenskap betref nie. Daar bestaan, volgens Van Coller en Teise, geen “Afrikaanse skool” wat spesialisiese uitgewes onderneem nie.⁶⁵ Die enkele pogings wat wél bestaan, sluit aan by die tradisie van die Europese vasteland, nie dié van die Anglo-Amerikaanse tradisie nie.

Die edisiewetenskap in Suid-Afrika vind sy wortels in geskiedkundige werke wat laat in die negentiende eeu die lig gesien het. Die meerderheid (Suid-)Afrikaanse geskiedkundige werke was in dié tydvak egter in Nederlands geskryf. In reisverslae of dagboeke is daar gefokus op subjektiewe beskrywings van ervarings, soos in J.A. Roorda Smit se *Het goed recht der Transvaalsche Boeren* (1881)⁶⁶ en J.F. van Oordt se biografie oor *Paul Kruger* (1898?).⁶⁷

Hierin kom daar aan die begin van die twintigste eeu ’n verandering as historiografiese geskrifte die eerste keer wetenskapliker aangepak en inligting op argivale navorsing gebaseer word. Veral die geskiedenis van die Groot Trek en die Vryheidsoorloë vorm boustof vir dié geskrifte. Gustav S. Preller word die leidende figuur in hierdie tydperk wat geskiedskrywing betref. In sy biografieë oor *Piet Retief* (1906)⁶⁸ en *Andries Pretorius* (1937)⁶⁹ maak Preller onder meer gebruik van die Voortrekkers se briewe om die geskiedenis te boek te stel. Tussen 1918 en 1938 publiseer hy ook ses bundels *Voortrekkermense* waarin hy naas ander geskrifte

⁶⁵ Van Coller, H.P. & Teise, V.N. 2004. Edisietegniese praktyk in die Afrikaanse letterkunde: ’n Oorsig en evaluering. *Stilet XVI*:2, September, 52.

⁶⁶ Roorda Smit, J.A. 1881. *Het goed recht der Transvaalsche Boeren*. Utrecht: Post.

⁶⁷ Van Oordt, J.F. 1898?. *Paul Kruger en de opkomst der Zuid-Afrikaansche Republiek*. Amsterdam: Dusseau.

⁶⁸ Preller, Gustav Schoeman. 1906. *Piet Retief: Levensskets van de grote Voortrekker naar die nieuwste gegevens bewerk*. Pretoria: Volkstem.

⁶⁹ Preller, Gustav Schoeman. 1937. *Andries Pretorius: Levensbeskrywing van die Voortrekker Kommandant-Generaal*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.

heelparty briewe van hierdie pioniers opneem. Met die publikasie van *Voortrekermense* onderstreep Preller reeds vroeg in die twintigste eeu die belangrike insigte wat briewe kan bied as hy skryf dat dié stukke die leser in staat stel “om die Voortrekkers te leer ken soos hulle hulself gesien het”.⁷⁰

In hierdie vroeë stadium was die uitgawe van briewe ’n neweproduk van historici en het die klein aantal werke op die gebied van die geskiedskrywing van die literatuur en biografieë oor literêre figure nog nie tot die uitgawe van briewe en ander egodokumente gelei nie.

Voordat die uitgawe van briewe aangepak is, het redakteurs besondere bibliofiele uitgawes onderneem. In *Uit puur verstrooiing* merk J.C. Kannemeyer op dat besondere bibliofiele uitgawes in Afrikaans gewoonlik gepubliseer word by geleentheid van prominente skrywers se verjaardae of om hulle ná hul afsterwe te huldig.⁷¹ Die eerste publikasie van hierdie aard is C.J. Langenhoven se onvoltooide roman *Die mantel van Elia*, wat Sarah Goldblatt, die administratrise van sy letterkundige nalatenskap, in 1933 publiseer. Dieselfde gebeur meer as vyftig jaar later wanneer Langenhoven se peetseun, Etienne Leroux, te sterwe kom en sy onvoltooide roman in 1990 onder die titel *Die suiwerste Hugenoot is Jan Schoeman* verskyn. Albei boeke word uitgegee in faksimilee en sonder die intervensie van ’n redakteur. By geleentheid van N.P. Van Wyk Louw se vyftigste verjaarsdag in 1956 verskyn sy artikelreeks *Die “mens” agter die boek* op handgeskepte papier en in ’n genommerde bibliofiele uitgawe, terwyl die *Tristia: Sketsboek*⁷² by sy sestigste verjaardag in 1966 in faksimilee gepubliseer word. Dit gee die leser ’n kykie in die werkswinkel van die digter en hoe hy met talle herskrywings aan sy bundel *Tristia* gewerk het. In 1973 verskyn die holograaf van W.E.G. Louw se *Naggiesprek*,⁷³ en in 1976 dié van Ernst van Heerden se *Ysterwoud*,⁷⁴ in 1993 opgevolg deur sy

⁷⁰ Kannemeyer, J.C. 1978. *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur, Band 1*, Pretoria: Academica, 150.

⁷¹ Kannemeyer, J.C. 2007. *Uit puur verstrooiing*. Stellenbosch: Inset, 97.

⁷² Louw, N.P. van Wyk. 1966. *Tristia: Sketsboek*. Kaapstad: Human & Rousseau.

⁷³ Louw, W.E.G. 1973. *Naggiesprek en ander gedigte. Faksimilee-uitgawe van die handgeskrewe teks. Uitgegee by geleentheid van die sestigste verjaardag van die digter op 31 Mei 1973*. Kaapstad: Tafelberg.

⁷⁴ Van Heerden, Ernst. 1976. *Die ysterwoud. Faksimilee- uitgawe van 18 ongepubliseerde gedigte uitgegee by geleentheid van die digter se sestigste verjaardag op 20 Maart 1976*. Kaapstad: Tafelberg.

*Sportgedigte*⁷⁵ wat oor verskeie bundels verspreid gelê het. Albei die Van Heerden-bundels verskyn as faksimilee en as holograaf wat die digter spesiaal vir dié geleentheid oorgeskryf het en daarom dus geen outentieke manuskripte is nie. J.C. Kannemeyer redigeer *Die galeie van Jorik* (1979)⁷⁶, wat die manuskrip van D.J. Opperman se *Joernaal van Jorik* in faksimilee bevat en 'n transkripsie van die oorspronklike dokumente met 'n weergawe van die finale teks insluit. Hy skryf ook die inleiding vir dié publikasie. In 1980 verskyn P.J. Nienaber se faksimilee-uitgawe van die dokumente in verband met Eugène N. Marais se *Mabalêl*⁷⁷. Die huldigingsbundel *Die eerste siklus*, wat Etienne Leroux se *Die eerste lewe van Colet, Hilaria* en *Die mugu* insluit, verskyn in 1986.⁷⁸ Hierdie bundel word versorg deur H.P. van Coller, wat ook uitvoerig verslag van die “geskiedenis en aard van die teksversorging” doen. Maar teen die redigering toegepas in *Die eerste siklus* was daar hewige kritiek. Johann Johl sê dit is “'n heruitgawe wat weens onnoukeurighede nie bevredig nie”,⁷⁹ in die besonder deurdad die redakteur die historiese outentisiteit probeer behou, terwyl die verwydering van sekere raspejoratiewe tot 'n diskrepansie en 'n onversoembare dualiteit lei. “Ná 'n uiters kritiese analise van die teks en 'n opmerking oor die ‘plek-plek aanmatigende trant van die ‘verantwoording’ aan die einde” sê André P. Brink dat die leser 'n “vae deurmekaarspul” aangebied word en sy eie gevolgtrekkings moet maak – iets wat die leser, volgens Brink, nê wil doen nie. Brink sluit af:

“Die leser weet gewoon nie hoe hy dit het met die teks nie en tot tyd en wyl 'n behoorlik verantwoorde heruitgawe eendag verskyn met elke verandering daarin aangedui (verkieslik ook met 'n aanduiding van watter Leroux se eie

⁷⁵ Van Heerden, Ernst. 1993. *Sportgedigte*. Kaapstad: Tafelberg.

⁷⁶ Opperman, Diederik Johannes. 1979. *Die galeie van Jorik : Joernaal van Jorik / D.J. Opperman ; faksimilee en transkripsie van die oorspronklike dokumente met 'n weergawe van die finale teks geredigeer en ingelei deur J.C. Kannemeyer*. Kaapstad: Tafelberg.

⁷⁷ Marais, Eugène Nielen. 1980. *Mabalêl: Faksimilee van die digter se oorspronklike manuskrip*. (ingelei deur P.J. Nienaber.) Johannesburg: Perskor.

⁷⁸ Leroux, Etienne. 1986. *Die eerste siklus* (versorg deur Charles Malan en H.P. van Coller). Kaapstad: HAUM.

⁷⁹ Johl, Johann. 1986. Leroux-siklus pragtig versorg. *Beeld*. 22 September.

werk is en wat deur die redaksie onderneem is), moet dié uitgawe as onbetroubaar en irriterend gebrandmerk bly.”⁸⁰

In repliek op hierdie kritiek kap Van Coller terug deur aan te voer dat al die taalwysigings en verwydering van rassitiese verwysings wat in *Die eerste siklus* toegepas is, Leroux se wense was en dat dit met sy goedkeuring gedoen is. Van Coller skryf:

“[...] Die eerste siklus [is] ’n geoutoriseerde teks van die outeur omdat hy daartoe toestemming verleen het, die wens uitgespreek het dat die hersiening moes plaasvind, die redaksie goedgekeur het en verskeie weergawes ook afgekeur en verander het. Die status van hierdie publikasie is daarom totaal anders as die van ’n teks in ’n versamelde werk en behoort ook totaal anders beoordeel te word – iets wat in ’n resensie van Brink (1987) byvoorbeeld nie gebeur nie.”⁸¹

In 2000 sien Kannemeyer se *Sonklong oor Afrika*,⁸² ’n transkripsie en faksimilee van ’n bundel Opperman-verse in ontwikkeling, die lig.

Ook versamelings van skrywers se werke word onderneem. C.J. Langenhoven se *Versamelde werke*⁸³ word tussen 1932 en 1937 deur Sarah Goldblatt versamel. Sy het aangevoer dat, aangesien dié versameling deel van ’n gedenkstel is, Langenhoven se geskifte presies weergegee moet word soos hy dit geskryf het. Die eerste uitgawe is in die jare 1933-1935 uitgegee en het uit 12 dele bestaan, terwyl die tweede uitgawe uit 16 dele bestaan en uitgegee is tussen 1949 en 1958. Die derde uitgawe verskyn in Langenhoven se eeufeesjaar (1973) en bestaan ook uit 16 dele. Goldblatt se werkwysse kan egter bevraagteken word aangesien daar, soos wat Kannemeyer in sy Langenhoven-biografie⁸⁴ uitwys, talle ongerymdhede voorkom. Hierdie sluit in

⁸⁰ Brink, André P. 1987. Etienne Leroux se vroeës nou in een band. *Rapport*, 3 Mei, 36.

⁸¹ Van Coller, H.P. 1990. *Tussenkoms*. Pretoria: HAUM, 65.

⁸² Opperman, Diederik Johannes. 2000. *Sonklong oor Afrika : Faksimilee, transkripsie en konstruksie van ’n bundel verse-in-wording / D.J. Opperman ; ’n geselekteerde leesuitgawe ingelei en geredigeer deur J.C. Kannemeyer*. Kaapstad: Tafelberg.

⁸³ Langenhoven, Cornelis Jakob. 1933-1937. *Versamelde werke*. Kaapstad: Nasionale Pers.

⁸⁴ Kannemeyer, J.C. 1995. *Langenhoven: ’n Lewe*. Kaapstad: Tafelberg, 28.

verskyningdatums van artikels deur Langenhoven wat foutief weergegee is, onnoukeurige teksversorging en die verontagsaming van die chronologiese volgorde van publikasies wat in *Versamelde Werke* opgeneem is. In 1939 word die joernalis, romanskrywer en taalstryder J.H.H. de Waal se *Versamelde werke* in agt dele opgeneem.⁸⁵ Nog 'n voorbeeld van 'n versameling in Afrikaans is dié van Boerneef se *Versamelde poësie* (1977).⁸⁶ Die digter het in 'n brief in 1963 aan Nasionale Boekhandel (later Tafelberg) gesê hy wil nie hê sy bundels *Krokos* (1958), *Ghaap en kambro* (1959) en *Malle mole* (1962) moet herdruk word nie omdat, volgens die digter self, “die ou klein markie nie meer as een druk van 'n bundel van hierdie besonder subtiële poësie wil hê nie!”⁸⁷ Die uitgewer moes toe eers met Boerneef se erfgenaam in onderhandeling tree en hierna is daar met sy uitdruklike verlof toestemming gegee om Boerneef se gedigte in die *Versamelde poësie* te bundel. Daar bestaan egter vrae oor die versweë metode van redigering deur die teksversorger L.W. Hiemstra. Van Coller en Teise wys daarop dat daar besluit is om onverantwoorde veranderinge in die teks in te voer, soos byvoorbeeld die weglating van punte en vraagtekens aan die einde van sommige gedigte, om moontlik aan te pas by die digter se tendens in sy latere jare om gedigte sonder leestekens af te sluit.⁸⁸ Van Coller en Teise bevraagteken hierdie ingrypings, aangesien Boerneef 'n briljante woordeboekmaker was en dat dit dalk juis sy doel was om só met die taal om te gaan. In 1980 publiseer J.C. Kannemeyer C. Louis Leipoldt se *Versamelde gedigte*⁸⁹ waarin hy Leipoldt se poësie versorg, jare nadat J.J. Smith Leipoldt se verse vroeg in die vorige eeu met die oog op publikasie geredigeer het.⁹⁰ Kannemeyer het uit die verskillende drukke van

⁸⁵ De Waal, Jan Hendrik Hofmeyer. 1939. *Versamelde werke*. Nasionale Pers: Kaapstad.

⁸⁶ Van der Merwe, Izak (Boerneef). 1977. *Versamelde poësie*. Tafelberg: Kaapstad.

⁸⁷ Van der Merwe, Izak (Boerneef). 1977. *Versamelde poësie*. Tafelberg: Kaapstad, verantwoording.

⁸⁸ Van Coller, H.P. & Teise, V.N. 2004. Edisietegniese praktyk in die Afrikaanse letterkunde: 'n Oorsig en evaluering. *Stilet XVI*:2. September, 67.

⁸⁹ Leipoldt, C. Louis. 1980. *Versamelde gedigte / C. Louis Leipoldt; versorg deur J.C. Kannemeyer*. Kaapstad: Tafelberg.

⁹⁰ Smith het talle van Leipoldt se verse versorg en vir publikasie in *Die Huisgenoot*, waarvan hy redakteur was, oorgeskryf. Terwyl hy saam met Leipoldt in Londen gestudeer het, was hy ook verantwoordelik vir die teksversorging van Leipoldt se eerste bundel, *Oom Gert vertel en ander gedigte*.

die gedigte telkens dié variant gekies wat vir hom literêr die beste verantwoord is. Hy het dan die teksvariante vir lesers wat in die ontstaansgeskiedenis belang stel of die “definitiewe” uitgawe betwyfel, aan die einde van die uitgawe gekatalogiseer. Van Coller en Teise het egter beswaar teen die werkwyse waar die versies met mekaar vergelyk word.⁹¹ Soos hulle dit uitlig, het Kannemeyer nie ’n “histories-kritiese” uitgawe opgestel nie, maar eerder ’n Anglo-Amerikaanse kritiese teks, in die vorm van die sogenaamde “best-text approach”. Dié beswaar word gebaseer op die feit dat Kannemeyer ná die vergelykings die “beste teks” wou saamstel en dan volgens sy eie oordeel die beste versie vir publikasie kies. N.P. van Wyk Louw se *Versamelde gedigte*⁹² verskyn in 1981, maar ook in hierdie publikasie is daar gebreke. Die uitgewers het geen redakteur of redaksiekomitee aangewys wat die werk onderneem nie, maar slegs van J. du P. Scholtz – wat toe reeds tagtig jaar oud was – se advies gebruik gemaak. Soos Kannemeyer aanwys, is die *Versamelde gedigte* bloot ’n heruitgawe van die laaste teks wat deur Van Wyk Louw self versorg is.⁹³ Daar word geen rekenskap gegee oor wysigings wat die digter ná die eerste publikasie van sy verse aangebring het nie en daar word ook geen besonderhede rondom die wording van ’n gedig tot die finale produk verskaf nie. Kannemeyer wys daarop dat die gedig “Die lewe is ’n eb en vloed”, wat in 1937 deur Uys Krige in die *Afrikaanse versameling* opgeneem is en ook verskyn in die eerste drie drukke van Van Wyk Louw se *Alleenspraak*, nie in die versameling opgeneem is nie. Die *Versamelde gedigte* bevat dus geen verantwoording waarin iets vermeld word oor die drukgeskiedenis nie en daar word geswyg oor aspekte soos volledigheid, keuse van basistekste, teksveranderinge en dies meer. Wat die wetenskaplikheid van die uitgawe betref, skiet dit dus ver tekort. Verder verskyn daar deur die jare versamelings van die werke van onder andere A.G. Visser, Eugène N. Marais, C.M. van den Heever, Elisabeth Eybers, Ingrid Jonker en Uys Krige.

Die dagboek kan beskou word as die genre wat die naaste aan die brief kom. Tot dusver het dié tipe publikasie nie veel aandag in Afrikaans geniet nie. Waar dit wél verskyn, word die leser egter nie met ’n volledig wetenskaplike verantwoording

⁹¹ Van Coller, H.P. & Teise, V.N. 2004. Edisietegniese praktyk in die Afrikaanse letterkunde: ’n Oorsig en evaluering. *Stilet XVI*:2. September, 69.

⁹² Louw, N.P. van Wyk. 1981. *Versamelde gedigte*. Kaapstad: Tafelberg.

⁹³ Kannemeyer, J.C. 2007. *Uit puur verstrooiing*, 103.

bedien nie. Daar moet ook onderskeid getref word tussen outentieke dagboeke en publikasies wat op dagboeke gebaseer is. Een van die eerste outentieke dagboeke is dié van C. Louis Leipoldt se *Uit my Oosterse dagboek* (1932),⁹⁴ ’n versameling dagboekinskrywings van die skrywer se reise na Java, Soematra en Borneo in 1912. Leipoldt sê in die voorwoord dat hy nie alles in dié publikasie kon insluit nie, en dat hy twee hoofstukke, een wat handel oor die kleurkwessie en een oor die sending in die Ooste, uitgelaat het, omdat dit nie geskik sou wees vir die “oorgevoelige leser” nie. Hy het, soos Kannemeyer aanvoer, moontlik gevoel dat die vraag of Christelike sendingwerk moreel verdedigbaar is onder Moslems, wat reeds oor hul eie stel waardes en godsdiens beskik, te sensitief vir die Afrikaners van sy tyd sou wees.⁹⁵ *Uit my Oosterse dagboek* was aanvanklik in Engels as *Visit to the East Indies* geskryf, maar Leipoldt kon moontlik tydens sy verblyf in Brittanje in 1912 nie ’n uitgewer vir die boek kry nie en het dit later in Afrikaans verwerk. Die geheel van die teks is dan ook nie in die vorm van ’n dagboek nie. M.E.R. vertaal in 1939 die herinneringe van Alida Badenhorst uit Nederlands as *Tant Alie van Transvaal: Die dagboek van Alie Badenhorst*.⁹⁶ Dié boek is gebaseer op haar dagboek oor die jare 1880 tot ná die Vrede van Vereeniging. In 1947 publiseer M.E.R. in vertaalde vorm (die oorspronklike is in Nederlands geskryf) haar broer Frederick L. Rothmann se *Oorlogsdagboek van ’n Transvaalse burger te velde, 1900-1901*,⁹⁷ waarvoor sy dan die inleiding skryf en die boek met aantekeninge verskaf. In 1977 verskyn Totius se oorlogsdagboek *Vier-en-sestig dae te velde*, saamgestel deur V.E. D’Assonville.⁹⁸ Die samesteller lewer egter geen verantwoording oor die metode van redigering wat hy toepas in die teks nie, maar vermeld slegs waar hy die oorspronklike dokumente in die hande gekry het (by Totius se skoonseun en dogter). Hennie Aucamp lewer, met die verskyning van sy dagboek-drieluik *Gekaapte tyd* (1996),⁹⁹ *Allersiele* (1997)¹⁰⁰ en

⁹⁴ Leipoldt, C. Louis. 1937. *Uit my Oosterse dagboek*. Kaapstad: Nasionale Pers Beperk.

⁹⁵ Kannemeyer, J.C. 1999. *Leipoldt: ’n Lewensverhaal*. Kaapstad: Tafelberg, 360.

⁹⁶ Badenhorst, Alida. 1939. *Tant Alie van Transvaal: die dagboek van Alie Badenhorst*. Uit Nederlands vertaal deur M.E. Rothmann. Kaapstad: Nasionale Pers.

⁹⁷ Rothmann, Frederick L. 1947. *Oorlogsdagboek van ’n Transvaalse burger te velde, 1900-1901*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.

⁹⁸ Du Toit, J.D. (Totius). 1977. *Vier-en-sestig dae te velde*. Saamgestel en ingelei deur V.E. D’Assonville. Kaapstad: Tafelberg.

⁹⁹ Aucamp, Hennie. 1996. *Gekaapte tyd*. Kaapstad: Tafelberg.

Skuinslig (2003),¹⁰¹ die grootste bydrae in Afrikaans in dié genre. Hoewel Aucamp registers en selfs lang voorwoorde insluit waarin hy uitwei oor die dagboek as genre en die onderwerpe waaroor hy skryf, word daar nie wetenskaplik verantwoording gedoen nie. Jan Rabie se *Paryse dagboek* verskyn in 1998.¹⁰² Hoewel André P. Brink, die samesteller, dit nie pertinent stel dat sy doel is om 'n leesedisie te konstitueer nie, lei die leser dit wel af uit sy verantwoording. Brink maak dit duidelik dat sy ingrypings om leesbaarheid gaan en dat hy veranderinge aan die teks beperk tot skryfglipse, die standaardisering van skryfwyse, spelling, puntuasie, datering en soms oorwoë snitte. Hy gee 'n duidelike verantwoording van die diakritiese tekens wat hy toepas en verduidelik dat Rabie en sy vrou, Marjorie Wallace, nuwe invoegings tot die teks gelewer het. Wat tekste betref wat op dagboeke gebaseer is, verskyn Hettie Smit se opspraakwekkende *Sy kom met die sekelmaan* in 1937.¹⁰³ Jare later sien Karel Schoeman se *Berig uit die vreemde* (1966)¹⁰⁴ en *Van 'n verre eiland* (1968)¹⁰⁵ die lig. Laasgenoemde twee is bloot gebaseer op die skrywer se dagboeke tydens sy verblyf in Ierland en daarom kan hierdie verkenning van die geskiedenis en die land nie as 'n outentieke dagboek beskou word nie.

Spesiale briefuitgawes in Afrikaans geniet eers sedert die laat twintigste eeu aandag, en daar is maar 'n handjie vol van dié uitgawes gepubliseer: M.E.R. stel in 1965 die briewe van Anna Geyer uit Londen aan haar dogter saam;¹⁰⁶ die joernaliste Rykie van Reenen en Alba Bouwer vat M.E.R. se briewe in 1976 en 1977 in twee bundels saam;¹⁰⁷ Ena Jansen versamel in 1982 in vertaalde vorm die briewe van die

¹⁰⁰ Aucamp, Hennie. 1997. *Allersiele*. Kaapstad: Tafelberg.

¹⁰¹ Aucamp, Hennie. 2003. *Skuinslig*. Pretoria: Lapa.

¹⁰² Rabie, Jan. 1998. *Paryse dagboek*. Versorg deur André P. Brink. Kaapstad: Human & Rousseau.

¹⁰³ Smit, Hettie. 1937. *Sy kom met die sekelmaan*. Kaapstad: Tafelberg.

¹⁰⁴ Schoeman, Karel. 1966. *Berig uit die vreemde*. Kaapstad: Human & Rousseau.

¹⁰⁵ Schoeman, Karel. 1968. *Van 'n verre eiland*. Kaapstad: Human & Rousseau.

¹⁰⁶ Geyer, Anna. 1965. *Briewe uit Highveld. Mev. Anna Geyer se briewe uit Londen aan haar dogter 28 Mei 1950 tot 3 Junie 1954*. Saamgestel deur M.E.R. Kaapstad: Tafelberg.

¹⁰⁷ *Familiegesprek* (1976) en *'n Kosbare erfenis* (1977), albei uitgegee deur Tafelberg: Kaapstad. Van Reenen versorg ook Emily Hobhouse se briewe, wat in 1984 as *Emily Hobhouse: Boer War letters* by Human & Rousseau, Kaapstad, verskyn. Die Engelse briewe van C.Louis

Nederlander Jan Hoogeveen;¹⁰⁸ in 2004 stel J.C Kannemeyer en andere die briefwisseling tussen die Louw-broers in die jare 1936 - 1939 bekend; en Lynne Fourie, Marina Brink en Petrovna Metelerkamp publiseer in 2008 Audrey Blignault se briefversameling.¹⁰⁹

Met uitsondering van die Louw-broers se briewe, opgeneem in Kannemeyer en andere se bundel *Ek ken jou goed genoeg...*,¹¹⁰ en *Briewe van Peter Blum*,¹¹¹ is daar in geen van die Afrikaanse briefuitgawes duidelike edisiewetenskaplike riglyne neergelê of gevolg nie.

In die verantwoording van Anna Geyer se briewe aan haar dogter, wat deur M.E.R. versorg en in 1965 as *Briewe uit Highveld* gepubliseer is, noem die samesteller slegs dat sy Geyer se tekste getrou gevolg het, behalwe wanneer dit kom by temas wat herhaal word en die gesels van familiesake waarin die leser nie sou belangstel nie.

In 1976 verskyn *Familiegesprek*,¹¹² 'n bundel briewe van M.E.R. aan haar dogter Anna Rothmann, saamgestel deur Alba Bouwer en Rykie van Reenen. Hierdie bundel dien as 'n voorganger tot 'n verdere bundel wat van M.E.R. se briewe aan ander mense bevat, in 1977 gepubliseer as *'n Kosbare erfenis*. Die briewe in *Familiegesprek*, wat strek oor 'n tydperk van 26 jaar, getuig van die noue band tussen Rothmann en haar dogter. Die samestellers het egter nie die briewe in hulle geheel gepubliseer nie. Op aandrang van M.E.R. se dogter is talle gedeeltes uitgelaat. Geen verantwoording word aan die leser verskaf oor hoe die samestellers te werk gegaan het nie. Dieselfde roete word gevolg in *'n Kosbare erfenis*. Die samestellers vermeld slegs dat die briewe chronologies aangebied word, dat die nodige of beskikbare inligting in voetnote weergegee word, maar dat diegene waarna M.E.R. in haar geskifte verwys en wat onmoontlik was om op te spoor, nie in die voetnote nie

Leipoldt aan die botanikus Harry Bolus word in 1979 deur E.M. Sandler saamgestel as *Dear Dr. Bolus* (Balkema, Kaapstad).

¹⁰⁸ Jansen, Ena. 1982. *Briewe uit ou Transvaal*. Kaapstad: Human & Rousseau.

¹⁰⁹ Fourie, Lynn, Brink, Marina, Metelerkamp, Petrovna. 2008. *'n Blywende vreugde. Briewe van Audrey Blignault*. Hermanus: Hemel en See Boeke.

¹¹⁰ Kannemeyer, J.C. en andere. 2004. *Ek ken jou goed genoeg...: Die briefwisseling tussen N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw 1936-1939*. Pretoria: Protea Boekhuis.

¹¹¹ Kannemeyer, J.C. 2009. *Briewe van Peter Blum*. Hermanus: Hemel en See Boeke.

¹¹² Rothmann, Mimie E. 1976. *Familiegesprek: briewe aan haar dogter*. Kaapstad: Tafelberg.

opgeneem word, en die “benaming van hotnot, meid of kaffer behou word omdat dit teen die agtergrond van die tyd nie as neerhalend aangevoel is nie.” Marita Mathijsen stel dit egter in haar boek *Naar de letter* as ’n belangrike vereiste dat elke edisie oor ’n verantwoording moet beskik waarin die versorger of samesteller sy of haar metodes van redigering duidelik uiteensit en motiveer.¹¹³

Hoewel hy nie ’n literêre figuur is nie, verskyn die Nederlandse onderwyser Jan Hoogeveen se *Briewe uit ou Transvaal* in 1982 in ’n Afrikaanse vertaling. Dié bundel kan geensins beskou word as ’n wetenskaplike werk nie, aangesien die samesteller, Ena Jansen, nie vooraf vermeld wat sy met die publikasie beoog of haar metode van redigering verantwoord of motiveer nie. Daar word wél iets van die agtergrond van Hoogeveen verskaf en van die temas waaroor hy skryf, word aangeraak, maar Jansen lewer in die teks self geen kommentaar nie. Geen verduidelikings of besprekings word deur voetnote of enige ander metode verskaf nie. Sy raak wél die taal aan deur te sê dat sy “probeer [het] om die sfeer van Hoogeveen se ouderwetse Nederlands oor te dra deur sy sinsbou en, volgens hedendaagse taalgebruik, soms argaïese woordgebruik [sic] so letterlik moontlik te behou.”¹¹⁴ Een aspek wat die aandag op dié publikasie vestig, is die onverskrokke wyse waarop Jansen die inhoud van die teks oordra. *Briewe uit ou Transvaal* wek later groot opspraak en word tydelik van die mark verwyder weens die seksuele verwysings wat Hoogeveen gebruik het. Op bl. 119 skryf hy aan sy vrou Willemina “[...] verder moet jy self en ook die kinders daaraan gewoond raak om *kat* te sê in plaas van *poes* [...]. *Poes* beteken hier iets anders, jy weet dit reeds.” Maar Jansen laat elders weer ander inligting uit, wat sy dan net aandui deur die [...]teken. Daar word nie vooraf vermeld wat dit is wat sy uitlaat of verswyg nie.

Ek ken jou goed genoeg... (2004) kan as ’n toonaangewende werk op die gebied van die Suid-Afrikaanse edisiewetenskap beskou word. Behalwe vir die deurbraak wat dit rakende die kwessie van kopiereg maak,¹¹⁵ is dit die eerste

¹¹³ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 375.

¹¹⁴ Jansen, Ena. 1982. *Briewe uit ou Transvaal*. Kaapstad: Human & Rousseau, 10.

¹¹⁵ By verskyning het van die Louw-familie ’n interdik aangevra om die publikasie te keer, maar die regter het in die daaropvolgende hofsak op grond van die kopiereg, wat deur ’n skenkingsakte deur die erfgename aan die Universiteit van Stellenbosch afgestaan is, die redakteurs en uitgewer gelyk gegee.

gepubliseerde werk waarin die metodologiese verantwoording in die versorging en samestelling van briewe uiteengesit word. Van die staanspoor af word daar verduidelik wat die doel van die boek is: om 'n uitgawe vir die leserspubliek saam te stel. Daarom kan die leser by voorbaat verwag dat sekere wysigings aan die teks gemaak is om die leesbaarheid te verhoog. Interpunksie, spelling en paragraafindeling is behou en paragrawe is ingespring, behalwe vir die eerste paragraaf van elke brief. Die versorgers het nie tik- en skryffoute, verbeteringe, deurahale en invoegings in die teks weergegee nie, maar skryffoute is in die voetnote aangedui. Diakritiese tekens wat gebruik is, word uiteengesit en tipografiese veranderinge word vooraf verantwoord. Die versorgers sit verder hulle metode van redigering uiteen wat die Louw-broers se taalgebruik betref. Erkende afkortings (byvoorbeeld "i.v.m.") is behou, maar nie-erkenbare afkortings (soos "uni" vir "universiteit") is in die voetnote verklaar. Hulle verduidelik ook die metode wat hulle in die voetnote toepas en nommer die note deurlopend. Die versorgers het die briewe ook nie gesensuur nie, sodat byvoorbeeld anti-Semitiese uitlatings deur die broers net so in die uitgawe weergegee word.

In 2008 verskyn 'n *Blywende vreugde: Briewe van Audrey Blignault*,¹¹⁶ saamgestel deur Lynne Fourie, Marina Brink en Petrovna Metelerkamp. Hierdie pragtige boek bevat briewe van Blignault wat strek oor 'n tydperk van vyf en veertig jaar. Alhoewel die samestellers hulle doel met die publikasie nie eksplisiet stel nie, is dit duidelik dat hulle met hierdie bundel 'n edisie vir die publiek – en nie 'n diplomatieuse teks nie – skep. Die metode van redigering word glad nie uiteengesit nie, hoewel daar vermeld word dat sekere gedeeltes uit die briewe gelaat is om herhaling te voorkom en dat die briewe chronologies opgeneem word. Die samestellers het besluit om geensins van voetnote gebruik te maak nie, maar 'n register van persoonsname met bladsyverwysings is agterin opgeneem. Die samestellers pas 'n interessante tegniek toe deur kommentaar tussen die briewe in te voeg om sekere moontlike onsekerhede te verduidelik. Een só voorbeeld word gevind op bl. 112, waar die samestellers verduidelik dat Blignault se bundel essays *Die plesierboom*, waarna die skrywer in die voorafgaande brief (gedateer 19 Junie 1968) verwys, 'n jaar voordat die brief geskryf word, gepubliseer is. Dit plaas die gebeure vir die leser in

¹¹⁶ Fourie, Lynn, Brink, Marina, Metelerkamp, Petrovna. 2008. *'n Blywende vreugde. Briewe van Audrey Blignault*. Hermanus: Hemel en See Boeke.

konteks. In dieselfde invoeging, wat in 'n ander lettertipe as die briewe afgedruk word, verduidelik hulle dat die volgende brief, gedateer 14 Julie 1968, geskryf word wanneer Blignault in Durban by haar dogter kuier – inligting wat gewoonlik in voetnote verskaf word. Nóg 'n interessante invoeging deur die samestellers is die foto's. Desnieteenstaande kan 'n *Blywende vreugde* nie as 'n wetenskaplike werk beskou word nie.

Briewe van Peter Blum (2009), geredigeer en ingelei deur J.C. Kannemeyer en andere, is 'n voorbeeld van 'n noukeurige akademiese werk op die gebied van die edisiewetenskap. In die inleiding word daar presies uiteengesit hoe Kannemeyer en die werkgroep (dié publikasie maak deel uit van die kursus Edisiewetenskap aan die Universiteit Stellenbosch, soos in die geval met *Ek ken jou goed genoeg...*) te werk gaan. Daar word vermeld dat Blum se briewe oorgedra word presies soos hy dit geskryf het – selfs met die behoud van spelfoute wat by tye as stylgrepe gelees kan word. Blum se besonder leesbare handskrif het nie enige probleme met ontsyfering gebied nie; trouens die meeste briewe is in getikte vorm oorgelewer. Die inleiding bevat biografiese inligting oor Blum, asook 'n kort verduideliking rondom die skrywer se skielike verdwyning van die Afrikaanse literêre toneel. Laasgenoemde is belangrik, aangesien soveel van Blum se beeld steun op juis die feit dat hy die land in 1960 verlaat het. Kannemeyer verwys na 'n “nuuskierigheid” oor die digter wat deur die briefuitgawe geprikkel word en skep die indruk dat daar 'n skielike behoefte bestaan het om Blum se briewe te publiseer. Hierdie uitlating is oop vir debat, aangesien die verskyning van die briewe nie met enige herdenking van die skrywer te make het nie. En aangesien Blum vir bloot 'n beperkte tyd 'n beperkte invloed op die letterkunde gehad het (grotendeels te danke aan onkundige, ongunstige kritiek deur sekere kritici van sy tyd, soos Kannemeyer uitwys), kan daar kwalik beweer word dat daar tans 'n “behoefte” na die digter se briewe bestaan. As 'n mens egter na die styl en inhoud van die briewe kyk, is dit duidelik dat Peter Blum se briewe wél publikasie werd is. Soos die redigeerder noem, is Blum 'n briefskrywer *par excellence*, en die inligting en kommentaar oor sy literêre tydgenote bied beslis genoeg nuuts en is prikkelend genoeg vir die leserspubliek om die publikasie in sy eie reg waardig te ag.

Wanneer daar na die ander werke gekyk word, kan 'n mens dus met sekerheid sê dat, met uitsondering van sekere werke waaraan Kannemeyer 'n aandeel gehad het, Afrikaanse uitgawes nie binne enige bepaalde wetenskaplike raamwerk tekskundig versorg is nie.

In vergelyking met ander letterkundes is daar in Afrikaans dus weinig voorbeelde van wetenskaplik verantwoorde briefuitgawes. Die rede vir dié agterstand is onduidelik. Een rede kán wees dat redakteurs nie op die hoogte is met die eise van die edisiewetenskap nie.

2.2) Edisiewetenskaplike instansies en formele opleiding in Suid-Afrika

Fourie en Brink is albei werksaam in die Dokumentesentrum van die J.S. Gericke-biblioteek aan die Universiteit van Stellenbosch. Dit is hier waar die samestellers toegang tot Blignault se briewe gehad het. Sy is een van die skrywers wie se dokumente in die besit van die Universiteit van Stellenbosch is. Ander skrywers sluit in C.J. Langenhoven, N.P. van Wyk Louw, W.E.G. Louw, D.J. Opperman, Hennie Aucamp, Uys Krige en Jan Rabie. In die *Stellenbosch Gazette* van 20 Mei 2008 word dié sentrum beskryf as “’n skatkis van versamelings van skrywers”. Vir die redigeerder of teksversorger wat hom of haar op die edisiewetenskap wil toespits, is dié sentrum dus van groot belang.

Edisiewetenskaplikes kan, in die soeke na prominente skrywers se dokumente, hulle ook wend na die Nasionale Biblioteek in Kaapstad en Pretoria, die Jagger-biblioteek aan die Universiteit van Kaapstad, die Universiteit van die Vrystaat se biblioteek, die National English Literary Museum (NELM) op Grahamstad, die staatsargief in Pretoria en die Nasionale Letterkundige Museum en Navorsingsentrum (NALN) in Bloemfontein. NALN kan as een van die belangrikste versamelingsentra beskou word, veral wat die omvang van sy versameling betref. In NALN se versameling is dokumente van skrywers soos Jan F. E. Celliers, Henriette Grové, Antjie Krog en Deon Meyer. Die Nasionale biblioteek in Kaapstad bewaar Uys Krige se briewe en enkele dokumente van C. Louis Leipoldt en I.W. van der Merwe (Boerneef). Leipoldt se ruim versameling manuskripte en dokumente is te vinde in die Jagger-biblioteek van die Universiteit van Kaapstad. By NELM op Grahamstad is die dokumente van André P. Brink en verder briewe van ’n verskeidenheid ander Afrikaanse skrywers. Etienne Leroux se versameling word bewaar in die biblioteek aan die Universiteit van die Vrystaat.

Wat formele opleiding in die edisiewetenskap betref, is Stellenbosch tans die enigste inrigting wat ’n kursus aanbied in dié vakgebied. Sedert 2003 lei prof J.C. Kannemeyer die kursus Dokumentasiekunde – wat in 2006 herdoop is na Edisiewetenskap – aan die Universiteit van Stellenbosch. Hierdie kursus is toegespits

op nagraadse studente wat tydens hul honneursjaar in dié module onderrig wil word, maar dit kan ook op magister- en doktorale vlak voortgesit word. Kannemeyer het dit egter van die staanspoor af duidelik gestel dat daar werk gelewer moet word met die oog op publikasie, aangesien die teoretiese aanloop tot resultate in die praktyk behoort te lei. Sedert die instelling van die kursus het daar artikels van studente in vaktydskrifte verskyn. In *Stilet* se September-uitgawe van 2004 publiseer Melinda Rust, 'n honneursstudent, 'n studie oor “D.J. Opperman se teaterkwatryn”, wat die agtergrond en ontstaansgeskiedenis oor dié digter se bekende in brons gegote kwatryn in die Kunstekaap-teater uiteensit, met 'n verslag oor die ontstaansvariante van dié vers. In dieselfde uitgawe verskyn Peet van Aardt, ook 'n honneursstudent, se artikel “Oor betrokke en onbetrokke skryf: Jan Rabie en Etienne Leroux se briewe in die jare vyftig oor die taak van die skrywer”. Hierdie studie is 'n uitgawe van die briefwisseling tussen dié twee prominente skrywers en hul uiteenlopende standpunte oor die vraagstuk of die skrywer polities betrokke in sy werk behoort te wees of nie. Sowel Rust as Van Aardt se artikels het gesteun op inligting en dokumente wat in die J.S. Gericke-biblioteek se Dokumentesentrum aan die Universiteit van Stellenbosch bewaar word, en in die verslae van hul navorsing maak hulle gebruik van die metodes wat in die kursus Edisiewetenskap aangewend word. Die Louw-broers se briefwisseling word in 2003 versamel en versorg deur studente in wat toe nog bekend gestaan het as Dokumentasiekunde om die uitgawe *Ek ken jou goed genoeg...* in 2004 gepubliseer te kry. Die briewe in dié uitgawe strek oor die jare 1936-1939 toe W.E.G. Louw in Amsterdam gestudeer het en daar baie dinge sowel op die gebied van die letterkunde as die politiek aan die gebeur was. *Die volledige versamelde gedigte van Eugène N. Marais* (2005), die nuwe uitgawe van *Die siel van die mier* (2007), albei publikasies van Protea Boekhuis, en *Briewe van Peter Blum* (2009) wat by Hemel en See verskyn, is verdere resultate van die Stellenbosse kursus.

2.3) Die relevansie en noodsaak vir edisiewetenskap op die gebied van die (Afrikaanse) letterkunde

Om die waarde van briefuitgawes of versorgde tekste binne die Afrikaanse letterkundige korpus gering te skat, sal dwaas wees. 'n Mens moet net te kyk na oorsese letterkundes om te sien hoeveel agting die skrywers se persoonlike geskrifte geniet.

In Suid-Afrika is dit egter 'n ander storie. Die meerderheid redaksioneel versorgde werke spruit uit die pen van J.C. Kannemeyer, wat met werke soos Opperman se *Die galeie van Jorik* (1979), Leipoldt se *Versamelde gedigte* (1980), *Sonklong oor Afrika* (2000) en die Louw-broers se *Ek ken jou goed genoeg...* (2004) sy posisie vestig as die voorste praktisyn op die gebied van die edisiewetenskap in Afrikaans. Van Coller en Teise (2004) verwys na Kannemeyer as “'n baanbreker op die gebied van die (Suid-) Afrikaanse edisietegniek”. Dit is egter nie genoeg dat die wetenskap deur een persoon oorheers word nie en binne Afrikaans bestaan die behoefte vir 'n groter deelname daaraan.

In sy boek *'n Lewe met boeke*¹¹⁷, waarin Koos Human uitwy oor sy loopbaan in die uitgewersbedryf en sy verhoudings met talle skrywers wat daaruit spruit, raak hy indirek die gedagte aan dat die edisiewetenskap 'n moeilike en breë veld is. Human verduidelik dat dié boek nie 'n geskiedenis van Human & Rousseau is nie, maar

“[d]it kan dalk onderneem word in 2009 wanneer die firma sy vyftigste bestaansjaar herdenk, maar ek beny daardie skrywer nie sy of haar taak nie, want met al die moderne tegnologie, lyk dit my, verdwyn dokumentasie ewe vinnig as wat dit geskep word.”

Die punt wat Human hier maak, is reg oor die wêreld 'n problematiese aangeleentheid. Die oorgang na elektroniese kommunikasie het die skep van korrespondensie op harde kopie drasties verminder – tot dié mate dat 'n mens kan argumenteer dat briefwisseling as sodanig aan die uitsterf is.

Tog bly die edisiewetenskap nodig. Die eerste rede hiervoor is voor-die-hand-liggend: Al die briewe en ander ego-dokumente van skrywers is nog nie versorg en gepubliseer nie. In die ses bewaarsentra in Suid-Afrika is daar nog hordes briewe van skrywers wat lê en wag om versorg en gebundel te word. Veral in Afrikaans, wat oor 'n jong letterkunde besit, en vanweë die druk wat op die taal geplaas word deur die massas Afrikaanssprekendes wat die land verlaat en sodoende in 'n mate kontak met die letterkunde verloor, is dit noodsaaklik dat die skrywers se geskrifte aan die lig kom. Om aan te voer dat die publikasie van briewe 'n agteruitboerdery is, sal verkeerd

¹¹⁷ Human, Koos. 2007. *'n Lewe met boeke*. Kaapstad: Human & Rousseau, 9.

wees. Elke publikasie van 'n skrywer, en veral die tipe van só 'n persoonlike aard soos briewe, skep weer, in watter mate ook al, nuwe belangstelling in die skrywer. Dié hernieude belangstelling word dan gewoonlik in die media weerspieël, soos byvoorbeeld die besprekings wat gevolg het op die webwerf www.litnet.co.za oor D.J. Opperman en sy werk ná die verskyning van J.C. Kannemeyer se *Sonklong oor Afrika*.¹¹⁸ Dieselfde geld vir die uitgebreide aandag wat die Louw-broers en hul werke ontvang het ná die verskyning van *Ek ken jou goed genoeg...* Só het daar artikels in die plaaslike pers verskyn met uiteenlopende uitgangspunte. Die Engelse koerante het berigte van 'n meer besinnende aard opgelewer, soos die stuk “Measure the artist, warts and all” deur dr. Anthony Holiday.¹¹⁹ Hierin verwys die skrywer na die Louw-broers se anti-Semitiese uitsprake en pro-Nazi standpunte wat uit die briewe blyk. Holiday maak egter die lesers daarop attent dat Louw se denke verander het en dat hy selfs later in sy lewe die segregasie tussen wit en bruin mense in Suid-Afrika sterk gekritiseer het. Die crux van sy artikel word gevind in die volgende paragraaf:

“Do these rebellious moments excuse the flirtations with Nazism and anti-Semitism? Of course not. But they do invite reflection on the way in which a poet's life (like the life of any one of us) may be touched, even deeply touched, by evil and yet survive the encounter to produce something beautiful and profound.”

Patrick Laurence ondersteun ook hierdie sentiment dat die leser die Louw-briewe in konteks moet lees en dat die briewe die fondament lê vir Louw se sterk kritiek op die regering later in sy lewe.¹²⁰ Daarteenoor verskyn daar in die Afrikaanse pers besprekings wat grens aan verdoeming en sensasie. In *Rapport* verskyn die stuk “Die gevleuelde woorde van die gebroeders Louw”.¹²¹ Die joernalis Sonja Loots loods 'n blinde aanval op die teks deur 'n artikel te skryf wat gebaseer is op selektiewe aanhalings uit die briewe en wat almal handel oor die Louw se politieke uitlatings en veral Van Wyk Louw se verbrokkelende verhouding met sy eerste vrou Joan. Loots

¹¹⁸ www.litnet.co.za/seminaar/sonklong.asp

¹¹⁹ Holiday, Anthony. 2005. Measure the artist, warts and all. *Cape Times*, 29 Maart.

¹²⁰ Laurence, Parick. 2005. Mapping out poet's political ideas. *Cape Times*, 5 Maart.

¹²¹ Loots, Sonja. 2005. Die gevleuelde woorde van die gebroeders Louw. *Rapport*, 3 April.

stel haar geselekteerde uittreksels voor as “nogal sappig”. Slegs in een van die negentien paragrawe in hierdie bespreking verwys sy (op ’n terloopse wyse) na die boek se inleiding wat die leser aanbeveel om die boek in konteks te lees. Hoe dit ook al sy, ná die bekendmaking of publikasie van skrywers se dokumente, word daar nuwe aandag aan hulle en hul werk geskenk. Van Coller sê weer dat die boek “boeiende leesstof” is, maar meen dat die publikasie veel te wense oorlaat.¹²² Hy verwys na sekere spelfoute wat deurgeglim het en druk homself ook sterk krities uit oor die “inkonsekwentheid” waarmee inligting in die voetnote weergegee is. Van Coller wys op sekere persone wie se geboorte- en sterfdatums nie aangedui word nie, en hy sê ook dat daar belangrike inligting oor belangrike persone se loopbane (wat in latere jare sou ontwikkel) uitgelaat is. Daar moet egter benadruk word dat die teksversorger(s) slegs inligting kan oordra sover dit moontlik is, soos wat in die Louw-briewe se voorwoord aangedui word. In sommige gevalle kan die datums nie opgespoor word nie, en word dit dus uitgelaat. Ook dui Kannemeyer in die inleiding aan dat slegs inligting omtrent persone wat van toepassing op en in belang is van die gebeure rondom die tyd waarin die briewe geskryf is, in die annotasies vermeld word. Die teksversorger móét hom beperk wanneer dit by voetnote kom, anders kan die annotasies in biografieë ontwikkel!

In die tweede plek moet die onbetroubaarheid van die elektroniese formaat ook in ag geneem word. Prof. Robert P. Crease, voorsitter van die Departement Filosofie, State University of New York at Stony Brook, wys in sy aanlynartikel “The lost art of the letter”,¹²³ waarin hy veral aandag skenk aan die briefskrywery tussen die kernfisici Werner Heisenberg en Niels Bohr tydens die Tweede Wêreldoorlog, daarop dat elektroniese informasie, weens die nood om dit gereeld van formaat te verander, nie naastenby so lank behoue bly soos wat met sy eweknie op harde kopie die geval is nie. Crease haal die historikus Spencer Weart van die Amerikaanse Instituut vir Fisika (AIP) aan waar hy sê “We have paper from 2000 BC, but we can’t read the first e-mail ever sent. We have the data, and the magnetic tape, but the format is lost.”

¹²² Van Coller, H.P. 2006. Bespreking van Ek ken jou goed genoeg. Die briefwisseling tussen N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw 1936-1939. In *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 46: 1, Maart, 155.

¹²³ Crease, Robert P. 2007. The lost art of the letter. [Aanlyn]. <http://physicsworld.com/cws/article/print/26768>

Daar kan egter met alle rede aangevoer word dat die edisiewetenskap 'n tydgebonde wetenskap is wat binne 'n taal sal uitsterf sodra al die oorgeblewe, handgeskrewe en getikte briewe van die betrokke letterkunde se skrywers versorg en gepubliseer is. Maar selfs as ál die basistekste in boekvorm verskyn het, wat buitendien 'n geruime tyd sal neem, sal die wetenskap heel waarskynlik ontwikkel om aan te pas by die elektroniese formaat. In Amerika is daar reeds projekte geloods aan universiteite soos Stanford en die California Institute of Technology (Caltech) wat toegespits is daarop om ou tekste op digitale formaat (veral die DVD) oor te tik en te stoor. Stanford se projek heet die "Persistent Archives Testbed Project", wat fokus op die behoud van elektroniese wetenskaplike inligting. Caltech se projek, gedoop die "Dibner-Sloan History of Recent Science and Technology Project", was van 1999 tot 2005 in werking. Hoewel dié projekte meer gaan rondom die versorging van wetenskaplike tekste, verbind Crease dit aan die historici en hulle taak met teksversorging wanneer hy skryf: "Electronic communication is changing not only science, but also science history. Historians of the future will have to rely on other kinds of data than their precursors, and tell the story of science differently."

Soos die oordrag van kommunikasie verander, só sal die versorging en publikasie daarvan ook mettertyd gewysig word. Tekste moet derhalwe oor en oor bestudeer word om seker te maak dat lesers in kontak met die teks bly en sodat die teks op sy beurt korrek oorgedra kan word aan die leser, al verander die tydvak. Solank as historiese tekste belangstelling by lesers wek, is nuwe kommentaar nodig. In die slotsom van hulle oorsig en evaluering van edisietegniese praktyk in die Afrikaanse letterkunde maak Van Coller en Teise dié interessante opmerking:

"Gegewe die feit dat die Suid-Afrikaner daarop aanspraak maak dat hy 'n bewaringsbewuste groep is (let op die aantal historiese geboue, monumente, en dies meer in Suid-Afrika), is daar relatief min gedoen om die outentisiteit van groot Afrikaanse skrywers se tekste behoorlik na te speur en dit derhalwe as literêre erfenis (in byvoorbeeld die vorm van histories-kritiese tekste) te bewaar." (Hulle onderstreping).¹²⁴

¹²⁴ Van Coller, H.P. & Teise, V.N. 2004. Edisietegniese praktyk in die Afrikaanse letterkunde: 'n Oorsig en evaluering. *Stilet XVI:2*, September, 79.

Suid-Afrika het (vir ál sy literatuur) dus instansies nodig soos wat oorsee opgerig is om uitgawes op die gebied van die edisiewetenskap te bevorder en ook om oor te beweeg na 'n gerekenariseerde edisiewetenskap.

HOOFSTUK IV
DIE VERSORGING EN VOORBEREIDING VAN BRIEWE VIR
PUBLIKASIE

3.1) Kwessies rondom publikasie van briewe

Daar bestaan geen twyfel nie dat ons 'n beter en vollediger insig in 'n skrywer kry deur die lees of studie van sy of haar persoonlike geskrifte of “ego-dokumente”. 'n Skrywer se briewe is die paspoort tot sy persoonlikheid. Dit is immers in sy briewe waar hy homself spontaan en sonder verweer kan oopstel, sonder die druk van die redigeerder, uitgewer of leser wat oor sy skouer loer. In *Ek ken jou goed genoeg...* skryf Kannemeyer:

“Daarby openbaar (skrywers) in die briewe veel meer oor hul ware gevoelens as wat uit hul gepubliseerde werk blyk. In 'n brief waak 'n skrywer nie altyd oor sy woord nie, hy verraai en verklap geheime en intimiteite, en sy voor- en afkeure word feller oorgedra as wat hy dit in die openbaar sou doen. Omdat hy hom op 'n enkele leser rig met wie hy goed vertrou is, kan die skrywer hom in 'n brief die luukse van 'n sekere loslippigheid veroorloof.”¹²⁵

Wanneer daar beoog word om dokumente van só 'n persoonlike aard soos briewe te publiseer, word 'n mens egter gekonfronteer met verskeie etiese kwessies. In die eerste plek kan daar betoog word dat briewe, ten tyde van hul skrywe, nie bedoel was vir publikasie nie; dat dit nie – soos die geval met hul kreatiewe werke – die skrywers se bedoeling was dat die briewe deur enige iemand anders behalwe die persoon of persone aan wie die brief gerig is, gelees moet word nie; nog minder dat dit aan die breër publiek geopenbaar moet word.

Wanneer daar gekyk word na die briefwisseling van 'n skrywer, en twyfel oor die morele kwessie rondom die bekendmaking van hierdie geskrifte bestaan, kan die briewe van die digter T.S. Eliot as voorbeeld geneem word. Hierdie versameling, getiteld *The letters of T.S. Eliot volume 1* (1988), word versamel en geredigeer deur die digter se vrou, Valerie Eliot, op aandrang van die digter self. Daarin skryf Valerie

¹²⁵ Kannemeyer, J.C. en andere. 2004. *Ek ken jou goed genoeg...: Die briefwisseling tussen N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw 1936-1939*. Pretoria: Protea Boekhuis, 19.

Eliot dat haar man kort ná hul troue in 1957 aan haar gesê het dat indien sy briewe ooit gepubliseer moet word, dit slegs kan geskied op die voorwaarde dat sy dit moet redigeer. Valerie Eliot erken dus, en 'n mens kan die afleiding maak dat vele ander skrywers met haar sal saamstem, dat daar by die skrywer tog die behoefte bestaan dat ander mense ook sy briewe moet lees. Valerie Eliot haal haar man aan:

“The desire to write a letter, to put down what you don't want anybody else to see but the person you are writing to, but which you do not want to be destroyed, but perhaps hope may be preserved for complete strangers to read, is ineradicable. We want to confess ourselves in writing to a few friends, and we do not always want to feel that no one but those friends will ever read what we've written.”¹²⁶

Die kwessie of persoonlike geskrifte vir die publieke oog bedoel is, word ook aangeraak deur J.C. Kannemeyer in sy biografie oor C.J. Langenhoven. Langenhoven was sterk ingestel op sy privaatheid en het dit in sy testament duidelik gestel dat verlop om sy briewe of uittreksels daaruit te publiseer, “alleen onder buitengewone omstandighede verleen sal word”.¹²⁷ G.C.L. Brümmer, die kleinseun van Langenhoven en die administrateur van die skrywer se nalatenskap, maak egter in sy “Rekenskap”, wat in hierdie biografie opgeneem word, 'n belangrike uitspraak:

“Moes daar gewag word tot alles vergete is? Of behoort dit aan Langenhoven se uiteindelijke erfgename, alle lesers en sprekers van Afrikaans? Watter herinneringe moet weens hul privaatheid finaal vergaan? Wat hoort tot 'n integere korpus van materiaal wat aan die geskiedskrywing toekom? Hoe sterk ook al my oupa se passie en argumente vir privaatheid was, sterker is die aanspraak van geskiedenis.”

Uit Eliot en Brümmer se geskrifte kan 'n mens dus aflei dat persoonlike dokumente van bekende skrywers (of kunstenaars) wag om in openbare sirkulasie te beland. Dit

¹²⁶ Vanuit 'n toespraak getiteld “English poets as letter writers” wat Eliot op 23 November 1933 aan die Yale Universiteit gelewer het. 'n Fragment hieruit word opgeneem in *The letters of T.S. Eliot* deel I, geredigeer deur Valerie Eliot, en uitgegee deur Faber and Faber in 1988.

¹²⁷ Kannemeyer, J.C. 1995. *Langenhoven, 'n lewe*. Kaapstad: Tafelberg.

baat immers enige letterkunde as die herinneringe en oorleweringe van só 'n groot gees weer opgeroep word.

Dikwels gebeur dit egter dat familielede van oorlede skrywers besware het teen die publikasie van briewe, en word daar óf besluit om die briewe te sensureer, óf om die publikasie heeltemal stop te sit.

Die regstwis rondom die publikasie van *Ek ken jou goed genoeg...* is 'n goeie voorbeeld van presies hoe ver die besware teen die publikasie van persoonlike dokumente kan gaan. In hierdie hofsaak het Peter Louw, seun van N.P. van Wyk Louw, beswaar gemaak teen die publikasie en hom daarop beroep dat die kopiereg van die Louw-broers se geskrifte by die erfgename berus. Kopiereg op skrywers se gepubliseerde werke verval volgens wetgewing in Suid-Afrika eers na vyftig jaar, terwyl dit in die geval van ongepubliseerde werke in die besit van die erfgename bly behalwe in gevalle waar hulle skriftelik die regte afstaan. Regter Siraj Desai het egter beslis die kopiereg behoort aan die Universiteit van Stellenbosch, aangesien die briewe deur die familie aan dié instelling geskenk is en hulle, volgens 'n Memorandum van Ooreenkoms wat deur alle belanghebbendes (insluitende Louw se erfgename) onderteken is, afstand gedoen het van die kopiereg. Dié Memorandum is op 9 Junie 1974, vier jaar ná N.P. van Wyk Louw se dood, deur die digter se weduwee, Truida Louw, en sekere van sy erfgename aan die Universiteit oorhandig. Daarin meld die Louws:

“Dat as erkenning vir die besondere rol wat Wyle NICOLAAS PETRUS VAN WYK LOUW in die Afrikaanse letterkunde en geesteslewe in sy breedste sin gespeel het, dra die Bewilligers hiermee oor aan die Universiteit in ewigdurende bruikleen al hulle regte, titel en belang in en ten opsigte van alle dokumente en stukke na die oorledene se dood gevind wat regstreeks of onregstreeks betrekking het op sy literêre werk en welke dokumente en stukke reeds in besit is van die Universiteit, uitgesonder enige honoraris of outeursaandeel wat mag toeval ten opsigte van enige reeds gepubliseerde of nog gepubliseer te word letterkundige werke van enige aard.”

W.E.G. Louw het in 1980 gesterf. Sekere van sy dokumente was toe reeds in die Universiteit se besit. Luidens sy testament bemaak hy ook

“[...] alle persoonlike en letterkundige dokumente, manuskripte, briewe en enige ander stukke wat van belang is vir die letterkundige studie wat na my dood in my besit gevind mag word aan die Carnegie-Biblioteek van die Universiteit van Stellenbosch vir bewaring in ’n manuskripkamer of versameling.”

Peter Louw het aangevoer dat die publikasie van die briewe, sonder dat dit gesensureer word, die briefskrywers se publieke aansien mag ondermyn. Peter Louw sit sy verzet voort deur, soos hy dit sien, die geldige punt te maak (wat in die algemeen gebruik kan word téén die publikasie van briewe):

“Die Louw-broers, wat altyd so gesteld was op die noukeurige slyp en verwoording van hul gedagtes op skrif, sou waarskynlik die horriepiep gekry het as hulle geweet het dat hierdie intieme briewe, waarin dinge soms onnadenkend uitgeblaker word, in die openbare oog kom.”¹²⁸

Regter Desai het egter beslis die briefwisseling sal nie die skrywers se publieke beeld afkraak nie en die publikasie is goedgekeur.

Indien die teks nie versorg word deur ’n kundige nie, of as familieledede ’n rol in die redigeringsproses begin speel en emosioneel betrokke raak, kan dit die eventuele uitgawe van die teks benadeel. ’n Voorbeeld hiervan is die eerste versameling briewe van die Engelse skrywer Charles Dickens, getiteld *Letters* en in 1882 uitgegee. Hierdie bundel is byeengebring en versorg deur die skrywer se dogter, Mamie Dickens, en sy skoonsuster Georgina Hogarth. Maar die samestellers het roekeloos omgegaan met Dickens se briewe. Soos Madeline House en Graham Storey in *The letters of Charles Dickens*¹²⁹ uitwys, het Dickens se familieledede, in die hoop om sy privaatheid te beskerm, belangrike gebeure in sy lewe heeltemal uitgesluit. Die briewe wat lig werp op sy egskeiding van Catherine Thompson Hogarth, asook briewe waarin hy negatief geskryf het oor sy seuns, is nie opgeneem nie. Op ander plekke het die samestellers paragrawe uit briewe gesny en sommer aangeheg by ander briewe, sonder om dit te

¹²⁸ Kannemeyer, J.C. 2007. *Uit puur verstrooiing*. Stellenbosch: Inset, 427, aangehaal uit ’n e-pos geskryf deur Peter Louw aan die Stellenbosse geskiedkundige Hermann Giliomee, gedateer 18 Februarie 2004.

¹²⁹ House, Madeline en Storey, Graham. 1965. *The letters of Charles Dickens*. Oxford: Clarendon.

vermeld! Die versuim om hierdie inligting van een van die grootste skrywers in die wêreldliteratuur te verskaf, kon ongetwyfeld Dickens-lesers van belangrike en interessante inligting weerhou. Die Dickens-briewe raak aspekte aan wat sensitief is vir familieleden en wat hulle nie aan die publieke oog bekend gestel wou hê nie, maar dien ook as goeie voorbeeld hoekom die versorging van briewe deur 'n kundige gedoen moet word.

'n Uitsondering waar 'n familielid van 'n skrywer se briewe gepubliseer het, sonder om enigsins die inhoud daarvan te sensureer, is die geval van Anton Tsjekov se suster Mariya Pavlova Tsjekova, die eksekuteur van sy literêre nalatenskap.¹³⁰ Hierdie versameling word versorg 'n paar jaar nadat die Russiese imperialiste die skrywer se werke in gesensureerde bundels versamel en uitgegee het. Soos Yarmolinsky in sy versameling uitwys, sluit Tsjekova selfs gedeeltes in waarin haar broer homself op ongewenste wyses uitspreek oor wat in daardie stadium dalk as taboe-onderwerpe beskou kon word: “When I have Children, I’ll say to them not without pride, ‘You sons of bitches, in my time I had dalliance with a Hindu maiden – and where? In a coconut grove, on a moonlit night.”¹³¹

Mathijsen sê in *Naar de letter* dat daar vanuit die volgende standpunt uitgegaan moet word: “wat bewaard is gebleven, heeft historisch bestaansrecht gekregen.”¹³² As tekste dus behoue gebly het, is die publikasie daarvan nie alleen moontlik nie, maar kan dit ook 'n bydrae lewer tot ons kennis van 'n spesifieke fase in die geskiedenis.

Die oorspronklike briewe, wat in Krige se broer Bokkie se besit was, is geskenk aan die Nasionale Biblioteek in Kaapstad. Bokkie Krige het die briewe oorgetik en gebundel en die versameling aan sy broer oorhandig. Uys Krige het dié bundel toe aan sy dogter Eulalia gegee. 'n Kopie van die bundel het later in besit van Tafelberg-Uitgewers beland. 'n Kopie hiervan is weer op sy beurt aan die literêre historikus J.C. Kannemeyer oorhandig.

In Krige se briewe kom daar geen besonderhede voor wat die skrywer se beeld en aansien in gedrang kan bring nie. Die leser kry hier te make met 'n skrywer wat

¹³⁰ Tussen 1912 en 1916 redigeer Tsjekov se suster Mariya Pavlova Tsjekova 'n sesdelige uitgawe van die skrywer se briewe. Dit is nooit gepubliseer nie, maar word as basis van verskeie ander bundels van Tsjekov se briewe gebruik.

¹³¹ Sien Yarmolinsky, Avrahm. 1973. *Letters of Anton Chekov*. Londen: Jonathan Cape, xiv.

¹³² Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 143.

homself en die wêreld leer ken, maar altyd met 'n mate van onskuld. Daar word wél lig gewerp op Krige se besige liefdeslewe in Europa in dié tydvak, maar in sy geskifte is dit duidelik dat Krige nooit losbandig opgetree het nie. Hy is wél uitgesproke in sy politieke standpunte, maar nooit op 'n radikale wyse wat iemand vandag aanstoot sal gee nie, soos die geval was met die Louw-briewe en hulle anti-Semitiese uitlatings.

3.2) Metode van redigering

Om die briewe effektief te versorg en te redigeer, word die beginsels van Marita Mathijsen, soos in haar boek *Naar de letter*¹³³ uiteengesit, as vertrekpunt gebruik. Dié beginsels was ook geldig in gevalle waar wysigings in die basisteks nodig was.

Kortliks sluit hierdie beginsels die volgende in:

- **Leesfoute:** Mathijsen tref hier 'n onderskeid tussen verskeie tipes foute in die teks. Sy verwys egter na die versorging van alle soort tekste, nie slegs briefwisseling nie. Onder die foute wat vir briewe geld, is gewone leesfoute (soos om 'n skrywer se 'm' met 'n 'n' te verwar) en verskrywings (waar die skrywer letters van 'n woord per toeval omgeruil het). Hier mag daar volgens haar slegs in gevalle van duidelike skryffoute ingegryp word.
- **Spelling:** Spelling is een van die grootste probleme waarmee 'n teksversorger gekonfronteer kan word. Die besluit om herspelling toe te pas of spelfoute reg te stel, kan uiters problematies wees. Mathijsen se voorstel is dat die spelling behou moet word soos dit in die oorspronklike teks of basisteks voorkom. Een van die redes vir dié standpunt is dat spellingsisteme voortdurend verander en dat die teks op 'n gereelde basis aangepas moet word om by die nuwe tendense te kan bybly.
- **Interpunksie, hoofletters en wit reëls:** Kommas, punte, hakies ensovoorts kan volgens die samesteller se oordeel ingevoeg word, mits daar konsekwent opgetree word. Hoof- en kleinletters moet ingevoeg word volgens die gebruik van die tyd waarin die briewe geskryf is. Daar moet op 'n vaste metode besluit word om wit reëls en spasies weer te gee.

¹³³ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 257.

- **Afkortings:** Woorde wat afgekort word om tyd en plek te spaar, word uitgeskryf. Taboe-afkortings en woorde wat volgens die tydperk van die geskifte se gebruik geldig was, moet so behou word.
- **Woorde wat vas- of los geskryf word:** Die gebruike van die tyd waarin die oorspronklike teks geskryf is, moet in ag geneem en gehandhaaf word.
- **Die afbreek van woorde en gebruik van koppeltekens:** Indien woorde wat afgebreek word in die gepubliseerde uitgawe tot enige verwarring kan lei, moet dit agter in die boek in 'n register verduidelik word.
- **Tipografiese aanpassings:** Woorde wat onderstreep is, word in kursief weergegee. Waar dubbele onderstreping voorkom, word die onderstreepte gedeelte in vetdruk oorgedra.
- **Indeling van die brief:** Die aanhef en ondertekening word gestandaardiseer en word dus links bo en links onder aangebring. Daar word slegs een wit reël tussen die datum, aanhef en begin van die brief verskaf, terwyl verdere wit reëls aan die slot en by die ondertekening aangebring word.
- **Adressering:** Die adressering en vermelding van afsenders word uit die edisie gelaat en in die beskrywing van of die inleiding tot die uitgawe vermeld.
- **Spesiale papier of briefhoofde:** Indien 'n brief op spesiale papier geskryf is, word dit in die voetnote verantwoord, nie in die edisie self nie.

Mathijsen se beginsels word deurgaans gevolg, behalwe in gevalle waar afwykings regstreeks in voetnote vermeld en gemotiveer is.

3.3) Aanpassings in die Krige-briewe (Volgens riglyne uiteengesit deur Mathijsen)
 Wanneer briewe geredigeer word, is daar verskeie belangrike kwessies wat die redigeerder of teksversorger gaan aanraak. In die eerste plek moet daar besluit word vir watter soort leser die uitgawe bedoel is. Volgens Mathijsen is dit onmoontlik om die keuse en vorm van 'n bepaalde werk te bepaal indien daar nog nie op 'n doelpublik besluit is nie.¹³⁴ Indien die briewe versorg word vir akademiese doeleindes (byvoorbeeld om vir vakgenote as grondslag vir verdere studies te dien),

¹³⁴ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 38.

sal die redakteur die taak anders aanpak as in die geval van briewe wat vir die breër publiek versorg word. Die doelleser bepaal dus die redigering van die teks.

Met hierdie verhandeling is dit die bedoeling om die briewe vir publikasie kort voor 2010, die honderdste herdenking van Krige se geboorte, gereed te hê. In sommige gevalle word daar verkies om al die briewe van 'n gegewe skrywer in een briefuitgawe saam te vat, al beslaan hierdie versameling dan meer as een deel, soos die geval met Tsjekof se briewe in 1944 of John Keats s'n in 1958. Aangesien die "geboorte" van Krige se eerste bundel en bloemlesing in hierdie briewe weerspieël word, en hierdie verblyf in die twee Mediterreense lande 'n groot invloed op sy lewe en loopbaan gehad het, kan 'n mens aanvaar dat 'n uitgawe van hierdie briewe uit Frankryk en Spanje nie alleen 'n belangrike onderneming is nie, maar tot 'n hernieude belangstelling in dié skrywer sal lei. Daar is immers nog briewe van Krige wat lê en wag vir versorging en publikasie. Krige se eeufees sal 'n groot herdenking in die Afrikaanse letterkunde wees en dit is dus belangrik dat hierdie briewe vir die breër leserspubliek gereed gemaak moet word. Aucamp verwys al in 1994 in *Die blote storie 2* na die briefversamelings wat Bokkie oorgetik het en beweer: "(d)at dié volumes nie opgeraap en uitgegee is nie, strek die uitgewersbedryf in Suid-Afrika tot 'n skande."¹³⁵

Daar moet dus gepoog word om 'n teks te skep wat so maklik as moontlik gelees kan word. Met dokumente van so 'n intieme aard soos briewe loop 'n mens egter altyd die gevaar om in die redigeringsproses die "gevoel" van die briewe te verloor. In sulke persoonlike geskifte maak skrywers gebruik van hul eie uitdrukkings wat dalk nie algemeen bekend is nie en maak hulle gebruik van 'n soort "geheimtaal" wat net aan ingewydes bekend is. Mathijsen waarsku dat dit die redigeerder se rol is om die teks te suiwer, nie om die skrywer as sodanig te verbeter nie.¹³⁶ Die doel moet dus glad nie wees om aan die skrywer en sy skryfstyl te verander nie. Die riglyne wat vir die teksversorging neergelê word, is juis om die skrywer se "stem" outentiek oor te dra, maar op 'n manier wat verstaanbaar en maklik leesbaar is. 'n Algemene verskynsel in briewe of tekste wat uit 'n ander tydvak dateer, is dat die taal dikwels verouderd aandoen. Dit was natuurlik nie die skrywer se

¹³⁵ Aucamp, Hennie. 1994. *Die blote storie 2*. Kaapstad: Tafelberg, 31.

¹³⁶ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 253.

bedoeling om sy geskifte met taalgebruik te vul wat “uit die mode” sou val nie. In ’n werkstuk vir sy Honneursgraad, destyds gepubliseer in *Inset* en toe in 1977 in sy versameling letterkundige opstelle en kritiek, *Konfrontasies*,¹³⁷ opgeneem, verwys Kannemeyer na die spellingsveranderinge wat hy ingevoer het in die versorging van C. Louis Leipoldt se gedigte. Kannemeyer het op hierdie werkstuk gesteun tydens die redigering van Leipoldt se *Versamelde Gedigte* in 1980 waarin hy onder meer “ij” tot “y” en “ik” tot “ek” verander het. Hy maak die opmerking dat sulke veranderinge uit ’n literêre oogpunt bevredigend is, aangesien ouer tekste, in hierdie geval Leipoldt se gedigte, in hul oorspronklike spelling ’n “argaïstiese sluier” bykry. Hiermee bedoel Kannemeyer dat die woord of frase deur die verandering in taal, wat sedert die skrywer se geskifte plaasgevind het, verouderd raak en soos ’n sluier oor die woord hang, iets wat nie die skrywer se bedoeling was nie. Wanneer ’n mens die monumentale taak in ag neem wat dit moes wees om ’n skrywer soos Leipoldt, wat bekend was vir sy slordige omgang met tekste, se gedigte te versorg, kan hierdie motivering van die “argaïstiese sluier” beskou word as ’n kardinale uitgangspunt in die versorging van enige teks.

Met bogenoemde uitgangspunte in gedagte het ek die volgende riglyne opgestel:

- *Skryffoute*. Krige se briewe is besaai met skryffoute wat by tye verwarring kan veroorsaak en dus die leesbaarheid kan bemoeilik. ’n Voorbeeld hiervan is die gedeelte wat hy op 11 Januarie 1932 aan sy ouers skryf: “How give you a just description of those five days?” Nog ’n skryffout kom voor in die brief van Maart 1933 aan sy suster Mizzi: “En dan stadigaan word hul al mooier en mooier totdat jy naderhand koue rillings af die rug kry.” Om skryffoute soos hierdie uit die weg te ruim, moet ’n mens die skrywer se bedoeling, en nie wat op papier verskyn nie, probeer agterhaal. Mathijsen stel dit as volg:

“In het [tekst wordt] geen onderscheid gemaakt naar de herkomst van de fout [...] Hier houden we als voornaamste criterium niet de herkomst, maar de bedoeling aan, natuurlijk voor zover achterhaalbaar.”¹³⁸

¹³⁷ Kannemeyer, J.C. 1977. *Konfrontasies*. Pretoria: Academica.

¹³⁸ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenschap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 252.

Die eerste voorbeeld word dan gewysig en as volg weergegee: “How [can I] give you a just description of those five days?” Die tweede sin word verander na “[...] totdat jy naderhand koue rillings by die rug af kry”, soos gedoen is deur Kannemeyer in *Uit die skatkis van die goue seun* (2002).¹³⁹

In Krige se briewe word daar op verskeie plekke bysinne bygelas om die teks se leesbaarheid te vergemaklik leesbare sinne te vorm. Hierdie wysigings word verantwoord in die voetnote.

Indien woorde gebruik word wat geen betekenis in die paragraaf of sin in sy konteks het nie, sal die woord verander word. Op bl. 382 in haar boek gee Mathijsen die voorbeeld van “zlef”, waar die skrywer “zelf” bedoel. Die verandering moet dan in ’n voetnoot vermeld word.

Woorde wat herhaal word, en ook geen kontekstuele betekenis in die geskrif het nie (bv. die ekstra “and” in Brief 25 van 22 Junie 1933), word uitgelaat. Hierdie uitlatings word ook vermeld in die voetnote.

Waar Krige sy woordorde verkeerd gebruik, sal daar, volgens Mathijsen se leidrade, ingegryp word om die leesbaarheid van die teks te verbeter.

Krige gebruik die woorde “hulle” en “hul” op twyfelagtige wyse. As ’n mens kyk na die eerste brief, waar hy skryf “Hul swaai hul arms,” gebruik Krige “hul” as onderwerp en word dit nie as afwisseling van “hulle” ingespan nie. Krige slaan nie in hierdie verband ag op die feit dat die gereelde gebruik van “hul” herhaling veroorsaak nie. Prof Ilse Feinauer, taalkundige aan die Universiteit van Stellenbosch, meen dat “hul” in vroeër jare gebruik is as besitlike voornaamwoord en “hulle” as gewone persoonlike voornaamwoord. Sy voeg by dat die gebruik van “hul” in plaas van “hulle” in watter vorm ook al ’n verskynsel is wat vermy moet word, dat “hul” ’n baie formele en stywe skryfwyse is en dat dit eintlik net in regstekste en hoë akademiese literatuur tuishoort.¹⁴⁰ Die taalkundige L.W. Hiemstra het ook riglyne vir joernaliste aan *Die Burger* neergelê waarin hy voorskryf dat “hul” ’n adjektiewiese funksie het, en dié gebruik is jare lank deur die koerant gebruik om “hul” van “hulle” te onderskei. Hierdie verskynsel word egter nie geredigeer nie, aangesien dit ’n taaleienaardigheid

¹³⁹ Kannemeyer, J.C. 2002. *Uys Krige: Uit die skatkis van die goue seun*. Pretoria: Protea.

¹⁴⁰ Korrespondensie met prof. Ilse Feinauer via e-pos op 17 November 2008.

of selfs taalswakheid is wat by Krige voorkom en die leser 'n blik gee op die skrywer se omgang met sy taal.

Op bladsy 382 sê Mathijsen daar kan “stilswijgend” ingegryp word wanneer die skrywer versuim het om aksente op woorde te plaas. Hierdie reël word dus toegepas om die leesbaarheid te verhoog. 'n Voorbeeld hiervan kan gevind word waar Krige vroeg in Februarie 1933 aan Bokkie skryf: “Sy kan nog lees nog skrywe.”¹⁴¹ Om die leesbaarheid te verbeter, word die aksente bygevoeg sodat die sin sal lees: “Sy kan nóg lees nóg skrywe.”

- *Spelling.* Volgens Mathijsen moet die spelling behou word presies soos wat dit in die basisteks voorkom. Die teks “mag niet onthistoriseerd worden.” Sy verwys egter hier na wetenskaplike tekste. Aangesien daar met die versorging van Krige se briewe op 'n edisie vir die breër publiek gemik word, kan die redakteur in sekere gevalle hiervan afgewyk. Op bl. 259 skryf Mathijsen immers dat “Wanneer een editie op een breed leespubliek gericht is of een nieuwe lezersgroep wil aanspreken, kan herspelling doelmatig zijn.”

Die bepalende faktor in hierdie verband sal egter die woorde se klankstruktuur wees. Hier sal gesteun word op Kannemeyer se metode wat hy aanwend in *C. Louis Leipoldt: Versamelde Gedigte* (1980). In sy voorwoord sê Kannemeyer dat “blote spellingsveranderinge” onvermeld aangebring word, maar in gevalle waar enige veranderinge die betekenis wysig of die vers se klankstruktuur beïnvloed, word die veranderinge in die verantwoording verduidelik. Woorde soos “famielie”, “artikel” of “thru” word dus sonder enige verantwoording gemoderniseer. Waar hy die verouderde woord “vrind” gebruik, word dit ook gewysig tot “vriend”, omdat die klanke van die twee woorde nie noodwendig van mekaar hoef te verskil nie. Die woord “uniwersiteit”, wat Krige skryf soos wat 'n mens dit uitspreek, word verander na “universiteit”, bloot om konsekwent in die modernisering te wees. “Saands” word ook gewysig tot “saans”, sonder om dit telkens te noem.

By woorde wat Krige met 'n koppelteken spel, byvoorbeeld “ongewenaarde” en “ge-eet”, word dit, soos in alle dergelike gevalle waar hy die koppelteken gebruik maar die klankstruktuur of betekenis van die woord nie aangetas word nie, versweë verander. Hier dien die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* van 1921, 1931 en 1937 as taalkundige riglyn.

¹⁴¹ Vergelyk brief 23, geskryf in Februarie 1933.

Krige gebruik ook die woord “gistraand” in plaas van “gisteraand”. Aangesien hy, soos soveel ander Afrikaanssprekendes, só gepraat het en die woord dus deel van die algemene taalgebruik uitmaak, word dit so behou.

Om woorde in skrywers se basistekste te verander, kan problematies wees, veral as dit kom by die versorging van poësie waarin sekere woorde juis op ’n spesifieke manier gespel word om in te pas by die ritme, rym of klank van die gedig. Indien dit verander word, kan dit die teks van sy waarde of trefkrag stroop. Maar in die geval van briewe of ’n dagboek, waar die skrywer “losser” skryf, kan daar van die reël afgewyk word. In Krige se geval, waar hy gedigte in sy briewe aan Bokkie insluit, word die standpunt ingeneem wat D.J. Opperman toegepas het in sy redigering van *Groot verseboek* (1951).¹⁴² Aangesien Afrikaans sedert die vroeë gedigte baie gegroei en verander het tot die dikwels verwikkelde taal van latere poësie, moes Opperman deurentyd ’n keuse maak tussen modernisering en die behoud van die oorspronklike taalgebruik. In sy inleiding dui hy aan dat hy die spelling van ouer tekste moderniseer, “dog sonder om die taalvorm aan te tas”. In Krige se geval word die spelling in sy poësie gemoderniseer, maar word daar nie gepeuter aan sy taalvorm nie. Woorde wat hy self skep, maar wat nie erken word in die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* van 1921, 1931 en 1937 nie, soos “son-ervare” en “speels-astrant”, wat hy in sy gedig “Nagreën” gebruik en waarvan hy die teks op 9 Februarie 1933 aan Bokkie stuur, word dus behou.

Op bl. 258 van *Naar de letter*, waar Mathijsen spelling bespreek, noem sy dat die historiese betekenis van ’n woord saamhang met sy spelling. Aangesien Krige se briewe versorg word met die oog op ’n breë leespubliek, word daar gefokus op ’n teks wat so maklik leesbaar as moontlik is.

- *Afkortings*. Volgens Mathijsen moet afkortings wat gebruik word om tyd te spaar, uitgeskryf word. In Krige se geval gaan afkortings wat die skrywer inspan om plek te spaar en standaarderkenning geniet, net so gehou word. Afkortings wat nie standaarderkenning geniet nie, moet volgens Mathijsen verklaar word in voetnote. Krige se afkortings soos “N.B.” (*Die Nuwe Brandwag*) in brief 1 en “Huisg.” (*Die Huisgenoot*) in brief 2, en alle dergelike gevalle waar Krige afkortings gebruik wat nie standaarderkenning geniet nie, word dus uitgeskryf sonder om dit te verantwoord.

¹⁴² Opperman, D.J. (red). 1951. *Groot verseboek*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.

- *Invoegings en weglatings.* Woorde of sinne wat deur die teksversorger ingevoeg is, word met die behulp van blokhakies oorgedra. Woorde of frases wat Krige in sy briewe later invoeg of weglaat, word nie vermeld nie, aangesien briewe nie soos in die geval van die skepping van 'n gedig deur ontstaansfases gaan nie. Maar waar Krige aan Bokkie van sy gedigte by sy briewe insluit (vergelyk brief 27 vir die vroeë teks van “Nagreën”), word die weglatings of invoegings wél in die voetnote vermeld.
- *Interpunksie en paragraafverdelings.* Luidens Mathijsen word interpunksie behou soos in die oorspronklike teks, en word enige wysigings verantwoord in die voetnote.¹⁴³ Krige laat in baie gevalle skryftekens soos hakies, kommas, punte en vraagtekens in sy briewe uit. Dit bemoelik egter die leesbaarheid, en gevolglik word dié tekens sonder verantwoording ingevul. Wat hoof- en kleinletters betref, meen Mathijsen op bl. 383 daar moet gewerk word volgens die gebruike van die tyd waarin die briewe geskryf is. Dié wysigings hoef nie in die voetnote vermeld te word nie. Aangesien Krige by tye baie lang paragrawe skryf (sekerlik om plek op die papier te spaar), wat die lees bemoelik, word paragrawe ingedeel volgens eie oordeel en sonder verantwoording. Paragrawe word ingespring, behalwe vir die eerste paragraaf van elke brief.
- *Woorde wat vas of los geskryf word.* Woorde wat vas of los geskryf is, word gewysig volgens vandag se spelling en word nie in die voetnote vermeld nie. 'n Voorbeeld hiervan is die woord “tweejaar”, wat Krige in 'n brief van 26 Junie 1932 gebruik, wat dan na “twee jaar” verander word. Mathijsen is van mening dat die skryfwyse van die tyd waarin die briewe geskryf is, gevolg moet word. Maar in die belang van 'n maklik leesbare teks word daar in hierdie verband van Mathijsen afgewyk.
- *Tipografiese aanpassings.* Woorde wat deur Krige onderstreep is, word gekursiveer, terwyl die gedeeltes wat dubbeld onderstreep is, in vetskrif verskyn. Die driedubbele aandagstreep (---) wat die skrywer dikwels gebruik, word as een (–) getranskribeer. Waar Krige meer as drie puntjies vir die beletselteken gebruik, word dit slegs met drie puntjies (...) weergegee. Die ‘&’-teken word vervang met die woord “en” of “and”.

¹⁴³ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 383.

- *Indeling van die brief.* Die briewe word genommer links bo op die blad, in kursief. Die brief se datum word afgesluit met 'n punt. Tussen die datum en die persoon se naam aan wie die brief gerig word, is geen reël oopgelaat nie. Tussen die geadresseerde se naam en die eerste reël van die brief word daar een reël oopgelaat. Die eerste paragraaf begin sonder 'n inkeping, terwyl alle ander paragrawe ingekeep word. Die brief word afgesluit met 'n oop reël tussen die laaste sin en die afsluiting, wat nie ingekeep word nie. Indien daar 'n naskrif is, begin dit aan die linkerkant van die blad, ná 'n oop reël tussen die afskrif en die afsluiting.
- *Adressering.* Krige skryf soms die land of dorp waaruit hy skryf in Frans of Spaans. Dit word egter deurgaans oorgeskryf in Afrikaans om konsekwentheid te verseker, maar die land van waar hy skryf, word slegs aangedui wanneer hy vanuit 'n ander plek as in die vorige brief skryf.
- *Annotasies.* Volgens Yves T'Sjoen gaan die versorging van en kommentaar op briewe hand aan hand.¹⁴⁴ T'Sjoen meen die doel van kommentaar (in die geval van hierdie studie weergegee in die voetnote) is om die hedendaagse leser in staat te stel om die historiese afstand met die versorgde teks te oorbrug. Kommentaar moet dus bydra tot 'n beter begrip van die teks. Volgens hom is dit nodig om vas te stel in watter mate 'n mens op biografiese, kulturele en sosio-politieke aspekte moet uitbrei; of daar oor die skrywer se skryfmetodes uitgewei moet word; en hoe uitgebreid die teksversorger literêre verwysings gaan vermeld. Daar is egter geen standaardmetode wat die kommentaar betref nie. Sommige teksversorgers verkies die note as eindnote agter in die edisie, dit wil sê as 'n tipe aanhangsel, terwyl ander voorkeur daaraan gee om die annotasies onderaan die bladsy te voeg. In hierdie studie word daar van voetnote gebruik gemaak. Die voetnote word deurlopend genommer, ongeag wie die skrywer is.¹⁴⁵ Die volgende riglyne word deur Mathijsen verskaf en gevolg:
 - Vreemde woorde en anderstalige woorde word verklaar en die taal van oorsprong word verklaar.
 - Nie-fiktiewe persone se volledige name, geboorte- en sterfdatums word, waar enigsins moontlik, aangedui, asook die persoon se verhouding met die skrywer en wat die persoon ten tyde van die briefwisseling gedoen het.

¹⁴⁴ T'Sjoen, Yves. 2004. Pleidooi voor fundamentezorg, *Stilet* XVI:2. September, 87-101.

¹⁴⁵ Brief 2 van 6 Oktober bevat 'n aanhegsel geskryf deur Jack Barkham.

- Artikels, berigte of kortverhale waarna Krige in sy skrywe verwys, word – sover moontlik – nageslaan en in die voetnote vermeld. Op sekere plekke kon die navorser egter nie die betrokke stukke opspoor nie en word daar dus nie voetnote aan die verwysings geheg nie.
- Titels van boeke en gedigte word aangegee as aanhalings uit bestaande werke verskyn.
- Historiese feite wat nie meer algemeen bekend is nie, word vermeld.
- Voetnote word nie in telegramstyl geskryf nie, maar die inligting word bondig en lesersvriendelik aangebied.¹⁴⁶
- *Volgorde van die briewe.* Mathijsen meen die chronologiese volgorde is verkieslik. Krige se briewe wat hier opgeneem word, neem 'n aanvang wanneer hy in Oktober 1931 vanuit Frankryk skryf en eindig met sy briewe van Junie 1935 uit Spanje. Briewe wat nie 'n dag toon waarop dit geskryf is nie, maar wél die maand aandui, word aan die einde van die spesifieke maand geplaas.¹⁴⁷ Wanneer 'n brief geen datum bevat nie, maar die jaar duidelik is uit die inhoud van die brief, word die brief aan die einde van daardie jaar geplaas. Dié metode word onderskryf deur Mathijsen. In sommige gevalle is dit egter feitlik onmoontlik om die datums van die geskifte te bepaal. Madeline House en Graham Storey het in *The letters of Charles Dickens* (1965) juis met die datering gesukkel. Volgens hulle het Dickens 11 956 briewe aan 1 800 mense geskryf, waarvan 8 038 getranskribeer is en die res verlore gegaan het. Omdat Dickens dikwels nie sy briewe gedateer het nie, het hierdie magdom geskifte 'n groot probleem geskep wanneer dit kom by die bepaling van die chronologie. Die samestellers moes twee leidrade volg om dit vas te stel. Die eerste is die skrywer se handskrif. Dickens het deur verskillende fases van sy lewe verskillend geskryf. House en Storey kon dus hieruit bepaal uit ongeveer watter tyd 'n sekere brief dateer. Die tweede, en algemener leidraad wat gevolg kan word, is die brief se inhoud. Soms is dit uit die interne getuienis in die brief duidelik waar die brief geplaas moet word. Aangesien Krige se handskrif veral tydens sy verblyf in Spanje en Frankryk dieselfde gebly het, sal daar na die inhoud gekyk word wanneer onsekerheid oor 'n brief se posisie ontstaan.

¹⁴⁶ Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut, 375.

¹⁴⁷ Vergelyk brief 11 van Februarie 1932.

Hoofstuk V

Nuwe insigte wat Krige se briewe bring

Wanneer voorheen onbekende persoonlike dokumente van skrywers versorg word met die oog op publikasie, is die hoofdoel altyd om iets nuuts van die betrokke skrywer aan die lig te bring. In *Ek ken jou goed genoeg...* stel die samestellers dit duidelik dat dit sowel hulle doel is om deur die briewe aan die leser aanvullende inligting oor 'n belangrike tydperk in die Afrikaanse letterkunde beskikbaar te stel, as om lig te werp op onbekende aspekte van die broers se skrywerskappe, meer spesifiek om te illustreer watter voortreflike briefskrywers hulle was.¹⁴⁸ Waarop dié publikasie ook lig werp, is die skrywers se politieke standpunte en hul gevoelens oor medeskrywers van hulle tyd. By beskikbaarstelling van ongepubliseerde briewe kan die dokumente die leser dus van nuwe inligting en insigte voorsien.

In hierdie versameling briewe van Krige is dit wel die geval. In die eerste plek word die leser feitlik eerstehands 'n deelgenoot in die agtergrond en ontstaan van Krige se eerste twee publikasies, *Kentering* en *Afrikaanse versameling*. Albei publikasies het 'n belangrike rol in en groot invloed op die Afrikaanse letterkunde gehad. Terwyl *Kentering* met sy musikaliteit, vrye ritme, minder tradisionele vorme en beskrywing van vreemde landskappe nuwe deure vir die Afrikaanse leser oopgemaak het, was *Afrikaanse versameling* “die eerste kragvertoon van die Dertigers”.¹⁴⁹ In die briewe word daar ook gesien hoe Krige aan sy verse geskaaf en verander het, en hoe hy vir Bokkie opdrag gee om sekere reëls te verander. Hierdie eerste hersiening en verandering van sy werk lê die fondament vir 'n werkwysie waarvoor Krige vir die res van sy lewe bekend was.

Die leser ervaar ook Krige se leerjongenskap en die tog wat hy moes deurgaan om sy prosa te ontwikkel. Die invloed van sowel mense soos Roy Campbell en Aldous Huxley, as die invloed wat werke van onder andere Federico Garcia Lorca en François Villon op hom gehad het, blyk uit sy geskrifte. In die briewe kan die neerslag van Krige se latere vertaalwerk ook gevind word wanneer hy skryf oor die

¹⁴⁸ Kannemeyer, J.C. en andere. 2004. *Ek ken jou goed genoeg...: Die briefwisseling tussen N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw 1936-1939*. Pretoria: Protea Boekhuis, 9.

¹⁴⁹ Kannemeyer, J.C. 2002. *Die goue seun*. Tafelberg: Kaapstad. Aanhaling van D.J. Opperman, 227.

werke van François Villon, Abu'l-Ala en William Shakespeare, almal skrywers wie se werk hy sal vertaal.

Uit die briewe sal die leser verder sien dat Krige, wat suiwer taalgebruik betref, agterstaan by die Louws wat hulle briewe beter versorg het. Telkemale kom daar taal- en spelfoute voor, meng Krige sy tale en skep hy selfs woorde wat soms nie sin maak nie. Maar waar Krige te kort skiet op sy taalgebruik, vergoed hy met sy spontaneïteit en natuurlike skryfwyse. Chartier beskou hierdie soort “natuurlikheid” as een van die aantreklike aspekte van briefskrywe.¹⁵⁰ Die leser kry te make met die skrywer op sy eerlikste, gestroop van die bewustheid van lesers of redakteurs. Die leser leer dus vir Krige kén. Behalwe vir die besondere persoonlikheid van Krige leer die leser ook Bokkie Krige ken wat met sy vertalings van Saint-Exupéry se werke sélf ’n bydrae tot die Afrikaanse literatuur gelewer het. Uit die briewe besef die leser dié hoogs intelligente man het duidelik in sy eie vermoë getwyfel. In brief 49 van 20 Julie 1933 lees ’n mens hoe Krige hom moet gerus stel en aanmoedig oor sy skryfvernuif: “En wat bring jou die woord kleinburgerlik voor die gees – jy met jou begrippe en sienswyse?”

Krige se politieke standpunte, waarmee hy in die loop van sy lewe grootliks by invloedryke persone en instansies in diskrediet geraak het, vind ook hulle oorsprong in die briewe tydens sy Europese verblyf. Dit is veral in Spanje, waar Krige tyd spandeer met die patriotiese en arm Spanjaard, dat hy ’n begrip ontwikkel vir die minder bevoorregte landsburgers in Suid-Afrika, veral die bruin mense. Dwarsdeur sy loopbaan figureer hulle sterk in sy werke.

Krige was ’n veelsydige skrywer. Hy het poësie, prosa en dramas gepubliseer, en hierdie diversiteit kom ook voor in sy briewe wanneer hy gereeld sy trant verander soos hy aan verskillende mense skryf. Aan sy ouers kom die kind se strewe na goedkeuring na vore: “[I] had my first Rugby practice, in great form. [I] am very happy, working and studying well”.¹⁵¹ Intellektuele stimulering soek hy by sy ouer broer: “Daardie gediggies van Totius. Het jy ooit iets hopeloser gesien? Praat van die groot Afrikaanse digter met sy somber skitterende simboliek.”¹⁵² Dan is daar ook die

¹⁵⁰ Chartier, Roger et al. 1997. *Correspondence. Models of letter-writing from the middle ages to the nineteenth century*. New Jersey: Princeton University Press, 4.

¹⁵¹ Vergelyk brief 53 van 11 September 1933.

¹⁵² Vergelyk brief 16 van 26 Junie 1932.

rol van sjarmante ouer broer wat in 'n brief aan sy suster Suzanne aan die woord kom: “As ek 'n brief van jou kry voel ek sommer bly. Toe ek jou laas gesien het was jy 4 jaar oud, kon jy nie 'n woord skryf of spel nie. En nou is jy 'n groot meisiekind. Ek het baie gehou van daardie kiekies van jou.”¹⁵³

Krige se briewe uit Frankryk en Spanje werp dus nuwe lig op sowel die talent as die persoonlikheid van een van die Afrikaanse literatuur se belangrikste skrywers.

¹⁵³ Vergelyk brief 47, geskryf in 1933.

**BRIEWE UIT FRANKRYK, OKTOBER 1931 – EINDE
1933**

Brief 1

La Bonne Table,
Boulevard de l'Avenir,
Sanary (Var),
Sondag, 4 Oktober 1931.¹⁵⁴

Beste ou Bok,¹⁵⁵

Het jy dan nooit my eerste brief gekry nie, geskrywe 'n paar dae na ons¹⁵⁶ hier aangeland het? Ek het dit na S.A. Huis geadresseer. Miskien wag dit vir jou in Oxford.

Dit was regtig gaaf van jou om my so gou *Die Nuwe Brandwag*¹⁵⁷ te stuur – jy weet nie hoe bly ek was om dit te kry nie. Ek het op die seekant gaan sit – agter die krans het die bloedrooi son na die see geneig – en in daardie skone skemeruur het ek die blaai stadig omgedraai en liggies geproe en geproe tot dit te donker was om verder te lees. Daardie twee stories, een deur Visser¹⁵⁸ en vernaamlik dié deur Von Moltke¹⁵⁹ het my regtig aangenaam verras. Laasgenoemde se storietjie is die beste

¹⁵⁴ Hierdie losieshuis het behoort aan me. Marguerite Gardiol met wie Krige baie goed oor die weg gekom het. Twee van die verhale wat sy aan Krige vertel, naamlik “Die skaapwagter met sy wolmussie” en “Die feejuffertjies van Reyniers”, teken hy later in *Die palmboom* (1940) op.

¹⁵⁵ Jacobus Gerhardus Joubert Krige (1909-1990), kry sy bynaam “Bokkie” vanweë sy pa Japie se sukses as Springboksenter in Paul Roos se Springbokspan wat in 1906 deur Brittanje getoer het. Bokkie, 'n uitmuntende student aan die Universiteit van Stellenbosch, ontvang 'n Rhodesbeurs en vertrek in 1930 na Oxford om sy studies in Engels voort te sit. Deur sy hele lewe was Bokkie vir Krige 'n sielsgenoot vir wie hy met sy skryfwerk vertrou en wie se kritiek en kommentaar hy hoog geag het. Bokkie was nooit self 'n skeppende skrywer nie, maar vertaal uit Frans Antoine de Saint Exupéry se *Vol de nuit* as *Nagvlug* (1940) en *Terre des hommes* as *Pioniers van die wolke* (1980) in Afrikaans.

¹⁵⁶ Voor die einde van September 1931 vertrek Krige, Bokkie en die Suid-Afrikaanse joernalis Jack Barkham, wat saam met Krige by die *Rand Daily Mail* in Johannesburg gewerk het, na Parys. Wanneer Krige dan in hierdie briewe na “ons” verwys, bedoel hy homself en Jack. Die drie vertoef 'n paar dae in die Franse hoofstad voordat Krige en Bokkie na Toulon vertrek. Bokkie is kort daarna terug na Engeland, terwyl Krige en Jack dan aanbly.

¹⁵⁷ *Die Nuwe Brandwag*, 'n kwartaalblad in sirkulasie van 1929 tot 1933 en die eerste Afrikaanse tydskrif wat spesifiek op literatuur, beeldende kuns en musiek gekonsentreer het. Krige verwys hier na *Die Nuwe Brandwag*, III: 3, Augustus 1931. In hierdie stadium is die tydskrif onder die redaksie van M.L. du Toit (en later G. Dekker en H.G. Viljoen).

¹⁵⁸ Krige verwys hier na Rud. P. Visser en sy verhaal “Sy naam was François Pieterse”, wat in *Die Nuwe Brandwag*, Augustus 1931, verskyn. Dit vertel van 'n blommeverkoper wat verlief raak op 'n vreemde man, François Pieterse, wie se hart deur hom gebreek word.

¹⁵⁹ Johannes von Strauss von Moltke, Duitse skrywer van Namibië (Suidwes-Afrika) en outeur van *Jagkonings* (1943) en *Die Duitsers van Suid-Wes Afrika* (1946). Krige verwys na sy

wat ek vir amper twee jaar in Afrikaans gelees het – en al die ortodokse bohaai oor Van Bruggen¹⁶⁰ en daardie beskouing van Totius¹⁶¹ se epiek en ander gewaande voortreflikhede het ek baie, baie flou en onsuier gevind. Nogtans, baie dankie en ek sal die uitgawe sorgvuldig wegbêre en aan jou terugbesorg sodra ons weer ontmoet.

Oor Sanary-sur-Mer se skoonhede kan ek vir ure uitwei, maar ek het reeds jou ’n aanduidinkie daarvan gegee – en dis verder genoeg as ek sê dat ek heeltemal verlief is op die plekkie en dat ek lang lanklaas so gelukkig en tevrede met myself was. Ek werk gereeld en het al 12 000 woorde geskrywe en weer sorgvuldig in nette handskrif persklaar gemaak – ’n lang artikel oor ons rit na Marseille¹⁶² vir *Die Huisgenoot*;¹⁶³

verhaal “Die straatmusikantjie” wat op bl. 134 van die betrokke uitgawe van *Die Nuwe Brandwag* opgeneem is. “Die straatmusikantjie” is ’n vertelling van ’n vioolspeler wat in ’n besige koffiekroeg voor joernaliste, ministers en kunstenaars optree en “gewalg” word deur die straatmusikant wat buite die kroeg op sy konsertina musiek van ’n swakker gehalte speel.

¹⁶⁰ Jochem van Bruggen (1881-1957), Afrikaanse skrywer wie se belangrikste werke in die jare twintig en dertig verskyn en wat met werke soos die *Ampie*-trilogie (1924, 1928 en 1942) en *Die sprinkaanbeampte van Sluis* (1933) die humorrealistiese stylrigting in die Afrikaanse prosa verteenwoordig. In *Die Nuwe Brandwag* van Augustus 1931 skryf P.C. Schoonees en M.S.B. Kritzinger met groot lof oor Van Bruggen se *In die gramadoelas* en *Booia* (albei 1931) onderskeidelik.

¹⁶¹ Jacob Daniël du Toit (1877-1953) wat onder die pseudoniem Totius skryf en met *By die monument* (1908) die poësie van die Eerste Geslag ná die Anglo-Boereoorlog inlei. In *Die Nuwe Brandwag* van Augustus 1931 publiseer E. Hartmann ’n studie oor “Totius se lewensbeskouing soos weerspieël in sy gedigte”. Hierin bespreek hy onder meer die invloed wat Totius se vader, ds. S.J. du Toit, op hom gehad het, temas en tegnieke in sy werke en sy politieke insigte. Die artikel word dan vervolgd en afgesluit in die November-uitgawe (1931) en saam beslaan dit 33 bladsye.

¹⁶² Krige se eerste artikel oor Marseille handel oor die treinrit wat hy saam met Jack Barkham van Parys na Marseille in September 1931 onderneem het. Dit verskyn onder die titel “Platsak deur Frankryk” in *Die Huisgenoot* van 30 Oktober 1931. In hierdie humoristiese skets vertel Krige hoe hy en Barkham na Marseille moet reis. Terwyl Barkham darem nog 25 frank in sy besit gehad het om hom in Marseille te hou, het Krige slegs 90 sent by hom gehad. Die twee het toe besluit “om [hul] gesamentlike beskawinkie op ’n kommunistiese basis te deel” (*Die Huisgenoot*, 30 Oktober 1931). Die skets vertel van hul reis vanaf Parys, deur Dijon, Lyon, die Rhône-vallei tot in Marseille, die mense wat hulle op die trein ontmoet en die gesprekke oor politiek wat hulle met mekaar aanknoop.

¹⁶³ *Die Huisgenoot* (aanvanklik onder die titel *Ons Moedertaal*), literêre en algemene tydskrif wat in 1916 onder redaksie van J.J. Smith en C.J.L. Ruysch van Dugteren opgerig word. In die jare dertig is *Die Huisgenoot* die belangrikste kultuurblad wat hom op die letterkunde toespits. Dit staan onder redaksie van J.M.H. (Markus) Viljoen (1889-1949). Laasgenoemde was agtien jaar lank redakteur van hierdie blad. D.J. Opperman verwys na Viljoen as ’n joernalis en redakteur wat “sowel sy liggaam as sy gees feil vir die welvaart van sy koerant of tydskrif” gehad het. (*Verspreide opstelle*, Tafelberg, 1977.) Viljoen het sy nagraadse kwalifikasies in Amerika gaan voltooi en word beskou as die land se eerste akademies opgeleide joernalis. Hy het ’n groot impak op die Suid-Afrikaanse mediabedryf gehad, waar hy ’n belangrike invloed was in die lewens van verskeie redakteurs. Viljoen was ook nou ingestel op taalkundige en stilistiese versorging van die inhoud van tekste (en dit is dalk juis hoekom Krige, met sy vreemde en soms foutiewe taalgebruik, nie altyd saamgestem het met Viljoen se redigering nie).

nog 'n artikel oor ons nag in 'n Limehouse dosshouse¹⁶⁴ vir *Die Volkstem*;¹⁶⁵ 'n karakterskets vir *Die Boerevrou*¹⁶⁶ en ook 'n artikel vir die *Argus*.¹⁶⁷ Ook het ek my kwatryne klaar afgewerk en 27 van hul na *Die Nuwe Brandwag* gestuur – en ek dink hul sal beide gek en brutaal wees as hul hul nie plaas nie – nie soseer omdat hul al te goed is nie maar omdat hul so ver uitsteek bo 90% van Afrikaanse digwerk. In my skrywery was ek plek-plek net op my stukke – en ek verneem jy sal sommige deeltjies tot jou smaak vind. – Ons sal sien ek is van plan om binnekort 'n paar kort verhale te skrywe wat die res sal mooi duidelik maak waar Dawid die wortels begrawe het.¹⁶⁸ Maar dis miskien grootpraat. En in die tussentyd vorder my Frans vlot en praat ek heeldag met man, vrou en kind.

Dankie ook vir die kiekies. Ons dink hul's eerste klas. (Brian¹⁶⁹ het ons geskrywe hoe jy die spit moes afbyt met daardie kamera, jou eerlike baliebokkom, soos die Swellendammers sê)¹⁷⁰ – en hul het menig soet herinnerings opgeroep en ons het gelag en weer die verlede opgerakel – ek dink nie ek sal ooit daardie week in

¹⁶⁴ 'n Plek wat goedkoop slaapplek in die Limehouse-distrik in die oostelike, arm gedeelte van Londen bied.

¹⁶⁵ *Die Volkstem* (1873-1951), voorheen *Het* en later *De Volkstem*, word as die belangrikste mondstuk van die liberale Afrikaner beskou, wat die Suid-Afrikaanse Party van genl. J.C. Smuts ondersteun het. Voor Krige se vertrek uit Suid-Afrika verseker 'n mnr. Kotze van *Die Volkstem*, 'n man wat saam met Sannie Uys, Krige se moeder, op skool was, dat Uys £4 per maand vir twee lang artikels uit Europa sal verdien. Dit word later egter duidelik dat hierdie ooreenkoms nie staande gebly het nie.

¹⁶⁶ *Die Boerevrou* (1919-1931), opgerig in Pretoria onder redaksie van Mabel Malherbe, die eerste maandblad vir vrouens, wat van die belangrikste skrywers publiseer en vir goeie lektuur in Afrikaans sorg. *Die Boerevrou* se eerste assistentredakteur was Maria Elizabeth Rothmann (M.E.R.) wie se eerste kortverhale in dié blad verskyn.

¹⁶⁷ *The Cape Argus*, Kaapstadse Engelse koerant wat in 1857 gestig is. In sy laaste jare as student op Stellenbosch het Krige vir ekstra sakgeld oor sportgebeure vir die *Argus* geskryf. Tydens sy verblyf in Europa publiseer Krige dan gereeld artikels in hierdie koerant.

¹⁶⁸ Hierdie woorde verskyn net só in Krige se kortverhaal “Die uitkoms,” opgeneem in *Die palmboom*, Pretoria, J.L. van Schaik, 1940, bl. 26. By monde van die karakter Jan – 'n skrywer – vaar Krige uit teen 'n skrywersvereniging “met te veel geld en te min verstand” (bl 11).

¹⁶⁹ O'Brien, iemand met wie die twee Krige-broers laat in 1931 kort ná hul aankoms in Parys, Frankryk, bevriend geraak het.

¹⁷⁰ Krige, gebore op Swellendam en as kind telkens met vakansie op plase van sy familie in die Overberg, gebruik telkens dié Suid-Kaapse gebied as agtergrond vir sy verhale, soos “Die doodkis” (opgeneem in *Die palmboom* in 1940) wat in die Swellendam-distrik afspeel.

Parys vergeet nie.¹⁷¹ (Tussen hakies Brian kom miskien hier by ons bly. Ons woon nou in 'n soort flat, maar daaroor later...)

Ons wil hê jy moet ons die negatiewe stuur – dan kan ons soveel laat druk soos ons lus voor het, en later die oorspronklikes vir jou weer terug pos.

En nou nuus wat jou dalk sal amuseer. Ek het aangesluit by die Rugby Club Toulonnais – Frankryk se pronkspan.¹⁷² Toulon is omtrent vier myl hiervandaan, 'n beeldryke ou, ou Franse stad waar amper die hele mag van die Franse vloot geanker lê. Woensdag was ek vir my eerste entrainement¹⁷³ – ons het nie eintlik geoefen nie, net geskrum, gehaak en die bal laat spat na die driekwarte. Ek het die bal raap en pylreguit weggekry, en jy sou gelag het om 20 Fransmanne te sien probeer hul metodes en wekroep duidelik maak aan een witkop “Anglais” – Hul swaai hul arms, praat almal tegelyk maar ek verstaan verdomp niks nie. – In elk geval – ek het vanmiddag vir hul tweede¹⁷⁴ span gespeel, Frankryk se kampioen tweede span.

Hier in Toulon is die lui dol oor Rugby, en dis vir jou 'n agtermekaar klub. Hul betaal al jou reisonkoste, gee jou jersey, broek, sokkies, garters – alles selfs 'n mooi skoon handdoek en stuk seep elke slag wat jy speel – en vra jou nie 'n pennie nie. Dis amper te goed om te glo. Daar's altyd 'n entraineur en masseur teenwoordig, en vanmiddag toe ek daar kom pak die laaste my beet, strek my uit op sy stretcher en vrywe toe, of ek sy peetkind is, met die grootste toewyding en sorg, amper 'n hele bottel olyfolie in my bene en dye in. Dit was 'n lekker gevoel, kan ek jou verseker.

En toe draf ek in die beroemde rouge et noir¹⁷⁵ jersey op die veld. En ek kon niks verkeerd doen nie. In die tweede helfte het hulle my na senter verskuiwe en toe het die poppe gedans. Ek het geflous en gepypkan en gou-gou was die telling nie 3-3 maar 19-3, teen Marseille universiteit. Drie van die drieë was aan my te danke,¹⁷⁶ en toe die skare na een van hul skielik losbars en klap dat dit kraak en skree Bravo!

¹⁷¹ Met hul aankoms in Frankryk aan die einde van 1931 het die Krige-broers en Jack Barkham eers 'n week saam in Parys deurgebring.

¹⁷² Toulon is in hierdie stadium die kampioenspan van Frankryk.

¹⁷³ “Oefening” (Frans).

¹⁷⁴ Krige gebruik hier die spelling “twede”. Die woord “tweede” word met sy dubbele e eers in 1937 in die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* opgeneem.

¹⁷⁵ Rooi en swart, die tradisionele kleure van Toulon.

¹⁷⁶ Krige skryf hier “te wyte.”

Anglais! Bravo! Très bien¹⁷⁷ vir 'n paar minute aaneen, het ek my amper dood geskaam. Daar staan ek in die middel van die veld, en weet nie waar om te kyk nie. Dis die eerste maal wat so iets met my gebeur – en ek is totaal verbluf, maar ook heelwat gevlei, natuurlik.

Ná die wedstryd het almal my toegegooi onder die gelukwensing – en het die lewe net plesierig begin lyk. Jy weet daardie diep tevrede, opgewekte, amper ekstatische gevoel wat mens in so 'n geval kry. Ek het Jack¹⁷⁸ saamgesleep na die strand waar hul hom dadelik as mon camarade Anglais¹⁷⁹ tot hul midde geneem het – die Franse is 'n jolige volk en bleddie vriendelik. Hul verwarm jou sommer dadelik die hart – en elke nou en dan jaag my klubmaats my en Jack 'n lekker drankie in. My kaptein, 'n luitenant in die leër, het ons gevra om Woensdag by hom te eet – en as ek aanhou goed speel, weet ek nie waar dit sal eindig nie.

En nou 'n laaste staaltjie. Toe die eerstespan wedstryd klaar is, kry ek nog vir oulaas instruksies van die sekretaris. Heel langsaam maak ek hom iets duidelik en toe ek omdraai vind ek daar staan 'n skare van ± 40 om my wat stil en belangstellend aanluister. Jack en ek moes toe ons pad deur hul baan. Die snuiters van 12, 13 – j ken hul goed – het verby my gehardloop dan stil gaan staan en vol eerbied na my gekyk. Ons het gelag en is toe na die Café de la Paix – hoofkwartiere van die klub – waar ek aan die president ens. voorgestel word. En hul ons weer met fyn drankies trakteer.

En toe met die trem¹⁸⁰ terug deur Toulon – en Toulon op 'n Sondagaand sal ek nooit vergeet nie – duisende en duisende vrolike mense op die boulevards, meeste van hul op die rietstoele op die klinkertjies, mans, vrouens, matrose, soldate – 'n wemeling van mense so opgewek en vol lewe – en opelug winkels en 'n entjie verder skoppelmaaiens en brûe, 'n soort van Coney Island¹⁸¹ – stel jou Parys voor, maar kleiner en lewendiger en bo-oor 'n ongelooflike blou Midi-hemel, en daar het jy dit. In 'n ongeëwenaarde opgeruimdheid het Jack en ek na Sanary teruggekeer.

¹⁷⁷ “Bravo! Engelsman! Bravo! Wel gedaan.” (Frans)

¹⁷⁸ Jack Barkham.

¹⁷⁹ “My Engelse kameraad.” (Frans)

¹⁸⁰ Krige skryf hier “tram”.

¹⁸¹ Coney Island is 'n vakansiegebied in New York, reg langs die see waar verskeie mallemeulens en piekniekareas opgerig is.

Ek het glad te veel oor die Rugby geskrywe, ekskuus – maar alles is vanaand nog so vars in die herinnering. Later sal ek jou skrywe omtrent hul metode van spel ens. Een ding kan ek jou sê – meeste van hul is eerste klas sportsman en vanmiddag het ek gehoor hoe hul herhaaldelik hul opponente apploudiseer en selfs toe hulle kwaai aan die verloor was.

Stuur sekerlik Springbok¹⁸² uitknipsels. Ons kry amper nie ’n Engelse koerant te sien nie. Vir hierdie lang brief moet jy my twee stuur. Jy skrywe gewoonlik kort en ek spandeer amper al my geld op posseëls.

Uys.

François¹⁸³ het jop gekry by ’n Duitser skilder-vriend van hom – man, ek is bly daaroor – dit meen hy is weer terug by sy maters wie se gesels en planmaak en voorbeeld hom hard aan die werk sal sit – en £10 ’n maand vir werk wat hom na aan die hart lê – dis ’n fortuin hier van Sanary af beskou!

Ons is die hel in met Engeland en haar ontou.¹⁸⁴ As ons geld trek verloor ons 20%. Verbeel jou dat die lot my – die armste onder die armstes – nou op hierdie tydstep so ’n streep trek. Maar wat, ek gee nie om nie, en ons is nou besig om ’n kampanje van goedkoop lewe op tou te sit wat jou sal verstom...

C.E. Montague¹⁸⁵ sal as meeste van vandag se “authors with genius” al lank vergeet is, nog onthou word. Wat ’n styl! So ingewikkeld, so moeilik soms, maar hoe

¹⁸² Krige bedoel hier knipsels oor die Springbokke se wedstryde. Die jaar 1931 was ’n belangrike jaar vir Springbokrugby, aangesien dit die jaar was waartydens die Wallabies van Australië hulle eerste toer na Suid-Afrika onderneem het.

¹⁸³ François Krige (1913-1994), jongste van die Krige-broers. Hy ontvang sy opleiding as kunstenaar by die Michaelis-Kunsskool in Kaapstad en later by verskeie inrigtings in Europa. Hy ontwikkel tot ’n puik kunstenaar, veral van portrette en landskaptonele. Sy sketse verskyn in verskeie van Krige se werke.

¹⁸⁴ Weens ’n hoë werkloosheidsyfer van twee miljoen mense en ander ekonomiese faktore was daar in hierdie jare erge druk op Brittanje se goudreserwes. Op 20 September 1931 kondig die Britse premier, Ramsay Macdonald, aan dat die land van die goudstandaard aftree. Hierdie skokaankondiging laat die Britse pond se waarde skielik en skerp met omtrent 30% val. Die land se aandelemark was twee dae lank gesluit as gevolg van dié besluit. Die dalende waarde van die Britse pond verswak ook die Suid-Afrikaanse pond en die Franse frank, wat dit vir Krige moeilik maak om met sy geld wat hy aan sy artikel-skrywery verdien, uit te kom.

¹⁸⁵ Charles Edward Montague (1867-1928), Engelse joernalis en skrywer wat veral oor die Eerste Wêreldoorlog berig. Sy bundel kortverhale *Fiery particles* verskyn in 1923.

klaar, hoe manlik! “Pungent” is die woord. Jy moet seker *Fiery Particles* lees – kostelike kortverhale.

Dear Bokkie,

Many thanks for the snaps – they brought back many happy memories. Will you be so good as to send down the negatives, so that I can have some extra prints made? I’ll send the negatives back when I’m back – thanks.

Uys has pretty well covered everything in the long screed this note accompanies. What he didn’t actually tell you was that he made a *debut sensational* for the Champion Reserve Club de France. In the *first* half he played up well at scrumhalf, getting the ball out cleanly, but in the second he absolutely stood out at centre. He was directly responsible for three tries which changed the whole complexion of the game. The crowd gave him a special ovation while he stood in the middle of the field looking like an embarrassed mastodont. I, for my part, was bombarded with questions by enthusiastic Frenchmen about *mon camarad Anglais*. After the match little boys stood in front of us and looked adoringly at the scathed¹⁸⁶ men. I, too, basked in the reflected glory. What even manifested itself with the treat of a session of drinks. It was a great afternoon. We are happy *and working*. I have written 25 000 words – Uys has sent off several good articles. But the crash of the pound has forced us to economise like [onduidelik].

Cheerio Bokkie, all the best.

Jack.

PS: What about the Springbokke?

Brief 2

La Bonne Table,
Boulevard de l’Avenir,
Sanary sur Mer (Var)
6 Oktober 1931.

Liewe Bokkie,

¹⁸⁶ Jack Barkham skryf hier “scate”.

Baie dankie vir jou brief – en al die blaaië wat jy saamgestuur het – ek is darem ’n oorlas – ook vir die negatiewe wat ek hiermee insluit.

Waar was ek laaste? Daardie eerste wedstryd van my vir ons eerste span. Wel, ek het die hele naweek in Toulon op treine en in Villeneuve-sur-Lot deurgebring – en ek het nie ’n pennie spandeer nie – Villeneuve is omtrent 350 myl hiervandaan – dus kan jy besef hoe ek gereis het en in ’n tweede klas kompartement hierdie slag, goddank! Saam met twee baie vriendelike, aangename klubmaats van my, wat albei al vir Frankryk gespeel het. Villeneuve is ver Wes, amper by Bordeaux op die Atlantiese Oseaan, in die pragtige Garonne provinsie – ons had die heerlikste weer – jy kan jou voorstel hoe ek my geniet het. Ons was ’n jolige klomp saam, het geëet en gedrink dat dit ’n naarheid was, en ek het eers Maandagmiddag laat in Sanary teruggekom. Speel Rugby en sien Frankryk en kry kos en ’n dak bo jou kop is nou my leuse. Ongelukkig egter was ek slegs ’n reserwe en het ek net vir omtrent ’n kwartuur gespeel – in vriendskaplike wedstryde hier speel die reserwes as iemand seer kry – en was my spel nie in die minste skitterend nie.

Die volgende Saterdag het ek ’n ou maat, ’n gawe ou knap kêrel, Laurens van der Post¹⁸⁷ op ’n eiland omtrent 20 myl hiervandaan besoek – die soort eiland wat enige kind sal verruk. Daar is van der Post nou besig om ’n boek klaar te skrywe.¹⁸⁸ Hy kom ons miskien hierdie week kuier. Ek het hom Sondag dag gesê en op Toulon gaan voetbal speel – slegs 10 minute vir die tweede span en toe het ek weer die heel dag op die stand gesit, waar ek gebid het dat iemand in die eerste span van die veld mag gedra word. Maar ek, arme plaasvervanger, het nooit ’n kans gekry nie.

¹⁸⁷ Laurens Jan van der Post (1906-1996), skrywer, filosoof, joernalis en politieke raadgever. In 1926 publiseer Van der Post, saam met Roy Campbell en William Plomer, die tydskrif *Voorslag*, maar met sy radikale politieke standpunte word dit na slegs drie uitgawes deur die owerhede stopgesit. Van der Post gaan in 1931 na Engeland saam met sy vrou Marjorie en seun Jan. Daar raak hy bevriend met die Bloomsbury-groep, wat onder meer E.M. Foster en Virginia Woolf ingesluit het. Laasgenoemde het juis ’n belangrike rol gespeel by Van der Post se debuutroman *In a province* se bekendstelling in 1934. Later is hy die skrywer van veelvuldige werke, onder meer *The heart of the hunter* (1961) en *Yet being someone other* (1975).

¹⁸⁸ In hierdie tyd is Van der Post besig om *In a province* te voltooi.

Laaste Sondag was dit weer so – na rustyd vir die tweede span gespeel, nooit die bal gesien nie, en toe weer op die stand as plaasvervanger vir die eerste[s].¹⁸⁹ Stadigaan het ek begin “moer vat” – dis Izak Le Grange¹⁹⁰ se uitdrukking – het ek begin die hel in word. Ek het net besluit om my te gaan aantrek toe iemand seer kry en hul my roep. Ek was eers skrumskakel, waar ek my goed van my taak gekwyt het, maar hul het my gou na senter verskuiwe, langs Bailette,¹⁹¹ my kaptein, Frankryk se beste senter – en Bokkie dit was weer een van daardie dae wat ’n mens verdomp niks verkeerd kan doen nie. Ek speel met my kop, ek vat elke bal raak, en gee net op die regte oomblik aan, ek val op die bal, ek “lak” swaar stormende voorspelers dat hul neertuimel bal en al, en as daar ’n gaping is, glip ek deur soos seep. Dit was die beste wedstryd van my loopbaan. Op die oomblik is ek die skare se gunsteling, meer omdat ek ’n vreemdeling is met ’n witkop dan iets anders – en telkens hou hul so aan met hande klap en skree dat ek glad skaam word. Die applous begin stadig en trek dan oor die hele veld, maar ek begin dit nou gewoon[d] raak. Ons het skitterend gespeel [en] een van die beste spanne in laaste jaar se kampioenskap kageloop 23-0. (Die skare was vreeslik bly en entoesiasies en toe ons van die veld stap sit Bailette sy hand om my nek en vertel my ek was die beste senter op die veld – ek het gedink dis lief van hom, daar hy ook senter is... Die seuntjies het so om my gedruk dat ek hul moes wegja soos ’n ou boerevrou hoenders wegsjoo wat besig is om haar mooi wit stoep vuil te maak. En toe ek uit die uitkleekamer kom, staan daar ’n massa mense buite wat sommer dadelik weer aan die klap raak. Ek het my oë op die grond genaen en manmoedig aangestap na die plek waar ’n noitjie wat ek saamgebring het vir my wag – sy het my later vertel ek het rooi soos ’n kalkoen geword.)

In elke geval, al die Provencal koerante het my lof toegeswaai. Ek het nóg tyd nóg ruimte om jou uittreksels te gee – die president en dirigente van die klub het my almal die hand geskud en nog ’n paar dosyn ander en nou hoor ek ek gaan heel

¹⁸⁹ Toulon speel hier teen Narbonne. Krige se artikel “Rugby in Frankryk”, opgeneem in sy bundel *Sout van die aarde*, handel oor hierdie wedstryd, die roem wat daarna vir hom volg en die misverstande rondom sy van in die Franse pers.

¹⁹⁰ Izak le Grange, redaksielid van *The Rand Daily Mail* en vriend van Krige, wat hom in 1930 vir sy pos by dié oggendblad in Johannesburg voorspraak gedoen het. Dié koerant is in 1902 gestig en tydens Krige se werksaamheid daar was die gerespekteerde koerantman Lewis Rose Macleod die redakteur.

¹⁹¹ Marcel Bailette, legendariese Franse agterspeler. In 1930 druk Bailette twee drieë teen die Engelse Rose, wat vir sy land ’n oorwinning van 6-0 verseker en sy naam in die geskiedenis van Franse rugby verewig.

moontlik met die span op 'n vyf dae toer na Alsace teen Krismis se kant. Ons gaan speel in Strassbourg. Dit sal plesierig wees.

Die noientjie van wie ek praat is 'n Paryser meisie wat hier in Sanary op vakansie is. Sondag was haar eerste rugbywedstryd, en sy is nou heeltemal 'n bekeerling, dink die spel is baie mooi. Ons het 'n aller aangenaamste dag saam deurgebring, en selfs in die skemer in 'n boot oor Toulonbaai gevaar. Sy is die liefste meisie met krullende rooibruin hare. Ongelukkig hou Mamma haar soos 'n kosbare juweeltjie dop – maar ons is slim en skelm en af en toe vry ons so 'n bietjie. Helaas een van die dae trek sy terug na Parys.

Ek praat heeldag Frans, en maak fluks vordering. Hier in Sanary is daar ook 'n klompie jong skilders en skilderesse met wie ek bevriend geraak het – een het 'n ou motor, en soms ja ons rond.

En nou is O'Brien ook hier – dus kan jy verstaan hoe plesierig die dae is. Hy is dieselfde O'Brien van Parys. Aan sy pittige, beeldryke, snaakse gesegdes en uitdrukkings kom daar nooit end nie. Mens kan nie na 'n beter maat verlang nie.

Ons lewe vreeslik goedkoop hier. Jy en Shorty,¹⁹² as jul kom kuier, wat jul stellig moet doen, sal maklik sonder moeite vir 600 francs per maand hier kan bly. Dis slegs £6 soos die pond sterling nou staan. Ons het dit mooi uitgewerk en ekstras ens. ingesluit – Jack spandeer slegs omtrent 470 francs per maand. Dis spotgoedkoop, nie waar nie?

Ek het die stomste brief van Viljoen,¹⁹³ redakteur van *Die Huisgenoot*, ontvang. Ek sluit dit hiermee in net om jou 'n voorbeeld van Afrikaanse redaksionele stompsinnigheid te gee. Ek sal nie baie moeite maak om my te verdedig nie. Jy kan self oordeel. Van my reissketse het ek probeer iets artistiek maak, stadig-bewegend, maar die styl het ek gemeen was eerste klas. Viljoen maak nie eers melding van styl nie, sy groot grief is dat dit nie interessant is nie. God, ek het gedog *Die Huisgenoot* was 'n literêre weekblad, nie soos 'n koerant nie – en ek dog ek was eindelijk van die joernalistiek bevry – en ek kon skrywe soos ek goed dink. Vir 'n paar uur ná ek die brief gekry het was ek so kwaad, ek het daar en dan besluit om die hele seksie maar na die maai te laat gaan, en nooit weer 'n woord in Afrikaans te skrywe nie... En as

¹⁹² Vriend van Bokkie en Uys Krige, vermoedelik van Oxford. Hy was net bekend as Shorty Kent.

¹⁹³ Markus Viljoen.

ek dink aan daardie goed wat daardie fakkeldraer van ons eie Afrikaanse kuns gewoonlik publiseer, is dit 'n ironiese kritiek dat my werk as oninteressant beskou word. Ek kan verder oor hierdie tema uitwy, en baie bitter word, maar dis genoeg.

Hierdie brief is vreeslik haastig geskrywe, amper so sleg en slordig soos Viljoen s'n – jy moet my maar verskoon.

Wat dink jy van die Spanje plan?¹⁹⁴ Man, Barcelona is hier vlak by ons. Ek moet jou Krismis sien en vir meer dan 'n week hierdie slag. Skrywe tog gou, vertel my jou planne en hoe lank jou vakansie is. Ek sal baie graag vir van Bruggen¹⁹⁵ wil lees, maar Krismis is amper hier, bring dit saam. Ek speel môre weer eerste span.

Uys Krige.

Dear Bokkie,¹⁹⁶

Herewith I enclose the negatives you sent us. Many thanks: we made excellent use of them.

My motive in writing to you now is the more important one of discussing a most attractive plan that has been hatching in our minds for some time. As Uys has told you, O'Brien has joined us here, and round about December we expect you and Shorty to follow his example. Living here is dirt cheap, cheaper than in England. But there is one country in the world where it is cheaper still – Spain. We remember well that you two were anxious to do Spain this Christmas. Well, we see no reason why we should not all do the trip. Marseilles, which is only 35 miles from here, could be our jumping-off port to Barcelona, perhaps a day's voyage distant. Or, if you prefer it, we could take a train from Marseilles instead. From Barcelona we could either work inland to Madrid or Seville, ens., or we could make for some pleasant little seaside resort on the Mediterranean coast. That is a detail we could thrash out later. In spite of

¹⁹⁴ Hier verwys Krige die eerste keer na sy plan om na Spanje te gaan, 'n verskuiwing wat hy twee jaar later saam met die Engelse skrywer Roy Campbell en sy gesin sal aanpak.

¹⁹⁵ Krige verwys hier na Jochem van Bruggen se *In die gramadoelas* of sy *Booia*, albei in 1931 gepubliseer.

¹⁹⁶ Hierdie brief word deur Jack Barkham geskryf as aanhegsel by *Brief 2*. Dit bevat van die vroegste planne vir 'n reis na Spanje – iets wat Krige moontlik laat besluit om later vir 'n lang tydperk daar te gaan woon.

the fall of the pound, the peseta still favours us immensely. Par is 25: today it stands at 43. Living in Spain ought to be cheaper even than here. And the railways – I see in this morning’s “Mail” reduced fares are now in operation. Hotels are *advertised* from 14 pesetas a day, all in. The smaller places should be from 7 or 8 upwards.

Let me know what you think about it, whether you had any special Spanish destination in view. For our part we shall make inquiries next time we go to Marseilles. We plan to leave about Jan 1 so as to give you some time in Sanary first. *And remember*: if the five of us stride through Spain as we did through Paris we are bound to get a reduction for bulk.

All the best from O’Brien and myself.

Yours,

Jack.

Brief 3

La Bonne Table,
Boulevard de l’Avenir,
Sanary-sur-Mer
17 Oktober 1931.

Liewe Bokkie,

Baie dankie vir jou brief, en al die briewe en verslae wat jy ingesluit het. Kyk hier, jy hoef nie vir ons Sondag se verslae te stuur nie. Ons kry elke Maandag die *Sunday Times* en *Observer*. Ook nie Mammie se briewe nie, daar hul min of meer dieselfde nuus soos myne bevat – dis darem te erg as jy elke week 8d se posseëls moet koop.

Laas Woensdag is ons toe Parys toe. Daar het ons Izak¹⁹⁷ ontmoet. Dit was ’n blye weersien. Hy is een van die gaafste kêrels wat¹⁹⁸ ek ken en ek is jammer jy het hom misgeloop.

Parys was net dieselfde – al te heerlik het die son weer geskyn. Ons geliefde “pumping stations”¹⁹⁹ het ons so gasvry as ooit vantevore teruggevind. Soos ek vir O’

¹⁹⁷ Izak le Grange.

¹⁹⁸ Die woorde “mens kan wens om te ontmoet” word deurgehaal.

¹⁹⁹ Krige mag hiermee bordele bedoel, maar in die lig van sy swak finansiële situasie is dit onwaarskynlik dat hy genoeg geld gehad het om dergelike plekke te besoek. Wanneer hy hier praat van hul “gasvrye” ontvangs en die wyse waarop hulle hul sogenaamde trou herbevestig het, dui dit eerder op gulhartige meisies met wie hulle bevriend geraak het. Die “entrances and exits” waarvan hy praat, kan slaan op nog vriendinne wat op besoek gekom het, maar ook op

Brien geskrywe het, ons het dadelik een binnegestap. “Solemnly we reaffirmed our faith, and there were many other entrances and exits during the course of the day.”

Isak, Jack en ek en Isak se vriend, Best, wat ’n groot hoenderboerdery naby Parys het, het die heel dag saam rondgedwaal. Isak se nuus was dat ek enige tyd, as ek in die verknorsing sit, by Best op die plaas kan werk kry. Daar is niks baie te doen nie, en ek sal tyd genoeg hê vir skrywe. Best is ’n gawe kêrel, met ’n groot biblioteek. Natuurlik is ek verheug, en is die gedrog van die hongersnood nou vir goed die kop ingestamp. Die lewe het my glad nie stiefmoederlik behandel nie.

Ons het die twee dae in ’n jong Fransman wat ons hier ontmoet het se flat rondgeboer, en die tweede dag het ons twaalfuur gaan eet by nog ’n nuwe vriend, ’n Kommunis wat sy laaste kors met jou sal deel. Ons het geëet en gedrink dat dit ’n naarheid was. Ons toast was maar altyd: Vive la Fraternité!²⁰⁰ Teen vieruur het ons hom en sy maat dag gesê en het dit ons twee uur geneem om by die huis te kom – ’n kwart uur se busrit – so vrolik en sorgeloos was ons...

En nou is ons weer terug hier, woon ons in ’n flat, 600 francs per maand, alles ingesluit. Dis moeilik om te glo. Ons koop smiddags en saans ’n bord kos by ’n restaurant en berei alles verder self voor. Ek het hierdie week ses uur op ’n dag gewerk. Jy weet nie hoe gelukkig, hoe tevrede ek met myself voel nie... Nog ’n 7 000 woord reisartikel vir *Die Huisgenoot* en ook ’n Engelse kortverhaal, my eerste. Kyk, stuur my asb. dadelik ’n kopie van *Everyman*. Ek ken die redakteur (Brien se vriend) en wil hom dit stuur, maar het nie sy adres nie. Ook ’n *Weekend Review of Time and Tide of The Nation and Statesman*.²⁰¹ Ek wil vir daardie blaai bydra. Altyd gooi ek jou toe onder die joppies. Vanmore had ek ingewing. Ek gaan begin bydra aan die Nederlandse letterkundige tydskrifte. Ek weet nie hoekom ek nie eerder [vroeër] daaraan gedink het nie. In Marseille, hoor ek, kan mens hul kry.

herhaalde kopulasies. Hoewel Krige in hierdie jare, soos ook later, alkohol gebruik het, was hy nooit ’n groot drinker nie en is dit onwaarskynlik dat “pumping stations” op ’n kroeglopery kan slaan.

²⁰⁰ “Op die broederskap” (Frans).

²⁰¹ *The New Statesman and Nation* is ’n linksgesinde Britse politieke tydskrif wat weekliks verskyn. Hierdie publikasie is in 1913 gestig deur Sidney Webb (1859-1947) en sy vrou Beatrice Webb (1858-1943). Talle prominente skrywers soos E.M. Foster en George Bernard Shaw het gereelde bydraes tot hierdie tydskrif gelewer.

Jy moet Desembermaand hiernatoe kom, as jy die kans kry. Ons het plek vir jou, en ons sal reëlings kan tref vir Shorty 600 francs per maand, onthou en 'n ongeëwenaarde klimaat.

Met my Rugby vorder dit vlot. Die klub het my tot sy hart geneem, hul behandel my of ek die Prince of Wales is. 'n Jollie klomp en hul lag hul byna siek vir my Frans. Sondag is ek na Aix-en-Provence. Vyftig myl in 'n groot bus deur die sonlandskap. Daar gekom was dit ook dadelik 'n apéritif, toe 'n groot maal, daarna weer 'n drankie. Na die wedstryd weer een, op pad huis toe weer so. Vir alles het ek nie 'n pennie betaal nie. In Toulon toe die awendmaal almal saam. Ek kon nie bywoon nie en toe stop 'n direkteur my 20 francs in die hand om in Sanary op die klub se onkoste te gaan eet. Aix is 'n vrolike Franse universiteitstadjie. Hul was net besig om die eerstejaar studente te ontgroen – alles presies soos Stellenbosch, geraas gesing, gelag – ek het amper 'n knoppie in die keel gekry.

Teen die universiteit het ek knap gespeel, gekeer dat dit kraak, 'n paar klassieke tackles deurgevoer. Die koerante swaai my ook lof toe. Die klub is 'n klub honderd, ek word gedurig verbaas, [dit] word gedrywe presies asof dit internasionale handelsbesigheid is, met 'n “board of directors” wat elke Woensdagaand twee uur lank konferensie hou. Ek het jou vertel dat jy nooit oor 'n skoen of 'n veter of 'n jersey jou hoef te bekommer nie. Jy dra nooit toks²⁰² rond nie. Alles word jou versorg, en al wat jy doen is om vir jou aan te trek en op die veld te draf. Selfs jou skoene word vir jou skoon gemaak en elke dag kry jy 'n nuwe handdoek en 'n stuk seep.

Maar luister – die klub betaal nou vir al my onkoste, my reisgeld na Toulon elke Woensdag en vir my aandete. Mône speel ons in Cannes. Ons vertrek sesuur in die mône, wat dit vir my onmoontlik maak om hiervandaan betyds in Toulon te arriveer. Nou het hul my bevel gegee om vanmiddag na Toulon te gaan, daar in 'n hotel te gaan bly. Hul betaal vir alles, ek moet net my rekening optrek. Vanmiddag verniet, vanaand verniet, die hele dag mône verniet. Dear God, where will it all end? soos Brien sê. Op die huidige oomblik lyk die klub meer op 'n liefdadigheidsgestig dan iets anders. As ek Maartmaand nog hier is gaan ek vir 'n week se toer na die eiland Korsika. Ek het heelwat opspraak in die pers verwek. Toulon het alleen twee weeklikse Rugby blaaië. – Ek vertaal letterlik 'n paar beriggies. Ek dink jy sal lag.

²⁰²

Krige skryf hier “togs”.

1 – A little before the opening match a young man with an infantile face, surmounted by a blonde mane of hair, heavily curled, presented himself to the Club with a heavy English accent, announced that he was a Welshman, but that living at Sanary, it would be agreeable for him to play in the ‘red and white.’ They gave him an outfit, without much hope. Then the whistle blew, and next, among 30 men, one saw no one but this devil of a small man playing brilliantly with his hair in the wind. This small Welshman, excellent centre received an ovation...

2 – ...the Boer Krige was the admiration of his opponents and of the spectators because of his intelligent and efficacious play ... (Teen Aix het ons gewen 22-6).

3 – ...A Boer at the R.C. Toulonnais Krige (pronounced Keuneugueu) is that young blond man with a small goatee beard, who made his debut last Sunday... Son of a South African international,²⁰³ he showed us by his intelligent method of playing that he had talent and that he asked for nothing else but to follow in the footsteps of his father. He immediately won the sympathy of the enthusiasts and when he ran with the ball in his hands, and his beard to the wind, the crowd encouraged him by shouting “Go it, go it, painter.”

Dis genoeg. Jack en ek het lekker gelag. Skrywe gou.

Uys.

P.S. Beste groete vir Shorty en Krisjan.²⁰⁴

Dear Bokkie,

Just a few words. We are working well and all is as it should be. Your brother is speeding his pen as never before, and the gods of newspaperdom are at thirst for his scribblings. You have heard how he has become the “bearded Boer” at the Rugby Club Toulonnais; maybe that way [onduidelik] for the Club, I am told, is all-powerful. A job in Toulon when funds fall low, you see.

²⁰³ Krige se pa Jacob Daniël, oftewel Japie (1879-1961), was ’n bekende Springboksenter aan die begin van die twintigste eeu. Hy was lid van die eerste Springbokspan van Paul Roos wat in 1906 na Brittanje getoer het. Vanweë sy spoed en ratsheid het hy die bynaam “Hasie” gekry en word hy tot vandag toe nog beskou as ’n voortreflike senter.

²⁰⁴ Shorty en Krisjan is vermoedelik van Bokkie se vriende van Oxford met wie Krige ook daar bevriend geraak het.

Many thanks for the snaps. They are so good that I want to send copies to my friends, so would you be good enough to forward me the negatives sometime? I promise to retain them. Thanks.

Kind regards to yourself and Shorty.

Jack.

Brief 4

La Bonne Table,
Boulevard de l'Avenir,
Sanary-sur-Mer,
24 November 1931.

Liewe Bokkie,

Baie dankie vir jou brief. Soos altyd was dit baie welkom. Die nuus omtrent die byeenkoms Maties op Oxford het my hart goed aangedoen. Dankie ook vir die *Weekend Review* en *Die Stellenbosse Student*.²⁰⁵ Met albei Campbell en Percy Higgs²⁰⁶ stem ek hart en siel saam. My laaste woorde aan Percy op Stellenbosch was: Steek die donders los. Moenie 'n hel omgee nie. Lyk my hy was my aanmaning gehoorsaam. Dit moes 'n rare spektakel gewees het. Percy besig om met 'n vyf voet karwats die fariseërs in die tempel te kasty. Ek sien hy moes bedank. Maar dit maak niks nie. Stellenbosch, lyk my, word hoe langer hoe minder die Woltemade van Afrikanerdom, en die saad wat ons gesaai het – op ons nietige manier, dis waar – het ook darem sy vrugtetjies voortgebring.

En om nou omtrent my nuwe vaderland te gesels. Jy weet nie hoe ek daarna uitkyk om jou weer te sien nie. Ek kan nie glo dat die tyd so gou gegaan het nie, dat binne twee weke ek jou weer teen my breë borskas sal druk.²⁰⁷ Ek wag jou en Shorty ongeduldig af. Ons sal ure aanmekaar kan gesels – 'n bietjie meer van mekaar sien dan in Parys. Baie het gebeur sinds daardie dae.

²⁰⁵ *Die Stellenbosse Student*, indertyd kwartaalblad van die Universiteit van Stellenbosch, met bydraes van studente en waarin Krige ook gepubliseer het.

²⁰⁶ Krige verwys hier na Percival Higgs, 'n mede Matie-student wat later die onderwys sou betree as Engelse onderwyser in onder andere Somerset-Oos.

²⁰⁷ Krige rond die sin af met 'n derde "nie".

Kyk, laat my alles duidelik maak. Brien en Jack vertrek Desember 1 vir Barcelona (Spanje). Dan skei ons. Die twee van hul gaan heel moontlik na Suid-Amerika. Ek bly aan in Sanary, en verwag jou en Shorty Desember 7. Jul bly dan by my in “La Bonne Table.” Jul kamer kos jul elk 100 f (£1) vir die maand en jul kos omtrent 12 f (sê 3/-) per dag. Ons sal tot hartelus kan rondneuk. Hier is pragtige plekkies in die omtrek – en die son, vertrou ek, sal dikwels skyn. Ook het ek ’n paar lekker maats hier. (Tussen hakies bring jou voetbalgoed saam.) Maar hier lê die moeilikheid. Ek hoor ek gaan gevra word om Desember 24 saam met die eerste span op toer te gaan. Vyf wedstryde – in Straatsburg, Nancy, Dijon, Parys en Lyon. Dit sal wonderlik wees ongetwyfeld en duur presies 10 dae. Alsace en Lorraine en Nuwejaarsdag op Parys! Eersteklas hotelle. Moenie praat nie – Januarie 4 sal die span terug wees. Sê my wat moet ons doen? Luister goed. Sanary is presies ’n nag se reis van Barcelona en al die skoonhede wat Spanje jou en Shorty mag aanbied. Die enkelkaartjie kos 110 francs, ’n bietjie meer dan ’n pond. Spanje, soos jy weet, is op die oomblik spotgoedkoop om in te lewe. In Barcelona of naby sal O’Brien en Jack wees – ingesout met kennis van die plek en statistieke omtrent onkoste. Dit sal jammer wees om nie Spanje nie te besoek nie, as jul eers so naby is. Hoekom spring jy en Shorty nie hier weg en besoek die twee nie as ek op toer gaan? Dan bly jul daar twee of drie weke en kom met jul terugreis – Sanary is so te sê op die groot pad – my weer op Sanary kuier. Of beter nog, verdien ek ’n bietjie geld dan sluit ek by jul almal in Spanje so gou moontlik na Januarie 4 aan en kom jy, Shorty en ek saam terug. Daar het ek goddank nou die hele ding uitgelê. Besluit dus – ek weet nie hoe lank jou vakansie is nie – en skrywe my dadelik. Ek sal jou seker in Marseille kom ontmoet. In elk geval, dink ek, sal ons ten minste ’n maand saam hê. Moenie skrik nie, die lewe is ongelooflik goedkoop hier. Skrywe my meteens, gehoor, ou broer.

Met my voetbal gaan dit nog eersteklas. Het laaste week weer Eerstespan gespeel. Ek het my vleuel 4 maal oorgestuur. Hul is nog steeds in die skik met my – en die koerante bly simpatiekgesind.

Verder nog niks omtrent my skrywery gehoor nie. Een van die dae sal ek moet werk kry – en ek dink ek sal daarin slaag. Hierdie brief is hopeloos, weet ek, maar binnekort sal briewe nie meer nodig wees nie. En nou Bokkie doen my weer ’n guns. Skrywe vir mnr. Wells, South Africa Huis – stuur hom ’n 5/- poswissel myner ontwil en vra hom om vol te hou my briewe aan te stuur. As ek hiervandaan geld stuur, verloor ek dat dit bars. Ek sal jou later uitbetaal.

Uys.

Geluk met die vliegprestasies.²⁰⁸ Beste groete aan Krisjan en Shorty. Wanneer sien ek ou K.²⁰⁹ weer? Lyk my nooit nie. Dis nie moontlik vir hom om ook hiernatoe te kom nie? Moenie vergeet nie. Mr. Wells, South Africa House. Hy is in die leeskamer. Mammie het nou net vir my geskrywe – my vertel van my artikel in *Die Huisgenoot*. Dis seker hierdie week s'n. Probeer of jy dit nie in die hande kan kry nie – natuurlik wil ek dit baie graag sien.

*Brief 5*²¹⁰

Post Restante,²¹¹
Sanary-sur-Mer,
6 December 1931.

Dearest Dorothea,²¹²

You must think I am a pretty hopeless sort of a person and have quite forgotten me by now. It is almost six months since I left Johannesburg, and I have never once written to you! And those two or three charming letters you sent me, believe me that I was very pleased to get them and that times without number I was on the point of answering them, only my laziness or something else preventing me.

At Christmas and the New Year I shall be thinking of Johannesburg where I spent those happy festive days last year, and all my dear friends, so I am writing to some of them, the more special ones just to show them that the memory of them is green in my mind and that the seas and the months between make not a jot of

²⁰⁸ Hierdie gedeelte van die brief is later bygevoeg. Krige skryf dit aan die begin van die brief, langs die datum.

²⁰⁹ Vermoedelik Karel Louwrens, 'n ou vriend uit Krige en Bokkie se kinderjare wat saam met hulle op Stellenbosch skoolgegaan het.

²¹⁰ Hierdie brief word deur Bokkie opgeneem in 'n ander bundel briewe wat Krige geskryf het (boek 2) en wat merendeels die briewe bevat wat aan die skrywer se vriende en kennisse gerig is. Chronologies pas die brief egter hier in.

²¹¹ 'n "Poste Restante" is 'n departement binne 'n poskantoor waar briewe gelos word totdat hulle persoonlik afgehaal kan word.

²¹² Dorothea Pyper, vriendin van Krige terwyl hy werksaam was by die *Rand Daily Mail*.

difference. A happy Christmas, dear Dorothea, and a happy New Year. I can wish you nothing more than that.

Much has happened since I kissed you good bye on the balcony of the Corner Lounge one Saturday morning in June. Do you remember it? How shamelessly demonstrative we were and in what a kindly amused way the people smiled around us?

Well, there was London, and London I like a great deal. Though she has lots of bustle and clanging traffic, she is at heart quiet and reserved. She makes no show of her attractions, but the latter are there for all, that provided one has a little patience and a discerning eye. I spent about five weeks in London you know – and pleasant ones they were too. And after London, Paris. Now Paris is as different from London as Johannesburg is from Cape Town. I was eight days there and later once again for two days – and every day I was there the sun was shining. And that of course was enough to prejudice any place in my favour. Paris is alive, gay, disturbing. I was quite fascinated, having seen nothing like it before. Both fascinated and exhilarated, and the charm never wore off. We were five friends together and we wandered about to our hearts content seeing everything and spending hours sitting on cane chairs on the boulevards, drinking and taking in the sun. And there were all the marvellous art galleries and also the magnificent Colonial Exhibition which was about a thousand super-Johannesburg Shows rolled into one – a stupendous affair... Paris, you will see it one day I suppose, and be as enchanted and enthusiastic about it as I am.

And now I am far South in Provence – the sun-blessed part of France with its vineyards, its pine trees, and its oliviers. It is very beautiful of course; all the painters have said that and are still saying it daily. Provence has been more painted than any other part in the world. Painters flock to it, it has become quite *à la mode*,²¹³ which is rather a pity, I think. I like it tremendously myself, for many reasons. I shall not go into them, [as] that would take too long.

Toulon quite nearby is an entrancing town. There are 20,000 young sailors stationed there and you see them everywhere in their smart blue uniforms with little balls like fat red powder-puffs on the top of their caps. The town is very old and the narrow streets with tall buildings alongside on which hang all the inmates' washing seem to play hide and seek with one another. They run about in the most impossible

²¹³ "In die mode" (Frans).

directions. Toulon has a beautiful blue bay. One sits outside a cafe drinking coffee. Ten feet away the sea laps[s] against the quay. And not a hundred yards away lay battleships, submarines, cruisers, stacks of them, grey-blue when the light begins to pale. Yachts, motor boats, skiffs are everywhere in front of you. The world passes your table. Senegalese, Chinese, French soldiers in huge crimson capes (Algerian cavalrymen), sailors etc.

I spend a great deal of my time in Toulon where I play rugby twice a week – and I love the place. I shall have to tell you more about it next time. I have left my Christmas mail till too late with the result that I have to hurry away from my friends –

Write to me again and tell me what you are doing. How is the drawing and painting? Doing much? I hope so. I write like a pious old uncle, forgive me.

Please give my kind regards and best wishes to Dr.

Lots of Love

Uys.

Brief 6

Pension Raynal,
1A Rue de la Providence,
Marseille,
4 Januarie 1932.²¹⁴

Dearest Mammie en Pappie,²¹⁵

I do not know where to start this letter. The last two weeks have been so crowded, so full; they are still somewhat confused in my mind. I have just come back from the most interesting and wonderful holiday of my life. I have had two long, exciting, marvellous weeks in Italy. Italy! Ancient Italy, the source and inspiration of our

²¹⁴ Krige het nou vir hom 'n woning gekry in Marseille se berugte matroosbuurt, 'n kamer op die vyfde verdieping van 'n pension wat op die hawe uitkyk.

²¹⁵ Op 11 Februarie 1908 trou Japie Krige (1879-1961) met Susanna Hermina (Sannie) Uys (1886-1976). Vanweë haar skoolopleiding by die Victoria Grove High School op Riversdal het Sannie aanvanklik oorwegend Engels met haar kinders gepraat, terwyl Japie Afrikaans verkies het. Sannie was later ook bekend as 'n skrywer van kortverhale, wat in *Vroue* (1948), en *Papawers en pikkewyne* (1953) versamel is. In 1964 vertaal Krige van haar verhale in *The nightingale sings*. Van al haar kinders was Sannie die naaste aan Krige. Die twee het dwarsdeur hul lewens 'n baie noue band gedeel.

civilization. Modern Italy, alive and vigorous and no less interesting. It has been an adventure and an education. The greatest adventure, perhaps, of my life up till now.

But let me at least start from the beginning. As you know Dr. Franken²¹⁶ asked me to go with him. What an incredible stroke of fortune to have met him again. What a X-Mas gift to give a young man! I am a terribly lucky person, and I feel ashamed sometimes, always taking, grabbing with both hands, opening mouth, ears and eyes and never giving... Perhaps later it will be my turn.

But to start at the beginning – I shall try and give you a short summary of our pilgrimage to Rome and back – or rather to the blue island of Capri which seemed to bewitch us and where we spent an unforgettable day. It will be horribly incomplete but in imagination you can leap over and bridge all the gaps and chasms in my poor account. Between brackets I am writing a series of articles for the *Huisgenoot* which I ask you to accept as a sort of supplement to this letter.

Monday two weeks ago I joined Dr. [Franken] at San Raphael – fashionable watering place on the French Riviera not far from Nice... Let me say at once that during the last two weeks I was obsessed with the illusion that I was in reality not a poor little hack-writer and would-be poet, but the son of a wealthy man, travelling for my pleasure, with everything fixed and arranged for me – all difficulties, like the buying of tickets, unearthing information, arranging tours dispensed with. Dining and wining well – being taken everywhere, provided for even to the extent of historical information. Dr. [Franken] was a marvel! Yes, the illusion persisted. The contrast between the past 16 months and the two weeks in Italy was too great – too startling. I had a constant feeling of well-being – the sort of feeling you have when you have just finished a magnificent meal and you still have the taste of champagne on your lips. Only that beatific state of mind did not, in my case, last half an hour – but remained with me for two long weeks.

I am wandering away and expressing myself very badly. I find it more and more difficult to write decent English.

²¹⁶ Dr. J.L.M. Franken (1882-1959), wat Frans in Luik, België gestudeer het, begin in 1919 as lektor op Stellenbosch en is die persoon wat Krige bekendstel aan die Franse letterkunde. Onder Franken se mentorskap leer Krige digters ken soos Villon, Rimbaud, Baudelaire en andere, digters wat 'n groot invloed op sy skryfwerk sou hê. In 1950 publiseer Krige die bundel *Vir die luit en die kitaar* en dra hy dit op aan Franken, “aan wie (hy sy) liefde vir die Franse letterkunde verskuldig is”.

That magnificent sun seemed to have the effect of the sudden sound of drums beating on a march. Our spirits leapt up, soared and remained there, suspended in a state of joy and anticipation that one does not experience often.

We left Nice with regret at twilight, arrived at the frontier town, Ventimiglia, at seven – after some delay got through the customs and were in Italy...

The train rushed on through the night. The sea was a few paces from the track. The carriage lights made it gleam like fresh coils of copper. From the one village [we travelled] to the other of the Italian Riviera. The train roared out of one tunnel into another. We had our first Italian dinner in the dining-saloon. It was terribly expensive, but commensurately good. I hauled forth two cigars. There I sat with a fat cigar “in my bek”, my one foot in the air, the other on Roman soil, my stomach full of good food and my heart of benevolence and goodwill to mankind. In the carriage later it was the old classic struggle for supremacy between the Latin and the Germanic. We insisted on having the window open. The two Italians with us on having it closed. We fought courageously for our *Idea* – we would open the window [and] two minutes later the Italian would jump up, pull it to with a great, silent disdain. Then Dr. [Franken] would pull it open again – and the other Italian would reply a few seconds later. Then boldly I would retaliate. And so it would go on. It was a comedy without words. Everything was done in perfect silence. We were like automatons, only our faces expressing various degrees of anger, exasperation, pride of race, disgust, determination etc. We fought our battle on behalf of hygiene grimly, but were conquered. Spent, despairing, without hope we gave in at last. We made a compromise with our pride however by opening the door two inches. Then the contest started all over again.

I dozed off – lulled by the pleasant motion of the train and by the sound of its rolling wheels. When it rushed through a tunnel the walls would echo like those zinc fences at Woodstock just before one comes into Cape Town... The Italian – I was half asleep – unfolded his evening paper. The rustling of its pages brought visions to my slumbering thoughts of Pappie and his *Burger*.²¹⁷ Dreaming of you all, I fell asleep.

²¹⁷ *Die Burger*, die eerste Afrikaanse dagblad, wat in 1915 met dr. D.F. Malan as eerste redakteur as 'n publikasie van die Nasionale Pers opgerig word. In die jare 1924-1945 was dr. A.L. Geyer die redakteur. In die jare dertig stuur Krige baie van sy artikels aan *Die Burger*. 'n Keur hieruit word as *Sol y sombra* (1948) gepubliseer.

I woke once to open the door again. When I got up at six the door was closed and the sun rising over the plain. We were nearing Rome. The country was like the Free State, stretched out level to the horizon. I got up, stood in the corridor in front of the open window. The wind was biting cold. The sun was sparkling on the frost. It would be difficult to forget that first hour of dawn approaching Rome.

I had meant to condense all my Italian journey into this letter. Here I must go to the post and I haven't even started. So I must again follow the pernicious instalment system of letter-writing. Next week I will continue. Forgive me, dear people.

Florence was wonderful. I was crazy about it. O God the sculpture, the painting. It is incredible. The comparatively small town crowded with beautiful things. That is where I am going to live next, in April I shall go to Florence probably to add a little to my education and learn Italian.²¹⁸ Florence is also the best possible place for François. You must let François come to Europe – then we will go together, he and I – live together at Florence; Rome is quite nearby. But he must have £10 a month. He could never do it on [£]5, it is absolutely impossible. With the S.A. pound falling now my plans for our life together probably go bang. As it is I shall probably lose a 1/3 of all I earn. It will be a struggle. What are you going to do about François? You must let me know. François writes coolly I must thank Roy Campbell²¹⁹ for *Adamastor*²²⁰ which he has sent him. Hasn't he written to Roy Campbell at once to thank him? Is the young man crazy? It is the first thing he should have done – and also send him a drawing or something. Please get him to do this.

Dr. [Franken] and I went to see the Campbells the day before yesterday. We had a great time. It is always so jolly and pleasant and heart-warming there. I stayed the night and the following day. Mary is very excited as the two children are coming

²¹⁸ Van hierdie voorneme kom daar egter niks tereg nie.

²¹⁹ Roy Campbell (1901-1957), Suid-Afrikaanse digter met wie Krige baie goed bevriend raak en by wie hy later gaan woon. Campbell debuteer in 1924 met *The flaming terrapin*. Om te ontsnap van wat hy as 'n vervelige lewe in sy tuisstad Durban beskou, trek hy in 1927 na Provence en woon hy, sy vrou Mary en hul twee dogters, Teresa en Anna, jare lank in Europa. Die gesin verhuis later na Amerika en nog later na Portugal. Campbell keer nooit weer terug na Suid-Afrika nie. Op reis saam met sy vrou in Toledo, Spanje, sterf Campbell in 1957 in 'n motorongeluk. Mary was saam met hom in die ongeluk, maar het oorleef. Campbell se liefde vir die Spaanse kultuur – en die stiergevegte veral – figureer sterk in sy werke. Krige beskryf sy eerste ontmoeting met Campbell in sy bundel *Sout van die aarde* (1961).

²²⁰ *Adamastor* (1930), Campbell se derde bundel, wat baie goed ontvang is en hom werklik as digter bekend gemaak het.

from England tomorrow. We are all having dinner tomorrow night together here in Marseille and then going on to a cabaret.

I must end. I got all your nice letters on Sunday, one from each of you all. I read and reread them. I loved Suzanne's.²²¹ What a clever little girl. Love, and lots of it.

Uys.

Rome²²² is near Florence and we could go and stay there from time to time. What do you think? Write quickly. What about Oom Nols?²²³ Why don't you write to him? Come on Pappie, don't let Mammie worry and bother her sweet dear head alone!

At the end of April I lose my free board and lodging. I have started writing articles again, must write a whole host of them, [or] else I shall be penniless when May comes round. Damnation, I shall lose a third of the money on top of it.

The chief thing is of course: what does François think about it? Write to me at once. AT ONCE!

Thanks for the £1. It was very welcome, fortunately escaping by a few days the dreadful crash of our pound. I got a lovely handkerchief and nice letter from Mizzi.²²⁴ Why do you say she has no talent, Mammie? You shouldn't say such things especially about a sensitive sweet person like Mizzi. Why would she want to have talent? It is the commodity every damn-fool of a little scribbler, hack-writer and minor painter is supposed to possess. To be sweet and *beautiful*, is that not to have as great a talent as most? And how can one say of a young girl of sixteen she has no talent, deliver oneself of a definite final judgement like that?

²²¹ Suzanne Hermine Krige (1926-), die jongste van die Krige-kinders en die gesin se laatlammetjie. Suzanne, wat al vroeg in haar lewe 'n liefde vir skryf toon en aan haar ouer broer in Europa skryf, volg as volwassene die loopbaan van joernalis.

²²² Hierdie gedeelte van die brief is met 'n pen geskryf, terwyl Krige die vorige deel met 'n potlood geskryf het.

²²³ Petrus Arnoldus Uys (1877-1955), Sannie se broer. Oom Nols was 'n onderwyser in die Vrystaat.

²²⁴ Maria Magdalena Krige (1917-1961). "Mizzi" is Krige se jonger suster. Sy studeer toneel in Nederland en doseer later in Bloemfontein, maar gaan werk dan by die SAUK in Kaapstad. In 1961 sterf sy aan kanker.

Besides I know a great no. of girls supposed to have talent. Give me Mizzi every time. So much for my little sermon.

My love to you all, darling people, all my love for this new year, which has already advanced a dozen days.

Dr. [Franken] left on Friday and I was very sorry to see him go. He has been wonderful to me and we have had a great time together.

The Campbells and their friend Fremenville, the sculptor, came over on Thursday – we all had dinner together in the Old Port; had a glorious meal, drank well, had a hectic, mad evening doing three cabarets, dancing, ending up in the small hours of the morning. In the morning Mary met her two little daughters at the station. She was as excited as a child, the children looked fine, Theresa and little Annatjie²²⁵ all agog to get back to their home and Roy telling them very graphically of the bird he has bought for them, of the new house, the new maid, the new dog, the big nursery and playground they will have.

I was just heart-sick to go back to Martigues with all of them. Their farm is a second home to me. I love those two people and everything about them.

[Brief eindig]

*Brief 7*²²⁶

1A Rue de la Providence,
(Pension Raynal),
Marseille,
7 Januarie 1932.²²⁷

Liewe ou Bokkie,

Dis met 'n innig opregte skuldbesef dat ek hierdie brief aan jou begin. Liewe ou broer, ek het jou die laaste maand gruwelik verwaarloos. Maar telkens het ek aan jou gedink, telkens wou ek die pen neem, telkens weer het ek die saak uitgestel. Laat ons dit maar nou daar laat. Jy sal my verskoon. Jy weet hoe dierbaar jy my is.

²²⁵ Somtyds skryf Krige “Annatjie” en ander kere “Annetjie”. Die naam word egter gestandaardiseer sodat dit met 'n a gespel word.

²²⁶ Brief 7 en 8 is nie tussen Krige se oorspronklike briewe te vind nie. Die oorgetikte weergawe van Bokkie is derhalwe gebruik as basisteks.

²²⁷ Verkeerdelik gedateer as 1933.

Om van die begin af te begin. Soos jy weet het ek Maandag amper 'n maand gelede Dr. Franken hier in Marseille op straat raakgeloop. Dit was 'n verrassende opgewonde ontmoeting. Hy is nog net so gaaf soos altyd – een van die weiniges op Stellenbosch wat waaragtig iets beteken. Snaaks dat ek al destyds sy waarde so sterk aangevoel het. Al daardie bleddie kwaksalwers, grootpratere, bluffers, aanstellerigers daar in ons ou Mekkatjie. Ek het jou 'n boel baie komiese stories omtrent daardie seksie te vertel. Ek moet regtig eendag 'n satire skrywe om hul almal aan die kaak te stel. Dit sal 'n vermaaklike “round-up” wees. Almal die pronk-bulletjies en ou vee wat onder die geklap van my sweep sal opspring en te kere gaan. Miskien eendag as hul my nader raak en rêrig kwaad maak.

Ons was 'n week saam hier in Marseille. Die wêreld om en om gesels. Hom van my werk gelees. Hy het my “Tram-Ode”²²⁸ goed gevind. Ek beskou dit ook stellig my beste tot dusver. Ook die kwatryne het hy van gehou. Jy kan jou goed begryp hoe aangenaam sy geselskap my was. Ek het hom in geen drie jare gesien nie. Hy het my ook veel geleer, 'n skare nuwe woorde, bv. Jy weet as filoloog is hy baie sterk – en sy kennis van Afrikaans baie diepgaande en benydenswaardig.²²⁹ As jy weer in S.A. is moet jy hom seker gaan spreek en raadpleeg. Hy sal dit ook op prys stel.

Toe vra hy my om saam met hom na Italië te gaan. Jy kan jou my verrukking en entoesiasme voorstel. Italië, wat ek gewanhoop het om ooit te sien te kry. Italië! Die naam was soos 'n trompet wat luid die inneem van 'n nuwe stad aankondig! Saterdag is hy toe hier weg na San Raphael waar ek by hom Maandagmôre aangesluit het. Dit was heerlik, opbeurend, verjongend, hartverkwikkend om weer die ou suitcase op die rak te sit, en te hoor hoe die trein wiele onder my hul ou triomfied uitsing. Jy kan my gevoelens goed begryp, ou droster, leegloper en immer onversadigde reisiger wat ek is. In San Raphael. had ons 'n groot kamer. Die vensters het uitgekyk op die blou see. Orals had ons van die beste. Ek het gereis soos 'n millionaire se seun. Ek had 'n gedurige strelende gevoel van well-being, van bien-

²²⁸ “Tram-ode”, een van Krige se grootste gedigte wat met sy vrye versbeweging en losse gang indertyd rewolusionêr vir die Afrikaanse poësie was. Aanvanklik het hierdie gedig nie die waardering ontvang wat dit verdien nie. T.J. Haarhoff, wat later 'n groot rol sou speel in die publikasie van *Kentering* (1935) waarin “Tram-ode” opgeneem is, het aanvanklik ongunstig oor die gedig geoordeel en gemeen die leserspubliek sou dit vreemd vind.

²²⁹ Krige skryf hier “benydeniswaardig.”

être,²³⁰ van welvoldaanheid, wellewendheid. Jy ken hom, daardie gevoel. Die maaltye was altyd eerste klas, die rooi of geel wyn altyd soet... Genoeg gesê.

Dieselfde aand nog is ons na Nice. Het daar 'n dag gebly. Ons het op die Promenade des Anglais gebly. Die kamer was pragtig [met] enorme vensters. Daardie Dinsdag was onvergeetlik, warm soos 'n lente môre, die son louter goud, die see 'n dromende suiwer blou kleur. Ek het al my ou afkeur van Nice vergeet, het amper op hom verlief geraak. My lewenstoestand was egter heelwat anders dan vantevore. Het niemand gesien wat jy ken nie. Daar was 'n handjie vol mense op Nicaea Beach. Dieselfde aand is ons weg. Woensdag môre in Rome uit die trein geklim. Nog altyd sonskyn, sonskyn, warm en sonder wind. Ons het vyf dae in Rome gebly. Alles en nog 'n bietjie gesien, baie skraps²³¹ soos jy jou kan voorstel. Natuurlik het die plek my dadelik ingepalm, en natuurlik het ek gou-gou hals oor kop verlief geraak op die soetklinkende singende Italiaanse taal. Ons het rondgeslenter, gegekskeer²³² tot hartelus. Die ruïnes en oorblyfsels het regtig my verbeelding aangeraak en aangepor. Ek was net vreeslik vol berou dat ek so min wiss, dat ek so hopeloos onvoorbereid was vir die gulde geleentheid. Here, maar my opvoeding as kind en student was peuterig, niks betekend, hopeloos onvoldoende. Hoe ouer ek word hoe langer en meer volkome word ek oortuig dat ons sisteem 'n hopelose betreuenswaardig, swakke een is. Stem jy nie met my saam nie? Die kuns natuurlik het my verruk, vernameklik die beeldhouwerk. Ek het nooit gedink dat beeldhouwerk my in so 'n mate sou kan ontroer en aangryp nie... Die beeldhouwerk en ook die argitektuur. Here wanneer kry ek ooit die kans om bietjie tot daardie twee kunste in te gaan? Dit sal oneindig meer studie, voorbereiding, geduld en volharding vereis dan met 'n vrou!

Ek het verlang en verlang na François. Natuurlik was ek ook by Shelley en Keats se graf, ook hul twee grafte het my diep geroer. Dit was 'n heerlike môre. In die Engelse begraafplasing het die sipresse diepgroen, roerloos, bladstil teen die blou hemel gestaan, die son het soos 'n geel gerf gelê op die groen gras – alles so stil en vreedzaam. Shelley in sy graf langs die van Trelawney teen die ou Romeinse muur aan. Keats verder aan. Sy naam was in water geskrywe, het hy gesê. Uit sy graf uit

²³⁰ “Welstand” (Frans).

²³¹ Hier skryf Krige “skraaplans”.

²³² Krige skryf die woord net so in die oorspronklike brief.

reis daar 'n hoëpragtig²³³ denneboom. Keats se as moet teen die wortels aan lê. Hoog en fier staan die denneboom, met sy groen sirkelkroon, soos die simbool van Keats se roem en digterskap wat gegroei en gegroei het tot iets groots en sterk en ewig. Maar jy het dit seker alles self gesien.

Rome het ons baie van gehou. Die mooi weer het nooit end gekry nie. Die weer, die wêreld, die gode, alles het my toe geglimlag. Ek sou graag met jou my indrukke van al die nuwe plekke wat ek gesien het, wil vergelyk. Ek kan my van niks herinner nie? Jy was in Rome, né? As ek nooit self in 'n plek was nie, nooit alles self gesien het nie, stel ek nie in die minste belang daarin nie.

Van Rome is ons na Napels. Napels onder die suiderson is natuurlik onvergeetlik – daardie blou see, daardie heuwels en berge, daardie oneindig uitgestrekte onvergeetlike wonderskone baai. Blou soos 'n bergkloof slaap die see by Napoli, had ek ses weke vantevore geskrywe. En intuïtief met my digtersoog had ek gelyk. Ek was nie in die minste teleurgestel nie. Die teenoorgestelde.

Het jy die wondereilandjie Capri 'n besoek gebring? Eers daarvandaan kan 'n mens die baai en sy omgewing regtig waardeer... O Capri, moenie praat van Capri nie. Ons was verruk, bekoor, sprakeloos. Daardie eiland wat so steil, so blou opskiet uit die see. 'n Eiland is altyd iets aantrekliks, dit is een van die vernaamste “stageprops” in daardie droomwêreld wat 'n kind se verbeelding is – en selfs word jy oud, 'n eiland ontgroeï jy wragtig nooit nie. Ek kan my nie iets mooier en aanskouliker voorstel nie – Capri! Dit was 'n sonnige dag, weergaloos. Ons het die grot binnegegaan, die blou grot – dit was iets onbeskryfliks, daardie smeulende lewendende blou kleur van die water. Toe geland en na die hoofstadjie. Daar was alles nog oud en ongerinneweer. Goddank geen Yankee invloed wat argitektuur en boustyl betref nie. Die perde het rooi en wit pluime bo hul kop. Die eiland was blou, die see, die hemel – die son goud soos 'n granaat, strelend, 'n seën – ons verrukking het geen end gekry nie.

Ons het Alex Munthe²³⁴ gesien. Jy weet hy het die *Story of San Michele* geskrywe wat oor Capri handel. Dit is baie interessant. Jy weet seker die eiland in

²³³ Hierdie woord word net so deur Krige gebruik.

²³⁴ Axel Frederik Munthe (1857-1949), Sweedse skrywer en geneeskundige. Sy roman *The story of San Michele* verskyn in 1929 en word beskou as een van sy beste werke.

*South Wind*²³⁵ is Capri. Die plek was betowerend. Ek het dadelik gelofte afgelê ek gaan eendag daar woon. Ons het 'n motorrit oor die eiland geneem. Om my ekstase wat Capri betref te beskrywe kan ek geen woorde vind nie.

Ons is na Napels terug. Die son het agter Capri ondergegaan. Sy blink skitterende pad het van die boot se kant tot die eiland geloop. Daardie pad, meen ek sal ek weer eendag neem.

In die losieshuis was daar 'n Engelse dametjie. Ek het dieselfde aand tot tweeuur die môre allerhande kaskenades met haar aangevang – net haar eerbaarheid, sy was maagdelik, haar nie ontnem nie. Dit was verfrissend om 'n vroumens weer hot en haar te vry, om weer 'n bietjie teerheid en liefkosings deelagtig te word. Twee skote geskiet!²³⁶ “Is dit al” het Dr. [Franken] kopskuddend gelag. “Toe jy met haar van die rusbank op die vloer val, dog ek dis klaar met Kees en jy gaan haar paradysie binne...” Maar ek praat van verkeerde dinge.

Toe is ons na Florence via Rome waar ons 'n paar uurtjies deurgebring het. Ek was baie ingenome met Firenzi, dadelik besluit dit sal my volgende verblyfplek wees. Daardie ou stadjie, so klein en tog so verbasend propvol met wonderlike dinge. Die pragtige kerke, die skilderye, die beeldhouwerk! Michelangelo, Donatello, Cellini – Ons was verstom. Om te dink dat in daardie plekkie Petrarca,²³⁷ Boccaccio,²³⁸ Dante, Michaelangelo,²³⁹ da Vinci, Cellini, del Sarto,²⁴⁰ Botticelli,²⁴¹ ens. meer of min almal tydgenote was. Dis bykans ongelooflik. Twee dae in Florence, toe vort. Jammer ons had so min tyd. Florence het my afgeskeep – maar die kat kom weer! By Pisa het ons vir 'n halfuur afgeklim; een aand by Genua deurgebring, daar die volgende môre

²³⁵ Norman Douglas se roman *South wind*.

²³⁶ Krige meen hy het twee keer geëjakuleer.

²³⁷ Francesco Petrarca (1304-1374), Italiaanse digter wat veral vir sy sonnette oor die liefde bekend is en vir die besondere vorm van die Italiaanse sonnet waarvan hy die inisieerder was. Van sy bekendste werke sluit in *Canzoniere*, 'n bundel van 366 liefdesgedigte, opgedra aan Laura, sy ideale geliefde.

²³⁸ Giovanni Boccaccio (1313-1375), Italiaanse skrywer, bekend vir die bundel *Decameron* (1350), wat 'n honderd verhale tydens die Swart Dood in Florence vertel.

²³⁹ Michaelangelo Buonarroti (1475-1564), Italiaanse beeldhouer, skilder en argitek. Van Michaelangelo se bekendste werke sluit in die *Dawid*-beeld en die verf van die plafon van die Sikstynse Kapel in die Vatikaan, waarin hy die Bybelse skepping uitbeeld.

²⁴⁰ Andrea del Sarto (1486-1531), Italiaanse skilder.

²⁴¹ Alessandro di Mariano di Vanni Filipepi, oftewel Il Botticelli (1445-1510), Italiaanse skilder. Sy bekendste werke sluit in *Venere e Marte* (1485-1486) en *La natività mistica* (1501).

daardie enorme hoogs interessante unieke kerkhof beskou – en toe weer Frankryk binne.

Dit was ’n wonderlike reis. Italië het my verbeelding aan die vlam geslaan. Spanje heel en al uit my gees verdring. Dit was genoeg van ’n voorsmakie om by my ’n skreeuende aptyt²⁴² aan te kweek.

Was dit nie ’n seldsame onvergelyklike Kersfeesgeskenk van Dr. nie? Jy’s reg, ek is besonder gelukkig, en besef ek verdien dit nie – ek bly hom immer dankbaar. Hy’s Vrydagaand hier weg op pad na Holland. Laas Maandag is ons saam na die Campbells, had ons ’n heerlike middag by daardie vriendelike, liewe mense. Het ek ook nog die nag oorgebly.

Roy se *Mythraic Symbols*²⁴³ is pragtig, sy beste werk. Dit behoort ’n sensasie te verwek. Sy nuwe bundel *Flowering Reeds*²⁴⁴ verskyn hierdie maand, bevat ook ’n heel paar pragtige gedigte. Roy en Mary is my twee van die dierbaarste mense op aarde. Dit lyk of ek hulle al my hele lewe ken, [en] as ek daar by hul is, is ek bowematig gelukkig, is dit soos my eie huis, en moet ek my altyd daar wegruk. Ek het nog nooit twee mense soos hul ontmoet nie, hul onafhanklikheid van die wêreld en sy mense, hul liefde vir mekaar, hul volslae on-materialisme – hul liefalligheid en beminlikheid. Hul Vriendskap is onder die kosbaarste wat ek besit. Ek hoop en vertrou ek sal dit altyd bewaar.

Donderdag het hul dorp toe gekom, het ons almal saamgeëet, het ons gaan dans, jollifikasie en dronknes gehou. Dit was amper dagbreek voor ons end gekry het. Toe het Mary haar twee dogtertjies wat van Engeland kom by die stasie gaan afhaal, asook ’n nuwe goewernante, en is hul almal terug. Hul wou my weer saam vat, maar

²⁴² Krige skryf hier “appetyt”.

²⁴³ *Mithraic emblems* verskyn eers in 1936, sodat ’n mens die afleiding kan maak dat Krige reeds die aanlope en vroeë manuskrip van Campbell se gedigte onder oë het. By kritici wek die bundel egter geensins groot sensasie nie en dit geniet weinig aandag in die media. Die kritiek daarop was dat Campbell met woorde soos “Red-necks” en “Pommie” hom ongunstig en onregverdig teenoor ander nasies – veral die Engelse – uitlaat. (Alexander, Peter. *Roy Campbell A critical biography*, David Phillip, Kaapstad, 1982, bl. 167).

²⁴⁴ Hierdie bundel van Campbell verskyn in 1933, maar ontvang min aandag van kritici. Hy het eintlik die gedigte wat hy sedert *Adamastor* geskryf het, gebundel ten einde sy geldnood te verlig. Wanneer die boek nie gunstig ontvang word nie, interpreteer Campbell dit as ’n tipe literêre boikot en vervreem hy homself as gevolg hiervan van ’n gedeelte van die Engelse literati.

ek het gesê God nee ek moet darem nou begin werk. Het jy *Taurine Provence*²⁴⁵ gelees? Wat sê die pers daaromtrent? Ek het net die tyd gehad om dit effens deur te blaai. Die prosa is gespierd, sterk, suiwer, klaarblyklik dié van 'n fyn geskoolde digter. Roy werk ook nou hard aan sy outobiografie.²⁴⁶ Oor 'n week of so se tyd gaan ek weer na hul en Mary het my uitgenooi om my verjaarsdag by hul te vier.

Om jou laaste paar briewe te beantwoord. Jou van tyd tot tyd se treurige stemming het my droef gestem – daardie teleurstelling om nie in staat te gewees het om na Duitsland te gaan nie, moes 'n sware slag gewees het. Ek kan my dit heel goed indink. Cheer up, ou broer – daar's genoeg ontevredenheid en wanhoop in die familie.²⁴⁷ François en ek veral ook Arnold,²⁴⁸ om nie eers van Mammie te praat nie, en selfs Mizzi se brief klink dikwels pateties – (tussen hakies ek het 'n baie amusante brief van Suzanne gekry). Alles sal regkom – jy, ek is seker, sal jou eksamens fluitfluit aflê. En die Fellowship, wie kan die toekoms voorspel?

Dante se *Inferno* het my tot trane ontroer, nie die Italiaans nie, maar die skitterende Engelse vertaling. Dit laat mens besef hoe meesterlik-skoon die Italiaans moet wees, as selfs 'n prosavertaling jou in so 'n mate kan beetpak. Jy moet seker Carlyle²⁴⁹ se vertaling twee of drie maal lees – (en ek gaan een van die mooi dae met die aanleer van Italiaans begin). Die twee dele van Marlowe²⁵⁰ se *Tamburlaine the*

²⁴⁵ Campbell se boek *Taurine provence* (1932), 'n filosofiese studie oor die gewilde Spaanse stiergevegte.

²⁴⁶ Campbell se eerste outobiografie, *Broken record*, wat in 1934 gepubliseer sal word. Jare later, in 1951, sal sy tweede outobiografie, *Light on a dark horse*, die lig sien.

²⁴⁷ Luidens Suzanne Krige het Sannie Uys en al vyf haar kinders 'n neiging tot neerslagtigheid gehad; iets wat glo van die Uys-kant van die familie kom.

²⁴⁸ Petrus Arnoldus Krige (1911-1992), die skrywer se jonger broer. As sakeman was Arnold die enigste Krige-kind wat geensins by die kuns betrokke was nie. Hy het wél gepresteer op die rugbyveld en 'n goeie naam vir homself verwerf met sy deelname aan die Wanderers-Rugbyklub in Johannesburg.

²⁴⁹ In 1882 verskyn John A. Carlyle se vertaling van Dante se werk onder die titel *Dante's divine comedy: The inferno. A literal prose translation* by die Londense uitgewer George Bell & Sons.

²⁵⁰ Christopher Marlowe (1564-1593), Engelse dramaturg en volgens sommige kritici die eerste dramaturg wat die tragedie in Engels tot sy diepste vlak verken het. Min is bekend oor Marlowe se lewe, veral oor die omstandighede wat gelei het tot sy dood tydens 'n kroeggeveg, waar hy met 'n dolk in die oog gestek is. Sy bekendste werk is *Doctor Faustus* (1592), die verhaal van 'n dokter wat, in sy strewe na kennis en wysheid, sy siel aan die duivel verkoop.

*Great*²⁵¹ het ek pragtig gevind. Baudelaire²⁵² het by my byna 'n obsessie geword. Sy poësie is godswonderlik skoon, sy lewensgeskiedenis hartverskeurend. (As ons mekaar weer ontmoet sal ons oor hom gesels.)

Ek lees verdomp min, veels te min vir 'n jonkman wat hom digter en skrywer verbeel of dit trag te wees. My luiheid is soos 'n kanker. Ek kom nooit daarvan ontslae nie, sal nooit iets werklik presteer nie, dit sal maar altyd, vrees ek, by drome en planne bly. Wat het ek die laaste 3 en 'n ½ maande uitgerig? So te sê niks nie – 'n paar ou gediggies, 'n 20tal brokstukkies verse, dele van ander gedigte. Selfs aan die digwerk – my enigste passie, my gunsteling-arbeid – kan ek nie vir langer dan 'n paar dae sistematies, deeglik, aanhoudend sukkelend sonder om te wanhoop, arbei nie. My talent lyk my is een van die skraal ou koeie en daar is nie eers ses ander van hul nie, slegs een armsalige, balkende, uitgehongerde ou koei-ding wat selde, heel selde die wit melk in die blink emmer laat straal en spat... Genoeg ek begin my te verheug op my ashoop.

Ek het £4 vir 'n artikel oor Roy Campbell ontvang.²⁵³ *Die Kleinspan* het my kinderstories omtrent die skaapwagter²⁵⁴ publiseer (aanmerklik vermink). Ook die ander oor die Duiwelsbrug²⁵⁵ gaan hulle publiseer. Al die maande het ek twee ander artikels geskrywe, slegs twee. Op die oomblik het ek omtrent 450 francs in die

²⁵¹ *Tamburlaine the great* is Marlowe se debuutwerk wat in 1587 die lig sien. Dit is 'n tragedie oor 'n veedief wat in die weermag beland en sy stryd tot sukses, gevolg deur sy tragiese val.

²⁵² Charles Pierre Baudelaire (1821-1867), een van die eerste Franse simboliste. Baudelaire het 'n enorme bydrae gelewer tot die Franse digkuns en was ook 'n bekende kritikus en vertaler. Sy bekendste werk, *Les fleurs du mal*, 'n digbundel van 100 gedigte, is oorspronklik gepubliseer in 1857. Krige vertaal talle van sy gedigte, wat in 1950 in sy bundel *Vir die luit en die kitaar* verskyn. Baudelaire word vir Krige byna 'n obsessie, en hy lees die Franse digter se werk oor en oor.

²⁵³ Krige se stuk "Eerste ontmoeting met Roy Campbell", wat in 1961 opgeneem is in sy bundel *Sout van die aarde*.

²⁵⁴ Die mev Marguerite Gardiol by wie Krige geloseer het, kon stories op 'n "smaaklike wyse" vertel (Kannemeyer 2002:135). Krige het een van die verhale wat hy by haar gehoor het in 1940 in sy bundel *Die palmboom* onder die titel "Die skaapwagter met sy wolmussie" opgeneem.

²⁵⁵ Op 27 Januarie 1933 verskyn Krige se kortverhaal "Mooi Eze en sy Duiwelsbrug" in *Die Kleinspan*, die byvoegsel vir kinders tot *Die Huisgenoot*. Dit is 'n volkslegende wat Krige by 'n kelner gehoor het wat handel oor die Franse dorp Eze en sy lang brug wat honderde meters hoog in die lug opgebou is wat die dorp met sy kerk in die oorkantste vallei verbind. Volgens die legende het die duivel die mense van Eze gehelp om die brug te bou, maar in ruil vir 'n lewende siel. Maar die inwoners lei die duivel om die bos en in sy woede brand hy 'n gat in hul brug en rig hy in die nabye dorp Monte Carlo sy tempel op. Hierdie duiwelse tempel is dan die casino van Monte Carlo, waaroor Krige ook later in *Die Huisgenoot* skryf.

wêreld. Die klub het bankrot gespeel – die tesourier het geld verduister – en ons speel amper nie meer nie. Ek het egter my maaltye en kamer bewaar. My ekstra onkoste is omtrent 300 f per maand. Die laaste twee maande het ek roekeloos geld verkwis. Dus moet ek nou ernstig aan die werk gaan; binne ’n maand of twee ’n 20tal artikels wegstuur. Jy weet Aprilmaand kan ek nie verwag die klub moet my losies en kos betaal nie, en soos jy later sal verneem is ek van plan om teen Mei se kant my saam met François in Florence te vestig. Dus moet ek nou dadelik aan die werk dat dit so bars! anders kom ek een van die dae gat oor kop plaks! in die straat van stront te lande. En om my taak nog swaarder te maak, gaan ek nou ’n derde van my geld verloor. Ons het mos die goudstandaard versaak.

Dus sal ek maar in die vervolg min kans hê vir die poësie, nie dat ek al te danig van al my kanse gedurende die afgelope maande gebruik gemaak het nie.

Die plan om daardie boek vir Roy te vertaal is ook na die moer. Die Franse skrywer, ’n Vriend van hom, het gedink die aanbod wat Cape²⁵⁶ vir die vertaling gemaak het, is nie voldoende nie. Maar Roy gaan probeer om beter terme van ’n ander uitgewer te kry. Miskien kry hy dit reg.

Ek het ’n pragtige Russiese rolprent gesien, *Le Chemin de la Vie, The Road of Life*²⁵⁷ – deur ’n metteur en scene²⁵⁸ 23 jaar oud. Dit is meesterlik, aangrypend, miskien die beste wat ek nog teengekom het. Jy moet dit seker gaan sien.

Skrywe my wat geword het van die toetswedstryde tussen Engeland en Australië.²⁵⁹ Ek sien nooit ’n Engelse koerant nie.

Ek begin weer te twyfel of ek met Afrikaans as skryfmedium behoort te aanhou of nie. Waarom nie my vers in Afrikaans en my prosa in Engels nie? Die dinge waarvoor ek voorlopig wil skrywe sal ek tog nooit publiseer kry nie, en skrywe ek Afrikaans bly ek tog altyd brandarm. Jy weet ek wil vry bly, en nooit geen vaste

²⁵⁶ Jonathan Cape, ’n Britse uitgewery wat in 1919 as Jonathan Page and Company gestig is. Die naam is in 1921 verander. Hulle het Roy Campbell se boeke *The flaming terrapin* en *The waygoose* uitgegee.

²⁵⁷ In 1931 verskyn die Russiese regisseur Nikolai Ekk (1902-1976) se enigste film, *Le chemin de la vie*. Dit handel oor ’n klomp straatkinders wat na ’n rehabilitasiesentrum gestuur word.

²⁵⁸ “Rolprentregisseur” (Frans).

²⁵⁹ Engeland toer in 1932 deur Australië vir die jaarlikse As-reeks. Die besoekers wen die reeks met vier toetswedstryde teenoor een.

kantoor werk doen nie. Lees ek net Engels, lê ek my daarop toe, sal ek miskien binne 'n paar jaar genoeg kan verdien om onafhanklik te lewe.

[Brief eindig]

Brief 8

Pension Raynal,
1A Rue de la Providence,
Marseille.
11 January 1932.

Dearest Mammie and Pappie,

We stayed 5 long days in Rome. They were wonderful days. Each morning and afternoon – though it was in the heart of winter – the sun shone gloriously from a brilliant blue sky. We stayed in a nice pension within the shadow of the old Roman wall, two minutes walk from a lovely park. The splendid towering firs there reminded me of Wynberg and Claremont, gave me a few twinges of home-sickness. Rome, eternal Rome is a quiet, respectable most peace-abiding city one can imagine. There is never any noise or rush of traffic; although it has a million souls it has quite a provincial aspect. At night the streets are deserted. There are no prostitutes to be seen, something quite unusual for a European city. One may compare her to a widow of advanced years, very stately, very proud, who is never merry, rising early and putting on her night-bonnet after dusk, content with her quiet life, her mansion, her garden, smiling a little wanly when she thinks of past triumphs and conquests.

A silly, false comparison! Rome for me was a wildly exciting place. The old story of each stone having its tale to tell! Ruins, magnificent ruins, they are everywhere, evoking at every hour and in every place the glory that was Rome. You walk out in the morning, you turn one corner and before you rises an ancient theatre. You turn a second corner and you are face to face with an age-old temple to Diana. A little further on you run up against the magnificent Coliseum, mighty and invincible monument to the past – yet rearing itself aloft like a challenge after the passage of 2000 years. And the forum Romanum nearby – a large stretch of earth covered with ruins, a small city of them – the centre, the very heart of the Roman Empire. Here from his rostrum Cicero²⁶⁰ delivered his orations, masterpieces of irrefutable logic.

²⁶⁰ Marcus Tullius Cicero (106-43 v.C.), Romeinse orator, filosoof en politikus. Hy was veral uitgesproke oor die gewelddadige wyse waarop Romeinse leiers soos Julius Caesar regeer het.

Here in the senate the decrees were promulgated, decisions taken that would find an echo in far Gaul and Albia. From here ancient Rome directed and controlled her vast Empire. Here near the Via Sacra Caesar²⁶¹ was stabbed to death...

The charm and inspiration of Rome! How impossible it is of description – God, the galleries, the art, the sculpture – the fabulous wealth of all these things.

We had five days, we wandered everywhere – saw a great many things; missed as many I suppose. I had five long days to repent of the fact that my education had been so sadly neglected, that I had had the supreme audacity to come to Rome, unprepared, unequipped with any preliminary knowledge – savage, barbarian that I was from Africa!

I shall not try and describe the countless masterpieces in painting, mural, decorative and otherwise in sculpture that we were met with everywhere. The beautiful churches – I shall never forget those five days. – Rome, I hope to return to her very soon. I am quite crazy about Italy now. I had thought vaguely, very vaguely before: Italy should be interesting. It was more than interesting. I was bowled over – incidentally also falling in love with the beautiful melodious Italian language, which I have taken the resolve I shall learn soon.

We stayed in a very agreeable pension, a big room with a sofa for which starved as I am of any luxury or comfort, I had a special weakness. Our landlady was from the Italian Tyrol speaking German fluently – a chirrupy, smiling, delightful happy young woman for whom Dr. Franken once bought a bunch of roses! You should have seen what a quick change the two Africans brought to that quiet establishment, what a humanising influence we were. We played the ass and chaffed with everyone. The maids were quite intrigued and charmed. The happy stout one – with flashing eyes and a smile as broad as the day – had a rich southern laugh that seemed to come from cavernous depths. She was always laughing at us – hugely, exuberantly. She came from sunny Sicily. Though she understood scarcely a word of our queer hybrid language; a mixture of Spanish and French, with a sprinkling of a few Italian words.

²⁶¹ Gaius Julius Caesar (100-44 v.C.), politikus en generaal in die Romeinse leër wat Rome se republiek omver gewerp en die orde van die keisers gestig het. Caesar is deur baie beskou as 'n tiran. Ná verskeie suksesvolle oorloë waarin hy Rome tot oorwinning gelei het, is hy tot die leier van Rome verkies. Dit was 'n posisie wat hy sou beklee tot sy afsterwe, maar kort ná hy hierdie eer gegee is, het 'n groep mans, wat vriende en oorlogkamarade ingesluit het, hom in die Senaatshuis vermoor.

How [can I] give you a just description of those five days? You must be content with a few bare indications. (You have, As I have already warned you, always my articles to fall back on.)

The beauty of the sculpture – Grecian, Roman, and the Renaissance – amazed and half intoxicated us. I never knew sculpture would impress, move me so. In many ways sculpture is the most universal of the arts.

We had five days, we should have had a month or more for Rome. We did most places, to use American slang – the Villa Borghese, the Vatican City, St. Pauls etc. We had the eerie, strangely moving experience of descending into the catacombs. We walked a long way out of Rome along the Appian Way. The sunset, the quiet coming-on of evening over that level green plain with the cypresses standing stark and still against the glooming light was unforgettable. We went to beautiful Frascati with its playing fountains, its villas, old-world charming town. We heard Johan Strauss²⁶² conducting the Roman orchestra – a hundred instrumentalists playing Beethoven's second Symphony and some of Strauss' own ballet-music – on the very spot where centuries ago stood the tomb of the Emperor Augustus. We heard our first Italian talkie. We saw the Fascist Exposition,²⁶³ which could have interested François hugely – the architecture of the building, the decoration, the whole lay-out of the show being strikingly modern, (a word which I use these days with the greatest diffidence).

We spent a very quiet Christmas Eve, going to a supposedly chic cabaret, which was so maddeningly Yankee that we left almost at the same time. We walked through the quiet city. The stars were brilliant, glittering like frost. The night [was] dark as velvet and luminous at the same time. Then towards midnight came the first sound of bells. The sound grew in volume. Soon all the churches in Rome were pealing and chiming – the bells ringing out into the night their old message. In a beautiful little church we attended Mass. Light dimly glowing, tapers, incense, everything vague, in a half darkness, the prayers muttered monotonously – quietness,

²⁶² Johann Strauss III (1866-1939), Oostenrykse komponis. Hy was die kleinseun van die bekende komponis Johann Strauss, wat beroemdheid verwerf het deur die walse wat hy gekomponeer het.

²⁶³ In sy smagting na die fascistiese ideaal het die Italiaanse diktator Benito Mussolini (1883-1945) argitektuur in Rome laat bou of oprig wat die fascisme loof. Mussolini het standbeelde van vorige leiers laat oprig en geboue laat bou wat koud, sterk en onpersoonlik voorkom, soos byvoorbeeld die Palazzo della Civiltà di Lavoro.

every one kneeling – and the strange unfamiliar music of the choir with the deep throb and drone of the organ.

When we came home a mist had crept upon the city – ghostly and white it lay against the old Roman wall facing our lodgings.

Xmas day was as beautiful and sunny as any I have experienced in South Africa. We walked about the old quarter of Rome. In the afternoon [we were] in the Park watching the Roman crowd on a hill overlooking the city. The view from there is superb.

We went to Keats'²⁶⁴ and Shelley's²⁶⁵ graves in the little English cemetery on the outskirts of the city.²⁶⁶ Shelley lies against the Roman wall. One simple marble slab adorns his grave. Next to him lies Trelawny.²⁶⁷ It is a beautiful cemetery. Shelley himself said of it "so sweet a place, it makes one almost be in love with death."²⁶⁸ Keats lies further off, next to it his artist friend Severn.²⁶⁹ Again, fittingly, only a single marble gravestone. From the grave itself rises a lovely pine, straight and splendid into the sky. Keats' ashes must lie against its roots. His name was writ in

²⁶⁴ John Keats (1795-1821). Engelse digter, prominent in die Romantiese era. Hy was veral bekend vir odes soos "Ode to Psyche" en "Ode to Melancholy" (albei 1819). Keats het lank gesukkel met longsiektes, wat uiteindelik tot sy dood op vyf en twintigjarige ouderdom gelei het. Hy was 'n groot vriend van Percy Bysshe Shelley.

²⁶⁵ Percy Bysshe Shelley (1792-1822), een van die belangrikste liriese digters in die Engelse letterkunde. Van sy bekendste gedigte sluit in "The revolt of Islam" (1817) en "Ode to the West Wind" (1819). Dié Engelse digter het 'n groot invloed gehad op Krige, en die verwantskap in albei se kinderlike uitkyk op die wêreld is duidelik.

²⁶⁶ Die Protestantse begraafplaas, aan die buitewyke van Rome.

²⁶⁷ Edward John Trelawny (1792-1881), Engelse biograaf en romanskrywer. Hy was 'n goeie vriend van Shelley, en het talle boeke oor laasgenoemde geskryf, onder andere *Recollections of the last days of Shelley and Byron* (1858) en *Records of Shelley, Byron, and the Author* (1878).

²⁶⁸ Shelley skryf in 1821 *Adonais*, 'n huldeblyk aan sy afgestorwe vriend Keats. Hierdie gedig word beskou as een van Shelley se beste werke, en is uitgegee deur Charles Ollier. In die voorskrif van *Adonais* skryf Shelley "Here lies one whose name was writ in water. (He was buried) in the romantic and lonely cemetery of the Protestants in that city, under the pyramid which is the tomb of Cestius, and the massy walls and towers, now mouldering and desolate, which formed the circuit of ancient Rome. The cemetery is an open space among the ruins, covered in winter with violets and daisies. It might make one in love with death to think that one should be buried in so sweet a place."

²⁶⁹ Joseph Severn (1793-1879), Britse skilder. Severn was een Keats se grootste vriende en het omgesien na die digter in Italië tot die dag van sy dood.

water, poor despairing broken Keats wrote of himself.²⁷⁰ The towering pine with its eternal crown of green is the living symbol of Keats' worth and fame that slowly increased and grew into something beautiful, steadfast and abiding.

Keats was a year older than myself when he died. Shelley [was] only 30. My few moments beside their graves were, strangely enough, among the most moving I have known.

Monday morning in the brilliant sunshine we took the train for Naples. But of Naples, its magnificent bay, of the watching island Capri, of Florence, of Pisa and Genoa I shall tell you later. (By the way island Nepenthe in the *South Wind* is of course Capri. Norman Douglas²⁷¹ lived there a long time. About him, as I told you, we heard a great deal from his friend, George Davis.²⁷² Also *The Story of San Michele* by Axel Munthe deals with Capri.)

To speak of matters of a more immediate report, I have thought a great deal about François lately. I have discussed his case with Roy, with Dr. Franken. Both were greatly impressed by the examples I showed them. The latter declares François' present inactivity and seeming laziness to be only apparent – a passing phase, and he is of opinion that François is a good way ahead of me – (an analogy which I myself have always drawn.)

Florence is an incredible place – crowded with art treasures, just teeming with them.²⁷³ A quiet, beautiful town. The only place for François. We will settle there, both he and I live together, encourage and stimulate each other to effort and labour.

²⁷⁰ Op Keats se graf staan die inskripsie “This Grave contains all that was Mortal of a YOUNG ENGLISH POET, Who on his Death Bed, in the Bitterness of his Heart at the Malicious Power of his Enemies, Desired these Words to be engraven on his Tomb Stone. Here lies One Whose Name was writ in Water. Feb 24th 1821.”

²⁷¹ Norman Douglas (1868-1952), Britse skrywer. In 1917 publiseer Douglas *South Wind*, wat afspeel op 'n denkbeeldige eiland Nepenthe. Dié eiland is egter gebaseer op Capri, 'n plek waarvoor Douglas breedvoerig geskryf het in sy talle reisskette.

²⁷² George Davis (1906-1957), Amerikaanse skrywer en joernalis. Sy enigste roman, *The opening of a door*, 'n boek wat die tema van homoseksualiteit verken, verskyn in 1931.

²⁷³ Florence is die hoofstad van die Toskaanse streek in Italië. Die stad is in 59 v.C. gestig deur Julius Caesar as 'n nedersetting vir sy oudsoldate. Dit was tydens die Middeleeue die ekonomiese middelpunt van die land, en weens die magdom kuns wat uit Florence gekom het, word dit beskou as die geboorteplek van die Italiaanse Renaissance. Tussen die veertiende en sestiende eeu was daar 'n opbloeï in dié stad se kunsaktiwiteit, en is talle groot kunstenaars soos Cellini, Ammannati en Dante se standbeelde hier opgerig. Die stad het 'n magdom kunsgalerye en museums wat hierdie kunsmeesters se werke ten toon stel, soos die Bargello, wat fokus op beeldhouwerk van kunstenaars soos Giambologna; die Uffizi, wat van Donatello se werke bevat; en die Accademia dell'Arte del Disegno, met werke van Michaelangelo.

To have François with me of course will mean a hell of a lot to me. Paris I think will do him harm, besides being dreadful in winter – also expensive.

Both Dr. Fra[nken] and Roy think it a good idea. Florence will be just stimulus, the incentive, nay the intoxication he is in need of. I can't possibly do him any harm. He can attend the art school there which I hear, is extremely fine, or he can just study the masters – they are all there. Florence's galleries are perhaps the finest in the world. François should go mad with joy about them. The fees at the college are very moderate, I am told. I am writing to them for full particulars this evening. François perhaps on arrival and after inspection may consider a course quite unnecessary and not worth the expense and develop himself single-handedly – with Botticelli, del Sarto, da Vinci,²⁷⁴ Michelangelo, Donatello,²⁷⁵ Rembrandt,²⁷⁶ Titian,²⁷⁷ Rubens, Velazquez,²⁷⁸ Cellini,²⁷⁹ etc. for masters. What do you think? I think Mammie and Pappie you must absolutely give François this chance. He is old enough now.

Cathcart²⁸⁰ seems to be a deadening, stunting influence. £5 from you Pappie and £5 from you Mammie per month will see him through easily – even to the extent of materials. And then Bokkie, once he is back and employed will help too. £10 is not a big sum of money. I am sure you can afford it. François will be fine if not a great artist. Let us, all of us, you who have bred this singular phenomonon – (I speak as if he were a species of plant) help him to the best of his ability. Not that both of you

²⁷⁴ Leonardo di ser Piero da Vinci (1452-1519), Italiaanse skilder, skrywer, wetenskaplike en argitek.

²⁷⁵ Donato di Niccolò di Betto Bardi, oftewel Donatello (1386-1466) Italiaanse skilder en beeldhouer. Sy bekendste werke sluit in *Cantoria* (1433-1439) en *Dawid* (1440).

²⁷⁶ Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606-1669), Nederlandse skilder. Van sy bekendste werke sluit in *Christus en de overspelige vrouw* (1644) en *De staalmeesters* (1662).

²⁷⁷ Tiziano Vecelli, oftewel Titiaan, Italiaanse skilder. Sy bekendste werke sluit in *Processione della Vera Croce* (1496) en *Venere e Adone* (1553) .

²⁷⁸ Diego Rodríguez de Silva y Velázquez (1599-1660), Spaanse skilder aan die hof van Koning Philip IV. Velazquez het onder ander talle lede van die koninklike familie se portrette gevef. Van sy bekendste werke sluit in *La rendición de Breda* (1634-1635) en *Las Meninas* (1656).

²⁷⁹ Benvenuto Cellini (1500-1571), Italiaanse skilder en beeldhouer. Sy bekendste werke sluit in *La saliera* (1540-1543) en *Perseo che decapita la Medusa* (1554).

²⁸⁰ Japie Krige vestig hom in 1927 as magistraat op Cathcart. Krige was toe reeds student op Stellenbosch, maar tydens vakansies het hy sy ouers, sy twee jonger broers, Arnold en François, en sy susters, Mizzi en Suzanne, daar besoek.

have not been wonderful about him hitherto – (As I have said, I am proud of you both) - £10 would have been a fortune, if South Africa had not unfortunately gone off the gold standard.

An Italian friend, an artist, here at Marseille who have lived 10 years in Florence says it is extraordinary cheap, cheaper than France and a lovely place. On 400 lira (that is to say about £6 of English money per month) a young man could live easily. So in April or May or June I want to go to Florence with François. Dear God, may my dream come true. (My friend will give me address of restaurants and of a place where we may have a lovely room together for next to nothing.) You must decide and decide quickly. We have no time to lose. François could take a French boat from Cape Town straight to Marseille or go to England and see Bokkie first [brief eindig]

Brief 9

Villa de Lenclos,²⁸¹
Sanary-sur-Mer,
12 Januarie 1932.

Beste Bokkie,

Ek moes eerder geskrywe het, maar ek het gedraai en gedraai. Verskoon my. Ek het daardie vyf dae in Parys baie geniet. Dit was 'n genot om weer by jou te wees. Dit was soveel aangener dan die eerste keer toe ons so 'n jolige klomp bymekaar was maar toe, per slot van sake, ons amper nooit alleen was nie en ons skaars met mekaar gepraat het. Ek was glad hartseer en droefgeestig toe ek daardie Vrydagaand sielallenig in 'n miserawelike hotelletjie in die bed gekruip het. Baie, baie dankie ou broer vir jou gasvryheid en vir alles wat jy gedoen het. Dit gaan maar swaar om my gevoelens teenoor jou uit te druk sonder om dit banaal te laat klink. Ek hoop net dis die tweede van baie sulke saamblywe en dat volgende keer ek jou hier in my nuwe tuiste sal welkom heet.

Die klub was soos altyd baie gaaf. Hul het geweier dat ek vir die kaartjie moes betaal. Ek het die hele Saterdag en Sondag rojaal saam met hulle gelewe. Dus skuld jy

²⁸¹ Krige trek saam met sy vriend Herbert Appelbaum, 'n Duitse skilder, en Appelbaum se geliefde in 'n huis in. Hy woon op die grondvlak en Appelbaum-hulle op die eerste verdieping. Deur die drie inwoners se gedeelde ervaringe word Krige blootgestel aan die Boheemse lewenstyl. Dit pas hom en vir die res van sy lewe sal hy in 'n mate 'n Boheem bly.

my niks nie en het jy my glad te veel geld vir reisonkoste gegee. In Lyon was dit pragtig – al die brûe oor die Rhone in die blou mistigheid.²⁸² Dit het vreeslik gereën. Dit was heerlik bitter koud. Ek was gekies om te speel maar die terrein was onprakties. Maandagmôre kom ek toe in hierdie sonbeskene wêreld aan – werklik hierdie landstreek is geseën. Toe kry ek ’n baie mooi brief van Mammie – en Maandag en Dinsdag had ek die kwaaieste aanval [van] heimwee en verlange wat ek nog ondervind het, seker omdat ek so kort gelede van jou weg is en ook omrede van daardie brief van Mammie en die feit dat ek nie aan die werk kan kom nie. Mammie het in ’n sin of twee Onrust en die blou berge van die Kaapland so raak beskrywe – alles het helder voor my oë gestaan en daar het ’n knop in my keel gekom. Ek had ook ’n liewe brief van Mizzi en ’n fraai vergrote kiekie van haar.

Bokkie, onthou jy nog daardie twee dae by die Kelders,²⁸³ ons vier broers en Albert – daardie myle lang wit strand in die môre, aan die een kant die see, en voor en agter en links die berge, en die brekfis aan die end van die trek. Ons het almal kaalgat aangesit... Dis snaaks hoe dikwels, en soms heeltemal buite die verband, die herinnering daaraan by my opkom. Dis of daardie twee dae, die geluk en sorgeloosheid daarvan ’n apoteose is van geheel ons kinderdae en jongmanskap.

Werklik daardie land sit in my bloed. Waarom skrywe ek so?

Ek het jou vertel van daardie Duitse vriend van my, Herbert Appelbaum. Ons woon nou saam in dieselfde huis. Hy het ’n flat op die eerste verdieping, en ek een op die grondvloer. Ons is heeltemal afgesonder, en my kombuis en spens gebruik ons saam. Sy geliefde woon in ’n hotel naby, ook ’n skilder en ons eet altyd, die drie van ons, by my. Die twee van hulle is goeie kokke, en ons ontbreek niks nie. Dis vreeslik gesellig en die drie van ons kom baie goed klaar. Hul is so gaaf, mens kan nie anders nie. Snags maak ons of by my of by hom vuur, en sit ons heel aand om die vlamme te lees, te skrywe of te gesels. Die twee arbei heelwat as hul nie vry of stry nie, en dis ’n aansporing vir my.

Jy kan nie besef die vreedzaamheid en tevredenheid wat ek hier gevind het nie. Ek wens jy kan my mooi groot kamer sien – rusbank, stoele, wye venster met groot groen gordyne, tafel en vuurherd. Die huislikheid daarvan tref mens dadelik.

²⁸² Krige skryf die woord “misterigheid”.

²⁸³ In die Desembervakansie van 1927 gaan al vier die Krige-broers en hul vriend Albert twee dae lank na die Kelders naby Gansbaai. Hierdie vakansie het duidelik ’n groot indruk gemaak op Krige, aangesien hy dit herhaaldelik later weer oproep.

Ons het ook 'n kat en 'n hond. Ek is deesdae ook model, poseer heelwat, word glad konfyt in die besigheid. Sê vir Krisjan ek is besig om die kennis van 'n ekstra vak soos hy my aanbeveel het, aan te werf.

Hul is twee liewe mense – ek is seker die geluk sal bestendig wees. Ek sidder nog as ek dink aan daardie drie of vier weke alleen in daardie yskoue onvriendelike kamer en nog siek boonop. Dit lyk soos 'n nare droom.

Ek betaal slegs 150 francs per maand vir my flat. Verder koop ons om die beurt kos en benodighede.

Hierdie pen is vreeslik. Jy moet maar geduld hê met die lees. Sondag weer voetbal gespeel vir beide tweede en eerste spanne, die een na die ander. Baie bevredigend. Ek bly op stryk, hoewel ek nog nie genoeg wind het nie. Bailette en die klomp sê vir my dat, was ek vinnig, sou ek onoortreflik wees. Ek had op die oomblik drie doppies weg wat hul my gegee het, dus het ek gelag, my bek gehou en hom geglo.

Tussen hakies, een van die driekwarte het gesê hy sal soek vir werk vir my. Ek dink nie ek sal hier van die honger vergaan nie.

(Ons sit om die vuur en Herbert speel nou op sy bekfluitjie. Daardie instrument maak my altyd en ewig weemoedig)

Dankie vir *Die Nuwe Brandwag*. Dit was nie 'n teleurstelling nie. Ek het gevrees my kwatryne het te laat vir daardie nommer gekom. Nou moet ek maar wag. Hul het nou 30 kwatryne en een kortverhaal van my. Dit was maar 'n treurige, mismoedige nommer. 'n Lang artikel oor die invloed van die dood, en daardie gebruiklike²⁸⁴ bohaai oor Totius.²⁸⁵ Nie 'n lyntjie wat oorspronklik is nie, in die hele nommer. Die lees van *Die Huisgenote* het my nog meer bedroef gestem.

Ek het die artikel oor Marseille afgemaak. Dis my beste stuk prosawerk, meen ek. Ek het alle mooiskrywery soos die pes vermy. Doodeenvoudig. Dis lank – omtrent ses of sewe duisend woorde. Ek vrees redakteur Viljoen gaan die beste gedeeltes daarvan die stilsweye van die snippermandjie oplê uit 'n oordrewe Puriteinse skrik en respek vir sy publiek wat – soos hy ons elke week verseker – nou reeds tot 40 000 gegroei het.

²⁸⁴ Krige skryf hier “gebruikmatige”.

²⁸⁵ Krige verwys na E. Hartman se artikel “Totius se lewensbeskouing soos weerspieël in sy gedigte”, wat in die Augustus-uitgawe van 1931 in *Die Nuwe Brandwag* verskyn.

Ek hou egter 'n tweede kopie ingeval in 20 jaar tyd of so ek dalk skielik naam maak en die Huisgenoot wat, ek is seker, dan nog sal bestaan, aangedraf kom en my pleit om hul iets te gee vir hul aanstaande Kersfeesuitgawe wat, so sal die redakteur my plegtig verseker, na elke hoek van die land sal gaan en waarvan hul 'n ekstra 25 000 kopies sal druk om die aanvraag te bevredig. En dan sal ek my eie jeugwerk in vet swart letters sien – sal vir 'n paar weke daarna vir die eerste en tweede jaar studente op Stellenbosch gedurig van Fransie²⁸⁶ en ander aanhoor omtrent my “skitterende, aangrypend, objektiewe realisme wat eindelijk tot sy geniale, volle ontplooiing gekom het,” ens. En sal ek met jou – as jy nie self 'n professor is nie – of 'n paar maters dronk word om my grootste triomf te vier.

Ek het vanaand baie moed. Ek voel oortuig dat ek in die komende jaar iets goeds sal skrywe. Ek weet glad nie hoe seker ek daaromtrent môreaand sal voel nie.

Ek het 'n Engelse en Amerikaanse bibliotekie hier in Sanary ontdek, en het nou baie om te lees, is doodtevrede. Verder, het ek vandag lekker gewerk – Ek het 'n bietjie van Deyssel²⁸⁷ gelees. Ongelukkig egter is hierdie opstelle in die algemeen maar swak. Met die Bybel het ek ook 'n begin gemaak. Dis 'n gedurige genot. Die prosa is kostelik, weergaloos. In die eerste paar hoofstukke van Spreuke het ek die volgende aangetref. Luister effens:

“Maar het pad der rechtvaardigen is gelyk een schynend licht voortgaande en lichtende tot den volle dag toe...

In de schemering in den avond des daags, in de zwarten nacht en de donkerheid;...

Een weinig slapens, een weinig sluimerens, een weinig handvouwends, *al nederliggende*... Zoo sal uwe armoede u overkomen als een wandelaar, en uw gebrek als een gewapend man...”

²⁸⁶ François Ernst Johannes Malherbe (1894-1979), akademikus en kritikus, in die jare 1924-1959 as dosent in Nederlandse en Afrikaanse letterkunde verbonde aan die Universiteit van Stellenbosch. Hy het *Krige* voorgestel aan die Nederlandse digkuns. Malherbe sou in latere jare min aansien onder die Dertigers geniet, hoofsaaklik as gevolg van rusies in die geleedere van die Vereniging vir die Vrye Boek en sy hebbelikheid om altyd as die ontdekker van nuwe talente te poseer. In 'n brief van 6 Mei 1937 aan sy broer W.E.G. Louw sal N.P. van Wyk Louw van Malherbe skryf: “En ek het tot die oortuiging gekom dat Frans nie een van ons is nie, dat hy die literatuur uitbuit vir sy eie (...) dat hy graag as ontdekker en leier van die jongeres wil poseer...” (Kannemeyer, J.C. en andere, *Ek ken jou goed genoeg*..., Pretoria, Protea Boekhuis, 2004, bl. 136.)

²⁸⁷ Karel Johan Lodewijk Alberdingk Thijm, Nederlandse skrywer en kritikus wat onder die pseudoniem Lodewijk van Deyssel (1864-1952) skryf. Van sy werke sluit in *Een liefde* (1888) en *De kleine republiek* (1889).

En dit omtrent 'n hoer:

“Deze was woelachtig en wederstrevig, haare voeten bleven in haar huis niet.

Nu buiten, dan op de straten zynde, *en by alle hoeken loerende...*”

(Daar het jy dit, pragtig in twee sinne. Stel jou voor hoe Fransie of meeste van die jongeres dit sou beskrywe het. Met 'n vreeslike geswollenheid en omhaal van woorde.)

En dan die oproep van die slegte ontroue vrou aan haar minnaar...

“Kom laat ons dronken worden van minnen tot den morgen toe; laat ons vroolyk maken in groote liefde.

Want de man is niet in zyn huis; *hy is eenen verren weg getogen. Hy heeft 'n bundel gelds in zyne hand genomen*; ten bestemden dage zal hy naar zyn huis komen...”

En so baie meer... Was ek nie so arm nie, sou ek Fransie en nog 'n paar ander elkeen 'n Bybel stuur met die vriendelike aanmaning om dit van band tot band te lees, wat ek stellig van plan is om self te doen.

Het jy al vir Germaine geskrywe of Chassange?²⁸⁸ Ek nog nie, tot my spyt. Eersgenoemde se adres is G.Lamouroux, 4 Rue Vicq d'Azir, Paris (10e).

Ek moet na bed. Ek hoop hierdie gekrap het jou nie verveel nie. My verstand was nie besonder springlewendig toe ek dit geskrywe het nie. Gee aan ou Krisjan my allerbeste groete, en ook aan Shorty. Wat het van die derde krietettoets teen die Aussies geword?²⁸⁹ S.A. het ek gesien was ver voor op die eerste beurt.

Het jy al weer begin vlie?

Skrywe gou. Ek kry nooit briewe nie.

Uys.

Donderdag.²⁹⁰

Gisternôre het George Chassange skielik hier opgedaag – hy, sy broer en vader. Ek het saam met hulle geëet en ons is almal later saam na die bioskoop in Toulon. Hy

²⁸⁸ Vermoedelik vriende wat die Krige-broers in Parys gemaak het.

²⁸⁹ Engeland het die derde toets teen Australië in die As-reeks gewen.

²⁹⁰ Hierdie gedeelte van die brief is later ingevoeg en bo langs die adressering ingevul.

stuur groete. Hy was bly om jul kaartjies te ontvang. Hy sê daardie Franse sinnetjies het jul uit daardie slegte Franse boekies gekry. Hy is vanmôre terug.

Brief 10

Café Lyon,
Brun, Propriétaire,
Sanary-sur-Mer,
Sondag [Einde Januarie / vroeg Februarie 1932].

Beste Bokkie,

[Ek] was baie bly om jou brief te ontvang, wat vir my deels ook 'n aanmoediging en 'n troos was. Dit was net die soort brief wat ek van jou verwag het, en dit het my hart goed gedoen.

Wat eintlik van my gaan word weet ek nie. Die klub neem 'n soort dralende, onverskillige houding teenoor my in wat beide onplesierig en onverstaanbaar is. Woensdagaand egter het die president my belowe, gaan hul my definitief sê of hul vir my 'n pos het, of dit op een of ander manier moontlik vir my sal maak om hier te bly. Die bestuurder van die Dames de France – 'n groot besigheidsbedryf, soos jy self weet – 'n baie simpatieke kêrel, het my egter belowe ingeval alles verkeerd loop om my 'n soort pos in sy winkel te gee en 'n salarissie in ruil vir my dienste as *commercant* en speler en breier van die spannetjie van sy inrigting, waarin hy wakker belangstel. Dan is daar nog Nice. Miskien gaan ek daarnatoe en werk in 'n hotel of soiets. 'n Vriend is besig om met die direkteure van die klub daar my sakie te bespreek. Binne 'n paar dae sal ek alles weet. Ek sal natuurlik verkies om hier te bly. Ek vrees my dae van vryheid en lotuslewe is nou haas op 'n end. Ek sal jou dadelik skrywe wanneer ek sekerheid het.

Die rit na Spanje is om 'n hele paar redes voorlopig onmoontlik. Ons sal verheug wees om jou hier in Maartmaand as gas te ontvang. Ek het vier Duitse vriend[e], hul is vreeslik gaaf, jy sal daardie taal tot hartelus kan besig en beoefen. Ek bid die Here jy kan kom. Maar is daardie Tirol-uitstappie moontlik moet jy sekerlik die geleentheid waarneem. Soos jy tereg sê, het ons jou hele lang somervakansie tot ons beskikking. Kom jy in Maart, kan ons die hele wêreld hier platry met trapfietse. By 'n winkel in die dorp huur ons hul spotgoedkoop.

Ek arbei die afgelope week aan my kwatryne van Abu'l-Ala²⁹¹ waarvan ek jou reeds vertel het. Ek vorder soos 'n skilpad, maar ek is tot 'n sekere mate tevrede. Somtyds slegs vier lyne op 'n dag. Dis 'n baie moeilike versvorm – maar ek meen dis 'n strewe en 'n sukkel wat slegs goeie resultate kan oplewer. As jy kom, sal ek jou van die pogings voorsit. Verder leer Appelbaum en ek op die oomblik ook Spaans – en dit is baie, baie interessant. Dit was vir my amusant om op te merk dat Spaans, wat alg. as een van die mooiste tale beskou word, dieselfde klank het (soos in Krige, en liefdadigheidsgestig) wat Rooinek – en selfs Afrikaner smaders en minagters – van Afrikaans altyd lelik en afstootlik bestempel en dit ewig en onophoudelik ons ou taaltjie (wat vir my iets heel suiwer, heel sterk en heel skoon is) verwyd.

Dinsdag. Ons doen elke dag 'n uur Spaans, en ons vorder en ons meen om te volhou.

Ek was doodgelukkig om te verneem dat ons skool wragtie vir Bishops en Saks uitgeneuk het.²⁹² Ek kon dit skaars glo, en ou Loseby²⁹³ se ekstase, ek kan dit my goed voorstel.

Ek werk nog altyd aan die Bybel, is nou besig met Job. Elke woord, frase of sinswende²⁹⁴ my onbekend, boekstaaf ek pligmatig.

Die *Outspan*²⁹⁵ het in laaste week se uitgawe my artikel oor Rugby in Frankryk gepubliseer, skrywe Mammie my. Die ou mense het soos gewoonlik nie

²⁹¹ Abu'l-Ala (974-1055), Siriese digter, skrywer, kritikus en wetenskaplike. Sy naam, aan hom gegee deur sy massas bewonderaars, beteken “Vader van die Sublieme”. Krige maak kennis met Abu'l-Ala se werk in Engelse vertaling terwyl hy nog in Johannesburg woon. Reeds dáár begin hy met vertalings van die Siriese digter se werk. Die finale vertalings doen hy egter in 1931 in Frankryk. In boekvorm verskyn hulle in 1950 in *Vir die luit en die kitaar*.

²⁹² Die O/17 rugbyspan van Paul Roos gaan die 1932-seisoen onoorwonne deur. Dié span spog met jong spelers wat later op verskeie gebiede bekendheid sou verwerf, soos Justus van der Spuy en Schalk Pienaar. Hulle verslaan Bishops (34-0) en Sacs (32-5) in hul eerste twee wedstryde van die seisoen. (Inligting verskaf deur Marina Kotze van die Paul Roos Gimnasium.)

²⁹³ P.J. Loseby, Engelse onderwyser aan Paul Roos Gimnasium. Loseby was 'n gesiene onderwyser wat sy leerders kon inspireer deur sy onortodokse klasgee-metodes, soos om op die skoolbank te sit terwyl hy Engelse gedigte voorlees (Kannemeyer, 2002, bl. 69).

²⁹⁴ Krige gebruik die woord net so in sy oorspronklike brief.

²⁹⁵ *The Outspan* was 'n lewenstyl-tydskrif wat in 1927 in Bloemfontein gestig is deur Arthur W. Wells en tot in 1957 in sirkulasie was. Die tydskrif se mark was vroue, en is uitgegee deur die destydse Friend Newspapers Ltd. Op sy dag was *The Outspan* die grootste weeklikse tydskrif in die land. Krige verwys hier na sy artikel “A South African's experience of Rugby in France”, wat op 22 Januarie 1932 verskyn. Hierin skryf Krige dat 'n Franse span soos Toulon enige rugbyspan in die Wes-Kaap 'n goeie stryd sal kan bied.

daaraan gedink om my 'n kopie te pos nie. Ek het maar weer koelbloedig sarkasties in my laaste brief op hul versuim kommentaar gelewer.

Hoor jy ooit van Arnold of François? Eersgenoemde het my *een* brief geskrywe in die agt maande wat ek weg is, en ek hom vier. As jy briewe van die twee het, pos hul my asb. Mammie se briewe elke Woensdag is 'n seën.

Ek was bly om te verneem hoe jy op Lawrence se *L.C's Lover*²⁹⁶ gereageer het. Ek had die gedagte jy sou jou miskien walg van die boek, dit as pornografies bestempel en selfs 'n bietjie verontwaardig wees. Verskoon my! Maar daar is werklik hope hoogs intelligente mense wat presies hierdie m.i. heeltemal onjuiste kritiek oor die boek uitgespreek het. Om *Lady Chatterley's Lover* te verstaan moet mens Lawrence verstaan, sy werk en veral sy tragiese lewensloop. Vir my bly hy steeds die allerbelangrikste skrywer van ons tyd. Hy het soveel in hom opgeneem, aangevoel en gely. Telkens herinner hy my aan van Gogh. Versuim nie om *Sons and Lovers* veral of enigiets van hom te lees as jy die kans kry.

Ek het die goeie geluk gehad om nou die dag Aldous Huxley²⁹⁷ te ontmoet. Hy het 'n mooi woonhuis omtrent 2 myl uit die dorp. Ek het sommerso aangeklop en hy – 'n lang skraal kêrel met 'n bos swart hare – het my ontvang, na sy studeerkamer getroon,²⁹⁸ my tee, koek en sigarets voorgesit. Baie plesierig het ons gesels. Hy is stillerig, praat nie baie nie – daar is niks van die windmakerige skyn-briljante manier van spraak by hom nie. Ek was dadelik op my gemak. Ons het oor alles en wat nog gesels. Die ou het 'n groot bewondering vir Holland en sy mense. Ek het ontdek dat ons letterkundige opinies in baie opsigte ooreenstem. Hy praat Spaans, Italiaans, Frans vloeiend. Sy vrou is 'n Vlaamse meisie, en ek het 'n bietjie Afrikaans met haar gepraat. Hul was albei baie aangenaam. Hy het my 'n paar boeke waaronder sy nuwe digbundel geleen, en my gevra om hom weer te besoek.

Sy nuwe boek *Brave New World* is net uit en ontvang orals luidrugtige goedkeuring. Op die oomblik is hy besig om Lawrence se briewe – 'n groot vriend

²⁹⁶ Krige verwys na *Lady Chatterley's lover* (1928) deur D.H. Lawrence (1885-1930). Dit is 'n roman wat as gevolg van die seksuele verhouding tussen die twee sentrale figure en die gebruik van sekere vierletterwoorde in Brittanje verban is.

²⁹⁷ Aldous Leonard Huxley (1894-1963), Engelse skrywer wat in sy romans, kortverhale en essays vraagstukke in die godsdienst, wetenskap en filosofie aangeraak het. Van sy bekendste werke sluit in *Point counter point* (1928) en *Brave new world* (1932). Laasgenoemde is 'n blik op die moderne wêreld en lewer sterk kritiek op die materialistiese aard daarvan.

²⁹⁸ Dit is nie duidelik wat Krige hier bedoel nie.

van hom – bymekaar te bring vir publikasie en vir die versameling 'n voorwoord te skrywe.²⁹⁹ Lees sy *Antic Hay*³⁰⁰ en *Point Counter Point* as jy die kans kry.

Ek moet end. Verskoon hierdie swak brief. As jy 'n paar Hollandse tydskrifte in die hande kan kry, bring hul saam as jy kom of pos hul my. Dit word hoogs noodsaaklik dat ek met die letterkundige wêreld daar kennis maak, en hul, indien moontlik, met my!

Groete

Uys.

Brief 11

Villa de Lencelos,
Sanary-sur-Mer,
10 Februarie 1932.

Liewe ou Bokkie,³⁰¹

Ek het gemeen om jou 'n lang, mooi brief te skrywe vir jou verjaarsdag [12 Februarie] – nou het ek natuurlik tot die laaste minuut gewag – en dis 'n treurige dag boonop met 'n Mistral³⁰² wat koud en klaend waai. Dus is ek nie in 'n al te plesierige stemming nie, en moet jy maar, soos die Fransman sê, die fortuin van die pot neem, d.w.s. tevrede met wat jy kry.

Baie dankie vir jou eerste lang brief en ook die korter een met die heilwense. Hul het my groot genot verskaf. Jy en Mammie is omtrent al gereelde korrespondente wat ek het. Kyk, wanneer gaan jy ontslae raak van daardie onsinnige idee dat jy nie verbeeldingryk is en jy nie 'n goeie brief kan skrywe nie? Dis bog, sê ek jou. Jou Afrikaans is eersteklas, kerngesond, pittig, en ek wat dit so swaar te kampe het teen 'n

²⁹⁹ Aldous Huxley het ná Lawrence se dood in 1930 begin om laasgenoemde se briewe te redigeer, maar hierdie versameling word nooit gepubliseer nie. Die eerste uitgawe van Lawrence se briewe, *The Letters of D. H. Lawrence, Volume I, September 1901 - May 1913*, geredigeer deur James T. Boulton, verskyn eers in 1979 by Cambridge University Press.

³⁰⁰ *Antic Hay* (1923), Huxley se boek wat handel oor die Boheemse leefstyl in Londen kort ná die Eerste Wêreldoorlog.

³⁰¹ Hierdie brief is geskryf op papier van die Globe & Cecil Hotel, 15 A 21 Rue Gasparin, Lyon – Bellecour.

³⁰² Die Mistral is 'n sterk, koue en droë wind wat gewoonlik in die winter en lente vanuit 'n Noord-Westelike rigting van Frankryk deur die Rhônevallei waai.

neiging tot breedsprakerigheid, tot 'n omhaal en 'n opsmuk van woorde beny jou kort, saaklike, onomwonde³⁰³ manier van skrywe. Dus, genoeg van jou kwaksalwery, jou nederigheid. Bewaar die vrede!

Met my gaan dit nog goed, te goed, meen ek dikwels. Dis vriende, uitnodigings, voetbal, geselskap, en joligheid somtyds – en helaas, maar baie min werk verrig. Vir amper 'n maand nou het ek maar bloedweinig uitgevoer. Luiheid, verdomde ruggraatlose, slaphandige luiheid, dink ek, is al woord daarvoor – was ek ook bywyle tot sat wordings toe vies met myself en my eie nutteloosheid. Telkemale het ek probeer, maar dit [het] alles op niks doodgeloop. Was ek gevolglik onrustig, vertroebel – en in so 'n gemoedstoestand kan ek niks uitvoer nie. Die kalmte en 'n soort innerlike, stil, bedaarde, opgewondenheid en blydschap om die lewe is vir my aller noodsaaklik, wil ek my gedagtes enigsins suiwer en ordentlik ten skrif stel.

Nou egter gaan dit beter – hierdie laaste paar dae is daar werklik 'n lus by my om te werk. Ek wil weer my versiesmaak hervat. Ek voel daar iets is besig om diep binne my te was en aan te groei. Ek hoop en vertrou ek staan op die vooraand om iets werklik eg en verdienstelik voort te bring. En dis hoog tyd, hoor ek eggo roep, en daardie dwaalstemmetjie het dit volkome gelyk. Vir die oomblik dus is ek tevrede, diep tevrede, vol hoop en selfvertroue. Of ek vir die soveelste maal myself bedrieg, weet ek nie.

Ná die artikel oor Marseille het ek 'n kortverhaal aangepak, weke daaraan gepeusel, voetjie vir voetjie vorentoe gestoot. Nou is dit nog ver van klaar, en dan sal ek die hele affêre weer sorgvuldig moet oorwerk.

Die Here weet ek skryf bitter swaar. Bloed en trane. Sweet en snot. Dis hartverskeurend, pynigend somtyds, en ek word so moedeloos. Daardie ou leuen, legende van die inspirasie, hoe die hel het dit ontstaan? Geduld en lankmoedigheid, raai jy my aan – ek twyfel of ek hul het en nog die nodige dryfkrag, energie en toewyding om ooit my drome en verwagtinge verwesenlik te sien. Per slot van sake is daar net een ding wat ek in hierdie wêreld wil doen, en dis skrywe en so dikwels weet ek nog nie of ek my misgis het nie. Dit klink soos 'n belydenis en 'n *apologia* tegelyk. Ek kan vir nog 'n paar blaaië in hierdie stryk volhou. Daar is baie wat ek omtrent my werk, my planne, jou wil meedeel, maar dis reeds genoeg, en die ontboeseminge sal vir 'n later brief moet oorstaan.

³⁰³ Krige skryf hier “onomgewonde”.

Die Bybel is steeds my 'n groot genot. Ek het Prediker, Spreuke en die Hooglied klaar gelees en is nou besig met Job. Ek lees elke hoofstuk oor en oor, luister noukeurig na die stemmingswaarde, nuanse, waaragtige betekenis van elke woord. Dis feitlik 'n studie, en een, ek is seker, wat my van groot waarde gaan wees. Dis vir my 'n voortdurende, volle, suiwere, woorde-heerlikheid. Ek kan nie meer hierdie moderne romans en novelle lees nie. Ek het onlangs amper 'n dosyn van hul probeer, almal deur beroemde Engelse en Amerikaanse skrywers. Ek dink ek het een of twee klaargemaak. Sommer³⁰⁴ in die middel vies en ongeïnteresseerd laat vaar. Alles so klein, so peuterig. Glad nie die ware lewe of die ware kuns nie. My smaak, lyk my, het skielik baie meer krities en veeleisend geword. Dit het my droewig gestem, en die treurigste gedagte van almal wat by my opgekom het, was dat ek, ook ek, ondanks my afkeur, ondanks my superioriteit, heel waarskynlik tot al daardie enorme middelmatigheid gaan help bydra.

Ek praat nog steeds “shop”, verskoon my. Met die voetbal gaan dit goed. My befaamdheid groei steeds aan – 'n klub by Nice het laat weet dat hul my dienste verlang. Of hul van plan is om daarvoor te betaal, soos dikwels met Franse rugby die geval is, of vir my daar 'n pos te kry, weet ek nie.³⁰⁵ In elk geval, as die geld opraak, gaan ek spook – en ek het nie die minste vrees dat ek gaan honger ly nie. Tot my verbasing ontdek ek die ander dag na ek £6 uit die bank getrek het, dat ek nog £12 oor het! Ek kan dit glad nie verstaan nie. Sewe maande gelede het ek in Londen aangeland met £45. Volgens my berekening was daar slegs 'n paar sjielings van my oor in die skatkoffers! (In al die tyd het ek slegs £7 verdien en bygebring.) Dis alles vir my 'n groot geheim.

Skrywe my dadelik na jy hierdie brief ontvang wat jou planne is vir Maart, en wanneer jou vakansie begin. Ek en my Duitser vriend het 'n plan om een van die dae, miskien vroeg aanstaande week 'n fietstoer van 'n paar dae deur Spanje te maak. As jy dus nog van plan is om na Sanary te kom, moet ek weet wanneer om terug te wees. Maar dis seker eers einde Maart, wanneer ons al lank terug sal wees.

Ek het die kennis opgedoen van 'n Paryser meisietjie wat hier in 'n hotel saam met haar ouers is. Die ouers is soos alle Franse ouers, vreeslik streng en ek sien haar

³⁰⁴ Hier skryf Krige die gedateerde woord “somar”. Die woord “somar” of “somaar” word in die 1931-uitgawe van die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* gewysig na “sommer”.

³⁰⁵ Krige sal die volgende seisoen wél vir Nice speel. Hoewel hy losies van hul ontvang, word hy geen salaris betaal nie.

slegs vir 'n driekwart uur per dag. Nieteenstaande alle hindernisse, meen ons egter ons is taamlik verlief. Dis heeltemal 'n klein idille³⁰⁶ en sy is 'n skatlam – spontaan, lewenslustig, ongekunsteld, teerhartig, ens. Af en toe vry ek 'n bietjie, baie vlugtig, baie soentjies aan en baie plesierig. Die geluk egter is nooit van lange duur nie. Sy vertrek binne 'n paar dae.

Wragtig, dis 'n swak brief hierdie – ek is nou al so moeg van hom en die wind kerm steeds... Volgende keer belowe ek jou 'n beter een – ek het nog baie nuus. Al my beste wense vir jou verjaarsdag, Bokkie. Here, ek sou daarvan gehou het om by jou te wees! Oormôre! In Oxford om 'n vuur – maters, met die blinkende bottels in 'n ry! 23! Ja ons word oud, sug die grysaard. (En die pad loop steeds sneller, afdraender na die graf). In elk geval, jy en ek en almal van ons gaan nog 'n helluva lekker tyd hê voor ons na ons ewige huis gaan (die Bybelse toon begin insluip, merk jy!) Veels, veels geluk, ou broer.

Uys.

Brief 12

Taverne Nicoise,
51 Avebue de la Victoire,
Nice,
6 April 1932.

My nuwe adres:

Brasserie Toulonnaise,
14 Rue de Belgique,
Nice,
(Alpes Maritimes),
France.

Liewe ou Bok,

Waar in die hel is jy? Kruip jy plat op jou maag teen die Tirol-berge op? Of speel jy Rugby met die kaaskoppe vir die Oxford Greyhounds in Berlyn of Frankfurt of is jy in Engeland of waar? Vir die laaste ses weke al verwag ek daagliks 'n brief van jou.

³⁰⁶ Krige skryf hier “idylletjie”.

Dit was 'n halwe plan van jou om na Sanary te kom. Jou swye het my af en toe eienaardig voorgekom.

En ekself? Wel, ek is nou al 'n maandlank in Nice. Die klub hier het belowe om vir my 'n pos te kry. Die eerste paar weke het ek niks gedoen nie, was ek die gas, het ek rondgeloop, my vermaak. Dit het gelyk niks daag op nie. Toe spring ek aan die werk in die restaurant van 'n vriend – het ek skottelgoed gewas, groente geskil, kombuis uitgevee, vir 'n week lank van sewe uur smorens tot neenuur snags. Praat van boetie Herkules en sy sewe take. Hy lyk 'n mooi stront!

En nou het ek 'n ander pos. Ek gaan swem en duiklesse gee en liggaamsoefening instruksie[s] in 'n inrigting langs die strand hier. Dit is die volmaakte lewe vir my, altyd in die son, my aande vry – ek is in my skik. Ek gaan op 'n persentasie basis betaal word. Ek meen ek gaan genoeg verdien om van te lewe. My titel is *professeur de natation* en gaan as sulks teen 'n bord geplak word. Ek lag as ek daaraan dink.

Die weer was in die laaste tyd sleg, en ons kon niks uitrig nie. Ek was gister by Juan-les-Pins om daar (op die strand) die onderwysers van “physical exercises” af te loer en al hul oefeninge veilig in my geheue weg te bêre.

Ek was weer eenmaal in Lyon om vir Toulon te speel en Sondag op Monaco en Monte Carlo. Twee interessante plekkies en die omgewing daar is pragtig.

Nice het amper 250,000 inwoners en is in baie opsigte skoon, en in ewe baie uiters vulgêr. Natuurlik dis die naaiplek van die skatrykes van die ganske Europa ('n vrye, ietwat growwe vertaling van “the vamping-ground of Europe”). Dus kan jy jou voorstel watter onsmaaklike weelderigheid die ding wat geld genoem is, hier veroorsaak het. Dis 'n ville deluxe³⁰⁷ met cabarets, casinos en die here weet wat nog – en in die winter hou die fêtes en kermisse nooit op nie. Maar die klimaat is wonderlik, en die wêreld waar die mens hom nie aangeraak het nie pragtig. En Nice se kosmopolitaanse aard is ook aantreklik.

Dit was treurig om my twee Duitse vriende in Sanary vaarwel te sê, maar dit is, ek is seker, nie die end van ons Vriendskap nie. Die twee van hul is onder die beste Vriende wat ek nog ooit gehad het. Jammer jy het hul nie ontmoet nie.

Ek het goddank weer 'n bietjie aan die letterkunde gearbei – nog 'n kortverhaal geskrywe en 'n boel kwatryne. Soms meen ek hul is verdomp goed, ander

³⁰⁷ “Weelderige stad” (Frans).

tye weer verdomp sleg en hopeloos en sweer ek ek gaan nooit weer pen tot papier sit nie. Dis baie moeilik om self te oordeel. Ek gaan jou hulp inroep, en jy sal moet uitspraak gee. God, hoe meer ek probeer skrywe – veral prosa – hoe swaarder word dit. Die arbei en swoeg en wanhoop wat agter my ou werkies sit, ek het dit my nooit so voorgestel nie.

In die laaste tyd het ek my dikwels erg allenig en misrabelik³⁰⁸ en melankoliek gevoel – het ek ure, nee dae en nagte rondgedrentel, niks gedoen nie, my kosbare wegvlietende tyd verspil, myself bekla, geskel, verwyd – en as ek my in so ’n toestand is en ek dink hoe ek my tyd kan gebruik, al die kennis en skoonheid, en geleerdheid wat die eeue versamel het om te beproef en te geniet – al die tale van die wêreld om aan te leer – dan het ek lus om myself die keel af te sny, om my swakheid, my nutteloosheid.

Sal ek dan nooit van my lewetjie iets harmonies en rustig-vloeiend maak nie? (Jong Job sit al weer op sy ashoop!). (In dit alles natuurlik het die begeertes van my liggaam, byna onuithoudbaar somtyds, en hul nie-versadiging geen geringe rol gespeel nie.)

Maar nou is ek weer vol hoop en vertroue, en meen ek sien die blou Helikongebergtes³⁰⁹ spits teen my gesigseinder. Met die Frans vorder dit fluks. Om elke dag iets nuuts; ’n nuwe nuans, ’n nuwe vreemde taalkundige skoonheid op te spoor of te ontdek is so interessant, so verfrissend soos ’n klopjag op verborge skatte...

Ek het onlangs *Candide* van Voltaire³¹⁰ gelees. Dit was magnifiek – Voltaire “ketter”, “godloënaar” – die kampvegter wat op so ’n skitterende manier gestry het om die vryheid van die menslike denke – een van die grootste geeste wat die letterkunde nog voortgebring het.

³⁰⁸ Hier skryf Krige “misrawelik”. Volgens die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* (1921) verskyn dié woord, maar word dit met ’n ‘b’ in plaas van ’n ‘w’ gespel.

³⁰⁹ Krige kan hier verwys na een van twee dinge: Die eerste is die Helikonberge, die landskap in Korinthe, Griekeland, waar die mitologiese muses gewoon het. Tweedens kan dit die tydskrif *Helikon* wees, ’n Nederlandse blad wat homself op die letterkunde toegespits het en in 1931 gestig is onder redakteurskap van A.A.M. Stols, wat in hierdie tyd ook die redakteur is. Stols sal later Krige se *Afrikaanse versameling* publiseer. *Helikon* kan beskou word as een van die belangrikste Nederlandse letterkundige tydskrifte, waarin werke van bekende digters soos P.C. Boutens, Jan Gresshof en Simon Vestdijk tot die blad se staking in 1955 verskyn het.

³¹⁰ Francois-Marie Arouet, oftewel Voltaire (1694-1778), Franse digter, dramaturg, filosoof en outeur van onder meer *Marianne* (1725) en *Zadig* (1747). Sy verhaal *Candide* verskyn in 1759 en handel oor ’n man wat vir sy optimisme gestraf gaan deur die lewe.

Ek het 'n tweede swaapsinnige brief van vriend Viljoen³¹¹ ontvang. Hy gaan my artikel oor Marseille³¹² plaas, maar vermink, met al die “gewaagde” dele uitgesny. Jy onthou nog hy het my om die eerste artikel gevra. “Ek is verbaas”, konstateer hy, “dat jy so 'n onderwerp gekies [het] wanneer daar so baie ander tot jou pen ooplê”. Hy vra my nou vir 'n artikel oor die stamvader van die Hugenate in Frankryk! Hy beweer dat my poging eerder tot een of ander sterk gekruide Franse blaai tuishoor[t]. Dis oorgenoeg om sy sotheid te bewys. Dis dieselfde gruwelike begripsverwarring van stom of godsdienstige mense en selfs hulle wat beter behoort te weet tussen “pornography for pornography’s sake” en 'n eie persoonlike, onbevooroordeelde tekening van die lewenswaarhede – jy weet die soort mense wat 'n Zola,³¹³ 'n Lawrence, 'n Baudelaire pornografies noem – die arme esels!

Jy sal miskien wonder waarom ek so teen Viljoen fulmineer. Hy is nie die moeite werd nie. Dis ook die laaste sien van die blikkantien. In die vervolg lê ek my slegs toe op my kortverhale en my verse.

Kyk die volgende vakansie moet jy hierheen kom vir die hele twee en 'n half maande. Die son het hier 'n glans wat jy, arme Engeland, nie ken nie. Ons sal swem, in die son bak, uitstappies doen. My bed is groot genoeg vir twee. Ons gaan oor 'n honderd en een dinge gesels. Ek verlang erg na jou. Dit sal heerlik wees en jy gaan Frans aanleer, en die grens van Italië is 'n halfuur hiervandaan. Wat sê jy van my plan?

Ek het gister 'n Engelse meisie op die strand ontmoet. Sy is 'n danseuse in 'n chic cabaret hier. Ons het die hele oggend aanmekaar gesels, geswem en gesonbaai. Ek het besluit sy het die mooiste vroueliggaam wat die goeie God ooit geskape het. Of ek my met die tyd in 'n liefdes-affaire gaan verwickel, weet ek nie. In elk geval, ek hoop en vertrou so, en ek gaan my bes doen. Jammer net, ek is so platsak. Om die rol van minnaar te speel moet mens darem 'n sekere mate van rinkelgoedjies in die

³¹¹ Markus Viljoen, redakteur van *Die Huisgenoot*.

³¹² “Platsak deur Frankryk” in *Die Huisgenoot* van 30 Oktober 1931.

³¹³ Émile Zola (1840-1902), Franse romanskrywer. 'n Groot hoeveelheid van Zola se werke handel oor die wetenskap en die deurmekaar en opwindende lewe in Parys. Sy romans toon 'n sterk naturalistiese inslag, 'n rigting wat hy veral in *Thérèse Raquin* (1867) voortsit. In die novelle gepubliseer onder die generiese naam *Les Rougon-Macquart*, wat tussen 1871 en 1893 verskyn, skryf Zola orals die wetenskap in sy fiksie in. Hiermee word hy beskou as een van die stigters van die naturalisme.

broekpyp hê! Skrywe gou, dadelik. Jy het hierdie gesellige briefie nie verdien nie. Ek het dit haastig in 'n kafe afgekrap. Ek stem saam die skrif is beroerd.

[Brief eindig]

Brief 13

Brasserie Toulonnaise,
14 Rue de Belgique,
Nice,
(Alpes Maritimes),
[Mei 1932].

Liewe Bokkie,

Verruk om jou brief te kry – het dit, so te sê, met groot happe weggesluk. En so 'n lang interessante mooi brief. Jou beskrywing van jul Duitse aandjie – die “loodgieter”, ens. het my besonder getref. Die Duitser “vol bier en wyn en 'n stralende humanisme” het voor my oë gelewe. Jy weet nie hoe ek sulke briewe waardeer nie.

Donderdagmôre, wyl ek hier op die strand sit en skrywe, draai ek my kop en gewaar ek agter my, op die Promenade 'n mooi Duitse juffertjie. Sy glimlag en waai die hand. Verbaas, maar nederig, kyk ek vinnig voor my uit om te sien wie so begenadig word. Nee, dit was ongetwyfeld ek, het ek besluit. En toe roep die fraulein³¹⁴ opgewonde in Afrikaans! Dit was Louise Moore!³¹⁵ Ek jaag die trap op, slegs in my gruwelike kort baaibroekie, ontmoet haar halfpad, pak haar om die lyf en gee haar so 'n klapsoen dat die hele wêreld ons aangaap en die mense bymekaar hoop om te sien wat gaande is – Jy kan jou goed ons blydschap voorstel! Ons het die heel dag vol gebabbel, nooit end gekry nie. Dit was vreeslik plesierig. Sy is op vakansie, kom van Berlyn, Praag, Budapest, Wene, Napels, Florence, Rome, die niksnuts. Sondagmôre is sy toe weg van Nice op pad na Milan, Locarno en Parys. Septembermaand keer sy na S.A. terug. Ons was die hele twee dae bymekaar. Sy is 'n liewe meisie, baie onbekrompe, en ek hou baie van haar. Ek het haar nooit vantevore geken nie, amper nooit as kind of seun met haar gepraat nie.

Ons het S.A., Afrikaans, ons probleme, alles wat met ons land in verband staan, vir ure aanmekaar bespreek. Haar verblyf in Europa het haar baie goed gedoen – sy is vol entoesiasme oor Afrikaans. Ek was verbaas – haar ma se godsgruwelike

³¹⁴ “Dame” (Duits).

³¹⁵ Waarskynlik 'n skoolvriendin van Krige. Inligting oor haar is nie bekend nie.

bekrompenheid en die Caledon-invloed, in meer opsigte as een, het nie die minste spore agtergelaat nie. Selfs wat die moraliteit betref – ek wil die woord sedelikheid nie gebruik nie – het sy, hoewel sy heeltemal onskuldig is, ’n breë gesonde moderne uitkyk. Maar genoeg, ek begin weer hoop kry vir die “edele Afrikaanse vrou” van die toekoms, ten minste, hoe ver dit haar *geestes*ontwikkeling aangaan – die meeste Afrikaanse meisies wat ek ken, is dom met ’n stomme skyn van geleerdheid of opvoeding. Maar ek raak al weer poleemies en kleingeestig, en my aanklag geld vir die vrou van die wêreld oor, om nie eers van die “Françoiser” eksemplare wat ek raakgeloop het, te praat nie.

God, die werk is ellendig. Dit wil maar nie reg kom nie. Laaste week, die reën. Sondag pragtig en toe skielik, steek daar ’n wind op en die see kook oor en loop amper ons hele inrigting plat. Vandag is dit dieselfde “swynery” en ek is net die maai in, ongeduldig en rusteloos. Gevolglik verdien ek nie ’n *sou*³¹⁶ nie – en hoop en bid maar vir die dag van môre. Die 15de moet ek 150 f opdok vir my kamer en die end van die maand 640 vir my kos.

Gelukkig egter is daar twee artikels van my by die *Cape Argus* en nog een by die *Rand Daily Mail*. En ek het nog ’n hele hoop om te skrywe, so gou ek die tyd en die drang kry. Het ek jou vertel hoe ek in die verknorsing was en die pragtige som van 505 francs hier van Viljoen aangeland het om my daaruit te help? Wel, ek het nou die eerste gedeelte van die Marseille-artikel in druk gesien³¹⁷ – dit is erg vermink, en sentimentele brokkies ingelas – maar ek gee nie ’n hel om nie, en ek kan nie kla as ek so eersteklas betaal word nie – dit sou verregaande wees.

Ek het ’n lang vry vers gedig waaraan ek maande lank sukkel, klaargemaak. Dit is “uitspattig” selfs “onsedelik”, meen ek. Dis ’n eksperiment, baie deurmekaar en vaag en modern en amusant plek-plek. Ek is nuuskurig om te hoor wat jy daarvan dink. Ek het ook heelwat aan Abu’l-Ala se kwatryne gearbei. Erg tradisionele, soet klinkende, musikale vierlyn versies vertrou ek. As my kritici my eendag onder die miskoeke steek omdat ek vry vers skrywe, en my uitskel en beskuldig en sê dat ek dit alleen doen omdat ek te sleg is om te rym, dan doen ek presies soos ons Boeremense doen met ’n kat wat die nuwe tapyt papnat gepee het – ek meen, ek prop dan my kwatryne onder hul neus, druk hul gesigte daarin en sê: Toe nou julle boggers, lees en

³¹⁶ ’n *Sou* is ’n Franse geldeenheid wat dateer uit die sestende eeu.

³¹⁷ Die artikel “Platsak deur Frankryk” verskyn in *Die Huisgenoot* van 30 Oktober 1931.

wees tevrede. Jul sien ek kan versies skrywe net so goed, as nie beter nie, as enigeen van jul “gevierde, geëerde, ou rymelaars”.

Ek het vergeet wat ek laaste maal aan jou geskrywe het. Dus gaan ek niks nuus insleep nie, ingeval ek my mag herhaal. My skrywery is ook nou op ’n end. Snags is ek so moeg van die heeldag op die strand balspeel met die klante en rondraf en swem dat ek onmoontlik iets kan uitvoer.

Ek ontmoet baie interessante mense, en o God ook baie verveliges. Die jong vrouens met hul babas daar, hul vertel my alles van hul mans, hul kinders, hul werk ens., en ek moet dit alles met ’n soet glimlag aanluister. Ek voel my soms soos ’n jong priester met al die ontboeseminge wat ek moet aanhoor. En sommige is boonop nog vryerig en koket of “coy”. Die meeste van hul, elkeen op sy eie afsonderlike manier. Ek kry groot lag. Had ek ’n “heel klein bietjie geld”, kon ek maklik sonder moeite ’n half dosyn en meer nog bywyfies of maitresse tegelyk aanhou. Ek is egter bankrot, dus slaap ek stoksielalleen en wag net vir jou om die plekkie langs my te kom opvul. Dit is alles baie vermaaklik natuurlik – ek ewig onder die klompie vroumense wie se mans almal op kantoor swoeg of honderde myle weg is en selfs die jongeres wat o so bitter eensaam kan voel somtyds. Ek lag dikwels stilletjies-weg, en my kennis van die Vrou, die ewige geheim, soos party arme ou verneukdes haar al genoem het, groei steeds aan.

Natuurlik is daar ook mans en seuns, ’n kosmopolitaanse spul, en onder hul het ek reeds ’n paar goeie vriende. Jy sal hul almal nog ontmoet.

Later – Die weer is op die oomblik pragtig. Snags is dit onbeskryflik skoon. Ek gee môre my eerste swemles, ’n jong Franse vrou. Ek het ook ’n paar ander leerlinge. Dit lyk of alles nou in die haak sal kom. Die laaste paar dae was ek maar verdomp gatvol van die wêreld – en dis hoogtyd! Om altyd sonder geld te wees, is op die duur bloedig vervelig.

Ek is verheug om te hoor jy kom hierheen. Die weer sal weergaloos wees. Ons sal ’n wonderlike tyd hê. Moenie jou vergis nie, Nice is ’n baie mooi plek en hoogs interessant, en daar is die verruklikste uitstappies orals. En jy sal oorgenoeg tyd hê vir werk. By die strand, vlak langs my en my kinderklasie, in die blakende sonskyn, of hier op my kamer. En drie of vier aande per week sal ons arbei, jy aan jou studies en ek aan my skrywery. Jy kan nie besef hoe ek daarna uitsien nie. Ek het ’n hele boel vriende en ook vriendinne. Man, dit gaan heerlik wees. Skrywe my dadelik wanneer jul vakansie het, sodat ek die dae kan begin afkrap op my kalender.

Daardie brief van Mammie wat jy ingesluit het is regtig mooi – so mooi dat ek dit gaan bewaar – sy is maar nog die wonderlikste vroumens wat ek ooit raakgeloop het. Daardie gevoel jeens die armes, die probleme waarvan sy praat het ek ook al – en nie selde nie – ondervind. Presies so, sonder enige vae soort jeugdige sentimentaliteit. Ek is nog van plan om dit in ’n vers poging uit te druk.³¹⁸ Why think of life always in terms of potential literature – soos ’n joernalis wat ’n vriend se bruilof bywoon met die hoop dat daar iets regtigs sensasiewekkend mag gebeur – en om so hom iets in die beurs te bring. Die bruilof is die lewe, natuurlik. Luister na die optimis, die vry onbesorgde lewensgenieter (ekskuus vir die onnodige verduideliking). Skrywe dadelik.

[Die onderstaande is later ingevoeg]

Geestes wroeging! Moenie beneuk wees nie. Ek het nooit verwag dat jy Sanary toe sou kom nie, was daardie uitnodiging na die Tirol-uitstappie nog geldend. Ek sou vies gewees het, het jy dit van die hand gewys myner ontwil. Wat dink jy dan van my? En dis ook veel beter soos dit nou is.

Baie groete aan Krisjan en Shorty.

Uys.

Verskoon my hierdie brief wat styl en handskrif betref is dit skreiend.

Brief 14

Brasserie Toulonnaise,
14 Rue de Belgique,
Nice,
3 Junie [1932].

Liewe Bokkie,

Baie bly om gisteraand jou brief te ontvang asook die £4. (Baie dankie.) Ek had my laaste vyf francs in die sak en sal ook dadelik oorgaan tot uitbetaling van my skulde. Jou brief het my uit een van die ergste buie van neerslagtigheid en melankolie – wat

³¹⁸ Hoewel Sannie Uys ’n sentrale posisie in sy lewe en werk inneem, het Krige by geleentheid gesê dat hy “as digter te onmagtig is om ’n vers oor haar te skryf”. (Kannemeyer, 2002, *Die goue seun*, bl. 46).

ek nog gehad het vanaf ek in Europa is – opgebeur. Ek het sommer beter gevoel en is toe ná die aandete na die cinema, ’n plek wat ek vir amper drie maande nie besoek het nie. Ek meen dat ek nie so volslae ’n materialis is dat dit slegs die geld is wat my uit die afgrond gehaal het nie (’n swak sin).

In elk geval die bui het drie dae geduur, en is nou op ’n end.

Ek vertrou dat binne drie of vier weke ek geld uit S.A. sal ontvang. Dan sal ek jou begin vergoed. Ek dink dat jy skaars genoeg geld het om nog daarvan op ’n vagabond nuttelose broer te spandeer.

Die goeie weer hier is maar onbestendig, maar dit lyk of dit eindelijk gaan posvat. Hul vertel my dat binne ’n week of twee dit verdomp warm sal word.

Jou ondervindinge daar by die Air Arm School³¹⁹ klink dêm interessant en vermaaklik. Ek hoop net alles sal goed van stapel loop. Selfs ek is ’n bietjie besorg, en ek meen Mammie moet op die oomblik maar taamlik angstig wees.

Het ek jou nie vertel nie? ’n Paar weke gelede kry ek albei my kwatryne en ’n kortverhaal van du Toit van *Die Nuwe Brandwag* terug. Daar was ’n getikte brief by wat sê dat aangesien hy, Dr. du Toit, nie langer redakteur van *Die Nuwe Brandwag* is nie,³²⁰ hy my my bydrae terugstuur en my “bedank vir my ondersteuning”. Die brief, soos ek sê, was getik – die soort brief waarvan die tikster ’n paar 100 eksemplare van maak. Dit was nie eers deur du Toit geteken nie – sommerso weggestuur. Hy had nie eers die ordentelikheid om dit aan die nuwe redakteur van die Nuwe Brandwag te oorhandig nie. In September en Desember 1931 stuur ek hom twee bydrae[s]. Ek hoor niks meer van hulle nie. In Junie 1932 kom hul terug, sonder dat hul ooit eers oorweeg en gelees is. Het jy ooit van ’n godskreiender voorbeeld van redaksionele onbeskofde buffelagtigheid in jou lewe gehoor? Ek nie. En dan praat hul nog van handhaaf en bou. Ek is seker sulke kunsliewende skepsels is alleen geskik om kakhuisies te bou... en dan betwyfel ek nog of hul die besigheid nie sal verbrou nie.

Genoeg. Kyk, as jy lus het vir daardie toer moet dit asb. tog nie mynerontwil laat vaar nie. In Londen is my rooibruin ou trommel. Daarin is slegs ’n paar kledingstukke, dokumente en manuskripte. As jy plek het, bring die inhoud saam en laat staan die trommel. Dit beteken amper niks meer nie. Die klere sal miskien nuttig

³¹⁹ Die opleidingsvleuel van die Britse Royal Air Force (RAF).

³²⁰ Dr. M.L. du Toit is die eerste hoofredakteur van *Die Nuwe Brandwag*, en dien in hierdie amp van 1929 tot 1932.

wees, en party van die manuskripte het, meen ek, 'n sentimentele waarde. Kry vir my die John Bull vulpen, volstrek nie een wat duurder kos nie. Heil! Koning van die ruimte! Ek salueer jou. Geluk met die prestasie maar moet net nie soos Icarus³²¹ te naby die son vlieg nie.

Beste groete – ook aan Krisjan.

Uys.

Brief 15

Brasserie Toulonnaise,
14 Rue de Belgique,
Nice,
(Alpes Maritimes),
1932.

Beste Bokkie,

Dis nou al amper drie weke wat ek nie meer werk nie. Ek het hewig stry gekry met my twee base, hul ook goed die keel afgespring en toe laat spat!³²² Toestande daar was onhoubaar, en buitendien,³²³ het ek amper niks verdien nie. My byna vrek gewerk van smorens vroeg tot saans³²⁴ laat, en niks in die beurs gekry nie.

En toe is ek ook dadelik aan die skrywe. Dit sou my laaste proefneming wees. Waarom sou ek dan nie my lewe as skrywer en joernalis kon verdien nie? het ek my afgevra. Toewyding en disipline en aanhoudingsvermoë was al wat nodig was. Ek was nou oud genoeg, ver genoeg ontwikkel, nie langer meer 'n kind nie. Skrywer sou ek word definitief, en hierdie toets sou finaal wys of ek daartoe in staat is of nie ens.

Wel, in die afgelope twee en 'n half weke het ek amper 15,000 woorde geskrywe, pal my vyf, sesuur per dag gearbei. Twee kortverhale vir *Die Huisgenoot*,

³²¹ In die Griekse mitologie was Icarus die seun van Dedalus. Dié twee is gevange geneem in Troje, en die vader het toe vir hom en sy seun vlerke uit vere en was gemaak om te ontsnap. Toe hulle wegvlieg, het Icarus, teen sy pa se waarskuwing, te hoog gevlieg en het die son sy was gesmelt. Hy het in die see geval en verdrink.

³²² Krige beland in die moeilikheid by die bestuurder van die swemskool, 'n Armeniër, wat hom op grond van immoraliteit ontslaan omdat hy glo van die meisies onder hul mae vasgehou het om hulle met hul swempogings te help.

³²³ Krige skryf hier die woord “boendien”.

³²⁴ Hier gebruik Krige die woord “sawends”.

'n artikel vir die *Outspan*, twee vir *Die Burger* w.o. 'n eersteklas een oor Albert Londres,³²⁵ 'n artikel vir *Die Kleinspan* en ook 'n aantal versies. Hieronder is van die allerbeste werk wat ek nog ooit gedoen het.

Ek lees, ek skrywe, ek bak in die son, ek swem. Ek is gelukkig, tevrede, trots op myself. Ek lees alleen Frans en die Hollandse Bybel. Ek skrywe ook 'n bietjie Frans, en ek is verbaas om te sien hoe vlot en mooi dit uit die pen vloei. En my kop krioel van idees. Elke dag bring my nuwes. Ek het genoeg vir maande. Wag maar, ou broer, ek sal die hele spul nog gat-oor-kop skrywe.

Jy weet nie hoe vol moed, vol selfvertroue, vol geloof in die sterkte van my talent ek op die oomblik is nie. Dis 'n keerpunt in my lewe – en nou vorentoe! Wys hul en ook jousef van watter stoffasie jy opgestel is.

Dis die volmaakte lewe, ek sou geen ander verkies nie. Ek het 'n ewige brandende lus om te krap met die pen. My brein werk nou in daardie rigting, en hy is so helder en klaar en doelbewus, ek is seker hy gaan my nie in die steek laat nie.

Op £6 per maand sal ek kan lewe. En waarom kan ek dit nie verdien nie? En hier uit Europa wil ek nie 'n voet verroer nie. Ek is goddankbaar bly vir elke oomblik hier. Dis 'n vernuwing, 'n opvoeding – onafgebroke.

Ek verlang om van my werk jou voor te sit, om jou oordeel aan te hoor, om te sien of ek nie miskien in my eie-waan my gruwelik misgis nie.

Verskoon my dat ek twee blaaië verspil het om my geloofsbelydenis of pleidooi vir jou uiteen te sit. My twee maande as Professeur het my waardevolle ondervinding laat opdoen – was hoogs interessant. Ek het af en toe lekker gelag vir die mense daar, veral die vroue...

Ek had 'n onskuldige, baie plesierige liefdesaffêretjie met 'n skatlike Luxemborgse noientjie. Nou is sy terug, en my hart voel 'n bietjie seer as ek aan haar dink. 'n Flirtery met 'n Amerikaanse meisie, 'n Franse en 'n Oostenrykse versag, egter, ietwat die pyn...

Here, die lewe is aangenaam. Ek weet nie eintlik wat ek gedoen het om te verdien het om te gebore te word nie. (Hierdie sin is beide onritmies en onsin – maar jy verstaan wat ek bedoel.)

³²⁵ Albert Londres (1884-1932), Franse joernalis en skrywer en een van die skeppers van ondersoekende joernalistiek. Londres het onder meer gewerk by die bekende Franse koerant *Le Petit Journal*. Krige se artikel "Albert Londres, prins van verslagskrywers" word op 8 September 1932 in *Die Burger* gepubliseer, kort nadat hy beswyk het op 'n sinkende skip in die Golf van Aden.

Ek wag op jou, ou broer. Net 'n maand nog. Ons gaan 'n wonderlike tyd hê. Ons gaan werk – saam! Ses of sewe uur per dag – soos ons vir Skoolhoër en Matriek saam gewerk het. Onthou jy nog? En as gids gaan ek ons ondersoekingstogte reël en in die haak bring. Die ondersoeking en ontdekking van hierdie pragtige wêrelddeel. Hier is die son en die see, en die berge... Waarvoor mens nie 'n pennie hoef te betaal nie. Verskoon die anti-klimaks.

Dat jul sulke slegte weer in Engeland het, stem my droewig. Ek weet hoe wolke en reën en wind op 'n mens se gees kan druk. Hier gaan dit nie baie beter nie – elke derde, vierde dag reën of wolke. Maar as jy hier aankom, sal die somer vir goed ingetree het, daarvan is ek seker.

Korsika is vyf uur per boot hiervandaan, en dit kos slegs 30f op die brug van die boot. Miskien as jy lus het en ek ontvang 'n bietjie geld kan ons oorsteek en in Ajaccio vir 'n week of twee gaan bly. Hul sê Korsika is pragtig en die lewe net so goedkoop soos hier. Maar dis slegs 'n wenk, niks meer nie.

Baie dankie vir jou brief. Ek hoop die vliegekamp is plesierig en die verbrande eksamens loop almal goed van stapel.

Wat die onkoste hier betref, betaal jy en ek saam 200 francs per maand vir ons kamer. Jou “brekfis” en brood 2 francs. Smiddags koop ek my net 'n bietjie brood of koekies en botter 2 ½ francs. En snags 'n eersteklas dinee vir 7 francs. Kos dus omtrent 12 francs per dag (360 per maand). Verder is daar amper niks om uit te gee nie, net koffie en af en toe 'n onskuldige vermakie soos 'n cinema of iets dergeliks. Ek was omtrent twee maande laaste in 'n cinema, gaan nooit uit nie behalwe om rond te stap. Dus voer ek die eenvoudige, gesonde, spotgoedkoop bestaan. Hier in Nice kan 'n mens soos die Rooinek sê “live on the smell of an onion” – en jy sal verbaas wees om te merk tot hoe 'n fyn kunsie ek dit ontwikkel het.

Hierdie geklets oor kos en geld begin my te verveel, en hierdie brief is baie oninteressant. Jy moet my dit maar verskoon. Skrywe my gou, en vertel my jou planne (skerp omllyn) en hoe jou finansies staan.

Ek het baie interessante dinge jou mee te deel, maar hul moet maar vir ons reëunie oorbly. Groete aan Krisjan, Shorty en Bettie. Ek hoop jy het die dans geniet. Jou geluk en ekstase daar in die Tirool gebergte klink mooi en helder op uit jou brief. Ek beny jou daardie ondervindings.

Liefde,

Uys.

Brief 16

Brasserie Toulonnaise,
14 Rue de Belgique,
Nice,
Sondag, 26 Junie 1932.

Beste Bokkie,

Gister het ek *Die Nuwe Brandwag* ontvang – ook die nuus dat jy eers die 18de kom. Laaste het my teleurgestel – ek kan nie meer wag om jou te sien nie. Maar die drie weke sal gou om wees – en voor ons weet, is die dag daar!

Die Nuwe Brandwag is soos jy sê kaf. Dit gaan swaar om 'n mens se eie oë te glo. Daardie gediggies van Totius.³²⁶ Het jy ooit iets hopeloser gesien? Praat van die groot Afrikaanse digter met sy somber skitterende simboliek. Ek sou skaam wees om my eie naam onder aan iets dergelyks te teken. Dis eenvoudig godsongelooflik. En daardie lang uitgerekte kortverhaal(?) van Grosskopf³²⁷ – soos 'n duisendpoot wat met klewerige pote oor die papier loop en kruip en kruip en nooit end kry. – En dan het C.M. van den Heever nog die vermetelheid om hom oor Roy Campbell uit te spreek.³²⁸ God, dit lyk of die doodsbeendere van die Afrikaanse letterkunde besig is om uit mekaar te val.

Kuns en kultuur! Dis om 'n mens se hare uit die kop te trek – en die ou trekosse (Van Bruggen,³²⁹ Malherbe,³³⁰ Maré³³¹ ens.) in plaas van teen die bult op te

³²⁶ Krige verwys na Totius se drie gedigte wat verskyn het in *Die Nuwe Brandwag*, Mei 1932. Dié gedigte se titels is “Droefheid-Vreugde-Eensaamheid”, “Dou”, en “Winter-sonsondergang”.

³²⁷ Johannes Friederich Wilhelm Grosskopf (1885-1948), Afrikaanse skrywer, dramaturg, kritikus en vertaler. In 1926 ontvang hy die Hertzogprys vir sy dramas *As die tuig skawe* en *Drie eenbedrywe*. Grosskopf het gereeld resensies vir *Die Volksblad*, *Die Huisgenoot* en *Die Volkstem* geskryf, sowel as enkele kortverhale en vertellings vir dié publikasies. Krige verwys hier na sy verhaal “'n Vrou met 'n glasier wyn”, wat in *Die Nuwe Brandwag* Mei 1932 verskyn.

³²⁸ In *Die Nuwe Brandwag* Oktober 1932, resenseer C.M. van den Heever die digbundel *Adamastor* van Roy Campbell. Van den Heever skryf dan dat daar in Campbell se poësie “iets van die geluid van waarlik groot poësie” gevind kan word (bl. 56). Maar die resensent skryf ook dat Campbell “oorhoop is” met homself.

³²⁹ Jochem van Bruggen.

³³⁰ Daniël Francois (D.F.) Malherbe (1881-1969), Afrikaanse digter, dramaturg en prosaïst. Malherbe het sy grootste bydrae tot die Afrikaanse letterkunde gelewer met sy verhale, geskryf in die romantiese stylrigting. Hy debuteer kort ná Totius en Celliers in 1909 met die

beur, staan stokstil, herkou en herkou, so sonder ophou, dat 'n mens van daardie eentonige knersende kakebeengeluid sat en siek word.³³²

Wanneer kom daar weer iets nuuts, iets van, iets onafgesaag? Ek wanhoop.

Om van die onderwerp af te stap. – Die weer is nou heerlik hier in Nice. Die son gloei en bak. Die wolke is verdwyn. Jy gaan jou in sy warm strale koester soos jy in geen twee jaar tyd gedoen het nie.

Ek skrywe nog, het, meen ek, 'n eerste klas 4 000 woorde artikel oor die casinolewe in Nice en Monte Carlo vir *Die Huisgenoot* klaargemaak.³³³ Elke veertien dae skrywe ek vir Suzanne 'n storie, en stuur dit tegelykertyd vir *Die Kleinspan*.³³⁴ Ek dink hul sal jou amuseer. Verder pos ek hierdie week 'n kortverhaal vir *Die Nuwe Brandwag*. Ek het egter maar min hoop daarvoor. Die tema en behandeling daarvan is ongewoon, en sal ek vrees onsmaklik en te gewaag beskou word.

Ek skrywe nog nie genoeg nie, verspil al te veel van my tyd. Lyk my die disipline leer mens nie gou aan nie, en ek vertel my somtyds ek is reeds te ver bederf.

Kyk Bokkie, ek het die laaste jaar al geen vulpen nie. Ek krap en krap met allerhande “nibs” wat niks beteken nie. 'n Vriend hier het 'n eerste klas vulpen in Londen gekoop. Dis in die tydskrif “John Bull” se kantore, sy “Pen Department” in

digbundel *Karoo Blommetjies* en kan dus ook as een van die digters van die Eerste Geslag in Afrikaans beskou word. Van sy werke sluit in die romans *Die meulenaar* (1926) en *Hans-die-skipper* (1929).

³³¹ Leon Maré (1889-1983), een van die eerste realiste in die Afrikaanse skryfkuns. Hy publiseer verskeie kortverhale in *Die Brandwag* en *Die Huisgenoot* en later die bundels *Ou Malkop* (1920) – bekroon met die Hertzogprys – en *Mooi lemoene* (1931). Maré skryf ook gedigte, dramas en kinderboeke.

³³² Vir Krige was dit van vroeg in sy lewe baie belangrik om teen die norm in te skryf en iets nuuts tot die letterkunde by te voeg. Hy het homself menige male uitgespreek teen die styl en konvensies van die Afrikaanse letterkunde voor hom. Die vroegste kritiek waar hy teen die gevestigde orde inskryf, kom voor in die verhaal “Die uitkoms”, in 1940, opgeneem in *Die palmboom*. Hierin sê die spreker hy sal nooit vir 'n bepaalde letterkundige blad wil skryf nie, en dat hy “nooit vir hulle sal skrywe nie.”

³³³ In *Die Huisgenoot* van 23 September 1932 verskyn Krige se artikel onder die titel “Slagoffers van die dobbelmanie”. Dit is 'n skets van die byna banale wêreld binne die casinos en van die mense wat daarin voorkom. Dié wat in Nice dobbel, is volgens Krige amateurs, terwyl dié in die casinos van Monte Carlo die professionele dobbelaars is.

³³⁴ Krige het gereeld kinderstories geskryf vir *Die Kleinspan* en *Die Huisgenoot*, wat hy dan ook vir sy suster Suzanne stuur. Op 2 September 1932 verskyn sy verhaal “Prins Pierewiet” in *Die Huisgenoot*. Dit is 'n storie gemodelleer op sy suster en handel oor 'n dogtertjie (genaamd Suzanne) wat 'n straatkat huis toe bring en haar moeder probeer oortuig dat die kat 'n aanwint tot die huis sal wees.

Long Acre – ’n straat wat uit Fleet Street loop. Die plek is baie maklik te vinde. Die pen is verbasend goed en kos slegs ’n halfkroon. Kry dit asb. vir my.

Skrywe my ’n briefie as jy kans kry – vertel my hoe lank jou vakansie duur en wat eintlik jou planne is. En moenie vergeet nie het jy ’n brief van Arnold of François of enige nuwe Afrikaanse boek, bring dit asb. saam. Ook Owen³³⁵ se gedigte as jy plek het. En gee Wells in Suid Afrika Huis my adres ingeval iets vir my daar opdaag. En het jy die tyd, gaan na 50 Hunter Square of Street in Bloomsbury en vra daardie twee nooiens om tog nie my goed wat steeds daar lê weg te smyt nie. (Corona House dink ek is die naam).³³⁶ Here, ek is lastig.

Tussen hakies het jy my gesê, jy het Roy Campbell se *Georgiad*?³³⁷ Ek brand om dit te sien. En nou is ek verplig om vir jou geld te vra. Ek is al ’n paar weke bankrot, en lewe op amper niks nie. Natuurlik het ek my aandete op krediet. Maar ek wil die 90f wat ek nog vir my kamer skuld tot by die 15de Julie afbetaal, en ook ’n 100 f vir die restaurantbaas as bewys van goeie trou. Stuur my dus asb. as jy kan 300 f (dws £3). Ek hoop jy het soveel pitte in voorraad. Binne ’n twee, drie weke se tyd ver wag ek my eerste tjek – en ek gaan ook ’n vriend swemlesse gee, en kry miskien binnekort ’n soort posisie om in die aand gedurende twee of drie uur te werk. En so gou as die voetbalseisoen begin gaan ek die klub om 300 f per maand vra. Jy weet ek lewe op omtrent 650 francs per maand, en as ek nie 400 francs met my joernalistiek kan los slaan nie is ek ’n groot stront. Ek hoop om jou gou-gou te kan terugbetaal. Dis die eerste maal wat ek jou om geld vra – ek wil dit nie graag doen nie, maar regtig ek sit in die ou balie met die bruin klewerige vloei sel tot by my neus. (Dis pure papbroekigheid hierdie – ek moes daardie ou beeld in al sy naakte, ruwe, pittige bewoording hier neergeskrywe het).

Moet tog nie vergeet om jou wit broek en kleurbaadjie in te pak nie. Die aande is so heerlik koel en warm, en dis die beste drag daarvoor. Jy hoef nie baie klere saam

³³⁵ Edward Salter (Wilfred) Owen (1893-1918), Engelse digter. Owen het oor godsdienste, die armes se swaarkry en die oorlog geskryf. Voor sy ontydige dood tydens die Eerste Wêreldoorlog het hy nie gepubliseer nie, maar van sy bekendste gedigte sluit in “Anthem for doomed youth” (geskryf in 1917) en “Strange meeting” (geskryf in 1918).

³³⁶ Tydens sy kort verblyf in Londen woon Krige en Jack Barkham in hierdie huis, wat naby die Londense Universiteit, die Britse Museum en die West End-teaters geleë is.

³³⁷ *The Georgiad*, ’n digbundel deur Roy Campbell, verskyn in 1929. In hierdie satire neem Campbell wraak op sy vrou Mary se voormalige vroulike minnaar, Vita Sackville-West, en dié vrou se seksuele losbandigheid, soos Campbell dit beskou het.

te bring nie – die bekoorlikste van Nice is dat jy jou kan aantrek soos jy wil – flannelbroek en kakiehemp, sonder baadjie. Aandklere dra ons nooit nie. Hemde is nodig en een lounge suit.

Groete en lekker vlie, hoor!

Uys.

Brief 17

Pension Raynal,
1 Rue de la Providence,
Marseille.
[September / Oktober 1932].

Beste ou Bok,

Hier is ek nou 'n Marseillais. Het Sondag gespeel – nie te sleg nie. Maar as skrumskakel deug ek nie eintlik baie nie. My voorspelers het my glad nie beskerm nie. Ek het egter 'n paar mooi bewegings op tou gesit – een maal pragtig weggebreek. Ons het gewen 16-0. Vanmôre het 'n half dosyn koerante my groot lof toegeswaai – grotendeels onverdiend, meen ek. Een het gesê ek was die beste speler op die veld ens. Almal wil nou hê ek moet senter speel. Miskien beter so.³³⁸

Ek is baie tevrede. Die spelers en klubdirigente is eersteklas. Ek bly in 'n hotel. Môre, oormôre trek ek na 'n kamer wat hul vir my sal kry. Alles word vir my betaal tot dat werk vir my gevind word. Jy kan goed beseef hoe gerus ek nou voel – nie 'n sorg in die wêreld nie! What a break! Ek kon nie om beter verwag het nie. Die Here seën sy onkruid! Weeds grow apace! Hul is besorg oor my, dis glad vertederend. Perrand van die RC Toulonnaise³³⁹ het hul vertel ek het gedurende die afgelope vier maande slegs eenmaal per dag geëet. Nou aan tafel smiddags en saans sorg een van die dirigente dat ek selfs 'n ekstra bord kos kry. Hul wil hê ek moet sterk en gesond

³³⁸ Vir die Matie-span het Krige tydens sy studentejare skrumskakel gespeel. Hy het egter nooit verder as die derde span gevorder nie. Op bl. 80 van sy biografie oor Krige, *Die goue seun*, skryf J.C. Kannemeyer dat Krige op 'n keer in gesprek was met die legendariese Matie-afrigter A.F. "Oubaas" Markötter waarin hy die afrigter gevra het hoekom hy nooit verder as die derde span gekom het nie. Markötter se reaksie was dat Krige beter sou gespeel het op senter as skrumskakel.

³³⁹ Die Toulonse rugbyklub.

word, sodat ek goed kan speel – die teenoorgestelde van die ou Romeine wat leeus en wilde diere uitgehonger het sodat hulle aanskoulike sport kon verskaf.

Natuurlik is ek hul baie dankbaar – gaan ek oefen dat dit bars, my sport ernstig opneem, sodat ek van my beste kan lewer...

Marseille krioel van die lewe, laat my opgetoë en liries voel en terselfdertyd melancholiek. Ek sit hier in 'n kafetuin te skrywe onder die bome – die see is 'n honderd tree weg. Daar speel 'n orkes nie ver hiervandaan nie. As daar stilte kom, word die eeue-oue klag van die see verneem. My gedagtes dwaal baie ver... Woorde is te banaal vir weemoed...

Ek hoop alles gaan goed. Bly so lank soos jy wil in Nice. Moenie jou om my ontwil hiernatoe haas nie. Stuur net Woensdag die pos aan. Readresseer my briewe of tydskrifte. Lees Mammie of François of Mizzi s'n en steek hul dan dadelik in 'n nuwe koevert, sodat ek hul Woensdagaand nog kan kry – Baie dankie. Probeer ook Harry Galland te sien te kry en vra hom om sy adres. My groete natuurlik ook aan Bob en George, Mimi, en die blondekoppie wat vir een aand my so soet-hartseer laat voel het. Ook aan Sauveur en Madame en die Duitse-Russiese Baron as jy hom raakloop.

Ek hoop jy leer stryk deur. Has Kokanaki popped off or no? It would indeed be a pity to have spent 4 francs on an engine of noise, and not to have had him transported suddenly to less terrestrial regions. My best greetings to the two jolly rogues, whom I hope to meet again sometime – quelque³⁴⁰ part.

My adres is soos hierbo aangegee – die restaurant waar ek eet – onfeilbaar! Groete ook aan Bill en Glen! Ek is jammer ek het hul misgeloop. Moet end. Totsiens, en krap 'n paar lyntjies as jy lus kry...

Ek het nog nie Restarick gesien nie – heel middag agter hom aangedraf. Sal hom vanmiddag sien of opbel. Daar sal geen moeilikheid wees nie, dink ek. Gister was hy nie op kantoor nie. Skrywe dus vir overdraft.

Uys.

Brief 18

Pension Raynal,
1 Rue de la Providence,
Marseille.

³⁴⁰ “Êrens” (Frans).

Maandag, 4 Oktober 1932.

Liefste Bokkie,

Vanmiddag *Die Nuwe Brandwag* ontvang. Baie dankie. Here, maar dis treurig. Het jy dit gelees? Veral die sketsie oor Venesië?³⁴¹ Het jy ooit in jou lewe iets kleurloser, papbroekiger gelees? Vandat die Afrikaanse vrou dun sy-broekies teen haar vel begin dra het, en 'n Engelse aksent begin aanskaaf het, is sy tot niks in staat nie – Venesië in die vroeë môre! Wat 'n tema! Was dit nou 'n Voortrekker vrou met 'n dik flennie broek om haar sterk ledemate, en nie S. Bruwer³⁴² nie – sweer ek dat sy met die pen iets baie lewendiger en kragtiger die wêreld sou ingestuur het. Vandat die Afrikaanse vrou hierdie vernis van “kultuur” en beskawing aangewerf het, het sy baie agteruitgegaan. Natuurlik is daar vrouens soos Mammie, Dr. Lydia,³⁴³ Maggie Laubser,³⁴⁴ Mimi [onduidelik] ens. – maar wat die jongspan betref het ek nog nooit een ontmoet wat enige bewys van breins gelewer het nie – en deur breins, soos jy self weet, bedoel ek nie die bevoegdheid om grade cum laude te verwerf of 'n saai opstel oor die wese van Gezelle³⁴⁵ se kuns vir *Die Huisgenoot* te skrywe nie. God, my volk stem my al hoe meer tot weemoed. *Die Nuwe Brandwag* bly maar nog die speelterreintjie van die ou spul professore en lektortjies. Niks nuuts, niks verfrissend nie – so dood, morsdood, soos 'n Sondagagtermiddag³⁴⁶ in Koffiefontein.

³⁴¹ In *Die Nuwe Brandwag* van Julie 1932 (bl. 177) verskyn Marie Linde se skets “'n Vroeë môre in Venesië”, 'n sombere vertelling van 'n “nare ontwaking” in dié stad.

³⁴² S. Bruwer, outeur van onder meer *Bodemvas* (1929) en *Op haar plek* (1946). Sy het oor die verhoudinge tussen Afrikaans- en Engelssprekendes en die botsing van dié kulture geskryf.

³⁴³ Lydia van Niekerk (1884-1929), eerste vroulike hoogleraar aan die Universiteit van Stellenbosch. Sy het sedert 1922 'n buitengewone professoraat in Nederlands aan dié Universiteit beklee.

³⁴⁴ Maria Magdalena (Maggie) Laubser (1886-1973), Suid-Afrikaanse skilder, bekend vir die ekspressionistiese vernuwing in die plaaslike skilderkuns wat sy deur die gebruik van helder, onkonvensionele kleure aangebring het. Van haar bekendste werke sluit in *Kat en blomme* (1932) en *Oestyd* (ongedateer).

³⁴⁵ Guido Gezelle (1830-1899), Belgiese digter, skrywer en Rooms-Katolieke priester. Gezelle se strewes was om Vlaams tot 'n belangrike letterkundige taal uit te bou. Van sy werke sluit in *Kerkhofbloemen* (1858) en *Tijdkrans* (1893).

³⁴⁶ Volgens *Die Afrikaanse woordelys en spelreëls* (1921) is die korrekte skryf van hierdie term “Sondag agtermiddag”. Hierdie woorde van Krige herinner sterk aan die slotreëls van sy bekende gedig “Tram-ode”, wat die skrywer 'n maand voor hierdie brief voltooi, en afsluit met die woorde “Wat kan ek van die daeraad verwag? / — Slegs Sondagmôre in plaas van Saterdag.”

Een stukkie oorspronklike prosa! En dit ook maar baie middelmatig? Om te dink dat al daardie pragtige blink papier so vermors word, gebruik word vir professorale opstelletjies³⁴⁷ – Jesus! wat sou ek nie met hul kon gemaak het nie! Dink maar ’n bietjie na Est ce que je n’ ai pas raison, mon vieux?³⁴⁸

Verstaan my goed ou broer, ek het geen hekel aan my nasie nie – slegs aan daardie swak pap seksie wat ons sg. intelligentsia uitmaak.

Ek is baie tevrede hier in Marseille. Dis so stil en rustig daarbuite. Jy weet, net regsom met die tremspoor, plaas van af met die Prado, is daar ’n pragtige rit stad toe al langs die see. Dit kos dieselfde. Jy het nog gesê – daardie pad hoort ook mos dorp toe te gaan. Ek verwyf my dat ons dit nooit saam afgelê het. Telkens in die môre of saans³⁴⁹ verruk daardie toggie my. Met die berge staalblou en kaal en die see botsend teen die kranse. My kommunismaat het my ’n Spaanse kursus gegee, ook ’n woordeboek. Elke môre doen ek ’n uur Spaans in die son by die renbaan... Die park is nog so skoon en aanloklik soos die eerste dag wat ek en jy saam hom ontdek het.

Ek mis jou baie, ou broer. Soms saans voel ek maar allenig en vereensaam – maar dan gaan ek aan die mymer, en mymeringe, al is hul ’n bietjie suursoet, is aangenaam en dit is dan wanneer daar makliker en spontaner dan enige ander tyd idees, gedagtes, invalle by my opkom.

Woensdag het ek ’n kaartjie van Roy Campbell gekry. Hy sê: daar’s ’n bed en ’n sofa. Ek en my vrou sal baie bly wees om jou en jou broer te sien net wanneer jul wil. – If you are in difficulties, look on my place as your home. – Tipies van hom, meen ek. Ek is regtig jammer jul het mekaar nie ontmoet nie. Een van die mooi dae gaan ek hom weer kuier en ook Herbert Leopold en Prof. Brun³⁵⁰ op Sanary.

³⁴⁷ Krige verwys heel moontlik hier na dr. Gerrit Dekker (1897-1973), akademikus verbonde aan die Universiteit van Potchefstroom, se stuk “Woordkuns” wat in *Die Nuwe Brandwag* van Mei 1932 verskyn. Hierin som Dekker skryfery op as “die mees direkte, die natuurlikste middel wat die Skepper die mens gegee het om sy geesteslewe te openbaar”.

³⁴⁸ “Want ek sien geen sin daarin raak nie, my broer” (Frans).

³⁴⁹ Krige gebruik hier die woord “saands”, maar die woord word al in *Die Afrikaanse woordelys en spelreëls* van 1921 opgeneem sonder die d.

³⁵⁰ Pádraig De Brún (1889-1960), Ierse skrywer, wiskundige en akademikus. Hoewel hy nie woonagtig was in Frankryk nie, het hy sterk bande met dié land gehad wat hom vereer het vir sy talle akademiese bydraes, onder meer vir vertalings van Sophokles se *Antigone* (1926) en Racine se *Athalie* (1930) en vir sy bydrae tot die gebied van die wiskunde.

Ek sluit in al uitknipsel wat ek kon opspoor omtrent ons wedstryd – ook ’n briefie van Bob Brierley.³⁵¹ Ek het vandag vir hom en George geskrywe.

Die Huisgenoot het Suzanne se kat storie gepubliseer.³⁵² Almal by die huis het dit baie geniet, vertel Mammie my. Ek is amper jammer daardie eerste uitgawe is publiseer. Die tweede wat ek nou net klaar uitgeskrywe het, is soveel beter, besit soveel meer lewendige dialoog. Miskien stuur ek jou dit as ek die geld vir posseëls het. Ek gaan dit in my eerste bundel kort verhale publiseer.³⁵³ Dis enig van sy soort in Afrikaans meen ek – in sy objektiwiteit, onsentimentaliteit. Maar miskien misgis ek my lelik.

Saterdag aand – Oktober 15. Om die brief klaar te maak wat ek amper 14 dae gelede begin het. Ek het gisteraand³⁵⁴ van Roy Campbell teruggekom en was verheug om jou lekker brief te vind.

Omtrent my joernalistieke pogings. Ek het £2 18 6 vir Prins Pierewiet gekry. En *Die Burger* het my artikel oor Albert Londres geplaas – mooi nogal op hulle hoofartikel bladsy. Verder het ek daardie storie omtrent die ou Priester en die Duiwel-banket teruggekry van Viljoen met die pittige kritiek “sal aanstoot gee in Suid-Afrika”. Verbeel jou ’n skrywer word die swye opgelê omdat hy sal *aanstoot gee*. Dis soveel om te sê: Dink aan jou publiek! Skryf vir hul! Voer hul, wees gulmoedig. Vergeet enige idees of persoonlike sienswyse wat jy in die kop mag hê. Vergeet hul, moenie aan hul dink nie, of sluk hul maar stilletjies weg soos onsmaklike snot pilletjies. Moet tog nie in hemelsnaam hul uitspoeg nie – daardie geel kleur is al te onplesierig om aan te sien... ens. Dan skrywe Mammie my dat die Huisgenoot nog iets van my geplaas het. Nie te sleg nie. Al die ou poginkies sal seker stadigaan die een na die ander verskyn.

Aanstoot gee! Ek sal nog op daardie spul kak! Soos ek jou al vroeër vertel het. Aanstoot gee, goeie God!

Dr F.C.L. Bosman³⁵⁵ het ’n digbundel die lig laat sien met die swak titel *Pluksels*. Dr Fransie het nogal taamlik aanprysend daarvoor geskrywe.³⁵⁶ Bosman moet

³⁵¹ Bob Bierly en George is van Krige en Bokkie se gemeenskaplike vriende in Engeland.

³⁵² “Prins Pierewiet”, wat op 2 September 1932 verskyn.

³⁵³ “Prins Pierewiet” word nie in Krige se bundel *Die palmboom* in 1940 opgeneem nie.

³⁵⁴ Hier skryf Krige “gestraand”.

omtrent 35 jaar oud wees. In alle nederigheid gesê, meen ek my verse om te oordeel van sy uittreksels in *Die Huisgenoot* is syne myle verby. Ons gaan nog lekker lag. Stel jou net voor die veelsoortige snaakse kritiek wat 'n gedig soos *Reisigersekstase*³⁵⁷ sal utlok – om dan nie eers van etlike andere te praat nie.

Die afgelope drie weke het ek taamlik gewerk – aan 'n tweetal lang gedigte en ook aan 'n Franse wat ek jou almal later sal stuur. Ek het ook dadelik “Palms before the Dawn” klaargemaak. Hier is dit:

Palms before the dawn
 move not and make no sound,
 but stand,
 hushed to a green quietude.

Prior to the pearling dawn
 palms are silent-leaved, still.
 with sweeping plumes
 sloped to a fixed suspension,
 poised expectantly.

Palms before the dawn
 are devout votaries to the light,
 confident of the revelation.

Rigid with an austere ecstasy
 before the miracle;

³⁵⁵ Frederick Christiaan Ludolph Bosman (1898-1981) se *Pluksels* verskyn in 1932. Dié bundel verse is swak ontvang. In sy *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur* beskryf J.C. Kannemeyer dit as die “hoogtepunt van wansmaak” (Kannemeyer, 1978, bl.251).

³⁵⁶ Krige verwar Malherbe hier met C.M. van den Heever, wat in *Die Nuwe Brandwag* van Oktober 1932 'n taamlik gunstige resensie van Bosman se *Pluksels* skryf. Volgens Van den Heever bestaan daar swakker werke in Afrikaans wat geprys word, en moet daar dus “sagter” geoordeel word oor dié bundel (bl. 170). Van den Heever skryf wél 'n gunstige resensie in *Die Huisgenoot* van 2 September 1932, waarin hy sê *Pluksels* bevat “enkele gediggies wat mooi en treffend is, en [ek is oortuig] dat die digkuns nog nie heeltemal dood is nie; ook dat die jong digter in sy groot nederigheid ons gerus meer kan skenk.”

³⁵⁷ Krige verwys hier na sy sonnet “Reisindruk” wat hy tussen 1927-29 op Stellenbosch skryf en in 1935 in *Kentering* opneem.

in their cascaded brilliance
 passionate and proud.

Enchanted thus, they wait:
 their slanted calm an incantation,
 their curved rigidity a fierce prayer
 their green silence a hosannah.

Palms bring to the blue dawn
 jaspered intense beauty
 and the rich offer
 of their rapt resignation.

Palms, when the long vigil
 of the slow, cold
 pallid moon-limned hours
 approaches in the chill fore-dawn, its period
 yearn and aspire to receive the sun.

Tense and exultant, they await,
 the golden apocalypse of day,
 the supreme benediction of the light.

Palms before the dawn
 are proud suppliants to the sun.
 Amen –

Dis die indruk wat ek daardie môre gekry het toe ek vroeg die venster
 oopgegooi het. Nie te sleg nie.

Baie dankie vir daardie twee “bande”. My hart voel sommer warm as ek die
 mooi wit blaadjies³⁵⁸ tussen hul sien. Ook vir die *Time Literary Supplement*³⁵⁹ en die
*Nation and Statesman*³⁶⁰ ou Hotnot.

³⁵⁸ Krige spel die woord as “blaaietjies”.

Met die voetbal gaan dit goed. Twee weke gelede teen 'n Toulon klub gespeel. Ons spannetjie het my verras, het regtig goed gespeel, mooi saamgewerk ens. Die agterlyn het eersteklas werk verrig. Ek was baie bly. Ek self was taamlik – het een keer op my eie lyn intersep en deurgeskiet, omtrent 40 tree gewen, en my vleuel het die bal misgevat. Ek het een pragtige duiktackel afgebring wat die wêreld verbaas het – bong! Met die skouer teen die heup, en my groot teenstander het inmekaar gevou soos 'n konsertina. Die koerante het met waardering van my gepraat. Môre speel ons ons eerste kampioenskap wedstryd. Dis 'n groot opgewondenheid en ek meen dit gaan 'n helse bakleiery en met die vuis-stokery afgee. Ek sal my uiterste probeer om die vrede te bewaar. Ek ly al vier dae aan 'n kwaai verkoue, en voel nie te sterk nie. Ons teenstanders het laat weet hul gaan probeer om my en my vleuel te krok want verder beteken ons niks nie, sê hul. Dus gaan daar sports wees – maar ek hoop net met al die argumente, twissies en vyf – ses – of sewe gevegte ons darem af en toe 'n bietjie rugby sal speel.

Die kêrels sê dankie en stuur almal baie groete. Ek moet jou vertel van Salambert, jy weet daardie kort kêreltjie wat die reklameblaaidjie probeer uitdeel het by die Foire. Wel, hy's mos draadloosoperateur op 'n groot Franse lyn. Hy's vreeslik komiek. Mens luister met oop mond na hom – en hy's 'n Rugby-entoesias duisend. Twee weke gelede, Sondag 12 uur, begin hy onrustig op en af die brug stap. Die boot keer terug van Maroc, en Marseille wil maar nie op die horison verskyn nie. Eindelik kom die kaptein ook op die brug uit. “Wat makeer, jonkman?” vra hy. Toe vra Salambert wanneer die kaptein dink sal die skip daardie middag dok. “Omtrent so vieruur”, antwoord K[aptein]. Met 'n flikker in sy oë en voeg by: “Maar wat makeer? Wag jou nooi vir jou?” – “My God nee, my maters speel Rugby om half drie, en ek moet daar wees”. Die kaptein stryk sy baard. “So, dis ernstig! Maar moenie jou onrustig maak nie. Voor half drie dok ons. Daarop kan jy staatmaak”. Half drie huppel Salambert die skip af, stoot sy pad deur 400 passasiers, spring in 'n taxi, en skree vir die drywer hy moet ja vir al wat hy werd is terrein toe. Daar gekom vind Salambert tot sy verbasing en blydschap dat die wedstryd nog nie begin het nie. Toe moes hy vir nog 'n halfuur die curtain raiser, 'n sokkerwedstryd aanskou – en hy het

³⁵⁹ *Time Literary Supplement* was die literêre bylaag tot die *Times*, 'n dagblad wat in 1785 onder die titel *Daily Universal Register* deur die Britse joernalis John Walter gestig is. Sy titel is in 1788 verander na *Times*.

³⁶⁰ *The New Statesman and Nation*.

al die sokker aanhangers om hom die hel ingemaak deur gedurig skimpende opmerkings omtrent die spel te maak en Sokker tot sy onguns met Rugby te vergelyk... En toe met ons wedstryd het hy sy stem verloor, hy het so geskree – en het hy en ’n ander toeskouer amper mekaar die vel bevlie...

Die Rugby kêrels is baie gaaf, hospitaliteit verby. Ek het ou Vriende uit Sanary raakgeloop, ’n man en ’n vrou skilders albei, en ons [het] ’n paar baie plesierige ure saam deurgebring.

Sondagmiddag laat. Ons het nou net klaar gespeel – 6-3 gewen – met ’n swak span, daar party van ons spelers nog nie hul liksensies het nie. Ons eerste drie was pragtig. Ek het twee maal soos weerlig ge-intersep. Maar min die bal gekry, maar goed gespeel. My jong vleuel was skitterend.

Ek was 4 dae by die Campbells. Hul is die wonderlikste, gasvryste mense – ’n genot. Roy Campbell wil hê ek moet vir goed³⁶¹ by hul kom bly. Hul trek binnekort na ’n nuwe huis, met ag of nege kamers, en Roy Campbell sê ek moet kom as ek nie omgee om sy bedonderdheid te duld nie. Ek het nee gesê daar dit nie nodig is nie. Maar ek gaan volgende week daarnatoe op versoek van Mary Campbell wat na Engeland gaan met die twee meisietjies en wil hê ek moet haar man geselskap hou in haar afwesigheid. Roy Campbell is een van die beminlikste kêrels wat ek nog ooit ontmoet het – nieteenstaande al sy sg. “hate of mankind”. Oor hom en sy familie kan die wonderlikste boek geskrywe word. In ander opsigte is hy ook ’n patetiese figuur – maar daarvoor sal ek jou later skrywe. Hy is een van die vernaamste karakters in Wyndham³⁶² se nuwe boek *Snooty Baron* wat hom ook goed tipeer. Roy Campbell het baie bemoedigend oor my verse gepraat, beide Afrikaans en Engels, [en] my ook baie goeie advies en kritiek gegee. Daarvoor sal ek jou volgende keer, as ek ’n paar pogings stuur, skrywe. My “Hart van Hialmar”, daardie vertaling wat ek as 18 jarige seun gedoen het van ’n gedig deur Leconte de Lisle,³⁶³ sê hy is skitterend, ’n verrassing – maklik ’n verbetering op die oorspronklike.

³⁶¹ Krige skryf hier “vergoed”. Dié woord word in die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* van 1931 verander, sodat dit slegs “beloning” beteken.

³⁶² Wyndham Lewis (1882-1957), Britse skilder en skrywer. In die dertigerjare verskyn van Lewis se grootste werke. *Apes of God* (1930) is ’n satiriese aanval op die literêre toneel in Londen, terwyl sy *Snooty baronet* (1932) ’n satiriese blik op die behavioristiese samelewing is. Albei boeke het Lewis onder ’n donker wolk in literêre kringe geplaas en hom van sy medeskrywers vervreem.

³⁶³ Charles Marie René Leconte de Lisle (1818-1894), Franse digter. Sy werke sluit in *Le Chenin de la croix* (1859) en *Poèmes tragiques* (1884). In die *Stellenbosse Student* van Maart 1929

Hy en sy vrou, 'n skilderes, is albei vreeslik entoesiasties oor François se werk. Roy veral. Hy sê dis myle beter dan enigiets wat jong Boonzaier³⁶⁴ ooit gedoen het, 'n kêreltjie wat hy in S.A. aangeprys het. Dit het my hart goed gedoen om hom so te hoor praat, want hy is die eerlikste, reguitste man op die aardbodem soos jy self³⁶⁵ weet. Hy sê François moet by hom kom bly. Hy sal vir hom sorg. Maar hierdie uitnodigings kan nie sommerso aanvaar word nie. Ek gaan dadelik vir François skrywe, sê hy moet vir my eksemplare van sy nuutste werk stuur. Hul sê albei as illustreerder behoort hy fortuin te maak in Engeland, en Mary gee aan die hand hy moet 'n vertoning gee in Parys. Ek het gelag met die gedagte. In elk geval, ek is seker as daar een man is wat François sal help, is dit Roy Campbell. 'n Lang gedig van hom verskyn binnekort in die *New Statesman*.³⁶⁶

Ja stuur my asb. daardie bloemlesing. Here, ek moet lees. Roy Campbell het my van hierdie noodsaaklikheid bewus gemaak. Jy weet daar is nie een digter wat ek ooit volledig gelees het nie. Dis skandelik. Aan die werk dus. As jy Hollandse boeke het, stuur – Vondel³⁶⁷ byvoorbeeld ens. Ek moet my woordeskat gedurig uitbrei. Ek lees die godskreidendste verhale sorgvuldig deur in *Die Huisgenoot* – en vind af en toe 'n nuwe woord of drie.

Ek is nog losshotnot en gaan dit bly. Moenie die Frans verwaarloos nie, my Spaans vorder, ou vriend. Ek praat al hortende sinnetjies. Dit was wonderlik, daardie vakansie. Baie dankie ou broer. “Onveskillig en domonentoesiasties voorgekom het”, hoe kan jy so iets skrywe? Ek is bly, baie bly, jy hou van my werk. Dit verwarm die ou hart. Ek begin nou eers, op 22jarige leeftyd, en ek sal volhou, en ek sal hul almal

verskyn Krige se vertaling van Leconte Delisle se “Hart van Hialmar”. Dr. J.L.M. Franken vind hierdie vertaling eger so goed dat hy dit voorlê aan *Die Nuwe Brandwag* vir publikasie, wat dit dan opneem in hul uitgawe van Mei 1929.

³⁶⁴ Gregoire Boonzaier (1909-2005), Suid-Afrikaanse skilder afkomstig van Kaapstad. In latere jare sou hy en François Krige goed bevriend raak. Boonzaier sou later veral beroemd raak vir sy skilderye op temas uit die Kaapstadse Maleierbuurt. Van Boonzaier se bekendste werke sluit in *Cottage* (1932) en *District Six* (1950).

³⁶⁵ Krige skryf hier “jyself”.

³⁶⁶ Campbell se gedig “The road to Arles” verskyn op 29 Oktober 1932 in *The New Statesman and Nation*.

³⁶⁷ Joost van den Vondel (1587-1679), die groot sewentiende-eeuse Nederlandse digter en dramaturg. Die twee en dertig dramas wat Vondel geskryf het, sluit in *Palamedes, of Vermoorde onnooselheid* (1625), *Gijsbrecht van Aemstel* (1637), 'n stuk wat handel oor 'n karakter (gebaseer op Vergilius se *Aineas*) se lewensreis, en *Lucifer* (1654).

uitstof, ek is seker. So seker daarvan as ek maar kan wees. Dat my werk jou roer, jy wat my grootste lewensgenoot was en bly, is op sigselwe 'n aansporing. Jy sien ek is taamlik ernstig. Daar is ook net een persoon aan wie ek daardie eerste ou bundel kan opdra – en dis jy.³⁶⁸

Ek skeer nou al ses maande met dieselfde lem; dit krap en skeur soos 'n ploegskaar. 'n Pakkie Valet lemmetjies kos hier 15 francs. Sal jy my dus asb. 'n twee of drie in die koevert saamstuur?

Wat van Abu'l-Ala? Roy Campbell het van die kwatryne gehou – veral van dié wat oorspronklik is. Ek is voornemens dat François daardie bundel moet illustreer.

Ek sal jou *Die Nuwe Brandwag* terugstuur volgende week, asook die pogings en jou vertel wat Roy Campbell oor my werk gesê het – ens. Totsiens, ou broer, – en skrywe gou.

Uys.

Brief 19

Establissement J. Talles,
592 Avenue du Prado 592,
Marseille.
1 November 1932.

Liewe Bokkie,

Baie dankie vir jou brief. Jy weet nie hoe welkom hul altyd is nie.

Laas Sondag is ons na Nice met 'n swak span en het pak gekry. Ek het die werk van vier verrig. Die aand was dit 'n vrolikheid wat geen perke geken het nie. 'n Singery en 'n raserny dat sien en hoor vergaan. Elfuur die môre kry ek Bob en George – soos gewoonlik – kaalgat op die strand in die son, op die ou plek, langs Nicaea Beach. Rooibruin soos kastanjes. Vir die eerste paar oomblikke het ek hul beny, maar toe hul eers begin kla oor Nice en sy gods gruwelike doodsheid – bloody damn-awfulness – was my jaloesie skoonveld! Bob was op sy ou stukke. Ek het my byna pap gelag. Albei het in 'n film gespeel. Hul moes 'n bootjie bestorm en hul gewere sommer wild ingooi en dan inspring. Bob, met 'n in die wind fladderende baard het so realisties tekere gegaan dat hy een figurant se skouer amper plat gestamp het met sy

³⁶⁸ Krige dra nie sy debuutbundel *Kentering* aan Bokkie op nie, maar wel sy bundel *Gedigte 1927-1940* (1960).

geweerkolp en 'n verder drie of vier stuks kop oor gat gestormloop het. Hy en George het die hele wêreld daar, mans en meisies, se siel uitgetrek – vyfuur die môre in 'n dig, geslote, propvol bus 'n stinkbom op die vloer te pletter laat val. Die hele wêreld is gatvol van hierdie twee “lone stags” en die twee doen hul uiterste bes om hul nog gatvoller te maak. Pallihatchi het George gaan aankla, hom beskuldig van “assault and battery with a fig”. George natuurlik het 'n halfdosyn alibi's en hy op sy beurt het Pallihatchi aangekla vir skending en “beskuiting” van sy goeie naam en eer. Verder het die twee hul vendetta teen die aartsvyand gestaak, maar 'n helse stryery gehad met Madame – ons ou losiesvrou. Bob het glo 'n vensterruit in sy moer gestamp. En toe gesê: “dis die kamer se skuld. Hy's te klein!” Verder vertel hul daar's nie 'n siel des sterfling saands op die Promenade nie. En van pure verveling het hul weer plan begin maak om na 'n “film cochon”³⁶⁹ te gaan kyk. Ek was saam met George tot middernag. Het ook Harry gesien. Almal het verneem na jou, en groete gestuur. Dit het effens gelyk of Bob van jou 'n brief verwag. Sauveur sê ons skuld hom niks nie – ek het dus nie verder navraag gedoen nie.

George is bankrot en vrot van die skuld, en Bob wil padgee Marokko toe.

Maandag is ek na Campbell toe, daar hy alleen was. Ek het die hele week gebly. Ons het 'n bietjie dronknes gehou. Toe het hy siek geword en het ek hom opgepas.³⁷⁰ Soos ek reeds gesê het, is hy in baie opsigte 'n diep tragiese figuur. Die woorde van sy lewe soms – dis byna skrikwekkend. En al die teenstrydighede. Ek wonder dikwels of hy 'n beter digter sou gewees het, was sy lewe anders. Ek het 'n diep opregte gevoel vir hom as mens en vriend. Dit lyk asof ek hom jare geken het. Hy is die gulhartigste mens, met geen besef van geld en materiële waardes nie. Mary Campbell se lot moet maar swaar en moeilik wees soms. Sy boek *Taurine Provence* het verskyn (hy gaan my 'n kopie gee) en sy nuwe digbundel *Flowering Reeds* is in die pers. Hy vertel my hy skrywe sy outobiografie agterkant – voorkant – begin by die end, en dat my naam in die eerste paragraaf verskyn.³⁷¹

³⁶⁹ “Pornografiese film” (Frans).

³⁷⁰ Volgens Peter Alexander se biografie oor Roy Campbell, *Roy Campbell a critical biography* (1982), het die digter gereeld siek geword wanneer ook al Mary hom agterlaat terwyl sy op oorsese reise gegaan het. Mary was op verskeie geleenthede ontrou aan Roy, soms selfs met van sy vriende, en sy het geen geheim daarvan gemaak nie. Dus, wanneer sy vrou op reis gaan, het die pyn van verraad hom fisies aangetas. (Alexander, 1982 bl. 114.)

³⁷¹ Dit is egter nie die geval in die gepubliseerde weergawe van *Broken record* (1934) nie.

Woensdagmôre kom daar ses *Adamastors* aan – ’n nuwe uitgawe van Faber en Faber. Hy sê toe dadelik “Wat de hel maak ek met die goed? Ek gaan een vir jou broer stuur.” Hy het dit toe ook aan François gestuur geteken “from his admirer Roy Campbell” – en met ’n inskripsie uit ’n Spaans-Amerikaanse digter, met die bedoeling om François moed te gee wanneer hy hom onwaardeer,³⁷² alleen en klein van talent voel. Dis ’n aksie³⁷³ tipies van Roy Campbell. Jy moet *The Georgiad* lees. Dit is werklik skitterend, die enigste groot hekeldig in moderne Engels. Here Jesus, dis kwaai, en verpletterend.

Edgell Rickword³⁷⁴ se gedigte is hoewel swaar, baie goed. Ek dink dis die moeite werd om sy eerste edisies te probeer kry. Campbell het daarin geslaag om my te oortuig dat Wyndham Lewis een van die werklik min groot figure is in die letterkunde vandag en dat juis daarom hy negeer word.

Probeer die *Apes of God* lees. Dis swaar, maar moeite word ryklik beloon. Ook W.B. Yeats³⁷⁵ se later werk. (Roy Campbell: “die enigste Engelse digter waarvoor ek my hoed afhaal”). Ek lees nou Paul Valery,³⁷⁶ die Franse digter. Hy is wonderlik, miskien die grootste digter van ons tyd.

Het jy ooit Dante se *Inferno* geles? Dit is magtig! Nou die aand lees Roy Campbell Canto.³⁷⁷ Die trane het in sy oë begin swem en ek was lank laaste so geroer. Die Engelse vertaling deur Carlisle in J.M. Dent se Temple Classics edisie is baie goed. Jy moet dit sekerlik kry. Die Italiaanse teks is langsaan en jy sal dit maklik kan

³⁷² Volgens Suzanne Fox het François gereeld neerslagtig geraak oor sy werk en getwyfel aan sy talent. Hy was nooit iemand wat graag sy werke wou vertoon of vir ander mense (sy familie inkluis) wys nie.

³⁷³ Die woord “aksie” word gebruik as direkte Engelse vertaling, maar wat Krige eintlik wou skryf, is die woord “gebaar”.

³⁷⁴ Krige verwys hier na John Edgell Rickword (1898-1982), Engelse digter, joernalis en kunskritikus. Rickword se werke sluit in *Invocation to angels* (1928) en *Twittingpan and others* (1981).

³⁷⁵ William Butler Yeats (1865-1939), Ierse digter en dramaturg. In 1923 word hy bekroon met die Nobelprys vir Letterkunde. Yeats word beskou as die leier van die Ierse letterkundige renaissance. Van sy bekendste werke sluit *The wind among the reeds* (1899) en *A full moon in March* (1935) in.

³⁷⁶ Ambroise Paul Toussaint Jules Valéry (1871-1945), Franse digter, skrywer en filosoof. Hy word deur sommige kritici beskou as die laaste Franse simbolis. Van Valery se werke sluit *La jeune Parque* (1917) en *Tel quel* (1943) in.

³⁷⁷ Krige spesifiseer nie watter Canto nie.

volg. Het jy al Marlowe, Dryden³⁷⁸ en Webster³⁷⁹ gelees? Roy Campbell was verbaas om van al my onkunde te verneem. “Christ you are a lucky person”, het hy gesê. “I wish all those things were waiting for me.” Saterdag is ek toe daar weg. Hy was beter en Mary Campbell sou die volgende dag opgedaag het.

Sondag het ek weer gespeel. Olraait, maar niks besonders nie. Ek het nog nie een werklik soos van ouds skitterende vertoning gegee nie. Ek sluit my portret in, wat jy maar asb. moet terugstuur. Dit is al te fraai en liefies, nie waar nie? Here, al die onskuld wat daar skuil in hierdie jakkalsbakkies van my! Ek is nog altyd alleen, hoewel die jong vrouens van ’n paar van my maters af en toe al te vriendelik is. Ek het ook groot lus, maar jy weet vir wyfies met goue ringe om hul vingers en mans wat miskien rewolwers vir speelgoed rondra, is ek maar skrikkerig. Ek het nog nie een jong Marseillaise ontmoet nie.

Saterdag het ek ’n tjek gekry vir amper £5 vir my casino-artikel³⁸⁰ en ’n Mérimée vertaling.³⁸¹ Ek hoor die straf-neersetting bydrae³⁸² is ook gepubliseer. Al die ou mofskopies kom nog in die kraal. Ek gaan nou ’n heel paar ander artikels skrywe. Miskien kan ek dan nog by jou aansluit vir Kersfees. Wat is jou planne? Elke dag as ek my aantrek, herinner ek my aan jou. Ek hoop ons sal mekaar gou weer sien.

Met die rympies aanmekaarstringel vorder dit taamlik, maar baie trapsoetjies. Ek het een gedig klaargemaak, en werk nog altyd aan die ander ellendige lang een – wat nog ’n maand of twee sal neem. Verder peuter ek weer aan die kwatryne. Ek het hul weer oorgelees en idees en begin-brokkies vir ’n hele klomp nuwes – heeltemal oorspronklikes – het my in die kop gekom.

³⁷⁸ John Dryden (1631-1700), Engelse dramaturg en digter wat as een van die bestes van sy era beskou word. Dryden het sowat dertig toneelstukke geskryf. Die bekendstes onder hulle *Secret love, or the maiden queen* (1667) en *Absalom and Achitophel* (1681).

³⁷⁹ John Webster (1580-1634), Engelse dramaturg. Bekend vir sy werke *The white devil* (1612) en *The dutchess of Malfi* (1614).

³⁸⁰ “Slagoffers van die dobbelmanie”, wat in *Die Huisgenoot* van 23 September 1932 verskyn.

³⁸¹ Prosper Mérimée (1803-1870), Franse prosaïst. Bekend vir sy werke *Chronique du règne de Charles IX* en *Carmen* (albei 1829). In *Die Huisgenoot* van 9 September 1932 verskyn Krige se vertaling van Mérimée se “Die Pêrel van Toledo.” Dié verhaal handel oor twee rykshere wat tot die dood toe baklei om die hart van die pragtige Aurire van Vargas (bekend as die Pêrel van Toledo) te wen.

³⁸² Krige se stuk “Vreeslike verbanningsoord” verskyn in *Die Huisgenoot* van 30 September 1932.

Onthou jy nog, Bokkie, wanneer Aunt Lydia van Niekerk³⁸³ gesterwe het? Snaaks, nou die middag was sy die hele tyd in my gedagtes. Dit was 'n somber stemming waardeur die breë, goudbruin herfsblare van die platane bome gedwarrel het. Toe het ek *Madchen in Uniforme* gesien.³⁸⁴ Dit was pragtig, so aangrypend dat ek amper aan die huil gegaan het. Toe is ek die Vieux Port in waar 'n straatorrel gespeel het. Die beeltenis van Aunt Lydia het al sterker geword, en daar het 'n vers in my droewe gedagtes begin vorm vat. Dit was eenaardig, vreemd, onbeskryflik.

Wanneer het sy gesterwe? Was dit in September 1929, net toe die lente begin het? Weet jy miskien?³⁸⁵

Baie dankie vir daardie twee files en vir Pienaar se boek.³⁸⁶

Vrydag – Ek moet darem nou hierdie brief klaar maak wat ek meer dan 'n week gelede begin het. Vanmôre 'n tjek van £4 18 6 vir my Casino-artikel gekry. Verder word die rolprent artikel³⁸⁷ ook geplaas. Ek het dus amper £12 in 3 weke gekry. Verder het ek nog 'n dosyn artikels wat ek kan skrywe. Nie sleg nie. Nog 'n voorbeeld van Viljoen se brouery. Hy verander mos al my titels. “Doolhof vir dobbelaars” word “Slagoffers van die dobbelmanie” (dit gee dit meteens die karakter van 'n godsdienstige traktaatjie. God, ek is mos geen predikant nie). “Wagting op die lange dag...” word “Astrante Rolprent” ens. “Doolhof vir dobbelaars” het hy so gesny en omgekrap dat daar geen verband meer is nie, en ek amper skaam word as ek dit lees. Verder word “Strafeilande van die dood” – “'n Verskriklike strafkolonie”.³⁸⁸

³⁸³ Lydia van Niekerk, professor aan die Universiteit van Stellenbosch.

³⁸⁴ *Madchen in Uniforme*, 'n Duitse rolprent wat in 1931 verskyn, onder regie van Leontine Sagan (1889-1974).

³⁸⁵ Van Niekerk het in Augustus 1929 gesterf.

³⁸⁶ Krige verwys hier na E.C.Pienaar se bloemlesing *Digters uit Suid-Afrika*, wat in 1917 verskyn en tot 1947 veertien keer herdruk word. Dit is 'n bloemlesing wat Pienaar se konserwatiewe benadering van die letterkunde uitdruk.

³⁸⁷ Op 14 Oktober 1932 verskyn Krige se artikel “Rolprent aspirante” in *Die Huisgenoot*. In hierdie artikel skets hy die lang gewag van arm mense uit veertien Europese volke wat die “bloedig vervelige proses” moet ervaar van om die heel dag te sit in die hoop dat die rolprentregisseur hulle sal kom roep om as byspelers in 'n film te speel en sodoende een pond per dag te verdien. Die gewag is egter verniet, aangesien niemand van hulle versoek word om in die film te verskyn nie.

³⁸⁸ Hierdie artikel, wat onder die titel “'n Vreeslike verbanningsoord” gepubliseer word, verskyn in *Die Huisgenoot* van 30 September 1932. In hierdie stuk vaar Krige uit teen die “gruwelike en barbaarse” toestande van die Franse strafkolonie in Frans-Guiana.

Maar dis maar kleinsielig om te kla teen iemand wat my van sigaretgeld voorsien.³⁸⁹

Baie dankie vir Pienaar se boek.³⁹⁰ Ek lees dit sorgvuldig deur. Jan Celliers³⁹¹ is 'n regtige goeie digter. “Die vlakte” is skitterend en ook andere. Mens kan nie help om hom te admireer nie. Ek het gebewe toe ek hom gelees het, nie soseer om die skoonheid van sy vers nie, maar om die gees van die man, so Afrikaner, so eg, so suiwer – om die beeld van my eie land wat sy werk opgeroep het, om die gevoel wat daar skielik in my opgekom het, die gedagte aan die pad wat daar voor my lê, aan die aandeel wat ek gaan neem in die diens (die grootste diens, miskien, wat om sy behoefte kan verrig word) van my nasie.³⁹² Iets maar swaar om te beskrywe. Dus sal ek dit maar daar laat.

Totius se waarde word erg oordrewe, meen ek. Langs die fors manlike stem van Celliers klink dit soos 'n swak gestamel.

Dankie ook vir die nuwe *Nuwe Brandwag*.³⁹³ Dat hy niks van my bevat het nie, het my geensins verras of teleurgestel nie. Ek word al dikvel. Vir 'n lang tyd sal ek maar alleen moet aansukkel. En dan? Dan sal dit interessant wees om te sien wat gaan gebeur. Daardie storie van die Hobsons³⁹⁴ – Ek sal nie eers probeer om dit te

³⁸⁹ Krige skryf hier “gesien”, maar dit is duidelik 'n verskrywing.

³⁹⁰ *Digtters uit Suid Afrika* (sic) (1917).

³⁹¹ Johannes François Elias (Jan) Celliers (1865-1940), Afrikaanse digter, skrywer en dramaturg van die Tweede Afrikaanse Beweging. Van sy bekendste werke sluit in *Die vlakte en ander gedigte* (1908), wat 'n paar weke ná Totius se *By die monument* verskyn en wat dus saam met Totius die Tweede Beweging inlei. In 1911 sien sy *Martjie* die lig. Hierdie werk handel oor die onuitgesproke liefde tussen twee karakters (Roelf en Martjie) wat eers in hulle sterwensuur bely word. Dit word beskou as die eerste uitvoerige epiese digwerk in Afrikaans. Celliers het veral geskryf oor die rustige, ongekompliseerde Afrikaanse boerelewe.

³⁹² Hier kry die leser te make met Krige se sterk gevoel van patriotisme wat tydens sy verblyf in Europa by hom vlam vat. Alhoewel die skrywer nooit heeltemal saamstem met die politiek in sy land nie, dra hy hierdie gevoel deur die res van sy lewe met hom saam.

³⁹³ *Die Nuwe Brandwag*, September 1932.

³⁹⁴ George Carey Hobson (1890-1945) en sy broer Samuel Bonnin Hobson (1888-1965), twee Engelssprekendes wat in Afrikaans geskryf het. Die Hobsons het veral oor die dierelewe geskryf. Vir hul werk *Kees van die Kalahari* ontvang hulle in 1930 die Hertzogprys vir prosa. Hulle publiseer ook *Op die voorposte* (1932) en *Aan Jannie* (1943). Die verhaal waarna Krige verwys, is “Aasvoëls”, 'n kortverhaal oor 'n diamantdief wat op vlug gaan nadat hy 'n delwer vermoor het en dan op die oop vlakte sterf, wat in *Die Nuwe Brandwag* van September 1932 verskyn.

vergelyk met daardie twee kortverhale wat hul van my het nie – dié omtrent die kelnerinne en die jong man in die trein.³⁹⁵

Dit is nie groot praat nie, ou broer, slegs wat ek weet is die waarheid, en selfvertroue.

Bly om te hoor jy speel so lekker voetbal. Vertrou en hoop jy sal jou plek los speel.

Ek is nou vol vuur, so vol selfvertroue niks, niks, nie die ergste ontmoediging sal my van stryk en van my pad bring nie – niks. Net die Dood. En ek meen hierdie drang en selfkennis is geensins iets kunsmatig nie; maar waaragtig, durend, gegrondves. Ek is by die begin, op die drumpel. Wêrelde van werk en studie lê my voor. In 10 of 20 jaar tyd sal jy sien wat ek voortbring.

Nog later –

Ek het nou net weer die gedig oorgelees, en voel minder vol selfvertroue en optimisme vir die toekoms... Die vers klink maar taamlik stronterig. Ek is sat en siek daarvan. Dus gaan ek nie verder daarvoor praat nie, en dit maar dadelik wegstuur na jou.

Die titel “Mal du Monde” is miskien kunsmatig. Mal du Pays beteken – heimwee, verlange na jou land en tuiste. Mal du Monde dus in hierdie geval: verlange na die wêreld – met die nuanse daarby van iets soos mal du siecle: siekte van die tyd. Ek moet probeer ’n nuwe titel kry.

God ek moet end kry. Hierdie brief is reeds in vier dele geskrywe.

Liefde en groete aan al die ou kennisse.

Uys Krige.

Brief 20

Etablissement J. Talles,
592 Avenue du Prado,
Marseille.
26 November 1932.

Liewe ou Bokkie,

³⁹⁵ Laasgenoemde is ’n verwysing na “Die stad”, ’n kortverhaal wat in 1940 opgeneem word in *Die palmboom*. Dit is onduidelik wat die ander verhaal is waarvan Krige hier praat, aangesien hy glad nie weer in *Die Nuwe Brandwag* publiseer voordat dié tydskrif aan die einde van 1933 gestaak word nie.

Baie dankie vir jou laaste twee briewe. Jou briewe is altyd een van die allerplesierigste gebeurtenisse van die week vir my. Jy weet nie hoe hul my opbeur en die hart verwarm nie (om nie eers melding te maak van die genot wat dit my verskaf om 'n sterk, gesonde, reguit Afrikaans te lees nie).

Jou laaste een het ek eers gister ontvang daar ek die week by die Campbells deurgebring het. Ek hoop egter dat hierdie geskrif van my – wat maar kort en skraal van inhoud sal wees – jou sal bereik nog voor jy die kille Albion verlaat vir 'n gasvryer, geselliger oord. Ek sal jou maar die nuutste nuus kort en saaklik, broksgewyse meedeel.

Ek het 'n verdere 360 francs vir die rolprent artikeltjie ontvang – dus van ek in Marseille is omtrent £17 ontvang. Hiervan het ek 800 francs oor. Maar ek het baie onkoste elke dag. Ek gaan egter van nou af baie trapsoetjies lewe. Ek is verdomp lui, het nog net *een* artikel geskrywe van ek hier is – hoewel ek stof tot 'n dosyn het. Het 'n brief van Franken gekry oor “Medelye”³⁹⁶ wat my opgewonde gemaak het en jou oordeel bekragtig het. Ek kwoteer uit sy brief: “Dit toon merklike, nee selfs verbasende vooruitgang op die laaste wat jy my gestuur het... dit is amper Proustiaans. (Ek het nog nie 'n blaai Proust³⁹⁷ gelees nie, maar dit klink soos 'n kompliment). Ek glo as jy deur gaan in hierdie rigting kan jy veel bereik... Hoe beny ek jou jou talent en jou lewe! Ek voel my vereer dat jy prys stel op my oordeel...” ens. Verder stem hy saam met my omtrent Viljoen – sê hy is “magtig dom-verwaand en vervoos”. Hy gaan “Medelye” vir die assistent redakteur gee wat lyk of hy ontvanklik kan wees vir iets goeds.

Dis goeie nuus. Jy onthou my twyfel omtrent die storie. Franken kom vir die vakansie Frankryk toe, en ons sal mekaar hoogs waarskynlik ontmoet... 'n gebeurtenis waarna ek vooruit sien.

³⁹⁶ Krige se kortverhaal “Medelye” word in *Die Huisgenoot* van 26 Mei 1933 gepubliseer. Dit handel oor 'n gesofistikeerde man, Michael Fairford, wat teen sy wil kennis maak met 'n kelner genaamd Mally, wat deur Fairford van die staanspoor beskou word as iemand met 'n “swak karakter”. Fairford word egter ontugter deur hierdie kelner se talente wat veel verder strek as net maaltye bedien. Dit blyk duidelik dat Krige se gereelde besoeke aan restaurante en die kelner-vriende van wie hy in sy briewe skryf, 'n groot indruk op hom gemaak het.

³⁹⁷ Marcel Proust (1871-1922), Franse skrywer wat sy erkenning eers ná sy dood ontvang het, aangesien sy werke sterk seksuele en vir baie lesers perverse ondertone gedra het. Van sy bekendste werke sluit in *À la recherche du temps perdu* (in Engels vertaal as *In search of lost time*), 'n enorme werk uitgegee in sewe uitgawes tussen 1913 en 1927, asook *Jean Santeuil* (postuum 1953).

'n Engelse skilder wat 'n huis het in Parma,³⁹⁸ hoofstad van Majorka, een van die Balearic³⁹⁹ Eilande, was die ander dag hier om my te sien – en wou hê ek moet by hom kom bly – vir die hele winter! Ek het egter geweier, daar ek nie kon troubreuk pleeg jeens die klub nie. Die uitnodiging bly egter oop en ek bid en hoop om wanneer ons vriendskaplike wedstryde het vir 'n twee of drie weke die see in 'n vragsepie oor te steek. Met Krismis sal daar 'n hele societ ⁴⁰⁰ daar wees, w.o. ook Beverley Nicholls,⁴⁰¹ vir wie se werk natuurlik ek nie die minste respek het nie, maar wat, so verneem ek, baie amusante geselskap is. – Dit sal heerlik wees daar in Palma, verbeel jou met die son so warm dat jy in die blou see kan swem.

Mythraic Emblems wat binnekort sal verskyn het Roy Campbell toe ek daar was klaargemaak. Hy het dit my gelees. Hul is pragtig, hoewel effens moeilik – miskien die beste werk wat hy nog gedoen het. Dit was baie aangenaam daar. Ek begin nou 'n Franse boek vertaal, deur 'n vriend van hom. Dit sal onder Roy Campbell se naam verskyn. As die boek klaar vertaal is kry ek £25 en 'n helfte van die 10 persent Royalties daarna.⁴⁰² Dis 'n boek oor 'n bul op die Camargue. Miskien word dit nog “best seller”. Met die vertaling sal dit maar broekskeur gaan. Maar met die £25 sal ek verhuis na Spanje vir die somer miskien – en wil ek verder 'n kontrak met *Die Burger* en *Huisgenoot* sluit vir £4 of £5 gereeld per maand, ook miskien met *Die Volkstem* in Pretoria deur bemiddeling van my Vriend Boelen.⁴⁰³

Oor Fran ois se toekoms wil ek nog met jou praat voor jy teruggaan na S.A. Wat dink jy van die plan dat hy na Europa kom, by my aansluit⁴⁰⁴ – *mits* Pappie hom £6 of £7 per maand kan gee? Dan sal ons mekaar opdons – en die hele wêreld verower! Maar dis 'n saak waarvoor veel gewik en geweeg word! En alles is wat my betref so onseker.

³⁹⁸ Krige bedoel hier Palma, die hoofstad van Majorka.

³⁹⁹ Baliariese Eilande.

⁴⁰⁰ “Geselskap” (Frans).

⁴⁰¹ John Beverley Nichols (1898-1983), Engelse skrywer, dramaturg, joernalis en komponis. Nichols se werke is geskryf vir die groter massas. In sy leeftyd het Nichols meer as sestig boeke en dramas geskryf. Van sy bekendste werke sluit in *Down the garden path* (1932) en *Death by slow music* (1956).

⁴⁰² Dié boek (wat nie nader geidentifiseer word het) het nooit verskyn nie.

⁴⁰³ A.M. Boelen, 'n Nederlandse vriend wat Krige tydens sy verblyf in Johannesburg gemaak het.

⁴⁰⁴ Krige gebruik hier die woord “insluit”.

(*Mythraic symbols* is die sewe swaarde waarmee Mithras⁴⁰⁵ in die Persiese mitologie die bul gedood het, en Campbell bring dit in verband met sy eie stemminge en digterslewe). Hart Crane⁴⁰⁶ se gedigte is eersteklas, maar ek dink nie dis eintlik noodsaaklik om dit aan te koop nie.

Baie dankie vir die lemme en al die kiekies – almal het veilig aangeland. Ek hoop van harte jy kry daardie betrekking en Blommaert⁴⁰⁷ is verstandig. Daardie ideaal van jou het my volste ondersteuning en bystand. So 'n werk is broodnodig – van iemand met 'n grondig tot in sy diepste indringende kennis van die bronne – alles tot dusver, meen ek, in daardie rigting is slegs peuterwerk. Here bewaar jou van skoolhou! Maar ek meen dit sal jou nie te beurt val nie!

Die kiekies is fyn. Dit doen die hart goed om te hoor van al Stellenbosch se sukses op die sportgebied. Ek werk nog aan die gedig oor die Storm⁴⁰⁸ – dit word langer en al hoe langer, en kruip stadig soos 'n slak vooruit. Op plek-plek is dit baie goed, meen ek somtyds, beste van sy soort wat nog in Afrikaans verskyn het, behalwe vir Jan Celliers se “Vlakte”. Die matrose kots nie meer nie – hul maak gulp los en *pis* (met 'n sissende geluid) oor die wêreld. Hul is so dronk, so soos kinders, dat hul probeer hul name teken met die pee-strale op die sypaadjie van daardie eng hemelstraatjie – 'n Rabelaiseaanse⁴⁰⁹ verfraainkie [sic] tot my Storm wat nóg deur

⁴⁰⁵ Mithras is die mitologiese god van soldate en handelaars. Hy is 'n Persiese (vandag Iranese) god, maar sy oorsprong word gevind in Indië, en strek so ver terug as 1400 v.C. Die waardestelsel van Mitraïsme is gebou op waarheid, eer en dapperheid. Volgens legende het Mithras 'n bul gevang en na sy grot gesleep, waar hy dit met sewe swaarde gedood het om aan die mensdom te offer. Vanuit die bul se lyf het alle kruie en plante hul oorsprong, terwyl sy bloed geboorte gegee het aan die wingerd en sy semen die oorsprong is van diere.

⁴⁰⁶ Harold Hart Crane (1899-1932), Amerikaanse digter. Crane het sy lewe lank gesukkel met sy homoseksualiteit, en hy het hierdie stryd uitgedruk in sy poësie. In 1926 debuteer hy met *White buildings*. Terwyl Crane werk aan sy tweede bundel *The bridge* raak hy egter erg depressief en begin die digter baie drink. *The bridge* word in 1930 swak ontvang deur die media, en gevolglik het Crane homself as 'n mislukking beskou. In 1932 pleeg hy selfmoord.

⁴⁰⁷ Willem Blommaert (1886-1934), Suid-Afrikaanse geskiedkundige en akademikus. In 1926 word hy aangestel as professor in Geskiedenis aan die Universiteit van Stellenbosch. Tydens hierdie jare in Krige en Bokkie se briefwisseling is Blommaert voorsitter van die Universiteit se senaat.

⁴⁰⁸ Krige verwys na sy gedig “Wolke van die storm”, wat in Desember 1934 tydens een van sy reise verlore gaan en dus nooit gepubliseer word nie.

⁴⁰⁹ Krige verwys hier na François Rabelais (1494-1553), Franse dokter en skrywer wat bekendheid verwerf het met sy romans *Pantagruel* en *Gargantua*. Laasgenoemde is in 1534 gepubliseer, maar die datum van *Pantagruel* is onbekend.

Snyman⁴¹⁰ nóg deur Pienaar⁴¹¹ ten volste waardeer sal word... Dis 'n mengsel van vry vers... brokstukke suiwer gerymde liriek en “sesvoetige ‘blank verse’” – alles deurmekaar al na gelang die storm my verbeelding op hol jaag. Dit is jeugdig vrolik, 'n soort dronknes vir al die stout knapies van my verbeelding. Maar wag, volgende keer stuur ek dit vir jou en Krisjan en as ek nie klaar is nie, ten minste stukke daarvan. Verder het ek ook met oneindig[e] gesukkel van my jeugvers verbeter. Hier is die epigram waaroor Eerwaarde Nico Uys⁴¹² destyds so verontwaardig was en waarop Dr Lydia⁴¹³ en Abraham Jonker⁴¹⁴ my felisiteer het. Ten minste die hersiende, verbeterde 1932 model daarvan:

GRAFSKRIF

Hier rus die vrolike Piet Scheepers nou ...
 Hul sê hy was 'n suiplap, het hom doodgedrink.
 Hy had 'n vuisslag soos 'n hamerhou! ...
 Hy was 'n man! Hy was my vriend, het ek gedink
 En dat hy saam met Noag bo sy wynkan klink.

Ek sien Nico Uys gaan trou. Dit sal my geensins verbaas nie as ek verneem dat op die aand van alle aande hy so vol van Madonne-verering was en digtersideale omtrent die liefde, dat hy sy pligte van bruidegom nie nagekom het nie, nl. om haar goed en lank en volledig los te steek nie. (Wat dink jy? met al daardie rooi Uysbloed behoort hy 'n eersteklas ruiters te wees, maar jy weet hoe die bloed verwater het in die laaste tyd...)

Ek stem heeltemal saam omtrent die onwenslikheid van Parys vir François vir meer dan 'n week of drie.

Ek is bly jy het van daardie vers gehou, dat jy dit eerlik, waaragtig deurvoel gevind het – ek is bly, baie bly – maar ek was taamlik seker dit sou 'n sterk indruk

⁴¹⁰ Dwight Randolph Snyman (1891-1978), leraar en kategeet van die Nederduits Gereformeerde Kerk op Stellenbosch. Hy is die stigter van die ortodokse blad *Die Ou Paaie* (1926-1932) wat oorgaan na *Die Gereformeerde Vaandel* (1933-1959).

⁴¹¹ E.C. Pienaar.

⁴¹² Nico Uys, taaldosent by wie Krige klas geloop het aan die Universiteit van Stellenbosch. Die skrywer het egter dié dosent se lesse erg vervelig gevind. (Kannemeyer, 2002, bl.89.)

⁴¹³ Prof. Lydia Van Niekerk.

⁴¹⁴ Abraham Hendrik Jonker (1905-1966), Afrikaanse joernalis, skrywer, kritikus en politikus. Jonker het as joernalis gewerk by *Die Huisgenoot* en tydens die jare Dertig het hy sy belangrikste werke gepubliseer, onder meer *Die plaasverdeling* (1932) en *Die trekboer* (1934). Jonker dien ook later op die bestuur van die belangrike groep Kaapse skrywers se Vereniging vir die Vrye Boek.

maak by enig toehoorder. Dit is slegs die eerste kopie. Ek het reeds verskeie verbeterings aangebring. Daar is nog heelwat aan te timmer. Snaaks ek het aan Ruitersbospas gedink met die skrywe, maar dit nie ingesluit daar ek dag ek moet die gevaar van oorlaai en te veel volprop vermy.⁴¹⁵ Lees dit vir Krisjan. Baie bly is ek, sê ek weer, dat my “geskenkie” jou plesier verskaf.

Kyk, ek het nog baie om te skryf, maar gaan end. Krisjan se brief was my baie welkom. Dit het my ’n diep genot gegee. Bedank hom voorlopig daarvoor. Later skrywe ek hom volledig. Totsiens kuier lekker, ou broer – en skrywe gou!

Die foto waarvan ek gepraat het was een van my wat in die koerante verskyn. Ek het egter vergeet om dit in te sluit. Sindsdien het daar ook twee ander verskyn. Sal jou later een stuur. Sluit jou ’n kiekie in. Dink jy ek is ’n bleddie fool om vir Levson se foto terug te vra?

Brief 21

Establissement J. Tallès,
592 Avenue du Prado 592,
Marseille.
November 1932.

Dearest Sannie,⁴¹⁶

How nice that name looks on the white paper. I have not written it for many months. And it sounds sweet to the ear. Of course, it is also Mammie’s.

Your letters are a joy and a consolation to me. I am not a good correspondent, and there are few people who have such humanity as you and Dorothea to write even when they get no answer. So I do not often get news from S.A. Letters warm the heart when they are from those one likes and one is alone and very distant.

What have I to tell you? That, taken all in all, this life is rather marvellous and exciting? Yes, decidedly. Often I am depressed and melancholy; moods difficult of explanation. At other times I am sick for S.A. I suffer from *mal du pays*,⁴¹⁷ as the

⁴¹⁵ Hier skryf Krige aan Bokkie oor sy gedig “Tram-ode”. In die eerste gedeelte van die gedig, wat met die reël “Daar is ’n haltjie Dwaal” (*Versamelde gedigte*, bl. 48) begin, noem Krige “Ruitersbospas”. Uit hierdie brief gewaar mens dus die wortels van ’n gedeelte van een van Krige se belangrikste gedigte.

⁴¹⁶ Krige se troetelnaam vir sy suster Suzanne.

⁴¹⁷ “Verlange na jou tuisland.” (Frans).

French say. But mostly I am happy as a king. I constantly meet new people, see new things. The world is strange and interesting and most times I see it, I suppose, out of the eyes of a kid or a discoverer. Pray God I don't lose that particular, unpractical vision. Sometimes a little thing happens – and I get lyrical and go soaring up – to cut capers if it is night with the stars.

All of which is hardly interesting. Anyway...

Europe remains marvellous. It has meant a great deal to me. I am convinced that it has put my feet definitely on the steep and difficult way towards becoming a decent, serious writer. This part of France, Provence, I have come to like a great deal. It is the sun, I suppose, the blessed sun, source of creation, benevolent God!

Although I am still lazy I am working at my Afrikaans verse. In this I am serious, terribly serious. However lyrical or rhapsodical one's poetry may be, the career or metier of poet is for the poet himself a constant process of self-discipline, self-immolation, self-abnegation.

Words! O God, they drive me mad. They are continually running away with me and if I don't pull hard at the reins the old cart always goes flying "kop-oor-gat". All of which is rather obscure and very dull.

Recently I have met a number of interesting people – Aldous Huxley lives in Sanary during the summer. I visited them four or five times. A charming man, rather quiet, painting, reading, studying, living apparently by a secluded life. Nothing slapdashily clever about him of course... but when he speaks he speaks with profundity. His wife is Flemish. They have a lovely home and a lovely boy. He is busy with a new novel; has just published Lawrence's letters. He was charming to me, a perfect stranger, and I have an open invitation. This is a very bad sketch of the man, but it is Sunday afternoon, and at such times the pen or the brain is scarcely sprightly and can but attempt to chirrup. Moïse Kisling,⁴¹⁸ French painter, whose work I think you know, a gay laughing dog who must have been a terror in his youth. Herzog,⁴¹⁹ German dramatist and communist. A film was made of his play *The Dreyfus affaire*.

⁴¹⁸ Moïse Kisling (1891-1953), Poolse skilder wat Franse burgerskap ontvang het nadat hy tydens die Eerste Wêreldoorlog beseer is terwyl hy in die Franse leër gedien het. Van Kisling se bekendste werke sluit in *The emigrant* (1919) en *Jeune femme* (1935).

⁴¹⁹ Wilhelm Herzog (1884-1960), Duitse skrywer, dramaturg en letterkundige geskiedskrywer. Sy drama *The Dreyfuss affair* (1928) is gebaseer op die politieke skandaal in Frankryk waartydens Alfred Dreyfuss, 'n Franse kaptein van Joodse afkoms, beskuldig word van spioenasie, en later onskuldig bevind word.

Meyer Graeffe,⁴²⁰ German art critic. His books on Cezanne, van Gogh etc are very fine and have been translated into English. Try and get hold of them. I have met a great number of painters, poets, writers – German, French, English, Russian, Italian... the world is crowded with them – the most of them unknown and “broke”, even a student, an Indo-Chinese student at philosophy, very intelligent, who translates André Gide⁴²¹ into Annamite!

The most exhilarating of them all is a South African, Roy Campbell. I could write you pages about the man. His reception of me was incredible. For the first 12 hours of our acquaintanceship we talked and drank without a stop. Then we slept and then we started talking and drinking again. He lives close by in the village Martigues, the Venice of Provence.⁴²² I go to spend a few days with him tomorrow. Single poems of his are now being published in deluxe editions. He is bringing out a new book of poems,⁴²³ his biography,⁴²⁴ [and] two text books on bull fighting⁴²⁵ before the end of the year. You must read his poetry. It is gorgeous stuff.

And now to talk about yourself. Hoe gaan dit nog? Altyd dieselfde liewe mensie? And the little house of happy memory? The words Mountain View always bring echoes to my mind. What are you doing? What is happening in Johannesburg? Do you ever see Skapie⁴²⁶ any more or Maisie or Chris?⁴²⁷ I have heard nothing of Maisie since leaving home except of her marriage.

⁴²⁰ Julius Meier-Graeffe (1867-1935), Duitse kunskritikus en skrywer. In 1927 publiseer hy die boek *Cezanne* oor die bekende Franse skilder en in 1933 sien sy *Van Gogh: A biographical study* die lig.

⁴²¹ André Paul Guillaume Gide (1869-1951), Franse skrywer. Gide word beskou as een van die groot simboliste van sy tyd. Van sy bekendste werke sluit in *Corydon* (1917) en *Le retour* (1946). In 1947 word die Nobelprys vir Letterkunde aan Gide toegeken.

⁴²² In Krige se skets “Die Venesië van Provence” wat in die bundel *Ver in die wêreld* (1951) verskyn, lees ’n mens dat Krige hierdie vergelyking van die twee stede van sy vriend, die visserman Jean Pierre, gekry het.

⁴²³ *Flowering reeds* (1933).

⁴²⁴ Campbell se eerste biografie, *Broken record* (1934).

⁴²⁵ *Taurine provence* (1932) en *Marine provence*, wat egter nooit gepubliseer word nie.

⁴²⁶ Skaap Theunissen, later bekend as N.H. Theunissen. Hy was ’n goeie vriend van Krige, en die twee het ’n woonstel in Johannesburg gedeel tydens Krige se werksaamhede by die *Rand Daily Mail*. Theunissen skryf in 1925 die boek *Marianne*.

⁴²⁷ Maisie Fraser en Christine Dieterlin, twee van Krige se vriendinne wat hy tydens sy verblyf in Johannesburg ontmoet het.

Write me a long letter all about what you are doing, reading, feeling, thinking. Kind regards to Dr. [Franken]. Love to Frieda and an *abundance* of it for yourself.

Uys.

Stop press: I have just read my letter. It is ghastly. Forgive me. I will do better next time.

Brief 22

[Datum onbekend – laat 1932]

[Eerste deel van hierdie brief verlore. Gerig aan Bokkie]

As jy van plan is om Hollandse boeke te koop, dink ek dis beste om nie te veel jou oor die modernes te bemoei nie – wel die digwerk van Kloos, Verwey, van Eeden, Boutens (laasgenoemde is baie goed), Henriëtte van Schalk⁴²⁸ en Hélène Swarth⁴²⁹ – of die prosa van Querido⁴³⁰ en Couperus.⁴³¹

God ek moet Hollands lees. Ek het meer en meer woorde nodig. Maar ek sal dit tot later moet laat wag – eers die groot Engelse en Franse digters klaar maak. Jy weet daar lê 'n ontsaglike hoop werk voor. Dante se *Inferno* is onvergeetlik. Jy moet dit seker lees. My dae is glad te kort of miskien is dit dat ek op die duur maar verdomp lui is.

Dit vorder met die Spaans. As jy Krismis hiernatoe kom, gaan ons miskien na Barcelona... Ek moet in die volgende paar weke 'n half dosyn artikels skrywe. Ek het stof genoeg –

⁴²⁸ Henriëtte Goverdina Anna Roland Holst-van der Schalk (1869-1952), Nederlandse digter en sosialis. Roland Holst het opspraak verwek deur haar politieke uitgesprokenheid. Van haar bekendste werke sluit in *Opwaartsche wegen* (1907) en *De stem die roept* (1936).

⁴²⁹ Stephanie Hélène Swarth (1859-1941), Nederlandse digter en lid van die groep bekend as die Tachtigers, wat die vernuwing van die Nederlandse digkuns aan die einde van die negentiende eeu tot stand gebring het. Haar werke sluit in *Eenzame bloemen* (1884) en *Stille dalen* (1899).

⁴³⁰ Israël Querido (1872-1932), Joodse skrywer en joernalis. Querido het sy lewe deurgebring in Nederland, en sy bekendste werke sluit *Menschenwee* (1903) en sy vierdelige roman *De Jordaan* (1912-1925) in.

⁴³¹ Louis Marie Anne Couperus (1863-1923), bekroonde Nederlandse skrywer. Couperus het 'n enorme hoeveelheid werke gedurende sy leeftyd gepubliseer. Van die bekendste titels uit sy oeuvre sluit in *Eline Vere* (1888) en *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan* (1906).

Dan is daar nog Homerus,⁴³² Vergilius,⁴³³ Horatius,⁴³⁴ al die Grieke en Romeine in vertaling te lees. Jy weet ek weet kop nog stert van hul almal af. Moet nie die *New Statesman* stuur nie. Ek sien dit tog by die Campbells en moet geensins om my ontwil Hollandse boeke koop nie.

Hoe die Grens dit reggekry het om die W.P. te klop, slaan my dronk.⁴³⁵ Het niks daaromtrent gehoor nie. Met £10 per maand sal Stanley Osler op Sanary kan uitkom. Hy kan 'n kamer kry vir 150 of 200 francs per maand. Verder is die maaltye taamlik duur, 10 of 11 francs. As jy kom sal ek hom soontoe neem. Ek gaan Maandag Herbert daar opsoek en ek sal navraag doen hoeveel kos dit per maand in 'n losieshuis alles ingesluit.

Die eintlike oponthoud van hierdie brief is veroorsaak deur die gedig wat ek vir jou insluit. Ek het lank daaraan gesukkel om dit 'n bietjie reg te kry. Dis 'n eienaardige affêre – natuurlik heeltemal rewolusionêr, vir ons letterkunde rewolusionêr, om sy inkleding, sy verwarring, sy nuwe manier om stokou gevoelens uit te druk. Dis 'n ironiese lewensmoeë treurig-om-die-hede-die-verlede-die-hele-lewe en spottend met myself, met my drome, my verlangens, en met die hele mensdom, romanties-realisties, sinies-ontnugterde, snaakse, deurmekaar soort van 'n gedig. Die jukstaposisie van taamlik digterlike taal met plat by die grondse woordgebruik, die wisseling van maat en rym, die gebroke ritmes en rymskemas, die snel verandering van gedagtegang is natuurlik aspres – om des te beter my stemming uit te druk. Nee, nie miskien aspres nie, maar spontaan, want 'n stemming is mos so op en af en laag

⁴³² Feite rondom die lewe en werke van Homerus is baie vaag. Dié Griekse figuur het vermoedelik tussen die twaalfde en agste eeu voor Christus geleef, 'n era waarin daar nie geskryf is nie en waaroor dan derhalwe geen vorm van register bestaan nie. Die bekendste werke wat aan Homerus toegeskryf word, is *Ilias* en *Odusseia*. Dit word egter gemeen dat Homerus nooit hierdie werke fisies neergeskryf het nie, maar dat dit eerder mondeling oorgelewer is.

⁴³³ Publius Vergilius Maro, oftewel Vergilius (70-19 v.C.), Romeinse digter en politikus. Vergilius se bekendste werk is die *Aeneas*, 'n epiiese gedig van 10 000 reëls wat die verhaal vertel van Aeneas, 'n Trojaanse held wat vir hom en sy volgelinge 'n nuwe tuisland moet vind nadat Troje in die oorlog verwoes is.

⁴³⁴ Quintus Horatius Flaccus, net bekend as Horatius (65-8 v.C.), 'n Romeinse liriese digter, satirikus en literêre kritikus. Hy word beskou as een van die grootste liriese digters van alle tye. Horatius skep *Odes*, 'n driedelige werk wat handel oor die vreugdes van die lewe, onder meer die genot van drank en geselligheid. Sy laaste werk *Ars poetica*, wat die digkuns sowel as die digter bestudeer, is tot vandag toe 'n invloedryke werk.

⁴³⁵ In die vroeë jare dertig was die kompetisie in die Curriebeker-reeks tussen die Westelike Provinsie en Grens baie sterk. In 1932 deel dié twee spanne die beker, nadat hulle die seisoen albei in eerste posisie geëindig het.

en hoog en deurmekaar, somtyds meer in die vaag versluiserde onderbewussyn dan op die meer of min helder vlak, wêreld oppervlakte, van die bewuste. Maar waarom ek my gedig probeer verduidelik, weet ek nie. Hy het geen pleidooi nodig nie, tenminste nie wat jou betref nie. Dis met 'n waaragtige diepte van gevoel geskrywe. Ek was diep bewoë. Klink dit deur die woorde? Dit ontbreek miskien samehang, maar dis miskien presies wat ek beoog het. Genoeg, lees dit twee of drie keer, en sê my of dit jou getref het of nie.

Daardie is die pad wat ek gaan volg (meeste van die tyd). Om te skrywe soos Kloos of Valéry, of Campbell of Rilke⁴³⁶ of Boutens is nie my eintlike strewe nie. Hul werk is 'n einde, 'n *perfeksie* (weer meer of min). Dis 'n straat, 'n baie mooi een wat doodgeloop het, 'n pad wat 'n mens nie kan volg nie. In daardie rigting is alles reeds gesê wat sê werd is. Daar is geen begin, geen afhaakplek [sic] te soek nie. Ek moet 'n ander weg volg, en dit het ek reeds drie jaar gelede besef. Van hul almal kan ek natuurlik enorm baie leer. Ek is nie te duidelik nie. As ek jou weer sien, sal ek dit volledig bespreek.

Ek sit hier op die Vieux Port te skrywe. Die koms van die aand was wonderskoon, vol dowwe kleure en 'n teer blou skemering. Ek dwaal al twee en 'n half uur hier rond. Ek wens jy kon dit ook gesien het...

[brief eindig]

Brief 23

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues,
Bouches-du-Rhône,
[Datum onbekend – einde 1932].

[Gerig aan Bokkie. Eerste deel van brief verlore]

Dis nie dat ek mismoedig geraak het nie deur die veronagsaming van swape soos die redakteur van *Die Nuwe Brandwag* en *Die Huisgenoot* nie. (Natuurlik was eersgenoemde bang vir 'n bietjie opregtheid en woorde soos “sperm” – kieme en “gemakshuisies” ens.). Dis net dat ek my ernstig afvra of dit werklik die moeite, die

⁴³⁶

Rainer Maria Rilke (1875-1926), Duitse digter wat bekendheid verwerf het met sy liriese gedigte oor God en die dood. Rilke se grootste werke sluit *Neue Gedichte* (1907), en *Duineser Elegien* (in 1931 vertaal in Engels as *Elegies from the castle of Duino*, deur Mary Campbell se minnares, Vita Sackville-West) in.

opoffering, die toewyding werd is – wat dink jy? (Dis anomalies, ek het eers gesuggereer ek beteken boggerall en nou maak ek of ek heelwat van my eie kragte dink).

Ek gaan my verse stuur aan Nederlandse tydskrifte. Kan jy my die adresse van *Die Nieuwe Gids*,⁴³⁷ *De Stem*⁴³⁸ ens. stuur, veral van Nederlandse blaaië wat minder konserwatief is. Dr Franken het my ernstig aangeraai om die kwatryne na Holland te pos. Kry ek my werk in Nederland publiseer, kan ek op die res skyt in Suid-Afrika – behandeling wat mense soos vriende Viljoen stellig verdien, hoe meer en hoe papper, hoe beter.

(Onthou jy nog hoe ons met die miskoeke op Appelsbos baklei het – en die verdomde Jan Steyn het peperige drolle as skietvoorraad gebruik, en die bruin sous het Lourens se gesig afgetap en van sy kin gedrup – Waar is die wonder en die ou geloof wat ek eens had as kind op Bontebokskloof?).⁴³⁹

Dis genoeg. Ek skrywe jou aan die end van die week weer ’n brief om jou laaste een te beantwoord en jou alles mee te deel wat ek besluit het omtrent François en myself wat betref die nabye toekoms.

Om hierdie ligsinnige brief ernstig te eindig sluit ek jou ’n gediggie – een van die weinige dinge wat ek in staat was om uit puinhoop, as en wrak van die laaste drie en ’n half maande te red. Hier is dit:

DIALOOG.⁴⁴⁰

Stem in die Nag:

My hede is ’n lange donker nag.
 O Tyd, jou tred is slepend, stadig, swaar.
 Versnel jou pas! Maak gou tog, sukkelaar!
 Bring my die skat wat ek van jou verwag!

Skenk aan my drome wat ek steeds getrag

⁴³⁷ *De Nieuwe Gids* en ’n ander Nederlandse tydskrif, *Elsevier*, keur egter Krige se gedigte af.

⁴³⁸ *De Stem*, Nederlandse tydskrif van die prominente Nederlandse kritikus Dirk Coster. Krige sou later gereeld werke in hierdie tydskrif publiseer.

⁴³⁹ Hierdie laaste reël verskyn presies so in Krige se bekende gedig “Tram-ode”.

⁴⁴⁰ Dié gedig word nêrens in Krige se oeuvre opgeneem nie.

het te volvoer, die skone werklikheid!
 Verdelg die onruswee, die smart, die spyt!
 Gee die geluk waarna ek immer smag!

Eggo:

O nimmer sal daar end kom aan jou klag...
 Immer verbitterd sal jy mettertyd
 nog jeremiah, soebat en verwyt:

“O skenk my vir die toekoms moed en krag!
 Die dood wat dreig is donker soos die nag!”

Ja, later, later, sal jy nog verklaar:
 “O wee! die Tyd was ’n sluipmoordenaar
 wat snel verdelg het in die helder dag!”

Raak hierdie gedagte jou? Sê net wat jy daarvan dink. My allerbeste wense vir jou geluk, gesondheid en sukses met die nuwe jaar.

Uys.

Brief 24

Establishment J. Tallér,
 592 Avenue du Prado,
 Marseille,
 [Ongedateerd – einde 1932].

Dearest Dorothea,

You have been a very good friend to me – one of the very best. I have enjoyed your letters, which have come so unfailingly – all of them were charming. Five or six months ago I started a long letter to you. I lost it, however, soon after.

I suppose I should be thoroughly ashamed of myself not writing oftener. But that is my character – to let things go. Nothing in this world changes, least of all one’s nature –

If I have to tell you of all the funny, strange things that have happened to me; the queer, interesting people I have met, I shall have to write you a book. I can, however, give you a few meagre details. I lived in Sanary, a little village near Toulon, for six months – the perfect Bohemian life, with three German painters. I played a lot of Rugby, had a hell of a good time and wrote very little. Every week-end I went away, on long train journeys to play for my club! I travelled to many parts of France. I even went with the club to Paris for Christmas for a week, where I met Bokkie. In April I went to Nice. There in a restaurant I washed dishes and peeled potatoes and carrots for a fortnight. After which I was professor of swimming on the beach for two months. It was most amusing, and I had a little class of kids for physical culture. Then I chucked it after a dispute with my boss or my partner, and took to journalism again to try and earn a decent living.

The French Riviera is rather beautiful, and crowded with the craziest people – of every race, every description, every degree of madness. I was six months at Nice, the most of which I spent lying by the sea in the sun. So you can imagine how bronzed I was. Almost as black as a Xhosa with hair as fair as a Norwegian's ... a pretty picture! Naturally I went all over the Riviera, was often in Cannes, Juan-les-Pins, Antibes, Monaco, Monte Carlo. In the Monte Carlo casino I did not win a *sou*. In fact the most of the six months I was broke – broke as most lords these days, but hardly ever drunk. But I managed to scrape through, and be pretty happy most of the time. And then for two months Bokkie was with me. The sun shone out of a cobalt sky day after day. Sometimes I was drunk with IT – just tiddly with SUN! Then I had a lovely holiday with my old friends in Sanary, where the sun shone fiercely, the sirocco⁴⁴¹ blew warm from the sea, and the palms were always beautiful. (I have written a poem about those palms; perhaps I shall send it to you).⁴⁴² In Nice I had two very good friends. One is Peter Davis,⁴⁴³ a young American author, whose first book *The Opening of a Door* has given him a fair measure of fame and fortune. You must

⁴⁴¹ Die sterk, warm, droë en dikwels stowwerige wind wat in 'n ooswaartse rigting in die gebied van die Middellandse See waai. Die wind voer lug uit die Sahara aan met dikwels hoë temperature.

⁴⁴² Die gedig "Palms before the dawn" wat Krige op 4 Oktober 1932 aan Bokkie stuur (vergelyk brief 18).

⁴⁴³ Krige verwys hier na George Davis (1906-1957), Amerikaanse redakteur en skrywer. Sy enigste boek, *The opening of a door* (1931), is 'n outobiografiese werk wat oor homoseksualiteit handel en het met sy verskyning groot opslae gemaak.

try and read it, but his next book will be better still. He has a villa on the beautiful Cape of Antibes. The other is a young Russian poet – a Baron son of an aristocrat, who fled after the Red Revolution, who along with me tried to get a job as extra on the films. He lives in a little garret, he has no work. He has already published two books of poetry in Russian. And with the help of E.M. Remarque,⁴⁴⁴ his friend, he will publish his first novel in German soon. He is the most beautiful person with delicate, very sensitive features, long, waving, pitch-black hair – and awfully nice, as one says slangily. In his room is a photo of Prince Dmitri, the man who lured Rasputin into his chateau and then killed him with six bullets in the body.⁴⁴⁵

As I have said I tried for about a week or two to get on to the films. It was rather interesting. I was called on to be inspected by the famous German film director, G.W. Pabst.⁴⁴⁶ He looked me up and down. I leaned against the wall unconcernedly. He spoke to me in German, French and English – said: “You must be a Boer”. We had a little chat after which he said: “He will do nicely as a herald in *Don Quixote*”.⁴⁴⁷ In this film Chaliapin,⁴⁴⁸ George Robey⁴⁴⁹ etc are appearing. Unfortunately I had to leave for Marseille before they started filming.

So here I am; a kind of Professional Rugby Player. It is a huge, dirty, very attractive city, with a magnificent port and a notorious, vicious underworld. Of my experiences here I will have to tell you later.

⁴⁴⁴ Erich Maria Remarque (1898-1970), Duitse skrywer. Van Remarque se bekendste werke sluit in *Im Westen nichts neues* (1929) en *Der Himmel kennt keine Günstlinge* (1961).

⁴⁴⁵ Op 31 Desember 1916 word die Russiese monnik Grigori Efimovich Rasputin (geb. 1872), 'n man wat 'n talent gehad het om die siekes en beseerdes te genees en wat met groot invloed in die hof van die Russiese Tsaar Nicholas II gedien het, vermoor deur 'n groep mans, gelei deur Prins Dimitri. Sy moord was as gevolg van sy sterk uitsprake teen die weelderige, ryke lewens van talle van die hooggeplaastes van Rusland.

⁴⁴⁶ Georg Wilhelm Pabst (1885-1967), Oostenrykse filmregisseur. Pabst se filmverwerking van Cervantes se bekende roman *Don Quijote* verskyn in 1933. Hy het drie weergawes van die film geskiet – een elk in Engels, Duits en Frans.

⁴⁴⁷ *Don Quijote*, geskryf deur Miguel de Cervantes (1547-1616), word beskou as een van die belangrikste en invloedrykste romans van alle tye. Die boek is gepubliseer in 1605 en vertel die verhaal van die enigins verwarde boer wat homself 'n ridder ag en op reis gaan om verskeie “avonture” te beleef en sodoende die vrou van sy drome se hart te wen. *Don Quijote* het Cervantes se naam verewig as een van die grootste skrywers in die Spaanse letterkunde.

⁴⁴⁸ Feodor Ivanovich Chaliapin (1873-1938), een van die bekendste Russiese operasangers van die twintigste eeu. Chaliapin het egter slegs in een rolprent, naamlik *Don Quijote*, gespeel. In al drie die weergawes (Engels, Duits en Frans) het hy die hoofrol vertolk.

⁴⁴⁹ George Edward Wade, oftewel George Robey (1869-1954), Engelse musiekblyspel-akteur. Robey het die rol van die komiese karakter Sancho Panza in Pabst se film vertolk.

I am writing quite a number of verses, sometimes in English, mostly in Afrikaans; rarely, very rarely, in French. The *Huisgenoot* and *Die Burger* sometimes publish some of my journalistic stuff. My best short stories however can find no market, as the old folks at home consider them immoral, I think. I want to publish a book of verse some time or another...

I am glad you are learning French. It is a beautiful language, and has a very fine literature, especially its poetry. And I hope you are not neglecting Afrikaans, even more beautiful to my ears – I must end. Lots of love, dear Dorothea. I will try and write soon, sometime.

Uys.

Brief 25

Pension Raynal,
1 Rue de la Providence,
Marseille,
Sondag [Januarie 1933].

My liewe Bokkie,

Net 'n saaklike briefie om jou my huidige posisie bekend te maak, jou die nuutste nuus mee te deel. Het ek jou vertel dat die klub bankrot gespeel het? Alles was in 'n hopelose verwarring, die tesourier het glo geld verduister. Die laaste ses of sewe weke het ons amper nie gespeel nie. Die hele affêre het inmekaar gesak soos 'n geprikte blaas. Wat myself betref is dit die slotsom. Twee weke gelede het ek laat spat van my ou losieshuis. Die klub het nie 'n pennie losiesgeld daar vir my betaal nie, en die mense daar was maar onaangenaam. Ek het nou 'n heerlike kamer by 'n stokou Korsikaanse vroujie wat 'n wonderwerk, 'n soort van engel is. Sy doen alles vir my, rinneweer my soos ek nog nooit rinneweer was nie, sorg en waak oor my soos 'n moeder – die liefste, groothartigste mensie wat ek nog in Frankryk raakgeloop het. Jy moet haar sien – vyf voet hoog. Sy laat my aan Ouma⁴⁵⁰ dink. Sy kan nóg lees nóg skrywe. Oor haar kan ek vir 'n kwartier uitwei...⁴⁵¹ In elk geval ek betaal slegs 120

⁴⁵⁰ Krige se ouma, Maria Magdalena Krige (née Louw) (1856-1951), was getroud met sy oupa Jacobus George Joubert Krige (1846-1920), predikant op Caledon, wat as "Oupa Dominee" bekend was.

⁴⁵¹ Krige skryf hier "uitwy".

francs per maand – uit my eie sak. Die klub het nie meer geld nie. Egter eet ek nog verniet elke dag by die Pension Raynal, sal ek daar kan aanhou my maaltye hê tot einde⁴⁵² Maart of begin April, meen ek.

Dit was my vaste voorneme – ’n ideaal, ’n droom om teen Meimaand my saam met François in Florence te vestig! Ek het ook in hierdie trant aan Mammie en Pappie geskrywe om François dan oor te stuur. Florence, meen ek stellig, is net die plek vir François. Daar is ’n beroemde kunskollege waar François ’n kursus kan volg, *as hy lus het* – om nie eers te praat van die pragtige werk van al die groot meesters in die verskillende galerye nie. François kan nie en moet nie langer in Cathcart leeg, en vir kwaadgeld,⁴⁵³ rond lê nie! Ek meen dat Europa nou vir hom doodnoodsaaklik is, en veral Italië. Here! wat ’n land...

My planne was as volg. Tussen Jan en Mei skrywe vrotsige artikels dat dit bars in Marseille sodat teen Meimaand die geldjies begin instroom en jy kan laat spat Italië toe met François. (Natuurlik gedurende daardie tyd het jy amper geen onkoste nie; losies en kosgeld deur klub betaal ens.).

Nou is alles omvergewerp deur die toeloop van omstandighede. In die eerste plek het ek al die maande wat ek in Marseille was, skaars ’n artikel geskrywe. Jy weet hoe doodgerus en tevrede ek was ná Nice. Gevolg: geen inkomste nie. Op my gemak, het ek eers ná Januarie begin. En die £25 wat ek ontvang het, as gevolg van my arbeid in Nice, het ek natuurlik sorgeloos en vrolik verkwis. (Lewe lekker! die dag van môre is mos verseker). Op die oomblik het ek slegs 150 francs oor. Sien jy mooi helder hoe ek my rieme styfgeloop het? En dan ergste van alles nog, die uiteindelijke donderskoot:⁴⁵⁴ Die bleddie Afrikaanse pond het geval, geval soos ’n loodklip, tot die Here weet waar. Ek verneem dis ’n hele ent onder die Engelse pond. En dit net wanneer *Die Huisgenoot* vir die eerste maal besig was om my in Afrikaanse geld te betaal. Dit beteken dat in die vervolg waar ek eers 124 francs vir my pond ontvang het, ek nou 60 of 70 of so iets sal kry. Verpletterende voorval! En daarmee gepaard gaande het [ek] ’n deel van my klub se steun verloor. Ek het dus laas week aan Mammie hul geskrywe om François nie oor te stuur nie – daar ek skaars hul tot ’n

⁴⁵² Hier skryf Krige oorspronklik “eind”. In die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* van 1921 en 1932 word die korrekte vorm van die woord egter aangedui as “einde”.

⁴⁵³ Krige gebruik die uitdrukking verkeerd deur te skryf “vir kwaadgoed rondlê”.

⁴⁵⁴ Krige skep hier ’n neologisme. Hy wou waarskynlik “donderslag” of “doodskoot” skryf.

dergelike stap kan aanraai wanneer ek self in so 'n benarde toestand verkeer. Ek wou gehad het Mammie en Pappie moet hom elkeen £5 gee. Maar met die Afrikaanse pond na die hoenders soos teenswoordig, sal hy onmoontlik met 10 van hul hier in Europa kan klaar kom.

Luister verder – Albei Mary en Roy Campbell dring daarop aan ek moet by hul kom woon. Hul wou gehad het ek moes reeds laaste week vir goed kom. Ek het geaarsel, die uitnodiging nog nie finaal aangeneem nie. Hul sê albei ek is verspot met my besware. Hul het volop plek, 'n huisie ekstra, ook 'n skuur waarin ek vir myself kan huis opsit, as ek eensaam en ongestoord wil wees. Mary sê om vir een ekstra mond kos te maak, wanneer daar reeds vyf is, maak skaars 'n verskil. Roy sê ek hinder hom nooit in sy werk nie, intendeel is ek 'n invloed te goede. Hy sê hy kan nie verstaan dat ek weifel nie; *hyself* het altyd op prinsiep 'n dergelike aanbod aanvaar. En as [ek] werklik so fyngvoelig is, kan ek hom een of twee honderd francs per maand gee vir die kamer, net om my kieskeurige innerlike gerus te stel... ens. Natuurlik sal dit wonderlik wees om daar by hul te woon. Ek is seker dit sal geen verandering aan ons vriendskap bring nie. Die teenoorgestelde, dit net versterk, vir altyd heg en standhoudend maak. Ek het daardie twee mense diep lief. Aan die een kant, dink ek dis 'n gulde geleentheid – vir my eie ontwikkeling daar onder die invloed en leiding van so 'n man soos Roy, 'n digter as daar ooit 'n digter was. (Ek het reeds oneindig veel van hom geleer, is die Gode dankbaar dat ek hom ontmoet het) – 'n gulde geleentheid verder om die ware Provence te leer ken – alles, sy wonderlike ou geskiedenis, sy invloed – om gedurende enkele maande tenminste van die behaaglike innig strelende intimiteit en vriendelikheid van daardie gesin te geniet. Die Campbells is my twee beste vriende (my drie broers natuurlik uitgesluit). Dis of ek hul vir jare reeds ken. Aan die anderkant dink ek: of dit nie miskien 'n bietjie selfsugtig van my is om my daar te vestig nie... Of dit nie beter sal wees om maar na Italië te gaan, sonder geld, op die goeie geloof, om daar weer die hele ou stry en sukkel, sonder geriewe, allenig, sonder 'n bietjie liefde weer van voor af te begin nie – Jy weet ek is op die oomblik 'n bietjie moeg van al die vagebondeer [sic], van dié plek na die ander, die een treurige kamertjie uit, en 'n ander binne. 'n Bietjie gemak en versorging sal my nie sleg te beurt val nie. (Verskoon my as ek jou die indruk gee dat ek gedurende die afgelope 20 maande soos 'n arme van Gogh of iemand gelewe het... Taken in all, is ek maar taamlik nutteloos, en ek oordrywe heelwat).

In elke geval ek sal heel waarskynlik die uitnodiging aanneem. Let wel, ek sal natuurlik ieder maand aan Mary 400 of 500 francs gee vir die huishouding. Of die meeste van my tjeks wanneer hul eindelijk opdaag. Ek was laaste week drie dae by die Campbells. Dit was heerlik – elke aand om die vuur tot tweeuur in die môre, besig om te klets of hardop mooi prosa of poësie te lees. Oormôre gaan ek weer ’n paar dae om Annatjie, die sewejarige dogter, en my eie verjaardag onder hul te vier.

Wat my Italiaanse plan betref is dit geensins vernietig nie. Ek moet binne die volgende paar maande genoeg artikels skrywe om teen Augus[tus] of September maand te kan vertrek met tenminste 1 000 francs in my sak – vir Florence waar die lewe, so vertel ’n Italiaanse maat, baie goedkoper is dan hier in Frankryk! Dan sal sake nog hierdie voorreg hê dat jy terug in S.A. sal wees om Mammie en Pappie raad te gee. En het jy ’n ordentlike pos, moet jy ook vir François ’n paar pond per maand gee as hy by my is. Miskien is die Afrikaanse pond dan ook ietwat herstel.

Ek is taamlik tevrede met die verse-arbeid wat ek hierdie week verrig het. Pal wou vir jou verjaardag ’n lang brief skrywe en twee lang gedigte wat eindelijk klaar is, insluit. Ek is skielik weer vol hoop en vertroue – dit krioel, lewe en gaan te keer in my gedagte-wêreldjie asof al die stille werkers daar skielik tong gekry het en een of ander groot feesviering voorberei.

Lyne, brokkies gedigte, half gevormde beelde, onvoltooide kwatryne skiet my gedurig die kop in. Ek is seker hierdie plotselinge heropstanding in my is die oorsaak van die rus en stilte en gevoel van voldaanheid en behae wat my nuwe kamer my gegee het, en my geselskap met die Campbells.

Vir die eerste maal in my lewe lees ek gereeld, doelbewus, ernstig, sistematies. Die poësie, die poësie en nogmaals die poësie. Die poësie – Marlowe en Shakespeare⁴⁵⁵ en al die Franse, die klassieke en die modernes – François Villon⁴⁵⁶ bly ’n openbaring. Sy ballades is wonderskoon. Hul bly so in my kop dwaal, ek gaan probeer om ’n paar van hul in Afrikaans oor te sit. Dan Baudelaire en nogmaals Baudelaire – die grootste digter van die laaste eeu. *King Lear* het my diep geroer en

⁴⁵⁵ William Shakespeare (1564-1616), beskou as die grootste Engelse dramaturg van alle tye. Van sy bekendste werke is *King Lear* (1605) en *Twelfth night* (1623). Krige sal albei jare later in Afrikaans vertaal.

⁴⁵⁶ François Villon (1431-1463), een van die grootste Franse skrywers van die vyftiende eeu. Sy bekendste werke sluit in *Petit testament* (1456?) en *Grand testament* (1461). Krige het talle van Villon se gedigte vertaal vir sy bundel *Vir die luit en die kitaar* (1950).

Shakespeare se sonnette⁴⁵⁷ is pragtig. Die poësie is vir my alles, lyk my – en dikwels ’n soort van dronkenskap. Nou eers beseft ek sy werklike waarde en betekenis.

Terloops, ek stuur ’n Franse tydskrif wat jou behoort te interesseer en wat ek reeds twee maande het, en ook ’n getikte afskrif van Roy se bundel wat in Mei gaan verskyn. Lees elke sonnet ’n hele paar maal. Hoewel moeilik, is dit waarskynlik sy beste werk. Stuur dit my dan so gou as moontlik as jy klaar is, of jy kan dit ook vir Krisjan stuur. Maar Here, pasop dat dit nie verlore gaan nie. (Roy tussen meeste van die moderne Engelse digters is soos ’n reus onder dwergies.)

Here Bokkie, ek moet absoluut Hollands lees. Die beseft van hierdie nood groei elke dag sterker aan. My woordeskaf is so gering – ek soek vreeslik vir woorde. Dis veral nodig dat ek Nederlandse poësie lees – die werk van Kloos,⁴⁵⁸ Perk,⁴⁵⁹ Verwey,⁴⁶⁰ Boutens,⁴⁶¹ van Eeden,⁴⁶² die groot modernes bestudeer, maar veral natuurlik die oues – Vondel, Hooft⁴⁶³ – wie is daar nog? Ek het op die oomblik nie een Nederlandse boek nie. Het jy nie vir my ’n Vondel nie? Ek sal hom dan van begin tot end deurwerk. As jy Nederlandse digbundels het, stuur hul my tog asb. Of jy kan my vir my verjaardag ’n bloemlesing koop. ’n Volledige een van die begin af tot

⁴⁵⁷ Krige skryf hier “sonnets”.

⁴⁵⁸ Willem Kloos (1859-1938), Nederlandse digter en kritikus. As kritikus speel Kloos aan die einde van die negentiende eeu ’n belangrike rol in die vernuwing van die Nederlandse poësie in hul stryd teen konvensie en retoriek. Hierdie vernuwing sal later bekend staan as die Beweging van Tagtig. Kloos is veral bekend vir sy pragtige sonnette en die kritiese opstelle waarin hy die beginsels van die nuwe beweging formuleer. Een van Kloos se bekendste digbundels is *Het boek van kind en God* (1888).

⁴⁵⁹ Jacques Perk (1859-1881), Nederlandse digter. Perk was ’n groot vriend van Willem Kloos en het slegs een bundel, *Gedichten* (1882), wat ná sy vroeë dood aan tuberkulose gepubliseer is. Die gedigte wat hy in die siklus *Mathilde* (1882) skryf, word as Perk se beste werk beskou. Hierin verwoord hy sy liefde vir Mathilde Thomas.

⁴⁶⁰ Albert Verwey (1865-1937), Nederlandse digter en kritikus wat ’n belangrike rol gespeel het in die vernuwing van die Nederlandse poësie tydens en ná die prominente Beweging van Tagtig. Verwey was onder meer die redakteur van die tydskrif *De Beweging* van 1905-1919.

⁴⁶¹ Pieter Cornelis (P.C.) Boutens (1870-1943), bekroonde Nederlandse digter. Boutens het deur sy loopbaan die Bybel as inspirasie gebruik en die tema van ’n hoër wese is deurlopend aanwesig in sy werk. Hy debuteer op agtienjarige ouderdom met *Verzen* en sy ander werke sluit in *Carmina* (1912) en *Tusschenspelen* (1942).

⁴⁶² Frederik van Eeden (1860-1932), Nederlandse skrywer en sielkundige. In 1885 debuteer hy met die bundel parodieë *Grassprietjes* en in 1887 sien sy sprokie *De kleine Johannes* die lig, ’n werk wat baie aandag trek. Van Eeden was veral bekend vir sy liefde vir die natuur en sy eenvoudige skryfstyl.

⁴⁶³ Pieter Corneliszoon Hooft (1581-1647), sewentiende-eeuse Nederlandse digter en dramaturg. Sy bekendste werke sluit in *Emblemata amatoria* (1611) en *Henrik de Grote* (1626).

vandag toe – iets soos die *Oxford Book of English Verse* – daar moet wel iets dergeliks in Nederlands bestaan. Dit sal die pragtigste, mees geskikste (sic) geskenk wees. Vondel en die bloemlesing dus is die vernaamste. Ek meen jy het gesê jy het Nederlandse boeke op Oxford. Ek verlang en versmag om weer daardie taal te lees – en sy groot werk, veral nou met my uitgebreide⁴⁶⁴ kennis, my verskerpte insig, my fyner, heelwat verdiepte waardering... (Om gedurig poësie te lees help my baie, met al die Franse lesery rym ek betreklik maklik in Frans wanneer ek lus kry – op ’n lomp, onbehandige manier, natuurlik). – Wat die prosa betref Multatuli se [*Max*] *Havelaar*,⁴⁶⁵ as jy dit het. Maar moet tog nie gaan boeke aankoop om my ontwil behalwe een of twee nie.

Ek moet end en ’n artikel klaar maak. Ek skrywe, *sonder versuim*, voor die 12de.

Hoe gaan dit met die werk?

Uys.

Die “Emblems”⁴⁶⁶ handel oor die insignia van Mithras, die Persiese songod wat die bul gedood het. Daar is die sewe swaarde, die raaf, die skerpioen, die hond ens. – Almal waarvan Roy in ooreenstemming bring met sy eie gemoedslewe. Veral die swaardsonnette is pragtig.

Daardie skoene wat jy my gegee het verrig uitstekende diens. Ek het hul gewoond geraak, dra hul gedurig, is net in my skik.

Hoe gaan dit? Wat lees jy? Werk jy soos ’n bees? En die Rugby? en jou planne? Skrywe gou en dikwels. Ek het ’n Engelse nooientjie,⁴⁶⁷ baie hartstogtelik met wie ek dikwels Adam en Eva se streke uithaal. Dus is my ou liggaamlike onrus en lyding goddank meer of min op ’n end.

⁴⁶⁴ In die brief gebruik Krige hier die woord “vermeerderde”.

⁴⁶⁵ Eduard Douwes Dekker, oftewel Multatuli (1820-1887), Nederlandse skrywer. In 1860 sien sy bekendste werk *Max Havelaar* die lig. In dié roman kritiseer Multatuli Nederland se misbruik van kolonialisme in Indonesië.

⁴⁶⁶ Roy Campbell se bundel *Mithraic emblems* (1936).

⁴⁶⁷ Krige skryf hier “nooitjie”, hoewel die korrekte spelling reeds in 1921 in die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* opgeneem is.

Terloops, het Mammie jou 'n afskrif van Viljoen se brief aan Franken gestuur? Dis 'n meesterstuk. Ek het die oorspronklike en sal dit aanstuur as jy belowe om hierdie kosbare geskrif nie te verloor nie.

Ek is onverbeterlik. Ek het nog nooit vir Krisjan geskrywe nie – hoewel ek byna elke dag van plan is. Stuur hom asb. my beste groete. Ek skrywe binnekort. Ook groete aan Shorty.

Brief 26

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues,
(Bouches-du-Rhône),
[Februarie] 1933.⁴⁶⁸

Liefste Mammie en Pappie,

Op die vooraand van my vertrek na Martigues skryf ek jul haastig hierdie briefie. Môre neem ek weer die bus daarheen, om my vir 'n onbepaalde tyd ('n paar maande miskien) op die plasië van die Campbells te vestig.

Dus is daar weer 'n skof van my lewe op 'n end. Die vyf maande wat ek in Marseille deurgebring het, was in die geheel besonder aangenaam en gelukkig en meen ek, wat my vooruitgang en ontwikkeling betref, van groot waarde. Van hierdie stad sal ek altyd 'n plesierige en soet herinnering oorhou.

Die Franse seuns wie (sic) my maats en kennisse was, het my baie goed, gul en gasvry behandel. En dis altyd 'n bietjie treurig om van goeie maats afskeid te neem. Tussen hakies, een van hul het my 'n donkerblou pak persent gegee, so goed soos nuut, wat ek op die oomblik aan het, wat my pas soos 'n amandeldop sy pit, en waarin Mammie my skaars sal herken. Van 'n ander het ek ook 'n pragtige jas gekry, weer amper splinternuut. Verder ook 'n sy onderhemp en 'n horlosie. Twee digbundels wat my die hart verwarm het en steeds sal verheug.

Natuurlik is dit geen volslae afskeid van hul nie. Martigues is omtrent 23 myl uit die stad, en Sondag⁴⁶⁹ speel ons miskien, sal ek altyd inkom om my klub by te staan – ook af en toe op ander geleenthede, hoop ek.

⁴⁶⁸ Krige pos hierdie brief vanaf die ou pienk boerehuis waarin Roy en Mary reeds in Oktober 1932 ingetrek het. Dit was 'n groot, boomryke plek met 'n ruim tuin.

⁴⁶⁹ Krige skryf hier "Sondags", maar die woord "Sondae" word al in 1921 in die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* opgeneem.

Sondag was ek in Toulon, het ek vir die gekombineerde Middellandse Kus teen Toulon gespeel op daardie ou bekende veld waar almal my ken en ek blykbaar niks van my ou populariteit verloor het nie, het ek my beste wedstryd van die seisoen gespeel. Toulon is een van Frankryk se sterkste spanne, en by verreweg die sterkste span wat ons nog vanjaar ontmoet het. In die laaste tyd was my vertonings maar baie middelmatig, het ek begin vrees my “form” is skoonveld. Maar Sondag het ek alles weer goed gemaak, het ek gespeel soos lank laas. Die senter teenoor my was ’n Franse internasionaal, vierkantig soos ’n boomstam, sterk soos ’n bees en blitsvinnig. Keer op keer het ek hom kop-en-pootjies in die blou lug geduik. Ek het op my tande geknars, gesê: “Kom wat wil, maar vanmiddag bars jy ou broer!” (Hy is ou maat, Chaud, baie gaaf, en my self kom gelukwens.) My verdediging was rotsvaster dan die bergpiek van Ararat. Ek het ook een drie aangeteken, een maal die bal pragtig onderskep, 50 tree genael, om die heelagter, ook ’n toetsspeler, geswenk, - maar met die swaai is ek ’n paar duim van my doelwit neergetrek. Die Toulonse publiek het my tot sy warm suidelike hart teruggeneem – ek meen hul het geskree en geklap dat dit weerklink. Ná die wedstryd het die seuns my weer in ’n boel agtervolg. My portret het weer in die koerante verskyn, en hul het mooi dingetjies te sê gehad. (Ook het elke speler 60 francs ontvang, ’n vergoeding geheel en al nie te onderskat nie.)

Ek is bly Mammie geniet *South wind*. Dis een van die weinige Engelse boeke wat in sekere opsigte – daardie dartelende fyn-ironiese karakteristieke Franse gees naby kom en byna aanraak. Douglas⁴⁷⁰ is George Davis se groot vriend. Hy was ook die vriend van Lawrence en Huxley. Nepenthe is natuurlik Capri (die blou droomeiland: ek kan nie sy naam noem sonder om in die herinnering daardie laat Desemberdag⁴⁷¹ wat Dr [Franken] en ek daar was nogmaals te herlewe nie).

Hoe gaan dit met jul almal? Flink, gelukkig en gesond hoop ek. Kan Pappie en Mammie my miskien ’n paar kiekies van jul almal stuur. Ek het geen idee meer hoe lyk Suzanne nie. Druksoene en al my liefde. Volgende week skrywe ek regtig ’n beter brief.

Uys.

⁴⁷⁰ Norman Douglas.

⁴⁷¹ Krige skryf hier “eind-Desember dag”.

François, het jy al vir Roy Campbell geskrywe en wanneer stuur jy my daardie tekeninge of paar eksemplare van jou werk? Jy weet ek verhonger hier wat nuus omtrent jou en enige inligting omtrent jou werk betref. Skrywe tog gou!

Brief 27

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
9 Februarie 1933.

Beste Bokkie,

Teruggekeer uit Martigues Maandagmôre was dit werklik 'n aandoenlike verrassing en 'n groot plesier om jou brief en die drie boeke te ontvang. Baie, baie dankie, ou broer. Dis die mooiste geskenk wat ek ontvang het. Ek het sommer gehuppel van vreugde, die mooi wit boeke en hul glanspapier begin vingertas asof hul edelgesteentes is – toe met 'n groot piëteit en sorg die blaaië begin sny. Drie van hul het hier aangeland uit Holland wat die hele Nederlandse letterkunde sinds die renaissance tot by 1914 – beide prosa en poësie – meer of min volledig dek.⁴⁷² Drie lywige volumes, 300 blaaië elk, met groot blaaië. O Here ek was en bly steeds in my skik. Elkeen van hul gaan ek oor en oor en oor deurwerk, sorgvuldig, orespitsend, pligmatig, naarstigtelik. Veral Hooft en Vondel. Daar's amper 'n 100 bladsye van Vondel alleen. In die drie boeke het ek genoeg om my omtrent 'n jaar lank besig te hou. Dus moet jy in die toekoms geen nuwe Nederlandse boeke om my ontwil aankoop nie. (Ek is 'n selfsugtige mens. Ek skrywe sommer; stuur, en dan koop jy. En in jou laaste brief sê jy jou geldjies is skaars. Tussen hakies, en 'n vraag wat onvanpas is in hierdie verband, hoeveel het hierdie drie dele gekos? Ek het geen idee van die prys van Nederlandse boeke nie). Ek het reeds heelwat gesnuffel tussen die blaaië van my drie nuwe maatjies en 'n heel paar nuwe woorde ontdek. Woorde, woorde, gee my

⁴⁷²

In J.C. Kannemeyer se biografie *Die goue seun* sê die outeur die beskrywings van hierdie drie titels “stem ooreen met die stel boeke van K.H. de Raaf en J.J. Griss se *Een nieuwe bundel*, wat die skrywers se historiese oorsig *Stroomingen en gestalten* vergesel en waarvan die eerste uitgawe juis in die vroeë dertigerjare verskyn”. (Kannemeyer, J.C., *Die goue seun*, Tafelberg, Kaapstad, 2002, 182.)

woorde! Die ou klag sal nou snel in krag afneem. Nogmaals baie dankie, Bokkie – jou geskenk waardeer ek waaragtig⁴⁷³ baie.

Ek werk en lees dat dit kraak deesdae. Ek is heeltemal ’n ander mens geword. Ek is gelukkig, vol hoop en vertrouwe – wanhoop en melancholie is skoonveld. Ek glo nou vas dat alles sal regkom, dat ek nou eindelijk besig is om goeie werk te lewer, en dat ek binnekort myself sal verbaas. Soms is ek heeltemal dronk, die drank van eiedunk en eiewaan. En wat dan die inhoud van my gedagtes is, kan skaars op nugter oomblikke herhaal word. My voet is op die drumpel en ek tree die portaal binne. G’n rondlêery of dolce-far-nietisme⁴⁷⁴ in die gemakstoel buite in die sonlig meer nie. – Aanstryk en voortbeur...

Die laaste paar weke is ek so gelukkig en vol lewenslus soos ’n springhaas in die tabakland dou voor dag. Dis seker die werk, die lees, die Campbells... ek kan nie meer slaap nie. Elfuur snags begin ek te peuter aan ’n gedig of iets – en as ek dan drieuur in die bed kruip, is my gedagtes nog so aan die woeker, wil die slaap nie kom nie. En dan neënuur is ek oop, springlewendig. Ek begin bang word dié geluk sal nie duur nie, hy hang soos ’n druiwetros – Maar dit hang nóg van die wind, nóg van die weer, slegs van myself af.

Ek het ’n week by die Campbells deurgebring. Dit was heerlik. Ons geniet die mildste, ongelooflike weer. Die son skyn elke dag! Mens sou jou in die lente verbeel. Op my verjaardag [4 Februarie] het ons gaan piekniek hou langs die meer. Ons het geswem, ek het vier uur lank in die warm, koesterende son gelê, kaalgat behalwe vir ’n broekie. Ons het rooi en geel wyn op die aarde uitgestort as dankbetuiging en offer aan Phoebus, die Songod. Met die ondergaan van die son het ons Eggo ontdek. In die dennewoud langs die waterkant het sy geskuil. Elke woord, sangnoot of sin wat ons in ’n gewone stem tot haar gerig het, het sy teruggewerp, helder klaar en rein, oor die blou water. Diep en ’n bietjie droef want sy kwyn en treur mos nog altyd vir haar minnaar.

Dit was ’n heerlike dag. Roy en Mary het my ’n Provensaalse digbundel gegee met Franse vertaling inkluis. Ook ’n skryfboek om my gedigte in te skrywe. Daardie aand het Roy en ek gesels totdat die dag rooi uitgeslaan het sewenuur die môre.

⁴⁷³ Krige skryf hier die woord “waaragtelik”.

⁴⁷⁴ Krige bedoel hier dolce-far-niente, Italiaans vir “salige ledigheid”..

Vroeg aanstaande week gaan ek my vir goed by hul vestig, ten minste voorlopig as “paying guest”. ’n Gebeurtenis waarna ek met ongeduld vooruitsien.

Goddank het ek gister 177 francs van die Huisgenoot vir ’n artikel ontvang. Die blikkie se boom was bereik.

Baie dankie vir jou mooi heilwense.

En nou moet ek ook jou veels geluk met jou verjaardag [12 Februarie] toewens. Alles van die beste vir die nuwe jaar. Mag jy lekker en gelukkig werk gedurende die maande wat op hande is – en skitterend in jou eksamen slaag. Ook ’n heerlike vakansie in die Tirol. Jou vlaag van pessimisme waar jy gepraat het van ’n vrees dat jy miskien ’n derdeklas brein het, hoop ek, was van ’n heel tydelik verbygaande aard. Wie weet, met ’n bietjie geluk, nog ’n Fellowship ook. En daarna ’n goeie pos, in Johannesburg of waar ook al – met genoeg vrye tyd vir verdere ontwikkeling en ’n dieper, ryper studie... Sukses in alles wat jy onderneem, in die eksamen en studeerkamer, op die rugbyveld, op die krieketveld,⁴⁷⁵ in die blou hemelruim.

Junie of Julie maand sal jy eindelijk na drie jaar tuis wees. Om weer met die ou lewe, ons eie mense, ons naaste dierbares kennis te maak. Watter geluk om met ’n blye, gespanne afwagting na vooruit te sien... Wat dit betref, beny ek jou in baie opsigte.

Nogmaals die ou afgesaagde, maar immer opregte, heilwens:⁴⁷⁶ Veels geluk! En nie ’n derdeklas nie! Maar ’n eerste.

Dra my beste groete aan Krisjan oor. Ek is vas van voorneme om hom gou-gou te skrywe. Wat ’n pragtige geskenk – al Goethe se werk. Nog ’n letterkundige skat wat op my wag.

Ek het van Dr Franken al die adresse van Nederlandse blaaië ontvang. Dus bekommer jou nie meer daarvoor nie. Ek sal hierdie week nog jou die *Brandwagte* aanstuur. Jy moet maar gou en dikwels skrywe, jou briewe is my altyd ’n genot.

Ek stuur jou drie gedigte – as ’n soort van nederige verjaardaggeskenk – daar ek met die materiële dinge maar swak bedeel is. Die twee lang gedigte behoort jou te interesseer. Jy sal merk dat ek my in albei tot ’n strenge veeleisende eenvormigheid van maat en rym neergelê het. (Vir oefening en uit nuuskierigheid of ek sou kon

⁴⁷⁵ Krige skryf hier “krieket baan”.

⁴⁷⁶ Krige skryf hier “heilroep”.

volhou en daarin slaag.) Jy weet hoe onverskillig ek is gewoonlik wat ’n geykte tegniek en vorm betref. Tegnies, meen ek, is hierdie twee verse besonder geslaag, beskou ek hul wat my betref, ’n soort tour de force.⁴⁷⁷ Terselfdertyd het ek probeer om die werklike diepte van gevoel wat myne was, nie dood te smoor nie, maar ondanks vorm en tegniek tog “tot uiting te laat kom”. Of vorm en inhoud hier in harmonie is, sal jy moet besluit. (In elk geval, die tegniese oefening en prakseer sal wel sy vrugte dra). “Nagreën”⁴⁷⁸ kan beskou word as ’n soort versaking van my beginsels as digter. Dis egter die gedig wat ek in Stellenbosch begin het, en wat ek derhalwe onder my jeugwerk sal klassifiseer. Dit klink ’n bietjie traandeurwek en papperig? (Ek het ’n godsgruwelike afkeur van – wat mens grof kan noem – “snot en tranes” in die poësie). In elk geval, laat my weet, die indruk wat hul op jou gemaak het. “Ontmoeting” is melancholiek, maar ek meen sterk melancholiek, nie O God-kry-my-jammer-ek-is-moeg-van-die-lewe-o-gee-my-’n-stukkie-brood-agtig, inkruiperig, kermende, melancholiek nie.

Die kort gediggie is amusant, bloot ’n deuntjie wat die ander dag toe ek fiets ry Martigues toe my in die kop gekom het. Die naam van daardie ou skoolmaat van ons het skielik opgeduik. Die res het toe sommer vanself om die naam geskaar. Het ek jou “Dialog”,⁴⁷⁹ daardie kort gedig gestuur? Skrywe my wat jy van hierdie vierstuks dink.

Ek arbei aan nog ’n 15 tal ander, almal tegelyk, dan ’n lyntjie of twee bygevoeg by die een dan ’n driestuk aangelas by ’n ander ens. Ek het ’n skitterende tema vir ’n eenbedryf. Ek weet egter nie of ek dit in rhymed couplets, blank verse of prosa moet skrywe nie. Ek het ’n paar goeie kwatryne klaar gekry.

Al my groete en liefde –

Uys.

⁴⁷⁷ “Vindingryke prestasie” (Frans).

⁴⁷⁸ “Nagreën”, een van Krige se gedigte waarmee hy op Stellenbosch begin het, publiseer hy eindelik in *Die Huisgenoot*, 25 Augustus 1933 onder die naam Mattheus Uys. Die gedig word in 1935 in uitgebreide vorm opgeneem in sy debuutbundel *Kentering*.

⁴⁷⁹ Geen gedig in Krige se oeuvre dra hierdie titel nie.

*Ontmoeting.*⁴⁸⁰

Langs die hoofstraat van my lewe
 kom ek steeds my dae teen,
 tree ek hul tegemoet, en
 stap ek hul verby, een vir een.

Waar ek deur die metropool
 slent'rend deur die skare heen
 suf-wanhopend doelloos dool,
 kom ek steeds my dae teen.

Waar die skare opgetoë
 mense langs die sypad gaan,
 leun my dae moeggeboë
 teen die grys geboue aan.

Stil-geduldig wagtend waar
 winkelligte straal en bewe;
 immer vind ek hulle daar,
 wag hul, wag hul almelewe.

Elkeen krom, 'n bedelaar,
 elkeen in sy flenterdrag,
 swyend-starend immer daar,
 hul wat op 'n aalmoes wag.

Hul die beed'laars langs my pad,
 hul maak geen geluid, gebaar;
 is dit slegs hul oë wat
 starend-strak hul leed verklaar.

Kom ek nader, kyk hul

⁴⁸⁰

Hierdie gedig verskyn in 1940 in *Rooidag* onder die titel "My dae". Krige het egter verskeie verse uitgelaat vir die gepubliseerde weergawe.

my met my dowwe oë aan,
droewig en bedruk; o lyk hul
tog so oud, so afgedaan.

Is hul blik soos 'n gekerm
stil geprewel, wat vermaan
om my oor hul te ontferm
voor ek verder gaan.

Skuil daar so 'n diep misnoë,
so 'n tries verlatenheid
in hul vreugdelose oë
wat aanhoudend smee en pleit;

voel ek plotseling medelye
met hul armoede soos 'n pyn
wat daar skielik deur die swye
van 'n matte weemoed skyn.

Voel ek steeds hoe smee hul oë,
hoe hul hunkerstaar weemoedig,
waar hul wag terneergeboë,
afgeleef, en oud, deemoedig.

Wag hul, wag hul nog, gedwee
in hul eensaamheid verslae;
wil ek nog 'n aalmoes gee
aan 'n ieder van my dae –

Stap ek egter ongeduldig
haastig hul verby, met fel
in my sat gemoed 'n skuldig
diepe skaamte wat my kwel.

Groei my wanhoop sterker aan;
haas ek my om weg te kom,
trag ek bruusk my pad te baan
sneller deur die mensedrom.

Groei my wanhoop sterker aan...
om die hart wat immer smag,
om sy weedom en sy waan
van verlangens onvolbrag.

Wanhoop, wanhoop, mateloos –
om verpligting onvoldaan,
om geluk wat teer en broos
vlugtig soos 'n droom vergaan.

Om die vrag wat ek moet tors
van verwagtings onvolkome;
om die honger, om die dors,
om die druklas van my drome.

Wanhoop om die dor verlede,
om die lange dag verlore,
om die wansmaak van die hede,
wanhoop om die dag van môre...

Waar ek deur die metropool
slent'rend deur die skare heen,
suf-wanhopend doelloos dool,
kom ek steeds my dae teen.

Skou ek terug waar langs my pad
agter my my dae staan
blik hul oë moeg en mat,
dof van droefenis my aan.

Keer ek tot my dae om,
 staar hul my nog altyd aan,
 met 'n blik wat strak en stom,
 immer my verwyd, vermaan.

Langs die hoofstraat van my lewe
 kom ek steeds my dae teen;
 tree ek hulle tegemoet en
 stap ek hul verby, een vir een.

*TREURSANG VIR VAN DER MERWE.*⁴⁸¹

Ek merk
 Meneer Honor St. Elmo van der Merwe
 het eergisterawend in die kerk
 gehoos, gestik, gestuip trek en skielik toe gesterwe...
 Die krantberig se taalgebruik ietwat stroef-verhewe:
 "In die tempel van God gestraand presies om ¼ oor 7
 het hy die Ewigheid aanvaar, in ruil vir die beslommernisse van hierdie
 lewe..."

Ek hoop
 sy familiebetrekkinge is nie ondankbaar en gemeen
 om reeds te stribbel oor sy testament, en oor wie sy kis sal koop
 en dat sy weduwee 'n tydlang eerbiediglik sal ween.
 Dat om sy graf sal staan 'n bonte skare
 om hom vaarwel te roep, hy stokoud van jare, maar wat die dood betref so
 onervare –
 vriende en maats en kennisse, sy vyande en selfs sy skuldenare.

Ek meen
 hy het 'n goeie skoot geslaan. Hy's ryk! Hy het geërf –

⁴⁸¹ Hierdie gedig word in *Rooidag* (1940) opgeneem.

Dood, die ewige slaap, en die lange nag oneindig om hom heen.
 Stilte en rus en vrede... Veral die invryheidstelling van sy naam het hy verwerf!
 Wie het ooit gedink dat hy doodgewoon moes sterwe
 om die naamloosheid van al sy voorouers, die groot vergetelheid te erwe?
 MENEER HONOR ST. ELMO VAN DER MERWE.

(As jy hierdie blykbaar onsinnige vers 'n paar maal oorlees – stadig – bekoor hy jou dalkies op die ou end tot 'n sekere mate).

*NAGREËN.*⁴⁸²

O alleen
 net die ruising
 van die reën
 deur die skemer-
 donker heen,
 droef-aaneen...

O die reën
 wat daarbuite
 ritsel teen
 al die ruite,
 langs die guite
 guts omheen

Wat daar fritsel⁴⁸³
 immer ritsel
 droef en sag
 deur die nag.

Soos gerug

⁴⁸² Nadat “Nagreën” in *Die Huisgenoot*, 25 Augustus 1933 gepubliseer is, word dit ook in Krige se debuutbundel *Kentering* (1935) opgeneem.

⁴⁸³ Die reël “O die reën” is deurgehaal.

van 'n skare
 najaarsblare
 in hul vlug,
 as hul skarrel
 langsaam warrel,
 windgedwarrel,
 heen en t'rug

O die sug,
 die gerug
 van die reën
 wat daar fluister
 deur die duister
 alomheen...⁴⁸⁴

Rusteloos,
 onverpoos,
 ruisend soos
 goue b[la]are
 son-ervare
 koringare,
 golwend ryp
 in die pyp,
 as die wind
 speels-astrant
 vaar geswind
 oor die land.

Droef en sag⁴⁸⁵
 deur die nag
 O die reën...

⁴⁸⁴ Die woord "stil-omheen" is deurgehaal.

⁴⁸⁵ Krige laat hier die reël "O die reën" uit.

Net soos een
 wat daar snik
 jammerlik,
 in sy smarte
 diep gedompel
 deur sy harte-
 rou oorrompel.

Soos 'n skare
 wintersblare
 bleek-verskrompel
 droef aan dole...

Soos viole
 as hul snare
 innig fyn
 treur en skryn,
 sug van pyn,
 klim en kwyn
 en vervliet
 kristallyn,
 in 'n lied
 van verdriet.

Net soos een⁴⁸⁶
 wat daar ween,
 sielalleen –
 moeg en mat
 skreiend, wat
 sonder troos,
 uitsigloos,
 hom vergeet

⁴⁸⁶

Hier is die reël “In die reën” deurgehaal.

in sy leed.
o so breed,
ongemeet –
moedeloos...
O die reën...

Net soos een,
hoop-verloor,
vreug-verbied,
wat versmag
en vergaan
van verdriet,
ongehoor,
onverstaan,
ongeag –
wat verniet
immer trag
sy verdriet
te versmoor,
snikkend-smag
in die nag.

O die vlae
van die reën...

O sy trae
fluisterklae,
soos die vae
dof rumoer
van 'n skare
droë blare
aan die roer –
wandelare
dor en dood

kleur-ontbloot,
 deur die vlag
 langsaam-traag
 opgejaag,
 voortgestoot,
 as hul veer
 op en neer,
 heen en weer...

O alleen
 net die reën
 teen die ruite
 langs die guite,
 alomheen
 wat daar gaan,
 doodgewoon
 langsaam aan,
 monotoon;
 drup en traan⁴⁸⁷
 deur die bome,
 deur my drome.

O alleen
 net die rou
 en die flou
 dowwe klag
 van die reën
 deur die nag.

O die klag,
 wee-bevrag,
 van my hart

⁴⁸⁷

Die reëls “Stil en sag / deur die nag” is uitgelaat.

in sy smart⁴⁸⁸
diep verstand.

O alleen⁴⁸⁹
net die reën
droef-aaneen...

Die afskrywe en oorlees van die twee lang gedigte het my met 'n groot treurigheid gevul. Veral laasgenoemde lyk of dit al my optimisme weerspreek en loënstraf. Sy end is baie swak. Ek het dit reeds verander,⁴⁹⁰ maar kan nie hierdie kopie verder ontsier nie. Ek het ook nou geen lus om jou dit te stuur nie, maar sal dit maar pos met 'n aansoek om verskoning. Dit lyk of ek al “Nagreën” se stil musikale eienskappies met die swaar rammelende trommelslag van herhaling morsdood gemoker het. Die hele vers maak nou op my die indruk van daardie lang uitgerekte strenge stokou wors wat mens dikwels kan sien hang in die vensters van 'n slagtery – [brief eindig]

Brief 28

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues,
(Bouches-du-Rhône),
Februarie 1933.

Dearest Mammie and Pappie,

We are sitting round the fire. Really, we are having winter at last. Outside the wind moans and howls, shakes and tosses the trees, sighs through them like a sea. The temperature is a good way below zero. On Sunday it started snowing, mantling everything in white. And yesterday the Mistral came up, a tempestuous icy-cold wind blowing from the sea. And it has never stopped blowing – cold like the sharp edge of

⁴⁸⁸ Krige laat die reël “as benard” uit.

⁴⁸⁹ Die vers “O alleen / net die klag / van die reën / deur die nag” word uitgelaat.

⁴⁹⁰ Krige dwarsdeur sy loopbaan aan sy werk gewysig. Met die opneem van “Nagreën” in *Kentering* in 1935 laat Krige nege strofes weg en eindig die gedig met die reëls “O die sug / die gerug / van die reën / droef-aaneen / alomheen...”

a knife. Now most of the peaceful quiet snow is gone, but everything has frozen. Ice everywhere, in the cart-ruts, the pools, the ponds, on the rope of the well-bucket when one goes to draw water. I have never known such cold. – Freezing, biting, arctic, almost. But we feel little of it. We have big fires in the house – sit around them all day, read and talk. Hot meals and tea and wine and wireless. It is very pleasant.

Towards night fall Mary and I ventured out. The wind was stinging, exhilarating, making the blood race. Under the firs the pine-needles were crisp and frosty underfoot, above the branches clashed and beat against each other. In the warm kitchen of the French peasant we were given fresh eggs and butter. We came away with the wind in our teeth and above the first stars hanging clear and crystalline sparkling as if the wind had polished them clean.

Roy is not well, is in bed, reading or writing. Mary is reading a book of mine, and the English governess a book about highwaymen and robbers.

This is such a weird and terrible night, most fitting for murder or some such dread crime – but if there were any highwaymen or bandits or footpads left in this century or in this part of the world, I fear me even they would not be bold enough to brave the cold and the wind on such a night.

So calmly I continue writing the accompaniment of the roaring wind, a little clock that tick-ticks busibodily on the mantelpiece.

I have a large, nice room with a spring bed which has already accustomed itself to the shape of my body. A large space for my books. At nine the maid brings a big bowl of coffee, bread and butter and marmalade. Then I get up. If it is nice weather I chop wood lustily for half an hour. In the afternoon we walk into Martigues to do the shopping, sit for some time in a café reading the papers and having a drink. Martigues is built on a delta. The fishing boats lie up against the houses – very picturesque. Then towards evening we come home in the bus to log-fire and tea.

The two children, Theresa and Annatjie, are very sweet and charming. Annatjie, a month older than Suzanne, is just as clever and imaginative as I imagine Suzanne to be now.

Now the wireless is switching from one part of Europe to the other with the rapidity of streaked lightning. – A few seconds ago it was a young man with an Oxford accent at London. Just now a Frenchman with the characteristic deep-throated Parisian accent. Some time before an Italian woman in Milano with a beautiful singing, musical voice (bringing to me visions of Rome, Naples, Capri, Florence...).

Mary, as she turns the controls, can summon up – out of space and nothingness, as it were – a Pole from Warsaw, a Spaniard from Madrid or Barcelona, a Dutchman from Amsterdam or the Hague, a Swiss from Geneva, a German from Berlin or Munich – even a Russian from snow-bound Moscow, if she wanted to. The wireless, it seems, has made all the world kin... And the heavens above Europe, it seems, is loud with song, with jazz, with music, lectures, baby-talks, learned disquisitions and even sometimes with advertisements for toothpaste and boot-polish.

I read a lot and work at my verse, which is always slow progress. I have been reading Chekov.⁴⁹¹ He is marvellous. Why don't you read him, Mammie? His stories are a bit strange, at first – but they have a haunting, beautiful quality, often just like music. He has moved me deeply. He is perhaps the best writer of short stories in literature. Many of the stories in *The witch*⁴⁹² are exquisite. I am filled with all the respect, awe and admiration of a novice or beginner for a master.

So if you find anything of Chekov read it. It is saddening to think how all this modern rubbishes which passes for good is continually being read, while the real true artists, the fine and great writers lie in neglect. It was ever so, it seems.

I am glad you are playing often and well again, Mammie.⁴⁹³ It must be a great comfort and consolation to you. I can understand your feelings, your joy, perfectly. Recently I attended some very fine recitals and symphonic concerts – I wish you could have been with me.

Why do you take the trouble of trying to read Beverley Nichols? He is so obviously fourth or even fifth-rate. – “Poor young man!” you say. I have heard a great deal about him from his friend, Purcell Sones. – In many ways he is a poor and very unhappy young man. Did I ever tell you that we were to meet in Marseille, but that Nichols didn't turn up at the last moment?

⁴⁹¹ Anton Pavlovich Tsjekof (1860-1904), Russiese dramaturg en kortverhaalskrywer. Tsjekof se verhale word deur baie as moeilik beskou, aangesien hy weggedoen het met die konvensionele storiestructure. Van sy verhale sluit in (in Engelse vertaling) “Misery” (1886) en “The Lady with a dog” (1899).

⁴⁹² In 1918 verskyn *The witch and other stories* deur Tsjekof (vertaal deur Constance Garnett). Hierdie bundel bevat van Tsjekof se beste kortverhale, onder meer “The witch” en “Agafya”.

⁴⁹³ Sannie Uys het tydens haar studentejare op Stellenbosch klavierspel onder professor F.W. Jannasch bestudeer, en hierdie instrument het sy tot laat in haar lewe gespeel.

I hope with all my heart that Arnold gets something at Port Elizabeth. I shall certainly go and see the uncle of Mrs Parker⁴⁹⁴ at Cassis as soon as I have the time and the money. Cassis is quite near Marseille, halfway to Sanary.

I hope you are all well.

My article on Roy appeared in the *Joburg Star* and the *Argus* people in London sent me a copy. Roy and Mary were very pleased with the article. It will probably appear in *The Argus* also.

All my love

Uys.

Brief 29

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues,
(Bouches-du-Rhône),
7 Maart 1933.

Liefste Mammie en Pappie,

Baie dankie vir Mammie se laaste brief so vol interessante nuus en 'n beskrywing van Mizzi en François soos hul nou is. Dit het my hart goed gedoen en tegelyk 'n bietjie seer gemaak, ek meen sterk laat verlang na jul almal so ver hiervandaan...

Ook vir die brief van Arnold. Hom skuld ek al 'n paar maande lank 'n brief. Stuur hom asb. my allerbeste groete. Ek skryf binnekort na P.E.

Die nuus omtrent Aunt Anna hul is baie treurig. Dat daardie vrolik[e], laggende, lewendige, verfrissende mens kinderklere moet brei en koek bak om geld te verdien is 'n skande. Mense soos Aunt Anna behoort geen las ter wêreld te hê nie. Mense met 'n hart so vol vrolikheid en liefde, wat die lewe so plesieriger maak vir hul naastes, behoort – is ek vas oortuig – op die hande gedra te word en altyd 'n rosep pad hê voor die voete.

Ook baie bly om te hoor dat François eindelijk na Johannesburg is. Die beloofde brief van aansporing en bemoediging het ek nog nie geskrywe nie. Sal Mammie asseblief al die briewe wat jul van hom ontvang na my stuur? Dis heel waarskynlik 'n oorbodige versoek.

⁴⁹⁴ Vermoedelik 'n familievriend van die Kriges, hoewel daar geen verwysing na dié familienaam in Krige se lewensverhaal *Die gou seun* deur J.C. Kannemeyer is nie. **NB: goue**

Ek is ook bly om te hoor dat Mammie blykbaar 'n gelukkige verjaardag gehad het, dat ons briewe Mammie veel genot verskaf het. As daar een mens is wat ek ken, wat die reg het om af en toe die povere so 'n bietjie uit te stoot en in die son te laat skitter, dan is dit Mammie.

Ek sal Mammie se groete oordra aan die liewe ou Korsikaanse vroujie so gou ek weer in Marseille is. Sy is 'n dierbare mens, en ek sal haar nie gou vergeet nie. Marseille spreek mens uit meer of min as volg – Marseiie of Marsyie. Die dubbel *l* in Frans is maar altyd meer of min *ie*. So ook Versaille Versai-*ie* (Wersaai-*ie*).

Verder is daar nie veel nuus nie. Roy werk kliphard aan sy outobiografie. Die dae gaan baie plesierig verby. Die weer is maar sleg, maar ons lees en werk en sit om die vuur. Ek het 'n groot teemaker geword. Roy en Mary se geselskap is altyd interessant, verkwikkend en selfs inspirerend – veral Roy wanneer hy op sy stukke kom.

Ek kan maar nie aan die artikel skrywe kom nie. Het egter twee baie bevredigende, lang gedigte klaar en lees heelwat. Ook met moeite een artikel deurgeswoeg wat ek nog moet oorskrywe. Is in die algemeen betreklik lui soos altyd, maar vorder darem, dink ek, op die pad tot oorwinning. Mary en ek wat saam Spaans studeer, doen snel vooruitgang. Ons lees al elke dag twee of drie Spaanse gedigte en 'n Spaanse bloemlesing wat ons hier het. Die Suid-Amerikaanse digters, baie van hul is baie goed.

Die wêreld lyk pragtig nou. Die heuwels staan vol “gorse”, goud soos die son. Al die amandelbome bloei – rooi en wit. Ek neem dikwels die fiets en ry die velde in vir ure aanmekaar.

Dit is die volmaakte lewe – hierdie landelike bestaan. Af en toe gaan ons smiddags vir 'n paar uur dorp toe vier myl hiervandaan. Ek is 'n gelukkige mens...

Nou vir 'n brokkie nuus. Die goewernante vertrek hierdie naweek.⁴⁹⁵ Die kinders bly dus sonder onderwyser. Ek het die aanbod gedoen om hul gedurende twee uur per dag 'n bietjie aan te help. Toe het Mary en Roy tot hierdie besluit gekom wat ek geensins verwag het nie. Elke dag (Sondags uitgeslote) gee ek die kinders twee uur lank les – dan is ek nie langer “paying guest” nie maar “tutor” of leermeester – betaal ek geen losies – of voedselgeld nie, en kry ek 50f (£¾) per week op die koop toe vir sigarets en ander onkoste. Ná heelwat bespreking is die sokie toe klaar geklink. Ek

⁴⁹⁵ Hier skryf Krige “week-einde”, afgelei van die Engels vir naweek.

was maar 'n bietjie huiwerig⁴⁹⁶ by die begin, ek het eers gedink dit was te goed van hul. Nou is ek natuurlik in my skik – dit beteken ek kan rustig voortwerk sonder om my kop te breek oor die toekoms, sonder om myself dood te moor met artikel skrywery. Sonder om te sug en vra: Ag here, wanneer kom daardie volgende poswissel? [Dus] bly ek altyd nog heeltemal onafhanklik. Kan ek voortgaan onverstoord met my studies, my skryf van verse en verhale en terselfdertyd die voordeel hê van hierdie aangename familielewe; die gesels en vriendskap van hierdie twee liewe mense – en ook die gebruik van Roy se biblioteek ens. Ja ek is 'n gelukkige mens, om my te herhaal.

Ek hoop jul almal is perdfris en gesond en gelukkig.

Ek sien uit na Mammie se brief môre – en miskien, wie weet, ook 'n paar *Huisgenote* wat ek met 'n fyn kammetjie deurgaans elke week, in my soektog, my jag op Afrikaanse woorde, idioome en uitdrukkings wat ek nie ken nie of wat my geheue ontglip het.

Kry Pappie of Mammie 'n nuwe ordentlike Afrikaanse roman of digbundel in die hande, kan jul dit my gerus stuur.

Ek sal regtig volgende keer 'n meer interessante brief stuur.

'n Oorvloed liefde aan jul almal.

Jul liefhebbende seun

Uys.

Ek onthou nog dis soos ek altyd my brief afgeëindig het toe ek agt of nege jaar oud was.

Brief 30

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
28 Maart 1933.

Liefste Bokkie,

⁴⁹⁶ Krige skryf oorspronklik “aarselig”.

Vanaand het 'n brief na jou 'n dringende behoefte geword – Dit moet amper twee maande wees wat ek laas aan jou geskrywe het. Dikwels al had ek groot lus om die pen te gryp maar het ek – waarom weet ek eintlik nie – nooit so ver gekom nie. Miskien maar weer 'n aanduiding van my weifelende, besluitlose, lui karakter – liewe ou broer, verskoon my hierdie lang oponthoud. En skrywe my dadelik hoe dit met jou gaan, wat met jou gebeur het en wanneer jy na Oostenryk afvaar.

Hier is ek nou al ses weke by die Campbells. Ek is hoogs, diep gelukkig. Stel jou voor om by twee mense te kan bly – twee persone van wie jy baie hou, en met wie jy eersteklas oor die pad kom – wie se gedurige geselskap altyd 'n plesier, verfrissend en tot gedagte prikkelend, is – met elke gemak wat jy na verlang; die soet intimiteit van 'n familielewe, verder genoeg boeke van elke soort of klas om jou vir 'n paar jaar besig te hou – en 'n stil, vreedsame plaaslewe te midde van hierdie pragtige Provensaalse lente wêreld. (Die veld is onvergeetlik mooi nou, ek wens jy kan hier wees – amandel, perske, al die vrugtebome in bloei – die “gorse” wat soos 'n goue vlam oor elke heuwelrug trek, 'n gloed soos van gesmelte⁴⁹⁷ goud tussen die groen – en orals die welriekende wilde bosse soos die thyme, die roosmaryn, lourier, “fennel”, “sage” – as jy oor die veld deur die bossies stap, is dit of die heerlike geur onder jou voetsole opslaan, of jy dit alles in beweging bring. En orals zoem en gons die bye. En die wyd uitgestrekte meer met al sy wisseltinte. En oor dit alles die son, die lente soos 'n jong god – Maar Here wie kan dit beskrywe?). Ek sê, omring deur dit alles, sonder 'n sorg of las ter wêreld, met die hele liewe lange dag tot jou beskikking, kan 'n mens anders wees dan gelukkig? Diep, somtyds jubelend gelukkig?

Drie weke gelede is die goewernante hier weg. Ek is nou die kinders se “tutor” – gee hul twee uur elke môre les, dit en niks meer nie. Ten vergoeding hiervan kry ek losies en maaltye – het Mary en Roy nog daarop aangedring om my 50 francs per week op die koop toe te gee. En nog boonop verskoning gevra dat hul my so skreiend sleg vergeld. Ek het uit my eie aangebied om die kinders te neem, en toe het hul op hierdie ooreenkoms besluit.

Dis twee liewe meisietjies, en ons vorder goed. Net die somme haat ons almal soos die pes. Almal van ons kom vreeslik goed oor die weg – voorwaar 'n gelukkige huisgesin.

⁴⁹⁷ Krige skryf hier “gesmolte”.

Dus kan jy verstaan hoe tevrede ek is. Daar is geen behoefte meer om verspotte artikels te skrywe nie. Ek kan my nou heelhartig aan my gedigte en kortverhale wy. Alles pragtig, goed en wel, net die stokou storie – Ek bly te verdomp lui. Van ek hier is het ek drie gedigte geskrywe, sukkel en swoeg ek nou met 'n vierde taamlik lang [gedig]. En ook 'n soort sketsie. En dis ook al. Dikwels voel ek maar bedroef wanhopig oor die slepend-stadige vooruitgang. Ek gaan egter probeer om my aan bepaalde werkreëls vas te lê. Oor hierdie ou banale onderwerp sal ek nie verder uitwy nie.

Goddank lees ek eindelijk baie. Van alles wat ek gelees het, skryf ek jou volgende week. Hierdie briefie is net in alle yl afgekrap om met jou die vrede te maak, en jou van die koms van 'n lang, interessante brief van my kennis te gee. Dis lanklaas wat ek so slordig en stamelend geskryf het. Maar jy sal my verskoon – Tot volgende week dus.

Daardie drie dele van die Nederlandse bloemlesing is 'n godsgawe. Maar daaroor later.

Roy se *Flowering Reeds* het verskyn. Meesal kort gedigte, 'n hele paar van hul pragtig. Het jy enige kritiek gemerk behalwe dié van die Observer? Hy skrywe nou *Marine Provence*⁴⁹⁸ – nog 'n pot boiler, soos hy self sê. Op die oomblik sit hy hier langs my die tekenings te doen. Regtig knap met 'n bewegingvolle lyn. Koop vir jou 'n kopie van *Flowering Reeds* wyl dit nog in die eerste edisie is. Roy sê hy sal vir jou sy boeke onderteken, (Jy het mos *Adamastor* en *Taurine Provence*, nie waar nie?) as jy lus het en jy hul na my wil aanstuur.

Baie dankie vir jou twee mooi briewe – ek sal hul volgende week volledig beantwoord. Mary en ek studeer saam Spaans en vorder fluks, het daarby omtrent 'n vyftigtal Spaans-Amerikaanse gedigte gelees.

Van Dalen⁴⁹⁹ se woordeboek sal 'n pragtige geskenk wees, maar slegs as jy dit kan bekostig later. Het jy al weer 'n *Nuwe Brandwag* ontvang?

Het 'n liewe brief van Mizzi gekry wat my hart bly gemaak het, stralend van entoesiasme vir boeke en lees. Sy het blykbaar nou Galsworthy⁵⁰⁰ ontdek. Ook het sy

⁴⁹⁸ Roy Campbell voltooi *Marine provence* in 1933. Dit was bedoel om 'n bykomende publikasie vir *Taurine provence* te wees, maar dit is nooit gepubliseer nie.

⁴⁹⁹ Krige verwys na die *Woordenboek der Nederlandsche taal* (1872), opgestel deur die geskiedkundige en onderwyser Johan Hendrik van Dale (1828-1872).

my een van haar eerste gedigte saamgestuur. Interessant, maar van eerste pogings kan 'n mens nooit oordeel nie. Ek was so verruk met haar brief, [ek] het haar ook toe dadelik 'n tien bladsy lange antwoord gestuur. Dit lyk of sy die allerliefste jong meisie moet wees – lyk dit my amper of sy as vrou en mens 'n herhaling van Mammie gaan wees. Maar miskien 'n gelukkiger Mammie, met 'n beter kans tot haar ontwikkeling en geluk. Hoe verlang ek nie na hul almal nie!

Sluit ook Arnold se brief in en twee van François uit Johannesburg. Ook *Die Huisgenoot*-uitknipsel om hom. Dr. A.C. Bouman se beskrywing oor die drie weke wat François op die jaarlikse Suid-Afrikaanse tentoonstelling verteenwoordig het – taamliek konvensionele kritiek, maar heelwat aanprysend.⁵⁰¹

Sal jou wat later 'n mooi gedig of twee van my stuur.

Wanneer gaan jy na Oostenryk? Skrywe my tog dadelik.

Kyk, voor jy na S.A. terugkeer, moet ons mekaar weer ontmoet – wat omtrent 'n paar dae of 'n week tesame in Parys in Junie of Julie. Dit sal godswonderlik wees. Net om te gesels en te babbel. Ek sien niks wat ons in die pad kan staan nie. Ek sal genoeg geld hê vir die reiskaartjie, miskien selfs genoeg vir my onkoste daar.

Het ek jou vertel van my uitstekende vertoning vir die Kusspan teen Toulon ses weke gelede? Ek het verbasend goed gespeel. Die senter teen my, 'n “international” – ek het hom bloot gery – een drie gemaak en toe kort daarna onderskep, veertig tree alleen gedraf, met 'n swenk om Frankryk se heelagter, maar met die hotom draaiery, loop 'n paar voorspelers my van agteraf in my moer. Drie tree van die lyn! Dit sou 'n pragtige drie gewees het! Die koerante het my groot lof toegeswaai. Sindsdien het ons nie weer gespeel nie, die klub is te bankrot.

En wat omtrent jou Rugby? En die Icarus togte? Geluk ook met die liksensie. My beste groete aan Shorty en Chrisjan.

Liefde,

Uys.

⁵⁰⁰ John Galsworthy (1867-1933), Engelse digter en dramaturg. Sy werke het veral gehandel oor die verskille wat die Eerste Wêreldoorlog in die samelewing gebring het. Sy werke sluit *Fraternity* (1909) en *Flowering wilderness* (1932) in.

⁵⁰¹ In *Die Huisgenoot* van 10 Februarie 1933 verskyn die akademikus en kunskritikus dr. Arie Cornelis (A.C.) Bouman (1892-1966) se tweede artikel oor die tweede jaarlikse Suid-Afrikaanse kunstentoonstelling wat gehou is in die Nasionale Kunsmuseum in Stellenbosch. Bouman skryf oor François se eerste vertoning: “Sy debuut is bepaald verblydend.”

N.S. Stuur my asb. *Mithraic Emblems* terug. Dis ál kopie wat Roy had en miskien kry hy dit een van die mooi dae nodig. Hoe gaan dit met die Frans en jou werk? Al die gedigte wat ek jou gestuur het, het ek heelwat verbeter.

Brief 31

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).

[Vermoedelik einde Maart of vroeg April 1933.]

Dearest Mammie and Pappie,

Dis met 'n groot heimwee na Suid-Afrika en jul almal dat ek vanaand hier sit en skrywe, juis waarom so erg vanaand weet ek eintlik nie.

Ons geniet die heerlikste weer. Elke dag is daar nuwe bewyse van die lente en die somer. Vanmôre toe ek die veld instap was die hele wêreld tussen die olyfbome geel van nuwe blomme – elkeen waarvan oornag opgestoot het. En ieder môre is daar 'n verrassend skone teken van die nuwe lewe wat opbeur uit die aarde... Nou eers, wanneer ek vir die eerste maal op 'n plaas woon, sien ek hoe werklik mooi die lente kan wees – Dit het my herinner aan Swellendam of Stellenbosch in September.

Ek het 'n brief van Bokkie ontvang. Dit lyk of hy hom heerlik uitrus daar in die Tirol. Hy is natuurlik vreeslik entoesiasties wat die *ski*-ery betref. Hoe wens ek nie ek kan 'n paar dae daar by hom deurbring nie. Ek het hom, Arnold en François se briewe aangestuur, asook die stuk kritiek oor François se skilderye.

'n Paar weke gelede het sake hier in Europa maar baie beroerd gelyk, het baie mense beweer die swaar oorlogswolke begin opklim bo die horison – het sommige selfs gesê dit sal hier wees voor die jaar se einde. [Toe] was meeste mense maar erg pessimisties. Toe egter met MacDonald⁵⁰² se plan van die verbond tussen die Vier Groot Moondhede het sake skielik 'n beter skyn gekry, het dit gelyk of die kanse van 'n waarborg vir 'n permanente vrede taamlik rooskleurig was. Die hele wêreld was

⁵⁰² Ramsay Macdonald (1866-1937), Engelse politikus. Macdonald was een van die stigters van die Britse Arbeidersparty en is drie keer verkies tot Eerste Minister van Brittanje. Weens sy pogings in 1933 om groot lande soos Italië, Frankryk, Amerika en Brittanje met mekaar versoen te kry deur hulle aan te moedig om hul leërs te verminder, het hy groot kritiek teen sy buitelandse beleid kort voor die Tweede Wêreldoorlog uitgelok.

oor die plan opgetoë. Selfs Frankryk met sy selfsugtigheid, sy so dikwels kleinsielige politieke uitsig was die steeksperd – het geweier om ’n dadelike antwoord te gee en is nou besig om stadig en tydsaam sy besluit te doen. Deur hierdie stap tot ’n versekering van die Vrede het Engeland heelwat prestige bygewen. Haar optrede sinds die Oorlog, veral teenoor Duitsland – en veral wanneer dit met Frankryk se politiek vergelyk word – lyk my in die geheel besonder prysenswaardig.

Die Sap-Nat Koalisie⁵⁰³ het my besonder verras. Is dit nou eindelijk die Millennium wat by ons aangebreek het? Al die rassehaat en stryery, gaan dit nou dood en begrawe lê tot in ewigheid der dae? Mag dit maar die waarheid wees. Ek verbeeld my toestande moes besonder sleg en hopeloos gewees het om hierdie gevolg te gehad het dat die Sap en Natte wrintiewaar gereed was om al hul geskille en kattegekerm te staak en saam te smelt. Was dit uit pure nood en angs (soos vyande wat mekaar tydelik die hand gee wanneer ’n derde gemeenskaplike vyand hul albei bedreig) – of wel uit ’n waaragtige suiwere wens en verlange na vrede en hereniging en broederliefde?

Hoe gaan dit met Arnold in P.E.? Baie dankie vir hom en François se briewe. Ek hoop Mammie sal hul altyd aanstuur.

Ek was Sondag in Toulon om daar Rugby te speel. Het al my ou maats weer gesien. Ons span – ’n deurmekaar spul – het ’n goeie pak slae gekry. Is die aand met my beste vriend in Marseille na die bioskoop, vir die eerste maal na drie of vier maande! Het dit dus besonder geniet. ’n Harold Lloyd⁵⁰⁴ wat Frans praat was ’n bietjie vreemd, maar hy was so snaaks soos altyd. Het weer daardie hotelkamer geneem wat op die ou hawe afkyk – en is Maandagmôre toe terug na Martigues.

Van ons lewe hier is daar maar min om aan te merk. Vreedsaam stil en plesierig. Ek lees heelwat. Die klas geëry loop goed van stapel. Die twee kinders is besonder lief en intelligent.

⁵⁰³ Kort ná Suid-Afrika sy onafhanklikheid van Brittanje verwerf het in die Statebond met die Statuut van Westminster in 1931, het genl. J.B.M. Hertzog se Nasionale Party, wat toe aan die bewind was maar ’n moeilike tyd in die gesig gestaar het weens die wêreldwye depressie en die groot droogte in Suid-Afrika, saamgesmelt met die Suid-Afrikaanse Party van J.C. Smuts. Die Nasionale Party, of “Natte”, is gesien as pro-Afrikaans, terwyl Smuts se Suid-Afrikaanse Party, of “Sappe”, meer op die Engelssprekende bevolking gesteun het.

⁵⁰⁴ Harold Clayton Lloyd (1893-1971), Amerikaanse akteur en filmvervaardiger. Lloyd word beskou as een van die groot geeste tydens die era van die klanklose rolprente. Van sy films sluit *All aboard* (1917) en *Safety last* (1923).

Ek het lekker gelag oor Suzanne, en dat sy sê ek maak foute. Sy's heeltemal reg: Ek lê op my rug en krap so skeef en rond en bont dis 'n wonder hoe iemand ooit my skrif kan lees. En dan word my briewe al droër en meer vervelig, mens sou sê ek het al my verbeelding of die bietjie breins wat ek eens besit het, verloor soos ieder mens, dier, voël of kruipende gedierte sy kleintjies.

I can just see the Koch dinner-party arriving in a state and splendour to dine and wine at the Cathcart Savoy! And you on your solitary island with those two forlorn bank clerks dumb as stage-props.

I hope you are all well and happy; that there is no illness in my beloved family. You do not know how glad I am that you are at length going to have a little holiday at the sea. I hope it will [be] a lovely, amusing week.

Love

Uys.

Brief 32

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).

[Datum onbekend. Vermoedelik Maart 1933.]

Beste Bokkie,

Om kortliks en ylenderwyse my skielike telegram van gister uit te lê en te verduidelik—

Roy is amper klaar met sy nuwe boek “Marine Provence”. Hy het lank daarmee gesloer, dis reeds 'n maand of twee laat. Die geld het opgeraak, en eers aan die end van die maand ontvang hy die maandelikse bedrag van sy moeder. Gister het twee winkeliers⁵⁰⁵ skuldeisers hier opgedaag. Hul kan nie langer vir hul geld wag nie. Hul vereis gedeeltelike afbetaling binne twee of drie dae. Roy en Mary het Engeland toe geskrywe vir klein lenings,⁵⁰⁶ en ek het dit eiehandig op my geneem om jou hulp

⁵⁰⁵ Krige skryf “winkeliere”, al verskyn die woord as “winkeliers” in die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* (1921).

⁵⁰⁶ Roy skryf aan sy vriend Cecil Sibett om hom £50 te leen om hom te help om tot in Spanje te kom. “Nog nooit was ek so desperaat soos nou nie”, skryf hy. (Alexander, 1982, bl.131.)

in te roep. Verstaan goed – Die boek sal binne vier of vyf dae klaar wees, en met lewering, sal die uitgewers onmiddellik ’n voorlopige £50 opdok. Dus sal ons jou sonder twyfel voor die end van die maand (of liever binne 14 dae) afbetaal. Was daar enige moontlikheid dat vergelding onvoorwaardelik uitgestel sou wees, sou ek natuurlik nooit my veroorloof het om by jou aan te klof nie – Verder besef ek dat £6 ’n groot som is om van ’n student te leen. Ek het egter gedink dit was my plig om hier in hul moeilikheid my vriende aan wie ek so baie verskuldig is by te staan – op hoe ’n onbevredigende en indirekte manier dit ook mag wees.

Baie dankie vir jou brief en [dié] van François. Met albei was ek verheug. Ook bowemate verheug met die gedagte dat ons binnekort mekaar weer soos van ouds in Parys sal ontmoet. Ek skrywe gou-gou weer. My beste groete, en baie dankie.

Uys.

Brief 33

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues,
(Bouches-du-Rhône),
[Ongedateer. Moontlik Maart 1933].⁵⁰⁷

Liefste Mizzi,

Jy weet nie hoe bly ek was om van jou te hoor nie en hoe ’n diep genot jou liewe brief my verskaf het nie. Ek het in die son op die gras gaan lê en dit oor en oor gelees. Ek was bly en hartseer gelyk, en het só na jou verlang.

Alles in jou brief het my baie interesseer. Dis seker daarom wat ek amper dadelik antwoord. Ek belowe jou as jy my gou skrywe, sal ek meteens antwoord.

Om van voor af te begin.

Ek bly nou al ’n maand lank by die Campbells. Ek is wonderlik gelukkig hier. Hul het ’n plaas vlak langs ’n pragtige, wye, blou meer. ’n Ou tipies Provensaalse huis met groen vensterluike en ’n rooi teëldak (presies soos jy in die skilderye van Cézanne, die groot Franse skilder, sal sien) met denne en olyfbome orals om. Olyfbome, kort, sterk bome met verdraaide, verwronge takke wat lyk of hul skeef en krom geword het na al hul worstel met die wind en die weer, en wie se blare silwer

⁵⁰⁷ Hierdie brief kan beskou word as die oorsprong van Krige se skets “Op ’n boemeltreintjie deur die huerta”, wat in *Sol y sombra* (1948) opgeneem is.

skitter tot die son. Ek kan jou geen idee gee hoe mooi die wêreld nou lyk nie. Die heuwels staan vol gou “gorse” – goud, ’n pragtige diep goue kleur. En tussenin die wilde blou roosmaryn bossies. Die amandelbome is almal in bloei, wit soos sneeu, en ander weer rooi. As jy hier in die veld rondstap kan mens jou verbeel jy’s in ’n tuin. Die geur van die wilde blomme en bosse kom jy orals teë. En orals zoem en gons die bye. Ons het heerlike weer. Dis uiteindelik die lente wat die hele wêreld soos ’n verjaarsdag vier. Die dae word al warmer en langer. Bedags is die meer so skoon, wissel al sy blou kleure so pragtig en vinnig af, sal ek nie probeer om dit te beskrywe nie. Dis of bome, bosse, alles, die hele wêreld, selfs ons, die mense, nuutgebore is. As jy in die oggend opstaan swel jou hart sommer, wil jy sing en juig. En saans, die laaste paar aande, was dit volmaan, met die sterre so blink en skitterend soos mens hul nog nooit gesien het nie. Die ander aand het ek in die maanskyn huis toe gestap. Dit was ongelooflik mooi. ’n Groot gedeelte van die meer oppervlak het geskyn en geskitter soos ’n krygsmanskild onder die son. Die maan op die meer... Die ou Vikings of Noormanne het 2000 jaar gelede gepraat van die see as die “swanepad” (’n pragtige naam, nie waar nie?). En daardie glimmende streek water tussen die een donker kus en die ander het gelyk net soos ’n silwer swanepad. Dit was of die maanlig van die een strand tot die ver oorkantse kus gevaar het soos ’n trop sneeuwit swane wat stil en langsaam oor die donker water gly.

Die Campbells is liewe, baie gawe mense. Roy, soos jy weet, is ’n baie goeie digter, een van die allerbeste wat vandag in Engels skrywe. Mary is ’n baie mooi vrou, met pragtige pikswart hare. Sy is ook ’n skilder. Veral is sy ’n aller beminlikste mens. Ek het haar baie vertel van jou, en sy sê sy gaan een van die dae vir jou skrywe. Daar is twee dogtertjies. Teresa en Anna 10 en sewe jaar oud. Albei baie liewe kinders. Annatjie (my naam vir haar) is van geaardheid baie soos Suzanne, baie snaaks en ’n bietjie astrant, net donker en nie blond nie. Teresa is soos jy, baie teer en fyngvoelig. Ek hou baie van hul albei.

Die lewe hier is aangenaam. So vry en sonder sorg en heeltemal alleen en gelukkig en natuurlik.

Die familie is heelwat vergroot gedurende die laaste paar dae. Daar het twee pragtige nuwe bokkies aangekom. Die een het wit kolle orals op hom soos ’n sirkusvulletjie en selfs ’n wit kwispelstertjie. Ook die konyn het kleintjies gekry. (Vanmiddag het Annatjie die konyne hier in die sitkamer gebring, en jy moes die sports en die gelag gehoor het). Verder het die pragtige teefhond met hare swart soos

sy, met 'n vyf stuks lelike brakkies voor die dag gekom. Verder is daar twee of drie nuwe duiwe, en ek verneem dat die kat ook binnekort in hierdie opsig haar plig sal doen.

Orals, net waar jy kyk; die lente en die nuwe lewe. 'n Digter, dink ek, het eenmaal gesê dat mens in lente as jy goed luister, kan hoor hoe die sap in die bome, bosse en blomme op en vorentoe stoot.⁵⁰⁸

Veral was ek bly om in jou brief soveel entoesiasme, soveel liefde vir lees en boeke te vind. Dis die eerste maal wat hierdie klank so sterk opklink in jou briewe. Jy is nou net so oud soos ek was toe ek vir die eerste maal goeie ordentlike boeke begin lees het. Boeke, die letterkunde, is een van die allergrootste, vernaamste dinge in die lewe. Om jouself te ontwikkel, te verdiep, sterk en gesond te maak van gees en verstand.

Lees jy ook gedigte? Jy weet, wat my betref, is die poësie die aller skoonste, aller belangrikste van al die kunste. Keats en Shelley. Het jy hul al probeer? Hul is twee sulke groot, onsterflike digters. Jy sal hul miskien baie swaar vind by die begin. Maar mens moet hul oor en oor lees, nogmaals en nogmaals. En dan stadigaan word hul al mooier en mooier totdat jy naderhand koue rillings by die rug af kry.⁵⁰⁹ Van die modernes is daar Rupert Brooke,⁵¹⁰ Walter de la Mare,⁵¹¹ Drinkwater,⁵¹² W.B. Yeats. 'n Goeie manier om te begin is om Bloemlesings (anthologies) te lees. Dan kan jy besluit wie jou gunsteling is en dan later meer volledig van hul lees. So is daar by *Palgrave's golden treasury* en etlike ander bloemlesings. Jy weet, as jy gedigte wil skrywe, moet jy nooit ophou om poësie te lees nie. Dis die enigste manier om te leer

⁵⁰⁸ Krige verwys heel moontlik hier na Vergilius se gedig "The Georgics", waarin die digter oor die lente skryf, en waarin die volgende reëls in die Engelse vertaling voorkom: "And grafting one: for where the buds push forth / Amidst the bark, and burst the membranes thin, / Even on the knot a narrow rift is made, / Wherein from some strange tree a germ they pen, / And to the moist rind bid it cleave and grow. (Vertaling uit die 2004-uitgawe deur Kessinger Publishing, Whitefish, Montana.)

⁵⁰⁹ Krige skryf oorspronklik hier "totdat jy naderhand koue rillings die rug af kry".

⁵¹⁰ Rupert Brooke (1887-1915), Engelse digter. Brooke debuteer in 1911 met die bundel *Poems*, wat vir hom goeie naam gemaak het. Sy bekende gedig "Soldier" het die lig gesien voor sy dood tydens die Eerste Wêreldoorlog in 1915.

⁵¹¹ Walter de la Mare (1873-1956), Engelse digter en skrywer. De la Mare se werke sluit in *The return* (1910) en *At first sight* (1930).

⁵¹² John Drinkwater (1888-1932), Engelse digter en dramaturg. Sy dramas sluit in *Abraham Lincoln* (1918) en *Bird in hand* (1928).

as mens self aanleg het. Om die meesters en selfs die middelmatige goeies te lees en te bestudeer – aanhoudend. So ontdek mens hul metodes, en kry jy van hul baie hulp en goeie hulp soms, sonder dat jyself daarvan bewus is. Die goeie gevolge daarvan *sal* kom op die ou end – *moet* kom as mens jou tot so ’n interessante en aangename studie wy.

Dit lyk of jy planne en ideale het om te skrywe. As dit die geval is, is ek driedubbel maal bly. Jy sal moet lees en skrywe en lees en skrywe. Daardie pad is maar steil en opdraand. Maar dis ’n wonderlike pad, niesteenstaande.

Baie dankie dat jy die gedig gestuur het. Vir een van jou eerste pogings, is dit nie swak nie. Jy moet sien watter kaf, watter hopelose bog ek geskrywe het toe ek begin het. Sewe jaar lank probeer ek en ek kom nou eers reg, eindelijk gedurende die laaste jaar, en veral nou die laaste paar maande, begin ek goeie, eersteklas gedigte te skrywe. (Tussen hakies, ek wens ek kan jou sommige van hul voorlees). Jy praat van drie uur. Ek werk dae en dae, selfs weke aanmekaar aan ’n gedig. Laat dit vir maande lê, en begin dan weer. Of ek dink en dink daaraan, maar skryf dit nooit neer nie. Ek het nou net ’n gedig klaargemaak wat ek al drie jaar lank in my kop omdra. En ek het nou ander verse in my gedagtes wat ek eindelijk na ’n jaar of twee sal afmaak en ten papier sal stel. Al wat ek jou kan sê is om maar aan te hou. Laat niks jou ontmoedig of van stryk bring nie, nóg die gedigte wat jy skrywe en wat jou al te dikwels op swak en onbevredigend lyk, nóg wat ander mense sê. Die laaste ding waaraan ’n mens hom moet steur is die stom mense wat spot en lag oor iemand wat soos hul beweer, “probeer versies maak”. Ek sal baie bly en geïnteresseerd wees as jy my jou verse stuur. En sal ek jou miskien ’n bietjie raad kan gee, en sal ek jou later ook meer volledig hieromtrent skryf.

Wat jou opstelle betref stuur my asseblief tog ’n paar as jy die tyd kry om hul oor te skryf. Enige onderwerp is goed. Vat bv. die mense wat saam met jou in ’n kompartement of bus of kamer sit. Probeer hul beskryf, hul eienaardighede, wat snaaks of mees treffend is in hul voorkoms en manier van praat en doen. Altyd kort en saaklik moontlik. Enige onderwerp sê ek. ’n Mooi sonnige môre, iets wat jy op straat gesien het, ’n basaar, ’n kermis, mense op ’n mark. O daar is honderde onderwerpe... Enige mens of plek of gebeurtenis wat jou raak, wat op jou ’n indruk maak. Kort en saaklik sonder omhaal of uitweiding of draaie. Die kortpad is altyd die beste. Die Bybel is ’n pragtige voorbeeld. Al daardie pragtige stories, kyk hoe kort en bondig is hul. Die styl van die Bybel in watter taal ook is baie goed en is alle aandag werd. Ook

hier moet jy baie lees so veel moontlik. En altyd goeie skrywers en outeurs. Dis die enigste manier om te leer hoe om te skrywe. Goeie skrywers, veral die grotes, te lees – en om altyd op elke sinnetjie te let, die klank, die ritme daarvan om te let juis op hoe ’n manier die gedagtes uitgedruk word en watter woorde gebruik word. Ook hieroor sal ek jou later weer skrywe. Ek is seker jy sal baie van Galsworthy se toneelstukke hou.

Ek hoop jy sal nie ophou om Afrikaans te lees nie. Dis waar, daar’s maar min prosaskrywers wat iets beteken. Sangiro,⁵¹³ D.F. Malherbe, Jochem van Bruggen skrywe eersteklas goeie Afrikaans en ek dink jy sal hul werk geniet. Maar die Afrikaanse poësie is baie beter. Jan Celliers, Leipoldt, F. van den Heever, A.G. Visser,⁵¹⁴ Eugene Marais, almal het ’n hele paar baie mooi gedigte geskrywe. Jy moet nie jou Afrikaans verwaarloos nie. Later sal jy dan heeltemal maklik Nederlands kan lees, wat ’n groot, skone letterkunde het.

Afrikaans is vir my ’n prettige taal. Dit word vir my hoe langer hoe mooier. Al my gedigte, en tot dusver al my stories, skrywe ek in Afrikaans. Ek sal veel meer kan uitrig in my eie taal dan in Engels.

Ek is bly dat jy van my ou koerantartikels hou. Hul is nie eintlik baie ernstig nie. My beste werk publiseer ek nie. Dit was regtig verkeerd van jou om slegs die flou gedagte te kry dat daardie meisie in “Rolprent Aspirante” bedoel was om effens op jou te lyk. Hoe kan jy so iets dink?

Geluk ook met jou pryse en baie dankie vir daardie mooi sakdoek as Kersfeesgeskenk. Ek dra dit altyd saam as ek uitgaan. Dis ’n pragtige stukkie werk. Hierdie brief word al papper en papper, al voller van halwe letterkundige praatjies.

Ek het twee minute om hierdie brief klaar te kry. Volgende keer skrywe ek jou oor Italië, oor die eiland van Capri... ’n Meer interessante brief dan hierdie, belowe ek jou. Binnekort stuur ek jou ’n gedig of twee. Ek is seker jy sal van hul hou.

⁵¹³ Andries Albertus Pienaar, oftewel Sangiro (1894-1979), Afrikaanse skrywer, wildbewaarder en filmregisseur. Hy skryf veral boeke waarin diere die sentrale figure of karakters is. Sangiro ontvang twee keer die Hertzogprys vir Prosa: in 1927 vir *Diamantkoors* en *Twee fortuinsoekers* en in 1947 vir al sy werke.

⁵¹⁴ Andries Gerhardus (A.G.) Visser (1878-1929) het twee keer die Hertzogprys vir sy poësie ontvang. Die eerste keer was in 1926 vir *Gedigte* en toe weer in 1928 vir *Rose van herinnering*. Visser was veral bekend vir sy liefdespoësie, nasionalistiese gedigte, geestige poësie en verse vir kinders en gedigte vir toonsetting.

In Marseille het ek die Russiese Ballet gesien. Dit was wonderlik. Ek wens jy was daar.

Skrywe dadelik, en stuur kiekies en opstelle en verse en al die nuus. 'n Oorvloed liefde en druksoene.

Jou liefhebbende broer

Uys.

Verskoon die vreeslike gekrap.

Brief 34

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
[Maart 1933].

Dearest Mammie and Pappie,

Here I am with another week gone – and I am again in the same position. Mary is trying to paint a portrait of me. So I have to sit upright as if fixed to the ground, crane my neck like a stork, not move myself an inch, marshal and collect my thoughts sufficiently to write a letter and at the same time preserve my poise and wear an intelligent look.

The week has passed very peacefully. The days just slip into each other. We are real country people. Spring is here, it seems. All the wild bushes, shrubs and flowers are in bloom. To-day is perfect. This morning the bees invaded the house, just blundering through the open windows, buzzing away somnolently.

Your long letter with two pages about François came when I was just finishing my morning lessons. It was a joy to read it. After dinner I lay in the sun reading and having a sun-bath. And then to my posing and writing of this letter which I am at present composing in a rather a vague and sleepy mood.

Just now I will walk an hour to post it through fields full of golden honey-scented gorse and sweet-smelling laurel bushes and thyme and rosemary. This is the first time I see a real Provencal spring. Last year at Nice there was absolutely no sign

of it. It is almost impossible to believe that a whole year has passed since I went to live in Nice. At other times again it seems much longer.

There is an absolute dearth of news. I do nothing but read quite a lot, and potter away at a few verses. [I] am on the whole as lazy as ever. I help a lot about the place, however, and often I go into town and do all the shopping, a terribly tedious process sometimes, hanging about the shops waiting to be served, fretting with impatience, hearing women chattering and gossiping with the proprietors until I foam and curse with rage. Then I come back with the cycle laden with provisions – with a wonderful rush down a steep hill.

I am reading only poetry, the plays of the great Elizabethan satirist Ben Jonson⁵¹⁵ – thrilled with their wit, humour and poetry. Keats, Byron – Keats’ “Hyperion”⁵¹⁶ is a very beautiful poem. Why don’t you try it, Mammie? And I have to read the Greek poet, Anacreon,⁵¹⁷ translated into English. His poems are perfect, flawless, like carven miniatures.

I shall write no more stupid articles, but start at my short stories in all seriousness. The first one – about our little brother who died –⁵¹⁸ will be a long one and I shall send it you for I shall dedicate it to you. Mammie, I have a number of others all finished and worked out in my head. Let’s hope I get them down quickly on paper.

I am confident that the verse I am writing shows tremendous progress on anything I have ever done.

Mary has just told me to tell you Mum, that she “approves of me entirely and that I am the perfect tutor and very thoughtful in the house...”

⁵¹⁵ Ben Jonson (1572-1637), Engelse skrywer en dramaturg. In 1598 word Jonson se eerste toneelstuk *Every man in his humour* opgevoer, met William Shakespeare in die rolverdeling. Jonson het talle stukke geskryf, waar onder *Volpone, or the fox* (1606).

⁵¹⁶ John Keats het sy bekende gedig *Hyperion* in 1918 begin en in 1920 gepubliseer. Maar aangesien Keats in daardie stadium vir sy sterwende broer gesorg het, is die gedig nooit voltooi nie. Dit handel oor die Griekse mitologie van die Titane se verval aan die hand van die Olimpiëne.

⁵¹⁷ Anacreon (570-488V.C), Griekse digter, bekend vir sy liederes en gesange oor die vreugdes van die lewe. Sy universele temas soos vriendskap, feesvieringe en liefde maak hom steeds duisende jare ná sy dood ’n gewilde digter.

⁵¹⁸ Op 16 Julie 1922 word Japie en Sannie Krige se jongste kind, ’n seun met die name Jacob Daniel, wat na sy pa sou heet, gebore. Die baba is egter vroeg gebore en sterf skaars drie weke later. In Krige se werk *The dream* (1953) omskryf hy hoe hierdie verlies hom en sy gesin geraak het.

I must end this dull letter with dispatch.

Love... lots of it

Uys.

Brief 35

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
15 Maart, 1933.

Dearest Mammie and Pappie,

I am posing for Mary Campbell with my head propped stiff up against a pillow and my whole body rigid and unmoving in a position which I shall have to keep for about 20 minutes. So if my writing is rather erratic and my style somewhat inharmonious and even helter-skelter, you will know where the fault lies.

Mary has done some drawings of me, and she will do a lot more. Later I will send you a nice one.

Life here goes its old, peaceful, happy way. Everyday I thank my stars that I am here. I can wish for nothing more – spring, the countryside, comfort, care, the best and most congenial of company, and a great leisure for reading and writing. We are having an unbroken spell of lovely weather. The country round about now is too beautiful for description. The lake a wondrous blue. At night lately it has been full moon. I suppose I have never been so contented in all my life. It seems as if I never want to live in a city again.

We get on very well together, all of us here. Mary sends you her best wishes, and says that I am if anything **too** considerate. I help a lot about the house, I may tell you. And I am not, I think, as hopelessly unpractical as I used to be.

I started with the children on Monday. I find it very interesting and we are getting on very well. I teach them reading and writing, also French, English, Geography and Bible History. They seem very keen and they are darling children. I only have two hours of a morning (with nothing on Saturdays and Sundays). So it is more of a diversion than a task for me.

On Sunday evening Tessa (the eldest girl) and I went to town to a ball. It was the French or rather Provencal equivalent to an Afrikaner “vastrap” – Crowds of

people young and old dancing in a little hall. The orchestra was about 10 strong, making a terrific din. Everybody just kicked and cavorted about. The fun was fast and furious. The ball was *gratuit* (free) so everybody was there. There were more spectators than dancers. Babies galore, old wives and grey beards looking on solemnly.

Tess and I had a great time steering a perilous way through that stormy, heaving sea of dancers. I met three rather nice French girls, one of whom was rather *gentille* and *sympathique* to me – at least I got that impression. Anyway the future will show whether that impression was unfounded or justified.

Last week also I spent an evening and morning in Marseille looking up some of my old friends, wandering about the old Port. I took a room in a hotel⁵¹⁹ facing the vieux Port, and when I woke up in the morning I had a wonderful view from my window. Marseille's old port is a beautiful place, perhaps quite unique in the world. It is crowded with boats, tugs, tramps, yachts and sailing ships of every size and description. Absolutely choc and bloc full of them as this port is in the form of a square and lies quite inside the city with three of the town's streets flanking its three closed in sides.

The sun was streaming down on the Port – glistening on the thousands of spars, masts and sails. Just below my window, anchored and still against the *quay* were three sailing-ships from Spain – long and slender vessels, with prows curving proudly to the sky – each a superb sight with their white sails wide and immense, spread like banners to the sun. They were the boats that about this time of the year always bring the oranges from Mallorca and the Balearic Isles – all the decks were covered with oranges – a deep yellow colour – like thousands of golden globes all heaped up together. In the hold of each boat there were four or five Spaniards standing with feet wide apart bending down, scooping the oranges out of the hold in big buckets. Then the oranges would pour out in a golden stream on to the deck. I have never seen anything quite so splendid, so tantalisingly evocative of a glorious sun-drenched country, lying just below the horizon. And on the deck on one of the

⁵¹⁹ Krige skryf hier “an hotel”.

sailing-boats there were a few crimson cocks and hens strutting about for all the world as if the ship were a farmyard.⁵²⁰

You can imagine that scene much better than I can ever hope to describe it.

Your last letter was very sad, Mammie. It depressed me rather. Mary, in reading it, cried and had to stop halfway. To her it seemed a reflection of what so many women's lives are. I have told her a great deal about you. Perhaps she will write to you one of these days.

To tell you you must not be so introspective, brood so over things, is pretty useless counsel. I suppose one should rather think of one's blessings. No one has ever had had his life as his heart desired it. A great deal of the beauty of life it seems in its very incompleteness, its insufficiency, its shortness.

You have quite a number of things to be thankful for, I think. Just think: would you rather be like Mrs. Koch or all the other thousands of women whom you know who are more or less content, unworried, satisfied with themselves, their little comfort and their meaningless occupations? I think not.

I have had the loveliest letter from Mizzi. So full of enthusiasm and hope and excitement at life. She has just begun to read and is all agog with it. I even got a poem from her. There was such a tenderness, such a warm-heartedness in her letter. I was greatly moved. I seemed to see you duplicated in Mizzi; Mizzi on the threshold of life, with your beautiful character, your qualities of mind and heart.

This should be one compensation for a mother, to see herself prolonged in her children – her children as infinite projections of herself into time –
In many ways life is wonderful.

I do hope you will send me a photo of you and Pappie. Then I could put it in my room where I can see it all day. The news about Arnold is very good.

Thanks for François's letter. I shall send it to Bokkie, as also all⁵²¹ of his you forward me.

I am finishing this letter in a very great hurry. You must forgive me its disjointedness.

⁵²⁰ Die beskrywing van die skepe wat die lemoene aflai in hierdie brief dien as boustof vir Krige se skets "Blomtuin van Spanje", wat in *Sol y sombra* (1948) verskyn. Daarin beskryf hy die skepe se vrag as "lemoene wat gedurig uit glinsterende emmers soos groot goue muntstukke in die sakke afstort..."

⁵²¹ Krige gebruik hier die woord "everyone".

Mammie, if you can find any of François's drawings lying about anywhere, please send me some of them – any he has done during the past two years.

All my love.

I hope you are all happy.

Uys.

Brief 36

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
28 Maart 1933.

Liefste Mammie en Pappie,

Deesdae lyk my is dit die tydperk van die sewe skraal, uitgeteerde koeitjies. Dis omtrent die vierde of vyfde brief wat ek skrywe wat niks bevat nie. Lyk my ek kan nie meer brief skrywe nie. Elke week gaan dit maar ewe broekskeur om end toe uit te sukkel. Maar die trop vet koeie is aan die kom, is ek seker: Lyk my ek hoor al hoe bulk en lawaai hul agter die toekomsheuwels – en miskien een van die dae sing die sink emmers van die wit melk wat stralend sal spuit uit hul spene.

In elk geval, om hierdie brief voort te sit. Hier gaan alles goed, en het niks besonders plaasgevind nie. Die stil plaaslewe gaan sy gang. Die dae word langer en langer – en elke dag is ewe vreedsaam – en almal wag met spanning en vreugde die somer af. Een van die dae, is dit eers warm genoeg, sal ons begin swem.

Ek lê slaperig in die son hierdie brief te skrywe – onder 'n lourierboom wat heerlijk ruik en met 'n klomp bye wat dromerig naby gons. Sleep my gedagtes en sinne dus 'n bietjie is dit die lentedag se skuld.

Bouman se kritiek oor François se werk het my baie interesseer, asook François se eie brief. Baie dankie dat Mammie en Pappie hul gestuur het. Ek is baie bly dat François nou in Johannesburg sit, al beteken die Kunsskool⁵²² maar bloedweinig.

Die nuus omtrent Aunt Anna hul is vreeslik. Wat gaan sy aanvang?

⁵²²

Die Michaelis Kunsskool, waar François sy opleiding ontvang voordat hy verder in Europa gaan studeer het.

Mary het my portret geskilder. Dis goed, ek wens jul kan dit sien. 'n Effense peinsende, swaar-sombere uitdrukking – 'n bakkies wat probeer dink, maar 'n bietjie dom is.

Dis 'n eersteklas plan Mammie, om te probeer Duits aan te leer. Ag, ken ek maar daardie taal. Daar is wonderlike dinge in die Duitse letterkunde. Goethe is miskien net so groot as Shakespeare en dan nog al die ander digters en skrywers; Duits sal ek ook eendag leer. Met ons Spaans vorder dit flink. Ons doen elke dag 'n paar oefeninge en lees 'n paar Spaanse gedigte. Gister toe die kapper my hare sny, ontdek ek hy's 'n Spanjaard en toe het ons 'n bietjie Spaans gesels. Ek kon hom verstaan en darem daarin geslaag om 'n paar gebrekkige sinnetjies uit te stoot.

My voorlopige plan is om 'n bietjie geld te maak met artikels en volgende winter grens oor te steek – Spanje binne. Maar van koerantartikels het ek so 'n heilige afkeur (sic), dat dit moeilik sal wees om 'n begin te maak met die skrywery. En hierdie suidelike son maak 'n mens so lui dat jy skaars die krag of lus het om 'n brief ordentlik klaar te skrywe.

My handskrif is besig om om te kantel daar ek plat op my rug lê.

Ek sal baie bly wees as die kiekies van jul almal aankom. Ons gaan ook 'n paar van die familie hier neem. Dan sal ek hul aanstuur.

Ek het vandag vir Bokkie geskrywe ons moet mekaar in Parys ontmoet voor hy na S.A. terugkeer. 'n Paar dae of 'n week daar saam deurbring. Dit sal heerlik wees. Ek kan nie hom toelaat om weg te gaan sonder om hom weer eens te sien nie.

Volgende week skryf ek regtig 'n beter en langer brief.

Al my liefde en groete,

Uys.

Pappie, daardie storietjie van my in *Die Kleinspan*, kan Pappie dit nog miskien in die hande kry?

Brief 37

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
23 April 1933.

Beste ou Bokkie,

Hier begin ek nou die brief wat ek jou onlangs belowe het. Ons laaste twee briewe het mekaar oorkruis – Heerlik moes jou vakansie gewees het daar tussen die sneeuberge in die Tirol...

Baie dankie vir die Nuwe Brandwag wat ek gister ontvang het. Met gretige hande het ek daarna gegryp, verheug was ek met die vooruitsig om weer iets goeds en suiwer in die geliefde taal te lees. Ek was taamlik gou verontnugter. Ná ’n halfuur of wat moes ek die blad neerlê, soos gewoonlik diep teleurgestel. (Tussen hakies, onlangs in *Die Huisgenoot* het daar ’n paar verdienstelike kortverhale verskyn, ver bokant die gewone standaard: ek sal hul vir jou bewaar, ingeval ons een van die mooi maande mekaar weer ontmoet).

Hier sit ek alleen in die huis met die twee kinders. Roy en Mary is vanmôre na Toulouse met ’n vriend in ’n motor en sal omtrent ’n week wegbly. Op die oomblik dus is ek heer en baas, vader, groot broer, peetoom. Leermeester, alles en wat nog... Stoksielallenig op my “landgoed” met twee bediendes om my elke wens en lus uit te voer. Ook het die kinders vakansie, dus is my boonop die twee uur lange les per dag gespaar.

Op die oomblik sit ek alleen in die sitkamer. Ek het die nuwerwetse Pandora-box se deksel oopgeslaan – ek meen die draadloos aan die gang gesit. Ek kan enige stasie uit die groot stilte oproep: ek moet net die knoppie ’n bietjie wikkel. Here, ek wens jy was hier by my. Die weer is godsonbeskryflik wonderlik, die lentewêreld toweragtig mooi – en ek is sielalleen. Sou ons nie heerlik vir ure en dae aanmekaar kon gesels het nie! Maar as, was, is en sal maar altyd verbrande hout bly...

Hier gaan die lewe maar nog altyd vredig, vlot en gelukkig sy gang. Roy, Mary en ek bly die allerbeste van vriende. Elke dag, meen ek, bring my iets nuuts wat hul hoogs intelligente geselskap my leer, en eie-ontwikkeling betref.

Ek het nou ’n lang, liriese gedig klaar – dit bevat vyftien sesvoetige kwatryne. Somtyds as my stemming besonder rooskleurig en opgewek is, verbeel ek dis by verre na die beste gedig wat ek geskryf het, dit op sigself⁵²³ is geen bewys van die hoë gehalte van genoemde produksie nie (al die gedig se voorgangers kan miskien skraal-

⁵²³ Hier verskyn die woord as “sigselwe”. Die woord word egter sedert 1921 in die *Afrikaanse woordelys en spelreëls* as “sigself” opgeneem.

boeties wees). Maar dan skud daardie optimistiese selfvertrouende ek van my homself warm en entoesiasies die hand en roep hy vreugdevol⁵²⁴ uit: Verdomp, eersteklas! Bleddie goed! hoe de hel het jy dit reggekry? ... ens. Ander tye voel ek maar bekommerd as ek die nuutste familielid onder die oë kry ... In elk geval, dis 'n liefdesang, “baie gewaag” sou mens temerig kon sê,⁵²⁵ wat (is ek seker) Dr. Snyman,⁵²⁶ Nico Uys en alle ordentlike eerwaardige mense yskoue hoendervel oor die liggaam sal jaag, en hare penregop op die kop sal laat staan. Selfs *Die Nuwe Brandwag*, meen ek, sal dit nie publiseer nie – en verwys [’n] mens dié verontwaardigde na die Hooglied van Salomo sal hy jou verstom en onbegrypend aankyk – nee, nog verontwaardiger, miskien, daar hy jou met nadruk sal uitlê dat daardie Lied ’n allegorie is en dat die blykbaar so hartstogtelike, skandelige liefde daarin verheerlik, slegs die lied van Salomo vir die kerk of so iets beteken – Aldus het ek dit stellig en tot my groot vermaak, eens in ’n Engelse Bybel verklaar gesien.

Miskien stuur ek jou die poging onder bespreking of lees ek jou dit met ons volgende ontmoeting. (In elke geval beskou ek dit onnodig en verregaande van my om ’n hele bladsy aan ’n bespreking daarvan te bestee. My ewige preokkupasie met myself, my werk, my strewe, my planne, my ideale, is dit ’n swakte, ’n sprekende bewys van egoïsme of wel miskien ’n sterkte (van die letterkundige oogpunt beskou) wat deur die tyd, as ek skouer aan die wiel sit en vlugtig werk en bewys, goedgekeur sal word?

Mammie het in haar laaste brief heelwat uit ’n brief van François ontvang, kwoteer. Dit het my opgewek laat voel. Die aangehaalde deel het getuig van intelligensie en skerpsinnigheid. Stuur my tog asb. die brief wat, glo ek, jy in jou besit het.

⁵²⁴ Krige skryf hier “vreugdig”.

⁵²⁵ ’n Mens dink hier aan óf “Lied aan Kalomien,” die liefdeslied waarmee Krige sy debuutbundel *Kentering* open, óf “Wens”, waarin die digter ’n lied wil sing “van lente en van vriendskap en van vreug.”

⁵²⁶ **Voeg by: Die Du Plessis-saak van die jare twintig van die vorige eeu sentreer rondom prof. J. du Plessis, hoogleraar in teologie aan die Stellenbosse Kweekskool, wat met sy progressiewe denke verset uitlok oor die vraag of Jona as ’n historiese of allegoriese figuur gesien moet word. As redakteur van die krities ingestelde *Die Soeklig* is Du Plessis pleitbesorger vir ’n nuwe kyk op omstrede sake soos die ewolusieleer. Dr. Dwight Randolph Snyman, predikant op Stellenbosch, word een van Du Plessis se felste teenstanders met publikasies in sy polemiese tydskrif *Die Ou Paaie*. Die stryd lei uiteindelik tot die skorsing van Du Plessis as hoogleraar, maar in die daaropvolgende saak in die Kaapse Hooggeregshof word uitspraak ten gunste van Du Plessis gelewer.**

Ek peuter nog altyd aan die versmakery. Vooruitgang bly maar slakke-ganig. Al daardie verhale het nog maar steeds hul setel in my kop – wanneer hul ooit op papier te lande sal kom weet die here of die duiwel alleen. Die luiheid bly steeds my struikelblok – en die besluitloosheid. Die goddelike luiheid (la paresse divine),⁵²⁷ praat die digters soms van daardie eienskap. Die verdomde, beduiwelde luiheid, sou myns insiens ’n beter benaming wees.

Jy is seker kliphard aan die werk. Die laaste skof! Die weke sal gou om wees. Uit al my hart wens ek jou ’n skitterende sukses toe. Vlieënde vaandels, trompetgetoet, fier en perdegetrappel en drom gerommel. Mag jou sukses wees soos ’n intog of triomf mars. Verskoon my opgeblaasheid – maar ek is seker jy sal *sonder moeite* slaag. Ek voel vol skaamte en skuldbesef, as ek aan jou dink, hoe jy daar sit en swoeg en strewe, terwyl ek hier in die son rond lê en niks doen.

Jy moet my ’n lang brief skrywe, meer vertel omtrent jou Tiroolvakansie, jou vooruitgang met jou werk, jou planne. Kyk, Bokkie, jy weet in *Die Huisgenoot* publiseer hul baie foto’s. Ek het gedink aan ’n goedkoop manier om geld te maak. Dan hoef ek geen swaapsinnige artikels te skrywe nie. Jy moet ’n taamlieke boel interessante foto’s hê van bekende en merkwaardige plekke orals oor Europa – van Oxford, Bonn, Parys, Venesië, Italië ens. Of foto’s van ski. Stuur my ’n klompie afdrukke van die wat jy die interessantste ag. Soos daardie kleintjie van die Monte Carlo Casino. Só sal ek ’n bietjie geld kan verdien. *Die Huisgenoot* sal gierig wees om meeste van hul aan te neem, en hul betaal glo 5 of 6 /- per foto. Ek het deesdae geen tyd om artikels te skrywe nie. En weer moet ek jou vra vir drie of vier Valet lemme. Die laaste een van die ou klomp is reeds stomp en sal nie lank meer duur nie. – Ek bedank jou by voorbaat. – Dit moet taamliek verergend wees, om ewig en altyd so deur my gepla te word... Miskien is dit ’n familietrek, en wat ek dalk van Mammie geërf het. Onthou jy toe ons met die vakansie Cathcart toe gegaan het – die besems, sewe of agt voet lang, met die saadkorrels wat daaruit val, die kiste konfyt, die kleregoed en die here weet wat nog alles.

Daardie verhale van Van der Heever, is hul goed, swak of middelmatig? Die laaste, sou ek sê, om te oordeel van sy verhale in *Die Huisgenoot*⁵²⁸ – en in

⁵²⁷ “Die goddelike luiheid” (Frans).

⁵²⁸ C.M. van den Heever publiseer in *Die Huisgenoot* van 24 Februarie 1933 die verhaal “Vuurvlieg en sterre”, wat die swaarkry-lewe van ’n arm, jong visserman genaamd Antoon skets. Dié karakter raak verlief op ’n jong meisie aan wie hy vis en vrugte verkoop, maar in ’n

soetvleiende, suiwere, maar effense temerige styl. En die nuwe gedigte van Leipoldt? Jy weet van al die Afrikaanse literators, is hy die een vir wie ek die grootste respek koester. Hy is besonder produktief, besonder veelsydig, en sy gedigte in *Oom Gert Vertel*⁵²⁹ is vir my die beste, opregste, skryndste in ons taal. Onthou jy “Vrede-aand”?⁵³⁰ Daardie gedig sal ek nooit vergeet nie – die kragtigste, hartverskeurendste in Afrikaans.

Wat lees jy? Jy het seker maar bloedweinig tyd. My planne? Wel, ek wil met die winter na Spanje. Barcelona, heel waarskynlik. Ek sien hul rugbyspan was onlangs in Parys. Daar dan sal ek die verskeie klubs opsoek, hul al my koerant-aanbevelinge voor die oë druk, en dan probeer om gunstige terme⁵³¹ met hul te tref. Bied hul my alleen kos en kamer aan, sal ek die aanbod natuurlik aanvaar– en dan vir my ekstra onkoste tot skryf oorgaan! Dit is beslis– ek voel ek moet ’n nuwe land gaan ontdek. September; sal dit twee jaar wees dat ek in Parys aangeland het? Ek is vol drif en entoesiasme om Spaans as taal te beheers. En jou eie planne? Is dit nog alles so vaag en onhelder? Daardie pos in Joburg? Dit sal uitstekend wees as jy en François sal kan saamlewe – Magtig hoe verlang ek nie somtyds na hom nie – en na Mammie en Pappie, Arnold, die twee susters en ’n paar van my ou maters.

So sal ek nooit by jou op Oxford uitkom nie. Dit is baie jammer, dit sou heerlik gewees het – Maar ’n mens kan nie verwag om elke wense en verlange volbring te sien nie. Jy weet, daardie twee en ’n ½ maand se samesyn by Nice – hoewel ons destyds ons nie daarvan rekenskap gegee het nie, word ek meer en meer bewus hoe

tragiese wending van gebeure dwing Antoon homself op haar af en steek sy hom met ’n mes in die bors. In *Die Huisgenoot* van 10 Maart 1933 verskyn Van den Heever se verhaal “Bekommernis”, ’n storie met ’n sterk rassistiese ondertoon wat handel oor die karakters van Jaerfontein, wat vrees vir hul lewens nadat ’n swart mynwerker sy medewerker aangeval en vermoor het. In die verhaal skryf van den Heever: “Hulle [die regering] sê as die Kaffers die treine in die hande kry, dan is dit verby met ons.” Op 24 Maart in dieselfde blad verskyn Van den Heever se “Stem van die gewete”, wat handel oor ’n visserman genaamd Frans wat sukkel met die wete dat sy vrou ’n paar dae ná die geboorte van hul dogter voor ’n trein ingespring het omdat die liefde tussen haar en Frans doodgeloop het.

⁵²⁹ C. Louis Leipoldt se debuutbundel *Oom Gert vertel en ander gedigte* verskyn in 1911. Dit word beskou as een van die treffendste werke van die Tweede Afrikaanse Beweging. Die titelgedig, wat handel oor twee jong Kaapse Afrikaners wat tydens die Anglo-Boereoorlog teen die Engelse rebelleer en later gevang en gefusilleer word, is volgens baie kommentators die hoogtepunt in Leipoldt se oeuvre. (Kannemeyer, 1978, 132).

⁵³⁰ “Vrede-aand” verskyn ook in *Oom Gert vertel en ander gedigte* en handel oor ’n Afrikaner (die spreker) wat ná die Vrede van Vereeniging tussen die Boere en die Engelse in Londen sit en die gebeurtenis wrang met ’n bottel wyn saam met sy toehoorder “vier”.

⁵³¹ Kringe gebruik hier die Engelse woord “terms”.

werklik diep aangenaam daardie tydperk van ons kameraadskaplikheid was – Ieder maal wat ek een van daardie ou deuntjies hoor waarna ons so dikwels geluister het in die van poskêrels propvolle P.T.T. kafee, ondervind ek ’n gevoel van heimwee, treurig en soet en strelend tegelyk. En êrens veilig weggebêre het ek werklik ’n teer gevoel vir Nice. Onthou jy Bob en – (ek het sy naam vir die oomblik vergeet) en al die gelag en gekorswil? En die son en die blou see en die swemmer wat op die duur ons so begin verveel het?

Snaaks dat jy Molteno⁵³² op Cambridge raakgeloop het. Snaaks ook dat ek hom net gedurende drie kort weke van my lewe geken het, maar [dat] ek tog so ’n duidelike indruk van hom oorhou, en ’n mate van toegeneentheid wat die jare geensins uitgewis het nie. Ek hoop van harte om hom weer eendag te ontmoet.

Waarvoor studeer hy en wanneer keer hy terug na S.A.?

Die Engelse noi is vort uit my lewe – en ek was goddank bly daarvoor. Dit is ’n interessante storie – die eerste van sy soort wat my te beurt geval het – wat ek later jou sal meedeel. ’n Jongvrou met wie ek etlike nagte deurgebring het – maar jeens wie ek, toe ons mekaar vaarwel gesê het, nie die geringste gevoel of tederheid kon koester nie.

Op die oomblik vry ek so effentjies met drie Franse noiens. Dis egter maar baie af en toe, geleentheid en gunstige omstandighede ontbreek. Die een – 17 jaar oud lief en onskuldig – lyk taamlik beanaf.

Die facteur⁵³³ is hier, ek moet haastig afeindig. Ek skrywe binnekort weer ’n ordentlike brief waarin ek al jou briewe volledig sal beantwoord, en jou ook ietwat vertel omtrent alles wat ek onlangs gelees het.

Vondel is ’n manjifieke digter – Daardie drie dele strek tot seën en innige genot. My beste groete en wense aan Shorty en Krisjan.
Liefde.

Brief 38

Chez Campbell,

⁵³² Donald Barkly Molteno (1908-1972), politikus, advokaat en akademikus. In 1926 slaag Molteno in die Oxford- en Cambridge-toelatingseksamen en in 1930 behaal hy sy graad in regte met lof aan die Pembroke College, Universiteit van Cambridge. Dieselfde jaar is hy as advokaat tot die Engelse balie toegelaat, en in 1932 keer hy terug na Suid-Afrika, waar hy as advokaat van die hooggeregshof van Suid-Afrika toegelaat word.

⁵³³ “Facteur”: posman (Frans).

Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
[Einde April 1933].

Dearest Mammie and Pappie,

I did not write last week, as we suddenly received visitors and I had to help in their reception. We were a gay party. Hillier,⁵³⁴ an artist who has just had an exhibition in London – a success from the artistic point of view, but rather a failure from the financial [was there.] He and Ryan and the latter's wife, all friends of the Campbells, had come from Paris by car.

Ryan is a young Irishman with that attractiveness peculiar to most Irishmen. He is 22, almost a millionaire, and drinking himself to death. He spends his money very wisely, runs a publishing firm just for a pastime, helps and encourages young writers and painters, occupying himself with charity – if such it may be called – of at least a useful sort. He is very intelligent and mature, but whether he will develop yet further, is open to doubt. Born with the silver spoon in his mouth, he has had all the benefits and advantages wealth, position, family can give one. Recently he bought land in Kenya – soon after gold was discovered on the property – so now he has a gold mine. I have never known a man to drink so much and so persistently. It is a family failing, it seems. One brother is already dead and a second an invalid. Young Ryan has diabetes and with his drinking can't possibly hold out more than a year or two. "A strange contrast", I thought, while talking to him. "There he sits, a young man a year your junior, the wealthiest man you have ever met. And you, you possess exactly 25 francs in all the world. And as he talks to you, you feel sorry for him as for one in a great plight. You pity him; you want actually to do something for him. What that something is, you don't know, you haven't the slightest idea. And you become more and more sure of it that you have been more fortunate than he has, that life has given you a better chance for a measure of happiness and joy and fulfilment of some sort. Whether you are just being egotistical, you are not quite sure, but it does seem as if you are the happier. You have health, and a great deal more: enthusiasm, hope and expectation of life it seems..."

⁵³⁴ Tristram Paul Hillier (1905-1983), Britse skilder. Sy werke sluit in *Lago de Obidos* (1947) en *The Aqueduct, Romar, Portugal* (1959).

Hillier is a very handsome, aristocratic looking young man of mixed English and Norman origin. With the crisis he has lost almost everything. He has had to give up his home here at Martigues, sell his lovely little yacht, and also a chateau in Gascony. He and his wife have separated. In despair he has taken to commercial art which also has failed him. All his means have just slipped away from him like water into sand. Now all he can do is just to hire a little studio somewhere in London, and live there in a single room and try and sell some pictures from time to time. An almost insupportable change it must be for a man, who has never had a money care in the world, has never done a stroke of work in his life.

We had two very pleasant dinner parties. Roy, as he always does when anyone arrives from the outside world into our solitude, surpassed himself. He talked most of the time, and we all listened. It was bright, interesting, sometimes sparkling conversation... Then on Friday Hillier, Roy and Mary set off in Hillier's car for Gascony. The latter was going to sell his chateau near Toulouse, and all of them would stay there for a few days – for Hillier to confer with the would-be purchaser, Zadkin⁵³⁵ a very well-known Russian Parisian sculptor. Ryan and his little American wife jumped into an aeroplane to fly across the Pyrenees and within half-an-hour to arrive in Barcelona – there to watch a *corrida* (bull-fight) which would last three whole days.

And I stayed behind, alone on my estate, to play the kind father or guardian or devoted uncle to the children. We had a great time. On Saturday afternoon two young French girls from Martigues called on me – she of whom I have already told you. Such calls are simply taboo in France. They were visiting me on the sly (*en cachette*, as they say). They were 17 and 14 years old respectfully. I felt quite old and solemn and even a little sentimental about the gulf that lay between me and that tender age. They chirruped merrily and without end like spring-sparrows. I suddenly thought how different French girls are from the English, Scotch, Afrikaans or German ones. They just prattle along, saying nothing with apparently nothing in their senseless, but very practical and astute little heads. The French girl is the most uneducated girl I have ever met, and also the most practical, and unromantic. I prefer the Frenchman to the

⁵³⁵ Ossip Joselyn Zadkine (1890-1967), Russiese beeldhouer. Van Zadkine se bekende werke sluit in *Mother and child* (1920) en *For a devastated city* (1953).

Frenchwoman over and over again. He is decidedly *sympathique*⁵³⁶ and she hardly interesting. Naturally this is a generalisation, and as such, as arbitrary, insufficient and misleading as all generalisations are.

To continue, I walked into town with my two visitors, did the shopping. And later my friend arrived from Marseille. He had a little square black bottle – a marvellous French liqueur which we soon broached. This liqueur is an old favourite of mine which we had always taken together at Marseille, and he had remembered my preference. Sunday, a perfect spring day as golden and perfect as any of its immediate predecessors, was spent very peacefully. Only one sad incident marring its tranquil perfection: before lunch we discovered, to our distress, the little black liqueur bottle was on the point of giving up the ghost. So we each regretfully and resignedly had a last thimble full and sat down to our meal. (A joke that fell rather flat, I am sorry). We had a long walk through the beautiful countryside. The next morning we got up at six, went for a long tramp by the lake, having a lovely cool refreshing swim towards nine. We took some photos, which I will send you later if they turn out a success. In the afternoon (Easter Monday) we took Annatjie and Teresa to the cinema. Martigues was very gay and crowded with people. Sunshine and people everywhere in holiday mood, and boats and yachts on the blue lake. The children enjoyed the pictures as only children can enjoy them, and the two of us – sad bad blasé old men as we felt ourselves to be – became infected by their joy and happiness. We had dinner together out in the open on the edge of the canal in sight of all the hustle and bustle of the holiday-makers and the picturesque fishing-boats, quietly anchored up against the light blue and gold and cream-coloured houses. Later my friend left for Marseille and I took my young charges home with me in a taxi.

As we unlocked the door we were greeted with the excited joyous barking of Sarah, the beautiful, silky black bitch we had locked in on leaving. We heard a strange many-voiced squealing. When we entered the drawing-room there was Sarah on the divan, looking at us with great big mild eyes as if she were asking us for our approval, and beside her tugging and grunting five puppies that had been born in our absence. It was the culminating excitement of the day. The pups, miserable looking mongrels they seemed to me, were caressed and fondled and heartily approved of. Sarah was rewarded with bread and milk, and stroked and made comfortable. That the divan

⁵³⁶

“Simpatiek” (Frans).

covering had been soiled and torn in the bringing forth of those “beasties” no one except myself took any notice of. Wendy, the other she-dog, came in, and jealous started barking like a fury. She was promptly turned out of the drawing room, or chambre d’accouchement. Seven year old Annatjie, excited with brown curious eyes, asked whether the pups were “*male or female?*” I said as yet I can’t say and did not stoop to enquire further into the matter. “Who is the father?” said I, becoming inquisitive. “O, all the dogs round-about”, came Anne’s casual pat reply. I laughed and changed the conversation. A week ago I heard Annatjie having a long conversation with Sarah. “Listen, you beautiful, old, fat, black dog”, she was asking her, stroking her sleek back, “when are you going to have those puppies we are all waiting for? The postman wants one, the policeman another, the *bonne* a third, and there is Grand Pere and Madame Soussy, all waiting for you...”

Anne and Teresa are the two sweetest, most natural and unspoilt children I have ever known.

I have been reading Tolstoy’s *War and peace*. It is a magnificent novel, perhaps the finest in all literature. It is monumental of course. There are about 1 600 pages. It is easily the most comprehensive and complete book I have ever read. All a society is fully portrayed in it – also that epic struggle between Russians en (sic) Napoleon⁵³⁷ when the Russians burnt their beloved Moscow, and by sacrifice and self-destruction conquered over their foe. It is so magnificent and crowded a panorama; it takes one’s breath away. Many of the characters in the book one will never forget. Natasha⁵³⁸ in particular [is] perhaps the most delightful and fascinating girl in literature. *War and peace* is a glorious work. Mammie you must read it. Perhaps you will find the first 100 pages or so rather slow work. Thereafter you will be carried away by it; you will not want to put it down.

I was delighted with your quotations from François’ letter. It seems to be a very amusing and intelligent letter. Bokkie will send it to me soon I hope.

It will be pleasant for you to have Arnold at Cathcart again and to see him later at P.E. What is he like now? Any taller? How I would like to see him again. Write to me about him soon.

⁵³⁷ Napoleon Bonaparte (1769-1821), leier van Frankryk en groot militaris.

⁵³⁸ Krige verwys na Natasha Rostov, een van die hoofkarakters in Tolstoj se *Oorlog en vrede*. Dié karakter het ’n groot behoefte aan vryheid en sy is die uitbeelding van Tolstoj se afkeur van die weelderige bestaan van die adellikes in Rusland.

Mammie, I hope you are having a lovely holiday at East London with your two daughters – and a complete rest from all cares and worries.

How are you all? In the best of health, I hope. Thanks very much, Pappie, for always sending me the papers.⁵³⁹ I must end now. With all my deepest and fondest love.

Uys.

I am glad Suzanne liked the rabbits. When will she write again? Can you read the scrawl? I have written it lying down.⁵⁴⁰

Brief 39

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
Mei 1933.

Liewe Bokkie,

Was vanmôre verheug om Leipoldt se nuutste digbundel te ontvang!⁵⁴¹ Wat 'n pragtige uitgawe! Die mooi band, die wit sag, glansende papier. Dit het vir my amper gelyk of daar 'n ligte geur uit die blaaie opslaan, 'n geur lig en soet soos die van sommige drankie voor jy nog aan hul geproe het. En ek was dadelik ook effentjies aangeklam – asof ek reeds my **ei eerste** bundel voor oë het, dit bewonder, dit streef, liederlik, dit met liefdevolle, teer vingers orals en van alle kante betas. Die geur van die boek het ek opgesnuif. Hoop, vertrou in die toekoms, my planne en ideale, 'n juigende Sekerheid van my talent en die waarde van my strewes, al die ou vriende wat soms, maar nie al te dikwels nie, kom kuier en feesvier in my gees, het skielik opgeduik en gestalte geneem soos skone drome in 'n mens se gemoed as jy dronk is...

⁵³⁹ Op bl. 217 van *Die goue seun* wys J.C. Kannemeyer daarop dat Krige tydens sy verblyf in Europa gereeld koerante van sy vader Japie ontvang waarin van sy artikels verskyn het, meestal met kommentaar by waar Japie sy seun in sy skryfwerk aanmoedig.

⁵⁴⁰ Krige was bekend daarvoor dat hy lief was om op sy maag te lê en skryf.

⁵⁴¹ Krige verwys hier na Leipoldt se *Die bergtragedie* (1932), 'n minder geslaagde liries-epiese gedig. Volgens Kannemeyer (1976, 130) het Leipoldt reeds vóór 1900 met dié bundel begin, aanvanklik eers in Engels, maar hieroor bestaan geen konkrete getuienis nie.

(Maar al hierdie vuur en vlam en entoesiasme en lewenslus pas skaars by een wat hom gewoonlik so pap, moeg, tot-die-dood-toe lui, bitter wanhopig en selfs sinies voel soos ek...). Ek raak verspot.

Leipoldt se nuutste poësie egter was diep teleurstellend. Ek het nou net die hele bundel deurgelees. Daar was nie een, nie een enkele⁵⁴² gedig of liedjie wat my opgeval, of op my 'n indruk gemaak het nie. Alles so temerig, swak, sonder krag of stoot. So baie van hul kreupelverse wat mank-mank end toe sukkel. Ek het gedink aan “Oom Gert Vertel”... en dit het my hart seer gedoen. Met weemoed het ek die boek toegeslaan. Dit was 'n heel vlugtige oorsien – ek sal die hele bundel weer sorgvuldig oorlees – en ek hoop dat ek dan my oordeel sal moet wysig.

Die bundel sal ek jou terugbesorg in Parys. Roy sê dit sal 'n plesier wees vir hom om sy boeke vir jou te teken. Ook hul bring ek mee.

Jy het blykbaar die 500 francs ontvang? Het dit die £6 gedek? Ek het 'n halfuur lank probeer om die ruil in my kop uit te werk, en toe dit laat vaar. Mary en Roy bedank jou terdeë – hul wou geskrywe het, maar ek het gesê dis nie eintlik nodig nie. Die volgende week het die voorlopige £50 vir Roy se nuwe boek toe ook opgedaag.

En nou is jy besig om te blok of te krêm soos 'n dergelike, afstompende, uitputtende proses [soos wat] jou nog nooit tevore te beurt geval het nie (Is hierdie laaste sin Afrikaans?). My allerbeste wense vergesel jou, ou kêrel. En ek vertrou, en is seker, alles sal reg kom. Was ek 'n Katoliek en godvrugtig sou ek vir jou 'n paar kersies gaan brand het. Ek weet dis vieslik, naar, goor, gatverskeurend: alles wat jou hierdie paar weke voorlê. En tog het dit 'n sekere aantreklikheid, 'n bepaalde gewiste bekoorlikheid – die aantreklikheid van die onaantreklike? Of hoe sal mens dit onder woorde bring? Ek herinner my nog... (Here, dis vier jaar gelede wat ek laas eksamens geskryf het!)

Maar die sekel van die Tyd sal nie eers die brandnetel-steekdoring kop van 'n eksamen bespaar nie – en dan is jy vry, vryer dan die arend of die vliegmasjien, en spring ons mekaar in die arms êrens in Parys.

Jy kan jou voorstel hoe sterk en met watter ongeduld ek na hierdie ontmoeting vooruitsien! Die 1000-en-een dinge wat ons sal bespreek, die apéritiefies ('n vreeslike korrupsie!) wat ons af en toe sal wegklok, die wandeling deur die ou geliefde Parys,

⁵⁴²

Krige skryf hier “enkel”.

die uitstappies, maar veral die gesprekke en daardie heerlike gevoel om weer bymekaar te wees. Maar wag, daar is al amper 'n vogtigheid in my oë, en ek dreig om sentimenteel te word.

Ek lees heelwat. Ek is al twee weke lank besig aan *Don Quijote*. God, Bokkie, wat 'n geweldige, verbasende meesterstuk! Dis miskien die heerlikste werk wat ek nog ooit gelees het. Ek kan nie verstaan nie hoe dit gekom het dat ek dit nou eers lees. Ek weet nie of jy dit ooit gelees het nie. Indien nie, behoort jy dit so gou moontlik aan te pak. Dit word geplaas onder die eerste 3 meesterstukke van die letterkunde van al die eeue. Die Franse vertaling⁵⁴³ wat ek lees is skitterend, 'n 1 000 blaaie wat mens verlang so 10 000 beslaan. Maar wag, as ek eers oor Cervantes begin, kry ek nooit end nie.

Ek lees al taamlik vlot Spaans, en is net hoogs in my skik. Volharding oes sy vrugte. Ek het nog 'n lang gedig klaar; “baanbrekend” (?), “gewaag” (?) ens. wat jou hoogs waarskynlik sal amuseer, asook twee of drie kort lirieke en 'n 20tal kwatryne van Abu'l-Ala – Wat ek jou almal sal voorlees miskien... Dit gaan trapsgewyse – ek is veral besig om volop te lees en eindelijk my op te voed, te ontwikkel en my voor te berei vir my roeping. Niksdoen neem ook taamlik van my tyd in beslag. Ek skrywe nie 'n lyntjie prosa nie. Maar selde 'n brief, slegs aan jou en Mammie, en dit ook maar gebrekkig en erg af-en-toe. My vriende se briewe bly almal onbeantwoord; iets waarvoor ek my diep skaam en waaronder ek miskien die ergste ly, daar ek nooit meer nuus van hul ontvang nie en ons vir elkander gestorwe is.

Roy gaan nou dorp toe, en ek gee hom hierdie gebrekkige briefie – sodat ek wat my belofte betref nie langer meer in gebreke bly nie.

Vanaand gaan ek my laaie deur om al jou laaste briewe op te spoor. Dan skrywe ek jou eindelijk sonder speletjies, sonder versuim of kakpraatjies, wragtig 'n beter, langer, ordentlike brief. Ek weet daar's heelwat wat ek wou aangemerkt het in verband met wat jy gesê het.

As ek aan jou biblioteek dink, beny ek jou, is ek dood-jaloers. My nuutste verlange is om boeke aan te koop – slegs die klassieke en die allerbeste werke wat in hierdie eeu in Frans, Engels, Spaans en Nederlands voortgebring word. Natuurlik

⁵⁴³ In 1826 word Cervantes se belangrikste werk in Frans vertaal deur Filleau de Saint Martin, en gepubliseer deur D'Augeste Barthelemy.

koop ek nou elke skrikkeljaar een. Die geld ontbreek en dis 'n drang waaraan ek later wel gehoor sal gee.

Voorlopig lewe ek hier die eenvoudige lewe van die landelike – Gaan ek slegs een maal per week in die middag dorp toe.

Elke middag swem ek – jy weet, dieselfde meer wat jy van die trein sien net as jy buitekant Marseille kom. Aan die anderkant daarvan lê Martigues. Het ek jou vertel van die Goddelike naweek wat ek in Arles deurgebring het saam met my vriend Nisolle?⁵⁴⁴ Daarvan sal ons wel later in besonderhede praat.

Skrywe my dadelik, slegs 'n paar haastig afgekrapte lyntjies as jy nie veel tyd het nie; vertel my hoe gaan dit met die blok, wat jy onlangs wederveraar het, hoe jou kanse staan, of jy iets belangriks lees – en al die krieket en wat jou nuutste planne is omtrent Junie maand en die eintlike datum van ons ontmoeting.

Gee my beste groete aan Shorty en Chris. Wanneer keer laasgenoemde na S.A. terug?

Roy se nuwe bundel het 'n baie goeie pers ontvang. Kry jy enige politieke of letterkundige nuus uit S.A.?

Het jy nie tyd nie, laat staan maar die skrywery. Nogmaals my allerbeste wense ou broer.

Verskoon my hierdie flenterbrief en hierdie gekrap.

Uys.

Brief 40

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
Mei 1933.

Liefste Mammie en Pappie.

Was verheug om vanmôre Mammie se lang, interessante brief te ontvang. Verder was daar 'n baie welkome brief van François – asook vier baie helder kiekies van hom waarvoor ek diep dankbaar is. Hy lyk lank en skraal met mooi fyn gelaatstrekke.

⁵⁴⁴ Krige se vriend, André Nisolle, 'n haarkapper van Marseille aan wie die skrywer later sy gedig "Tram-ode" sou opdra.

Kraanvoël onderteken hy hom in die een kiekie van hom in bergklim klere. Baie dankie ook dat Mammie my so gereeld my sy briewe aanstuur.

Die arme Bokkie is nou kop-en-ore toe onder die werk – die laaste drie of vier weke! Ek beny hom glad nie. Hy skyn egter oorgenoeg selfvertroue en rustige gelykmoedigheid te hê... Ek het hom gister 'n lang brief geskrywe. Vroeg aanstaande maand ontmoet ons mekaar weer in Parys. Dit sal heerlik wees.

Dit doen my hart verbrands goed om van Arnold se sukses en tevredenheid met sy werk en lewe in P.E. te hoor.

Hoekom het Dr. Hoge⁵⁴⁵ van Stellenbosch vir François £5 gestuur? Was dit vir 'n skilderstuk? In elk geval dit klink regtig gaaf. Ek onthou hom goed... 'n Kort Duitsertjie – met 'n ordentlike geronde vaatjiewyn maag – wat die indruk gemaak het asof baie bier nodig was om dit daardie mooi gelykmatige welwing te gee. Nader het ek nie eintlik met hom kennis gemaak nie.

Ek gaan vir François 'n lang brief skrywe. Ek weet nie wat makeer nie, maar my briewe, aan wie ek hul ook skrywe, word by die dag hopeloser. Dis of al my lus en drang daartoe kapot is, asof ek altyd en ewig niks te sê het nie – slegs onbenullighede, beuselagtigheidjies. En ook asof die bietjie humorsin wat ek eens had met die tyd verdwyn het?

Hoe vorder Mammie met die Duits? Ek is taamlik tevrede met my vooruitgang wat die Spaans betref. Ek lees nou 'n Spaanse werk wat 'n hele oorsig gee oor die Spaanse letterkunde. Dit is baie interessant. En ek was baie aangenaam verras om te vind dat ek dit vinnig en amper sonder moeite kan lees.

Ek het Mammie vertel van Tolstoi se *War and peace*. Ek het nou net die hele *Don Quijote* klaar gelees – 'n heerlike, goddelike boek! Waarom ek dit nog nooit gelees het nie, weet en verstaan ek nie. Dis een van die allerhoogste, aller skoonste bergpieke in die hele wêreldletterkunde, en van al die eeue. Dis diep filosofies, tragies, humoristies – dit bevat oneindig veel. Cervantes het 'n diepte wat miskien slegs deur Shakespeare en Dante geëwenaar word. Dis 'n boek wat my die asem ontnem. *Don Quijote* is 'n figuur wat jy bemin soos 'n broer, wat jy nooit sal vergeet nie, om wie jy wil lag en huil tegelyk. En die gawe Sancho Panza met sy praktiese sin,

⁵⁴⁵ Dr. J. Hoge (oorlede in 1958), dosent in Europese Geskiedenis aan die Universiteit van Stellenbosch en kenner van die genealogie. Hy het veral gespesialiseer in die rol van die Duitsers in Suid-Afrika in die sewentiende en agtiende eeu. Hoge publiseer verskeie werke op dié gebied, onder andere *Personalia of the Germans at the Cape 1625-1806* in 1948.

al sy astrantheid, met sy mond ewigdurend vol van spreekwoorde wat hy hot en haar aflaaï – vir hom lag jy jou siek en voel jy ook groot simpatie –

Maar ek het genoeg aangestip. Mammie moet dit sekerlik lees. Dis ’n lang werk, maar elke bladsy is goud werd. Daar behoort ’n eerste klas vertaling te bestaan in die *World’s classics*.⁵⁴⁶ Die Franse een wat ek gelees het is skitterend.

Ek meen as die mense van vandag minder die verdomde kaf lees wat hul as goeie werk opgedis word, en meer Cervantes of Milton of Shakespeare of Homerus of Rabelais en die dosyne andere, sal dit minder van ’n verkeerde plek wees en ons mekaar beter verstaan en liefhê...

Volgende winter wil ek met geweld na Spanje. Daarvoor het ek omtrent £5 nodig. Daar gekom, probeer ek dan ’n kontrak te kry met ’n rugbyklub om deur hul van losies en kos voorsien te word. Op die oomblik besit ek nie ’n pennie nie. Maar daar’s oorgenoeg geld om te verdien as ek my net forseer om artikel-skrywery aan te pak. Dit sal ek ook wel later doen – op die oomblik het ek nóg lus nóg tyd. Ek arbeï aan die gedigte, en maak taamlik vordering. Die werk wat ek nou doen is oneindig beter – of wel oneindig minder swak – dan alles wat dit voorafgegaan het. Somtyds is ek seker dis werklik eerste klas.

Verder lees ek kliphard. Ook Milton se *Paradise lost*,⁵⁴⁷ die Franse digters, ook die Latynse in eerste klas letterlike Franse vertalings met die Latynse teks⁵⁴⁸ langsaan.

As ’n tutor is ek bepaald nie swak nie. Met die doseer van Engels en Frans ens. gaan dit goed – slegs met die rekenkunde bly ons al drie tesame ’n bietjie agter, en openbaar geeneen van ons eintlik ’n al te kwaai hartstog vir hierdie optel-aftrek-en-wat-dees-meer-sy affêre nie.

Ons baai nou in die meer elke dag – die meisietjies so poedelnakend soos hul in die wêreld te voorskyn gekom het. Hul is baie lief, soet en natuurlik.

⁵⁴⁶ Die *World’s classics*-reeks is een van Oxford University Press se mees suksesvolle reekse, waaronder werke van bekende skrywers soos Thomas Hardy, Charlotte Brönte en Fyodor Dostojewski uitgegee is.

⁵⁴⁷ John Milton (1608-1674), Engelse digter en kampvegter vir vryheid van spraak. In 1667 sien *Paradise lost*, sy bekendste werk, die lig. Hierdie epiese gedig handel oor die val van die mens en het groot invloed gehad op digters soos William Blake en Percy Bysshe Shelley.

⁵⁴⁸ Krige gebruik die Engelse vorm van “text” hier.

Verder is die lewe baie vreedsaam en plesierig – die wêreld hier om die huis is so pragtig soos ’n mens maar kan verlang. Bloedrooi poppies orals in elke groen grasveld in reuseleërs bymekaar gedring – en ’n duisend-en-een ander blomsoorte. En bedags, snags, amper ieder uur van die dag, die nagtegale!

Het ek Mammie en Pappie van my uitstappie na Arles vertel? Ek dink so. Die tweede dag was net so heerlik op Les Baux, maar daarvan sal ek later moet vertel. Volgende week skrywe ek werklik ’n ordentlike brief.

Dit lyk of dit met jul almal se gesondheid eersteklas gaan. Ek is baie bly. Ek verwag een van die dae ’n paar lyntjies van Pappie, al is hul maar tweetjies, hul is altyd baie welkom.

Al my liefde.

Uys.

Brief 41

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
24 Mei 1933.

Liefste Mammie en Pappie,

Hierdie week het heelwat opgewondenheid gebring. Roy en Mary het skielik besluit om na Spanje te verhuis. Die lewe hier in Frankryk word al hoe duurder. Hul verloor so veel op die pond, en hul kom maar beswaarlik oor die weg, daar die krisis die beroepskrywer ook maar swaar tref. They have always wanted to go to Spain. So on Monday at lunch they suddenly came to a decision. An exciting discussion followed. They would go soon before the end of the summer. We got out an atlas, and all started poring over the map of Spain. Roy plumped for Motril, a little town on the Mediterranean in the province of Andalusia, I think. It is right down South, quite near Granada, a gorgeous little beautiful city, one is told, where the Alhambra⁵⁴⁹ is. There is another fair-sized town nearby, and Motril lies within sight of the Sierras Nevadas – a chain of towering mountains that are capped with snow all the year round. Sierra Nevada means “snow capped saw”. The mountains there must be notched like a saw.

⁵⁴⁹ Ou kasteel en tempel van die Moorse Monargie in Granada, suide van Spanje.

It was the presence of these Sierras that decided Roy, and made him all excited and agog. We all caught the fever. They want me to go with them as tutor and interpreter. It will be marvellous, of course – a new country with everything that it implies, and a magnificent opportunity for me to finish off my study of Spanish, and master the language completely. You know going to Spain has always been a dream of mine. Whether the Campbells are really going and when exactly is not quite fixed and sure. Anyway, they seem pretty decided and I shall be going to Barcelona next winter in any case...

Sunday was very pleasant – a lovely day, so we all took a taxi to Fosse-sur-Mer, a little seaside place nearby. We lay on the beach in the sun and bathed and picnicked. It was my first bathe in the sea since Nice. The Camargue – France’s Karroo – starts at Fasse and on the plains very far away we saw a number of snow-white horses that run wild there. These horses, and there are herds of them are completely wild. Do you remember that poem of Roy? “Horses on the Camargue”?⁵⁵⁰

We also saw troops of wild bulls, the ones that are made use of in the bull-fights in Provence. And with all this Fosse is an up-to-date little place with gaily-coloured bathing-booths and dancing cafes and even a Casino. Quite near the shore there are still to be seen on a clear day the remnants of a “city under the sea”. An old Grecian town that must have been overwhelmed by the waves.⁵⁵¹ Now it lies white and still and quiet, deep-sunken in the green depths. Many stones from its walls and foundations have been washed up. The casino itself is built of such stones found on the shore, and just in front of it one notices a pavement going into the sea. There also we saw a sarcophagus that had been washed up, entirely of stone or marble that has evidently been the coffin of a little girl. It lays buried deep on the beach, without a lid. And I lay down on it, my back resting on the cavity for the head.

In the afternoon we danced in the casino. There was quite a crowd, very young and very jolly – and it did my heart good to see some pretty “young things” together

⁵⁵⁰ Campbell se “Horses on the Camargue” word in 1930 geskryf en handel oor die klein wit perde wat wild en vry oor die Camargue-gebied **op die kus van Rhône Laat hierdie woorde uit**. rondhardloop. Die gedig word opgeneem in Campbell se *Mithraic emblems* (1936). Volgens Campbell se biograaf, Peter Alexander beeld die digter **hier** basies sy gevoel van eensaamheid **uit**, wat veroorsaak is deur sy vrou se ontrouheid en homoseksuele verhouding met haar jare lange minnaar Vita Sackville-West in die gedig uit (Alexander. 1982, 109).

⁵⁵¹ Krige se geskiedenis laat hom hier in die steek – hy bedoel seker ’n ou Romeinse dorpie.

again. I danced with a couple, and enjoyed myself, and then at seven dived into the cool refreshing waves again.

Great excitement. On Sunday we are all going to a great bull-fight at Arles! In a motor-car across the plain! You know I wrote about the arena at Arles, it is the biggest bull fighting one in the world, and some very fine Spanish toreadors are appearing on Sunday. The people in Arles are mad about the sport, and it is going to be a great spectacle! I never imagined I would go to Arles again so soon. It will be a lovely journey there. Roy of course is a bull-fighting devoté,⁵⁵² and we are all looking forward to Saturday eagerly.

Bokkie wants me to come to Oxford in 3 weeks' time. That, he argues, is better than meeting in Paris. I shall go in all probability. It will be marvellous. I had long since despaired of ever seeing Oxford. Bokkie has offered to pay my fare from Paris to London and back. I am a fortunate person.

You seem to be as keen on German as I am on Spanish, Mammie. I shall learn German later too without a doubt. I am starting my Latin afresh with Tessa Campbell. How I regret not having kept it up.

All my love and apologies for this scrawl,
Uys.

Brief 42

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
[Mei 1933].

Liefste Mammie en Pappie,

Ek sit hier in 'n tandarts se "operasiekamer". Teresa, wat versorg word deur die jong tandarts is maar 'n bietjie skrikkerig vir die boordery en 'brommery' – dus het sy my morele steun en bystand nodig, en ek sit hier om haar vertrouwe in te boesem en die hele affêre te aanskou.

⁵⁵²

Roy Campbell het verskeie kere aan vriende geskryf dat hy graag sêlf 'n stiervegter wil word, maar hy het nooit hierdie droom deurgevoer nie.

Ek was werklik hoogs in my skik met die kiekies wat Bokkie my laas week gestuur het. Hul was so helder en duidelik, en ek het ook sommer 'n knop in my keel gekry en hewig huis toe verlang. Ek had geen idee Suzanne was reeds so groot en uitgegroeï nie – en Mizzi lyk soos 'n jong universiteitstudentjie. Ook Mammie lyk gesond en gelukkig en Pappie met sy gewone bedeesde glimlaggie.

Omstreeks die 13de of 14de vertrek ek vir Londen en Oxford! Natuurlik wag ek die dag van my vertrek met ongeduld af – dit sal heerlik wees om Bokkie weer te sien – vir twee weke lank. Ek wil ook 'n paar ou maats in Londen opklop, en gaan dan miskien vir 'n paar dae in Parys by 'n vriend oorbly.

Sondag is almal van ons, Roy, Mary ek en M. Fremenville ('n Franse aristokraat, een van die Campbells se beste vriende, 'n baie interessante en aangename mens oor wie ek jul later nog heelwat sal skrywe) in 'n taxi na Arles. Dit was 'n onvergeetlike dag. Vir myle en myle het die pad oor die Crau-vlakte gegaan – plat dor klipperige wêreld soos die Karoo, met ver weg teen die gesigseinder die blou berge. Ver uitgestrekte klip en bossiewêreld – ek het aan S.A. gedink. En toe het ons almal taamlik opgewonde geraak. Skielik orals om ons was daar mirages te sien. Mere waarin blou eilande rondrywe. Bome, huise, drie vier maal vergroot. Berge wat vroeër 'n onafgebroke ketting gevorm het in vyf of ses dele gesplits – ongelooflike teerblou dynserige woude waaruit hoog in die lug 'n kasteel opsteek. Die hele dor kaal wêreld deur die hitte-gestraal en die ligbewing omskep tot iets fantasties, wondervreemd en toweragtig! Vir amper 'n uur lank het dit geduur. Roy was so in sy skik soos 'n kind en dit was 'n gedurige vingerwysery en attent-makery.

En toe het die vlakte-wêreld plek gemaak vir wingerde en akkerbome en glimlaggende vrugte-akkers. En ons het in Arles gekom – net so vrolik en opgewek en sonbestraal soos die eerste maal, 'n maand gelede, wat ek met die stadjie kennis gemaak het.

In 'n pleintjie het ons gaan halt, 'n pleintjie vlak langs die Arènes, propvol van mense, motors en voertuie. Honderde mense, almal stiergeveg-entoesiaste, het daar om tafeltjies in die son gesit, hul oggend-drinkies geniet, en die groot corridas (stiergeveg) wat daardie middag sou plaasvind druk en met veel handgebaar bespreek. Sien jul daardie pleintjie? Soos 'n driehoek met drie nou straaltjies vir die kante van die driehoek en in die middel al die kafeetafels – 'n gedurige geraas en gebrom van mensestemme, aanhoudend soos die geluid van sonbesies op 'n warm somerdag. Opgewondenheid, geklink en gerinkel van glase. Kelners wat heen en weer jaag, dan

vir 'n oomblik stilstaan, om weer weg te skiet, in hul swart pakke en bewegings soos vlieë wat dartel. In die goue, blakende⁵⁵³ sonskyn wat oor alles straal, lyk die skadukolle van die plataanbome⁵⁵⁴ stil, vreedsaam en koel soos groen eilande in 'n see van goudlig. Die sonlig soos 'n drank wat vloei uit 'n blou, omgekantelde drinkbeker wat nooit leegloop nie! Provensaalse somerdag! (Ek het aan my eie Suiderland gedink). Teen die kafeemure was daar die opgestopte koppe van 'n viertal beroemde bulle vroeër deur wêreldbekende Spaanse matadors gedood. Gestorwe gode... of sondebokke? Of slagoffers? Wat met dofgroen en bruin glas oë oor die pleintjie uit staar. En ons het net so opgewonde geraak soos die ware Arlesien wat dol is op die stiergeveg – doller nog sê sommige dan die Spanjaard. (In die Arènes by Arles waar

2 000 jaar gelede die gladiators gestry het, en die Kristene met leeus, bere en tiere te doen had, vind die stiergeveg plaas, sinds eeue al). En ons het ook almal saam 'n paar doppies gestee en veld toe gery om ons middagmaal te gaan geniet.

Op die wal van 'n riviertjie waarin die visse langsaam rondswewe en drywe, het ons gaan sit. Voor 'n groen veld vol wiegende blomme. Verder, hoog en witgrys teen die lug 'n pragtige, enorme Middeleeuse klooster met sy donjon of toring omhoog gespits soos 'n bergpiek – op 'n heuwel tussen lowerryke bome. Twee nagtegale het agter ons in 'n boom gesing. En af en toe het 'n cuckoo gefluit. 'n Gebraaide hoender met “stuffing” soos alleen Mammie of Aunt Anna dit kan maak, wors in oorvloed, vars wit brood wat in die tande kraak en wegbrokkel, sosaties, eiers, botter, 'n paar bottels Cyanti wyn, daardie koel rooi vogtigheid uit die godgeseënde Italië wat 'n mens se keel so soet en strelend afspoel soos 'n stil kalm see oor geel sand... Dit was 'n heerlike maaltyd. Ons gesamentlike gevoel van welgeluksaligheid het geen perke geken nie. Die grappe wat daar gemaak is, was die snaaksste, die geestigste wat nog ooit die menseoor verras en sy lagspiere geprikkel het – tenminste, dit was ons mening. In elk geval, ons is eindelijk nolens volens⁵⁵⁵ daar weg, om net voor drieuur ons plekke in die arènes in te neem.

Die arènes, soos 'n enorme amfiteater die een ry klip sitplekke bo die ander tot hoog in die lug. Duisende mense, soos bye in 'n byekorf, en die son gloeiend en

⁵⁵³ Krige skryf hier “blakerende”.

⁵⁵⁴ Hier skryf Krige “platanebome”.

⁵⁵⁵ “Bereidwillig of onwillig” (Latyn).

warm, asof hy slegs een mikpunt het, die arènes wat soos 'n oop, gesplete granaat appel tot die blou lug wys. Die opgewondenheid en gevoel van afwagting was duidelik merkbaar. 'n Gebrom en gegons, 'n veelvoetige geruis om jou wat nie afneem nie. En die son slaan neer, om op die wit sand van die arena verblindend te skitter en bewe.

Dadelik is ek vasgevat, beetgepak deur die hele omgewing, en die skouspel. Bo 'n diep blou hemel, soos 'n hoogs gespanne sirkusdak vir die arènes. Eindelik die helder klank van 'n beuel – 'n spannende stilte – en toe kom die matadors, die pikadors en al hul hulpe stadig en plegtig die arena ingestap. En die orkes speel daardie juigende, bruisende, opvrolikende stiergeveg-lied uit “Carmen”⁵⁵⁶ wat 'n mens die miere in die rug gee (soos die Fransman sê). En die mense skree en raas en die opgewondenheid styg tot bo sy klimaks. Die lied uit Carmen weerklink en galm – en die hele stoet in hul bloedrooi, skarlaken purper, goud en groen uitrusting gaan 'n buiging maak voor die *president*.

Dan ontruim hul die baan en die *corrida*⁵⁵⁷ begin. Die eerste optreder is die befaamde Portugese rejoneador Simeo de Vega (Dis die Portugese soort bulgeveg waar die ruiter optree as matador en hy nooit die saal verlaat nie). Op 'n pragtige pronkperd gekaparisoen met 'n kosbare, glansende soort mantel en allerhande versiersels, ry hy die arena binne. Die perd is 'n lus vir die oog met sy trots gekromde nek, 'n bruin hings⁵⁵⁸ met 'n ruie maanhaar. Stadig trippel hy op die maat van die musiek voort, lig hy sy pote op met die behendigheid, ratsheid en grasie van 'n ballet danseres – vonkel sy oë, blaas hy opgewonde deur sy neusvleuels, kopspeel en spog en pronk hy, en bo op sy rug, glimlaggend, trots en fier, in sy pragtige tradisionele mondering, effens vooroor buigend in dank vir die dawerende applous en met sy gitswart⁵⁵⁹ breëband syhoed swaaiend na die skare, sit die bekendste en beste rejoneador van sy tyd, de Vega, soos 'n ridder of 'n perderuiter uit die Middeleeue. Weer weerklink die beuel, de Vega maak sy buiging voor die president, en jaag dan

⁵⁵⁶ *Carmen*, 'n tragiese opera deur die Franse komponis George Bizet (1838-1875). Die werk is gebaseer op die storie van Prosper Mérimée (1803-1870), en handel oor die sigeuner-vrou (Carmen) se liefde vir en verleiding van 'n jong soldaat, wat haar later dan vermoor.

⁵⁵⁷ Krige verwys hier na die stiergeveg.

⁵⁵⁸ Krige skryf hier “hunks”.

⁵⁵⁹ Krige skryf hier “gietswart”.

die arena uit om onmiddellik daarna weer te voorskyn te kom op 'n tweede perd, 'n pikswart merrie.

Die [onduidelik] hek word oopgegooi en die eerste bul stap stertswaaiend te voorskyn. Die “mantelswaaiers”, die manne te voet wat met die “capes” die bul aanlok en afkeer en moeg maak, vermaak hul tyd lank met die bul en laat hom dan aan de Vega oor. Hy, hoog op sy perd, roep hom, en die bul storm. Die perd swenk en swaai, en die bul jaag verby. Dan kom hy weer en die perd en ruiter draai om en om die woedende bul soos 'n blitssnellende warrelwind. Hoe de Vega dit regkry om sy perd so te hanteer dat die bul se horing nie sy buik tref nie, bly my 'n raaisel. Hy is gewis 'n ruiter honderd. So iets het ek nog nooit gesien nie. Ek was asemloos, verstom. Toe neem de Vega die bandarillo, soos 'n stok met 'n skerp staal punt, en op 'n godswonderlike behendige manier plant hy dit in die voorgeskrewe plek bo-op sy rug vlak agter sy kop terwyl die perd om die bul dwarrel en ongedeerd verby jaag.

Twee drie vier, vyf maal herhaal de Vega sy kordaatstuk, elke slag in dieselfde plek. Die bul bloei kwaai uit sy wond en is byna rasend van woede. Drie maal spring hy oor die plank barricade en moet hy weer binnegejaag word. Eindelik is die gegewe tyd verstreke, en daar die ruiter nie daarin geslaag het om die bul eiehandig van sy perd te dood nie, verlaat hy die vegterrein en moet 'n matador die dier af maak.

Die perderuiter het 'n pragtige vertoning gegee, die toere en die kuns-draaie wat hy uitgehaal het, kan ek nie verder beskrywe nie. Ek moet hierdie brief dadelik afeindig. Ek het gemeen om die hele stiergeveg haarfyn en volledig te beskrywe – en hier het ek slegs die eerste deel kortliks aangestip. Dit sal tot volgende week moet oorbly. Die hele skouspel het my verruk en hewig, byna oorweldigend, geïnteresseer. Maar oor die res later.

Sondag aand vertrek ek van Marseille vir Londen en Oxford. Dinsdagmôre ontmoet ek Bokkie! Ek word al baie ongeduldig.

Groete, liefde.

Verskoon my hierdie gekrap – ek het nie eers die tyd om dit oor te lees nie.

Slordigheid is sy kenmerkendste eienskap.

Brief 43

Chez Campbell,

Figuerolles,
Martigues.
(Bouches-du-Rhône).
Mei 1933.

Liefste Mammie en Pappie,

Ek moet jul albei volgens ou Afrikaanse gewoonte hartlik gelukwens met jul oudste dogter se verjaardag.⁵⁶⁰ Mag dit 'n gelukkige dag wees vir jul almal...

Die lewe hier gaan sy ou gang – vreedsaam en stil – aan wat in die drukke buitewêreld omgaan, steur ons ons maar bloedweinig. Die een dag volg rustig en stadig op die ander soos wit wolke wat op hul gemak oor die hemel trek op 'n lentedag. Boeremense behoort die gelukkigste lui op aarde te wees.

Nou net Mammie se vrolike brief ontvang wat my die hart verwarm het. Ook is ek bly dat Mammie so 'n plesierige vakansietjie op Oos-Londen deurgebring het.

François se brief wat ek van Bokkie ontvang het, stuur ek volgende week aan. Dit is baie interessant, baie verfrissend.

Saterdag gaan ek met Nisolle, my vriend uit Marseille, na Arles – die volgende dag reis ons na Nimes! Albei is stokou, baie mooi Provensaalse stede, vol Romeinse oorblyfsels. In Arles het Vincent van Gogh lank⁵⁶¹ armoedig gelewe, en daar amper al sy meesterstukke geskilder. Dit sal 'n heerlike uitstappie wees. Jul kan jul verbeel hoe ek daarna vooruit sien.

Dit gaan blykbaar goed met Pappie se gesondheid. Ek hoop van harte dis die geval. Is die Sappe en Natte nou volslae boeties en boesemvriende?⁵⁶²

En Mammie, hoe vorder dit met die Duits? Ons maak nog altyd vooruitgang wat die Spaans betref.

Ek hoop Pappie sal een van die dae my weer 'n paar lyntjies skryf. Hul is altyd baie welkom. Verskoon my hierdie treurige, banale, misoesagtige briefie.

Baie liefde.

Uys.

⁵⁶⁰ Mizzi Krige verjaar 10 Mei.

⁵⁶¹ Krige skryf hier “lang”.

⁵⁶² Met die samesmelting van Hertzog en Smuts se partye het die Verenigde Party ontstaan. Die politikus D.F. Malan het 'n “Gesuiwerde Nasionale Party” gestig wat toe die amptelike posisie geword het.

Brief 44

Wadham College,
Oxford,
Thursday [June / July] 1933.⁵⁶³

Dearest Mammie and Pappie,

Well, here I am, very happy and thrilled to be at Oxford with Bokkie. It is an enchanting place. The weather is perfect. One could ask for nothing more. Oxford, with its steeples and spires – its old colleges, its huge trees, rivers, greenness. I never imagined it would enchant me so. Wadham is lovely. Bokkie has been fortunate (deservedly, of course) to have had three years here.

Bokkie is the same old Bokkie. Sympathetic, quiet, lovable. The perfect brother. They have given him a horrible name here. They call him Croggins – but only now and again when he is playing cricket. I suppose because Krige is so difficult. Generally he is known as Bokkie and it sounds rather peculiar to me from so many strange lips.

His digs are very nice. A large study with three windows, a sofa, a soft large carpet, and rows and rows of books all inviting you to read of them – a hearth fire, an easy-chair, a few pictures, blue curtains, it is rather a blue room on the whole, everything very tasteful. On entering it for the first time, I was struck with envy. It is the sort of study or home I would wish for one day – some distant time in the future when my wanderings will have come definitely to an end. It was the quiet and repose of it, of course that attracted and silenced me for a while.

Oxford is full of thousands of bright-looking young men, most of them blond and Britannic. It was refreshing after all the dark and Latin-featured I have become accustomed to notice around me. Also I feel old and a little weary. They seem somehow so much younger than me – which they are in reality, a year or two most of them (all of which is so much nonsense).

I feel also humble and awe-struck at the thought of what Oxford has produced in the way of science, literature – in so many branches of human endeavour.

⁵⁶³ Bokkie is in hierdie stadium besig om sy studies aan Oxford te voltooi, en hy het vir Krige oorgenooi vir 'n laaste kuier by hom. Bokkie betaal self vir sy jonger broer se reis na Engeland en hulle bring twee weke saam deur.

I left Marseille on Sunday evening. The journey was thoroughly dull, dreary and depressing. I slept not a wink, standing in the passage, finishing a whole book of Huxley's short stories. [I] Arrived at Paris after an absence of 18 months 9 a.m. Monday, [then] Loafed around in the grey morning, which seemed as flat and zip-less as a glass of beer left over from the night before. [I] refreshed myself a little with a walk up the Champs-Elyseés, surely the most majestic and beautiful avenue or thoroughfare in the world. Found the exhibitions of Rembrandt⁵⁶⁴ and Durer's⁵⁶⁵ engravings and estampes⁵⁶⁶ closed on account of the day being Monday – and started cursing the grey drizzling skies.

[I] Wandered around Montparnasse, thence into the cemetery to the grave of Baudelaire – the French poet for whom I have so great an admiration, the greatest poet of the last century. It was lonely and tucked away in a corner, without a single adornment, plain to the point of ugliness. The memorial to his hallowed memory on the other side of the cemetery filled me with disgust. [It's] a criminal piece of work. I cannot think how the admirers of Baudelaire can tolerate such a tribute.⁵⁶⁷

Bokkie has just told me I must finish off if I want to catch the post. I shall really! *Really!* Write a long, decent letter next week and give you all the news.

Liefste Pappie – 'n Paar dae ná Pappie hierdie brief sal ontvang, sal dit Pappie se verjaardag⁵⁶⁸ wees. Van harte, nee met heel my hart wens ek Pappie geluk met daardie dag. Mag die jaar wat kom een van 'n volkome gesondheid en geluk wees. Mag Pappie vir ons lank gespaar bly. Dis 'n ou, ou heilwens, maar alhoewel sy bewoording ietwat stereotiep geword het, is hierdie wens nietemin opreg en diep gevoel.

(Ek moet end. Veels, veels geluk)

Die posman wag hier onder.

Mag dit 'n uiters gelukkige feesviering vir Pappie wees. Ook vir Mammie.

⁵⁶⁴ Rembrandt van Rijn.

⁵⁶⁵ Albrecht Dürer (1471-1528), Duitse skilder en wiskundige. Van sy bekendste werke verskyn in sy reeks skilderye *Apocalypse* (1498).

⁵⁶⁶ "Afdrukke" (Frans).

⁵⁶⁷ In die begraafplaas van Montparnasse is verskeie groot skrywers begrawe, onder meer Simone de Beauvoir, Jean-Paul Sartre, Samuel Beckett en Baudelaire. Laasgenoemde se graf is baie klein, aangesien Baudelaire dit deel met sy ma en sy stiefpa.

⁵⁶⁸ Japie Krige verjaar op 5 Julie.

Al my liefde,

Uys.

Brief 45

Wadham College,
Oxford,
Wednesday, 22 June 1933.

Dearest Mammie and Pappie,

I have had a good meal, and then a warm bath. Coffee – and the sun is shining. Laziness is sometimes one of the most bland and agreeable of vices. Aaaaaau... can one express a delicious feeling of well-being in every pore and particle of one's body or even a yawn or deep-drawn sigh of content in words?

Let us proceed to more interesting data. I am having a great time. Oxford is delightful – a haven of peace and quiet and learning – that is if you don't wander about High Street, where the red buses that look like troglodytes would bump you into eternity if you weren't careful, and there is often a clash and clatter of traffic. At night too, when the exams are over, an occasional roisterer bawls or babbles to himself in the streets. A slight unmistakable sway is noticed in the walk of such young men, their laughter is uncontrolled, immoderate and deep-stomached – like huge gusts of fresh air. And sometimes one of them leans defiantly up against a lamp post, as if he and it were the sole props to a crumbling universe.

Students are the same the world over. Memory is a busybody. And I have a queer feeling when I remember similar incidents out of my own past. When was it? 1928, 1929! Ye gods, it seemed before the flood.

The other evening I was with a young Englishman. One of his friends was leaning out of a top window of Baliol.⁵⁶⁹ He was red in the face and very, very drunk. He swayed his head from side to side like a Polar Bear, and kept shouting wildly down at us. Wild crazy incoherent words, they tumbled down like showers of rock. I thought he'd raise the roof and bring the Bobbies⁵⁷⁰ in batches with the terrific din of

⁵⁶⁹ Baliol is een van die bekendste en gewildste kolleges van Oxford. Dié kollege, wat gestig is in 1263, het 'n ryk tradisie van suksesvolle mense wat aan hom gestudeer het en het al vyf Nobelprysweners opgelewer.

⁵⁷⁰ Britse woord vir polisiemanne.

it. We shouted up at him that what he wanted, longed for, ached for, nay were sick for, were not his greetings, nor his assurances and protestations of an everlasting love for us (– and me a perfect stranger!) – But a bottle of beer, that was all, did he hear? *Did he hear?* And did he know that every pub was closed in town, and he our last hope? Our two feebly, fluttering, despairing voices struck his mighty sounding one as it came clashing down, and seemed to rebound from the impact. It was no use. The b[loody] fool was deaf, and what’s more, drunk and no force or power in heaven or hell would ever make him hear and discover our plight. Thirsty, however, we tried again. After about ¼ of an hour he stopped short suddenly, as if a great idea had come to him out of the dark: “O you fellows want a drink, do you? Sshertanily Sshertainly. Why didn’t you say so before?” And his head popped back out of sight. Another ¼ of an hour later his voice hailed us from the ground floor a long way off. Through the trellis-work of the college gate he passed us the bottle. We were in no mood for an address from him, so forestalled him by thanking him and making off, leaving him with his mouth wide open, all his words of cheer unsaid, and his discourse intercepted.

We went down the street, drinking from the bottle by turns, tilting it to the wan moon. Then I carried the “baby” through a crowd of people, resolutely in my right hand, as if it were a club and I would brain anyone, however burly, with the slightest sign of disapproval.

But to be more serious –

My time is spent very peacefully. Bokkie goes over his papers in the morning, and I read or type out my poems which I am now sending to leading papers in Holland. The study is very comfortable.⁵⁷¹ Then lunch at Wadham, in the fine old hall. After that a⁵⁷² half an hour or more in the smoking-room, a bath and back home or we go out. An English tea at 4.30 with lots of cakes and biscuits and sandwiches and strawberry jam. And music. A walk or a swim if it’s fine. Dinner in town. Cinema or theatre, or we read and talk at home with tea at 10.30 and four of us together here or in Shorty’s study. That more or less, is the bare bones of the day’s doings. You can realize how pleasant this all must be for me.

⁵⁷¹ Krige skryf hier die woord “comfortably”.

⁵⁷² Krige skryf hier “an”.

I have met most of Bokkie's friends and acquaintances. They are nice, charming fellows. On the whole Bokkie must have been very happy here. He will regret these student days, and think of them a little wistfully sometimes later on, I am sure.

Bokkie and I always get on like a house on fire. We can talk for hours and hours and then suddenly shut up and say nothing for a long, long time. Smithers, a Natalian and a fellow-student of Bokkie in the same subject tells me that he is a "very good" man, about the best in their group, and that he has a sporting chance of getting a first – and a first in Oxford it seems is very difficult – "very hot" as they say. So, even though Bokkie is never enthusiastic about himself, I am hoping for, and expecting the best...

Bokkie has some lovely books – rows and rows of them. I almost envy him some of them. He is a very good influence for me. If we were to live together, I would be less lazy and lackadaisical and do a lot of work – and be happier on top of it.

What we have done.

We have gone punting – flat on our backs on the bottom of the punt, the sun shining into our faces, the punt gliding and slipping along with the lovely river twisting and turning, calmly, smoothly, un-hurriedly "through" the green fields. English rivers are beautiful with huge towering trees – sometimes broad and billowing out their leaves like the wind-filled straining sails of old sailing-ships, sometimes slender and delicate and exquisite – shading their banks. (How lovely England could be, if only its grey heavens were less bankrupt of sun.) And we went down the Sherwell for miles, and had tea on the banks, far down in a little open-air café. There were lots of young people on the river, and some even had gramophones. The music sounded clear, still and softly rippling across the water. Then Bokkie's pole [got] stuck in the bottom as he was punting and he went head over heels splash into the water. He came up with his clothes clinging to him like the feathers of a drowned duck. We laughed a great, great deal, Bokkie as good-humouredly as any of us.

John Maggs was here with his car. And we all went out with him [t]o tea at Trout Inn one day. Out in the open. In front of us a weir, with the river flashing and foaming down it. Fat, lazy trout [were] drifting about, almost breaking the surface. The green sailing ships – I mean, the trees, – swaying and straining and rustling their leaves in the wind. A stone lion in the gardens, with a crown on his head, a silly stern look on his face, and his tail sticking straight out behind him like an elongated sign-

post or a copper's arm checking traffic caused much amusement. [There were] sunshine on foaming water. Tea and sandwiches in plenty. Talk, much wit, or what we took for wit at the moment. Life, you are good, I would have more of you...!

We went to the Zoo. The lion pacing up and down, up and down his small barred cage, always, never stopping, made me long for my own veld, my own dancing hills and spreading country. The elephant with the humorous friendly little eyes and huge, lazily flapping ears played a tune on a mouth organ before being fed. Then she ate and licked her chops after which she fell to scraping herself against the wall. The plaster came off in a cloud, the audience tittered, and the ten-foot bulky actress grunted with content. Because I have a Narcissus-complex I stood a long time watching the monkeys. All the traits and qualities of man are heightened and underlined in the monkeys. And the ape is in general much more amusing than the human being.

Saw a play by Ivor Novello,⁵⁷³ stupid, a little vulgar, very sentimental – and rather amusing like most plays one sees these days. [We saw] also a rather lovely film, *The Blue Flame*. [We] had dinner with Reël Celliers in Hertford College. I like Reël a lot. I also dined at New College one night, sitting at the High Table with the heads of the college. [I] met a man, A.R. Smith, out swimming. [He is] a tutor at New College, his subject philosophy. He was charming and asked me to dinner at his college.

The dining-hall at New College is very lovely. Old port and white wine. After dinner we repaired to a big old panelled room for more port and cigars. I was introduced to most of the professors and tutors. A lovely old room with a marvellous view out on to the gardens. The flasks of port were handed round in a circle and when the men were too far off from each other, say four yards, there was a little trolley-apparatus and the flask would slip down a staircase to the don awaiting it at the other end! A very enjoyable evening.

I can go on foolishly chattering away like this for hours it seems.

I must cut short my letter, spare you the rest and end at once – as Bokkie and I are going for a long walk and the letter must be posted. My very best love to you all. Mizzi's sweet letter which I got last week I shall answer soon.

Hope you are all well and happy.

⁵⁷³ David Ivor Davies, beter bekend as Ivor Novello (1893-1951), Walliese komponis, sanger en akteur.

Love.

Uys.

Brief 46

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues,
(Bouches-du-Rhône),
10 Julie 1933.

Dearest Mammie and Pappie,

I arrived from London and Paris last Wednesday, so I could not catch the post. My correspondence has become irregular, but I promise faithfully I shall never skip a week again – (I am writing with a nib that somebody seems to have used as a harpoon – so please overlook the scrawl).

It was a marvellous vacation. I shall never forget it. Especially the first two weeks at Oxford. The charm and the enchantment of that quiet, steeped town – how can I describe it to you? Two weeks of calm and perfect companionship. We stayed in of a morning reading, writing, studying. Then lunch in the spacious deep brown panelled hall of Wadham – with strawberries and cream and cider. Then coffee in the reading-room, and a great deal of desultory chat with the young men. And a bath, as hot and steaming as one could wish it. A stroll through the lovely college gardens. A copper beech there as big as a castle, flushed a deep glowing red, would change its tint with every change of light or atmosphere. In the afternoon long walks into the country, along the river bank, through the fields or woods, ending up with tea out in the open or listening to music in a students' café. Or tea in an old English pub out in the country. And any kind of tea pales in comparison with this. If the sun is shining like a glittering silver-piece fresh from the mint, and you are sitting out on the stoep, and a river flows quiet and green below; flashing back at the sun with a thousand lifted spear points, and foaming over a weir a little lower down. The sandwiches are heaped up on a plate, all kinds of them and the tea-pot seems to have no bottom. You keep on pouring from it. The landlady is broad in the beams, with a laugh that breaks out sometimes like a clatter of hoofs (sic). You lie back, you talk lazily, your speech is full of drifting sun-motes, you smoke and the white vapour mounts in the quiet air

like a thin pillar of smoke from an altar. You lie back, you brim over with well-being. The sun washes through you like wine. You muse: “Man was born to joy (*not sorrow*) as the sparks fly upwards”, you think, correcting Solomon’s (or was it Job’s) obiter dicta.⁵⁷⁴ Anyway, both were prejudiced a little as regards life. Job because he was made the helpless victim of a bet between two warring powers; Solomon, since a couple of hundred wives must have considerably soured his days.

Anyway, that was the mood of almost every afternoon of ours. The English countryside when the sun shines would make a poet of a “platjie”.

Bokkie’s friends were charming. I met a great number of them and like them a lot. English, American, an Italian, an Indian, a Cuban, all manner of men. In the evenings we would go to the cinema or theatre or stay at home and talk and have tea – five or six of us – and play the gramophone. We saw Reinhardt’s⁵⁷⁵ production of *Midsummer Night’s Dream*. It was a lovely thing. Imagine a perfect midsummer night in a park amongst huge oaks and beeches. Slowly and imperceptibly the day pales away in the deep wood – and the long night is warm and cool and twilit, figures, in that brightly coloured clothes, move among the trees, the lovers come chasing after one another, they quarrel and sigh and moan and get mixed up because of Puck’s wantonness. Sprites and fays and all manner of fairies – some of them no older than four or five years. I mean little girls smaller than Suzanne in flowing liquid robes – come leaping and dancing on the meadows. Puck chortles and skips and jumps – works havoc with great gaiety, and lies flat on his back, with only his feet sticking up out of the grass and waving gaily about in sheer merriment because of all the tricks he has played on these stupid human beings. Have you read the play? It is a witching thing. And Reinhardt’s rendering a delight. The dancing of the fairies was very beautiful and the musical score by Mendelsohn very smooth, tender and appropriate. We came away enchanted. It had the effect of a dream that when one awakes, still lingers in the mind, beguiling one’s senses.

And so, two unforgettable weeks came to an end. In London we lived as in a whirlwind. We spun about like tops. Everybody we had ever known seemed to be there. We never had a moment’s respite. We ran up against Cynthia in Trafalgar

⁵⁷⁴ “Obiter dicta” is ’n regsterm vir terloopse uitsprake wat nie veel van toepassing op die spesifieke saak is nie.

⁵⁷⁵ Max Reinhardt (1873-1943), bekende Duitse regisseur.

Square. She was on the other side of the road. Our joint shout and hallo of greeting collided with two streams of traffic and nearly capsized a bus. We rushed to meet each other and fell to kissing. We saw Willie Naude, spent an hour or two in his office. We sat in easy chairs, and I told him of my wanderings. There was a crowd of officials waiting in the corridor. I rattled on and the official, fuming, kept on waiting. Willie listened and would wave a too importunate attendant away from him every five minutes – with an angry flourish of the hand, as one would wave away something very irritating. He married an American girl when in New York – suddenly without a moment's hesitation, stout fellow. She is a charming girl. I was introduced to her later. We saw a very entertaining play, *The late Christopher Bean*,⁵⁷⁶ adapted from the French, really very good. We spent a morning in the National Gallery and came away rather delirious. Many of the paintings there are magnificent. We met du Plessis,⁵⁷⁷ the painter and journalist on the Argus, twice. He is an extremely fine fellow. He is becoming very well known now in London. I mean as a *good* painter. We spent an evening with Lourens van der Post. His novel of 300 000 words will be published as soon as he has revised and curtailed it. A competent critic has declared parts of it to be almost as good as Tolstoy, which is fulsome praise, indeed.

We met Betty Harris,⁵⁷⁸ and took her out for dinner – tall, slender, very pleasant and a great deal nicer-looking than of old. Bernard Notcutt⁵⁷⁹ turned up one evening at eleven, and we went down town in search of a drink. Landed ourselves in a Chinese joint – rather tawdry place with a few faded prostitutes hanging about. But the drinks were good and we talked and talked. He liked the States and the Yanks a great deal. We met Terence de Marney, whose very ambitious project of running a private theatre and so staging any play he wished, banned and otherwise, came to a grief after three months, involving himself and several others in bankruptcy. He seems

⁵⁷⁶ *The Late Christopher Bean*, 'n drama deur die Amerikaanse Pulitzer-pryswenner Sidney Howard (1891-1939). Dié stuk handel oor 'n familie wat deur 'n magdom mense oorval word nadat daar 'n skielike belangstelling ontstaan in die kunstenaar Christopher Bean se werke, iemand wat die familie jare tevore gehuisves het.

⁵⁷⁷ Enslin du Plessis, met wie Krige 'n hegte vriendskap vorm wat dekades lank duur. Dit was juis op Du Plessis se aandrang dat Krige gaan kennis maak met Roy Campbell, wie se gedigte Krige al op skool leer ken het en wat 'n groot indruk op hom gemaak het.

⁵⁷⁸ Inligting oor Harris kon ni eopgespoor word nie. Sy is heel waarskynlik 'n vriendin van Krige vanuit sy studentedae.

⁵⁷⁹ Vermoedelik 'n vriend van Krige, wat nie verwar moet word met die skrywer se Engelse professor **in Engels (laat Engelse verval)** op Stellenbosch, H.C. Notcutt nie. **Voeg komma in na Notcutt.**

to have not a penny in the world, but was animated and full of ideas and schemes as ever. Somehow or other it seemed to me I had advanced a long way away from him – or rather that there were great gaps and gulfs between us. We spent another evening with my friend Fraser. He played us some lovely music in his flat. It was delightful meeting so many old friends.

We saw a splendid exhibition of French painting – all the great figures of the last century. We sighed for François. We did no sight-seeing in those four days, except for a stroll through St. Pauls, with its dome as beautiful and seemingly fragile as a floating bubble – a building that takes one’s breath away. We had lunch with Mimi Crowther-Harrison. She is always charming. All these people we met and a great deal more within a few days, so you can realize how we rushed about. It was rather a pity in some ways. One had hardly a moment’s rest. On the Friday we had dinner at a rather chic⁵⁸⁰ club with two of Bokkie’s cricketing friends. After lunch they took us in their car to our digs to get all Bokkie’s goods. It was a terrific effort. We went straight up the Strand in the small open car in a blazing sun. (The weather all the time was incredibly good). Amongst all that rushing, roaring, lunch-hour traffic. It was like being in a canoe and shooting the rapids or flying down a canyon or something. And so with a sad heart, I said goodbye to Bokkie – after almost three weeks together. As the sentimental and outspoken Lady Astor⁵⁸¹ says of the Prince of Whales: “Really, I love that boy!”

About all what happened after Friday (I stayed in London till Monday) I shall perhaps tell you next week. You will forgive me the very slap-dash superficiality of my letters – I really can’t help it.

Please send me that suit if the stuff is not taxable. I loved that shirt you sent me, Mum, but when I had to pay 50 francs, about 14 /- in tax and it was the last I had, I swore like a trooper. Laurens van der Post gave me practically a new suit, a shirt and two nice white pants. The suit was too big, so I gave it to Roy and the shirt and pants I lost after I had lugged it all the way from London somewhere in Marseille.

I need no clothes at all. I wear nothing here. An open shirt and an old blue pants and sandals, which have all been given to me. I never wear a suit. Still, I would

⁵⁸⁰ “Elegant” (Frans).

⁵⁸¹ Nancy Longhorne Astor (1879-1964), politikus en feminis. Sy word beskou as ’n politieke pionier, veral op die gebied van vroueregte in Brittanje. Astor is gebore in Amerika, maar sy is die eerste vrou wat in die Britse Parlement gedien het.

like that suit of Arnold's if it be good and NOT TAXABLE. Perhaps some socks too. Mine are done for, and I'll need them for winter. Bokkie has given me a splendid dressing-gown, a grey pants, a shirt or two, and a nice coat.

Did any of you read my story "Medelye" in the Huisgenoot? No one seems to have noticed it. I have been waiting to hear what you thought of it. At one time I was quite proud of it. I have not read it since myself.

I hope you are all well dear people. Forgive me again my apostasy. – All my love.

You should be a happy crowd now, all together.

Uys.

Brief 47

[Adres ontbreek]
Suid-Frankryk,
11 Julie 1933.

Beste ou Bokkie,

Om eindelijk 'n begin te maak met die brief wat ek al dae lank in my kop omdra.

Ek het my diep sielallenig gevoel daardie Vrydagmiddag na jy weg is. Ons drie weke saam was so volmaak, so 'n volslae genot, rustig en tog vol afwisseling dat die besef dat dit alles op 'n end was my werklik beklem het. Dit was ook asof ons nog so baie dinge had om oor te gesels en ek soveel ongesê gelaat het – boodskappe en heilwense en ander gedagtes en gevoelens wat my en ons so na aan die hart lê.

Alleen in die hotelkamer het ek vas aan die slaap geraak – 10 voor vyf skrik ek wakker – vieruur was my bestelling met Laurens van der Post. Ek spring toe in 'n taxi en die trek-ding ja sy ou herrie af na Picadilly Circus. Met 'n hot-draai en haar-swaai om die minigodjie wat daar sy pyle mik na die klerkies en tiksters wat swoeg in die vierde of vyfde verdiepings van grys stadsgeboue, het die taxi tot 'n stilstand geruk. Natuurlik was Laurens skoonveld. Ek was die hel in. Selfs Eros se boudjies wat die kleur behoort te hê van nuwe rose of ligrooi roomys – vaalgrys en swart van mis en onweer kon nie 'n glimlag op my lippe bring nie. Toe loop ek ou Willem raak en hy stel my aan sy Amerikaanse vrou tjie voor. Baie aangenaam en plesierig, het sy gelyk.

Daarvandaan, nog altyd 'n bietjie die maai in, na Cynthia-hul⁵⁸² toe. Ek het haar gesoen en selfs 'n bietjie gedruk dat dit 'n naarheid was. Soos 'n mens se verbeelding as 'n stywe dop hom die stoot gee het Cynthia se tong op die hol gegaan. En ek het glad nie by haar agter gestaan nie. Ons lag en lawaai en die mure weerklink en toe kom Elsie Palmer daar aan. Ag, al te liefies, al te aantreklik en so keurig en smaakvol uitgedos soos 'n mens maar kan verlang. Met die eerste aanblik het ek sommer vertederend geraak, nes of êrens binne-in daar 'n helder sonnetjie begin skyn om die hart se harde yskors in 'n kits te laat wegsmelt. Ons was baie vrolik, baie opgeruim – en Cynthia se geregte eerste klas. En jy weet hoe haar vrolikheid soos 'n [onduidelik] werk, of liewer soos die mosterdboom op elke takpunt 'n grootbek voëltjie wat kwetter en tjilp, onophoudend. En toe is ons na Ruth Wraper waar ons ook Mrs Palmer en May ontmoet het. Middernag toe daar weg. Liewe meisies albei, Cynthia en Elsie...

Saterdagmôre is ek toe uit Chelsea toe opsoek na Laurens. Daar gekom was hy uit – snikwarm en ek net mooi die maai in om al die gesukkel en gejaag verniet. Twee uur voor my vertrek loop ek toe my vriend, die operasanger Alex Wilken in Charing Cross raak. ('n Halfuur tevore het ek 'n man wat van agter af net die gebou en postuur van Alex het vir 'n paar minute agtervolg, maar toe hy eindelijk omdraai sien ek nee, dis nie Alex nie.) Alex het daarop aangedring ek moet die naweek oorbly. Nie links nie willig ek in en ons neem dadelik die trein na Sidcup – 'n nuwe voorstadjie van Londen. Die agtermiddag in die flat (of liewer nuwe, moderne huisie met tuintjie agter bygevoeg) van twee baie aangename meisies, sangeresse en musikante, vriendinne van Alex deurgebring. 'n Ander ou maat was ook daar en dit was 'n vrolikheid honderd. Toe is die ses van ons daar weg na die meisies se oumense toe. (Die meisies is selfstandig en knap en het vir hulself die huisie aangekoop). Die oumense is maar armpies, die oubaas soos Vondel 'n [onduidelik] êrens by 'n bank. Die meisies het hul eie toneelgeselskappie en hul het daardie aand in Charlton 'n opvoering gegee (onthou jy Charlton United?), 'n nie te bemiddelde deel van Londen. Ons drie het elke nommer geweldig na-geklap, en teen die aand pal in die kantien binne die gebou gebly. Alex (ek het jou vertel hoe hy hardop in 'n stem tot stem op straat liedere sing) het op stryk gekom, en ons het ons byna pap gelag. Toe terug oumense se huis toe waar die joligheid voortgesit is. En twee uur eindelijk tuis in

⁵⁸²

Die ene Cynthia en Elsie Palmer blyk vriendinne te wees wat Krige in Londen gemaak het.

Camden Town, met die twee maats: ná 'n uur se sukkel en voetslepery langs skynbaar eindelose strate vanaf Embankment.

Sondagmôre na Lourens, en daar het ek toe gebly tot Maandagmôre. Dit was baie aangenaam en rustig en sy geselskap van die aller plesierigste. Hy stuur groete. Maandag nog vir 'n laaste uur in die National Gallery – Rembrandt, El Greco, Goya, Rubens, Titiaan, Veronese,⁵⁸³ da Vinci... Here, watter reuse! Die middag na die teater om Alex in “Variety” te sien – en toe na Dover. 'n Heerlike agtermiddag; die see teerblou en stil – 'n oorrit soos op die waarskuwings van 'n motor. In Calais vind ek die boot trein het geen derde klas nie – moes ek toe twee maal oorklim. Op 'n trein wat orals gaan staan toe na Parys. Op Calais het ek saam met 'n meisietjie ingeklim. Ons was alleen. Ek het dadelik 'n geselsie aangeknoop. Binne vyf minute was ek besig om haar te karnuffel. Ek het in my lewe nog nooit so gou gespeel nie. Agtien jaar oud met bruin blink-kraal ogies en 'n [onduidelik] meisie! Sy wou toe saam met my na Parys of na Provence. Was moeg van die ou lewe in Boulogne. Daar het sy ook uitgeklim, was ons dus vir 'n skraal halfuurtjie saam. In Parys 4:30 die môre. Halfag lê ek op 'n bank in die Tuileries tuine vas aan die slaap in afwagting van die Louvre om oop te gaan. Later drie uur daar rondgedwaal. Onthou jy die twee Hollandse galerytjies? Verder het die da Vincis my beetgepak. En die beeldhoukuns! Maar ek kan nie uitwy nie. Parys soos bakoond. Drieuur daar weg, deur die pragtige groen wêreld. Platsak kom ek in Marseille aan met net mooi genoeg vir my buskaartjie.

En daar skyn die son, is heel die wêreld goud en groen, skril en fluit die boomsingertjies (of is hul sonbesies?) skerp en onophoudelik.

Daardie twee weke op Oxford sal ek nooit vergeet nie. Dit was een van die aller aangenaamste vakansies wat ek ooit deurgebring het... Salig, ou broer, en ek bedank jou met heel my hart. Jammer al die skoon dinge is so kort van duur. Maar Parys, Nice, Oxford... dis almal bande wat ons nog hefter aanmekaar bind.

Vondel bly ontsaglik, soos 'n kolos of 'n berg-[onduidelik]. Ek skrywe jou 'n lang, minder dooie brief binnekort. Sy moet my tog duidelik die uitslag [sin eindig].

En die kriekettoer. Dit was seker gaaf? En die vlieëry? Gee my beste groete aan al jou maats; John Maggs, Harley ens. Bernard. Skrywe gou. Leef gelukkig. En as jy kiekies van ons twee kry, stuur hul maar gerus aan.

⁵⁸³ Paolo Caliari, beter bekend as Paolo Veronese (1528-1588), Italiaanse skilder. Veronese is bekend vir sy werke wat die Christendom uitbeeld. Sy bekendste werke sluit in *Battaglia di Lepanto* (1571) en *Marte e Venere, legati da Amore* (1578).

Wanneer vertrek jy? End Augustus? Ek lees nou Catullus. Het met die Latyn 'n begin gemaak.

[Brief eindig]

Brief 48

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues,
(Bouches-du-Rhône),
Vrydagmôre lank voor dou voor dag,
20 Julie 1933.

Liewe Bokkie,

Dis tweeuur in die môre – maar die vlooië⁵⁸⁴ vreet my op en ek kan nie slaap nie; dus het ek maar die lamp aangesteek, 'n stuk brood gaan sny met tamatie en sout en peper, en skrywe ek nou aan jou – Besonder bly was ek om van jou te hoor. Gretig het ek die brief deurgelees, en met die lees het ek al hoe skamer begin voel vir die haastig-oppevlakkige gekrap wat ek jou 'n paar dae vantevore gepos het. So 'n suiwer gees en gevoel, haas onbepaalbaar het jou brief deurstraal. Baie dankie daarvoor en die blyke van bemoediging, ondersteuning en liefde wat dit bevat.

Wat my gevoelens omtrent jou betref, vind ek dit ook maar bedroef moeilik om 'n ordentlike uiting aan hul te gee. Dis oorgenoeg. Hieroor sal ons nie langer gesels nie.

Ek het nog glad nie volgens my voornemens ernstig en kliphard aan die werk gesprong nie. Die sag oorkussing van die ledigheid is al te gemaklik en streel die slape... Maar daar is ook heelwat ter verskoning aan te stip. Dis maar dikwels besonder moeilik om jou tot arbeid en studie af te sonder in hierdie woelig[e], lewendige huisgesin. Ons had heelwat besoekers. Die weer is heerlik. Die milde Provensaalse son laat die bloed lui en loom, en soos rooi druiwesap deur die are vloei. Selfs die stil-skrynende lied van sonbesies klink soos 'n *Te deum laudamus*⁵⁸⁵ vir son en somerweelde – soos 'n gestadig slepende verheerliking van rus en gemak en salige niksdoen. En die blou meer, wie kan sy bekoring weerstaan? Verder is daar musiek saans en soms diskussies en debatte wat duur tot eenuur die môre. – Maar 'n

⁵⁸⁴ Hier spel Krige die woord verkeerd as “vloeië”.

⁵⁸⁵ Die “Te deum ladamus” is 'n ou loflied gesing in die Katolieke Kerk.

lamlendige luiaard met 'n gladde bek kan jou verdomp enig iets wysmaak! En het hy 'n bietjie verbeelding, soek hy altyd die skilderagtige om agter te skuil. Ek werk, maar dis slegs lapwerkies, peusel-pliggies. Om te vat en dan weer te laat vaar. Niks solied, duursaam, agtenswaardig nie. Die gees van “buig-of-bars-op-teen-die-bult-op-jou bliksem” hoop ek nog altyd om eendag aan te kweek. Mag die gode, penates⁵⁸⁶ en andersins, my in my nood en strewe bystaan. – Maar ek gooi lang, lang draaie en jy en ek albei begin al effens ongeduldig raak.

Het 'n begin met die Latyn gemaak. Met Catullus⁵⁸⁷ aangevang. Sy liefdesliriek, ook sy korter gedigte aan sy gestorwe broer en aan sy maats, is pragtig. Ek het reeds 'n 20tal van sy lirieke gelees. Met die bykans letterlike Franse prosavertaling langsaan en die opsoek van elke woord wat my vreemd is, gaan dit nogal nie al te moeilik nie, en maak ek gewis vordering. En dan, as ek die gedig hardop lees in die sterk, springlewendige, maar ook teer en strelende Latyn, kom die werklike skoonheid van die verse eers tot hul reg. Elke dag lees ek Catullus en sal daarna Horatius en Ovidius⁵⁸⁸ pak. Maar oor Catullus later meer.

Ook 'n paar blaaië Spaanse prosa elke dag. Vondel se *Adam in Ballingschap*⁵⁸⁹ het ek pragtig gevind. Van daardie slingerende, stygend en dalende, heerlik deinende volsin – die Alexandryn,⁵⁹⁰ nie waar nie – het Vondel hom die groot meester gemaak. God, wat 'n digter! Nou die aand het ek vir Roy die geveg in die hemel uit *Lucifer*⁵⁹¹ voorgelees. Stadig, tweesin by tweesin, en stip noukeurig vertaal. Ons het albei so opgewonde geraak, ek het naderhand begin dink die dakbalke gaan

⁵⁸⁶ In **die** Griekse mitologie word **die** penates beskou as die geeste van die voorvaders of gode wat oor die huishouding waak.

⁵⁸⁷ Gaius Valerius Catullus (84 – 54 v.C.), Latynse liriese digter wat bekend is vir sy intense en intieme poësie. Sy mislukte liefdesverhouding met die aristokraat Claudia was die grootste inspirasie vir die karakter Lesbia in sy werke. Catullus se bekendste gedig is “Vivamus, mea Lesbia, atque amemus”.

⁵⁸⁸ Publius Ovidius Naso (43 v.C. – 18 n.C.), net bekend as Ovidius. Romeinse digter van die epiëse vers. Die vernaamste tema in sy werk was liefde, en een van sy bekendste werke is *Amores* (20? v.C.) en *Metamorfoses* (8 n.C.).

⁵⁸⁹ In 1664 sien Joost van den Vondel se drama *Adam in ballingschap* die lig. In hierdie stuk beeld Vondel die val van Adam en Eva uit.

⁵⁹⁰ 'n Tegniek wat sekere digters in hul poësie toepas wanneer hulle reëls in twaalf sillabes skryf. Dit word oorspronklik deur die Franse digters in die sestiende eeu gebruik. In die Engelse digkuns word die aleksandryn in die formaat van jambiese heksameter toegepas.

⁵⁹¹ *Lucifer* (1654), Joost van den Vondel se drama oor die opstand teen God en die val van die engele.

instort om soveel versmusiek en dawerende woordegedruis. En Roy het ons oordeel op die glansryke skoonheid van Lucifer volkome gedeel. My tong het begin lam en pap voel, my gehemelte kurkdroog. Toe het Roy gesê: Wag, ek het 'n plan. En soos 'n middernag-dief het hy by 'n agtervenster in 'n toegesluite kamer ingeklouter om die laaste bottel rooiwijn wat Mary daar aspres vir die dag van môre weggebêre het, te gaan opspoor en buit maak. Die bottel was gou leeg tot op sy boom – wyl sy vogtigheid soos 'n koel, lawende gety deur ons bloed stroom en spoel. Vieruur die môre is ons toe eindelijk uitmekaar met die toegeneentheid van vriende wat op die slagveld, voor die eerste koeël, mekaar die hand gee. Roy se entoesiasme is soos 'n gletser of liewer 'n kransstorting. Niks op die goeie aarde is daarteen bestand nie. Ook *Max Havelaar* het ek gelees, en was effens teleurgesteld wat die geheel betref. Dit bevat egter skitterende gedeeltes: die tekening van Droogstoppel, die liefdesgeskiedenis van Saidja en Adinda, Havelaar se toespraak aan die inboorlinge, die gelykenis van die klipwerker en uiteindelik die perorasie. Ook die styl is kerngesond, verfrissend.

Aischylos se *Agamemnon*,⁵⁹² pragtig vertaal deur Black en moet jy lees! Daar is vir jou 'n meesterstuk. Ek sidder as ek dink hoe skoon die oorspronklike moet wees.

Ek het 'n gedig geskrywe – maar daaroor later. Literêre praatjies klink dor op die duur. Ek het nog heelwat nuus, wat tot my volgende brief sal moet oorstaan. Volgende week skrywe ek weer.

Ek was bly om te hoor hoe aangenaam die kriekettoer was. Wens ek kon dit met jou meegedoen het. En nou is jy ook seker reeds van die vliegekamp weg.

Ons samesyn in Londen en Oxford bly vir my onvergeetlik. Een van die pande vir ons lewenslange vriendskap. En my wens is (om Catullus te eggo):

Ut liceat nobis tota producere vita

Aeternum hoc sanctae oedus amicitiae.⁵⁹³

Wat jy ook verder in jou brief gesê het, het my diep geraak.

⁵⁹² *Agamemnon* (458 v.C.), 'n antieke tragiese drama deur Aischylos (524 – 456 v.C.) vertel die verhaal van koning Agamemnon wat terugkeer na sy tuisland Troje ná die Trojaanse Oorlog en dan vermoor word deur sy vrou Klutemnestra. Dit maak deel uit van Aeschulos se trilogie *Oresteia*.

⁵⁹³ “Om ons heilige vriendskap te verewig terwyl ons ons lewe in vryheid lei.” (Latyn.)

Maar nooit, nooit moet jy dink ek kry ooit die gedagte dat jy “onverskillig” of louwarm teenoor my ideale en strewe staan nie. Jy minste van alle mense op aarde! Jy weet hoe ek my by jou voel en hoe ek dan voort hol en groot praat. En nooit moet jy praat van “gebrek van spontaneïteit”, van “kleinburgerlike aanleg” nie. Die werklike spontaneïteit is nie daardie soort oppervlakkige gevoeljie nie wat maak dat mens die hande omhoog hef en met ’n grootbek rondlawaaï nie, dis iets veel, veel dieper, iets wat jy in ruim mate besit. En wat bring jou die woord kleinburgerlik voor die gees – jy met jou begrippe en sienswyse?

As jy jou waardering van my ou paar werkies uitspreek, gee dit my werklik moed, voel ek ’n groot beslistheid om wakker en kordaat voort te strewe en om jou nooit teleur te stel nie.

Jou kritiese vermoë is geensins so oppervlakkig soos jy jou voorstel nie. Natuurlik sal dit – soos myne en elke mens s’n – aansienlik verskerp, verinnig en verdiep word deur ’n grondige studie van en toewyding aan die grootste en skoonste in die wêreld-letterkunde.

Maar my brief word al hoe langer, hoe oninteressanter. So, jou karnallie, jy het probeer om ’n meisiemens met jou tong te betrap, ek meen om haar te vlei. Jy moet maar voortgaan en jou ’n bietjie toelê op daardie kuns-strekie. Om met ’n vroumens blommetjies te verkoop, haar te vry, of in hoe ’n mate ook te verower, is ’n hele wetenskap op sigself en selfs ’n deskundige of ’n ramkat (om hom ’n tekenende, hoewel onbeskofte Afrikaanse benaming te gee) skiet dikwels ’n bok. (Ek raak hier deurmekaar tussen al die ongediertes). Egter, the study of mankind is man... ens. En die bestudering van en proefnemings met die teer, sagsinnige gedeelte van die mensdom behoort dikwels iets hoogs interessant en plesierig op te lewer.

Maar die gemeenplase begin in my brief om mekaar se tone te trap.

Het van daardie ongeluk gelees en aan jou gedink.

Hoor jy iets besonders van die huis? Het Krisjan vir jou geskrywe? Hoe gaan dit met *Don Quijote*? My groete aan John Maggs en Harley en almal.
Skrywe dadelik.

Liefde.

Uys.

Brief 49

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues (B.d.Rhone),
30 Augustus 1933.

Liewe Bokkie,

[Ek] was regtig bly om daardie brief, aan boord geskrywe, van jou te ontvang. Kyk, 'n week voor daardie vaarwelkaartjie het jy nie nog 'n ander brief van my gekry nie. Om van joune te oordeel, lyk dit nie so nie. Miskien het dit verdwaal, ek dink dit was die tweede wat ek jou na my vertrek uit Engeland geskrywe het.

In elk geval, ook bly om te hoor dat jy die Frans hervat het. Werk jy gereeld daaraan, sal jy maklik regkom. En dan, watter pragtige dinge wag daar nie vir jou nie! Die hele skatkis van die Franse letterkunde. Op die oomblik lees ek Molière⁵⁹⁴ en Racine.⁵⁹⁵ Skitterende werk. Laasgenoemde het vir my 'n stootkrag en 'n drangvorentoe, 'n liriese verhewendheid van taal en gedagte wat my sterk aan Vondel herinner. En die humor, die vernuf, die moeitelose elegansie van Molière! Al die eienskappe wat die Franse genie kenmerk! En dan is daar nog Corneille.⁵⁹⁶ Ek is dankbaar bly. Dit was hoog tyd om met die Franse groot figure uit die 17de eeu te begin. Maar ek dwaal af...

(Ek is besig om 'n Franse bibliotekie aan te skaf. Jy sal alles later by my kan kry, en dalk gee ek dit jou ook in leen, ingeval my waentjie bly ronddool en swerf, en ek hom aan geen bepaalde uitspanpaal vaskoppel nie).

En hoe het dit gevorder met die bruinoog meisie-mensie? Het jy haar ook in die hals gesoen? Ek hoop so – soveel soene as daar sterre is in die melkweg. Maar daardie skepe wemel gewoonlik van mense in die derde klas – kompleet 'n Jodebasaar, en steel jy dalk 'n soentjie, skinder en klikklak die tonge dan asof jy 'n skaap gesteel het. Maar grap-maak is nie my sterkte nie, en ek word laf, soos Arnold sou sê.

Die kis boeke, ek hoop hul land nog veilig aan. Dit sou 'n ramp wees, raak hul verloor, maar dis haas nie moontlik nie. En die gedagte dat jy dan, uit pure wanhoop

⁵⁹⁴ Jean-Baptiste Poquelin, bekend as Molière (1622-1673), Franse dramaturg wat veral vir sy komedies bekendheid verwerf het. Van Molière se bekendste werke sluit in *Impromptu de Versailles* (1663) en *Le malade imaginaire* (1673).

⁵⁹⁵ Jean Racine (1639-1699), Franse dramaturg en indertyd een van Molière se studente. Racine het veral naam gemaak met sy stukke *Bérénice* (1670) en *Phèdre* (1677).

⁵⁹⁶ Pierre Corneille (1606-1684), Franse dramaturg wat komedies sowel as tragedies geskryf het. Corneille se bekendste werke sluit *Polyeucte* (1642), en *Don Sanche d'Aragon* (1649) in.

en sielsverdriet, jou “die broek sal vol kak” (soos jy dit so onverbeterlik uitdruk) stem my tot weemoed...

Baie bly om te hoor dat jy darem nog in staat was om vir elkeen ’n geskenk aan te koop – het my lank verwyt dat ek die hoof oorsaak was dat jy amper al jou laaste pondjies spandeer ’t. Stuur my groete aan die Knaggs⁵⁹⁷ as jy miskien weer aan hul skrywe. Die vriendelike uitnodiging; wie weet, miskien kan ek dit nog eendag aanneem.

Volgens Mammie se brief van vanmôre, land jy vandag of môre in Cathcart aan! Salige gebeurtenis vir jul almal – Die nuus omtrent ’n moontlike verplasing na Ladybrand,⁵⁹⁸ en die gedagte aan die Vrystaat en die Drakensberge, het my dadelik laat verlang na jul almal en my ’n vlagie heimwee die hart ingewaaï na ’n plek en ’n landstreek wat ek nog nooit eers gesien het nie –

En nou moet ek jou die blyde tyding aankondig. Jy weet die *Nuwe Gids* het daardie paar kwatryne teruggestuur. *Elseviere Tydschrift* desgelyks. Toe adresseer ek hul saam met daardie Sang wat heel waarskynlik Ds. Van Heerden⁵⁹⁹ die skrik op die lyf geja het, na Helikon, die maandskrif vir gedigte in Maastricht, Vlaandere,⁶⁰⁰ A.A.M. Stols⁶⁰¹ is die redakteur. Hy is ook self skrywer, vertaler en uitgewer, in werklikheid een van die beste uitgewers in België. Ek het, verbeel ek my, van sy uitgawes vroeër gesien, en hul’s gewoonlik ’n lus vir die oë. Hy publiseer die werk van P.C. Boutens, Karel van de Woestijne,⁶⁰² van Deyssel, Anthonie Donker,⁶⁰³

⁵⁹⁷ Vermoedelik huisvriende van die Kriges. Meer inligting oor hulle kon nie opgespoor word nie.

⁵⁹⁸ Krige se vader Japie word aangestel as magistraat in Ladybrand, waarheen die gesin in 1933 verhuis.

⁵⁹⁹ Dit is nie duidelik nie of Krige hier verwys na Pieter Schalk van Heerden (1859-1938), predikant van die N.G. Kerk wat op Stellenbosch afstudeer en later gereeld bydraes tot *Die Kerkbode* lewer, of dalk na Hester Debora Maria van Heerden (1973-1947), wat gereeld in *Die Nuwe Brandwag* stukke onder die naam Tannie van Die Brandwag publiseer en ook verseie kinderboeke publiseer.

⁶⁰⁰ Maastricht is egter in Nederland, nie in Vlaandere soos Krige meen nie.

⁶⁰¹ Alexander A.M. Stols (1900-1973), prominente Nederlandse uitgewer. Stols het werke van bekende skrywers in Frans, Nederlands, Vlaams en Afrikaans gepubliseer.

⁶⁰² Karel van de Woestijne (1878-1929), Vlaamse digter en prosaïs. Van sy werke sluit *De gulden schaduw* (1910) en *Goddelike verbeeldingen* (1918) in.

⁶⁰³ Nicolaas Anthonie Donkersloot, oftewel Anthonie Donker (1902-1965), Nederlandse digter, kritikus en prosaïs. Hy is werksaam by blaaië soos *Critisch Bulletin* en *De Nieuwe Stem*.

Roland Holst⁶⁰⁴ en etlike andere. Wel, Sondag dieselfde week nog wat ek aan hom geskryf het, kry ek toe 'n hoogs vriendelike en waarderende brief van Stols self. Die eerste lyne het my soos 'n weerligstraal tussen die oë geflits. “Gaarne sal ik uw gedichten *voor* en *na* in Helikon plaatsen. Enkele ervan vind ik **zeer goed** en ik ben bly dat ik eindelyk eens een bydrage uit Afrika kryg...” Ek het trane van blydschap gestort. (Tussen hakies, wat beteken die voor en na?). Dit het in my hart gejuig soos op die Matie-pawiljoen wanneer Stellenbosch die Intervarsity wen.

Vir die res van die dag was ek vir enig iets, van watter aard ook, heel en al “onkapabel” – Eindelijk! Eindelijk die eerste erkenning! Ja, die trane het oor my wange geloop. Dit was – vir die oomblik – bedwelmend, oorweldigend. Jy kan dit alles mooi besef. Dis die begin – en hoe makliker dit die toekoms maak. En die prestige in S.A. as my vers gereeld in Europa publiseer word. En dan is [hul] ook dadelik onder die oë van digters, skrywers, kritici,⁶⁰⁵ van al die literators van belang in Nederland. En wie weet, miskien publiseer Stols dan later my eerste bundel... ens... En toe ek die mooi katalogus oopslaan wat Stols my gestuur 't, vind ek dat Helikon vir medewerkers het: Boutens, van Nijlen,⁶⁰⁶ J.C. Bloem,⁶⁰⁷ A. Roland Holst, J. Greshoff,⁶⁰⁸ Nijhoff,⁶⁰⁹ Donker, Marsman,⁶¹⁰ Slauerhoff,⁶¹¹ [Raymond] Minne Herreman,⁶¹² de Vries,

Donker publiseer in 1929 die digbundel *Grenzen* en in 1935 sy enigste roman *Schaduw der bergen*.

⁶⁰⁴ Adrianus Roland Holst (1888-1976), Nederlandse digter en skrywer in wie se werke die simboliek sterk figureer. In sy vroeër poësie hunker Holst na 'n wêreld waar skoonheid en passie aan die orde van die dag is. Later word sy werk gekenmerk deur die skuldgevoel wat opduik omdat hierdie tipe utopie verlore gegaan het ten koste van 'n wêreld oorgeneem deur materialisme. Sy werke sluit in *De wilde kim* (1925) en *Omtrent de grens* (1960).

⁶⁰⁵ Krige skryf hier “kritikusse”.

⁶⁰⁶ Jan van Nijlen (1884-1965), Nederlandse digter, joernalis en politikus. Sy werke sluit in *Naar t' geluk* (1911) en *Te laat voor deze wereld* (1957).

⁶⁰⁷ Jacobus Cornelis (J.C.) Bloem (1887-1966), Nederlandse digter en joernalis. Sy werke sluit in *Het verlangen* (1921) en *Afscheid* (1957).

⁶⁰⁸ Jan Greshoff (1888-1971), Nederlandse digter en kritikus. Hy is outeur van onder andere *Aardsch en hemelsch* (1926) en *Ikarus bekeerd* (1938). Greshoff emigreer in 1939 na Suid-Afrika weens die politieke en militêre onrus in Europa.

⁶⁰⁹ Marthinus Nijhoff (1894-1953), Nederlandse digter en skrywer. In 1916 debuteer hy met *De wandelaar* en in 1936 verskyn sy *Het Uur U*.

⁶¹⁰ Hendrik Marsman (1899-1940), Nederlandse digter en skrywer. Sy werke sluit in *De vijf vingers* (1929) en *De dood van Angèle Degroux* (1933).

Roelants⁶¹³ ens. – almal name wat ek goed ken, amper al die jong Hollandse en Vlaamse digters van merk. Ek moes ’n taamlik sterk indruk op Stols gemaak het. Hy vra of ek nie kan sorg vir meer bydrae van “jong digters uit Afrika” nie, of ek nie as soort S.A. se redakteur kan ageer nie.⁶¹⁴ Dan eindig hy: “Ik hoop dat in 1934 *Helikon* zal kunnen blyven voort bestaan, en dat ik nog veel uit Afrika zal kunnen plaatsens.” Amper vaderlik gee hy dan in ’n naskrif aan die hand dat my titel Kwatryne “niet juist” is. Ek was natuurlik buite myself van blydschap. Stols lyk my ’n soort Maecène.⁶¹⁵ Hy roem hom daarop dat hy as uitgewer en publiseerder reeds ’n groot aantal digbundels van jong digters publiseer het (in hierdie eeu waar die digters so verwaarloos word en hul bestaan deur die lewe so bemoelik word) – Wel lyk my, dis eindelijk die begin. Mary en Roy was vreeslik bly. Roy het gesê: “En dit sonder enige invloed!” – en hy het ook sommer dadelik ’n bottel rooiwyn aan die hand gegee. Hy werk aan ’n nuwe bundel wat ’n paar skitterende gedigte sal bevat.

My brieftyd is verstreke. Ek moet draf. Ek had nog baie interessante nuus wat nou maar sal moet oorstaan. (En jy moet jou maar troos met my ou “skryfpraaitjies”). Ek swem nog elke dag, leef lekker. Die weer bly pragtig. Sondag gaan ons na Marseille vir die stiergeveg. Een van de beroemdste Spaanse Matadors tree dan op. ’n Waaghalsige vent bekend vir sy mal, onortodokse styl. Oor ’n paar weke begin ons weer die Rugby – Novembermaand gaan ons na Spanje, is dit nou besluit. My Spaans het ek verwaarloos, maar gaan weer ’n begin maak. Lees ook die Ode van Horatius – pragtig, maar taamlik moeilik. En steeds Vondel.

⁶¹¹ Jan Jacob Slauerhoff (1898-1936), Nederlandse digter, dramaturg, skrywer en mediese arts. Slauerhoff is ’n medewerker aan verskillende tydskrifte soos *Forum* en *De Nieuwe Tijd*. Sy werke sluit in *Het lente-eiland* (1930) en *Het verboden rijk* (1932).

⁶¹² Krige verwys hier na Raymond Herreman (1896-1971), Vlaamse digter en joernalis. Hy het vir die blaai *Forum* en *Vooruit* geskryf. In 1937 sien Herreman se digbundel *Het helder gelaat* die lig.

⁶¹³ Maurice Roelants (1895-1966), Vlaamse skrywer en digter. Sy bekendste werke sluit in *Het verzaken* (1930) en *Alles komt terecht* (1937).

⁶¹⁴ In 1937 verskyn Krige se bloemlesing *Afrikaanse versameling*, waarin hy talle Dertigers soos die Louw-broers, I.D. du Plessis en Elisabeth Eybers se poësie opneem. Die bundel word ingelei deur die Nederlandse kritikus Dirk Coster en uitgegee deur A.A.M. Stols.

⁶¹⁵ Gaius Cilnius Maecenas (70-8 v.C.), Romeinse staatsman en digter. Maecenas was ’n invloedryke man wat as raadgewer vir keiser Augustus opgetree het en groot aansien in die gemeenskap geniet het. Hy was baie ryk en staan bekend as een van die groot digters van die era van Augustus.

Skrywe tog gereeld elke twee weke. Voorlopig skrywe ek nie vir Mammie en Pappie ook [nie], maar elke twee weke wyl jy nog daar is.

Liefste Mammie,

Baie dankie vir Mammie se liewe brief van vanmôre. Mammie se brief waarin Mammie van my storie gepraat het, het ek nooit ontvang nie. Natuurlik lees ek Mammie se briewe twee of drie maal oor. Ladybrand klink goed met die Drakensberge naby! Ek het die pak van Arnold met die pos ontvang. Eersteklas en ek is baie bly. Ek het reeds 'n lang brief aan hom begin. Ek het 'n maand lank vakansie gehad en begin môre weer klas. Al my liefde. Volgende week 'n mooi, lang brief. Werk deesdae lekker.

Uys.

Brief 50

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues (B.d.Rhone),
[End August 1933.]

Dearest Mammie and Pappie,

Your letter last week Mammie, about Pappie being ill again saddened me a great deal. If he is not better now, I hope he will soon have recovered completely. Perhaps sun bathing this summer will do him all the good it used to do in the old days. It is distressing when one hears of one's dear ones being ill, and one has not seen them for almost 2½ years! And yourself Mammie, what a dull, grey life it is for you most of the time. Had the gifts I have, been other than they are – I mean, had they at least had a certain commercial value, nothing would have given me a greater pleasure and happiness than just to help you. As it is, wanderer that I am, penniless and unknown as writer, I can do nothing except love you with all my heart and be thankful that we have had and still have you as a friend and mother.

Think, if we could have had – not a castle – but a little cottage or farm house in Spain – for a year or two! We could have lived on almost nothing, all of us together. And if a little cottage in Spain (*una casa pequena*) is as far and inaccessible as the Pole, there are many beautiful homesteads and “plekkies” in the Cape. – Who

knows? Perhaps one day we shall have a lovely little place near Cape Town and I shall live with you.⁶¹⁶ – And this morning the thought of the Residency at Cathcart with the fresh green ivy up against the walls and the first roses blooming in the garden and all of you there, fills me with a longing and nostalgia infinitely deeper and more lasting than the vain hankering after a hypothetical home in Spain.

You must write to me Mammie if you have found Bokkie changed in any way. Your fears in that respect will all have been dispelled by now I am sure. I was very glad to get a letter from him from Las Palmas.

Cecil J. Sibbet⁶¹⁷ from Cape Town who was here last week, told me Uncle Joel⁶¹⁸ had died. The shock I got was even greater than when you wrote me that he had lost all his money. And so soon after – What a fine man he was. One felt it instinctively. When I think of his deep voice – everything comes back to me in a rush – their house at Onrust, the stoep with the fascinating scrawl of names on the walls and all the fishing tackle, all the people there talking and laughing waiting for the gong to ring, or after lunch or dinner joking and chaffing. Uncles and Aunts and the swarming of cocky youngsters, the de Wets and us – the shingle, crushed sea shells and sand in front of the stoep, giving a queer not unpleasant feeling to the soles of the feet, that peculiar heavy smell of melkbos – duwweeltjies on the grass – a snake, a certain cat. I have thoughts of all these things and many others besides, and many of them vague inexplicable, just below the surface of one's consciousness – a sadness – a sense of irreparable loss one might call it, in merely trying to summon up out of the past the sound of uncle Joel's voice.

The wind has blown my pad inside out, like the tail of a kwikstertjie sometimes. So hence the crinkles.

Also, I am sitting in a deck-chair in the sun. Hence this terrible writing of mine. How you make it out sometimes I don't know. But familiarity breeds a very good insight, both into one's faults and deficiencies and one's handwriting.

⁶¹⁶ In latere jare, selfs nadat hy getroud is, het Krige by tye by sy ouers in Kaapstad gewoon.

⁶¹⁷ Cecil John Sibbett (1881-1967), bekende Switserse sakeman in Suid-Afrika. Hy was 'n gemeenskaplike vriend van Krige en Roy Campbell.

⁶¹⁸ Joel Krige, prominente Kaapse politikus en die skrywer se grootoom. Joel Krige was Caledon se verteenwoordiger in die ou Kaapse parlement en medestigter van die dorpie Onrust, sowel as alleenstigter van Vermont. Hy was ook die eerste speaker van die Volksraad.

Life has been very busy of late at Figuerolles. Visitors and again visitors. It has been rather a strain, often also a waste of time. I have been drawn from both my reading and writing. We are very poor, all of us at present. France has become so expensive it is almost impossible to live here. Yesterday the Campbells decided definitely again to get away to Spain. But we haven't enough money to get there. The problem is to have sufficient to pay all the debts here and then just enough left over to buy the tickets and settle down there. We are economising like anything. Of course we never go out. We are cutting down food expenses, drink, cigarettes etc. But we will probably manage soon, and be in Spain in a month or two. I am longing to be there. The last few weeks I haven't had a cent. Naturally I have neglected to write any articles. Somehow I cannot begin. I shudder before it like a gulf. Those days when I could do three a week seem as far away as Johannesburg. I have done nothing but write verse – and that painfully slow – and read a great deal more intensively and systematically than ever before in my life – reading that has been absolutely necessary and long, long overdue. Also a little Latin and quite a deal of Spanish.

Of course I have taken nothing from Mary or Roy now things are temporarily so difficult. I have all the advantages of living here, the manifold advantages, and at present I am enjoying another month's vacation. The only expenses I have are for cigs and stamps. So it has not been too bad although I have not a dime at present anyway, and have sent some *photos* (!) to the *Huisgenoot* and soon as the rugby season starts and I will have a little pay. Roy is finishing off a new book of poems. Whereas before he could get £20 or £30 from collectioneurs for his manuscripts, even that branch of business in writing has suffered a great slump and he gets very much lower prices. But everything will look up soon. And I will send a short story off soon.

If you intend sending me something for Xmas – if I say – this is not a demand or even a hint – let it be a few shillings. (Forgive me all this money talk). There is a parcel waiting for me at the station. I think it is the suit from Arnold. I do hope he is making a great success of his new venture. And has no more of those youthful ideas of breaking loose. Wandering about, vagabonding is absolutely no good when you have no money, unless you are prepared to sacrifice almost every comfort, distraction and even your peace of mind. Or unless you are born with that flair or are a writer in search of knowledge and experience. And Europe and all the strange wonderful things he can see so much better and advantageously later when he is in a sound position

with a few hundred in the bank and a six months' holiday at his disposal. Give Arnold all my love. When I have a few pence I shall write him a long letter.

There were many interesting things to write about. But my time is up and I must love and leave you with all that unsaid. My love to you all. How are the sweet sisters, Mizzi and Suzanne?

Till next week –

Uys.

Brief 51

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues (Bouches-du-Rhône),
[September] 1933.

Liewe ou Arnold,

Vanmiddag het ek na Martigues gestap en daar die pak klere afgehaal wat jy my gestuur het. Dis 'n pragtige geskenk – net wat ek nodig had – ek had nie een ordentlike pak meer nie. Jy ken al my oues, oud soos die Kaapse wapad, daardie ou bloue, daardie bruine ens. Een van hul is amper so oud soos Suzanne. Here, jy moet hul sien. En hul maak my koffers propvol as ek af en toe trek. Had ek minder boeke, minder klere, sou ek 'n baie beter rondswerwer of droster wees. Boeke en klere bind jou aan 'n plek vas. Hul is in hierdie opsig, meen ek, selfs erger dan nooiens.

Maar ek dwaal af. Die pak pas my, die stof is van 'n baie goeie gehalte. Nou kan ek die oues verkoop, en weer soos 'n jong windbuks die wêreld reguit in die gesig kyk, hom selfs klap tussen die skouerblaaie en tot 'n kelkie uitnooi.

Dit was regtig baie gaaf van jou. Ek bedank jou uit 'n hart wat vanaand hewig na S.A en jul almal verlang. En dit was die snaaksste van hierdie pak. Hier in hierdie beeldryke Provensaalse vissersdorp – met sy blou kanale en sy menigte blou en groen en geel en bruin geskilderde vissersbootjies, stilswyend op die kalm watervlak teen die skilderagtige drie verdieping-hoë huise aan met hul luike wat al die kleure het van die reënboog –⁶¹⁹ hier, sê ek, krap ek vanmiddag 'n bruin papiersak oop, sien ek

⁶¹⁹ Krige beskryf in sy skets “Venesië van Provence”, wat in *Die palmboom* verskyn, die nuut geverfde bote van die vissers wat in alle kleure van die reënboog op die goue kaaie lê ná 'n lang dag se visvang. Daar dryf bote met name soos “Soetlief”, “Sekel van die see”, en “Môrester”.

'n pak van bruin stoffasie, en kry ek amper 'n knop in die keel. Eienaardig, maar die pak het my 'n skare herinnerings aan jou deur die gedagtes laat skiet. En een van hul het my nog, lang jare ná die gebeurtenis, kriewelrig en amper rooi van skaamte laat voel. Ek sien jou, jou hakke wys wit soos jy wegpyl die straat af. Die versoeking is te sterk. Ek skiet my poot tussenin, en jy klits neer met jou kniekoppe teen die sement rant van die sloot. Die bloed tap, jy sê ek is 'n gemene vent. Ek lieg en voel sleg van skaamte, maar lieg maar deur. En Ouma – Ouma Uysie⁶²⁰ – kyk my streng aan, en sê ek is 'n buffel! Onthou jy? En 'n ander keer die geveg in die agterplaas by Mostertsdrif. Ons slaan en moker mekaar. Jy krap my. Ek wil juig van plesier as ek my vuus voel wegsak in jou wang. En ek slaan weer – mis! En klink my vier kneukels wawyd oop teen die agterkamermuur. En ander, meer plesierige herinneringe. Onrus... Die môre op pad Kelders toe, al langs die wit strand, geksheerdery op Cathcart, aande saam op Johannesburg en daardie strikval, daardie slagyster van 'n slim plan wat ons – (die Transvaalse losskakel? Wat's sy naam?) gestel het. Daardie geweldig, verpletterende, onvergeetlike, genadelose plakskoot van bo en van onder. Dis of ek hom nog teen die turfgrond hoor klap, die arme drommel...

Oktober 17 – Liewe Arnold, vergewe my tog my agterloosigheid. Die voorafgaande is vyf of ses weke gelede reeds geskrywe. En dis seker al 'n jaar laas wat jy van my 'n brief ontvang het. In die laaste tyd het ek dikwels aan jou gedink, het ek die plegtige besluit gemaak ek gaan jou in die vervolg dikwels en gereeld skrywe – een maal elke maand ten minste! En hier's 'n belofte wat ek gaan volhou – Laat ons dus van nou af 'n gereelde briefwisseling aan die gang hou. Sy verval in die verlede is heel en al my skuld. En ek is diep jammer daarvoor, en vra nederig om verskoning.

Skrywe my alles omtrent jou werk in P.E., of jy gelukkig is, omtrent rugby, die noiens, wat jy lees, jou vriende, jou tydverdrywe. Ek hoop jy is eindelijk op die pad om 'n groot sukses van jou werk te maak. Dat meeste van die ou onrus nou op die end is. 'n Lang brief van jou sal my 'n groot plesier aandoen. Hierdie brief aan jou is slegs 'n voorlopige een. Binne die volgende 14 dae skrywe ek jou 'n lang een – vertel ek jou alles wat met my gebeur het die afgelope jaar, al die plekke wat ek besoek het – Rome, Napoli, Capri, Florence, Pisa, Genoa, Nice, San Raphaël, Arles, Parys,

⁶²⁰ Francina Gertruida Johanna Lourens (1853-1925), Krige se ouma aan sy ma se kant. Sy was getroud met Mattheus Gerhardus Uys (1848-1912) en hulle het op die plaas Bontebokskloof, buite Swellendam, gewoon. Krige is op hierdie plaas gebore en hy en sy broers het gereeld daar gaan vakansie hou.

Londen, Oxford en 'n menigte meer – al die mense wat ek ontmoet het – tenminste sal ek probeer om jou 'n kort oorsig te gee.

En binne 'n maand of vyf weke hoop ek om in Spanje te sit – Barcelona – ek het mos al Spaans aangeleer – sal ek die nuwe taal daar probeer swaai soos jy die Rooitaal. Ek gaan probeer om 'n bietjie geld los te slaan met die Rugby speel daar. Ek hoor hul begin nou entoesiasies word oor die “baas”-spel daar. Miskien kry ek dit reg, en sal daar nie van honger omkom nie. Dit sal 'n wonderlike ondervinding wees – 'n nuwe land! 'n Nuwe volk! 'n Nuwe taal! En al daardie pragtige ou stede. Madrid, Sevilla, Valencia, Granada e.a. Ek sal jou skrywe uit Spanje en jou alles vertel. My Rugby is nie swak nie. Verdediging skitterend, soos 'n klipmuur. Maar op die aanval skitter ek nie dikwels nie, daar my maats so swak is en geen my verstaan nie. My portret verskyn nog so elke nou en dan in die koerante. Laas Sondag weer. Die laaste⁶²¹ ses of sewe maande het ek slegs aan my gedigte gewerk, en (meen ek) verbasende vordering gemaak. Alles voor daardie tyd was kinderspeletjies, tel nie – nou is ek ernstig, opreg, doelbewus.

Vier boeke wat jy moet lees. Dostojewski⁶²² se *Brothers Karamazoff*. God! Wat 'n boek! Onthou jy sy *Crime and Punishment*? Tolstoi se *War and Peace*. Hierdie twee is miskien die grootste romans wat nog ooit geskrywe is. En dan die sublieme *Don Quijote* van Cervantes. Jy sal jou siek lag en ook wil huil dikwels. En nou lees ek Herman Melville se *Moby Dick*,⁶²³ van 'n jag op 'n yslike mensvretende **wit** walvis – 'n **witte!** 'n Heerlike boek, pragtige prosa wat jou bloed laat stroom en so opgewonde laat voel soos *Coral Island*⁶²⁴ toe ons jonk was. Waarom skaf jy jou nie 'n bibliotekie aan nie? Koop vir jou twee of drie goeie boeke aan elke maand. Everymans Library en The World's Classics is stampvol pragtige boeke wat elkeen

⁶²¹ Krige skryf hier “laas”.

⁶²² Fyodor Dostojewski (1821-1881), een van Rusland se belangrikste skrywers. Sy boeke *Misdaad en straf* (1866) en *Die gebroeders Karamazov* (1880) word gesien as van die grootste romans in die moderne letterkunde.

⁶²³ Herman Melville (1819-1891), Amerikaanse skrywer wat veral bekend geword het vir sy werk *Moby Dick* (1851) en *The Confidence-man* (1857). *Moby Dick* is aanvanklik nie goed ontvang nie weens die kompleksiteit van die werk, maar het in latere jare begin erkenning ontvang as 'n meesterstuk in die Engelse letterkunde.

⁶²⁴ *The coral island*, 'n avontuurverhaal in 1858 deur die Skotse skrywer Robert Michael Ballantyne (1825-1894) geskryf. Dit handel oor drie tienerseuns wat ná 'n skeepsongeluk op die see op 'n verlate eiland uitgespoel word.

slegs 2/6 kos. Bogenoemde vier boeke is almal in daardie twee libraries te verkry.

Laat staan die moderne kaf.

Wel ek moet end – verskoon my hierdie maar dooierige geskrif. Ek beloof ’n beter een, en wag ongeduldig op nuus van jou. Het jy ’n nooi, ’n spesiale een?

Liefde,

Uys.

Brief 52

Istres,

Wednesday morning.

[Op die brief is “Autumn 1933” later ingevoeg.]

Hallo everybody!

I am sitting on the terrace of a café facing the town square of Istres. Istres is about 10 miles from Martigues and the most important military flying centre in France. Flying officers in their blue or brown or white uniforms are as plentiful here as peanuts on an Inter-varsity Day. The town is in fête. A fête of about five days. Balls, bowling championships, bull-fights, jousts and dances on the squares [and] open places. All the town is decorated with coloured electric bulbs and the inevitable tricolour. Even the 19 century-old Roman arch, majestically curved over the old Roman road – that marvel of road-building that started on its long journey from the very heart of Rome, flung its length across Italy, twisted and turned along the plains of Cis-Alpine Gaul, over the nether Alps into Gaul itself by way of Nice, Antipolis, Frejus, and on past Marseille to arrive finally at its destination after hundreds of miles, at Arles and Nimes, the capitals of the prosperous and powerful province of the Roman Empire in Gaul – Yes, even the Roman arch is despoiled by bunting, and its carved decorations of twisted ivy – or is it laurel? – are encircled by electric bulbs – to show them up and illuminate them at night.

I came here this morning to meet Henry Chabrol, a great friend of Roy’s, and whom I know very well and like tremendously. He is a French poet, playwright and novelist, a splendid fellow. We have just been for a swim in the lake close by. He, I and his three young sons. He was a French soccer international. And although 37 years of age, still swims like a fish – a fine, slow, regular, fast moving crawl stroke. Two weeks ago he beat me so badly I felt quite humiliated. Since then I have

practiced assiduously. This morning we dived and tore into the peaceful, blue, unrippled lake like two madmen. And at the end of about 500 yards sprinted even more desperately. Slowly I crept past him. He tries to overtake me and then gave it up. We trod water for about 5 minutes and then raced back. I beat him again, my sprint at the end being something “formidable” (pronounced *fórmidábel*) as he expressed it. Every time we meet we have these long races, terribly fatiguing, terribly strenuous... If I had to swim with him every day, I would soon be on my way to becoming a champion.

And now Chabrol *et fils*⁶²⁵ have gone back to their little country-property on the other side of the lake. And I am waiting for the bus to take me along the old Roman road, now macadamized and continually crushed and rattled by huge pounding lorries and flying traffic, and drop me at Figuerolles. Then through the portal, a walk through the pine-wood, and I shall have your weekly letter, Mammie, and stifling, vague, little longings for home, sit down to lunch.

A gramophone has started to play on the square. And the cool verdant plane-trees seem to be rustling and shining with sweet-rippling melancholy sound. Hence the sudden fall in my last sentence to nostalgia – hence the intrusion of a sad, evasive note.

This letter is dull and grey, and I can't write English any more – Using continually for the expression of my thoughts in writing only Afrikaans.

Later.

[I'm] finishing this letter off in a hurry. Many thanks Mammie for your sweet letter. I was amused by Mizzi's family portrait gallery. Why is she so modest and retiring about herself? Her gallery alone gives every indication of wide-awakeness and of spirit (*esprit* as the French say, “*geestigheid*” it would be in Afrikaans). I owe you all letters, Mizzi, Suzanne, Arnold and you both a decent long one. My letters home are so dreary of late, and it is entirely my own fault. I have so much of interest to write about, and I am here in Europe a moderately intelligent young man. I shall make amends soon. Next week, perhaps, either to you or Bokkie. What an event for you Mum, his homecoming. Give him an extra hug for me. And you must lash away with

⁶²⁵ “En sy seuns” (Frans).

that sharp tongue of yours at François' laziness. All the news about S.A. and its wants distresses me. Here I am as happy as a bird and working well.

All my love and best wishes.

Uys.

Brief 53

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues (B.d.Rhone),
September 11 1933.

Dearest Mammie and Pappie,

Summer, it seems, is over. We have had our first thunderstorms and rain after four months heat and warmth and rainlessness. It is definitely cooler by day and colder by night. The leaves are reddening and changing to brown. And the wind brings them down in sad whirling and fluttering crowds. Even the animals are feeling the change. Last night a beautiful green and grey-black viper came into my room for a little warmth and comfort. It was four o'clock in the morning, and I had woken up and was going outside, had almost stepped on it with my bare feet when I noticed something twisting and turning. I bent down. The little eyes glittered green and wickedly, the tongue flickered like a flame. With two blows from a shoe I crushed the beautiful head. This sudden intrusion of beauty into my room – and its bright irruption into the vague and dim circle of my half-awakened thoughts left me sleepless for an hour.

And you have had rain too. At last! The news in the French papers that the drought had killed 10,000,000 sheep at home was terrible, made me shudder.⁶²⁶ A drought on top of such a crisis! What has happened to our poor farmers? Are there any more of them left? Is South Africa in a very bad way? Is the Dutch church doing a lot to help? And the new Government?

Ladybrand, will you be there, I wonder, when I come home? Suzanne sounds very pert and cheeky – bien *culottee* as the French say, meaning “with lots of little pants” – In Afrikaans we have something analogous in: “O hy's 'n bangbroek!” I am getting on very well with my Spanish – read a literary essay by a well-known Spanish

⁶²⁶

In die vroeë jare dertig het 'n groot droogte Suid-Afrika getref. Gepaardgaande met die wêreldwye depressie in daardie jare het die droogte die land geknou.

critic and author every evening – with little difficulty, and then practise conversation with Mary for about half-an-hour. Also I read a lot of Spanish poetry.

The Campbells want to get away here by November or December. It is imperative. Prices are going up. (We are economising as hard as we can) and the mice are eating us out of house and home (I mean literally – They scuttle about in the cupboards and drawers at night so unconcernedly and joyously one can hardly sleep. In the kitchen, next to my room, there is a continual clatter of them. Every time I open the cupboard I surprise five or six of them together collecting food for the tribe and family. They have eaten almost all my newspaper cuttings, nibbled off the edge of a book of poetry of Paul Verlaine⁶²⁷ – made a great excursion into one of my pullovers. I can put my hand through the hole – demolished two pairs of socks. And I am certain most of the damage they have done is yet to be discovered.) When I sit peacefully, reading of a night, they sometimes even have the effrontery to come tumbling into the open and roll amorously about at my feet and then scamper away. They are going from bad to worse. So we are going to Spain (Though we have at least one poet among us, we have no Pied Piper of Hamelin). So because of the mice and other extravagances, expenses etc we are definitely going – definitely before the end of the year, I hope.

Anna von Schubert, a well-known and very fine German artist has been staying here for the last month. She is an extremely interesting woman, very gifted, very entertaining. She has had a varied life. She went through the Red Revolution in Russia. Her husband is a Russian nobleman. Their house was burnt down one night, and they thrown into prison. For months von Schubert expected to be shot every day at dawn. For her naturally it was an agonising experience. At length they were set free, a time of great tribulation followed. In a few years von Schubert was once again a wealthy business-man. The concern crashed and they were again penniless. Four or five years after he was wealthy a third time. For the last six years they have been staying in China. Of the Orient she has the most absorbing things to tell. The paintings there are centuries old, of course. They are exhibited only once a year or so, and then only *one* of them at a time. (Think of the Louvre so crowded with pictures your eyes turn in your head). Then also it is like a slow solemn religious ceremony.

⁶²⁷ Paul Verlaine (1844-1896), Franse liriese digter en skrywer, een van die vroeë simboliste. Bekend vir sy werke *Sagesse* (1881) en *Mes hôpitaux* (1891).

The paintings, of course are so old, so fragile, they have to be handled with the utmost care. Frau von Schubert is really one of the most gifted women I have met. Talking to her is a continual excitement and stimulation. Her life has been so crowded and full. I thought of you Mammie, how you would have enjoyed her company – friendship. Naturally she has had all or most of the chances – wealthy parents – art in Paris, the pupil of Matisse⁶²⁸ – a wealthy husband and always, except for a few years – leisure and ample time for her own work and development. She uses most of her money to help her artist friends, giving many of them quite a substantial monthly allowance. They all come to her, especially the Germans who are Jews and have been hard hit by the change in Germany. Grossman⁶²⁹ the very famous German artist – François will know his work – is one of her best and oldest friends who is almost entirely dependant upon her.

I spent a very pleasant weekend in Marseille with my friend Nisolle. He has been to Italy, Switzerland, is lyrical about the latter. We strolled about Marseille. It is without doubt one of the most colourful and picturesque cities in the world. How I love it – sat outside under the browning plane trees with the golden light streaming down between the foliage for hours, listening to the music. Had my first Rugby practice, in great form. [I] am very happy, working and studying well. Longing for your first letter, telling about Bokkie's coming. How is your health Pappie? Did S.A. lose to the Wallabies?⁶³⁰ I have not heard a single result. The postman is here! All my love! Will write to Mizzi and Suzanne soon!

Kisses,

Uys.

Brief 54

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues (B.d.Rhone),

⁶²⁸ Henri Matisse (1869-1954), Franse skilder en beeldhouer, bekend vir werke soos *Luxe, calme et volupté* (1904-1905) en *The dance* (1932-1933). Hy was die sentrale figuur van die Franse kunsbeweging Fauvisme aan die begin van die twintigste eeu.

⁶²⁹ Rudolf Grossmann (1882-1941), Duitse kunstenaar en litograaf.

⁶³⁰ Die Wallabies van Australië onderneem in 1932 hulle eerste toer na Suid-Afrika, waar hulle in vier toetse kragte meet teen die Springbokke. Maar die tuisspan wen die reeks 3-1.

Woensdag, 19 September 1933.

Liewe ou Bokkie,

Ek wag op die poskêrel vanmôre met ongeduld en 'n groot nuuskierigheid. Hy bring heel waarskynlik 'n brief van jou – uit die Kaap! Jy kan verstaan hoe ek “innerlik verteer” word deur die afwagting: die eerste nuus. Ek het juis hierdie week vir Dr Franken geskrywe, 'n brief van 10 blaaie, na ek ag maande stil gebly het. Het jy hom raakgeloop?

En nou tuis. Trek jul, of trek jul nie na Ladybrand? En wat's jou planne? Maar ek oorweldig jou met onnodige vrae.

Hier gaan die lewe sy ou gang. Vredig en stil en vol rus. Somer het plek gemaak vir herfs. Alles het 'n effens somberder kleur en voorkoms. Maar nog nie daardie pragtige volslae somberheid wat die herfs eie is nie. Tog swem ek nog amper elke middag en die water is heerlik; koel, verfrissend en nie meer loutwarm en klewerig nie. Laas week het dit vir die eerste maal gereën sinds ek uit Engeland terug is.

Nou gaan ek ook elke Sondag na Marseille vir rugby. Die klub is weer op die been, maar taamlik wankelend. Daar's geen geld nie. Net my onkoste word my vergoed. Elke naweek dus bring welkome verandering en afwisseling. Daardie krioelende, kleurryke, altyd druk en wakker stad – jy weet hoe dit my altyd bekoor. Die ou hawe is seker een van die interessantste stadswyke in die wêreld. As ek in Marseille aanland soek ek altyd my vriend Nisolle dadelik op, dan speel ons die grammofoon by hom, dwaal ons orals rond, die een boekwinkel in, en die ander uit, sit ons onder die platane na musiek en luister – met ons apéritif voor ons. Die son skyn, die mense stroom verby en 'n Sondagmôre daar het altyd die lewendigheid, kleur en beweging van 'n feesdag.

Aanstaande Sondag is ons eerste wedstryd, teen die Spoorweg. Die Sondag daarop gaan ons na Nice. Ek sien geweldig uit na daardie uitstappie. Snaaks, maar ek het werklik 'n teer gevoel vir daardie kontrei. On-Frans, on-Provençaals, veramerikaans, aanstellerig, ontsier en verlelik natuurlik, en 'n heel boel ander byvoeglike naamwoorde boonop. Maar tog...

Wie weet, miskien loop ek Montbron daar raak en ander bekendes. Ek sou hom graag weer wou sien. Here dis of jy nog hier in Europa is, as ek aan Bob en al ons sports saam dink, en jy sit daar 6000 myl weg, anderkant die wêreld –

Ek het nog geen wind nie, en my knie voel maar swakkerig. Ek meen egter ek sal eerste klas speel. Ons is van plan om begin November hier weg te spat Spanje toe. Maar Roy moet eers 'n boek klaar skryf voor ons kan wegkom. Dis nou finaal besluit. Ons wil nie Jan en Feb maand hier deurbring nie. Dis te koud en treurig, met die yskoue Mistral wat ewig waai. Die plan is om eers 'n bietjie rond te trek daar in die Suide, almal saam in 'n pension of goedkoop hotel. Dan as ons 'n lekker plek raakloop 'n huis te huur en ons daar te vestig, waarskynlik êrens langs die kus naby Barcelona. Dan na 'n jaar kom die Campbells terug hier na Provence waar 'n vriend heel waarskynlik vir hul 'n huis sal aankoop. En ek? die Here weet, maar natuurlik nie terug hiernatoe nie! Huistoe! Huistoe! Heel waarskynlik...

Die verlange, die heimwee, word soms net kwaai. Dan sit ek vir ure en dink aan jul almal, aan my land, sy probleme, my taal, sy vooruitsigte, sy moontlikhede... En stel ek my voor die rol wat ek wil speel in sy ontwikkeling. Droom ek weg ... Dink ek veral aan Mammie, en die dor, eentonige lewe wat sy genoep word om deur te bring in dorpies soos Cathcart – sonder haar vriende, sonder boeke – sonder konserte of enige geselskap wat die lewe 'n plesier maak en dit soms laat tintel, dit die opgewektheid van 'n avontuur gee. Dan besluit ek: ons sal later saam lewe, êrens in die voorstede van die Kaap dalk. Mammie, Pappie en ek en miskien François of jy as jul ongetroud bly.⁶³¹ En ons sal die huis vol boeke pak. En ons sal uitgaan, teater, konserte, lesings toe. En Mammie sal eindelijk, hoewel laat, die lewe hê wat haar pas en wat sy verdien het...

Nou egter is jy tuis en moet sy vreeslik gelukkig wees. Ek kan jul sien, saam met die vrolike geselsery hoor.

En ek dink ook dikwels aan Pappie, aan sy gesondheid. En die gedagte dat ek gedurende die laaste vier jaar hom slegs vir twee lank⁶³² op Cathcart gesien 't, is verontrustend.

Skrywe my tog lang briewe en vertel my alles. Hierdie een is in alle yl afgekrap terwyl ek klas gee. Dus moet jy my maar weer (nog 'n slag) verskoon.

⁶³¹ Bokkie trou in 1937 met Dorothy Elinor Rattray. Hierdie huwelik is kinderloos, maar die twee neem tydens die Tweede Wêreldoorlog 'n Britse seun, genaamd Gerard Jean-Marie, aan wat later in Parys woon en sowel as kernfisikus en politieke filosoof internasionale bekendheid verwerf. François trou in 1947 met die Duitser Poppie Plantenga en ná hul egskeiding in 1966 met die kunshandelaar en sakevrou Sylvia Shear.

⁶³² Krige skryf hier “lang”.

Briewe kan ek nie meer skrywe nie. Dis 'n slag wat ek verloor het. Ek wag altyd tot op die laaste oomblik en dan skiet vernuf, verbeelding, gemoedelikheid, alles kort.

Ek lees steeds klipphard – die prosa van Valéry, die poësie van Verlaine wat nou vir die eerste maal my werklik raak en tot stilte en bewondering stem. Jy moet seker Vondel se *Leeuwendalers*⁶³³ lees. Dis sy aller beminlikste spel – so vrolik en lugtig – 'n lang liefdessang. En dit sal jou ook herinner aan *Midsummer Night's Dream*. *Gijsbreght van Aemstel*⁶³⁴ is ook 'n felgekleurde, hewige, kragtige stuk werk – soos 'n skildery deur Rubens.⁶³⁵

En ek het ook daardie eerste deel van die bloemlesing wat jy my gestuur het, deeglik van voor begin. Met die 16de eeuse digters 'n aanvang gemaak. Hul is amper almal belangrik. Ek lees veral poësie. Jy moet Proust probeer. Lang gedeeltes moet mens met 'n ploegskaar deursukkel. Maar daar is skitterende gedeeltes ook, beskrywings wat rein, suiwer pragtige poësie is – en 'n diepte van sielkundige indringing en waarheid wat vir my in baie opsigte 'n waaragtige openbaring was.

Kan jy nie Tolstoi se *War and Peace* vir Mammie kry nie? Lees dit eers self. Dit en Dostojewski se “Die Broers Karamazoff” is miskien die twee grootste romans in die wêreld-letterkunde. En ook *Don Quijote* vir Mammie so gou jy 'n bietjie oorloopgeldjies het. Ek lees Camões se “Lusiade”⁶³⁶ in 'n Franse prosa vertaling. Dis pragtig – epiek van die allerhoogste gehalte. Om te oordeel van brokkies sitate in *Die Huisgenoot* bevat Haarhoff se *Liefde van Catullus*⁶³⁷ goeie en welkome werk. Sommige van die verse lyk my besonder mooi-deurvoel, harmonies en soet vloeiend. Ek lees weer Catullus. Die oorspronklike Latyn is pragtig.

⁶³³ In 1647 sien Vondel se tragedie *Leeuwendalers* die lig. Dit vertel die verhaal van die Leeuwendalers wat, ten spyte daarvan dat hulle 'n tydperk van welvaart en vooruitgang beleef, teen mekaar draai en mekaar begin uitwis.

⁶³⁴ *Gijsbreght van Aemstel* (1637), een van Joost van den Vondel se bekendste dramas. Dit handel oor die val van Amsterdam op Kersaand en is gebaseer op Vergilius se weergawe van die verwoesting van Troje.

⁶³⁵ Peter Paul Rubens (1577-1640), Vlaamse skilder en diplomaat. Rubens se werke sluit in *De vereniging van aarde en water* (1618) en *De marteling van de Heilige Livinus* (1635).

⁶³⁶ Luis Vaz de Camões (1524-1580), Portugese digter. In sy *Os Lusíadas* skryf hy oor die ontdekkingsreise van die bekende reisiger, sy familielid, Vasco da Gama. Dit is nie duidelik wanneer presies Camões sy *Os Lusíadas* geskryf het nie, maar die vermoede is rondom 1558.

⁶³⁷ Theodorus Johannes Haarhoff (1892-1971), digter, klassikus en akademikus. *Die liefde van Catullus* verskyn in 1933. Hierin herskep Haarhoff die lewe van Catullus, die jong Latynse digter, in 'n reeks liriese verse.

Ek werk steeds aan “Wolke van die Storm”.⁶³⁸ Dit brei hom steeds uit. Sal ’n besonder lang gedig wees. Het, meen ek, die beste klankrykste gedeelte laas week geskryf. ’n 200 lyne (in Alexandryne, soos “Lucifer”) wat jou die bloed sneller deur die are sal laat loop, meen ek. En praat van “Felgekleur”! Ook aan ’n ander lang gedig waarmee ek tevrede is en wat reeds 30 vier-lyne verse bevat. Maar daaroor later. Ek stuur jou volgende week uittreksels uit albei.

Ek moet end.

Uys.

Het ’n besonder eerbiedige brief van Viljoen ontvang.

N.S. Het jy ooit van Krisjan gehoor?

Brief 55

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues (B.d.Rhone),
Dinsdagaand, 10 Oktober 1933.

Liewe ou Bokkie,

Die ontvangs van jou brief was ’n plesier honderd. My oombliklike reaksie daarop was ’n onwrikbare besluit om dadelik aan jou ’n lang, dankbare, sprankelende van blydschap, singende, halsoorkop, uitasem, babbelende brief te skrywe. Dit was twee weke gelede. En hier sit ek vanaand doodnugter, prosaïs, ’n bietjie suf en papperig, selfs effens potsierlik – my hare is te lank (ek kan nie kapper bekostig nie) en glad nie in eweredigheid met my gebrek aan brein – en skryfvermoë nie – (Verskoon my as my grappies wyl hul nog probeer spog, flou val).

Volledig wou ek jou brief beantwoord. En nou kan ek die eerste twee blaaie nie opspoor nie. Here, wat ’n heerlike veelbewoë tyd het jy nie deurgemaak nie! En ek het dit alles weer saam met jou oorgelewe. Daardie beskrywinkie van die kleurlinge op die kaai, hoe hul daar rondstaan en gesels en hul stemme in die ou bekende spraak reik langs die skeepskant op tot jou in die stil môrelug – het my diep getref, my bekoor soos ’n stuk musiek ’n mens bekoor soms as jy wakker word en jy

⁶³⁸ Krige vergeet hierdie lang gedig en ander dokumente van hom later op ’n trein voordat hy dit kon voltooi en dus verskyn dié stuk nooit nie.

nog half aan die slaap is, het my 'n knop in die keel en 'n verlange in die hart gefoeter; nie maklik te beskrywe nie. En alles daarna! P.E. Die Afwagting by E.London. Die tuiskom! Die weersien! Al die blydskap en opgewondenheid! En nou die trekkery na Ladybrand! Maar ek moet die uitroepkenerige toon laat vaar. Die trompet is skaars die fynste musiekinstrument...

Al die nuus omtrent die familie het die hart gestreel. Ek wag nog op die nadere beskrywing van Mammie, Pappie, Mizzi, Suzanne en Arnold. Dié plesier word my heel waarskynlik môre toebedeel. Mag die gode my gunstig wees! (daar is hy weer, die uitroepteken, so onvermydelik soos 'n Jood op 'n vendusie). En [as] jy 'n lang brief geskryf het – wat ek stellig nie verdien het nie – myne tot dusver was so lamlendig, skraapsgewyse, immer op die laaste oomblik afgepeuter.

Dit pynig my om te hoor dat al my advies en vermaninge François so verveel het. Het ek gepreek en gekatkiseer was dit werklik 'n predikasie en katkisasie meer tot myself gerig dan tot hom. Miskien 'n eienaardige manier om jouself te bieg en tot vlyt en deug te vermaan... Maar François is reg – advies op wit papier is nie die sous werd nie, het nooit die persoonlike stemklank nie, kan so maklik dor en dood of indringerig of oorbodig klink. Bly om te hoor hy's so vol vertrou. Vertroue, hoop ek mee om goeie werk te lewer dan sy duisende los te slaan. Roworth⁶³⁹ en Goodman⁶⁴⁰ is albei skatryk.

Werk hy? Gereeld? En sy tekeninge? Het jy sy skilderye gesien? En lees hy? Dis almal vrae wat ek baie beleefd en baie beskeie hier waag om aan jou te stel. Lees jy hom hierdie brief voor, verswyg hom tog hierdie didakties[e] grootvaderlike deel daarvan, en bespaar hom sodoende enige verdere verveling.

Baie bly om te hoor dat hy miskien een van die dae hier in Europa sal opdaag.⁶⁴¹ Dit sal heerlik wees om hom weer te sien. Sal ons dan miskien saam rond dros en flenter. Die kuns om die wêreld en sommige van sy wondere met 'n absoluut

⁶³⁹ Edward Roworth, (1880-1964), Suid-Afrikaanse skilder. Roworth het roem deur sy landskapstonele soos *The Lawrence river in autumn* (1950) verwerf.

⁶⁴⁰ Robert Gwelo Goodman (1871-1939), bekroonde Engelse skilder. In 1886 kom hy saam met sy gesin na Suid-Afrika, die land wat hy vir die res van sy lewe as basis gebruik. Goodman is bekend vir sy sketse oor die Anglo-Boereoorlog en landskapstonele.

⁶⁴¹ Ná sy studies aan die Michaelis-Kunsskool in Kaapstad wen François £450 in 'n kunskompetisie. Hy gebruik dié geld om in 1934 na Europa te reis om sodoende inspirasie vir sy kunswerke te put. Aanvanklik loop François kunsklasse in Oxford, maar in November 1934 sluit hy hom by Krige in Spanje aan.

minimum van onkoste te besigtig, het ek tot 'n sekere mate aangeleer. Darem in een ding dus sal ek hom van nut kan wees. Maar kafpraatjies op 'n end, dit sou 'n wonderlike, aller aangenaamste vennootskap kan wees – en een wat seker waarheid behoort te word.

Skrywe my alles omtrent Ladybrand. Hoop tog jy sal daardie lektorskap losslaan. Pretoria is seker een van die aangenaamste en beste stede om te woon in S.A. Ek was mos 'n maand of drie daar, en het baie van die plek en sy mense gehou. Jy sal alles daar tot jou beskikking hê! Biblioteek, universiteit, lekker maats, Rugby, Afrikaanse omgewing, 'n heerlike klimaat en 'n pragtige landstreek. Pretoria is half stad en half dorp en ver verkieslik, meen ek, bo 'n plek soos Johannesburg. En ek kom jou kuier so gou as ek weer tuis is!

Om jou 'n bietjie nuus te gee. Die plan is om end November na Spanje te gaan. Roy, Mary en ek. Die kinders bly hier by vriende. Later kom ons hul haal. Die drie van ons sal 'n bietjie rondtrek totdat ons 'n geskikte huisie êrens ontdek – en losieshuise of pensions in Barcelona se rigting. Dit alles *mits* Roy sy outobiografie voor daardie tyd klaar kry en hul hul skulde hier kan afbetaal. Anders kom ons nie weg nie. Arme Roy! Hy haat daardie soort werk! Dwing homself om dit te doen (en dit gaan maar broekskeur vir hom om te volhou – en hy wag altyd tot op die laaste oomblik wanneer die bankrotskap dreig) net om sy familie aan die lewe te hou. Dan is hy so pessimisties, so melancholiek, sit hy aan die eettafel soos 'n groot, fronsende grys klipkrans en sprei hy sy swartgalligheid rondom hom uit soos die pes. Praat ons vir 'n dag of drie nie met mekaar nie. Mary en ek hou albei duim vas hy kry daardie “potkokertjie” klaar.

En in die tussentyd leer ons Spaans dat dit so bars. Elke aand twee uur lank. Ons lees nou 'n toneelstuk. Ek lees heelwat Spaanse poësie. Suid-Amerika het twee besonder goeie digters Rubén Darío (Nicaragua)⁶⁴² en José Chocano (Peru).⁶⁴³ Ek raak heeltemal opgewonde. En die klank van Spaans tref en bekoor my nou net soos dié van Frans op jou so 'n besonder klankvolle indruk maak. (Ek onthou, toe ek vir die eerste maal Frans gelees 't hoe vreem-pragtig, fris, klankryk die nuwe taal vir my

⁶⁴² Rubén Darío (1867-1916), digter van Nicaragua in Suid-Amerika. Darío se bekendste werke sluit in *Prosas profanas* (1896) en *Cantos de vida y esperanza* (1906).

⁶⁴³ José Santos Chocano Gastañodi (1875-1934), digter van Chili. Sy werke sluit in *Selva Virgen* (1910) en *Poemas de amor doliente* (1937).

geklink het). Die poësie van Calderón,⁶⁴⁴ Lope de Vega,⁶⁴⁵ Quevedo,⁶⁴⁶ die Spaanse klassieke – drie reuse! (de Vega het 1 800 toneelstukke geskrywe!) lees ek taamlik goed met inspanning. En het my ’n Spaanse *Don Quijote* aangewerf, en vind dit nie besonder moeilik nie. Maak elke dag vordering. Maar sal jou later volledig van die Spaanse letterkunde en sy skoonhede meedeel.

As jy elke dag jou halfuur Frans doen, behoort jy binne vier of vyf maande vlot te lees. En ek beny jou al die nuwighede wat jou dan voorlê. Niemand kan ’n ordentlike, volledige, diepgaande kennis en begrip van die wêreldletterkunde hê as die Franse taal hom onbekend is nie.

Van die groot prosaskrywers is De Maupassant⁶⁴⁷ en Chateaubriand⁶⁴⁸ die maklikste... Ook Voltaire. Chateaubriand skrywe ’n heerlike deinende prosa. (Ek sal jou ’n hele klompie van du Maupassant se boeke stuur – ook heelwat ander. En jy kan al my Franse boeke by Oom Koos hul op die solder kry. Daar is ’n volledige Racine, ’n volledige Molière en ook Corneille, meen ek). Het jy ’n goeie woordeboek? En hoekom begin jy nie met die digters nie? Baudelaire, *le roi des poètes, un vrai dieu*⁶⁴⁹ soos Rimbaud⁶⁵⁰ hom genoem het? Hy is besonder eenvoudig. (Ek sal jou die *Oxford*

⁶⁴⁴ Pedro Calderón de la Barca y Henao (1600-1681), Spaanse digter en skrywer. Calderón was, saam met Lope de Vega, een van die grootste dramaturge van Spanje se sogenaamde “Goue Era” (1580-1680), asook een van die produktiefste. Hy het meer as tweehonderd werke geskryf. Sy bekendstes sluit in *La vida es sueño* (1636) en *El mayor monstruo del mundo* (1672).

⁶⁴⁵ Lope Félix de Vega Carpio (1562-1635), een van Spanje se grootste dramaturge. De Vega het ’n kolossale hoeveelheid werke geskryf wat temas raak van die Bybel, mitologie, geskiedenis en reisverslae. Sy werke sluit in die toneelstuk *Las famosas asturianas* (1612) en die roman *La Dorotea* (1632).

⁶⁴⁶ Francisco Gómez de Quevedo Y Villegas (1580-1645), Spaanse digter en skrywer. Van sy grootste werke sluit in *Los sueños* (1627) en *La vida de Marco Bruto* (1644).

⁶⁴⁷ Guy de Maupassant (1850-1893), skrywer en joernalis. De Maupassant het in verskeie genres gepubliseer, onder meer die kortverhaal en roman. Saam met die bekende Franse outeur Emile Zola stig hy in 1880 die groep Naturaliste, wat in hul werke daarop gefokus het om die wêreld op ’n brutale, eerliker manier uit te beeld. Van De Maupassant se bekendste werke sluit in sy bundel *Mademoiselle Fifi* (1882) en die roman *Pierre et Jean* (1888).

⁶⁴⁸ François-René de Chateaubriand (1768-1848), Franse skrywer, joernalis en politikus. Chateaubriand se werke was by tye kontroversieel in sy uitgesprokenheid teen die regeerder van Frankryk, Napoleon Bonaparte. Van sy bekendste werke sluit in *Les martyrs* (1809) en *La vie de Rancé* (1844).

⁶⁴⁹ “Die koning van die digters, ’n ware god.” (Frans).

⁶⁵⁰ Jean Nicolas Arthur Rimbaud (1854-1891), Franse digter. Die meeste van sy werke is geskryf tydens sy tienerjare, maar die impak wat Rimbaud op die Franse letterkunde gehad het, kan

Book of French Verse stuur, wat nie swak is nie). En jy weet Bokkie die klassieke Racine, Molière en Corneille is nog die eenvoudigste van almal. Racine die hewig-hartstogtelike, die singende! Man, sy verslyn is uniek. Dit sing en jaag en spoed. (Herinner my aan Vondel). Maar [jy] kan nie by Racine stilstaan nie. Lees *Phèdre*,⁶⁵¹ *Andromaque*,⁶⁵² *Athalie*,⁶⁵³ *Esther*.⁶⁵⁴ Hul sal jou heensleep, en Molière, die Franse gees op sy fynste, gebalanseerdste, skitterendste. Ek stuur jou een van die dae ’n kis vol boeke. Ook ’n hele klomp Engelse romans ens. wat Mary my vir Mammie gegee het. Jy sal jou met die meeste van die Franse kan verheug. Alleen eerste klas werk. Ek vind nou uit hoeveel die transport sal kos... Later wil jy jou ’n Franse biblioteek aanwerf, sal ek van groot nut kan wees en selfs jou die boeke hier aankoop en laat bind teen ’n lae tarief. Camões se *Lusiade*... pragtig! En ek lees weer Catullus, Vondel se *Solomon* moet jy werklik lees. Dit het my snel laat asemhaal en meegesleur en bevat dele heerlike poësie. Lees nou Vondel, Racine, Camões, Catullus, Baudelaire en Dante tegelyk. Wat ’n geselskap... Maar ek babbel... Had so baie nog om te skrywe, en hier moet ek nou end. Die posjonker is voor die deur...

Het jy al my briewe ontvang? *Helikon* is blykbaar ’n baie belangrike blad. Die beste Hollandse dagblaai praat met ontsag van die tydskrif in hul letterkundige afdeling. My verse sal heel waarskynlik in die volgende uitgawe verskyn. Het ’n lang gedig, ironies, skertsend van omtrent 35 vierlyne verse klaar! En werk aan drie of vier stuks ander. Sitate later! Stuur my enige Afrikaans letterkundige nuus van belang. Was op Nice. ’n Heerlike dag. Daar alleen rondgedwaal, al ons ou paadjies. Met *Madame* ’n tydjie in die tuin gesit en gesels. Die palmboom agter het geruis soos ’n waterval. Vir *George* gesoek, maar nie gevind nie. Hy is nog daar met ’n “nouvelle blonde” sê Madame. Vergewe my pap briefie. Bly jy vind “Nagreën” goed. Volgende week skryf ek na Arnold. Drie blaai aan hom lê reeds vyf weke in my laai.

nie betwis word nie. Sy bekendste werke sluit in *Le bateau ivre* (1871) en *Illuminations* (1874).

⁶⁵¹ *Phèdre* (1677) is ’n drama deur Racine. Dié tragedie is gebaseer op die Griekse digter Euripides se *Hippolytus*.

⁶⁵² *Andromaque* (1667), Racine se tweede drama. Dit is ’n liefdestragedie wat afspeel kort ná die Trojaanse oorlog.

⁶⁵³ Racine se laaste Bybelse fabel *Athalie* is in 1691 geskryf.

⁶⁵⁴ *Esther* (1689), ’n fabel gebaseer op verhale uit die Bybel se Ou Testament, geskryf deur Racine.

Al my liefde.

Uys.

Groete en liefde aan almal! Sal goed vir *Nuwe Brandwag* sorg. Beny jou die lees van *Faustus!*⁶⁵⁵ Lyk my S.A. het pak gekry, en dit twee maal! Dis ongelooflik! Hoe gaan dit met Pappie se gesondheid?

Brief 56

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues (B.d.Rhone),
Oktober 1933.

Dearest Mammie and Pappie,

The letter I started you last week I will not continue. The little there is of it is as dull as ditchwater, as dead as the Dodo. So I begin again – Last Wednesday it rained from 8 in the morning to four in the afternoon, peltingly – without a stop! We could not stir from the house. And as for going down town with the letters! So no letter was sent home that day for which I was very sorry. All last week we had thunderstorms and very bad weather. The atmosphere was filled with electricity and lightning. And the rain poured! Here in the Midi there were a lot of inundations and about 15 people were drowned in all.

Since I have come back from England I have never skipped one week writing to you, I think – except this last one lately of course. I have written to you one week and Bokkie the next (as you are all together). I hope you have got all these letters, I must have written Bokkie at least four. You see, some of these letters I have to give a young postman to post whom we now mistrust and who, so we hear, is often dishonest and always unreliable. He has been known to take the money for the stamps and never post the letter. Write to me whether all my letters have arrived or not. And you are now in Ladybrand. I am so pleased, and would that I could be with you now! I am sure you will find it much more agreeable than Cathcart. And what a place to look forward to as my new home when I return to S.A.! I hardly know the Free State. I

⁶⁵⁵ *Faustus* (1790), bekende tragedie van 'n dokter (Faustus) wat sy siel aan die duivel verkoop in ruil vir wysheid en roem. Dit is geskryf deur die Duitse digter, wetenskaplike en dramaturg Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832).

shall come straight to Ladybrand and stay there some months – a long time without doing anything else, or going anywhere. You must write to me all about Ladybrand. Did I tell you that the Dieterlens should be quite near – at Maseru? I hope you meet them. You will like Mrs Dieterlen a great deal, I am sure. Chris sent me a big cabinet photograph of herself the other day. And tells me she may marry and come to France next summer (April – Sept) – do either the one thing or the other – and perhaps both.

It was great getting Bokkie's letter all about his home coming and you all. It must have been wonderful for you – that homecoming, Mammie. And today I am looking forward to his second instalment. I felt so excited, happy, sad and homesick at the same time in reading the first.

I hope François will get the £100 from Oom Nols. I think I wrote to him advising him to write to Sibbet. Perhaps it is as well he has not done so. It certainly would be more advisable to get it from a relation than from a stranger.

We hope to go to Spain about the end Nov. or December. You can imagine how I am looking forward to it. Spain, as you know, has always attracted me – and since I have started reading Spanish the Spanish character has begun to interest and fascinate me. Their almost inveterate melancholy – their deep mysticism combined with a great sense of the practical.

You must read *Don Quixote*. In many ways he is an indication of the Spanish character. And then there will [be] the added interest and excitement of learning to speak a new language. Mary and I have got on very well all on our own. (I was the teacher, as I had already started some time before, and she knew not a word). We can read quite fluently – and I had quite a long talk with a penniless Spaniard in a sixth-rate dingy little hotel on Sunday. His face wore a very sad look. He was looking for work as a dock-labourer. Was almost penniless. “O Valencia, Valencia my home-town... the flowers, the flowers (‘las flores, las flores’)” were almost his first words. That was typical. Think of a Dutch or English labourer telling you about his town. He would hardly in his first sentence rave about the flowers or the nightingales. I caught his homesickness, and there we sat filling in our papers in the hotel porch with the old Italian proprietress⁶⁵⁶ fussing around us.

I have played two matches – against Toulon week before last. Had Baillette against me; France's best international centre. I brought him down like a child every

⁶⁵⁶

Krige skryf hier “proprieties”.

time. We were badly beaten. I never saw the ball. And last Sunday we went to Nice. Met quite a no. of old acquaintances, but none I really wanted very much to see. Tackled again like the devil, brought the wing down three times. The third time they carried him off with a broken ankle. I thought of Bokkie's stay with me there for three months. It was a gorgeous day. And coming home along the coast between San Raphael and Toulon – high up on the cliffs above the sea, there was the full moon and a radiance of light and shade – Unforgettable.

[I] have been prevented from finishing this letter. Have lots to tell next week. Also a long letter to Bokkie. His letters and yours Mammie are the bright spots in my week.

Love Love

Uys.

Brief 57

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues (Bouches-du-Rhône),
[Datum onbekend. Einde 1933].

Liefste Suzanne,

Ek was baie bly om laas week van jou so 'n mooi brief te kry. Met my gaan dit ook net eerste klas. Nog beter dan met jou, dink ek, want ek het nie waterpokkies of enige soort pokkies of siekte nie. Ek is so sterk soos 'n jong buffel, en het selfs vanmôre 'n parmantige vent met my vuiste gehamer. En hy het my 'n blou oog gegee.⁶⁵⁷ Nou lyk ek so: [tekening van 'n man met 'n blou oog.]

En hy lyk so: [tekening van 'n man met 'n opgeswelde gesig.]

Maar teken kan ek nie – en jy moet jou maar die “skrêp” en sy gevolge verbeel.

Ek hoor jy doen so goed op skool. Veels geluk dat hul jou oorgesit het.

En hoe hou jy van Ladybrand? Beter dan Cathcart? Jy moet tog skrywe. As ek 'n brief van jou kry voel ek sommer bly. Toe ek jou laas gesien het was jy vier jaar

⁶⁵⁷ In Krige se reisskets “Die Venesië van Provence”, wat in die bundel *Ver in die wêreld* (1951) verskyn, skryf Krige dat hy en 'n kroegeienaar by geleentheid in 'n huisgeveg betrokke geraak het en dat hy sowaar die “volgende oggend [kon] pronk met die mooiste paar blou oë wat die boere in dié geweste nog te sien gekry het.”

oud, kon jy nie 'n woord skryf of spel nie. En nou is jy 'n groot meisiekind. Ek het baie gehou van daardie kiekies van jou.

Die twee Campbell meisies skrywe hierdie week elkeen vir jou 'n brief. Annatjie is net so oud soos jy maar met bruin oë [en] bruin hare. 'n Baie liewe meisie en baie snaaks. Teresa is 10 en lyk soos 'n Afrikaanse meisie. Hul is baie soet en lief, en ons kom baie goed klaar. Ek gee mos vir hul les, leer hul dikteer en opstel [skryf], somme, Aardrykskunde, Grammatika, Bybelgeskiedenis, Engels, Frans en vir Teresa ook Latyn. Hoe sou jy daarvan hou om my vir onderwyser te hê? Ek is nie baie streng⁶⁵⁸ nie, en so soet van humeur en geduldig soos 'n ou trekdonkie.

Teresa en Annatjie het 'n melkbok, duiwe, konyne, hoenders, twee honde wat elke paar maande brakkies het, 'n stukkende fiets elkeen. Ek het vir hul twee fisantjies gevang, maar dié het weggevlie. Die ander dag het ek probeer slang vang. Hy kruip in sy gat. Ek pak hom agter by die stert. Die punt breek mors af in my hand. Ek pak hom weer, en weer breek 'n stompie af. Toe raak hy weg in die gat. – Dis eenuur, en nou moet ek ook wegraak in my kooi soos die geel slang in sy gat. Jy moet tog vir Annatjie en Teresa antwoord – in Engels natuurlik.

Druksoene van hiervandaan tot in die Vrystaat xxx.

[Tekening van 'n huisie met die woord “Figuerolles” onderaan geskryf, met 'n klomp 'x'e tot by die woord “Ladybrand”.]

Brief 58

Chez Campbell,
Figuerolles,
Martigues (B.d.Rhone),
[Einde 1933].

Liewe ou Bokkie,

Wyl ek hierdie brief skrywe baan die Castle⁶⁵⁹ sy blou skuimpad al verder en verder suidwaarts. En een van die mooi môres sal ou Tafelberg sy plat kam – skoon en skitterend soos dié van die phoenix-voël – bo die see ophef, sal hy langsaam opstaan uit sy perlemoenbed – sal daardie pragtige bergblok lok soos 'n poort, en jou 'n

⁶⁵⁸ Krige gebruik hier die gedateerde woord “strik”.

⁶⁵⁹ Die Durham Castle is die passasierskip waarmee Bokkie terugreis na Suid-Afrika.

vogtigheid in die oë foeter. (My bokspringery met die beelde wat ek gebruik moet jy maar toeskrywe aan die ontroering wat hierdie gedagte my inboesem). Ek beny jou daardie vroeë môre, daardie gelukkig-juigende gevoel wat jou vir geruime tyd sal bybly, en veral met jou aankoms op Cathcart in krag sal toeneem – en al die praatjies, re-unies,⁶⁶⁰ ontmoetings... Jy moet my tog 'n lang brief skrywe omtrent Stellenbosch en al die bekendes daar. Googoo, Franken, van Rooyen,⁶⁶¹ Muriel, van Winsen,⁶⁶² Frank Rousseau,⁶⁶³ Weber,⁶⁶⁴ ens. Ouma, die de Wets, omtrent enig een wat jy mag raakgeloop het.

En as jy hierdie brief ontvang is jy reeds tuis. Dit veral beny ek jou uit die grond – diepte van my hart. Dra tog aan hul oor al my groete, geneentheid en diepste liefde. Ag Here, jy moet dit daar aangenaam hê met Mammie en Pappie om mee te gesels. Mammie op die kant van die bed in die ou kamer na die middagete – met Suzanne so opgeskote⁶⁶⁵ en uitgegroeï – vir jou 'n heeltetal splinternuwe en dus hoogs interessante mens. En hoogs komies, meen ek. Met Mizzi, 'n jong dametjie op een van die mooiste en interessantste tydperke van haar lewe seker. En dan wie weet, is François miskien ook nog daar, en ontmoet jy Arnold binnekort. Ek wag jou eerste brief van die huis af met die grootste spanning en opgewondenheid. Skrywe jy my 20 blaaië – wat ek ook stellig nie van jou verwag nie – wat oor niks anders handel as net die familie nie, sal ek dit ewe hals oor kop en opgetoë verslind – (Ek meen die kommuniste sê dat naas die godsdienst die familie die grootste gevaar is vir die samelewing, vir sy volkome gelykheid en instandhouding. André Gide,⁶⁶⁶ met sy onlangse bekering tot die kommunisme, het ook hierdie stelling gehuldig – meer om die burgerklas nog 'n por in die ribbekas te gee, meen ek, dan om iets anders. Hier,

⁶⁶⁰ Krige skryf hier “herunies”.

⁶⁶¹ Willem van Rooijen, studentevriend van Krige op Stellenbosch en later bekende joernalis by die *Cape Times*.

⁶⁶² Louis de Villiers van Winsen (1909-1995), medestudent van Krige op Stellenbosch wat later 'n Kaapse regter en voorsitter van die Suid-Afrikaanse Mediaraad sou word.

⁶⁶³ Frank Rousseau, medestudent wat later 'n bekende botanis sou word.

⁶⁶⁴ P.A. (Phil) Weber (1904-1988), wat saam met Krige gestudeer en krieket gespeel het op Stellenbosch. Hy is later redakteur van *Die Burger*.

⁶⁶⁵ Hier skryf Krige “opgeskoot”.

⁶⁶⁶ André Gide (1869-1951), Franse skrywer en Nobelpryswenner. Gide se grootste werke sluit in *L'Immortaliste* (1902) en *Les Faux-monnayeurs* (1926).

wil ek sê, is ek 'n volslae reaksionêr. Natuurlik in die geval van die Franse familie, het sy gehegtheid nadelige nagevolge. Maar dit kan skaars die geval wees in 'n Afrikaanse gesin, veral nie in ons s'n nie, waar die gevoel van eenheid so kerngesond en opreg is).

Ek dwaal af... Jy sal Cathcart bereik, met die lente op hande. Daardie groen heuwels, deinende graslande...

Jy moet vir François goed opneuk. Sê hom sleg, skel hom uit. Ek meen jy moet met 'n wyse beraad hom aanspoor om gedurig, reëlmatig te werk. Vertel hom van Maillol,⁶⁶⁷ die grootste Franse beeldhouer van vandag. Wanneer Maillol in 'n kafee sit, is hy gedurig besig om druk op papiertjies te teken. Chabrol,⁶⁶⁸ 'n vriend van my, het hom gevra wat maak hy. Maillol het hom swyend die papiertjies gewys. Dit was die voorlopige tekening, telkens en telkens herhaal, van 'n vrou se hand. Dit was die 70ste tekening van dieselfde hand! En dit vir 'n marmer beeld waar mee hy nog nie eens begin het nie! Maillol is 60 jaar oud, meen ek, met 'n wêreldberoemdheid, die groot meester van beeldhou van vandag. Moedig François aan, maar waak teen 'n te groot selftevreedenheid aan sy kant. Klits hom op die kop! Ek meen laat hom lees, dat hy in daardie rigting hom ook ontwikkel. Ek is miskien 'n bietjie oorlams met al my advies – maar dit spoel oor uit 'n boordevol hart.

Ek was diep teleurgesteld om te hoor dat jy nie daardie eerste klas behaal het nie. Ek was so seker jy sou die paal haal, en ek het gemeen jy self ook was seker, jou nederigheid nieteenstaande. Jy het dit seker net so skrams-skrams gemis, en daar 'n eersteklas, 'n besonder hoë gehalte papier vereis, moet ek jou nogtans veels geluk wens. Omtrent al jou werk vir die toekoms moet jy my ook skrywe. En hoe was die reis? Verder hou my ook effens op hoogte van sake wat ons politiek en die Afrikaanse letterkunde betref. Ek sal jou diep dankbaar bly.

Hierdie is slegs 'n voorlopige welkomsbriefie. Vanmôre wil die briefskrywery glad nie vlot vorder nie. Jy moet my maar welwillend vergewe.

Volgende week skrywe ek vir Mammie en die week daarop vir jou – ordentlik. Die gedigte het van die Nuwe Gids teruggekom. Nou het ek hul gestuur na die

⁶⁶⁷ Aristide Maillol (1861-1944), Franse beeldhouer en skilder. In sy kuns het Maillol veral gefokus op die menslike liggaam. Van sy bekendste werke sluit in *Torse de l'été* (1911) en *L'Air* (1939).

⁶⁶⁸ Henri Chabrol, Franse dramaturg, digter, romanskrywer, internasionale sokkerspeler en Olimpiese swemkampioen.

Elzeviers Tydschrift. Miskien meer geluk daar. Die werk vorder 'n bietjie meer bevredigend deesdae... En ek lees die Ode van Horatius, Proust, Spaans, Wyndham Lewis en veral Vondel. Vanmôre weer “Lucifer” klaargemaak. Een van die wêreld se allerpragtigste gedigte! Ek het veels interessant om jou te vertel – Tot later.

Uys.

Baie dankie vir die kiekies. Besonder geslaag. Die kwart stuur ek jou vir X-fees geskenk. Ek wil elke gedig volkome afwerk, sy absolute finale vorm gee. En 'n hele paar insluit wat jou onbekend is – ook al die kwatryne – en “Die Storm” in sy donderende geheel waaraan ek nou werk.

**BRIEWE UIT SPANJE, NOVEMBER 1933 –
SEPTEMBER 1935**

Brief 1

C/o Thomas Cook & Sons,
(Wagon Lits),
Barcelona,
Dinsdagaand, Nov. 1933.

Liefste Bokkie,

Op die vooraand van ons vertrek na Spanje skryf ek jou hierdie kort briefie. Moreaand om agtuur vertrek die trein uit Marseille. Drieur die more is ons op die grens. Aguur arriveer ons in Barcelona.

Vanaand weeg die swarmoedigheid swaar op my gees en gedagtes. 'n Beklemming, 'n heimlike melancholie, 'n week gevoel, teer en yl en swaar-drukkend tegelyk wat nie te omskrywe is nie – dieselfde stemming wat ek ondervind 't amper vier jaar gelede toe ek jul op Cathcart-stasie vaarwel gesê het. Later weer in Johannesburg, April 1931 – toe op Sanary, 'n jaar later, toe ek moes skei van my vriend Herbert Appelbaum – later weer op Nice (jy onthou?). 'n Ou gevoel wat hom telkens weer herhaal, slegs met klein veranderings, ondergeskikte afwisseling.⁶⁶⁹ Maar jy ken die gevoel goed....

Dus, eindelijk in Spanje! Die Campbells had groot finansiële moeilikhede. Nou gaan dit 'n bietjie beter – En het hul net genoeg om Frankryk te verlaat. Dus het ek Mary gevra om my 'n sommetjie te leen vir die eerste paar weke wanneer hul, sy en Roy, langs die kus sal rondsoek vir 'n huis. Ek gaan probeer om kos en kamer te kry by 'n klub in Barcelona. Miskien hervat ek my lewe met die Campbells in hul nuwe huis na twee weke, miskien nie. As geld steeds skaars bly vir hul voel ek ek moet *uit my eie beweging* hul as huisgenoot vaarwel sê. (Mary sal dan self die kinders se lesse en studie behartig.) Hul het enorme vooruitgang gemaak, die kinders, en Roy en Mary is vreeslik daardeur ingenome...⁶⁷⁰ In elk geval, ek sal dadelik aan die verdomde artikel-skrywery moet spring. Die eerste maand of so sal dit maar broekskeur gaan, want ek het natuurlik die beloop van sake nie voorsien nie en geen voorsorg gemaak nie.

⁶⁶⁹ Krige skryf hier “afwisselinge”.

⁶⁷⁰ Krige skryf hier “opgenome”.

'n Dakkamertjie en één stywe maaltyd per dag! Om weer vas in 'n hoek gekeer te sit sal my ongetwyfeld goed doen. Bydrae veelvoudig in die sweet van my aanskyn af te krap dat my vulpenpunt kraak en antwoord gee. Ek haat en verfoei daardie soort “knou-en-kul-werk”, maar as mens eers mooi aan die gang is, is dit nie so sleg nie – en as die tjek jou bereik, voel jy net windmakerig. (Ek bid juis op die oomblik dat daar more een mag aankom vir my storie “Oponthoud”).⁶⁷¹

Roy se lewensbeskrywing is klaar en sal eind[e] Desember verskyn. Met die grootste teensin het hy daardie taak aanvaar. (Stel jou voor 'n ernstig, opregte digter wat op 30jarige leeftyd deur gebrek aan lewensmiddele gedwing word om sy outobiografie die wye wêreld in te stuur!)⁶⁷² Hy noem dit soos al sy prosawerk 'n “pot boiler”, niks meer nie. Ek het slegs gedeeltes daarvan gelees. Die goeie en selfs entoesiastiese gees teenoor Afrikaners, wat daaruit spreek, is, meen ek, nie min aan my te danke nie. Van ons gesprekke, diskussies – en ag en meer maande lang geselskap. Sy laaste gedig, 'n besonder lang een, was baie goed. Die drie verse wat ek hom aanbeveel het om uit te laat, het hy ook laat vaar. Hy het my ekskuus kom vra omdat hy 'n beeld van my gebruik in 'n kort verhaal (swakkerig, glo ek) wat hy in alle yl vir die *Argus* geskryf het. Dis die beeld van die wind wat deur die blare loop (of 'n mens se blik wat van een ding tot 'n ander skuif) soos die stok wat 'n seun teen 'n tralieheining ratel. (Onthou jy daardie laantjie net voor die stasie op Stellenbosch? En daar was destyds 'n fabriekie, 'n soort *laundry* dink ek, wat my hewig geïnteresseer het die dag toe ons met Miss Fischer⁶⁷³ Papegaaiberg beklim het). Ek het gelag – want bewus en onbewus het ek oneindig veel uit Roy se werk geput.

Ek het weer 'n baie vriendelike brief van Stols ontvang. Hy sê van my gedigte sal waarskynlik in die Desember-uitgawe van *Helikon* verskyn.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ Krige se skets “Oponthoud” verskyn op 5 Januarie 1934 in *Die Vaderland*. Dit handel oor 'n fietsryer wat 'n hele bus vol mense ophou omdat hy en een van die passasiers eers 'n paar drankies in 'n kroeg net buite Martigues saam geniet het.

⁶⁷² Só erg was die Campbells se geldnood dat Roy Campbell homself in Spanje moes dwing (en selfs by tye teen sy skryftafel moes staan en skryf in 'n poging dat hy nie aan die slaap raak nie!) om sy biografie te voltooi en sodoende fondse te bekom (Alexander, Peter. 1982. *Roy Campbell. A critical biography* David Philip, 132).

⁶⁷³ Mollie Fischer, 'n niggie van Krige.

⁶⁷⁴ Enkele van Krige se gedigte, waaronder ook 'n paar wat hy onder die naam Mattheus Joubert gestuur het, word deur *Helikon* aanvaar vir publikasie. Krige se “My dae”, “Ballade van Monsieur Lapeyre” en 'n paar van sy kwatryne verskyn dan in *Helikon*, jaargang III, nommer 10, Desember 1933.

van my vriend wat ek “gelieve is om evens gerust te stel”. (Ek het mos onder naam van Mattheus Joubert, “Afrikaner, vriend en mede swerweling van Uys Krige” ’n paar gedigte uit Marseille aan Stols gestuur. My Franse vriend Nissolle het hul in sy handskrif onderteken en gepos. Twee lang gedigte wat stemming en inhoud betref heelwat verskillend van dié deur my gestuur – heelwat somberder en meer modern (om daardie woord wat ek haat hier te gebruik) – “Ontmoeting”, “My dae wat ek ontmoet soos bedelaars” en die “Ballade van Monsieur Lapeyre.” Jy ken hul albei. Dus, ook as Mattheus Joubert, het ek die vesting verower. Ek het twee uitgawes van Helikon ontvang, op eersteklas kunspapier, slegs agtien blaaie gedigte, en net een gedig op elke blaaie. Baie mooi uitgawe en daar’s ook ’n deluxe uitgawe van elke nommer. Sal net reg in my skik wees as ek my eie naam en dié van Mattheus Joubert (vergeef my die leen van een van jou voorname) op die titelblad sien. Sal jou ’n nommer aanstuur later.

Het hierdie week vir Mammie ’n klompie boeke gestuur. Had ’n agstuks van Molière se toneelstukke in die pak, maar moes hul uithaal daar die pakket te veel geweeg het. Laat ’n hele groot kis vol Franse boeke in Marseille by my vriend, Nissolle, agter. Kon jou niks stuur nie weens gebrek aan geld (Roy het my omtrent almal van hul present⁶⁷⁵ gegee).

Steeds onder die bekoring, nee pragtige dwangskap, van Racine. Sy verslyn is weergaloos. Tussen my boeke by oom Koos-hul is daar ’n volledige Racine, Molière en ook Corneille, meen ek.

Die folio sal ek een van die dae aanstuur, voor die einde van die jaar, maar daar is soveel nuwe gedigte wat óf nog nie heeltemal na my sin is óf nog nie klaar afgemaak is nie. En ek wil hê die folio moet absoluut volledig en ~~Erstels woorde~~ ^{Erstels woorde} dié Verstaan jy?

Wel, moreaand sit ek in Barcelona. Dis Woensdagaand nou. Ek is hier in Marseille en ons het ons planne verander en trek vieruur moreoggend dou voor dag. In die helder middag dus oor die Pireneë!⁶⁷⁶ ’n Droom jare oud word verwesenlik. Ek voel of ek reeds die son goud sien skitter op die kasteeltoppe in daardie pragtige land.

⁶⁷⁵ Krige skryf hier “persent”.

⁶⁷⁶ Krige skryf die Engelse woord “Pyrenees”. Krige se geografie laat hom hier in die steek. Van Suid-Frankryk na Barcelona ry ’n mens nie oor die Pireneë nie aangesien dié bergreeks tussen die noorde van Spanje en die suide van Frankryk lê.

Baie dankie vir jou briewe. Jy weet nie hoe hul my verheug en interesseer nie. Werklik een van die grootste gebeurtenisse van my week. Volhou, toe. Maar ek weet jy sal. Elke twee weke. Jammer ek kan nie nou op al hul interessante besonderhede antwoord nie. Maar volgende keer. Skrywe elke 14 dae! En ek doen dieselfde.

Het jy veel van François se werk gesien? Is hy vol entoesiasme, vlytig, vasberade? Lees hy? Al die ou vrae...

Stuur my tog as jy dit êrens goedkoop kan raakloop – die versamelde korter gedigte, lirieke, “liedere”; dink ek van P.C. Hooft. Hul is pragtig – om te oordeel van die 15tal in die antologie, en ewe goed in sangerigheid, soetvloeiendheid, volmaaktheid van sin en frase as die beste onder die Elizabethaanse. Ook as jy die korter gedigte van Bredero⁶⁷⁷ kan bekom. Ek gaat werk dat ek bars. Die vonke sal spat! Ek voel of ek nou eers werklik op stryk sal kom. En lees en Spaans leer – en Catullus, Horatius, Lucan en die hele Vergilius, ek meen sy epos, deurwerk – Racine, Corneille, Molière, Shakespeare, Vondel, Calderon, Cervantes, de Vega – oor en oor. Here, ek meen en hoop en bid die oes sal ryk wees. Jy kan aan my geskrif, gedagtegang, alles sien hoe al haastiger ek word. Ek moet hierdie brief hier op die hoek gaan pos.

Lewe lekker en wees gelukkig, almal van jul, my dierbares so ver weg daar ver in die Vrystaat. Ek beny jul Ladybrand. Mammie, ek wou Mammie ’n lang brief geskrywe het, maar nou kan ek nie – volgende keer. Al my liefde nog ’n maal. Druksoene vir Mammie, Mizzi en Suzanne. En albei laasgenoemde skryf ek ook later.

My adres voorlopig

Thomas Cook & Sons (Wagon-Lits),

Barcelona,

Espana.

Brief 2

Lista de Correos,
Central de Correos,
Barcelona,
5 Desember 1933.

Die hele liewe familie,

⁶⁷⁷ Gerbrand Adriaensz Bredero (1558-1618), sewentiende-eeuse Nederlandse digter en dramaturg. Van sy werke sluit in *Griane* (1612) en *Moortje* (1615).

Graag sou ek aan elkeen van jul afsonderlik 'n lang Kersfees brief wil skrywe. Maar dis die ou, ou storie: die tyd ontbreek en ek het vanmôre eers beseef dat ek vandag moet skrywe, [dus] wil ek aan jul almal my Kersfeesboodskap en heilwense per brief oordra.

Verder gaan dit met my besonder goed. My gesondheid is eersteklas. My moed groot, en my beurs nie soos Catullus s'n vol spinnerakke nie.⁶⁷⁸ Daar sit 'n paar pesetas in en ek ly nie aan hongersnood nie. Die lewe is besonder interessant. Ek eet vir omtrent 1/3 per dag, sien dikwels die Campbells, help hul ook so 'n bietjie deur vier maal per week vir 'n uur lank die dogtertjies klas te gee. Roy se outobiografie is in die pers. Ek het nie veel daarvan onder die oë gekry nie, maar ek meen dis baie lewendig en vol voortreflikhede. Daarin is hy besonder entoesiasies omtrent die boeremense, die Afrikaners – en ek meen ek het hom in daardie verband 'n paar goeie wenke gegee. My naam verskyn ook glo in die boek, maar wat daar omtrent my gesê word, weet ek nie. Ek meen dis meer in verband met die roem van my familie, die Uyse, en hul heldedade dan iets anders. In elk geval, dis 'n boek wat opspraak sal verwek, ek is seker – vol teenstrydighede, met 'n bietjie oordrywing hier en daar, maar tegelykertyd vol gloed en vuur, en 'n juigende entoesiasme.

Ek skryf steeds artikels, maar dit gaan net broekskeur. Dis 'n soort koekebakkerswerk wat ek haat. En juis op hierdie oomblik wanneer ek my heelhartig en met lus en drang aan die vers-skrywery, lees en studeer wil oorgee. *Die Huisgenoot* het drie artikels, vier gedigte, die *Argus* een art., *Die Burger* twee, die *Rand Daily Mail* een. Hou tog daardie koerante 'n bietjie dop en laat my weet wat voorval. Ek verwag juis nou die *Helikon* met my eerste verse. Ek voel dat ek skaars begin het, dat ek nie eers oor my werkies behoort te praat nie (Minder bek en meer arbeid!) Ek weet daar lê 'n ontsaglike arbeid voor my, 'n lewenslange toewyding en afwagting. Dikwels het ek 'n groot twyfel, 'n twyfel in alles; my talent, my moontlikhede, my bevoegdheid om werklik iets goed en suiwer te lewer. Bevloek ek soos 'n besetene my slaphandigheid, my verdomde luiheid en ewige uitstel-kompleks. Ander dae weer

⁶⁷⁸ Die Latynse digter Gaius Valerius Catullus was deur sy lewe arm, een van die redes waarom sy liefde vir die aristokratiese Claudia, 'n vrou wat vele van sy liefdesgedigte inspireer, misluk het.

is ek⁶⁷⁹ dronk van sekerheid, moed en hoop. Maar ook hierdie is stokou stories, waarmee ek op die oomblik jul net verveel.

Maar die gebeurtenisse van die laaste paar weke, die skielike verandering was skaars om 'n mens tot rus, besadiging en derhalwe tot ordentlike arbeid te stem.

Dis amper drie maande laaste dat ek 'n *Huisgenoot* ontvang het. Ek is heeltemal afgesterwe van my land. Die koerante hier bevat geen enkel paragrafie omtrent S.A. nie. Bokkie, het jy iets omtrent *Dawid Booysen* gehoor, 'n boek deur 'n sekere van Melle⁶⁸⁰ meen ek wat hemelhoog deur 'n onbekende kritikus in *Die Huisgenoot* aangeprys is. Haarhoff se *Catullus*⁶⁸¹ behoort goed te wees om te oordeel van 'n paar aanhalings wat ek gesien het. Visser se laaste boek is soos jy sê maar swak,⁶⁸² maar van sy vroeër werk is eerste klas en “Voorslag”, die gedig oor sy perd skitterend. Ek het dit ook aan Roy voorgelees; hy was hoogs ingenome en maak daarvan melding in sy lewensbeskrywing. Ook oor Celliers, vernaamlik Celliers, het hy besonder geesdriftig geskrywe.

Wat gebeur daar verder in die land? En wat doen François? Werk hy dat dit so bars? Skryf my 'n bietjie meer omtrent hom, Bokkie. Met groot spanning wag ek jou brief af, en ook Mammie s'n wat hier elke Donderdag aanland. Dis 'n groot gebeurtenis, en ook al briewe wat ek ontvang. Is my boeke nog by oom Koos-hul op die dak? Jy kan hul almal vir jou neem. Daar is heelwat Franse werke onder hul. Ongelukkig het ek maar weinig Franse werk hier, daar lê 'n kisvol – Roy het my 'n hele boel gegee – veilig weggebêre in Marseille. Jy moet Racine lees, hy is wonderlik en doodeenvoudig. Miskien stuur ek jou later 'n paar los deeltjies van hom. Man, ek is bitter jammer omtrent daardie folio-bundel, maar ek is nog regtig nog so bitter ontevrede met die meeste van die verse, en ek arbei nog gedurig af en toe om byna in elke gedig 'n lyntjie hier en daar te verbeter en meer of min finaal volmaak te kry. En

⁶⁷⁹ Krige skryf hier “is ek soos dronk”.

⁶⁸⁰ Johannes van Melle (1887-1953), Nederlands-Afrikaanse skrywer. Van Melle se werke sluit in die romans *Dawid Booysen* (1933) en *Bart Nel* (1936). *Dawid Booysen* vertel die verhaal van 'n boer wat twee vrouens aan die dood afstaan. Van die skrywer se werke word beskou as die belangrikste prosa in Afrikaans voor die beweging van Sestig. Krige stel ook later in 1949 'n bloemlesing uit Van Melle, getiteld *Keur uit die verhale van Van Melle*, saam.

⁶⁸¹ T.J. Haarhoff se *Liefde van Catullus* (1933).

⁶⁸² Krige verwys hier na *Uit ons prille jeug*, Visser se bundel wat postuum in 1930 gepubliseer is. Dié bundel verskil van sy vorige werke in die sin dat dit 'n werk is wat uitsluitlik vir kinders bedoel is.

die Here weet wanneer ek ooit die tyd sal kry om daardie lang gedig die “Wolke van die Storm” eindelijk af te werk. In elk geval, skryf my of jy ongeduldig word en of ek dit maar “so-so” moet aanstuur.

Liefste Mizzi, jy kla ek skrywe nie na jou nie. Ek weet ek is maar agterlosig wat die briëfskrywery betref. Maar een van die dae kry jy ’n vet koevert. Ek hoop jy het lekker eksamen geskrywe en slaag speel-speel om jou Junior Sertifikaat los te slaan. Liefde en druksoene.

Mammie en Pappie, jul skyn nie al te ingenome te wees met Ladybrand nie. Maar alles sal wel wil regkom. Ek hoop Mammie en Pappie geniet die beste gesondheid. Hoe verlang ek nie om jul almal weer te sien nie! Twee-en-’n-half-jaar! Die tyd begin hom uitrek!

Verskoon my dat my brief en al my gedagtes maar so padlangs is. Maar uit die diepte van my hart wens ek jul almal ’n aller gelukkigste Kersfees toe, ’n Kersfees waar jul almal saam sal wees, in vreugde en liefde herenig. Kersfeesaand sal ek baie hartseer wees, hewig na jul almal verlang. Sal my gedagtes ver trek, ek my aan elkeen van my dierbares herdenk.

Groete en liefde

Uys.

Brief 3

Lista del Coreos,
Central de Correos,
Barcelona,
8 Desember, 1933.

Liewe ou Bokkie,

Baie dankie vir jou lang brief wat my hart goed gedoen het, my uit ’n vae neerslagtigheid opgeknep het. En jou beskrywing van die veld en daardie heerlik, ver, uitgestrekte Vrystaatse wêreld ná die reën, met sy blomme, sy voëls, sy kiemende lewe orals, opspringend en opbeurend tot die son dáárbo die tronend, kolossale wolke, wit bewegingloos, soos ver vastelande geanker in seë van blou lug – alles dit het so fris en vars gegeur uit jou brief, die heimwee het sommer in my keel opgekrop... Suid-Afrika was naby, baie naby. Ek is dankbaar vir die krag van jou pen, so magtig dat dit selfs ’n afstand van 6 000 myl met ’n paar veë uitgewis het. Jy skrywe regtig ’n

vlot en suiwer, eenvoudig pittige Afrikaans, en ek beny jou. Jy het my verras met die gebruik van 'n paar woorde en uitdrukkings wat ek óf deur my lang verblyf in die vreemde vergeet het óf vir die versinning waarvan my ou verbeeldinkie al te fantasieloos is...

Ek vind deesdae die grootste moeite om Afrikaans te skrywe. Dit gaan maar opdraand met die artikels. Niks vloei sommer voort of jaag of draf nie. Alles wat ek op papier neersit lyk my so stram, so stroef, so on-kernagtig. Die sinne hortend en stampend soos daardie ou kakabaliewaens saans, met die lanterns wat soos groot Cyclops-oë gevlam het deur die donker, met hees geroepe agter die lig en 'n gekreun, 'n gestoot en rondgeskuifel daar van onsigbare manne wat hul treurig en onwaardeerde nagtaak verrig... Stram, sê ek, soos 'n ou man, wie se ledemate almal knak en kraak. Verdomp, ek skeer nie die gek nie. Ek is diep ernstig. Dit het my 'n groot mismoedigheid ingeboesem. Ek het my begin verbeel dat ek vier tale ken, en nie eers my eie eenvoudig en helder kan skrywe nie. Want na die eenvoud en die helderheid streef ek, bowe alles. Verwyf my dat al my Nederlands-lees 'n slegte invloed begin uitoefen – my taal onnatuurlik swaar-op-die-hand, verdraaid en soms selfs gedrogtelik geword het.⁶⁸³ Al te serebraal, moeisaam uitgedink – uit my, in hierdie opsig verbeeldinglose brein losgetorring. Een ding besef ek: op die skrywer (om iets werklik duursaam tot die Dietse letterkunde by te dra) rus hierdie allereerste verpligting nl. om die groot sterkte en verdienste van hierdie fris jong taal, naamlik sy eenvoudigheid en idiomatiese kleur en verskeidenheid, volkome tot sy reg te laat kom. Selfs die krag daarvan te verhoog, die uitdrukkingsmiddel te slyp en te skerp. En só deur tot die taal by te voeg – uit sy eie taalverbeelding en die deftig en klankryke Nederlands – mag 'n Afrikaanse en werklike talentvolle skrywer en digter pragtige werk verrig, die Duitse letterkunde met iets afsonderliks en eie, verfrissend en kerngesond verryk... En hy behoort raseg te bly, Afrikaans, Afrikaans tot in sy murg en been, Afrikaans in die pragtige ruim sin van die woord – nie 'n ontwortelde vlak kosmopoliet nie, 'n na-aper van uitgediende Europese kunsvorms nie... Ek meen daar het 'n taamlike verandering in my gekom. Ek begin nou helder te sien, te[n] minste wat hierdie deel van die vraagstuk betref. Maar basta; ek begin preek, en ek kan maklik [bladsye] vol hieroor skrywe.

⁶⁸³ Later sou Krige sterk gekritiseer word oor sy vreemde argaïsmes vanuit Nederlands wat in sy werke voorkom; juis 'n voorbeeld van die nadelige invloed wat sy intensiewe kennismaking met dié taal op sy skryfstyl gehad het.

En wat my mismoedig maak is juis hierdie huidige onbevoegdheid van my om 'n helder en vlot, vloeiende Afrikaans te skrywe. Dis of die tale wat ek ken my in die war bring, my heldersindheid vertroebel, my die tong verlam, en my taal laat hakkel. Vondel het na die bandiete geluister, vir ure met dokwerkers en boere gesels om só hul taal te leer ken. Vir 2 ½ jaar lank praat ek nie meer my eie taal nie, is ek heeltemal afgesonderd van my volk, het die oor on-touwys geraak – een van die dae moet ek terugkeer na S.A. om weer tussen my mense te wees, my ore te spits, alles vol wonder en met oop oë en ore in te neem. God, daar is 'n groot werk om te doen. Ryk akkerlande onontgin, om die silwer-blink ploegskaar deur te stoot dat die rooibruin klonte grond aan alle kante omkrul en neertuimel.

Ek het nou net hierdie brief oorgelees, en volop spore van alles wat ek vermoed en voor bang is, daarin teruggevind. En as jy verder my vrotsige artikels lees, sal jy my gelyk gee. Stuur my tog 'n kopie van daardie saga-vertaling as jy een het. Dit behoort baie goed te wees. Stuur dit sekerlik na Viljoen, miskien verloor hy hierdie slag 'n tikkie van sy blykbaar kroniese swaapagtigheid. Jy moet sy briewe aan⁶⁸⁴ my sien. Vol respek en agting en taamlik versigtig. Hy het mos onlangs vir Franken gesê ek is 'n hels verwaande ventjie. En toe Franken hom 'n baie waardevolle, hoogs belangrike geskiedkundige artikel aanbied, wou hy weet of dit “pikant” sou wees vir sy lesers. Jysis, daardie woord “pikant”, kan jy jou iets meer papperig of bok-drollerig voorstel. Pikant! Die Here help ons. As hy nog die woord “pitkos” gebruik het. Maar Pikant. Waar bly die gees van Paul Kruger,⁶⁸⁵ de Wet,⁶⁸⁶ Retief⁶⁸⁷ en al die ou helde? Waar, waar vra ek jou in heilige erns. Maar die liewe Viljoen meen dit nie sleg nie. En was dit nie vir hom nie, en sy ondersteuning, vrek ek...

Wat die poësie betref, het ek slegs 'n paar kwatryne geskryf. Ek lees Rabelais in Engels. Die vertaling is meesterlik. 'n Heerlike boek waardeur 'n fris, gesonde luidbulderende lag gaan, geweldig soos 'n rukwind. Die meesterwerk van 'n man, 'n suiper, 'n vreter, 'n digter en geleerde, 'n man, 'n lewensliefhebber en genieter tot in

⁶⁸⁴ Krige skryf hier “na”.

⁶⁸⁵ Stephanus Johannes Paulus Kruger (1825-1904), vyfde president van die ou Zuid-Afrikaansche Republiek.

⁶⁸⁶ Christiaan Rudolf de Wet (1854-1922), Boeregeneraal en politikus.

⁶⁸⁷ Pieter Retief (1780-1838), Boer, Voortrekker en leier van die Groot Trek.

sy diepste derms. Homerus, Vergilius, Dante, Cervantes, Shakespeare, Rabelais – siedaar die steunpilare van die wêreld letterkunde, die wit-glansende marmerkolomme wat opskiet tot die blou lug.

En verder lees ek Anakreon en Theokritos⁶⁸⁸ in Spaans. Met die praat van Spaans vorder dit maar swakkies. Ek praat maar min met Spanjaarde, en vriend Collini, met wie ek ure deurbring en meeste van my ander kennisse praat Frans. Die Rugby het blykbaar hier doodgeloop. Die tremstaking hier is ewigdurend, dus oefen ons nie, die veld is ver, en aan die kampioenwedstryde kan ek nie deelneem nie. Ek stuur jou met die ontvangs van my eerste tjek 'n paar toneelstukke van Racine en Molière. Wees dus maar 'n bietjie geduldig. Baie dankie vir die nuus omtrent François en ook die ingeslote⁶⁸⁹ brief van hom. Ek dink hy skuld my 'n brief. Verheug met die oordeelvelling van Levson.⁶⁹⁰ Ek het 'n werklike respek vir sy kunssmaak – 'n terrein waarop ek my self glad nie vertrou nie.

'n Uiters lewendig en tekenende beskrywing van daardie nuwe hondjie van jou! Stuur my gerus 'n kiekie van hom, en in die eerste plaas van die hele familie.

Om jou 'n besef te gee van die uiters interessante lewe wat ek in hierdie groot stad het, die aardig sonderlinge mensetipes wat ek daagliks raakloop, sal ek jou slegs 'n kykie gee in die restaurant waar ek twee maal per dag 'n maaltyd gebruik: [Wat volg is geskrap met die aanmerking: “Ballas! Pure ballas – die begin waarvan ek omgewerk het in 'n ou artikeltjie vir vriend Viljoen”].

Dis 'n goedkoop restaurant ('n comedor popular) êrens in 'n ou agterstraatjie van die stad – 'n gruwelike nou straatjie, soos al die strate van daardie wyk, koud en altyd sonder sonlig, met hoë geboue weerskante in die meeste waarvan werksmense, dokarbeiders, straatslette, plesier-juffertjies, kortom en reguit 'n bonte verskeidenheid en deurmekaarspul van hoertjies hul huisvesting.⁶⁹¹

⁶⁸⁸ Theokritos (300-260 v.C.), Griekse digter, wat 'n groot invloed gehad het op latere literêre geeste soos Vergilius.

⁶⁸⁹ Krige skryf hier “ingeslotene”.

⁶⁹⁰ Leon Levson (1883-1968), kunskritikus en fotograaf gebore in Litaue. Levson was veral bekend vir sy fotografie van die Kaapse inboorlinge en hy was uitgesproke oor kunstenaars wat hierdie mense in hul werke uitbeeld.

⁶⁹¹ Die beskrywing wat hier volg, dien as aantekeninge vir Krige se skets “In die Comedor Popular,” wat in 1948 in *Sol y sombra* opgeneem is.

om môremiddag in die vorm van warm-geurende vleisbolletjies op jou bord te verskyn nie. 'n Nietige gedagte miskien, maar effens onruswekkend.

Hier het ek Alberto Collini ontmoet – digter, dramaturg, romanskrywer, joernalis en politieke banneling – markies en dus aristokraat en terselfdertyd vurig hartstogtelike volksman en kommunist. Gebore uit die geheime huwelik van 'n Italiaanse markies met die dogter van 'n arbeider, het hy die fyn gelaatstrekke, die fiere voorkoms en houding, die fyn beskawing en skerpsinnigheid van sy vader geërf – en van sy moeder sy pittige humor, gesonde verstand, sy begrip van die arm mens en sy lot, simpatie met hom, en veral sy juigende liefde en entoesiasme vir die lewe...

Alberto Collini was vroeër op dieselfde koerant werksaam as Mussolini, het hul daar reeds stry gekry en 'n heftige uitval gehad. Die twee het nooit weer met mekaar gepraat nie. Vandag is alleen die woord “Mussolini” soos 'n rooi doek wat mens voor 'n bul wuif. Dan borrel 'n diepgewortelde haat, 'n verfoeiing van die Fascisme, 'n driftige vaderlandse liefde, 'n woede en 'n hartstogtelike verontwaardiging op, wat sy toehoorder verras en geboei aan sy lippe laat hang. Collini se oë vonkel, sy diep, musikale stem dein hoog op: “Uitlanders met hul gewone alledaagse opinietjies omtrent Italië verbaas my. Hul verkoop almal dieselfde praatjies en nogal mense wat hul intelligent waan. Die stede is mooi netjies, sê hul, die strate wyer en meer reguit gebou. Die pos- en treindienste verbeter. Wat in die drommel traak dit alles my – dat 'n pad nou reguit loop i.p.v. met 'n boog – as my nasie, my eie dierbare nasie, met die rug gebuk loop, vooroorgeboë, vasgeknel deur die juk van die Duce, die verlosser, die vader van sy volk. Vasgeknel met 'n strop om die strot, en 'n juk wat druk en skaaf, skaaf sonder ophou, met agter hul die opgeblase drywer wat ewig met sy sweep piets en aanpor. Vryheid, vryheid, die gulde woord van vryheid. Daar bestaan nie meer so iets in my land nie. Vryheid van denke en handel is lank reeds afgeskaf. Die pers het 'n privaat besigheidjie geword van Mussolini wat hy vir reklame-doeleindes gebruik. Die Italiaanse letterkunde is morsdood. Mussolini skrywe prysvrae uit vir gedigte; die onderwerpe deur homself aanbeveel is: Die voorspoed van Italië sinds die Fascisme – die toekoms van die landbou in Italië ens... En Mussolini slaan 'n houding aan, speel bioskoop, is die lewende parodie van Caesar of Napoleon. 'n Man met 'n geweldige talent vir organisasie, maar 'n genie! nooit as de nimmer. 'n Tiran, 'n egoïs en wie se dwingelandy op kunsmatige fondament gebou is, en ongetwyfeld moet wegbrokkel.

Die dag dat ek hoor hy's dood, natuurlik óf deur 'n bom óf koeël skoot, sal ek dankgebedjie doen en daardie aand geruster slaap...

Collini natuurlik [het] hom heftig teen die koms van die Fascisme verset. Hul het ses aanslae op sy lewe gemaak. Vir vier of vyf jaar was [hy] in 'n daaglikse gevaar vir sy lewe. Eenmaal het hul hom in 'n kamertjie vasgekeer, 25 mans, elkeen met 'n pistool op sy hart gemik. Die voorsitter het hom gruwelik begin uitskel met die doel om hom (Collini) kwaad te maak en dan almal tegelyk op hom los te brand. Hy het hom aan die vloekery nie gesteur nie, koel soos 'n komkommer gebly. Toe sê die voorsitter: Laat vat! en hou op met skrywe teen ons. Laat vaar jou politiek – anders vrek jy! Die volgende môre verskyn daar 'n artikel in 'n anti-Fascistiese koerant waarin Collini die [die res van die brief is verlore].

Brief 4

Lista de Correos,
Central de Correos,
Barcelona,
Woensdag, 13 Desember.

Liefste Mammie en Pappie,

My vriend Nissolle is hier op 'n week se vakansie uit Marseille. Ek bly derhalwe saam met hom in sy hotel, en ons het 'n baie aangename tyd. Gesels en slenter en dwaal rond na hartelus.

Saterdag was dit 'n groot opgewondenheid in Barcelona en oor geheel Spanje. Die anargis-revolusie het losgebars, en omtrent 'n 20tal mense is hier in Barcelona met die geskietery en bomgegooi gedood. Die bom hier is 'n doodgewone, daaglikse verskynsel, en niemand skyn veel van 'n ontploffinkie notisie te neem. Maar oor die bom het ek genoeg vir *Die Burger* geskrywe.⁶⁹³ En verder het ek nou net 'n artikel weggestuur waarin ek die Revolusie op 'n taamlieke onbeholpe manier beskryf en analiseer het.⁶⁹⁴

⁶⁹³ Krige verwys na sy stuk "Barcelona en sy bomme", wat op 25 Desember 1933 in *Die Burger* verskyn. Hierin skryf Krige van die "meer as 25 bomme" wat in drie weke al ontplof het. Hy skryf verder "In Barcelona is die ontploffing van 'n bom so 'n algemene verskynsel dat 'n mens dit as 'n daaglikse of alledaagse gebeurtenis kan bestempel."

⁶⁹⁴ Krige se stuk "Die anargisme in Spanje" verskyn op 20 Februarie 1934 in *Die Burger*. In hierdie artikel skryf hy oor die alledaagsheid van die bomontploffings op straat, die staking van die tremwerkers en die "ewige onluste, opstande, oproerigheid en skietvoorvalle," en oor die "onlangse bloedige revolusie" waartydens twee honderd mense gesterf het.

weer daaraan raak nie. Ou nuus is dit seker ook vir jul; die S.A. se koerante moes wel die berigte gehad het...

Die lewe hier is hoogs interessant. Maar daaroor later. Ek het reeds 'n dosyn blaai vir Bokkie geskrywe omtrent al die rakkers, vente, karnallies, drosters wat ek daagliks raakloop – 'n brief wat ek hierdie week sal afeindig en volgende week aan hom sal pos.

Veels, veels geluk aan jul almal met die Nuwe Jaar. Geluk en gesondheid, geestelike en materiële voorspoed, is wat ek jul almal hartlik toewens. Mag 1934 ons almal goedgesind wees, en wie weet, miskien ons almal weer saam onder dieselfde dak herenig sien...

Die Spanjaarde is 'n baie simpatieke volk. Ek kan my aan hul verkyk en verluister. En Spanje is miskien die interessantste land in Europa. Skilderagtig in 'n ruim mate, en vol sonderlinge kontraste.

Hierdie brief vorder swakkies. Ek is moeg en uitgeput vanaand as gevolg van 'n lang uitstappie. En ek het die afgelope paar aande nie te veel geslaap nie. Vandag is ons na Sitges, 'n fraai strandplekkie 30 myl van Barcelona. Dit was heerlik om uit die woelige stad weg te kom vir die eerste maal ná ses weke. Groen velde, heuwels, boerehuisies en die blou wit-skitterende see breed, uitskuiwend tot die ver horison! Die see, die see, blougroen, stil-deinend, en immer en altyd weer herhaal! Sitges, 'n Spaanse dorp met wit huise met eenaardig kwaai-gekleurde spitsdakke, 'n katedraal op die spitspunt van 'n kaap, kronkelende nou agterstraatjies, 'n breë boulevard op die seefront, 'n goue strand en orals hoë wuiwende palme... Rustig en stil, die stilte alleen verstoort deur die ewige gedruis van die branding.

Ons het die baie mooi Ruiseñol-Museum⁶⁹⁵ besoek. Ruiseñol is die beroemdste Katalaanse digter, skrywer en ook skilder. Met sy dood het hy sy pragtige woonhuis aan die dorpie Sitges agtergelaat – 'n huis op tipies Katalaanse wyse ingerig, vol ou meubels, fyn ysterwerk en etlike kunsskatte. Verbaas het ons gestaan voor twee El Greco's, ⁶⁹⁶ die meesterstukke van die versameling – 'n Maria

⁶⁹⁵ Krige verwys na die Museu Cau Ferrat, 'n museum wat opgerig is in een van die huise van die Spaanse skilder, skrywer en dramaturg Santiago Rusiñol (1861-1931), wat bekendheid verwerf het met sy landskapskilderye en sy vertalings van die Franse skrywer Baudelaire.

⁶⁹⁶ Doménikos Theotokópoulos, oftewel El Greco (1541-1614), invloedryke Griekse skilder, beeldhouer en argitek. Hy word beskou as die voorloper van die ekspressionisme en kubisme. Van sy bekendste werke sluit in *San Lucas pintando a la Virgen y al Niño* (1567) en *Laoconte* (1614).

Magdalena⁶⁹⁷ en 'n Sint Petrus. Miskien ken François hul. Ook etlike tekenings van Picasso⁶⁹⁸ het ons opgeval. Bloedrooi tussen hoog-opgestapelde blougrys stormwolke het die winterson in die see weggesink. In die donker is ons toe met die sneltrein na die stad terug.

En hier in die kafee speel die orkes baie mooi, stadige, meeslepende, Spaanse musiek. Saterdag gaan ons na die konsert van 'n Russiese violis.⁶⁹⁹ Môre met 'n hyser tot bo-op die hoë heuwel wat hier agter die stad opskiet. Hier in die Sjinese wyk het ons die ander aand rondgedwaal. Dinge gesien en gehoor wat ek nie sal waag om te beskrywe nie...

Nissolle het my twee baie mooi uitgawes van die volledige *Aeneid* saamgebring. Hy is 'n vreeslike gawe vent, een van die allerbeste vriende wat ek ooit gehad het. Kan Mammie hom nie iets stuur nie – 'n presentjie, iets tipies Suid-Afrikaans? Al wat ek hom kan gee, is af en toe 'n boek, wanneer ek dit kan bekostig. Sy adres is : André Nissolle, chez M.Leca, 7 Rue Colbert, Marseille.

Ek het veel om te vertel, maar ek moet hier end kry as ek nog betyds die lugpos na Engeland wil vang. Hierdie briefie is dus net 'n soort poskaartjie. Ek weet hoe min Mammie van hul hou.

Hoe het dit gevorder met Mizzi se eksamens? Ek hoop jul het 'n baie gelukkige Kersfees saam deurgebring.

Roy, Collini – die Italiaanse skrywer, digter en politieke banneling, en ek het 'n paar aande bymekaar gekom. Die entoesiasme het soos 'n brandstapel hoog opgevlam. Entoesiasme, 'n juigende geloof in die lewe en al die skoonheid wat hy aan te bied het, 'n weergalose liefde vir die letterkunde. Dit was iets ontsaglik, onvergeetlik. Eers met dagbreek het ons uitmekaar gegaan.

Collini is 'n wonderlike, interessante en simpatieke mens. Dit was 'n goeie geluk om hom hier so gou in 'n arbeidersrestaurantjie raak te loop.

Maar ek moet afmaak.

Al my liefde, en verskoon hierdie brief.

⁶⁹⁷ El Greco het twee van sy bekendste werke, die *Colegio de Doña María de Aragón* en *Las lágrimas de san Pedro*, onderskeidelik in 1603 en 1595 gevef.

⁶⁹⁸ Pablo Picasso (1881-1973), Spaanse beeldhouer en kunstenaar. Picasso was 'n sentrale figuur in die kubisme-beweging. Van sy bekendste werke sluit in *Los tres músicos* (1921) en *Dora maar au chat* (1941).

⁶⁹⁹ Krige skryf hier “violonis”.

Uys.

Brief 5

Lista del Correos,
Central de Correos,
Barcelona,
23 Desember 1933.

Liefste Mammie en Pappie,

Laaste week het ek nie geskrywe nie. Ek was die hele Woensdag besig om 'n paar artikels persklaar te maak, om op die laaste oomblik uit te vind dat die pos na Engeland vroeër vertrek dan my eers deur 'n posbeampte aangekondig is. Toe omdat dit reeds te laat was, het ek nie eers met die brief 'n begin gemaak nie.

Die week voor laaste het ek geen brief van die huis ontvang nie. Ook is dit ses of sewe weke laas dat 'n *Huisgenoot* my bereik het. Het daar van ons pos verdwaal geraak? Dit lyk my bra so, want die Campbell dogtertjies vertel my hul het my vier aangestuur, waarvan ek slegs een ontvang het. Skrywe my tog gereeld, al doen ek dit nie altyd nie; nuus van die huis waardeer ek so. En is daar geen brief nie, voel ek net sleg. En ook *Die Huisgenoot* hou ek baie van, ek bly tot 'n sekere mate in aanraking met my land, en ek lees dit gewoonlik van omslag tot omslag.

Ek is bly Mammie geniet *Don Quijote* so. Dis 'n sublieme werk soos ek alreeds 'n paar maal gesê het. 'n Bergpiek in die wêreldletterkunde. Dit laat my lag en huil tegelyk, en agter die gewone springlewendige verhaal steek daar oneindig veel meer as mens met die eerste vinnig deurlees dink. Ek lees dit nou in die oorspronklike. En ek het tot die skielike en opregte besluit gekom om dit in Afrikaans te vertaal, in 'n suiwer ritmies, kernagtige Afrikaans wat van my vertaling 'n standaardwerk sal maak, en as sulks my taal en letterkunde 'n onskatbare diens sal bewys.⁷⁰⁰ En ek gaan begin so gou my Spaans 'n bietjie beter is, en ek ietwat meer rustig en op my gemak hier is.

Soos ek Bokkie op 'n onbeholpe en deurmekaar manier probeer verduidelik het, het al my planne in die war geraak, en al my fraai, rooskleurige vooruitsigte tot niks gekom nie. Wat die rugbyspeel betref is daar geen peseta in die wêreld van die klub hier te verwag nie. Ses maande moet verloop voor ek in die

⁷⁰⁰ Krige se voorneme word egter nie uitgevoer nie. In 1966 vertaal André P. Brink Cervantes se meesterstuk in 'n verkorte uitgawe in Afrikaans as *Don Quijote*.

kampioenskapwedstryd kan deelneem. Die vier Campbells en 'n Franse *bonne* bewoon 'n flatjie – en is hul self nie al te bemiddeld nie. My tydelike onderwysers-loopbaantjie is dus op 'n end. Die man wat my uit die verknorsing gehelp het was my vriend in Marseille, André Nissolle. (Ek het van my bladsy opgekyk, en wie sou ek sien maar Aldous Huxley en sy vrou hier voor my! Hul vertel my hul was in Madrid en in die Suide van Spanje. Vanaand vertrek hul vir Sanary. Onlangs was hul weer in Mexiko en Huxley se nuwe boek is omtrent daardie land.⁷⁰¹ Hy lyk sleg, maer en geel soos ou papier. Ek was verras met die verandering in sy uiterlike. Ons het 'n paar oomblikke gesels en toe is hul weg). Om te vervolg. Nissolle het my gered, my lang besorgde briewe gestuur – vol vriendelikheid vir my – briewe so spontaan en bemoedigend dat hul my diep, baie diep getref het. Dadelik het hy my ook geld getelegrafeer, en hy gee my – leen natuurlik – 'n sommetjie elke week om só oor die weg te kom, totdat die vier of vyf weke om is, en my “verdienstes” uit S.A. begin arriveer. Dit is wonderlike gaaf van hom, en iets wat ek nimmer in my lewe sal vergeet nie. Hy sê dis 'n skuld wat ek enige tyd mag terugbetaal – later as ek in S.A. is – maar natuurlik gaan ek begin trapsgewyse afbetaal so gou my geld kom. Ek kan hier op omtrent £4 per maand lewe, en ek is seker ek sal heelwat meer verdien. Dus, vastrap en werk dat dit kraak!

Die laaste vier of vyf dae het ek maar 'n taamlik benoude en beroerde tyd deurgemaak. Aan 'n Italiaanse⁷⁰² skrywer wat in [die] moeilikheid was het ek 15 pesetas geleen. Hy kon my nie terugbetaal nie. Toe, vir die eerste maal in my lewe, het ek regtig begin swaar kry. Die weeklikse bedrag het nie opgedaag nie. Dit word ewig en altyd drie of vier dae in die pos vertraag. Dis vanaand Dinsdagaand. My laaste volle maaltyd het ek Vrydagaand geniet. Die honger het ek leer ken. Die woord “honger” het vandag vir my 'n ryker, voller, dieper betekenis. **Honger!** Dit het 'n somber, onheilspellende klank! Dit het vir my 'n woord geword waarvoor ek nou 'n ontsaglike respek koester. Die smaak van 'n koppie koffie het ek vergeet. Sigarets het ek slegs hier en daar van 'n kennis ontvang. Ek het geëet smiddags en saans vir 50, 60 centimas per maaltyd, d.w.s. omtrent drie of vier oulap. Maar ek het nie mismoedig geraak nie, altyd in afwagting op die koms van die bedrag. Vandag egter het ek effens begin pad gee. Tot vieruur het ek in die pos gesit; geen wissel nie! Alhoewel Nissolle

⁷⁰¹ *Brave New World* (1932).

⁷⁰² Krige skryf hier “Italianer”.

dit reeds Saterdag weggestuur het. Ek had geen stuiwer meer nie, *geen* bloue duit soos die Hollander sê. Toe ontmoet ek die Huxleys, wat my effens opgebeur het. En toe kry ek 'n inval! Die pandjieshouer! Die berg van godvrugtigheid, soos die Franse sê. Ek het my blou pak, die oue van Mostertsdrift, my blou pajamas, Mizzi se sysakdoek, 'n hemp wat nig Sannie my gegee het, alles mooi sorgvuldig in 'n bruin handsakkie wat Bokkie en ek in Tottenham Rd gekoop het, weggepak. Die kêrel “agter die tralies,” die pandjieshouerbaas, had 'n vriendelike gesig, het ek dadelik besluit – “Met 'n glimlag, breed van erbarme”.⁷⁰³ Hy het die goed deurgesnuffel, my 20 pesetas (19/) vir die hele boel aangebied, handsakkie inkluis. En nou sit ek hier met 'n koppie koffie voor my, twee broodjies reeds vinnig weggebêre in my verontregte buik, ryk soos 'n prins, net reg in my skik. Kan ek ook hierdie brief klaar skrywe, want nou het ek die geld om dit te pos. Stuur ek verder m^ôre twee artikels weg, een na die *Argus* in Londen (sal ek dus gou betaal word). Voel ek asof iemand 'n berg van my skouers afgeskuif het, is ek weer gerus, kan ek weer werk, lees, skrywe. En as die bedrag more, oorm^ôre kom, haal ek natuurlik my klere uit die toevlugsoord uit.

Die honger, ek wou nog my tema uitbrei; hom in al sy aspekte en ingewikkeldheid⁷⁰⁴ belig. Maar dit sal moet oorstaan tot 'n later dag. Ook my ontmoeting met 'n bekende Italiaanse digter en skrywer, 'n banneling wat saam met Mussolini op 'n koerant gewerk [het],⁷⁰⁵ met hom 'n hewige stryery had – 'n kommunist natuurlik en as sulks anti-fasciste. Vir vyf jaar het hy in Italiaanse kloosters weggeskuil. Een aand het die Fasciste op hom losgebrand. Hy het koeël skraps teen die kop gekry, sy seuntjie een in die been wat maak dat hy lewenslang kruppel sal wees. Hy het reeds 13 boeke [ge]publiseer, romanne en een groot digbundel wat hoog aangeprys is deur beroemde kritici⁷⁰⁶ soos Grosz,⁷⁰⁷ Romain Rolland,⁷⁰⁸ ens. 'n

⁷⁰³ Hierdie geskrywe oor die pandjieshouer vorm boustof vir Krige se artikel “Medelye”, wat op 26 Mei 1933 in *Die Burger* verskyn.

⁷⁰⁴ Krige skryf hier “ingewikkelhede”.

⁷⁰⁵ Krige verwys hier na sy vriend Alberto Collini.

⁷⁰⁶ Hier skryf Krige “kritiekusse”.

⁷⁰⁷ George Grosz (1893-1959), Duitse skilder en politieke satirikus. In sy sketse en skilderye het hy 'n sterk standpunt ingeneem teen oorlog en alles wat daarmee gepaard gaan. In 1932 verhuis hy na Amerika en in 1937 verloor hy sy Duitse burgerskap weens hierdie sketse van hom. Sy versamelings sluit in *Das Gesicht der herrschenden Klasse* (1921) en *Spiesser Spiegel* (1924).

Merkwaardige, uiters interessante kêrel, baie amusant, baie lewendig en wakker van gees, baie simpatiek – 45 jaar oud, wat my aan die portrette van Baudelaire herinner. Ag maande gelede het hy hier in Barcelona aangeland sonder 'n stuiwer. Vandag skrywe hy eersteklas artikels in plaaslike koerante *in Spaans* – verskyn daar een van sy romanne in 'n weekblad hier, gaan sy belangrikste werk binnekort deur 'n bekende Spaanse uitgewer vertaal en publiseer word. En hy, hy besit slegs die klere wat hy aan het. Soms, eenuur die aand, het hy nog nie geëet nie, weet hy nie of hy 'n bed vir die nag sal hê nie.

Maar ek moet eindig. Mammie en Pappie, ek het nog nooit in die 2 ½ jaar wat verby is om geld gevra nie. Maar kan Mammie en Pappie nie vir my £2 of £3 vir Kersfees stuur nie? Dan tel dit ook as verjaardaggeskenk en kan ek my 'n paar Spaanse klassieke aanwerf, en miskien 'n musiekkonsert bywoon, ens. Slegs as dit enigsins moontlik is.

Al my liefde,

Uys.

Verskoon die onleesbare potlood-gekrap. Ek het die brief in 'n kafee klaargemaak. Druksoene vir Mammie, Mizzi en Suzanne. Liefde vir almal.

Uys.

Brief 6

Lista de Correos,
Central de Correos,
Barcelona,
2 January.

Dearest Mammie and Pappie,

I have spent the queerest, most amusing New Year of my life – absolutely broke, without a dime! Xmas I had over a hundred pesetas. A lot of it went west with the Xmas festivities. Then on Tuesday a sly rascal (identity unknown) whisked my pocket-book away while I was talking to a poste restante official. It seems I must have

⁷⁰⁸

Romain Rolland (1866-1944), Franse dramaturg, akademikus en kritikus. In 1915 is hy met die Nobelprys vir Letterkunde bekroon. Van sy bekendste werke sluit in die reeks *Jean-Christophe* (1904-1912) en *L'Âme enchantée* (1922-1933).

placed the pocket-book beside me in the flurry and the frenzy of trying to make myself understood in Spanish. In it were my last 25 pesetas (more than 10/-!). Then began the struggle. The Italian poet and novelist, Collini, of whom I have already told you – an extraordinary, amazing man – and who is always penniless, joined forces with me. He is a great adept at raising money, raising it in fact from dull and obstinate acquaintances like a political orator does smoke. I left it all to him, a peseta here, and a peseta there. (He has been forced to this kind of a life ever since he landed, an anti-Fascist exile, in Barcelona nine months ago without a penny in the wide, wide world. And in reality he is tremendously sensitive and finicky, by birth an aristocrat. His father was a marquis. Collini has the title, his mother a girl of the people. Am I telling you old news? I have forgotten what I wrote. The courage, determination of this man – he must be almost 50 years old – his extraordinary vitality amaze[s] me...

Calamity followed upon calamity. Three weeks ago Viljoen wrote me, saying he was sending me a cheque. I am still waiting for it, and fear it has gone astray somewhere in France. Also your £1, for which I thank you from the bottom of my heart, did not arrive (and hasn't arrived yet, delayed by all this vacation activity, I suppose).

My landlord gave me five pesetas (2/6), from the rent-money I had already paid him, and I managed to scrape together a few others. And so we saw it through, Collini and I, and we are still seeing it through! Sometimes we did not eat all day before eight at night. Sometimes a plate of soup at three (soup costs ½d) a piece of bread and luck coming our way in the shape of a benevolent acquaintance of Collini, a great jolly, smacking meal in the Chinese quarter –Barcelona's underworld and what a place it is! – towards midnight. It has been, and is a great experience. I have been right in the middle of this terrible poverty, not as a silly tourist looking at it amused from a safe distance, but right in the very heart of it,⁷⁰⁹

⁷⁰⁹ In die sketse “Nuwe Kennisse – en ’n filantroop” en “In die Comedor Popular,” wat opgeneem is in *Sol y sombra*, word die lewe van ’n bedelaar in Barcelona beskryf en hoe Krige en sy makkers moes konkel om geld vir kos te kry.

You are quite right about Gauguin,⁷¹⁰ Mammie. He had talent, it is true, but was a bully and a rotter. I dislike him intensely for his treatment of Vincent van Gogh. He jeered at him, saying his painting was rubbish. I have never read those “Impressions” of his, but thought they might interest you. Why does Suzanne say I make mistakes? I suppose they are the big words, or I really do make them.

Thanks, many thanks for all your good wishes, all your letters for Xmas were a great delight to me.

Love and kisses,

Uys.

Ek is baie bly Mammie hou van “Tram-Ode”. Dis vir my besonder bemoedigend om dit te hoor. Maar waar het Mammie dit gekry? Tog nie daardie ou eerste onverbeterde kopie wat ek Bokkie gestuur het nie!

It is 3 ½ months since I have had a *Huisgenoot*. Do you no longer get it? Why this strip of mourning? I don't know; perhaps for the old year... I had a sweet letter from Mizzi.

Brief 7

Lista de Correos,
Central de Correos,
Barcelona,
Maandagaand,
Januarie / Februarie 1934.

Liewe Bokkie,

Al ylenderwyse skryf ek jou hierdie kort briefie. Ek is gejaag soos 'n verskrikte bok met die brakke kort op sy hakke. Ek moet twee pakke boeke opmaak, jou digbundel voleindig, 'n hele lang koerantartikel sommer dadelik afskryf – en die Here weet wat nóg – alles binne die volgende 24 uur. Die Josie weet of ek my draaie sal kry.

⁷¹⁰ Eugène Henri Paul Gauguin (1848-1903), Franse skilder. Van sy bekendste werke sluit in *D'où venons-nous? Que sommes-nous? Où allons-nous?* (1897) en *Racontars de rapin* (1902). Hy en Vincent van Gogh het in 1888 in Arles saamgewoon, maar die twee se vriendskap het gou versuur weens hul uiteenlopende beskouings oor die kuns en Van Gogh se besitlikheid oor Gauguin.

Dit gaan net piekfyn hier – ek lewe baie gelukkig. Elke dag bring my iets vars, interessant en ongekend. So stadigaan raak ek die Spaans baas. Dis 'n taal vol musiek en klankbekoorlikheid. Die gestadige ontdekking daarvan is 'n taalkundige avontuur honderd! Doen jy dit met my mee, sou jy my entoesiasme en bewondering begryp.

Hiermee stuur ek jou eindelijk – ten lange laaste – die beloofde digbundel, 'n goeie ses of sewe maande laat. Die leerband sal jou herinner aan Florence, waar jy 'n maand deurgebring het. Die inhoud aan 'n broederskap, 'n kameraadskap, 'n ware, volslae, wedersydse vriendskap wat in ons kinderdae begin het, ons hele jeug deur geduur het, om in ons jonkmansdae bekragtig, versterk, en op 'n onwankelbare fondament gegrond te word. 'n Vriendskap wat vir my 'n kosbare besitting is en wat, ek is seker, deur die jare heen hom sal bestendig, en al bestendigend, hom sal verryk, verdiep en verinnig.

Sommige van hierdie verse sal miskien vir jou herinneringe bring van gebeurtenisse, voorvalle, dinge wat ons saam beleef het, saam deurgemaak het. Mag dit tot 'n sekere mate, hoop ek, ons vriendskap waardig wees... My woorde klink so stroef, so kanselagtig. Die eenvoudigste, helderste gedagtes is dikwels so moeilik vir 'n mens om helder en klaar, duidelik uit te spreek... Maar jy begryp my.

Die boek, hoop ek, sal jou net bereik met jou verjaarsdag. Ek het dit so bereken, en hoop dit loop nie dalk op soek of maak 'n ompad nie. Ek wens jou veels geluk toe met die kwarthonderd tal. Dit klink reeds indrukwekkend! En mag hierdie jaar jou 'n besonder gelukkige [een] wees! Mag jou werk, en al jou ondernemings, met skitterende sukses bekroon word. Op Pretoria kan jy 'n groot werk verrig. Ek begin al hoe meer besef hoe 'n groot roeping dié van leermeester – professor, lektor of plaasonderwyser – werklik is. (Dink maar aan die voortreflike, onvergelyklike Sokrates!) En daar's so weinig leermeesters met talent, vol liefde en toewyding vir hul werk, en vervul van 'n heilige erns. Joernaliste, advokate, politici – al daardie seksie – wat is hul per slot van sake? Eties, esteties gesproke, 'n gespuis, die merendeel van hul, vuilgoed amper deur die bank... Maar ek begin preek, en die kanseltoon pas my nie.

Natuurlik is die digbundel nie volledig nie.⁷¹¹

⁷¹¹

Krige verwys na *Kentering* se manuskrip.

ek nie tyd om finaal kant en klaar te kry nie. Dus het ek net die eerste gedeelte daarvan ingeskryf. Ook 'n ander lang gedig “Nag Hymne”⁷¹² – ironies, droefgeestig en dikwels asynsuur – met hier en daar besonder geslaagde gedeeltes, meen ek, en wat 'n goeie paar 100 lyne beslaan, sal ek op 'n latere tydstip vir jou moet inskryf. 'n “Gruwelike” gedig, ook die laaste wat ek sal skryf van die lewens-vies, ontnugterde, swartgallig sensusiekte soort. (Op hierdie tydstip voel ek dit alles 'n bietjie vals en gekunsteld aan.) Miskien was dit waar van 'n sekere periode van my lewe, maar nou nie meer nie. Die bundel is eensydig, al te swaargeestig en bedruk. In die vervolg, hoop ek, kry my sang 'n vreugdiger klank; wil ek my opgetoënheid om die lewe uitjuig en jubel. Die Here weet, miskien misgis ek my gruwelik, en is dit alles my nie by magte nie. Soms dink ek wel die teenoorgestelde. Ander tye weer is ek maar bra wankelmoedig omtrent die sterkte of grootte van my talent. Sal 'n mens ooit seker wees?

Ook “Reisigersekstase” – daardie oue, onthou jy? – werk ek aan, verbeter ek aansienlik [en] probeer ek 'n meer of min intellektuele ruggraat gee, prop ek op en gee ek 'n vaste fondament met liriese tussensange midde in om die vry, onmetriese vers se eentonigheid te verhoed, 'n bietjie lewe, beweging en afwisseling te bring in die “onbonte boedel” (Die Frans daarin suiwer ek, gooi ek die meeste daarvan oorboord). “Reisigersekstase” dus is nie opgeneem nie.⁷¹³

Ek voel dat ek een van die dae miskien iets werklik “die moeite werd” sal skep – dis 'n groot geloof en vertrouwe wat onlangs in my gebore is. Ek voel my ryper vir iets beter en voortrefliker. Mag die Muse, die slank en skone, soet-glimlaggende Muse van my eie land my besoek en getrou bystaan...

Blaai ek die bundel deur, kan ek 'n besef van onvervulling, 'n diep gevoel van teleurstelling en ontevredenheid nie weerstaan nie.

En nóg 'n twyfel. In my doelbewuste poging om my taal te verryk, dit aan te vul met nuut-gemunte woorde of Nederlandse of koppelwoorde en samestellings, het ek in my doel geslaag, of kom dit stroef, onnatuurlik verwronge voor – kortom, het ek in my doel geslaag i.p.v. my taal te verryk [of] dit slegs geweld aangedoen? Sy pittigheid, kernagtigheid – een van sy grootste en kenmerkende eienskappe vlytig, met volharding en met dikwels 'n groot mate van opgetoënheid, daaraan

⁷¹² Die gedig, wat Krige tussen 1930-1931 begin verskyn in *Kewesing* onder die titel “Nag.” had gewerk. Etniese en egter – en die beste, meen ek van “Wolke van die Storm” – had

⁷¹³ Krige verwys hier na “Reisindruk,” wat hy tydens sy jare op Stellenbosch geskryf het en wat opgeneem is in *Gedigte (1927-1940)*.

eenvoudigheid en helderheid oor die kop gesien, miskien – nee, erger, ontsenu en verkrag? Hierdie vrees het ek reeds uitgedruk in ’n lang brief waarvan ek vier of vyf weke gelede ’n sestal blaaië aan jou klaar geskrywe het. Ek het dit nie klaar gemaak nie. Een van die dae soek dit miskien op, en stuur ek jou die los velletjies.

Dan is daar nog twee ander lang gedigte wat ek later sal aanstuur. Hel, ek wikkel die digbundel weg in sy bruin papier om dit aan jou te pos. Ek slaan dit toe met ’n sug van verligting en ’n besef dat ek een tydvak van my lewe afsluit... Die rein, maagdelike skoonheid van elke blaai aan die linker kant, moet jy maar beskou as simbool van alles wat ek beoog het, alles wat in my werk verswyg en onuitgedruk bly, onmoontlik van uitdrukking... of as simbool, van wat miskien uit my strewe en afwagting mag opbloeï.

In sy dedikasie-gedig aan sy vriend eindig Catullus af met ’n oproep tot sy Muse.⁷¹⁴ Mag hierdie verse, sê hy, één eeu in die geheue van die mens bly voortlewe. Wonder van die poësie. Twintig eeue is verby, en die verse [van] Catullus is nog altyd heerlijk jonk, singend en hartstogtelik!

En my nederige wens is: dat hierdie paar verse ’n paar jare vars in jou geheue mag bly.

Dinsdagaand. Ek is nou net van Roy-hul weg. Ek is daarheen om die dogters les te gee, en om Roy daardie mooi sonnet te laat inskrywe. Hy het die boek begin deurblaai en ek het begin krielrig en ongemaklik voel. Ek het nog nooit aan hom van my gedigte voorgelees nie, deels omdat hy maar min Afrikaans ken, deels uit ’n soort skugter, skaamte en nederigheidsgevoel. Ek het skielik vasgebyt en begin lees en tegelykertyd vertaal. En toe ek by die perd-gedeelte kom (“Snel is ons lewe”... “soos op die blink skild van ’n vors”), het Roy sommer opgewonde geraak. Sy blougroen katoë het begin vonkel, sy hele gesig opgelewe. Ek wis ek had hom in die holte van my hand, en ek het moedig en voortvarend voortgestoot. Toe ek by die “Storm”⁷¹⁵

⁷¹⁴ Catullus dra sy bundel van 116 versamelde gedigte op aan sy vriend, die biograaf Cornelius Nepos (100-24 v.C.).

⁷¹⁵ “Wolke van die storm”, Krige se verlore gedig.

teruggekom. Simpele strofes,⁷¹⁶ veral die deel waar ek my beminde besing, het op hom 'n geweldige indruk gemaak. God, het hy gesê, pragtig! Sy oë het begin vogtig word. (Roy is wat die poësie en die meeste dinge betref 'n vreeslike ontvlambare vent.) Die klas was totaal vergeet. Roy het Annatjie en Teresa tot hom geroep. “Kyk hier”, het hy gesê, “jul moet nooit weer Uys se been trek of met hom gek skeer as hy so hard probeer 'n bietjie kennis in jul kop te ja nie. Want hy is 'n baie goeie digter, hoor jul?” Die twee het hewig onder die indruk kop geknik. Annatjie, baie ondeund met 'n skelm glimlaggie om die mondhoeke. Daardie kwatryne omtrent die Nag ook het by Roy luid weerklank gevind. “Kyk, jy moet dadelik hierdie bundel publiseer kry. Jy kan nie bly rondneuk onbekend hier in Barcelona nie. Jy hoort 'n publieke figuur te word in ons land. Jy en ek gaan woon bo-op Tafelberg en dan kom ons elke aand af om 'n doppie te steek. (Ek het hom vertel daar's 'n funiculaire⁷¹⁷ boontoe en dat ons alles daar bo op die lyf kan loop.) Wat moet ons ontvang? Wat dink jy? Ek skrywe na Leipoldt en Preller, desnoods ook aan Gen. Smuts – maar dan moet ek eers verskoning vra vir wat ek in *Wayzgoose* omtrent Holism geskryf het.⁷¹⁸ Maar ek doen dit met plesier. Dis 'n brawe kêrel, dapper generaal, oorlogsheld. Dit moet publiseer word. Dis hoog tyd. Ons wag vir 'n nuwe digter...” Ek het hom 'n bietjie gekalm: gesê ek sal die saak bedink. Maar ek voel hy's reg omtrent die doodnoodsaaklikheid van publikasie – veral as ek dink sommige van hierdie is al vyf jaar oud (later verbeter natuurlik). Na nog 'n jaar of twee sal sommige so “date”, ek sal hul van kant moet maak. En ek word ouer en ouer. Ongelukkig sit ek hier, en kan niks aanvang nie.

Toe Mary inkom, roep Roy haar toe. “Ek het jou altyd gesê Uys sou die paal haal. Lyk my hy het 'n paar pragtige gedigte geskrywe.”

Hoeveel van al hierdie waardering tot die stemming, die opgewondenheid van die oomblik hoort toegeskrywe te word, weet ek eintlik nie. Die opgetoënheid om die poësie het in ons opgelaai soos 'n brand in kreupelhout.

kom, gryp hy my vas in 'n ysterklem. “Wag, dis 'n plegtigheid hierdie. Ek gaan 'n half bottel rooi wyn haal”. En toe het hy die kamer uitgestruikel, tussen die

⁷¹⁶ Krige skryf hier “strofies”.

bedde deur – hy stap mos soos 'n halwe matroos – en met die doop-bottel

⁷¹⁷ “kabelspoor” (Frans).

⁷¹⁸ Campbell se *The wayzgoose* is 'n lang, satiriese gedig waarin hy die spot dryf met Suid-Afrika en sy intelligentsia en politici. Hy val Generaal Jan Smuts se publieke siening en standpunt oor die holisme hierin aan. Smuts se siening was dat die wetenskaplike beskouing van die holisme soos 'n knoppie is wat oor en oor gedruk is, maar dat die ware skoonheid van die holisme nog nie aangeraak is nie. Campbell reageer dan in *The Wayzgoose* met die volgende vers: “Statesman-philosopher! I shake thy hand - / All tailors envy thee throughout the land / Whose BUTTON-HOLISM, without reverse, / Undoes the Trousers of the Universe!”

Roy wou sommer dadelik feesvier vir die res van die aand, maar ons had twee pesetas tussen ons – het dit toe op koffie verkwis (môre wissel ons ’n tjek of twee).

Dit was wonderlik, bemoedigend en met ’n verligte tred en my hele gemoed omvergewentel van blydschap en opwinding het ek toe hier na die kafé gekom om hierdie brief klaar te skrywe. Ek het soos altyd oneindig veel om aan jou te vertel, wat ek maar weer tot volgende keer sal uitstel. Sal jou skrywe oor Roy en Collini, oor die Nederlandse letterkunde – ’n Hollander hier het my ’n pak boeke geleen – oor sommige van my ondervindings en ontmoetings, ook op jou briewe antwoord wat vir my ’n groot plesier is.

Nogmaals veels geluk.

Wat jy sê omtrent my artikels is baie vleierend, veral as mens dink hoe bevrees ek was hul sou geweier word. Hul’s die oppervlakkigheid self. Maar my skrik dat ek Afrikaans begin vergeet en ’n hopeloos ingewikkeld oordrewe hibride soort taal begin skryf, blyk effens ongegrond te wees.

Verskoon my hierdie brief wat alleen handel oor my werk – of my pogings daartoe.

Collini het nou net hier ingekom, my vertel “Mangeras”, sy belangrikste roman, word binnekort in Hollands en Duits vertaal. Ons is doodbly. Die arme kêrel sit sonder ’n “rooie sent”, bedel feitlik en hy het ’n groot talent! Roy en ek het hom gehelp. Ek het self twee maal my laaste pesetas met hom gedeel, maar nou is daar effens ’n ligte vervreemding tussen ons wat hoogs waarskynlik gou sal oorwaai.

Al my groete en heilwense

Uys.

Brief 8

Lista de Correos,
Central de Correos,
Barcelona,
5 Februarie 1934.

Liewe ou Arnold,

Hoogs beduiweld en befoeterd voel ek my vandag. My hele liggaam stram en styf soos ’n sweepstok. Gistermôre het ek vir die eerste maal in drie maande rugby gespeel. Die Barcelona klub teen die Juventud (Jeug). Ons het gewen 16 teen 12. Van

ons vier drieë was drie die gevolg van my taktiek en vernuf. Ek het flink gespeel, sonder wind en met 'n pyn op die krop van my maag – die gevolg van 'n koppie warm wit melk wat ek 'n uur tevore weggesluk het. En vandag voel ek of iemand my in 'n balie langs die lengte van 'n vyf myl-lang pad gerol het. [Ook] of ek met al twee voete aan die verkeerde kant van die bed opgestaan het. Prikkelrig, senuweeagtig, en ek het verdomp lus vir niks nie. Ek moet twee artikels voor oormôre skrywe, en ek speel wegkruipertjie met myself. Ek kan met die verbrande goed nie 'n begin maak nie. En elke week is dit dieselfde storie. Ek draai en draai, en stel uit. Dan, op die fyn draai, op die laaste oomblik, byt ek vas, gryp ek die pen soos 'n smid sy voorhamer en slaan en moker ek die artikels op die wit papier af – sommer dadelik sonder 'n voorlopige kopie – om vir al wat ek werd is na die stasie te nael, en daar my bydraes te pos. Seweur elke Woensdagaand vertrek die Paryse sneltrein. En kwart voor sewe elke week kom ek daar blasend soos 'n bees uitasem aan...

Onder dergelike omstandighede word al my artikel-skrywery gedoen en altyd in kafees waar daar gepraat, geraas en altyd lawaai gemaak word... My kamer is te bitter koud – dáár kan ek dit nie uithou nie. En ek verloor ure per dag met my rondflentery; soek ek vir 'n kafee om te gaan sit soos 'n broeiien wat nie lêplek kan kry nie. Maar spore hiervan het jy seker opgemerk in die artikels self- ek meen die sinne, hoe hul stoot en stamp en geen vooruitgang maak nie...

Daar het 'n pouse van 10 minute gevolg tussen hierdie sin en sy voorganger. Ek het getwyfel of ek nie maar liever huis toe sou gaan en daar helder oordag in die bed te kruip nie... En met al die getwyfel het 10 minute op loodswaar pote verby gekruip... Man, my verveling vandag is grenseloos, perkeloos, alomhelsend – dit sluit die sterre, die hemel, die hele skepping in – en dit lyk my ouer dan die gebergtes. Dit druk my die kop plat, kry my onder, ek sak weg, sink, versuip daarin – 'n nors, beneukte, dwars, trekkerig, verkeerde, Ag-Here-wat-de-hel-sal-ek-aanvang, verdomde vrek-vervelende verveling, waarmee ek nie alleen myself bloedig verveel, maar ook [vir] jou, vir amper 'n halfuur al. Arme Arnold! My stemmings-slagoffer! Jy moet dit ontgeld! En gruwelik te onregte...

Elke mens is effens sadisties aangelê. Die behae wat ek in my verveling skep, skemer duidelik deur. Dis alles so diep selfbewus. Maar ek het gemeen ek sou miskien my verveling minstens vir 'n tyd lank⁷¹⁹ met die spitspunt van die pen

⁷¹⁹ Krige skryf hier “tydlang”.

verdrywe – en terselfdertyd jou daarmee ’n bietjie amuseer... In al twee gevalle is dit my hopeloos misluk. Ek verveel jou en my[self] erger, al hoe erger. Hopeloos [tot] al hoe hopeloser. My leitmotief het ’n tjankende, jankende, dans deuntjie geword wat die oor moor en nooit end kry nie. En met die hardkoppigheid van esel beur ek heuwel-op en enduit, skroef ek die mes dieper en al dieper die wond in.

My verveling het gister ingesit (blykbaar die onvermydelike gevolg van drie weke se innerlike opwinding, juigende hoop en vreugde. Vir dae lank was ek half dronk – waarom weet ek nie – net om asem te haal, miskien). Gister was my verjaarsdag! Ten alle koste wou ek my vermaak. My hardnekkige poging in daardie rigting het pynlik, al hoe pynliker geword. Ek wou vrolik wees, myself geniet, iets nuuts doen, ’n bietjie afwisseling in my lewe bring. Sopies wegslaan, en dan die kelke in skrefies stukkend klits teen die muur of vloer (ken jy die gevoel?). Dit was ’n fiasko – volslae! ’n Paar glasies wyn het my slegs droewiger gestem. Ek het my eensaam gevoel.

7 Feb. Goddank ek het daar opgehou eergisteraand – om briewe soos hierdie te skrywe is die hoogste vorm van selfsugtigheid en egosentrisiteit... Vergewe my.

Dis om jou met al my hart geluk te wens met jou verjaarsdag.⁷²⁰ Mag hierdie jaar een van die gelukkigste wees van jou lewe. Gesondheid, geestelik sowel as materiële voorspoed, en veral geluk.

Baie, baie dankie vir jou twee briewe, ook vir die pak *Huisgenote*. Almal het ek geniet, veral jou briewe. Dit doen my goed om van jou te hoor. En die pak klere wat jy my gegee het, dra ek amper elke dag. Dit, en die plusfours wat Bokkie my gegee het, is feitlik nog al klere wat my oorbly. Om my “smoking” (aandpak) te dra, kry ek g’n kans nie. Dis 2½ jaar laaste wat ek hom aan had. Dit hang hier soos ’n swart skelet, sonder lewe, sonder persoonlikheid, teen die muur. Een van die dae sal ek darem ’n bietjie lewe daarin moet blaas en êrens uitgaan om te dans, met Mary en Roy-hul.

Ek is baie bly om te hoor dat jy nou so belang⁷²¹ stel in lees. Die letterkunde is tog iets wat alle leemtes van ontevredenheid oor jou werk en jou daaglikse bestaan kan opvul! En ryk opvul! Wat vir alles opmaak en vergoed. Wat die grootste geeste⁷²²

⁷²⁰ Arnold Krige verjaar op 25 Februarie.

⁷²¹ Krige skryf hier “’n beland”.

⁷²² Krige skryf hier “gese”.

van al die eeue gedink en geskrywe het, wat 'n gebied is dáár nie vir ontspanning, behae, genot, vreugde – en verfyning en veredeling van jou eie hart en gees. Die woord! Elke dag word die wonder van die woord my meer wonderbaar... En die taal beskou ek as die grootste skepping van die menslike gees, waar hy meer dan in enig ander kuns, bedryf of aktiwiteit, die ewige, die onsterflike in hom openbaar...

Maar ek moet my bedwing – anders betower die woord my só, dat jy nooit hierdie brief betyds sal ontvang nie. Lees alleen goeie werk. Laat vaar moderne Engels – kaf! kaf! Amper alles [daarvan]. Lees Lawrence (*Sons and Lovers*, *The Rainbow*⁷²³) en so 'n bietjie Huxley, maar nie te veel nie – die gedigte van Yeats, veral sy latere (*The Tower*⁷²⁴). Hy's baie groot. Virginia Woolf,⁷²⁵ maar ook nie te veel nie. En van die Franse is de Balzac,⁷²⁶ Stendhal,⁷²⁷ du Maupassant, Flaubert,⁷²⁸ Proust, almal reuse – hul is almal taamlik goed vertaal in Engels. Lees alles wat die skelnaam dra van “o daardie vervelende ou klassiek”; jy sal ryklik beloon wees, jou oë sal oopgaan – en jy sal wil skyt⁷²⁹ op meeste van die gemors wat in ons dae vir “goed” deurgaen. Al gaan dit maar effens opdraand by die begin en jou gedagtes dwaal af, dis slegs tydelik – raak jy eers gewoon[d], vind jy dit interessanter dan die kantoorklerk sy *Sunday Times*. Met boeke, Arnold, kan jy daardie vervelende lewe in P.E., al die materialisme, die alledaagse wat jou walg, die kop inslaan, oorwin, en lag daaroor en jou sterk, onoorwonne en selfstandig voel. Terselfdertyd ook van jou werk 'n sukses maak. Jy het 'n bietjie kwaad geword oor die woord “sukses”, maar ek meen nie 'n sukses in die vulgêre sin nie, nl. geldelik, maar sukses in die hoër – mens kan sê geestelike – sin. Sukses in die sin dat jy jou kan versterk met die gedagte dat

⁷²³ D.H. Lawrence se *The rainbow* (1915) handel oor drie generasies van die Brangwen-familie en in die boek word die karakters se seksuele verhoudings verken.

⁷²⁴ W.B. Yeats se bundel gedigte *The tower* (1928) word beskou as een van sy beste werke.

⁷²⁵ Adeline Virginia Woolf (1882-1941), Engelse skrywer en lid van die bekende Bloomsbury Group. Haar bekendste werke sluit in *Mrs. Dalloway* (1925) en *A room of one's own* (1929).

⁷²⁶ Honoré de Balzac (1799-1850), Franse skrywer en dramaturg wat veral die lewe in Frankryk ná die val van Napoleon uitgebeeld het. Sy belangrikste werk is *La comédie humaine* (1832), 'n bondige versameling van byna 100 honderd van sy werke.

⁷²⁷ Henri-Marie Beyle, oftewel Stendhal (1783-1842), Franse skrywer wat bekendheid verwerf het met sy romans *Le rouge et le noir* (1830) en *La Chartreuse de Parme* (1839).

⁷²⁸ Gustave Flaubert (1821-1880), Franse skrywer van werke soos *Madame Bovary* (1857) en *Salammbô* (1862).

⁷²⁹ Krige skryf hier “skuit”.

iets wat jy aangepak het, jy met vasberadenheid en krag en opoffering – opoffering van jou eie gevoelens, hope, wense, wat ook al – daagliks ten uitvoer bring. Sonder dit is 'n kêrel nie 'n *man* nie, maar 'n papbroek, en sy lewe sonder fondament! Verstaan jy my? Vanmôre vind ek dit moeilik om my duidelik te maak. Bly is ek dat jy Nederlands geniet – daar is pragtige gedeeltes in *Max Havelaar* – die liefdesgeskiedenis van Sadya en Adinda en aan die einde die oproep tot Holland ens. Op die oomblik lees ek Hollands net so vlot en maklik as Afrikaans. Dis net 'n gewoonte. Die Nederlandse letterkunde is **ryk**, veral die moderne – en wil jy regtig Afrikaans ken en waardeer en lief kry, raai ek jou aan om soveel Ned. te lees as jy kan. Bokkie sal vir jou boeke stuur (en ek 'n lys! As jy lus het). Ek natuurlik lees Ned. elke dag, voel dit 'n heilige plig. Ek, ek, ek! Here, Arnold.

[Brief eindig].

Brief 9

Lista de Correos,
Central de Correos,
Barcelona,
12 Februarie 1934.

Liefste Mammie en Pappie,

Die weer hier is heerlik. Vanaf Kersfees het dit nooit weer gereën nie. En die laaste paar weke het die weer selfs warm geword, word die dae al hoe langer... Vanaand is dit soos 'n tipiese lenteaand; koel met iets fris en tintelend in die lug. Hier is geen yskoue winterwind soos in Marseille nie, en sover het ons feitlik geen winter gehad nie. En die somer is reeds op hande. Om een van die mooi dae weer in die son te lê en bak, na hartelus te swem... wat 'n heerlike vooruitsig! Vir die somer sal ek heel waarskynlik in Valencia wees. Mens[e] vertel my die lewe is baie aangenaam en spotgoedkoop daar, die mense simpatiek... 'n pragtige oud-Spaanse stad met omtrent 'n ½ miljoen inwoners – biblioteke, boekerye, geskiedkundige monumente, kunsgalerye – en die see vlakby! Aprilmaand trek ek, dis seker... Hier gaan die lewe sy gewone gang, stillerig, vlotjies... Die du Plessis' is weg na 'n strandplekkie omtrent 40 myl van hier. Laas Donderdag het ons almal saam (Roy en Mary ook) geëet op die Plaza Macia. Buitekant in die son – met voor ons in die middel van die plein hoë, doodstil palmbome – met die hemel diepblou en die ou mure van die groot

geboue rondom gestreel deur die warm-gloeiende tint van die sonskyn... Dit was baie aangenaam, baie gesellig... Enslin du Plessis is 'n liewe, gawe man. Roy en ek hou albei ontsaglik veel van hom. Dis waar wat Roy en Mary sê: Elke Afrikaner het iets beminlik in hom, iets ordentlik en gaaf en nog hoflik, en 'n oormaat van entoesiasme en geloof – almal hoedanighede wat by die Europeër⁷³⁰ nie so ooglopend⁷³¹ is nie.

Wat die koerantskrywery betref, het ek die laaste 10 dae bloedweinig uitgevoer, had ek 'n groot renons en teensin... Geld was die oorsaak, ek had te veel daarvan. As ek geld het, kan ek nie werk nie, loop ek rond, doen ek niks nie, raak ek al hoe meer ontevrede, verlangend,⁷³² onrustig, die maai in. Die wortel van alle kwaad...

Ek werk egter aan Spaans elke dag, maak mooi vooruitgang, droom van pragtige werke in die toekoms, beplan en besin allerhande voortreflike, grootse skeppinge – droom, en doen niks nie – maar lees Rabelais en Aristophanes,⁷³³ wat my opbeur en laat skater van die lag. Drieur smôrens lag ek so hard vir die ou Griek, die jong Katalaanse timmerman wat met my die kamer deel, rol half om en brom iets kwaai en iesegrimmig in sy halwe slaap...

Of Mammie egter my vreugde oor Rabelais en Aristophanes sal deel, betwyfel ek. Dis dikwels kwaai en skerp gesout – en Aristophanes in Engels is haas onvertaalbaar. Die Spaanse vertaling wat ek lees is besonder goed en niks word daar verbloem of weggelaat nie – 'n preuts-puritynse prosedure (veral Angel-Saksies)⁷³⁴ wat, waar dit 'n klassiek betref, my diep die duiwel in maak.... Ek is ook [die] hele *Aeneid* van Vergilius deur en het die pragtigste gedeeltes daarvan ook in Latyn gelees... Ek is vas besluit om ook Latyn magtig te word.

Baie, baie, dankie vir die £3 van Mammie en Pappie wat hier laas week veilig aangeland het. Daar alle geld eers deur Madrid moet gaan, word die aflewering aansienlik vertraag. Ek het my kamer vir volgende maand betaal. 'n Spaanse

⁷³⁰ Hier skryf Krige “Europeaner”.

⁷³¹ Krige skryf hier “in die”.

⁷³² Krige skryf hier “verlangerig”.

⁷³³ Aristophanes (450-385 V.C.), Griekse dramaturg. Aristophanes word beskou as die eerste werklike meester van die komedie. Van sy bekendste werke sluit in *Die voëls* (414 v.C) en *Die ridders* (424 v.C).

⁷³⁴ Krige skryf hier “Anglo-Saksies”.

digbundel, 'n ontsaglike Spaanse woordeboek met 2 000 bladsye wat my tot groot nut en seën sal sterk, haarolie en 'n bossie pragtige Kamelias vir Mary gekoop. Verder het ek my boskasie laat knip, my laat afneem vir 3d (ek sluit 'n paar kiekies in – hul's vreeslik sleg en ek vra verskoning. Ek was skaars opgestaan, nog half aan die slaap met merke om en onder my oë. Later stuur ek beteres), ou skuld afbetaal ens. Baie, baie dankie. Dis die eerste en laaste maal wat ek Mammie en Pappie om geld gevra het – en eintlik was dit nie nodig nie. Later sal ek dit ook alles dubbel en dwars afbetaal. Drie van my tjekke tot die waarde van £8 het Roy na Engeland gestuur. Dus het ek geld in oorvloed.

Van *Die Vaderland* het ek 'n baie beleefde brief van waardering vir my verhaal ontvang – ook 'n uitgawe van die blad waarin dit verskyn het.⁷³⁵ Pappie moet tog my artikels in *Die Burger* uitknip en asb. gereeld vir my aanstuur, noudat Bokkie op Pretoria sit en dit nie meer kan doen nie.⁷³⁶ Dis 'n groot plesier vir my om my artikels self gedruk voor my te hê – twee of meer maande na ek hul geskryf't. Elke week sien ek daarna uit.

Ek verlang om van Bokkie te hoor en hoe dit met hom gaan op Pretoria. Daar sal hy gelukkig wees, ek is seker. En omtrent François en die beurs wat hy voor hoop... Julle briewe sal seker almal hierdie week weens al die oproerigheid in Frankryk dae lank vertraag wees. Hoe gaan dit met Pappie se gesondheid? Skrywe tog 'n paar lyntjies. Dis lang maande laaste...

My briewe is altyd van dieselfde patroon. Ek skryf altyd omtrent myself, in dieselfde trant. Van die hoogs interessante tipes wat ek hier gedurig raakloop, sê ek nooit 'n woord nie, hierdie week sal ek darem 'n bietjie afwisseling bring.

Barcelona met sy heerlike klimaat, sy gasvryheid, sy herbergsaamheid, waar mens goedkoper kan lewe dan in enig ander stad in die wêreld, is miskien die hoofstad, die gewildste metropool van alle swerwers, smouse, drosters, leeglopers en landlopers. 'n Plek wat hul altyd weer teruglok met 'n onweerstaanbare aantrekkingskrag – waar wyn en kos goedkoop is, mens aangename geselskap vind en jou medemens mededeelsaam is. Ook vir diewe, sakrollers, 'n honderd en een soort misdadigers, is die Barrio Chino – die agterbuurte wat slegs 'n oppervlak van 'n halfmyl vierkant beslaan – 'n toevlugsoord honderd. Daar kan hul in vrede en

⁷³⁵ Krige verwys hier weer na sy verhaal "Oponthoud", wat op 5 Januarie 1934 verskyn het.

⁷³⁶ Vroeg in 1934 begin Bokkie as lektor in Engels te werk by die Universiteit van Pretoria.

eensgesindheid met die outoriteite lewe. Die Spaanse polisie is nie streng nie. Leef en laat lewe skyn hul leuse te wees, en sluit hul jou vir 'n paar dae op vir leeglopery, druk hul jou met die afskeid die hand, wens jou 'n voorspoedige reis toe en gee jou soms twee duros boonop 5/- om jou 'n entjie oor die weg te help.⁷³⁷

En hier krioel dit ook van politieke bannelinge uit byna elke land van Europa. Duits en Italiaanse antifasciste, kommuniste, nihiliste, anargiste, spioene ...⁷³⁸ Leef en laat lewe, en alleen as hul begin kwaad stook alhier – of hul plaaslike konsul betrap hul besig om 'n komplot op tou te sit teen die regering van hul vaderland – word hul arresteer en oor die grense geja... En dan na 'n maand of drie is hul gewoonlik weer terug, doodgerus en op hul gemak – woon hul snags in een of ander donker agterkamertjie van 'n kantien of kroeg in die agterbuurtes geheime vergaderings by waar daar vurig planne beraam word vir gewelddadige, bloedige omwentelinge, rewolusies en opstande om sodoende hul arm, verdrukte vaderland van die juk en willekeur van 'n tiran of 'n veragtelike despoot te bevry... of fabriseer hul bomme, of versamel hul agteraf gewere, ammunisie en ander skietvoorraad – terwyl mens bedags hul op die banke van die Plaza Catalune kan gewaar, besig om vreedsaam 'n koerant te lees, of in die son te droom, wyl hul met 'n amper vaderlike geneetheid kyk hoe die kinders die fladderende duiwe kos gee...

Om 'n baie lang storie kort te maak –

Die jong Spaanse bedelaar is skreeulelik. Sy gesigvel is styf gespan soos die donkie-vel doek van 'n tamboer... Dis of die twee gedeeltes van sy gesig, die boonste en die onderste met mekaar wedywer, pal in teenoorgestelde rigtinge trek, die boonste gedeelte na bene[d]e en die onderste boontoe. Dis of sy borstelende wenkbroue sy neus wil aanweer, sy neuspunt oor sy mond heen sy ken wil raak. Mens kom so onder die indruk van al hierdie stryd en wedywering, jy is bevrees sy rugstring agter in sy nek mag enig[e] oomblik onder die spanning padgee en stomp afbreek. Die kwaadaardige swart skeef ogies glinster jou teen, amper heeltmal toegegroeï agter wenkbrou- en ooghaar-gewas. As hy glimlag, trek sy lippe grynsend terug om drie of vier tande te ontdek, ver van mekaar verwyder, spierwit gepunt, gevaarlik dreigend

⁷³⁷ Hierdie skrywe dien as 'n boustof vir 'n gedeelte in Krige se skets “Nuwe kennisse – en 'n filantroop” wat in *Sol y sombra* in 1948 verskyn. In hierdie stuk skryf Krige oor die vriendelike Spanjaarde en hulle positiewe uitkyk op die lewe.

⁷³⁸ In sy artikel “Duitse skrywers in ballingskap”, wat op 8 Desember 1933 in *Die Huisgenoot* verskyn, skryf Krige oor skrywers wat uit hul lande moes vlug weens politieke redes.

soos 'n weerwolf se slagande. Dis presies asof hy as suigling hewig vir iets geskrik het, en sy gesig daarna nooit weer tot herstel gekom het [nie], maar in dieselfde skrik-uitdrukking verstrak gebly het.⁷³⁹

En van al die Barceloniese bedelaars wat ek ken is hy maklik die suksesvolste... In 'n restaurantjie en kantien – verskoon my – die 10 blaai wat hierop volg stuur ek volgende week. Ek is besig om gedeeltes daarvan oor te kopieer vir 'n koerantartikel.

Skandelige misbruik.

Al my liefde.

Brief 10

Lista de Correos,
Central de Correos,
Barcelona,
[Februarie 1934].⁷⁴⁰

Darling Mammie,

Have just got your letter – a delight and joy to me. I am so glad you are at the Cape, amongst all your loved friends who like and admire you, and who always make you feel so at home and happy... Three months of rest and calm and peace, you deserve it all – and I envy you the Cape. Of course it is the part of the world I love the most, think the most beautiful and will never forget, and where too I shall settle one day – if settle down I ever will – and end my days in quiet and peace. To judge from my tired sentences, wisely nodding their sleepy heads, my burden of 24 years seem to weigh heavily on my shoulders... The truth is it is months since I have written a phrase of English, and it seems almost to have become a foreign medium for me. All my correspondence is done either in Afrikaans or French – and my writings are exclusively in the former.

⁷³⁹ In sy skets “Nuwe kennisse – en 'n filantroop”, wat in *Sol y sombra* opgeneem is, wei Krige oor 'n spesifieke bedelaar met die naam Pablo Posada uit. Volgens Krige is dié man so lelik dat sy gesig se boonste en onderste dele tou trek. Hierdie brief dien dus as die geboorteplek vir die beskrywing van dié onaansienlike bedelaar.

⁷⁴⁰ Dié brief word nie gedateer nie, maar aangesien Krige aan die einde sê dat sy moeder môre (8 Februarie) verjaar, is hierdie brief heel waarskynlik op 7 Februarie geskryf.

Please give all my love and best wishes to the Clarks, the Howe-Brownes,⁷⁴¹ Ou Let and Aunt Anna. I love all those dear people. Their kindness, generosity, their rich humanity I shall never forget (How awkwardly I write!). A year ago in Marseille I started a long letter to Collie, telling her of my experiences and also explaining the ultimate loss of her stamp album which three or four stamp dealers in London had previously refused – one even going so far as to offer me a few shilling for it (in the crisis stamp-prices fell to nothing). The letter, however, I never finished or got lost or something. You see I am as careless about letters as about anything else.

How is Granny Howe-Browne's health? And Mr. Clark's?

You are all having a very happy time, I am sure. If you have any spare recent photographs of yourself, Pappie, Mizzi and Suzanne, please send them along. Those Bokkie sent me were a joy to me. Suzanne and Mizzi! Big girls, both of them. How I long to see you all!

I spent a rather dull and home-sicky birthday – had dinner with the Campbells, however. I often dine and lunch with them, and if it weren't for them I would be absolutely forlorn and alone here as far as friends go. Friends, real friends, one finds so few of them. Acquaintances yes, hundreds and thousands of them, in every café, on every street corner, but from whom, after all, one remains as distant as from the person whose face peers through the carriage window opposite, flashes past and is gone, when two trains cross...

I am getting restless, very restless – although this huge teeming cosmopolitan city is always interesting and always offer something new. One of these days, I think, I shall steal quietly away to Valencia. In spring, perhaps, to Valencia! "When the orange blossoms bloom".

Mary never got that letter you wrote her. I hope you will write her again. And also send a "kissie konfyt" to my friend Nissolle (whose address is André Nissolle, Rue Colbert 7, Marseille), who is a marvel and sends me French books, revues, periodicals almost weekly. He would love getting anything of the sort. As for tax, all that money on the silk-shirt. More than half of it was due to my only fetching a week or so after. And now I have lost the shirt, of course, as well as 50 pesetas, 2 fountain-pens, a pair of shoes, cuff links (golden, a present from Chris), my passport. I got it back later, however, etc.

⁷⁴¹

Mev Howe-Browne was die vrou van een van Japie Krige se kollegas.

Did you like the book on Burns? The lives of some great musicians, poets and writers are often absorbingly interesting, much more so than a hundred novels. I have never seen the film *Don Quixote* – the one in which I should have taken a small part, that of herald, do you remember? Besides the sublime work of Cervantes, it was a hell of a flop, though it contained some lovely landscapes round about Nice, which gives one a good idea of that part of Spain in which the action of the book takes place. I have been going to the cinema again after months and months of abstinence, I pay 6d and see three films! But the films, however, are as stupid as ever, this “art” has made no progress whatsoever. How one can take the cinema seriously with the continual stream of rubbish, devoid of any artistic or creative sense or feeling, from London, Berlin, Paris or Hollywood – annoys and amazes me – Ye Gods, is we civilized?

In *Don Quixote* Chaliapin was splendid as the protagonist. Did I tell you that I saw him here in the flesh – in Barcelona taking the chief part in the Russian opera Boris Godunov. A responding voice, powerful to a degree, like a tower-bell and a splendid actor. Wagner’s opera *Tristan and Isolde*⁷⁴² was something very wonderful. Wagner’s music has been a revelation to me – like flood-gates of sound, sensation and feeling, suddenly opening in me. Now I understand the mad enthusiasm and frenzy of excitement with which his music was first greeted by discerning audiences. “The old wizard” Nietzsche called Wagner. A volcano, too, to my mind. The life of Wagner would interest you very much, I think, and especially that of Beethoven – a tragic heart-rending history...

On Monday night Mary and I went to a splendid concert. Beethoven’s Third (Heroic) Symphony that excited [and] moved me tremendously. Mozart’s Nocturnal Symphony, and overtures and passages; stirring, magnificent from Wagner’s *Flying Dutchman*, *Parsival*, *Tannhauser* and *The Twilight of the Gods*. Could you have heard it!

Dr Preller of *Ons Vaderland* seemed very satisfied with a story I sent him – gave it a page, without changing a word.⁷⁴³

⁷⁴² *Tristan und Isolde* (1857-1859) is ’n opera wat handel oor die verbode liefde tussen ’n vrou wat met die koning van Ierland moet trou en die ridder wat verantwoordelik is om die vrou aan die koning te besorg. Dit is geskryf deur die Duitse komponis Richard Wagner (1813-1883).

⁷⁴³ Siende dat daar sedert die plasing van “Oponthoud” op 5 Januarie 1934 nog nie weer ’n stuk deur Krige in *Ons Vaderland* verskyn het nie, verwys hy weer na dié betrokke verhaal.

ask him to take them to Preller.⁷⁴⁴ Roy has said some very flattering things about my work. But how much of it was due to his own innate generosity and friendliness, and how much to a real frank critical appreciation, I don't quite know. Enslin du Plessis, however, the very fine South African painter who lives in London and who is here now in Barcelona for a week – both Roy's friend and mine – has expressed a great faith and⁷⁴⁵ belief in me to Roy. Also he liked that Provencal story very much, and he is a quite charming fellow who never runs away recklessly with anything.

In any case, I must just work like hell and work and work! I will get there one day, I am certain.

To set your mind at ease. The first six articles I wrote have all been accepted. Four of these have been paid for (about £9). Two long ones remain to be paid. Then there are nine other articles in the post, as well as three or four long poems. So I am safe for at least three months and shall write a little heap more in order to get away from Barcelona. God knows, I am lazy, and can easily earn about £13 or £14 per month. (But why do so, when I only need £5 or £6, and I detest superficial journalism?).

Your money for my birthday has not yet arrived but money through the post here is always three weeks or a month late. I waited three weeks for that cheque from Cooks and Roy has been waiting the same length of time for a sum of money from his mother. So do not alarm yourselves needlessly.

How are you, Pappie? When will you write to me again? Just a few lines on the back of Mammie's. Do you enjoy reading my efforts in the *Burger* – or are they as dull and dead as this letter, almost domesticated in fact for the *vagamundo* (droster) that I am.

And Suzanne. Will she write?

The news about Chris's engagement saddened me, gave me furiously to think for the space of several minutes. Is life slipping by me? Mammie, perhaps you will see Mrs Baker (I mean, Maisie Fraser) in Cape Town writing to, if you can help in getting her first book of poems published. Bokkie's husband is at Pretoria and will live in Rosebank. Perhaps she has a child or two. She is a lovely little person. I must end –

⁷⁴⁴ Indien Bokkie sy broer se gedigte aan Gustav Preller voorgelê het, was dit nie genoeg om die koerantman te oorreed om dit te publiseer nie. *Kentering* is in 1935 uitgegee deur J.L. van Schaik-uitgewers.

⁷⁴⁵ Krige skryf hier "en".

Sentimentally as usual.

Liefde,

Uys.

Tomorrow [8 February] is your birthday Mammie. I shall think lovingly of you.

Brief 11

[Datum onbekend, maar uit die inhoud word dit vanuit Barcelona geskryf.]

[Aan Arnold]

... wat vir 'n brief skrywe ek vir jou!? Twee blaaië van verveling, en twee meer of min 'n preek. En ek is die laaste mens wat behoort te preek.

Hierdie brief, weet ek, sal jou 'n pyn op die maag gee. Ek hét groot lus om dit op te skeur, maar dan hoor jy miskien vir nog 'n maand of twee nie van my nie. Wees dus maar verdraagsaam en verskoon my.

Ek wou oor my lewe hier geskrywe het wat soms, nee dikwels, besonder interessant is – oor Barcelona, die Spanjaarde, die mense wat ek raakloop. Maar dit sal alles vir later moet wag.

Ek is bly om te hoor jy kry eindelijk vakansie – en dat jy Bokkie op Pretoria gaan sien. Vra hom om jou van my gedigte te wys. Ek hoop jy hou van sommige van hul. Skryf my hoe hul jou beval. Wat jy geskryf het omtrent my artikels was baie bemoedigend, het my vreeslik opgeknop. Mens het dikwels sulke swaar vlae van moedeloosheid en vertwyfeling oor jou werk, jou lewe en jou strewes. Die artikels natuurlik is by uitstek oppervlakkig. Ek hoop om een van die dae iets regtig goed en waardevol te kan skrywe. Ek veg steeds met die luiheid, die loomheid, die ewige uitstel-kompleks en my ingekankerde neiging tot rondlê en draai en tyd verspil. Preller van *Ons Vaderland* het begin Jan (10, dink ek) 'n storie van my publiseer⁷⁴⁶ – nie sleg nie, meen ek – met 'n tikkie oorspronklikheid en met 'n pittig, geslaagde gebruik van Afrikaans. Miskien amuseer dit jou?

Roy gaan vir Preller skrywe met die oog om hom te beweeg om my eerste bundel gedigte publiseer te kry. Dus skryf ek volgende week na Bokkie om hom te vra om daardie folio 'n bietjie vir Preller te wys. Die Here weet, ek word oud en het

⁷⁴⁶

Hier verwys Krige weereens na sy verhaal “Oponthoud”.

nog niks gepubliseer nie, en sommige van daardie gedigte is stokoud en die Afrikaanse poësie staan nou al amper 10 jaar botstil. Ek hoop om 'n bietjie lewe, verfrissing en opgewektheid in die dooie boel te bring, ens.

Is jy in Johannesburg, soek tog vir Chris Dieterlen op, en dra haar al my groete, liefde en gelukwense oor – die Here weet ek het haar nog altyd baie lief, en ek het 'n bietjie bitter en treurig gevoel vanmôre om van Mammie te verneem dat sy verloof is. Soms het ek gevoel dis die enigste vrou wat ek behoort te trou. Eienaardig, vernaam die laaste paar weke dink ek gedurig aan haar. En nou hierdie nuus, en die besef dat alles onherroeplik verby is.

Jy sien ek voel nie al te opgewek nie. Volgende keer 'n lewendiger, interessanter, minder papbroekige brief.

Uys.

Skrywe my dikwels – van jou lewe, die mense wat jy ontmoet. Het jy 'n nooi of nie? Briewe van jul is vir my soos manna.

Brief 12

[Adressering ontbreek. Op die brief is “Februarie” later ingevoeg.]

[Aan Bokkie.]

My ongeduldigheid van laas week moet deels toegeskryf word aan die fout dat ek reeds half siek was. Die more ná ek jou heuglike kabel ontvang het, was ek kapot, pootuit. Ek het 'n helse verkoue op die lyf geloop – in die ore, bors, keel, neus, maar veral in die kop. 'n Yslike swaar bedruktheid. Ek kon niks uitvoer nie – was die hele week buite aksie, selfs vandag voel ek nog nie al te goed nie. Die kwaaieste griepaanval van my lewe...

Hoe het jy dit reggekry? Ek brand om jou brief te kry wat vertel van jou ontmoeting met van Schaik. Dit was werklik 'n “blyde”, baie blyde tyding. Met my ongesteldheid kon ek maar bra min uitvoer. Maar met die volgende pos stuur ek jou die hele bundel. Wil van Schaik die kwatryne van Abul' Ala hê? Indien wel, kan jy hul nie uitskryf of tik nie presies soos hul in die folio staan (selfs dikwels net **een** op 'n afsonderlike bladsy). Dan stuur ek jou ses of sewe kwatryne meer. Die kwatryne sal die vyfde deeltjie uitmaak van die bundel – opgedra aan C. V. Dieterlen – met

bronne aangestip: “ou Engels, Frans en Spaanse prosa vertalings in die British Museum, Bibliotheque Nationale, Paris, en Museo de Espana, Madrid respektiewelik” ens.

Wat die opdrag aan jou betref – natuurlik nie daardie lang, effens sentimenteel, privaat een in die folio nie. Bloot: Aan my broer: J.G.J. Krige, is die eenvoudigste, beste, dink jy nie? Skryf jou sienswyse. En die titel?

En wat omtrent ’n omslagontwerp deur François? Of is ek te veeleisend?⁷⁴⁷ Al wat ek weet is dit: Van Schaik laat elke jong digter sy eerste bundel se onkoste self dra. Ek dus blyk ’n uitsondering te wees. Skryf jou volgende week ’n lang brief en volop besonderhede, aanbevelinge ens.

Natuurlik moet van Schaik my die proewe stuur voor hy tot finale publikasie oorgaan. Of moet jy dit vergelyk – haarfyn, met die kopie wat jy volgende week van my ontvang. Ek is doodbang vir drukfoute, selfs vir die uitlating of verplasing van ’n komma. Maar ek babbel.

En wat omtrent “Wolke van die Storm”?⁷⁴⁸ Ek kan dit miskien later aanstuur as van Schaik dit wil hê. Maar dis gruwelik lank.

Ek stuur jou *Fleurs du Mal*, en is seker dit sal jou aangryp en bekoor soos dit my aangryp ’t en ewig bly dwing tot bewondering... Ook die Oxford Book... al die juwele sal jy self maklik mettertyd opspoor.

Geen *Huisgenoot* nie. Niks nuus omtrent my artikels nie, nóg van *Die Burger* self, nóg van Mammie en Pappie. Het *Die Burger* willekeurig my die swye opgelê? Sit ek binne 12 dae se tyd weer platsak?

Baie dankie vir jou 36 pesetas wat hier veilig aangekom het. Jy’s ’n ou staatmaker honderd. En dankie uit die diepte van my hart dat jy my gedigte publiseer gekry het! Siek soos ek was, het ek hier dae lank deur die wolke gesewe.

Moet eindig. Baie dankie vir jou brief vanmôre en dié van Mizzi en Arnold.

Uys.

[Ek] het my afvaart na Valencia nog ’n week of meer uitgestel.

⁷⁴⁷ Kentering se omslag word nie deur François ontwerp nie.

⁷⁴⁸ In brief 32 druk Krige sy teleurstelling uit nadat hy hierdie gedig verloor het.

Brief 13

[Datum en adressering ontbreek.]

[Gerig aan Bokkie]

En toe die volgende môre, die reis al langs die breë bruin Guadalquivir... En Cordobo, ou hoofstad van die onafhanklike Kalifaat, en leier van die ganse intellektuele Europa. Cordoba, 'n blouwit pêrel van 'n stad. Ook daar 'n boerefees – duisende en tienduisende boere, perde, waens, kampe, grootvee... En die corridá – op die snikhete middag – met Ortégá, die diestro,⁷⁴⁹ die groot meester van die moderne stiergeveg kuns. Hy was 'n wonder, 'n mirakel van beweeglikheid, grasia, blitssnelle veervoetigheid, onvergelyklike elegansie en swierigheid, en 'n godswonderlike, aller oorheersende, verbysterende meesterskap. En met dit alles klassiek, - geen romantiese gewerskaf of bok-bok-staan-styf en hoeveel vingers op jou lyf rondspringery nie. So koel, kalm, klassiek, maar vol ingetoë, bedekte, warm-tintelende hartstog en ontroering soos enige gedig uit die Griekse Antologie. Hy was kolossaal, geweldig, en ek en Nisolle en al die tienduisendes om ons het dol, met dawerende applous die meester gehuldig. Dit het gelyk of hy die bul betower het. Stel jou dit voor: 'n woedende, rasende bul en daar die kêrel, Ortega, kyk hom vas in die oë en neem hom met die linkerhand⁷⁵⁰ en lei hom om en om soos 'n hanslammetjie, om en om in 'n nou sirkel agter die rooi mantel aan, en die swaar, geweldige bees beteuterd en uit die veld geslaan, draai amper op sy eie as rond. Dit was 'n waagstuk honderd, iets byna apokalipties. En daardie *scène*: bo die tralies van die pawiljoene hang al die veelkleurige tjalties van die vrouens – tjalties, sommige so fel van kleur soos die bloedrooi mantel van die torero self – tjalties minstens 11 of 12 voet vierkant en die pawiljoene lyk soos Oosterse tente met 'n feesdag – die tjalties wat af hang tot byna die volgende verdieping en die vrouens daaragter met die statige, pragtige, indrukmakende, half minagtende *mantilla*⁷⁵¹ hoog bo hul kop – kleur, musiek, gedruis – die son, die sand, die bloed, en die eeue-oue drama wat afgespeel word op die stralende, skroeiende warm namiddag. Wat 'n land, wat 'n volk. As ek so volhou, word ek netnou onverstaanbaar.

⁷⁴⁹ “Regterhand” (Spaans).

⁷⁵⁰ Krige skryf hier “lingerhand”.

⁷⁵¹ “Halsdoek” (Spaans).

Daardie nag in Mancha – die Karoo van Spanje – wyd om ons, die somber silhoeëtte van die windmeule teen die grys nag einders, wat draai en draai soos eeue gelede hul om en om gedruis het om al die heldhaftigheid van ’n dwalende ridder te ontvlam, en hom vort te swiep in ’n skitterende stormjaag, juigend, kloekmoedig op die “heierhordes van die duiwel” af!

Die hele nag deur het ons die Mancha oorkruis – daar was ’n halwe maan, die eindelose vlakke in teer skemerlig gebaai. Ure lank het ek daar deur die venster getuur – en soms was dit werklik of ek die twee dolendes gewaar, skimmig in die skemernag, maar toe duidelik omlyn of teen ’n heuwelhang of in ’n valleitjie, die lang, skrale met die edel somber voorhoof op sy maer, sukkelende ou knol, en agter die kort vette op sy draf-stappende donkie... Nagskimme? Wie kan sê? Quijote en Sancho is ewige onsterflike werklikhede. En nou is dit vir my meer as ooit tevore asof ek self hul op hul ewige swerftog ontmoet het.

En toe Madrid, en die openbaring van Velazquez, El Greco en Goya⁷⁵², maar veral Goya wat – François – jou in ekstase sal bring. ’n Honderd maal indrukwekkender, lewenslustiger, kragtiger, meer “exciting” dan die meester Ortega⁷⁵³ op sy beste. Maar omtrent dit alles meer later, en bevat hierdie brief groot brokstukke bombas, verskoon dit my, verskoon dit my maar en skryf dit aan al die dawerende koperklanke van Wagner toe, wat hier op die oomblik deur die kafe-orke met ’n *brio* en ’n uitbundigheid gespeel word wat miskien selfs daardie komponis die voorhoof sou laat frons het.

Bokkie, net ’n paar versoekies:

Ek was vreeslik bly om met my aankoms in Madrid die Afrikaanse Bybel te ontvang, het ook toe dadelik so hier en daar aan die lees gegaan. Van begin tot einde gaan ek dit deurlees. Die Bybel het so ’n pragtige rol in ons geskiedenis gespeel; slegs om hierdie feit is ek met ’n ontsaglike eerbied daarvoor vervul. Dankie ook vir die koerante, jou altyd interessante brief. Bokkie, daardie kwatryn wat begin: “Die Graf’s ’n demokrat verbroederlik / Koning langs kneg. / Vyand langs...” laat dit uit, dis maar middelmatig, het ek besluit. Behou egter: “Ek meen die Tyd is ’n saaiër, daar...”

⁷⁵² Fransisco José de Goya y Lucientes (1746-1828), Spaanse skilder. Goya het verskeie lede van die koninklike familie, sowel as geskiedkundige gebeure geveerf, maar dit was veral met sy “Black paintings”, waarin hy intense en ontstellende temas uitgebeeld het. Van sy bekendste werke sluit in *El dos de mayo, 1808* (1814) en *Saturno devorando a un hijo* (1819-1823).

⁷⁵³ Martin Rico y Ortega (1833-1908), Spaanse skilder wat bekend was vir sy landskaptonele van Spanje en Italië.

wat heelwat beter is. Ek meen die beste opdrag is die volgende: “Aan my broer, J.G.J. Krige” – ook die sprekendste. Het Mammie jou [die] *Helikon* gestuur? Oubaas Stols het my ’n baie gawe brief gestuur, my gevra om ’n hele *Helikon*-uitgawe uitsluitlik aan Afrikaanse poësie gewy, voor te berei. Daar hy die eerste uitgewer was om my heelhartig aan te moedig en tot ’n sekere mate te waardeer, behoort ek, meen ek, die volgende aan die begin van *Kentering* te plaas: “Verskeie van hierdie verse het reeds in *Helikon*, Nederlandse maandskrif vir poësie, verskyn. Met die vriendelike verlov van die redakteur en uitgewer, Mnr. A.A.M. Stols, Maastricht, word hul in hierdie bundel opgeneem” of so iets. Wat dink jy? Stols het my gevra om nog gedigte te stuur – maar ek het geen tikmasjien en die tyd ontbreek my. Ek meen ek behoort daardie aankondiginkie te plaas, dit sal dan gedeeltelik vergoed vir my bedrog. Later as ek genoeg geld het gaan ek die deluxe-uitgawe van *Helikon* vir die jaar 1932 aankoop. Ek moet eindig.

[Brief eindig]

Brief 14

Valencia,
28 Maart [1934].

Liewe ou Bokkie,

Net ’n paar sinsnede... Een van die dae skryf ek jou weer volledig. Baie dankie vir jou tweede poswissel-bedrag. Ek het dit nou net ontvang. Veral kom dit handig in daar ek volgende week na Valencia vertrek en elke pesetatjie broodnodig het.

Ek lees die ou Spaanse romances – hul ballades wat een van die vernaamste dele uitmaak van die Spaanse letterkunde. Hul is pragtig, so eenvoudig, helder, menslik, musikaal – ek gaan van hulle probeer vertaal. Ook lees ek Jesaja – dis ’n donderende Jehova-stem wat wraak, vernietiging en ramspoed voorspel. Blaai hom so ’n bietjie deur, hy sal jou verbaas. Ek stuur jou hierdie week die beloofde *Candide*. Dis werklik ’n meesterstuk wat ’n mens altyd weer bekoor – tipies van die Franse genie op sy klaarste en suiwerste.

Oupa⁷⁵⁴ se Bybel bewaar ek asof dit my eie is. Later sal ek dit jou teruggee. Het jy die Afrikaanse al bekyk?⁷⁵⁵

⁷⁵⁴

Hier verwys Krige moontlik na sy oupa Jacobus George Joubert Krige (1846-1920), predikant van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, wat bekend gestaan het as Oupa Dominee.

Wat is hierdie Fasciste beweging in S.A waarvan beriggies in die Nederlandse koerante lees? Nasionalisties van die Afrikaanse oogpunt beskou – of Suid-Afrikaanse oogpunt dus. Engels en “Empire”-oogpunt? Ek het my bloedig vererg toe ek lees van Prins Georgie se triomftog deur ons land.⁷⁵⁶ Waar bly ons mense? Is hul heeltemal blind, of aan ’n ewige slaap gesus deur die “diplomacy” van die Engelsman? Maar hieroor later.

Ek dink dikwels oor my bundel na, en ook die onsuiverhede wat dit nog bevat. Later sal ek hul maar moet uit die weg ruim – met die tweede uitgawe! As daar ooit een sal nodig wees. Ek wag met nuuskierigheid af die volledige inligting omtrent jou eerste onderhandelinge met Van Schaik. Bokkie, daardie laaste gedig in Deel IV wat begin: “Hoe dikwels styg ’n grootvors van sy troon, om sonder purper mantel, sonder kroon.” Daar is vier kwatryne – laat hul tog almal weg, as Van Schaik nie die laaste twee wil goedkeur nie. Ek is besig om nog drie of vier kwatryne daarby te skrywe, en sal die hele gedig wél later publiseer. Buitendien, die twee eerste kwatryne op sigselwe[r] sal nie gaan nie. Daardie eerste meen ek, as ek goed onthou, is ’n vertaling uit Abu’l-Ala, die ander drie oorspronklik. As die vier saam is, gaan dit nog, verstaan jy, maar slegs twee, nee!

Liefde

Uys.

Brief 15

Valencia,
17 April 1934.

Liewe Bokkie,

Ek moet kort van draad wees. Briewe is vir my altyd ’n verleiding – en die tyd is beperk.

Ek verwag more ’n brief van jou – jy weet nie hoe groot ’n plesier jou briewe is vir my nie.

⁷⁵⁵ *Die Bybel in Afrikaans* verskyn in 1933 onder die eindvertaling van J.D. du Toit (Totius) en J.D. Kestell. Dit is die eerste keer dat die Bybel ten volle in Afrikaans vertaal word nadat Gustav Preller reeds in 1905 aangevoer het die vertaling sou ’n deurslag gee aan Afrikaans as skryftaal.

⁷⁵⁶ In 1934 besoek Prins George V (1902-1942), die hertog van Kent, Suid-Afrika.

Ek moet jou nogmaals oor en oor bedank vir wat jy vir my gedoen het. “Jy weet nie of ek tevrede is nie...” of so iets, het jy gesê. God man ek was verruk, vervoer – veral daar ek gewanhoop het om ooit die uitgewerspaal te haal! Vandag kan ek my nie voorstel hoe dit vroeër was nie. Ek wag met spanning en al stygender belangstelling die verskyning van die bundel af! Vandag is ek sekerder, hoopvoller, gelukkiger as ooit tevore wat betref my letterkundige toekoms. Jy weet nie wat hierdie “offisiële” bekragting van ons albei se vertrouwe in hierdie, my eerste pogings, vir my beteken nie. Jy is ’n towenaar en ’n seëning... Jy moet my omtrent die vooruitgang in die drukkery van die werkie gereeld in kennis stel. Dankie vir Van Schaik se “uitgawe”. Om te merk dat daar so ’n bedrywigheid wat die Afrikaanse uitgewerswese betref aan die gang is, doen die hart goed. En Van Schaik se pogings en strewe op hierdie aller belangrikste gebied verdien almal se lof en ondersteuning.

Bokkie, wat daardie dedikasie betref, dink jy nie dis baie beter om dit tot ’n kort, nugter “Aan my broer, J.G.J.Krige” of liever “Aan my vriend en broer, J.G.J.Krige” te beperk nie?⁷⁵⁷ Die lang dedikasie is iets privaats, tussen ons. En miskien is die doodeenvoudige “Aan my vriend en broer...” nog sprekender, treffender. Ek kan aan geen ander dink nie. Wat dink jy? Skryf my dadelik jou sienswyse. Ek wil presies hê wat jy goed en wys dink. En ons het tyd genoeg, die eerste bladsy kan tog altyd later ingelas word.

Ek dink gedurig aan my verse wat so lank in die duister en versweë gelê het, en nou publieke eiendom gaan word. Ag Here, miskien is die hoofbrekens verniet en is hul in werklikheid nie ons vriendskap waardig nie. Af en toe neem ek hul almal in hersiening – dink ek soms hul [is] eersteklas, ander tye weer: nee wat, dis alles niks nie... Maar ek verveel jou met ’n ou storie.

Ek het aan ’n paar verbeterings gedink: In “Wens” [dan] “... wat later immer nog sou **lag** en lonk / om ons gemoed tot vreug te ontvonk” i.p.v. “... wat later immer nog sou streel en lonk.

Streel behoort vervang te word deur *lag*.

En in een van die strofes in deel IV dink ek: “Die slaap is wondersoet. Tog bring hy soms nog troos / nog rus – ontstel, verskrik hy, kwel hy onverpoos / Die

⁷⁵⁷ *Kentering* verskyn dan in 1935 sonder enige opdrag. Krige se versameling *Gedigte 1927-1940* verskyn in 1961, en hierdie bundel bevat die inskrywing: “Aan my broer J.G.J. KRIGE wat die eerste was om so baie van hierdie verse te lees in dankbaarheid vir al die aanmoediging en broederskap deur die jare. *Mon beau navire ô ma mémoire...* [Frans vir ‘My mooie skip, o my herinnering’, ’n uittreksel uit ’n gedig deur die Franse digter Guillaume Apollinaire]”.

Dood is soos die slaap: 'n *lange* lange nag..." Hier moet een *lange* bygevoeg word. Die bestaande vers bevat slegs een. Ook in "Snel is ons lewe", hierdie lyn as volg: "Skoon soos 'n skuimgekopte brander wat geswind / *stryk* oor 'n seegelykte heen, beur teen die wind." **Stryk** i.p.v. *hol* oor 'n seegelykte heen. In sommige van hierdie strofe-gedigte waar daar vier of vyf kwatryne is, is daar af en toe één wat óf 'n Arabiese herinnering bevat óf 'n vertaling uit Abu'l- Ala is. Ek is nie meer al te seker nie. My Abu'l-Ala se Engelse vertaling lê in Marseille. En elk geval, dis heeltemal geregverdig, dis geen plagiaat nie, die hele gedig is óf geheel en al anderste óf oorwegend myne, en m.i. is daar geen noodsaaklikheid om die feit aan te stip nie. Dis 'n prosedure reeds deur 'n honderd digters voor my gevolg. Die strofes onder bespreking is in Deel IV meen ek, dié wat dateer uit Johannesburg.

My briewe moet jou darem taamlik dolleeg en saai voorkom. Immer oor my "skrywersneringjie". En ons het soveel interessants om oor te gesels. Maar ek wil die saak nou finaal afhandel. Volgende keer stuur ek jou 'n lang brief waarin ek (vir my) twee aller belangrikste onderwerpe of vraagstukke aanroer. Ek het weer gewerk aan "Wolke van die Storm", geslyp en verbeter, omgeskrywe. Dis 'n lang, dwalend[e], monsterlike gedig, maar dit bevat 'n paar skitterende verslyne, vlei ek my. Volgende keer stuur ek jou 'n paar blaadjies "ter insae".

Ek is 'n student aan die Univ. van Valencia, dit was baie amasant, ek het my byna boeglam gesukkel in my poging om te ontdek hoe 'n mens hier inskrywe. Op die ou end moes ek alleen 9d betaal vir 'n stempel-seël. Nou woon ek drie "konferensies" per week by, en is die hele biblioteek elke dag tot my beskikking. Dit alles herinner my gruwelik aan vyf of ses jaar gelede, aan Bergville, aan daardie hoë seminaarbanke, die Rembrandt portrette wat ons dr. Lydia help ophang het, en verklaar seker gedeeltelik die brandende verlange en heimwee wat ek deesdae na S.A. het. Maar oor die universiteitslewe later. Valencia is 'n baie bekoorlike stad, 'n kunsmuseum wat my in ekstase gebring het, tuine, breë weë – ou geboue, 'n duisend en een geskiedkundige assosiasies. In die eerste lesing laaste week het ons snaaks genoeg die *Romances* behandel. Ons begin met die Spaanse letterkunde van voor af. Ek stuur jou 'n "berg"-blad en 'n hoogs interessante art. uit *Die Huisgenoot*. Het jy die drie Franse boeke ontvang? Met my laaste wedstryd het ek die hele veld vol gespeel. Soms drie spelers tegelyk neergetrek. Geduik en gelak en geplak en orals rond gewerskaf. Die skare het my tot sy ruim hart ontvang. Wat lees jy, rig jy uit? En François?

Liefde

Uys. Tot volgende keer.

N.S. Skryf my tog tot watter weglatings Van Schaik besluit het. Ek is regtig van plan om een van die dae 'n mooi brief van bedanking te skryf.

Ek stuur hierdie week 'n skets aan Viljoen waarmee ek besonder moeite geneem het. Gedeeltes meen ek is goed. Skryf my of jy dit geslaag beskou. Dis effens “eksperimenteel”.

Brief 16

Valencia,
17 April 1934.

Liefste Mammie en Pappie,

Hier is ek nou reeds twee weke lank in Valencia. Dis 'n hoogs interessante stad, en baie vriendelik. Ek is regtig bly ek het hierheen gekom, en nie langer in Barcelona aangebly nie. Die losieshuis waar ek gevestig is, is eersteklas, netjies agtermekaar. Ek eet nou weer goed [en] het 'n groot, ruim kamer met volop sonlig vir die eerste maal in lange maande. Ek behoort hier baie gelukkig te wees, en heelwat goeie werk te verrig. Valencia is 'n baie bekoorlike stad; orals om byna elke hoek 'n kerkie pragtig van binne, ruim en stil met altaarlampe wat brand, vol skilderstukke teen die mure, met die wande en die gewelf wonderlik geskilder en versier – stokoud, goudgeel van die ouderdom. Ook allerhande ou geboue van 'n gotiese of oud-Spaanse boustyl. Tuine en parke orals. Hoë bloekombome en glinsterende populiere op die walle van die breë rivier wat lui deur die stad kronkel. Tuine, waar alles nou aan die blom en bloei staan – rustige, vriendelike mense – pragtige lentedae, koel. Blou die lug en goud die son.... Maar is die mense ooit tevrede?

Ek het my eerste lesing aan die Universiteit hier bygewoon. Ons het begin met die studie van die Spaanse letterkunde – van heel voor af – die eerste *romances* of ballades, waaragtige volkspoësie wat deur die digters (anoniem) voorgedra is, begelei met die luit of die tokkelkitaar op feeste, troues, pieknieks, volksvergaderings, op die stadspleine, in die dorpsherberge of waar ook al 'n klompie mense hul saam mag bevind. Die *romances* is veral belangrik in die Spaanse letterkunde en maak daarvan een van sy belangrikste onderdele uit. Die klas was baie interessant en daarna het ek

twee uur in die biblioteek deurgebring. Later kom ek op 'n taamlik volledige oorsig van die boereoorlog in die offisiële Spaanse ensiklopedie af. Ek het dit van voor tot end deurgelees. En toe ek eindelijk een sin lees, nog meer dan sy voorgangers vol eerbied en bewondering vir die boerenasie – ek vergeet die juiste woorde maar hul was doodeenvoudig en so reg uit die hart – skiet my gemoed skielik vol, en raak ek daar op my eentjie in die hoek stilweg aan die huil van 'n ontroerende volkstrots, blydskap en treurigheid, alles tegelyk. Gelukkig het die lig kort vantevore doodgegaan, was ek besig om in die skemerdonker te lees, en kon geen van die jong klompie wat daar aan die lag en gekskeer was my opmerk nie.

Die geskiedenis van Valencia is besonder interessant. Dit was die ou hoofstad van die Moslem⁷⁵⁸ konings. Die roemryke ridderheld – die Cid⁷⁵⁹ – het die More hier verslaan, die stad oorwin. Later het Jaime die Conquistador die More hier finaal die nek ingeslaan, en die see ingedrywe.⁷⁶⁰ Die ou stadspoorte staan nog hier. Bruingoud massiewe muurklokke uit die veertiende eeu wat lyk of hul nog oor die heil en veiligheid van die stad waak. Die tiran en oorwinningsdronk Napoleon het Valencia beleër. Toe die stad wou oorgee spring 'n man wat houtstokkies verkoop het om die vuur aan te steek op en roep uit: Wat!? Oorgee aan hierdie vreemde gespuis? Nie nooit, nimmer as die nooit nie! En Napoleon moes Valencia laat vaar, en die hele Spanje het hom so gemoker dat hy gebroke en teleurgestel toe die land uit is. Daarna was dit die Russe; en die “mannetjie” se rol was klaar gespeel.⁷⁶¹

Die geskiedenis van Spanje gaan ek in besonderhede bestudeer. Snaaks dat ek weer op my ou dag op Universiteit sit. My fooie is 6d vir die offisiële posseël. Ek het drie lesings per week en vry ingang tot die biblioteek net wanneer ek wil. Dit laat my alles baie aan my Stellenbosch se dae dink – asof dit gister, en nie vyf en ses jaar gelede [is] nie – net die lewe is hier glad nie so sosiaal nie, elkeen gaan sy eie gang en

⁷⁵⁸ Krige skryf hier “Musulmanse”.

⁷⁵⁹ Rodrigo Díaz de Vivar, oftewel Die Cid (1040-1099), Spaanse militaris en volksheld. In 1094, ná vier jaar se oorlogvoering, verower Die Cid en sy manskappe die stad Valencia, wat onder beheer was van die More. Daar het hy regeer tot sy dood.

⁷⁶⁰ Jakobus I van Aragon (1209-1276), koning van Aragon, graaf van Barcelona en hoogheer van Montpellier. Weens sy sukses op die oorlogveld het hy bekend gestaan as Jaime die Veroweraar. Koning Jakobus was veral invloedryk in die Spaanse gebied naby die Mediterreense See, en in 1238 verower hy die stad Valencia van die More.

⁷⁶¹ Napoleon het Spanje in 1808 beset en die bloedige oorlog om die land se onafhanklikheid het uitgebreek. In 1814 het Spanje, met die hulp van Brittanje en Portugal, vir Napoleon en sy Franse magte uit die land gedryf.

daar is geen omgang met die meisiestudente [nie].. Daar is 'n agtal studente in my losieshuis, aangename kêrels. Maar i.p.v. oor *Rugby* aan tafel te gesels, gaan die gesprek oor die stiergeveg. Gistraand was daar 'n hewige gestry of Barrera, die beroemde Valenciaanse matador, tot die neoklassieke of wél tot die romantiese skool behoort. Ek was van oordeel: die laaste, en twee of drie van hul het my entoesiasies en met nadruk beaam.

Een van die kêrels het my uitgenooi om saam met hom na sy dorpie te gaan. Dit sal baie aangenaam wees. Die platteland hier is glo besonder skilderagtig. Elke Sondag is daar 'n konsert in die park, op die rivier hier. Gister was die hele program aan Spaanse musiek bestee. Baie interessant, klankryke musiek; lig vol melodie en bekoring. Volgende maand begin die groot konserte.

Ek is net kwaad met *Die Burger*. Van my tiental artikels het hul tot dusver alleen drie gepubliseer. My geen woord geskryf nie, nóg van ontvangs nóg of hul geweier of wel nog die res gaan publiseer. Geen woordjie van erkenning nie, en ek sit hier sonder geld, in die grootste onsekerheid omtrent môre, oormôre en die dag daarna. Ek wag nog 'n week of twee dan skryf ek die redakteur 'n brief wat hom sal laat omkantel van die skrik. Hy betaal my 'n skrale 15/- per kolom wat hy op sy vernaamste blad plaas en vir artikels wat in 'n sekere sin besonder verdienstelik is, [tog] behandel [hy] my soos 'n hond. Dis die Afrikaanse buffelagtigheid en onbeskoftheid op sy ergste. Maar ek sal hom opblaas met 'n brief vol dinamiet, en dan kan hy ook maar vir my part na sy maai gaan.

Ek sou my nie so vererg nie – net my brood hang daarvan af. Laas Donderdag toe daar geen tyding van hom opdaag nie, was ek glad mislik van kwaadheid....

Baie dankie vir Mammie se liewe brief. Ek was ook baie bly om die twee briewe aan Roy en Mary te ontvang, en het hul ook dadelik aangestuur. So gou as ek geld kry, gaan ek hul besoek bring.

Ek was natuurlik vreeslik uitermate bly om te hoor dat Bokkie die publikasie van my digbundel bewerkstellig het. Hy is darem 'n dierbare ou staatmaker, en ek sal hom daarvoor immer dankbaar wees. En ook Pappie se brief was vir my 'n genot en 'n lafnis.⁷⁶² Om te kan besef dat Mammie en Pappie werklik oor hierdie, my eerste (miskien geringe) prestasie, bly en trots is, is vir my aanmoediging en vergoeding-honderd. Dikwels natuurlik gedurende die afgelope drie jaar en veral by die begin, het

⁷⁶² Krige skryf hier “laafnis”.

ek getwyfel in myself, in daardie talent wat ek in my aangevoel het, in my ronddolery wat deur soveel as slegs nutteloos beskou is, in my vastheid van karakter, my vermoë, was ek bevrees, aarselend, wanhopend en selfs beangs. (Daarvan natuurlik het ek weinig of niks in my briewe huis toe laat blyk nie.) En nou die kennis en die sekerheid dat ek my optrede en strewe tot 'n sekere mate geregverdig het, en veral die bekragtiging hiervan deur Mammie en Pappie doen my hart goed. Die bundel het ek aan Bokkie opgedra in herinnering van 'n volmaakte, lewenslange vriendskap en broederskap. Daar is geen man op aarde wat ek liever het as hy nie. 'n Later, voller, ryper werk sal natuurlik vir Mammie en Pappie geskrywe wees. Ek kom aan die einde van die jaar huis toe. Daar is 'n honderd-en-een redes voor. Dis doodnoodsaaklik op hierdie stadium, en my verlange en heimwee groei vreeslik en byna onuithoubaar aan.

Druksoene vir Mammie, Mizzi en Suzanne. En al my liefde aan jul almal.

Uys.

Pappie stuur tog asb. hierdie ingeslote briefie so gou as moontlik aan Bokkie, en stuur my ook soos altyd François en Arnold se briewe. Ek sal hul bewaar.

Brief 17

Lista de Correos,
Valencia,
24 April 1934.

[Aan Bokkie]

Nou net terug van vyf heerlik, onvergeetlike dae by Roy en Mary hul op Altea 80 myl hiervandaan. Ek skryf vir Mizzi alles daaromtrent en ook vir jou volgende week. Het daar 'n Noorweër ontmoet, Krog,⁷⁶³ 'n eersteklas dramaturg, en leier van die Noorweegse intelligentsia, vertel Roy my. Baie interessante kêrel... Stuur jou eersdaags twee dramas van Corneille. Altea [is] 'n godswonderlike plekkie, tussen die Sierra-gebergtes, en dit lyk ook soos Bethlehem (Palestina) of ten minste die beeld wat 'n mens het van daardie heilige dorpie. Roy het sewe weke gelede vir Preller geskrywe, en gaan 'n artikel oor my skrywe, wat ek aan jou vir Van Schaik sal stuur.

⁷⁶³ Helge Krog (1889-1962) was 'n bekende Skandinawiese dramaturg, maar dit is nie duidelik of Krige na dié kunstenaar verwys nie, aangesien Krog 'n vrou was. Van haar bekendste werke sluit in *Opbrudd* (1936). In 1934 vertaal Roy Campbell drie van haar dramas as *Three plays*.

Hy kan daarvan gebruik maak in sy tydskrif of in koerante, net soos hy wil. Miskien sal dit hom van nut wees. *Helikon* het van my verse (Uys Krige en Mattheus Joubert!) geplaas, en die kunskritikus van een van die grootste Nederlandse blaaie het daarop gunstige kritiek uitgebring. Alles dit word vermeld in 'n uitknipsel in *Die Burger* wat Pappie my gestuur het. Die dagblad het selfs 'n kwatryn siteer. Vertel van Schaik hiervan. Sal jou later 'n kopie van *Helikon* stuur. Vra óók van Schaik om vir my asb. twee verdere blaaie skoon te hou. Ek stuur volgende week twee nuwe gedigte, een van een kwatryn, 'n ander van vier of vyf – dit sal die aantal van gedigte op 'n ronde 40 bring.

Ek het 'n goeie grap om aan jou te vertel.

Baie dankie vir jou brief.

Liefde.

Uys.

Die twee “nuwe” gedigte is twee oues wat ek ontdek het en pas by deel III.

Brief 18

Valencia,
27 April 1934.

Liefste Mizzi,

Baie, baie dankie vir jou lang, mooi brief. Jy moes 'n heerlike vakansie gehad het... Al jou en Mammie se gewerskaf en kaskenades onder die hoë lui daar in die Boland het my diep geïnteresseer en ook effens laat glimlag. (Maar my ondervindings onder die “lae-lui” van Barcelona – skurke, rowers, bomgooiers, komplot-broertjies, bedelaars, armes, sukkelendes, al die armsalige afgeskeptes van hierdie ou wêreld ens. was, meen ek, net so interessant. Veel meer interessant miskien... 'n Droster wat die hele wye wêreld platgeloop het en geen oulap in sy sak het nie, is vir my op hierdie oomblik aangenamer en interessanter geselskap dan ou Lam-Hans, Goewerneur-Generaal van die Unie van Suid-Afrika!⁷⁶⁴ Wat dink jy?) Die brief lê tussen my papiere êrens. Dus kan ek daar nie op antwoord nie. Later, miskien. En nou

⁷⁶⁴

Die goewerneur-generaal van die Unie van Suid-Afrika was in hierdie tyd George Herbert Hyde Villiers (1877-1955), Britse Konserwatiewe politikus. Die Graaf van Clarendon het die amp van goewerneur-generaal tot in 1937 bekleed.

sit jy weer in die hok. Maar Mammie is by dié tyd terug, dus is die lewe vir jou seker aantrekliker. Daardie liewe foto van jou in die wit rok, hou ek baie van. So agtermekaar, so mooi, en so 'n dierbare gesiggie. Stuur my tog ander as daar weer geneem word. Wat doen jy? Ek hoop jy lees baie. En moet tog nooit Afrikaans verwaarloos nie. Dis vir my – en [be]hoort vir elke Afrikaner te wees – die pragtigste taal in die wêreld. Die einde van die jaar kom ek huis toe “so die Here wil”... Ek verlang vreeslik, en kan dit amper nie meer uithou nie. Ek kry die koue koors oor my lyf as ek dink aan kolossale ou Tafelberg wat daar groots en grysblou sal opduik voor my verwonderde, betraande oë, aan al die ou bekende plekke en mense wat ek sal aanskou, die geliefde taal wat ek sal aanhoor, aan die vreugde en heerlike opgewondenheid om jul almal weer te sien, ons oneindig lang gesprekke en geselsery.... Jy sien hoe weemoedig, en amper kleinserig, is ek. Ek het, wat die Fransman noem, die siekte van die land.

Spanje is pragtig, en ek sien en leer en ondervind oneindig veel. Dis drie weke wat ek nou uit Barcelona weg is, en Valencia is baie simpatiek. Tuine, Mizzi, tuine orals. Valencia is die blomtuin van Spanje.⁷⁶⁵ Die Valenciaanse meisies is baie mooi, en dra altyd 'n swart sy sluier, nie oor hul gesig nie, maar oor hul kop en langs hul hare en nek af, wat hul nog fraaier daar laat uitsien. Dis heerlike lenteweer, natuurlik. Maar ek het soveel om te vertel, ek sal maar alles uitlaat en jou net skryf van die besoek wat ek laas week die Campbells, 80 myl hiervandaan, gebring het.

Vrydagmore halfsewe is ek toe hier weg... in 'n sukkeltreintjie langs 'n taklyntjie van die provinsie van Valencia. Waar 'n wydgestrekte vlaktewêreld wat aan sommige dele van die Vrystaat laat dink, in die Middellandse See doodloop, lê die stad van Valencia. Orals om hom aan drie kante die vlakte, maar 'n vlakte so vrugbaar as enig ander in die wêreld, groen van die lemoenboorde van die een gesigseinder tot die ander, maar ook van ryslande, van allerhande groente en vrugte-landerye... Dit was 'n heerlike môre... Die son wat al hoër styg, al sterker, warmer glans... Orals die plasies, die opstalle waarvan opspits in 'n driehoekvormige rietdak... of sommer bruin-gekleurde afdakkies. Plaas-woonhuise wat wit blaker in die eerste helder lig... 'n Haan wat kraai en 'n ander wat êrens ver weg antwoord gee. Die geblaf van honde wat lustig, wild-stertswaaiend in die oop veld rondbaljaar... Hier en daar 'n eensaam neerdruipende wilger oor 'n dam of waterpoel wat as die son hom vang en die wind

⁷⁶⁵ Hier vind 'n mens die wortels vir Krige se stuk “Blomtuin van Spanje”, wat in *Sol y sombra* opgeneem is.

hom effens roer lyk soos 'n groen, af en toe, blink, skitterende waterval wat langsam en geluidloos na benede⁷⁶⁶ suis. Naby elke woonhuis die plaasput waar 'n perd om en om draai, gehalter aan die draaiboom, en die donker emmers sonder ophou van onder opskiet, om dan stelselmatig om te kantel en hul glansend, verskuimde bronwater in die vore uit te stort.

(Dit gaan swaar om daardie gesig hier te probeer beskrywe. Ek kon vanmiddag niks in my kamer uitrig nie, het toe na hierdie kafe toevlug geneem waar dit raas en rumoer om my soos in 'n jodebasaar. In Valencia is daar 'n algemene staking. Polisie en soldate orals op straat. Masjiengewere op die dak van hoë geboue. Dosyne bomme ontplof hier snags, gistraand een in die kafe waar ek altyd my koffie drink. Ook skiet hul so af en toe. Ook die studente het met mekaar slaags geraak, en nou is die Universiteit al 'n week gesluit. Die arbeiders sit sonder kos – loop jy hier in die stad rond is dit eenaardig, die geruis van voete van mense wat rondloop, maar geen tram, taxi of motor nie. Die hoë geboue sonder lewe, sonder lig, soos blinde, wit reuse. Die stilte is onheilspellend – asof mens agter dit die gehuil hoor van kinders wat smee om kos, van manne wat hul tande op mekaar knars en die sisteem wat hul vermoor en verdruk, skel en vervloek, asof agter die stilte mens 'n krag en 'n geweld voel aangroei wat sal losbars, onweerstaanbaar, en alles wat oud en uitgedien en onregverdig en veragtelik is, sal uitroei en verdelg... Al my simpatie is met die werksman, en Valencia, soos hy die laaste paar dae daaruit sien, werk mismoedigend op 'n mens in – en ek skryf jou om 'n bietjie van my neerslagtigheid kwyt te raak. Tussen hakies, gistraand toe ek in die bioskoop instap, is ek deur 'n geheime konstabel van kop tot toon gevisenteer om te sien of ek geen pistool of bom êrens op my lyf het nie. Dit herinner my aan die Rewolusie wat ek laas Desember in Barcelona deurgemaak het, maar waaroor ek nooit huis toe geskrywe het nie. Maar ek dwaal 'n hele ent af...)

Om weer op die spoor van daardie sukkeltreintjie te kom. By elke stasie het ons gaan staan. Daar het hul melkkanne op en af gelaai, groot hope koerante uit die goederewas op die plafon neergesmyt – balies vol wyn, enorm swaar kiste van lemoene en ander vrugte. Alles wat *uit* die *treintjie* of *in* die treintjie moes kom was op 'n groot, ruim skaal, veral die vet, swaar, hewig-sukkelende boeretannies wat ek gedurig die steil smal kompartement-trappies moes op en af help. By elke haltjie was

⁷⁶⁶

Krige skryf hier “beneë”.

daar 'n stasiejonker wat “die muur help ophou” het, en geen tree uit sy gemaklike leun-houding verskuif het nie, drie of vier hotel-kêrels of “werwers” wat saam op die stasiebank aan die slaap sit, en by elke stasietjie het die drywer uitgeklim, die stasiemeester op die skouers geklap, hewig die hand geskud, en dan saam met hom in die gebou verdwyn, waarskynlik om daar 'n vroeë doppie te steek... Maar die spoed van die trein het nooit haastiger geword nie. Stadig het hy deur die lemoenboorde geskuif, stadig, ongehaas, af en toe het hy lui gefluit, af en toe al stadiger teen 'n opdraentjie opgebeur met 'n wolk van wit rook uit sy swart skoorsteentjie en 'n pof-poffende half-uitdagende geluid asof hy aan die hele lemoen-buurt wou wysmaak dat selfs die agterste agteros kom ook in die kraal...

Lemoenboorde wat verby gly... plase, velde, tuine... hier en daar 'n stil dorpie, bruinegebak deur die son, waartussen die nuutgroen van die bome skerp afsteek. Slapende dorpies met geen verkeer op hul stofpaaie nie – op die hoë walle van 'n uitgedroogde rivier in die diep bedding waarvan die gestapelde steentjies wit glinster in die son... of teen 'n heuwelhelling genestel... Die wêreld het bulterig begin word, die landskap meer afwisselend.

Ek moes handsak gryp en uitspring toe ons by Clarcagente aankom waar ek moes oorklim vir Altea. Twintig tree van die hoofstasie 'n afdakgeboutjie met een vertrek, drie gapende riempiestoele, 'n ouderwetse kaggel, verskeie bladsye van 'n ou, verweerde koerant wat daar op die vloer rondfladder, en een bebrilde jong klerkie wat agter sy tralievenster soos deur ogiesdraad nuuskierig uitloer, staan die sytak stasietjie. Een van die dorpsbewoners het dit my met hoogmoed aangedui as “ons nuwe stasie”. Mizzi, jy kan jou nie iets meer primitief voorstel nie... 'n Stasie sonder plafon en die stasiemeester woon in 'n ou, afgediende treinwa waarvan die wiele ontnem is, wat swart en blou geskilder is en waarteen die klapprose en 'n vreemde klimop-soort oprank... Die stasiemeester se vrou, blykbaar, berei die oggendete voor. Die rook pluim op uit die skoorsteen wat kunstig bo-op die wadak aangebring is. Ons vertrek binne 'n kwartuur, het die stasiejonker my vertel met die meervoudige houding asof hy deel uitmaak van die hele treindiens hier, en dit hoegenaamd net nie alleen sy plig is om sy hele lewe hier op die plafon deur te bring nie. Ek het die lokomotief gaan besigtig, waar die vorige klein was, is hierdie een nog kleiner. 'n Paalspringer sou maklik oor hom heen kan seil. Dis 'n wonderwerk – ek het nog nooit in my lewe so iets gesien nie. Dit dra blykbaar sy watervoorraad saam in drie emmers vol water wat buite teen sy stoomketel hang. Voor in sy groot, ronde Cyclops-oog is

'n olielampie waarvan die pit swart gebrand is. Hierdie “ysterperd” is so verdwerg, van so 'n kleinmaat en postuur, sien daar bepaald so komiek en byna potsierlik uit, dat mens dit skaars as 'n masjien, 'n monster uit staal en yster geslaan kan beskou – maar veeleer as iets byna persoonlik wat jou seën wegdra en jou 'n glimlag op die lippe bring... Roy Campbell het my geskrywe dat “mens hom met gras voer”. Ek sou dit goed glo en die veronderstelling dat die drywer hier af en toe in die veld uitspan, en die lokomotief dan gaan wei tussen die lemoenbome en groen grassies skyn my nie té verregaande te wees nie. Nommer 3 is teen sy bak geskilder... Sy maters, Nommer 1 en 2, dwaal hier êrens tussen die vrugteboorde rond, meen ek.

Daar is twee platterige waens sonder 'n gang met sitplekke soos in 'n verouderde tram. Ook twee goederewaens, oop en sonder houtkante vol wit blokke hout. Die lokomotief fluit hees, en ons maak aanstalte om in te klim. 'n Besorgde moeder neem afskeid van haar opgeskote dogter wat 'n paar swart rygstewels⁷⁶⁷ aan het wat driekwart-pad tot by haar knie reik. “Pas tog op, Pepita, pas tog op. Moet volstrek nie op die brug staan nie. Hierdie treine ja so vinnig, jy weet nooit nie. Ruk hul, dan rol jy die veld in. En madre mia,⁷⁶⁸ wees versigtig met daardie kan konfyt... En gee Tant Francisca-hul 'n druksoen en al my groete... Kom jy by Alicante aan, moenie vergeet om uit te klim nie... En praat volstrek nie met vreemde mans nie. En...” Dan ruk die trein soos 'n steeks-perd, knars sy wiele, slaan die verskrikte plaasdogter amper af van die brug in die arms van haar moeder, en word laasgenoemde se laaste vermaning in die knop gesmoor...

Stadig rol die trein die stasie uit. 'n Breed-gesette vrou in 'n gitswart rok waai nog senuweeagtig haar bloesende dogter met 'n klein sakdoekie vaarwel. Langs 'n kêrel met brille, platgekamde hare en wakker-flikkerende ogies wat lyk soos 'n dorpsprokureur en 'n boer wat 'n meelsak vol aartappels onder die bank ingestoot het en nou 'n sterk-geurende tabak rook wat my die blou Rustenburgse berge in die verbeelding optower, het ek gaan sit.

(Here Mizzi, verveel hierdie gebabbel jou? Ek het 'n suspisie hierdie geskriffie gaan dien as basis vir my weeklikse artikel.⁷⁶⁹ Laasgenoemde is vir my altyd 'n pes en

⁷⁶⁷ Krige skryf hier “in 'n paar swart rygstewels”.

⁷⁶⁸ “Moeder van my” (Spaanse uitdrukking).

⁷⁶⁹ Hierdie brief dien wél as die boustof vir Krige se artikel “'n Valencianse uitstappie”, wat op 15 Junie 1934 in *Die Huisgenoot* verskyn.

'n nagmerrie, en kry ek die kans om uit briewe huis toe te roof en te steel, doen ek dit, skaamteloos en sonder verlof!)

Om daardie reis voort te sit... Die nuwe trein was nog stadiger dan sy voorganger. Die boer en die prokureurtjie het oor die politiek begin praat. Hul gesprek het vlot gevorder. Die boer het sy twaksak aan sy nuwe kennis presenteer, en ek het met nuuskierigheid die uitslag van daardie kwaai-riekende tabak – om van sy geur te oordeel kragtiger dan die terugskop van 'n haelgeweer teen jou skouer – op die tingerige gestel van die prokureurtjie afgewag. Die wetsman het kalm en bedaard gestop, dan welbehaaglik diep skuive na ondertoe getrek, die rook in 'n wolk om hom heen geblaas asof om des te beter agter sy rookskerm uit met bruin jakkals-ogies sy medemens te bespied. Teleurgestel het my aandag van hul afgedwaal. In die verste hoekie sku-ingeekrimp sit die plaasdogter met die kannetjie konfyt in die een hand en 'n trommeltjie vol padkos in die ander. Bo-op die rak lê haar handsak, en haar verwilderde oë kyk telkens versorg op asof sy bang is haar besittings mag enig oomblik óf aftuimel óf wegraak... As ek haar toespreek jaag ek miskien haar 'n nog erger skrik op die lyf. Stilswyend erken en gehoorsaam ek die ouerlike gebod. Ek begin die inryg-ogies in haar stewels tel. As ek die 20tal bereik het, word die tabakruik so skerp en sterk dat ek uitstap om te gaan asem skeep.

Die trein het geen poswa nie, en van die oop brug agter het mens 'n pragtige vergesig oor hierdie hele landstreek wat stadig wyd oopkring tot die ver witblou horison. Langsaam kronkel die treintjie deur die stil lentelandskap. Aan hierdie lemoenwêreld is daar oënskynlik geen grens nie. Die Sierra het reeds in die gesig gekom – diepblou bergkettings wat aan die noordekant die groen uitgestrektheid afsluit maar nog volg lemoenland op lemoenland. Die lemoen skyn die hoofmotief te wees van hierdie sonoorstraalde landskap. Lemoene orals – goud-gloeiend tussen die groen lower of bloedrooi dieper in tussen die donker blare... Lemoene op die bome, sommige wat tegelykertyd nog met 'n rykdom van sneeuwit bloeisels te straal staan... Lemoene, lemoene op die rooibruin kluitgrond, lemoene in die boerekarretjies of oop waens wat gedurig verby dokker⁷⁷⁰ langs die wit paaie, lemoene in die skure langs die woonhuise, lemoene opgestapel soos hope goud langs die haltjies, lemoene selfs in die riviere waar hul stadig om en om rol in die groen-traag-heendruiwende smal stroompies midde van die wye rivierbeddings, of opgespoel blinkgoud tussen die

⁷⁷⁰

Krige gebruik hier die Nederlandse woord dokker, wat “dokwerker” beteken.

witgeblaakte rivierklippe... lemoene net waar jy kyk, en hoog bo oor dit alles die son soos 'n simbool van hierdie geseënde land, soos 'n groot volmaak geronde liggeel lemoen self...

Ek weet nie, Mizzi, of jy op hierdie oomblik daardie wêreld sien nie. Ek oorlaai my beskrywing met allerhande beuselagtige by-besonderhede.

Die puur, vlekloos, blou van die lug... en orals tussen die gras en bome die veldblomme – gousblomme, die wiegende papawers, die wippende kalkoentjies en in die verte 'n lentebloom wat op 'n katjiepiering lyk...

Die drywer se hulp het agter op die brug by my aangesluit. Hy het daar met 'n geblaas en gestoei 'n wiel gedraai, sodoende die trein op afdraand effens gerem. Toe ek hom vra of die lokomotief dan nie 'n rem voor het nie, het hy my verbaas aangekyk. “Waarom 'n rem voor, as daar een hier agter kan wees? Agtien jaar lank hanteer ek hierdie rem, en nog nooit het hy ons in die steek gelaat nie.” (Die mense hier het iets gemeen met redakteurs, het ek terloops aangemerkt. Hul praat immer in die meervoud). Maar wat van 'n outomatiese rem? het ek dit gewaag. Weer was hy verbaas. “'n Wat? Ek het gehoor van 'n outomatiese skeermes maar nog nooit van outomatiese treinrem nie”. Dan byna triomfantelik, asof hy 'n skielike inval had: “Maar waarom een rem i.p.v. twee? Waarom arbeid beperk tot een man waar dit werk aan twee verskaf? Dios Mio.⁷⁷¹ Ken u die woord krisis?” Voor sy landelike wysheid moes ek die kop instemmend knik en swye bewaar. Die rem het weer in sy doel geslaag, die trein slakkegangig is die helling afgeglijp en dan nog stadiger 'n bultjie blasend en rammelend begin opbeur. My eie volgende halt het die drywerassistent afgeklim om aldus weer hom by sy maat in die lokomotief te voeg. (Gevolgtlik as daar gerem moet word, gaan die trein in die veld staan, spring die hulp af en stap agterent toe om by die volgende stasie weer tot sy pos voor terug te keer.)

Ek het ook afgeklim om 'n verversinkie te gebruik. Ek was nog met my limonade besig toe die trein die uittog blaas. Die trein was al 'n hele ent weg, toe ek besluit om hom op 'n draffie agterna te sit. Om die hoek tussen 'n laning jong beukeboompies het ek agter ingespring. Die politiek was nog altyd op die lippe – die gesprek nog altyd ewe vriendelik gestem, maar wat sy ontwikkeling of ontknoping betref presies op dieselfde stadium as toe 'n halfuur gelede ek hul verlaat het. Misgis ek my nie, herhaal die boer nou die einste sin waarmee hy geruime tyd geleë die

⁷⁷¹ “My God!” (Spaans).

diplomatieuse prokureur verras het. Die plaasdogter nuttig 'n paar botterhammetjies. Haastig, senuweeagtig pik sy aan haar kos soos 'n half verskrikte duif wat glad nie seker van sy saak is nie na graankorrels op 'n dorsvloer. Ek verdiep my in die koerant, en soek of ek nie êrens 'n brokstukkies nuus uit S.A. kan opspoor nie.

Dan skielik links die see! wat aan alle kante ver weg blou tot die witdeinsigerige koepelkim... Die landskap het ruwer geword. Die Sierragebergtes is vlak by, slinger hier die grysblou skakels van sy ketting heen en weer en wyd en syd oor die kusstreek uit... Teen die diep blou van die see steek die driehoek-seile van die vissersbote helderwit af.

By Denia, 'n vissersdorp, moes ek weer oorklim. Die stasiebeampte het my skeef aangekyk toe ek 'n uitroep maak van teleurstelling na hy vertel het ek moet hier drie uur lank wag vir die verbinding. "Drie uur! En ek is al vier uur lank op pad, en nog geen vyftig myl van Valencia af nie!" het ek half gemompel. "Ja, drie uur", antwoord hy half bits en uit die hoogte. "Drie uur is glad nie te lank nie vir alles wat daar hier in ons stadje te sien is nie". Ek het wrewelige gedagtes begin koester teen hierdie ewige meervoudige meerderwaardigheidsgevoel, maar geen antwoord geopper nie. In die stasie-portaal was die hoteljonkers besig om kaart te speel, en het hul my aankoms nie bewus geword nie. 'n Ou mannetjie met 'n rooi gesig het half selfverskonend my handsakkie geneem, my verseker hy is stasie-kneg, bagasiedraer, en klerk, dorpsgid en tolk, alles inklusief en dat hy my veilig na "ons tweede stasie" sou bring, en daar alles vir my reël en in die haak bring. Toe is ons saam die straat af. Buite het 'n uitgeteerde knol tussen die disselboom van 'n geel hotel bokwaentjie druipend en skynbaar aan die slaap vooroorghang soos 'n verlepte mosterdplant met die somerhitte. By die stasie aangekom het die mannetjie sat van jare en sy veelvuldige verpligtinge my handsak in die stasie-kantoor gelaat, en my vier maal vir my fooi bedank.

Ek het 'n wandeling gaan maak deur die dorp. Mizzi, kan jy jou so 'n dorp voorstel? Genestel teen 'n hoë heuwel aan en waarvan die eerste huise hul donker skaduwee werp oor die stil waters binne die hawetjie... 'n Prag van 'n dorp, wit, spierwit soos 'n bruid. Die breë seepad wit en al sy kronkelende straatjies – die huise wit wat groot en klein, skeef en dwars in lang rye inmekaar gestrengel is. Ook die menigte van vissersbootjies wit, alles 'n glansende skerp blankheid in die helder sonlig, dan die kant van die donkerblou see. En hoog bo die dorp op die heuwel die groot Moorse kasteel met om hom al wyer-kringend sy sirkels muurwerke, sy hoë

kruimelende poorte, sy gragte, sy vervalle slotbrug. En daar bo, op die hoogste punt van die kasteel, 'n pragtige wit standbeeld van Kristus. (Die Heilige Hart van Jesus, noem die inwoners hierdie beeld onlangs deur hul daar opgerig.)

'n Seilskip het langs die kaaie gelê. Vier of vyf manne was besig om dit vol lemoene te laai; 'n visser om sy bootjie met wit verf oor te skilder. 'n Aangename reuk van vars verf het daar in die lug gehang wat my laat dink het aan François se wit skilderkamer by die residensie op Cathcart. Een ou kêrel sit daar neergehurk. Met 'n voorhamer kap hy wit stene stukkend in klein klippies. Bruin vissersnette is daar oral heen en weer oor die pad gespan. Oor een rooi, groen en blou boot is 'n breë net uitgestrek. Die net oordek die boot en val af aan albei kante tot by die grond met stukkies kurk onderaan wat lyk soos klossies aan die onderent van 'n bontgekleurde rok wat 'n versluierde Spaanse danseres dra. Ek begin gesels met 'n ou visser wat daar sy nette regmaak. Hy praat van sy wingerdgrondjie wat nou so moeg en uitgeput is dat hy dit vir 'n jaar of twee moet laat leeg lê, van sy visopbrengs, van die see, sy⁷⁷² grille, en sy nukke, en sy stem is so rustig, sy woorde so vol wysheid, ek neem met moeite van hom afskeid. Ek slaan 'n systraatjie in om by die voorpoort van die kasteel uit te kom. Die straat lê wit-verlate. Alleen binne die afdakhuise klink daar stemme, die dof rumoer van mense... Dan loop 'n withond wat geskrik het 'n seuntjie onderstebo, skree hy geweldig, kom sy moeder woedend uit haar huis gevlie, klap hom so hard op die rug dat hy nog geweldig keel op sit...

Mizzi, dis genoeg. Hierdie brief is soos daardie sukkeltrein. Hy loop verbrands stadig en kry nooit end nie.

Daar kom nog die ou vrou in haar huisie binne die kasteel wat my kos wou gee toe sy hoor ek is min of meer platsak, wat gesê het: “En jy het 'n moeder? Foeitog, arme klein vroultjie! (pobrecita) en wanneer gaan jy huis toe?” Die nonne, onder in die kloostertuin, almal in lang, spierwit rokke, treintjie no. 2 waarmee ek my reis voortgesit het – die 25 lemoene waarvoor ek 1 ½ d betaal het en waarmee ek my middagete gemaak het – en 'n hoop ander dinge. En ek wou jou ook nog vertel van Altea, Teresa en Annatjie en die interessante mense en dinge daar. Maar ek moet nog leer om kort van spraak te wees.

⁷⁷²

Krige skryf hier “so”.

My handskrif? Kan jy dit volg? En het ek jou nie vreeslik verveel nie? Skrywe my tog gou – ’n lang brief. Vertel my ook van Suzanne en sê haar sy moet ook skrywe.

’n Druksoen. Liefde.

Uys.

Ek het amper vergeet dat hierdie brief vir jou verjaarsdag is. Veels, veels geluk.

Die staking is oor en alles is in die haak.

[Brief eindig.]

Brief 19

Valencia,
29 / 30 April 1934.

Liewe Bokkie,

Ek sluit hiermee in twee gedigte soos laas week aangestip. Voeg hul tog asb. by **Deel III** as daar nog tyd is. “Erfkennis”⁷⁷³ meen ek, is nie onverdienstelik nie. Wanneer verskyn die bundel? Die maande en weke tel ek reeds. En ek wonder of jy die pakkie M.S. ontvang het?

Ek het ’n brief van Phil Weber, blykbaar nuusredakteur van *Die Burger*, ontvang. Ek sluit dit hiermee in, asook my antwoord daarop. Miskien amuseer dit jou so ’n bietjie. Dink jy ek het reg gehandel? Ek meen stellig so. Watter reg het Phil om my so ’n brief te skrywe, so effens aartsvaderlik, so uit die hoogte van sy laag-by-die-grond redaksionele swaaiestoel, asof ek nog altyd 16 jaar oud is en hy kaptein van die eerste krieketspan, asof hy nog altyd redakteur van die studenteblyd is en ek die eerstejaarstudentjie wat nederig my eerste bydrae by hom kom aflewer. Watter reg het hy, verdomp? Ek was kwaad en het gelag tegelyk, en toe sommer dadelik op die nog heet-gloeiende aambeeld van my verergeris hierdie betogie losgehamer. Dis miskien ’n bietjie te verdraagsaam en of Phil die spot en ironie – en ook die self-ironie! – sal raaksien, weet ek eintlik nie. En my grootste beswaar, nl. die swak Afrikaans wat deur hom gebesig word, het ek natuurlik beleefd verswyg.

⁷⁷³ Dié gedig word eers in 1940 in *Rooiadag* opgeneem.

Die Kunsredakteur van een van die vernaamste Nederlandse dagblaie haal 'n kwatryn van my aan en praat dan van “ ’n toon van Uys Krige wat mens moet onthou” – aldus die uitknipsel van *Die Burger* wat Pappie my gestuur het. Ek het vir Stols geskrywe om my ’n kopie van *Helikon* aan te stuur waarin my verse en ook dié van Mattheus Joubert verskyn het. (Het ek jou van daardie bedrog en skelmstuk van my vertel?) So gou ek weer ’n bietjie geld het, skryf ek vir hom vir die deluxe uitgawe van *Helikon*. Die blad is pragtig uitgevoer – slegs 16 blaaie van gedigte, op romerige kunspapier. Selfs in Frankryk word soms met lof gepraat van Stols se voortreflike uitgawes. Ek sal jou sy katalogus stuur. Had ek maar ’n tikmasjien sou ek ook van my verse na *Forum*⁷⁷⁴ en ander belangrike Nederlandse blaaie stuur.

Hoekom Viljoen nooit my gevra het of ek nie genoeg verse had vir ’n bundel nie, vra jy? Viljoen is ’n esel. Weet jy dat hy ’n 30-tal kwatryne het: “Ontmoeting”, “Snel is ons Lewe...”, “Afspraak”⁷⁷⁵ en nog ’n paar ander wat hy nooit sal publiseer nie en wat ek hom met die laakbare hoop om tog ’n pondjie of twee te verdien, lank⁷⁷⁶ gelede gestuur het? Al gedig van my wat hy ooit gepubliseer het was “Nagreën”. En het jy die rym-skriffies gelees wat in *Die Huisgenoot* sy seën en goedkeuring toebeskore word? Maar sy Amerikaanse joernalistieke graad veroorloof hom oneindig veel...

Jou brief het ek regtig geniet. Dankie vir die *Vaderland* wat vir my veel interessants had. Stuur my asb. ’n Afrikaanse sakbybeltjie, maar laat staan die Afrikaanse boeke daar ek waarskynlik aan die end van die jaar huis toe kom. En ek het reeds so ’n stapel boeke, elke slag wat ek my verplaas skeur die handvatsels van my handsakke stukkend. Bowendien is ek besig om ’n Spaanse bibliotekie aan te koop. *Die Huisgenoot* ontvang ek nou gereeld van Pappie, en dis vir my ’n groot genot. Sommige van die sketse en stories vind ek uitstekend.. van Mikro,⁷⁷⁷

⁷⁷⁴ *Forum* is ’n Nederlandse letterkundige tydskrif wat tussen 1932 en 1935 verskyn het. Dit is opgerig deur die Nederlandse outeurs Menno ter Braak en E. du Perron.

⁷⁷⁵ Krige se gedig “Afspraak” word eers op 8 Maart 1936 in *Die Huisgenoot* gepubliseer, terwyl “Snel is ons lewe” opgeneem is in *Die Kerkbode*, 29 April 1936.

⁷⁷⁶ Hier skryf Krige “lang”.

⁷⁷⁷ Christoffel Hermanus Kühn, oftewel Mikro (1903-1968), een van die vrugbaarste Afrikaanse skrywers tot op hede. In sy lewe het Mikro honderd en elf boeke geskryf wat strek oor verskillende genres, soos jeugverhale, sketse, spanningsverhale dramas en nog meer. Van sy belangrikste werke sluit in die trilogie *Toiings* (1934), *Pelgrims* (1935) en *Vreemdelinge* (1944). In dié werke vertel Mikro die storie van ’n bruin skaapwagter op ’n wit boer se plaas en sy ervarings met die lewe.

Flaneur,⁷⁷⁸ Krause,⁷⁷⁹ Frank of Franz,⁷⁸⁰ Groskoppf e.a. En uit *Die Huisgenoot* vis ek mandjiesvol woorde.

Jy praat van 'n tesis. Dis godsonmoontlik. Met die grootste moeite en inspanning kry ek dit reg om *een* artikel per week te skrywe. Hierdie artikel-skrywery is soos 'n knaende siekte. Ek moet eers drie dae lank myself beveg, skel en slegsê voor ek met een begin. En dan gaan dit nog so stadig soos 'n slak. En al die duisternis van kortverhale en verse wat ek reeds maande en jare lank beplan en besin, wanneer in hemelsnaam word hul ooit geskryf? Baie selde werk ek aan my verse, en as ek dink dat *Kentering* feitlik die gevolg is van ses maande se intensiewe arbeid en toewyding, verlang ek vurig na net 'n kort tydperkie, sonder geldgebrek en sonder dwangarbeid, om my onvoorwaardelik en heelhartig aan die digkuns oor te gee. Net ses uur per dag vir 'n maand of twee, en ek is seker ek sal goeie eerste klas werk kan voortbring. Daarom bid ek nou vir daardie Hertzogprys. Eers het ek gelag, maar nou is ek diep ernstig. 'n Twintigtal interessante tesisse lê voor die hand, maar die uitvoering van een lê op die oomblik buite my vermoë.

Gedeeltes van my brief na Phil is natuurlik sarkasties-oordrewe. Maar ek was vies vir sy brief en drie artikels wat *Die Burger* vir my teruggestuur het.

Ek hoop mnr. van Schaik sal die datums onder 'n paar van my gedigte behou, en ook nie te veel "sny" of weglaat nie. Wat het jul besluit omtrent die titel? *Kentering* meen ek nog, is nie sleg nie. Ek het nog nooit Dumas⁷⁸¹ gelees nie, maar ek dink nie hy's veel moeite werd nie, 'n beter soort Edgar Wallace,⁷⁸² dis al. Om van die ou temas af te stap...

⁷⁷⁸ E. Serfontein was 'n Afrikaanse skrywer van spookverhale. Van sy belangrikste werke sluit in *Erns en luim* (1932) en die spanningsverhaal *Die getuie vir die verdediging* (1935), wat hy onder die skuilnaam Flaneur geskryf het.

⁷⁷⁹ Chris F. Krause was 'n minder prominente skrywer wat af en toe in *Die Huisgenoot* gepubliseer het. Op 26 Januarie verskyn sy kortverhaal "Dit kom daarvan".

⁷⁸⁰ Gottfried Heinrich (G.H.) Franz (1896-1956), bekroonde Afrikaanse skrywer en onderwyser. In sy werke beeld Franz die lewens uit van die swart bevolking, wat dan sentraal staan in sy verhale wat hy sedert die twintigerjare publiseer in *Die Huisgenoot*, *Die Nuwe Brandwag* en *Die Vaderland*. Hierdie verhale word gebundel in 1942 in *Molosi die wyse asook Verhale van Hananwa en Laaste verhale* (albei postuum in 1965). In 1954 word die Hofmeyrprys vir Prosa aan hom toegeken.

⁷⁸¹ Alexander Dumas (1802-1870), Franse skrywer wat bekendheid verwerf het met sy romans soos *The count of Monte Cristo* en *The three Musketeers* (albei in 1844).

⁷⁸² Richard Horatio Edgar Wallace (1875-1932), Engelse joernalis, dramaturg en skrywer. Wallace het ekstensief gepubliseer, onder meer speurverhale. Van sy bekendste werke sluit in *The four just men* (1905) en *The fighting scouts* (1921).

My vyf dae by die Campbells sal ek nie maklik vergeet nie. My reis na Altea het ek reeds in 'n brief aan Mizzi sleg genoeg beskrywe. Daar aangekom, het ek my dadelik tot die mees sentrale “bar” van die dorpie begewe. Tot my groot verbasing het ek Roy daar nie gevind nie. Hul het 'n huisie 'n myl of twee van die dorp. Hul was vreeslik bly om my weer te sien. Ek het hul nie van my koms in kennis gestel nie. Roy en ek is toe dadelik halsoorkop kliphard aan die gesels. Hy was so gulhartig en vrygewend soos altyd. “Neem daardie sonnet en publiseer hom in jou bundel”. En toe ná 'n stilte, maar dis nie eintlik paslik nie, so 'n kunsmatig Bloomsbury-agtige sonnetjie om sulke klankryke wild-Rabelaiseaanse gedigte soos “Wolke van die Storm” in te lui. “Maar ek sal jou 'n voorwoord skrywe, sommer nou op die plek”. En hy wou dadelik die pen gryp. Mary en ek het later die saak bespreek, besluit dat nóg die sonnet nóg die voorwoord wenslik is. Eersgenoemde omrede van kopiereg van Roy se uitgewers, die voorwoord om verskillende redes, maar dat Roy 'n artikel oor my sou skryf, wat ek jul later sal aanstuur. Roy wonder of sy brief ooit Preller bereik het; 'n hele paar van sy briewe het reeds verlore gegaan. Dit was heerlik om by hul te wees; hul is twee van die gaafste mense wat ek ken, en die kinders baie lief. Ons het ure en ure aanmekaar gesels, en ek het my byna siek gelag vir al Roy se geestigheid en koddigheid. Hy skryf 'n lang hekeldig op 'n seksie van daardie “papbroekig, immer-wanhopend, ag wat-die-lewe is 'n strontspul” Engelse digtertjies, en om van gedeeltes wat hy my voorgelees het, lyk dit skitterend en hoogs komies te wees. Om nie eers van die woord “vernietigend” melding te maak nie. Sy outobiografie wat hierdie week verskyn moes op die uitgewer se versoek (bang vir lasteraksies) heelwat gewysig word.⁷⁸³ Daardie deel waar hy 'n vergelyking tref tussen Aldous Huxley en my heelwat ten ongunste van eersgenoemde (so vertel Roy my) moes hy heeltemal uitlaat. Maar ek weet nie of Roy oordryf of met my die gek skeer nie. Ek het die drie Noorweërs daar ontmoet en hul baie interessant en vriendelik gevind. Krog die dramaturg is 'n merkwaardige kêrel. Baie skerpsinnig, met 'n groot kennis en ondervinding van die lewe en mense. Dit is alles duidelik uit sy dramas waarvan ek twee gelees het. Die twee gaan in Engels publiseer word, die vertaling onderteken

783

As 'n mens in ag neem watter valse staaltjies en verhale die uitgewery Boriswood toegelaat het om in die finale uitgawe van *Broken record* te verskyn, sidder 'n mens om te dink watter wysigings Campbell moes aanbring om lastersake te vermy! Onder die staaltjies wat hy wel opneem, is voorvalle wat met ander mense gebeur het (byvoorbeeld toe hy glo deur 'n slang gejaag is). Volgens Campbell se biograaf Peter Alexander het dit met sy broer George gebeur.

deur Roy. Roy en ek het saam 'n groot deel van daardie vertaling deur 'n ander Noorweër, oor[ge]sien en verbeter. Groot, blonde mense met diep stemme, Krog, sy vrou en hul vriend. Vreeslik vermaaklik en hul suip soos visse – sonder om 'n ooglid te flikker of oor 'n stoel te strompel. Een aand had ons 'n “sing-song”. Daar was 'n Amerikaner en Spanjaard by in die kafetjie. Ons het Skotse, Engelse, Skandinawiese, Afrikaanse, Spaanse, Franse, Duitse, Baltiese en Italiaanse liederes gesing, begelei deur twee kitare. Dit was net plesierig. Dié aand toe Mary, Roy en ek huis toe stap, was dit donker en die paadjies net glipperig. Dit het gereën. Toe, bo 'n kransie, begin Roy wankel. Ek gryp hom, maar hy hel al oor. Toe stoot ek met al my krag en gewig haarkant toe. Daar tuimel ons al twee in 'n diep sloot vol water. Net ons twee koppe steek uit, en die visse glip oor ons knieë. En Mary wil rol soos sy lag.

(Ek kan jou net 'n paar aanduidinkies gee van my verblyf daar). Krog se dramas is besonder fyn en subtiel en digterlik en laat effens dink aan Tsjekof. Jy sou van hom gehou het en ook van sy vriend, 'n yslike vent met geel strooihare en 'n neus wat iemand met 'n dronknes bakleiery skeef en krom geslaan het. En hy self slaan Cognac-tjies weg so vinnig soos konyne veronderstel word om aan te teel... Daarby skyn sy kop vol dynserig halfduister Skandinawiese drome te wees, en kom hy dikwels met die sonderlingste, mees verrassende beelde, gedagtes en gesegdes voor die dag. Hy skyn 'n RATÉ, 'n halwe mislukte te wees. Hy was alles: toneel- en musiekkritikus, redakteur van die vernaamste dagblad in Oslo (Christiana),⁷⁸⁴ skrywer ens. Maar hoogs intelligent en uiters simpatiek en innemend. Ek het sommer lus gekry om te verhuis Altea toe – Junie of Juliemaand gaan ek ook – woon ek daar miskien 'n maand of drie. Ek het geswem in die rivier net waar hy in die see loop, stadig op teen die sterk stroom, en dan blitssnel daarmee af. Soos 'n pyl het ek oor die klippers heen geskiet, die tuimelende see-branders in. Heerlik! Ons het tussen die berge gaan piekniek. Die kinders en Mary elkeen op 'n donkie en Roy en ek te voet agteraan soos daardie heilige tog deur die woestyn na Egipte. Altea herinner mens besonder aan die beeld wat mens het van Palestina – palmbome, wit dorpie op heuwels, ongelooflik vrugbare valleie waar daar orals stroompies loop. 'n Land vloeiend van melk en heuning⁷⁸⁵ met donkies orals. 'n Donkievrag lemoene kos omtrent 'n sjieling. Een van “artichokes” nie veel meer nie. Die boeremeisies gaan water haal by die putte op die

⁷⁸⁴ Christiana is die ou naam vir Oslo.

⁷⁸⁵ Krige skryf hier “honing”.

donkies. Aan alle kante van die “bees” hang mooigevormde waterkruike en die meisie sit bo-op. Boere sesvoet hoog en wyd soos wolsakke ry op donkies ’n paar voet hoog – so klein dat die kêrel sy knieë moet oplig – en dan draf die donkie met hom weg so vinnig soos ’n mal vark. Die donkie se stal is vlak langs die eetkamer, en die staldeur ope[n] op die eetkamer self. Die donkie stap dus altyd in die eetkamer rond. Hy dra ’n rooi buikgord met klossies ens. Die boere van die buurt is baie godsdienstig. Mary het my ’n mooi staaltjie vertel. Eenmaal per maand word elke huisgesin deur al sy bure besoek. Hul dra dan ’n altaartjie met die Heilige Maria in die middel, sit dit in ’n hoek van die eetkamer neer, en begin dan almal sing en bid vir die geluk en welvaart van die huisgesin. Toe al die bure laas by die Campbells kom, was die twee meisietjies, Roy en Mary natuurlik verruk. Hul bediende, ’n meisie van 14 jaar, gryp toe die gebedeboek en lei hierdie diensie voor. Dit het omtrent 15 minute geduur. Agter teen die muur het die groot swaar boere in hul gitswart fluweelpakke gestaan. En nie lank nie terwyl daar nog gesing word of Roy begin hewig ontroer en tot groot vreugde van die waardige vaders vriendelik-besorg, en met ’n groot beskeidenheid die bottel onder hul aangee... Ek het dosyne ander staaltjies, maar die tyd en die stemming ontbreek.⁷⁸⁶ Daardie berge, klowe, kranse – dis ’n prag-wêreld! – sal ek nie probeer beskrywe nie. En my rit terug in die bus! En die eeue-oue dorpie tussen die berge wat ons saam ontdek het. Die see, die strand, die kastele. Stuur asb. die laaste deel van hierdie brief vir Mammie-hul. Dit sal hul dalk interesseer.

Liefde

Uys.

N.S. Bokkie, het jy vir Dr “Morty”⁷⁸⁷ geskryf? En skryf tog by “Nagreën” by: Aan H.J. Vermeulen. Laas week het ek skielik aan Hans gedink. Hy is een van die allerbeste vriende wat ek had.

Laaste naskrif: Nou net gehoor dat die staking vanaand gereël is, met taamlik gunstige gevolge vir die stakers.

Brief 20

⁷⁸⁶ Krige voeg hier ’n “nie” in.

⁷⁸⁷ Krige verwys na W.M.R. (Morty) Malherbe, joernalis en kritikus. Saam met Gustav Preller was Malherbe die eerste redigeerder van die literêre tydskrif *Die Brandwag*.

Lista de Correos,
Valencia,
5 Mei 1934.

Liewe Arnold en Bokkie,

Arnold, waarom skryf jy nie? Daardie laaste brief van my aan jou was treurig, weet ek. Maar as jou buurman jou besoek bring, en hy trap ongelukkig weens die reën met moddervoete jou gang vuil, mag jy dit nie as voorwendsel neem om nooit weer oor sy drumpel te kom nie....

Skryf dadelik, anders donder ek jou op met 'n hekeldiggie.

Ek gaan baie kort en saaklik wees. Met my gaan dit eersteklas. Ek werk kliphard aan alles behalwe my artikels. My kop gons só van skryfplanne en -idees, ek kan slegs met moeite snags inslaap. Of die kool die sous werd is, weet ek eintlik nie. In elk geval, hierdie laaste drie dae verkeer ek in 'n gedurige toestand van opgewondenheid wat my tot dusver heeltemal vreemd was. Ek werk aan drie of vier gedigte tegelyk, het heelwat vordering gemaak met “Wolke van die Storm”. Ook 'n toneelstuk – met 'n eienaardige, gewaagde, baie goeie tema, meen ek, wat egter (vrees ek) maklik in banaliteit en nietsbeduidenheid kan oorslaan...

Die staking is op 'n end. En die warm weer het ingesit. Eergistermôre toe ek nie aan die slaap kon raak nie, spring ek toe vyfuur uit die bed en gaan na die strand vier of vyf myl van die stad. Daar, net toe die son opkom, langs die breed, wit, verlate strand duik ek toe kaalgat tussen die blou tuimelende branders in. Dit was heerlik. Ek verheug my oor die swemseisoen wat eindelijk hier is. Die lente, die somer, die son... ens.

En die Valencianse meisies is so mooi, 'n reggeskape mens voel jou opgewasse om daardie heldedaad van Herkules te ewenaar – daardie goddelike prestasie waaroor nóg *Fabulae Faciles*,⁷⁸⁸ nóg ou Polla⁷⁸⁹ ooit 'n woord gerep het – ek meen toe hy, manhaftig, en in die kortstondige bestekkie van **een** aand, 'n 100 maagde (of was dit 'n halwe duisendtal?) van hul “kosbaarste kleinood” ontluister het...⁷⁹⁰

⁷⁸⁸ *Fabulae faciles* (1880), deur F. Ritchie. Dit is 'n versameling klassieke Latynse stories en sketse oor prominente figure in die Griekse mitologie soos Perseus, Ulysses en Herakles.

⁷⁸⁹ Paul Roos.

⁷⁹⁰ Volgens die Griekse mitologie is die halfgod Herakles deur die koning Thespius genader om 'n teenstander dood te maak. In ruil hiervoor het Herakles die geleentheid gekry om met al

Soms voel ek my 'n bietjie oud, soos vanmôre toe 'n sestal jong Spanjaarde hier in die park met oop monde my omkring, die pêrels van wysheid wat ek daar om my heen saai, gretig en met piëteit vasvang voor hul die grond mag bereik. Hierdie grootpraterij is pure stront. Verskoon my. Maar die Spanjaarde is besonder gaaf en simpatiek. Van die Spaanse vrou of meisie egter weet ek [nóg] kop nóg stert. (Here, die versoeking om die gek te skeer, die draak te steek, kan ek nie meer weerstaan nie. Ek behoort te besef ek is geen *paillasse* of hanswors nie...). Wat ek eintlik wou sê, is dat die maatskappy hier so ingerig is 'n mens, en veral 'n vreemdeling “sonder vooruitsigte”, staan maar geringe kans om met die “rok-volk” kennis te maak. Desnieteenstaande – dis 'n gewigtige en waardige woord hierdie! – vry ek so ligweggies soms in my leë oomblikkies met die huisbaas se oudste dogter; 'n prag van 'n meisie met gitswart oë en hare, 'n bruin vel en rooi lippe wat selfs die mond van die Pous sou laat water. Haar pa, egter, is baie nuuskierig en op sy hoede. En donker ganghoekies is gevaarlik. Hy sluip rond op ferweel voete. En betrap hy ons – is die gort gaar. Is dit klaar met Kees... Die Spanjaard is, wat sy eie dogters betref, die godskreidendste puritein geskape. Ek het egter 'n bietjie moed geskep toe ek ná sorgvuldige ondersoek verneem dat daar hoegenaamd geen escopeta (of haelgeweer) op die perseel is nie...

Werklik, dis die Jan Platjie-agtigste brief wat ek nog ooit geskrywe het. En vergeef my ook die staaltjie wat ek nou uit my briefwisseling gaan opdiep. Ons familielid Lancelot⁷⁹¹ het my onlangs 'n brief geskryf waarin hy inligting omtrent Spanje en Valencia vra, en waarin hy plek-plek taamlik laf was. Ek vererg my toe effens, stuur hom al die inligtings, en hekel hom af en toe fyntjies in my brief. Aan die einde sê ek: Come, by all means... but I warn you... I am an ardent Republican... And I shall certainly make a decent, self-respecting Dutchman of you.” Vanmôre kry ek antwoord. Op die ou end vertel hy my sy vriend, 'n sekere Le Roux-Smith⁷⁹² sê wat my dreigement betref: “such a thing would be impossible” (he means the “self-respecting” part of it). Verder vertel Lancelot my hierdie einste Le Roux Smith “has

vyftig van Thespius se dogters op een aand gemeenskap te hê. Hul elkeen het 'n seun in die lewe gebring.

⁷⁹¹ Lance Krige, 'n neef van die Krige-broers.

⁷⁹² Le Roux Smith Le Roux, Suid-Afrikaanse kunstenaar wat later ook sou klas gee by die Pretoria-Kunssentrum. Saam met die skilder Eleanor Esmonde-White het hy 'n muurskildery in die nuwe Suid-Afrika Huis geverf wat die primitiewe lewe van die Zoeloes uitbeeld.

been helping with the South African House decorations”.⁷⁹³ Luister ’n bietjie na my antwoord wat ek dadelik op ’n poskaartjie teruggestuur het. Gelukkig, goddank, het Lancelot self my die strop gegee om sy maatjie mee op the hang: Who is le Roux Smith? vra ek. His name is certainly as hybrid as his “decorations” which I did *not* admire in South Africa House... But frankly, the first part of his name being French, pleases me. Does le Roux-Psmith, perchance, know the meaning of the word “pastiche”... En dan nog... Le Roux-Pis-myth? Who is the bloody man? I am certain he does not exist!

Die woord “pastiche” is ’n doodsteek. Dit meen meer of min: mengsel, gebrou, deurmekaarspul – en is hier gemik op le Roux-Psmith se naam, sy “kuns” en sy hele pappbroekige, lamlendige halfnaatjie geestesgesteldheid. Om my slegs tot sy naam te beperk was ’n ingewing. Dis eienaardig hoe ydel, kleinsierig en aantreklik ’n mens is omtrent sy eie naam. Maar of Lancelot en sy mede-Afrikaner al die subtiliteit van my antwoord sal begryp, betwyfel ek sterk.

Ek ken Le Roux Smith glad nie, het nog nooit sy werk gesien nie, maar dis nie in die minste onregverdig nie. As mens geen voorlaaier voor die hand het om jou aanvaller mooi netjies plat te skiet nie, en hy kom voor jou eie oë jou laeres besoedel en beledig, is ’n goeie skop onder die gat net so doeltreffend.

Bokkie, ek sluit ’n artikel van my in wat Mammie gesê het ek moet vir jou aanstuur – waarom eintlik weet ek nie. Ek begin bang word vir hierdie gul, gemoedelike Ag-Here-jy-is-’n-gawe-kerel- en-ek-ook-en-kom-ons-steek-’n doppie-saam toon wat, so lyk dit my, in my koerantbydrae begin insluip... Wat dink jul? Daarom, gedeeltelik, is ek bly dat die toneelstuk somber, pessimisties en veral **onkonomies** is...

“Jy doen my ’n groot onreg aan...” skryf jy, Bokkie. Man, jy het my heeltemal misverstaan soos ek in die eerste plek jou misverstaan het. Dis wat ek afgelei het van jou brief: dat Van Schaik as uitgewer natuurlik sakeman is en hy as sulks miskien sou dink dis ’n goeie plan om aan die SAs se publiek bekend te maak dat Roy Campbell gunstig gepraat het van my werk. (Daartoe het ek hom natuurlik alle aanleiding gegee in daardie brief aan jou, en hy was heeltemal geregverdig om tot so iets oor te gaan). Ek wou slegs ’n ligte waarskuwinkie gee teen ’n dergelike prosedure – in eerlikheid

⁷⁹³ Aan die begin van 1934 is die Suid-Afrika Huis op Trafalgar Square, Londen, se gebou gerestoureer en is verbouings aangebring. Die nuwe, uifers luukse gebou is ontwerp deur die bekende Britse argitek Sir Herbert Baker (1862-1946).

tot Roy. Jy sien, jou brief was taamlik vaag. As jy my gesê het dis die gedeeltes waar jy, Uys, oor *jou eie* werk praat, sou ek nooit eers die onderwerp aangeraak het nie. En dit was geen waarskuwing tot jou gerig nie, maar tot van Schaik. Ek het nooit aan jou gedink nie, slegs aan van Schaik, die uitgewer. Verstaan jy my? Ek lê dit alles baie swakkies en onbeholpe uit. Jou hierbo gesiteerde sin het my regtig verdrietig gestem wat egter veel versag is deur die een wat dit opgevolg het. “Geen gevaar dat ons jou as die *alumnus* of ‘*troetelkindjie*’ van Roy Campbell die publiek wil *opdring* nie”. Ek het gelag dat dit bars. Here, ek gee nie ’n hel om nie. Ek is jou alles verskuldig, en dan sê jy nog “Miskien al weer voorbarig van my”. Jy is wonderlik. Ek het reeds my kop begin krap oor die vraagstuk hoe ek dit gaan regkry om ’n uitgawe te stuur aan die paar mense aan wie ek dit verskuldig is. Ek meen aan wie ek regtig lus het om so ’n geskenkie te maak. Aan Mammie en Pappie, jouself, Dr Franken, my vriend A.M. Boelen in Johannesburg (Soek hom tog op in Jo’burg, Bokkie, kyk in die telefoonboek. Hy’s vreeslik gaaf. En daar is geen mens gawer dan ’n gawe Hollander op hierdie aarde nie), nig Sannie Pyper, Christine Dieterlen... Arnold en François en nog ’n paar ander sal moet wag vir later. Ook moet jy my drie stuur – vir Roy en Mary, André Nissolle en myself. Dis reeds nege!! Ek twyfel of ek reg het op soveel. Ek het vir Mammie en Pappie geskryf dat ek ’n later, voller, ryper, ryker werk – en waarmee ek meer tevrede is dan met *Kentering* – aan hul sal opdra. Dis natuurlik vanselfsprekend. Ek sal jou die ‘dedikasies’ op wit kaartjies stuur, binnekort. En waar’s jy deesdae, Arnold? Jy met jou wol! Ek stel jou voor as ’n soort rondswerwende – of liever ’n soort met die Uniesneltrein, jaende op die Carnarvon Luxeboot, koffiesuipende met Lam Hans en ’n sopie slukkende, skaapwagter voor.

Bokkie, vanmôre toe ek “Tram-Ode” vir die soveelste maal oorlees, kom hierdie gedagte by my op. Waar teen die end ek sê “Die tram staan stil. Ek stap na huis. Ek moet gaan eet.. Maar die hart aanvaar sy stil verdriet...” Waarom dit nie verander tot: “... Ek moet gaan eet. Maar die hart **herkou steeds** sy verdriet”. Hier bedoel ek: waar ’n maaltyd ’n alledaagsheid, ’n banaliteit is, só ook die mens se onrus, sy weemoed... wat altyd weer herhaal word. Verder kry die “eet”-gedagte hier ’n *verrassend onvoorsiene* wending en word boonop ’n pittig, tipies Afrikaanse woord “herkou” gebruik. Of is dit alles te “facile”,⁷⁹⁴ te plat, te in die ooglopend? Raadpleeg van Schaik en besluit dan.

⁷⁹⁴

“maklik” (Frans).

[Brief eindig]

Brief 21

Lista de Correos,
Valencia,
8 May 1934.

Darling Mammie,

I must necessarily write this letter in pencil. It is six o'clock in the morning and I have come to this café where they have coffee in abundance but no ink. I have been writing all night and when I went to bed at five I could not sleep. So I came out to greet the day and write you this letter.

I do not know what has come over me this last week. This is the second time I have kept awake all night. It happened a few days ago. I had been writing in a feverish half-hallucinated state of mind at four or five poems and the beginnings of a play at one and the same time. At four I jumped into bed, but it was hopeless. My mind kept hurrying on. So I took the bus for the sea four miles away, and on a deserted beach jumped into the breakers just as the sun was coming up.

This last week I seem to be living on top of a foam-curling wave or something. I can't quite make it out. My mind works – for me, at least – like “vetgesmeerde blits”. Every thought comes accompanied by an image, and every image, almost instantaneously, produces a startling reaction, a new train of thought, and fresh images. Is this what is commonly called ‘finding oneself’? I seem to feel what the first man must have felt – standing up, all golden and glittering, in the dawn. I seem to be in a continual state of intoxication – cerebral, I mean. And I am not in love – not profanely at least. In love with life, yes. (A sentimental and amazing confession for a young man of our time!) But *not* in love with myself as some of sweeping statements may seem to infer. And for this love I thank God with all my heart. I have been blind a long, long time. Faith, confidence, hope, courage... I have enough for all the world. I have mad dreams for my beloved country which would probably astonish you. And above all, I feel myself capable of *action*. This drunkenness becomes a strain on the nerves and I must control it. (He must be raving at the mouth, a person with a lot of common sense would say, on hearing all this). Is it permanent? How long will it last?

There has been a sudden, very big development in me these last few months. I feel, sometimes, as if I have jumped over a chasm. Roy and Mary noticed it the last time they saw me after two months and said I had astonished them.

I must get off the topic of myself. Here is a young Spanish musician (cellist and singer) at the same table with me. He is a splendid fellow with a tremendous and overwhelming love and enthusiasm for music. He comes into my room, puffs out his chest, strikes an attitude and then starts off. It is Beethovens' overture to Egmont.⁷⁹⁵ He imitates the entire orchestra perfectly. When the heavy brass-instruments are at it, he brings down his arms with great ponderous blows. When the oboe or the clarinet comes through, his hands rise up airily like a flight of birds. And when the violins take over the motif his voice sings and sighs away. At the same time he is also directing his orchestra. From Egmont he jumps over to Wagner's *Rienzi*⁷⁹⁶ (Wagner above all others is fuel to the fire of Santiago Gisbert's tempestuous nature). Santiago soars to heights only dreamt of by Wagner and himself. And when he comes to the melody his eyes swim with tears. Santiago breaks off his recital to exclaim with throttled voice *Que valiente! Que valiente* (what a man! What a man! – meaning Wagner). Like an athlete from the mark he takes off from the beginning of the Second Act of *Aida*.⁷⁹⁷ And here in the famous aria Santiago surpasses himself. Next comes the fresh spring-like music of Massenet⁷⁹⁸ (At the parts I know I try and accompany him quietly in my deep frog-like voice but it is not a success.) Again Wagner. And when the act from *Tannhauser*⁷⁹⁹ comes finally to its voluminous, thunderous conclusion, Santiago, as conductor, imperiously silences his orchestra with a crashing downward sweep of his arm. Then we both stumble out on to the street, keep falling

⁷⁹⁵ *Egmont* is 'n ouverture deur Beethoven wat in 1810 die eerste keer uitgevoer is. Dit is gebaseer op Johann Wolfgang von Goethe se drama met dieselfde titel en word beskou as een van Beethoven se belangrikste werke.

⁷⁹⁶ *Rienzi der Letzte der Tribunen* (1838-1840), Duitse opera deur Richard Wagner wat handel oor 'n Italiaanse populis wat die mag teruggee aan die arm mense.

⁷⁹⁷ *Aida* (1871) is 'n opera deur die Italiaanse komponis Guiseppe Verdi (1813-1901). Dit handel oor die Ethiopiese prinses Aida wat as slaaf gebring word na Egipte, waar sy die hart verower van die Egiptiese militêre leier Radames. Laasgenoemde moet dan kies tussen sy liefde vir die prinses en sy lojaliteit teenoor sy farao.

⁷⁹⁸ Jules Massenet (1842-1912), Franse opera-komponis. Sy bekendste werke sluit in *Manon* (1884) en *Werther* (1892).

⁷⁹⁹ *Tannhäuser* (1842-1843) is een van Wagner se bekendste operas en kombineer Duitse geskiedenis met die Griekse mitologie.

over each other's feet. And the traffic-cop especially looks at us with concern and disapprobation.

When it comes to music Santiago is completely hallucinated. It is a magnificent quality which sweeps you off your feet.

Where is my violin? But I must go "home" now, and get some sleep.

Later. Roy and Mary were delighted to get your letters, Mammie. I write about my stay there to Bokkie and told him to forward you the letter. As regards that stamp-album, that statement of them having been offered £50 for it struck me speechless. The man who valued its worth at that sum either knew nothing about philately or was trying to pull their legs. When I looked at the stamps at Claremont I knew they were worth very little, and only took them with me because I wanted to be polite. Barkham, a stamp-collector, was highly amused at my carrying the album such a long way with me with the hope of selling it! The first stamp-dealer in London refused even to make an offer. Another offered 5/- and a collector I knew even less. If the stamps had had any value, I would have been a great deal more careful with them. In any case, I feel horribly guilty about [it]... and I have made matters even worse by writing Mrs Clark a rather flippant postcard, which to them, I see now, must have been in the worst possible taste. I wrote that card, thinking that you had paved the way with a wise and tactful explanation as I asked you and never dreaming that they took the album so seriously. I love that family, and now I am almost certain I have hurt them with the tone of that card. What am I going to do?

I can't write to them. I have forgotten the exact circumstances, my mind has become filled with so many other things since then.

Liewe Pappie, daardie paar woorde wat Pappie laas week bo-oor een van my artikels geskryf het, "Ons is almal trots op jou" het my hewig ontroer, het my veel meer plesier aangedoen dan al die joernalistieke suksessies en woordjies van waardering deur redakteurs saam, wat ek gedurende die afgelope paar maande ontvang het.

Ek is baie jammer om te hoor dat Pappie weer siek is, maar ek bid en hoop dis niks ernstigs nie en dat Pappie weer spoedig volkome gesond sal wees. Miskien bring die hoogvlaktes van die Vrystaat die gewenste verbetering. Kry Pappie die tyd, skryf my asb. so af en toe 'n vier of vyf lyntjies. Ook omtrent die politiek, die Rugby. Ek stel Pappie se woorde altyd hoog op prys....

Ek hoop ook Pappie sal van my gedigte hou. Miskien het ek Afrikaans daar 'n groot diens bewys deur 'n sterk, suiwer, gesonde en blinknuut taal te gebruik – ek weet nie – net is dit nogal ironies dat daardie bundel so oorwegend somber en pessimisties is, veral dat dit nou juis op hierdie tydstip wanneer ek my so sterk voel soos 'n jong leeu, moet verskyn.

[Brief eindig]

Brief 22

[Addressering ontbreek]

[Aan Bokkie. Eerste deel van die brief is verlore.]

Ek volg 'n kursus in die oud-Spaanse letterkunde aan die Univ. van Valencia. Ek bestudeer Frans, Spaans en Portugese geskiedenis. Ek is besig om Katalaans en Portugees aan te leer. Ek lees ontsaglik veel in agt verskillende tale. Ek dig, skryf en gaan geestelik te keer in Afrikaans, Frans en Engels. Ek arbei aan drie oorspronklike werke, en ek berei my voor vir 'n hoogs ingewikkelde tesis.

By dit alles besit ek geen blou duit nie. Is my klere nie by die pandjieshouer nie, dra ek in die snikhete son 'n oorjas om hul skamelheid te dek. (My joernalistieke verdienstetjies is my enigste inkomste, helaas!). Eenmaal elke skrikkeljaar besoek ek die teater. Die blêr-fliëk ken my nie meer nie: en al musiek wat ek aanhoor is dié van die warrelende hemelklote, die suisende sterre, die radio wat hier uit 'n blik-bek sonder ophou op die straathoek kerm, en die ramkatte wat snags met hul vertederende minnesange my die nagure verpes...

Siedaar my luilekker lewe! Weliswaar het die Valenciaanse nooiens sulke fraai-geronde pragtig-astrante têtjies dat mens jou beswaarlik die mensvreter-agtige begeerte om hul skielik beet te pak en jou tande in hul liewe tepeltjies te slaan, kan bedwing, laat staan nog daardie prikkelende gedagte uit jou gees verban... Maar om stigtelik, ekonomies en maatskaplike redes, leef ek soos 'n monnik.

Waarom, in hemelsnaam, vertroetel en vermaak my vriende en kennisse hul al immer met hierdie gedrogtelike wanbeeld van my? Asof ek heeldag hier lomerig op die strand sit met een Spaanse “skoonheid” op my knie, terwyl 'n ander verruklike Valenciaanse vroumense my die hete voorhoof met palmtakke koel waai, 'n derde my die kuif plat stryk, en die vierde af en toe met sneeuwit vingers my sigaret uit my

mond haal om dit dan, liefderik en sorgvuldig, weer op sy bestemde tyd tussen my lippe in te stoot?

En wanneer, wanneer gaan die stomme mensdom begryp dat die lewe van 'n digter geen vae, doelloos, gedilettanteer, geen traak-my-nie-veel tydversuimpie is nie, maar 'n gedurige opoffering, 'n ewig onverswakte, stipgesette toewyding, 'n waaragtige lewensroeping? Dis 'n heilig onomstootlike waarheid hierdie wat ek wil hê jy moet besef en waardeer..

Moet jou nou nie vererg⁸⁰⁰ oor hierdie brief nie. Dis opreg “gemeen”, maar goed bedoel. Lees dit rustig Aletta voor, en lag saam oor sy geestigheid.

Verskoon my breedsprakerigheid, maar my oortuigings en my vriendelike stemming het met my op die loop gesit.

Jou toegeneë vriend,

Uys Krige.

Hier betaal ek *Die Burger* twee ou skuldjies af. Dat hy my eenmaal, na 'n belofte, 'n pos geweier het, en dat hy toe Laurens van der Post om 'n betrekking vra en verklaar: “Gee my werk! Ek wil skryf!” met hierdie stommiteit voor die dag gekom het: “Maar het u 'n graad?” En is Phil 'n man, ja hy hiernamaals elke bydrae van my dadelik sy voorkolomme in.

Naskrif:

Hier heers 'n groot opgewondenheid. Gistraand toe ons aan die eet was, breek daar 'n bom oorverdowende buite in die straat los. Winkelvensters na die maai, maar niemand beseer nie. Onmiddellik daarna weer een! En toe ek daar aankom, loop die polisie die skare storm. Ek draf toe die straat af met 'n konstabeltjie met 'n gruwelike stomp-afgesaagde haelgeweer kort op my hakke. Die hele stad is beset deur die polisie, maar nog ontplof die bomme. Vanmôre vyf hier vlak by, en vanaand weer 'n paar. Die polisie sit met masjiengewere in kerkoring-toppe. Ek weet nie wanneer hierdie staking gaan eindig nie. Smiddags kom daar 'n skare kindertjies bedel in die twee kafes wat oop is. Seker arbeiders-kindere? En wat gaan die arbeiders nie aanvang nie, as die geld opraak en hul word wanhopig? Alles is gesluit, die stad soos een waar daar geen lewe meer is nie, net honderde rouklaers wat in die strate omgaan.

⁸⁰⁰

Krige skryf hier “vererge”.

Maar moenie 'n verkeerde indruk kry nie. Daar is geen gevaar nie – en sê tog nou niks hieromtrent aan die ou mense nie.

Brief 23

Madrid,
Maandag 28 Mei.

Liewe Bokkie en François,

Hier sit ons nou al drie dae lank in Madrid. Dis 'n baie interessante en simpatieke stad. Here, Bokkie, hoekom het ons nooit 'n reis deur Spanje saam gemaak nie? Dis 'n land om van dol en bedwelm te raak, en om van te droom. En die Andalusie. Stede soos Granada, Sevilla, Cordoba. Ek voel my heeltemal onmagtig om dit te beskrywe. Wit geblaker deur die son, met tuine, parke, wit pragtige huise, koel patio's vol palmbome, klimop en lowergroen in die middel van elke huis, parke, tuine, bedek met blomme – die hele lug, die hele omgewing is van die blomreuk deurgeur. Orals golf die ligte, soet, heerlike geur jou teen op die wind. En die son slaan neer, stoof en brand jou, maar bring jou 'n opgewondenheid, 'n vrolikheid in die gemoed wat jy selde vantevore ondervind het. Jy leef, jy lag, jy eet, jy drink – jou fantasie vier bruilof, en aan die dag van more dink jy nie vir 'n oomblik nie. Die aand voor ons van Sevilla weg is, was daar 'n “godsdiensige” optog. So 'n luidrugtigheid, so 'n opregte, onvervalste, juigende blydschap het ek nog nooit meegemaak nie. Eers die ruiters op hul pragtige perde, met hul tipiese Andalusiaanse sombreros met die halwe kuil-dop, die breë rande, hul kort baadjies, hul nou, styfgespanne broeke – flink regop, swierige, kêrels wat op hul perde gesit het soos grootvorste – die geklep-klapper van honderde perdepote – die krete, die applous, die uitroepe, die trillende warmte wat uit die opmeakaargedronge menigte opslaan – dan die kar met die heilige “Chasse” – voor twee yslike osse, met magtige vierkant skofte wat swaar, stadig voortploff 'n geweldige indruk maak van krag en majesteit, maar ingetoë, kalm, vreedsaam. Die heilige altaarstuk, blink wit, wat skitter en skyn, opgetooi met 'n duisend silwer ligte. Daarna die spierwit tentwaens, waens hoog en gerond, op slegs twee kolossale wiele vol Andalusiaanse vrouens in hul veelsoortige bont (goud, geel, bloedrooi, pers en purper) kleredrag. En dan nog die waens vol skreeuende, jolende, juigende, dansende, singende jongmense almal in hul tipies Andalusiaanse klere – rooibruin soos hul eie kluitgrond, goud soos hul suiderson, lig geel soos hul akasia, blou soos hul

Sierragebergtes, vlamme, smeulend-rooi soos hul eie granaatappels wanneer hul met die eerste goudkus van die somerson kraak en oopsplits teen die blou. En die kitare, die ramkies, die liedere... Dit was om 'n folkloris warm trane van blydschap te laat stort. Ek was tot in my binneste bewoë; vol van 'n duiselende, maar rotsvaste sekerheid en vertrouwe in my volk, sy toekoms – 'n Boerevolk soos hierdie, sterk en gesond en vol ongerepte kragte, en geen dowwe dooie om geld-grabbelende stadje-gewassie of wangroeisel nie – 'n lewensvrolike Rabelaisiaanse volk breed en sterk en weerstrewig, diep vasgewortel soos 'n reuse akker. My hande het ek op mekaar gepers aan die God van ons vaders om krag en moed en sterkte gebid, vir myself, vir 'n ieder een van ons, maar veral vir my self om te kan volbring wat ek my voorgeneem het.

'n Godsdienstige optog! 'n Orgie, 'n bacchanaal van lig, kleur, geluid, gloed, warmte, vreugde. En vir ure daarna was die nou straatjies waar die opelug kafes is, stampvol geprop van suisende “pelgrims” wat drink en raas en lawaai- en grapmaak. Met hul gewyde optog-voorwerpe en sierade onder hul arms, op of onder die tafels. Wat mekaar die hand skud, omhels, die jongmeisies en selfs die vet, laggende boeretannies korswil en kielie en streel en in baie uitspattige gevalle klapsoen op die wange, in die nek, die donker, glimmende haarwronge, die mantilla hoog bo die kop met die lang sluier in allerhande kleure wat afgolf, die breë waaiers – die blomme in die hare. Selfs die priesters het gedrink, so het dit my gelyk, en af en toe geknipoo. Daardie rumoer en uitbundigheid, daardie geglans en geglim en gestraal van lig. Met bo, welwend⁸⁰¹ oor dit alles, die blou nag – dit was onvergeetlik.

Al my liefde aan jul albei. François, ek skryf jou later volledig oor die pragtige Spaanse skilderkuns. Wanneer skryf jy weer? Hou moed, ou broer! Niks op Gods aarde – nie 'n tien duisend M. L. du Toits of tweegatjakkals of watter kakjasse ook al – geen teenspoed of troebel of terugslag gaan ons ooit stuit of van stryk bring nie, ons op ons mars voorwaarts terug hou nie.

Volgende week stuur ek Roy se artikel oor my. Dis pragtig geskryf: ek meen waar dit nie oor my handel nie.⁸⁰²

[Brief eindig]

⁸⁰¹ Dit is nie duidelik wat Krige met hierdie woord bedoel nie. Dalk “gloeiend”?

⁸⁰² Krige verwys na Roy Campbell se “Portrait of Uys Krige”, wat in *The Critic* van 1935 verskyn.

Brief 24

Lista de Correos,
Valencia,
Sondag, 10 Junie 1934.

Liewe ou Bokkie,

Op die sg. kritiek van daardie heeltemal anonieme “letterkundige vooraanstaande” wou ek eers geen repliek lewer nie, maar ek voel my in ’n besonder goeie humeur vanmiddag, en sal dus ’n paar van die menigte gedagtes wat by my opgekom het, hier kortliks vir jou neerskryf.⁸⁰³

Soos Roy sê, daar is niks wat die ware digter meer op prys stel nie as net opreg, intelligente, opbouende kritiek, hoe streng en onverbiddelik dit ook mag wees! Maar as die minderwaardigheid van die kritikus sonneklaar uit elke sin en frase van hom spreek, en hy boonop nog kwaadwillig en met opset die werk waaraan jy al jou liefde en opoffering, al die gawes wat jy mag hê van hart en verstand met geloof en hoop en volharding maande- en jare lank gewy het, verkeerd en verdraaid voorstel – wanneer, sê ek, hy met ’n paar haastige strepies van die pen dogmaties en nadruklik jou alle talent of begaafdheid weier en ontsê – dan, meen ek, is dit hoogtyd om van jou ledekant op te staan en met een hou, meedoënloos, daardie swaap-kop te verbrysel...

Bokkie, nog nooit het ek ’n meer hopelose, saamgeflanse mengelmoes van prul- en peuter-beskouinkies onder die oë gehad nie. (En dit sê veel; jy weet ek lees gereeld *Die Huisgenoot* se resensierubriek...) En ek, met my eerbied en liefde vir die woord, vra hier daardie woord “beskouing” om verskoning... X s’n is geen beskouing nie, dis die kwintessens van eselagtigheid. I.p.v. op sy knieë te val en God te dank dat hier eintlik weer na soveel jare die stem van ’n digter gehoor word, krap hy soos ’n stout en parmantige seun hierdie gemorsie van hom uit.

(Maar ek is in ’n skel-luim, geniet my en “Uys, thou dost protest too much” sal jy strakkies as ek in hierdie trant volhou, my toeroep).

⁸⁰³ Krige verwys hier na die keurdersverslag oor *Kentering*, geskryf vir Van Schaik deur M.S.B. Kritzinger.

X mag Duits en ook Frans ken (en ek betwyfel dit sterk, veral laasgenoemde), maar hy begryp hoegenaamd niks aan die poësie nie. Ek gryp nie uit die lug nie, nog minder is ek egoïsties, ek veroordeel hom uit sy eie mond. Hy trap rond met swaar, lomp skoene; verwar, vertroebel, klap wanneer hy nie moet klap nie, swyg wanneer hy sy stem hoort op te hef, en stoor en skend in die stilgewyde musiekkamer van die poësie, en ek is met weemoed vervul oor die linksheid, die onmanierlikheid, die gebrek aan opvoeding van ons Afrikaanse “intellektuele leiers”...

Die digter S. Ignatius Mocke (om hom sy volle naam te gee) het die “nuwe saaklikheid”-balletjie aan die rol gesit onlangs in *Die Vaderland*.⁸⁰⁴ Van der Heever, meen ek, het daarna in *Die Huisgenoot* ook dit ’n onhandige skeef-skop toegedien. Pienaar (ek vergeet sy volle benaming) en etlike andere het toe byna hulle nekke gebreek in hul dolle haas om by te hou en aan die nuwe sport deel te neem. Ons resensente laat my altyd dink aan ’n klomp kalkoene. Blaas die een hom op en kekkel hy, dan kekkel al die ander byna onmiddellik, skor-kraaiend hom agterna... En ek is doodseker dat die nuutste jong sendelingtjie uit Stellenbosch of Potchefstroom in sy eerste lesing aan die heidene, die barbare daar in Swaziland oor die Afrikaanse **K**uns en **K**ultuur en *Geesteslewe* ook vir die “nuwe-saaklikheid” – soos weerspieël in die nuutste digkuns – ’n gerieflike plekkie sal inruim...

Kalkoen-kritikus X is soos ’n kreef, boer geestelik agteruit met ’n dwaalbegrip, praat van ’n letterkundige prosedure wat hy nuut waan, maar wat oud is, oud soos die berge. Laat hy hom nie misgis nie. Laat hy hom sy eie Afrikaanse Bybel oopslaan. Hier is die eerste versie van Genesis 1: “In die begin het God die hemel en die aarde geskape. En die aarde was woest en leeg, en duisternis was op die wêreldvloed en die gees van God het gesweef op die waters...” En hier is die laaste versies van die laaste hoofstuk van Openbaring: “En as iemand iets van die woorde van die boek van hierdie profesie wegneem dan sal God sy deel wegneem uit die boek van die lewe... en uit die dinge waarvan in hierdie boek geskrywe is”. (En ons het

⁸⁰⁴ Op 8 Junie 1934 verskyn Mocke se artikel “Die taal, ontoereikende dienaar van die gees”. In sy stuk sê Mocke dat ’n digter op grond van sy sinsbou, versmaat en woordkeuse beskou kan word as woordkunstenaar, maar dat dít nie noodwendig van hom ’n digter maak nie. Sy pleidooi vir opgevoede kritici lewer hy as volg: “En omdat die literatuur in wese ’n openbaring van die gees is, het dit weinig te doen met grammatika en stylleer. Dit is die plig van die kritikus, en by uitnemendheid die plig van die Afrikaanse kritikus om voortdurend op hierdie wesenlikheid van die letterkunde te wys.” Mocke meen dat daar by die Afrikaanse kritici ’n te sterk neiging is om letterkundige betekenis van ’n werk te toets aan taalkundige suiwerheid.

hier met Openbaringe te doen, daardie hoogs-digterlike visioenêre voorstelling van die laaste oordeelvelling met sy skrikbeelde, gedrog-diere, sy fantastiese, soms byna nagmerrie-agtige taferele, sy diep somber profetiese klank!). Hier het jy ’n sprekende voorbeeld van die “N.S.”⁸⁰⁵ – in die sin van die kort en bondig, pittig, doodeenvoudige taalgebruik van die volk. En die Spaanse *romancers* – die Middeleeuse ballade van alle volkere – Chaucer, Villon, Burns, Byron en ’n duisend ander klassieke is vol daarvan...

Die benaming “poësie parlante”⁸⁰⁶ is nie in Frankryk bekend nie. Dis ’n *uitvindsel* populêr gemaak deur jong na-aper Hollandse en Vlaamse digters met rietskraal talentjies....

Die kreef-kritikus X beweer dat ek onder die invloed staan van die nuut-Franse Skool en ’n Duitse groep (ongespesifiseer); bewys, eerstens, dat die Franse poësie vir hom ’n geslote boek is – tweedens, dat hy behalwe kritikus, nog ’n soort goëldoktor is om my ’n taal te laat lees het wat my geheel en al vreemd is. As daar twee digters is wat veral my beïnvloed het – en ten goeie, hoop en vertrou ek, dan is dit Baudelaire en Rimbaud. Eersgenoemde is presies 114 jaar gelede gebore... En ken X die Franse poësie, en hy het nie spore van hierdie invloede bemerk nie, dan is hy nog besimpelder, stompsinniger as selfs ek vermoed het...

En Bokkie, die grensloos-aanmatigende vermetelheid van die man om sy “beskouing” oor die hele bundel van ’n digter as volg aan te hef: “die spontane en vrolike brief van die skrywer aan sy broer het ek veel geniet...” Net die woordjie “nogal” ontbreek hier om hierdie weloorwoë oordeel klassiek te maak... Ek het geskaterlag...

En dat kwansuis-kritikus X sy hele veroordeling van my digbundel slegs op twee of drie gedigte uit die 40 berus (“Tram-Ode”, “Treursang”... en bes moontlik “Barcarolle”) is ’n godsgruwelike wanvoorstelling, ’n moedswillige onregverdigheid.

⁸⁰⁵ Krige verwys hier na die Nuwe Saaklikheid, ’n literêre beweging wat in Europese lande omstreeks 1920 ontstaan het en plaaslik deur skrywers soos Abraham H. Jonker en Holmer Johanssen beoefen is. Een van die vernaamste kenmerke van die Nuwe Saaklikheid was die gebruik van baie kort sinne. Op bladsy 339 van sy *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur* (1978) omskryf J.C. Kannemeyer dié beweging as onder meer ’n uitskakeling van alle emosionele reaksies en “’n konsentrasie op klein besonderhede wat suggestief of illustrerend werk en ’n kernagtige staccato-aanslag in die skryftrant [skep].”

⁸⁰⁶ “Poësie parlante” dui op ’n digvorm waar die skrywer van spreektaal gebruik maak, sonder enige vaste ritme of metrum. Hierdie digvorm het aan die begin van die twintigste eeu gewildheid bereik.

Daardie paar gedigte (wat juis só moes geskrywe geword het om getrou en doeltreffend sekere half duister-vaag stemminge wat 'n ieder van ons ondervind *digterlik* weer te weergee) is juis opsetlik, doelbewus daargestel as teengewig vir meer dan 'n 30tal verse waarin die treffend helder-geykte beeld, die ou sangerigheid en klankrykheid – ritme en rym en reëlmatigheid volkome tot hul regte kom – ten minste só het ek my in my moontlike eiewaan die toestand van sake veronderstel...

Die beskouing het my veel lof toegeswaai. En ek was hoog in my skik – om vyf redes. Ek sal verduidelik.

- (1) Hy praat van die gebrek aan *beelding*. Ek was juis bevrees dat ek misbruik maak van die beeld. Toe ek my betrap dat ek vyf of ses beelde gebruik het binne die bestekkie van vier verslyntjies, en een van hul selfs 'n beeld binne 'n beeld, het ek hewig geskrik. Ek was toe bang ek stapel hul in 'n onnodige hoeveelheid op. En nou kom hierdie liewe, goeie kêrel my gerus stel. Myne is miskien, dink ek nou, die gulde middeweg...
- (2) My gebruikmaking van die alg. spreektaal bring hy ook as 'n verwyte teen my in. Hy bedoel natuurlik dat ek al te plat en alledaags skrywe. Ook hierdie nuus verheug my. Ek het juis gedink in my poging om my taal te vernu, dit 'n nuwe, fris klank te gee deur die gebruik van koppelwoorde, samestellinge, Hollands en oud-Hollandse woorde, Afrikaanse *argot*,⁸⁰⁷ “fondse” van my eie, ek my taal geweld aangedoen het, dit 'n stroef, onnatuurlik gekunstelde kleur gegee het. En nou weer as gevolg van hierdie kritiek is ek vas oortuig dat ek nogmaals deur die gracie Gods die goude middeweg ingeslaan het.
- (3) Verder betreur hy my gebrek aan gevoel. En ek het juis agterdogtig begin word dat ek al te subjektief is, al te veel met my hart op my hempsmou rondloop. Al te veel digters, vernaam by die begin, maak jag op hul eie-ek. Daardie digters wat skinderpraatjies verkoop omtrent “their flirtations with the moon” soos Roy dit uitdruk. Nou wil ek bepaald glo dat ek hierdie dreigende gevaar vermy het, ook beurtelings suiwer objektief kan wees, beurtelings “gevoelig” en warm-hartstogtelik, maar bedektelik beheers en sonder onnodige nadruk of holklinkende retorika.

Gerusstelling nommer 4. Dat hy my “Treursang”⁸⁰⁸ uitmaak vir “hortende prosa”, die onreëlmatigheid van my verslynt betreur, verruk my en het my geensins

⁸⁰⁷ Frans vir “sleurtaal”.

⁸⁰⁸ “Treursang vir Van der Merwe”.

verras nie. Dat ek mank gaan aan musikale gawe, is natuurlik hier sy versluerde beskuldiging. Net soos ek soms doelbewus gestreef [het] om die gevoel diep onder te verberg, só ook het ek by wyle probeer om die musiek slegs te suggereer – agter, ver agter [ge]heimsinnig.

[Brief eindig]

Brief 25

Lista de Correos,
Valencia,
25 Junie 1934.

Dierbaarste Mammie,

Baie dankie vir al Mammie se briewe. Ek het hul soos altyd baie geniet, veral die laaste; die einde waarvan so pragtig was, so eenvoudig, dit het my bloed snel, en al sneller deur die are laat stroom. “Daar was altyd ’n Uys om in die bres te spring...” Pragtig! En kan mens ’n geslag, ’n familie, ’n ras of ’n volk groter hulde bring? Veral was Mammie se woorde so besonder passend, omdat hulle so volkome saamgestem het [met] my nuwe gedagtes en sienswyse, met die groot, ingrypende verandering wat daar onlangs skielik, soos ’n donderslag uit ’n blou hemel, in my hele wese plaasgevind het. Die openbaring het met ’n byna verblindende klaarte gekom: dat ek ’n Afrikaner is, Afrikaner tot in my hart en siel, Afrikaner in die pragtigste, reinste sin van die woord. Dit was asof ek jare lank in die donker rondgetas het, en nou skielik speel, suiwegoud en stralend, die daglig om my. En ek het my juigend gevoel, sterk soos nooit van tevore nie, sterk met al die stoere krag van my ras, my volk... En ek het God gedank vir Spanje en die omwenteling wat hy in my teweeg gebring het. My hele lewe het plotseling ’n grondves gekry, ’n rigsnoer, ’n doel: om my nasie, my volk nederig en met ’n diep, vasgewortelde, onuitputbare liefde te dien – hardnekkig, tot die beste van my vermoë, en met die laaste greintjie van watter gawe ek ook mag hê. Trots op my ras, my volk, sy pragtige geskiedenis; juis hierom voel ek my vandag fors en sterk soos ’n leeu.

Dis baie moeilik om oor onderwerpe soos die bogaande te skrywe, veral as my gedagtes soos vanaand verstrooid en verwar is deur die vrolik-dansende Spaanse musiek wat hier in die kafé gespeel word. Dis ’n tema waarvoor ek, om my volledig te

verduidelik, blaai en blaai nodig het. Ek sal slegs volstaan met hierdie paar lyntjies en die besef dat Mammie en Pappie my heeltemal begryp.

Lance Krige het hier laas week opgedaag, en ek was baie bly om hom te sien. Ek hou baie van hom en ons kom baie goed klaar. Hy bly hier miskien vier of vyf weke, en saam gaan ons 'n boel werk verrig. Ek het 'n ou kennis van my uit Madrid ontmoet. Hy gaan drie maal per week met 'n groot lorrie vol lemoene en vrugte van hier na Madrid, en hy het ons uitgenooi om in te klim – Madrid toe! – net wanneer ons lus kry, en ook terug! Dis 'n reis van nege uur in die nag, en een van die dae voor Lance terug gaan Engeland toe, spring ons in die lorrie se bak, om 'n paar dae in Madrid oor te bly.

Mammie, so gou as ek terugkom dan gaan ons twee alles wat Mammie geskrywe het oor, en ons voeg 'n bietjie hier en daar by in Mammie se heldere-eenvoudig sprekende taal, en dan publiseer Mammie Mammie se boek! Dis 'n eersteklas plan, en ek sien nie waarom dit nie tot uitvoering gebring mag word nie... Lance was so ingenome met die kiekies wat ek het van Mizzi, dat hy dadelik vir haar hierdie tekening van my gemaak het. Die Spaanse gedig het vir my so pragtig uitgedruk die hele gees en atmosfeer van Sevilla, die aard en karakter van sy mense, die verslyne het bly wieg en sing deur my gedagtes. En toe het ek om van die “obsessie” ontslae te raak, die gedig amper dadelik en heeltemal spontaan in Afrikaans oorgesit. Ek meen ook dis een van die mees geslaagde van my verse, en hoop dat Mizzi en jul almal daarvan sal hou – en ook van die tekening wat ek dink is baie goed.

Mammie vra tog vir Bokkie om so gou as moontlik die bundel soos om die tweede kopie aan van Schaik bevat, te laat oortik. (Ek sal die onkoste betaal). En dan moet hy dit vir beoordeling vir die Hertzog-prys stuur. Hul ontvang ook ongepubliseerde bundels. En een van die Akademie is Dr Dekker⁸⁰⁹ in wie ek 'n intelligente mens en 'n onpartydige kritikus my voorstel. In elk geval sal dit interessant wees om hul uitspraak aan te hoor... Bokkie kan natuurlik met my bundel

⁸⁰⁹ Dr. Gerrit Dekker (1897-1973), indertyd beskou as die voorste Afrikaanse literêre kritikus. Saam met H.G. Viljoen was hy die redakteur van *Die Nuwe Brandwag*. Dekker het gereeld ook opstelle in publikasies soos *Die Burger*, *Die Huisgenoot* en *Koers* gepubliseer en het op die keurkommissie van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns gedien. Met sy *Afrikaanse literatuurgeskiedenis* (1935) is hy ook die eerste kritikus wat oorsigtelik oor die Afrikaanse literatuur geskryf het.

doen wat hy goed dink. Hy is nie alleen sy peetoom nie, dis syne, dit hoort soveel aan hom as aan my. Ek hoop Mammie en Pappie-hul het van 'n paar van my verse gehou.

En het *War and Peace* nie 'n geweldige indruk op Mammie gemaak nie? Waar is die Afrikaanse volk se Oorlog en Vrede? Dit sal kom, voel ek seker. Ek het 'n onwankelbare vertroue in die toekoms van die Afrikaanse letterkunde.

Mammie, ek sal nooit neerslagtig of papbroekig word nie. As ek 'n talent het en nie 'n talentjie nie, gaan ek hom suiwer en reinig totdat hy skyn en skitter soos 'n blink geslypte⁸¹⁰ diamant.

My vriend Jean Violet van Barcelona wil baie graag 'n kakiehemp hê, van daardie growwe bruin boere-soort. Stuur my tog 'n goedkoop een as Mammie kan.
[Brief eindig.]

Brief 26

Lista de Correos,
Valencia,
September 1934.

Liewe Bokkie,

Ek moet kort en bondig wees. Dis eenuur die môre. Ek is doodmoeg. Het heeldag lank aan 'n lang artikel vir *Die Burger* geswoeg. Voel pap en gedaan. Moet môre nog 'n ander artikel skryf en twee of drie briewe voor sesuur die aand. Ek skryf soms 'n uur lank aan 'n blaai en 'n half – en dan reeds met die tweede maal as ek oorskryf.

Soos gesê, net 'n paar woordjies. Maar die fokken muskiete gons hier om my ore. Die muskiet is veral 'n Spaanse natuurverskynsel. Die woord self is Spaans. Dis my lig wat hul trek. Sal my lig ook nog ander dinge behalwe muskiete trek? Kritikus X⁸¹¹ is blykbaar daardeur verblind. Van daardie nul of blindemol gesproke, het jy gemerk dat hy in sy “korsie” kritiek aan Van Schaik van my “Tram-Ode” praat as “Tramp-Ode”? Ek het 'n halfuur lank gelag. Het hy dit opsetlik gedoen, is die kêrel nogal geestig, en kan ek hom vir hierdie kopskoot, hierdie kwinkslag alles vergewe.

⁸¹⁰ Krige skryf hier “gesluite”.

⁸¹¹ Krige verwys na Matthys Stefanus Benjamin Kritzinger (1896-1977), die kritikus wat deur J.L. van Schaik-uitgewers gevra is om die keurderverslag oor *Kentering* te skryf. Sy oordeel is egter negatief en hy kan nie die bundel vir publikasie aanbeveel nie. Die uitgewers keur dan aanvanklik die publikasie af op grond van hierdie verslag. Moontlik eers na die aanbevelings van T.J. Haarhoff en C.M. van den Heever en 'n pleidooi deur Roy Campbell word *Kentering* goedgekeur.

Al daardie plekname, die droster-agtige kleur wat hul aan die hele gedig gee, is juis die groot fout van die “Ode”. X het bewus, of onbewus, deur ’n glipperige pen die kwaal in die koringland gesien. Jy moet tog die titel verander, anders gebruik ’n grapmaker nog “Tramp-Ode” teen my, en skaam ek my verdomp dood vir al die gekekkel en geskaterlag. Weer tussen hakies, oor daardie selfde gedig en oor ’n sekere geestestoestand wat eens myne was, het ek onlangs meer gelag dan enig iemand ooit in die toekoms daarvoor sal lag. Ek het naamlik daar dieselfde smousisme of reisigers-snobisme gehekel⁸¹² en bespot in ’n lang artikel wat ek vir *Die Huisgenoot* geskryf het.⁸¹³ Dis oneindig beter, meen ek, dan al my gewone, al te gemoedelik en populêre bydrae wat ek hier weekliks vir my daaglikse brood met soveel moeite en sorgvuldigheid moet uitkraam. Lees dit, en sê wat jy dink, of ek kort en kernagtig genoeg skrywe, of óf ek soos Job al te vol wind en woorde is. (Twee *of*'s, is dit toelaatbaar?) Om oor jousef te kan lag, is algemeen veronderstel ’n goddelike gawe te wees. Nog ’n mite.⁸¹⁴ Dis niks meer nie as net ’n uitbuiting van jousef, ’n manier om by jou leser witvoetjie te soek, om soetglimlaggend oor jousef, so jousef te verskoon.

Vandag se art. vir *Die Burger* vlieg hoog. Dis nogal filosofies gestem. Lees dit, en skryf my of ek in weersprekings, ongerymdhede, pedantiese opgeblasenheid of vaagheid verval... Dis Spaanse Reis IV, omtrent herberg-heer Limenez, en sy betoog oor die *Stilte*.⁸¹⁵ Limenez bestaan natuurlik nie, hy’s een van my skaduwees! Hou ook *Groot Nederland*⁸¹⁶ dop as dit in die Pretoria biblioteek te vinde is. Hul het al twee maande lank van my verse, en het nog niks van hul laat hoor nie.

⁸¹² Krige skryf hier “behekel”.

⁸¹³ Dié artikel, getiteld “Reis en reisgenote”, verskyn op 4 Januarie 1935 in *Die Huisgenoot*. Dit handel oor Krige se treinreis tussen Murua en Granada, wat hy in Junie 1934 onderneem het. In dié artikel besin hy oor die belangrikheid om te reis en die tipes mense wat hy in die derde kompartement van so ’n trein kan ontmoet.

⁸¹⁴ Hier skryf Krige “mythe”.

⁸¹⁵ Krige verwys na sy artikel “’n Betoog oor die stilte”, wat op 8 November 1934 in *Die Burger* verskyn. Die artikel handel oor Krige en sy vriend André Nisolle wat glo in Alicante by die Limenez-karakter se herberg aansit en met hom gesels oor die stilte en die kuns.

⁸¹⁶ *Groot Nederland* was ’n belangrike Nederlandse letterkundige tydskrif wat tussen 1903 en 1944 in sirkulasie was. Prominente figure in die Nederlandse en Vlaamse letterkunde soos Louis Couperus, Cyriel Buysse en Jan Greshoff het op die redaksie gedien. Dit is uitgegee deur die uitgewery Van Holkema & Wadendorf.

Die antwoord tot dusver op my “wekroep” was taamlik teleurstellend. Die Afrikaanse digters, lyk my, is soos die dassies, hul skuil en kruip weg êrens tussen die kranse... Ek was besonder opgenome met W.E.G. Louw se digbundel⁸¹⁷ wat hy my gestuur het. Hy is ongetwyfeld ’n digter. Kamp⁸¹⁸ intendeel (W.A.C. is sy volledige voorletters) kan geen digter wees nie. Luister ’n bietjie na sy brief: “Hoe lyk dit met besoldiging? Ek vertrou dat die Maastrichters nie bang is om hul hand in die sak te steek nie!” Ek het amper sy drie kort gediggies in die kakkabalie gaan steek, maar toe maar uit pure kristelikheid twee van hul na Stols opgestuur.

Ek het verder werk ontvang van Mocke,⁸¹⁹ I.D. du Plessis,⁸²⁰ en Dreyer.⁸²¹ Lyk my ek moet maar weer die hulp inroep van my ou vriend en staatmaker, Mattheus Joubert. Of hy nog altyd hulpvuisvegter is vir daardie Franse bokskampioen in Marseille, soos hyself so skilderagtig aan Stols verduidelik het, weet ek eintlik nie – maar ek sal aan hom skrywe die boere saal op, en daar’s nood!

Baie dankie vir jou vrolike brief. Ek het lekker gelag vir Arnold, die Packard, en die bottel – dit lyk my nogal ’n aantrekklike drie-enigheid. Ook gelag hoe daardie einste bottel jul verlei het tot ’n skermutseling met die twee Martatjies,⁸²² soos die Spanjaard daardie derde geslag noem. Al jou gesels om bottels en brandewyn en daardie vrolike minnesang of liefdesliedjie – uit die brandewynbottel gebore, is ek seker! – van die kêrel wat sy lyf hou soos ’n brommer op ’n drol (pragtige strofe, hierdie!) het my trane tot die oë en ’n knop in die keel gebring. Laasgenoemde het ek weggesluk deur wanhopig te gryp na my eie bottel (dis meer ’n groot fles of halwe

⁸¹⁷ Krige verwys na Louw se *Die ryke dwaas* (1934).

⁸¹⁸ Krige verwys na Willem Cornelius Wijnand Kamp (1903-1941), Afrikaanse skrywer wat veral natuurpoësie skryf en in 1922 debuteer met *Oorwinning en ander eerste gedigte*. Van sy ander werke sluit in die bundels *Matteo en Leonardo* (1933) en *Vrugbare aarde* (1936).

⁸¹⁹ Solomon Ignatius Mocke (1912-1990), Afrikaanse digter en prosaïs. Sy werk het veral die problematiek van die lewe en dood aangerak en derhalwe ’n neiging tot moralisering getoon. Van sy bundels sluit in *Gedigte* (1932) en *Vlugtige aandrif* (1936).

⁸²⁰ Izak David du Plessis (1900-1981), Afrikaanse skrywer en akademikus. Du Plessis word beskou as een van Afrikaans se vrugbaarste skrywers en hy het in verskeie genres gepubliseer. Van sy gedigte is sedert 1920 al opgeneem in publikasies soos *Die Huisgenoot*, *Die Kleinspan* en *Die Nuwe Brandwag*. Hy beoefen veral ’n tipe folkloristies-romantiese digkuns en hy beeld veral sy belangstelling in die Ooste in sy werke uit. In 1937 word hy met die Hertzogprys vir Poësie bekroon vir sy bundels *Vreemde liefde* en *Ballades* (albei in 1937 bekend gestel).

⁸²¹ Ben J. Dreyer, Afrikaanse digter van grappige gedigte en liefdesverse wat nooit groot roem verwerf nie. Sy bundel *Liefdes-liedjies en kinder-bietjies* verskyn in 1931.

⁸²² Dit is nie duidelik waarna Krige hier verwys nie.

vaatjie met 'n stywe riet-pantser om sy glas-pens en wat omtrent vyf liters rooiwijn op 'n slag bevat) en daar 'n stywe dop in my slukkende keel af te kantel. Praat van diep, stywe trekke – die wynvog is hier “tenonse” die mens so vriendelik gesind, hy skiet sommer op eie houtjie uit die bottel op en jou oopgespalkte keelstrot binne!

Om ernstig te word: Ek hoop ten hemel jy kry daardie pos.⁸²³ Is bly dat Haarhoff jou sal steun. Hy is 'n baie gawe kêrel, lyk my. Ek het hom net een of twee maal ontmoet, maar hy het 'n besonder indruk op my gemaak. Ek het die grootste agting en bewondering vir sy strewe in die heilige saak van Afrikaans, vir sy kennis en begrip *van*, sy geesdrif *vir* die klassieke letterkunde. Het jy sy vertalinge geles? Die meeste van hul is na my mening baie, baie goed. Veral *sulke* manne, met *so* 'n breedte, *so* 'n ruimte van uitsig, het ons land en ons letterkunde broodnodig.

Dink maar aan daardie bекrompe, onkundige mentaliteit wat daar in so baie opsigte by ons heers. Net een klein gevalletjie wat die openbare onkunde betref. Die *Star* is die vernaamste koerant van 'n stad van 'n halfmiljoen mense. Die subredakteurs⁸²⁴ wat die bydrae korrigeer en wysig en dit later in “proewe”-vorm weer moet oorsien, is almal ou joernaliste, verdien elkeen omtrent £700 of £800 per jaar. Frans is met Engels die vernaamste wêreldtaal; Baudelaire en Villon twee van die belangrikste digters in die hele wêreldletterkunde. En daardie subredakteur laat die volgende onveranderd: “Baudelaive”! “Ou *Sout les Reges D'Anton?*!” Vir “Ou Sont les Neiges d'antan”⁸²⁵ en praat verder van *of_François's*. Goeie, goeie God, waar beland ons?

Maar ek word vitterig. In daardie selfde artikel is Haarhoff natuurlik, uit entoesiasme vir die saak, die stryd, heelwat te mild en onkrities wat my betref. Hy oordeel daar slegs na gelang van my bydrae wat in *Die Huisgenoot* verskyn. My verse, vertrou ek, sal daardie oordeelvelling van hom effens regverdig.⁸²⁶

⁸²³ Krige verwys na die pos om lektorskap in Engels te Pretoria, wat Bokkie dan wel losslaan.
⁸²⁴ Krige skryf hier “subredakteure”.

⁸²⁵ Krige verwys hier na die refreinreël “Maar waar's die sneeu van voorverlede jaar?” wat hy uit François Villon se gedig “Ballade des dames du temps jadis” vertaal. Dié gedig verskyn in 1950 in *Vir die luit en die kitaar* as “Ballade van die dames van weleer”.

⁸²⁶ Dit is onduidelik of Krige hier verwys na Haarhoff se artikel “Uys Krige's poetry. Roy Campbell on Afrikaans” wat in *The Star* van 15 Augustus 1934 verskyn, of Haarhoff se stuk “Veelbelowende talent van jong Uys Krige” wat op 11 Januarie 1935 in *Die Vaderland* gepubliseer word.

Het jy Mikro se “Toiings” gelees? Daardie onbekende het ’n groot, onuitgesproke talent. “Twaailaait” is maklik die beste Afrikaanse kortverhaal wat ek nog gelees het. Ek het dit nog uit *Die Huisgenoot* gesny om aan jou te stuur.⁸²⁷ Dit lê êrens tussen my papiere. Die kêrel skryf so maklik, natuurlik, spontaan en met verbasende insig, sonder om ooit sentimenteel of laf of goedkoop te wees. Hy skryf of hy ’n kleurling self is, of hy alles van hul weet en begryp en nie *en touriste qui veut rigoler*⁸²⁸ nie... Ek was verbaas oor die temerigheid, die louwarmheid van Dr. Fransie se resensie.⁸²⁹ Lyk my vriend Frans word oud. Dalk het hy al reeds vyf of ses nakomelinge (skep hy dus wel deeglik – op sy eie manier, én volgens ’n ou, ou resep).

Ek stuur jou die nuutste wek van Jammes.⁸³⁰ Hy is ’n vooraanstaande Franse digter van wie se verse ek “voorwaardelik” hou. Hierdie prosawerk, meen ek, is besonder interessant, besonder goed. Ek het dit met ’n diep belangstelling gelees. Dit bevat heelwat treffende filosofiese gedagtes. Veral die gebede aan die end het my geraak. Jesus is altyd ’n wonderlik aantrekklike figuur, en hierdie werk laat mens hom van ’n miskien tipies katolieke oogpunt sien. Hou die boek vir my. Het jy die laaste *N. Litteraires*⁸³¹ ontvang? Ek sal gereeld stuur. Ek hou baie van *Die Vaderland*. Stuur my tog asb. Vrydag s’n gereeld. Moenie gebruik maak van Roy se “Portrait” nie – slegs as my bundel miskien verskyn. Daar was hope dinge waaroor ek so ligweg met

⁸²⁷ Mikro se “Twaailaait” verskyn op 8 Desember 1933. Dit handel oor die plaaswerker Toiings, wat kort ná die dood van sy vrou Siena op Kareeplaas besoek word deur sy oompie Dissel en sy vrou Bet. Oompie Dissel verduidelik aan Toiings dat hy ’n goeie voordonkie benodig en vra dan vir Twaailaait, Toiings se beste dier. Eers weier die plaaswerker, aangesien die donkie sy oorlede vrou se gunsteling was. Maar nadat oompie Dissel se vrou sterf, besoek Toiings sy oom en gee hy hom sy beste voordonkie.

⁸²⁸ “’n Toeris wat wil grap nie” (Frans).

⁸²⁹ Op 23 November 1934 verskyn F.E.J. Malherbe se artikel “Twintig boeke”, waarin hy ’n pleidooi lewer aan intekenare om Afrikaans te lees gebaseer op 20 spesifieke boeke. Een van hierdie werke wat hy dan kortliks beskryf, is Mikro se *Toiings*, waaroor Malherbe skryf: “’n Besondere en baie welkome bydrae tot ons literatuur van kleurlinglewe. Dit is die eerste Afrikaanse roman geheel aan die kleurlinglewe gewy, daarin geen ander doelstelling as dié van die menslike innerlike self en sy artistieke verwoording. Die kleurling word as mens gesien en met indringende aandag gebeeld, in hierdie ontroerende liefdesgeskiedenis van ’n elementêre siel in sy elementêre hunkering, selfvergooiing en verlossing deur die wonder van die liefde.”

⁸³⁰ Francis Jammes (1868-1938), Franse liriese digter wat veral oor die eenvoudige, plattelandse lewe in die Pireneesberge geskryf het. Sy bekendste werke sluit in *De l’Angélu de l’aube à l’Angélu du soir* (1898) en *Le Deuil des primevères* (1901).

⁸³¹ *Nouvelles Litteraires*, Franse literêre weekblad, gestig in 1922 deur André Gillon.

jou wou gepraat het. Hul moet dus maar weer oorstaan tot volgende keer. Ek skrywe reeds twee uur lank. Leef lekker.

Al my groete

Uys.

[Die volgende is later op die agterkant van die briewe se blaaië, bygevoeg]

Hoe de hel het ek hierdie twee blaaië nie raakgesien nie? Ek dog ek het hul reeds vol geskrywe.

Hoe lyk dit, het jy ooit vir my vriend Boelen raakgeloop? Of ooit iets gehoor van Maisie Fraser? Hoe gaan dit met Dorothy? Lance is nou 'n volbloed Republikein. As sendeling het ek bepaald skitterende eienskappe.

Ek stuur uitknipsels terug. Here, ons het mos almal saam met die kaffertjies, die piekaniens in die klowe, die driewwe, die slote in Cathcart met die vakansies van 1927, 28 en 29 kleiossies en toordokters en renostertjies uit die klei en modder gemaak, onthou jy nog? Jy en Arnold en François en ek! Waarom kry François nou alleen op grond van daardie prestasie die kunsgalerye van Europa te gaan besoek? Baie dankie vir hul. Was bly om hul te lees.

Naskrif: As jy dink hierdie brief is nie al te grof nie stuur dit dan asb. vir Pappie en Mammie-hul. Een woord egter, aan die begin, moet uit – jy sal hom self kan ontdek en hom dood en onskadelik kan maak. Ek skryf nie hierdie week huis toe nie.

Volgende keer omtrent my lewe hier, Valencia en die Españolita... en ons kuier by die Campbells.

Ek sluit Shorty se brief in. Stuur hom al my groete.

Brief 27

Lista de Correos,
Valencia,
1 Augustus 1934.

Beste Bokkie,

Ek is vanaand in 'n glad te opgeruimde en ligsinnige stemming om jou 'n ordentlike brief te skrywe. Lance en ek skeer vreeslik die gek, en as ons eers begin, is daar geen end nie. Dan val ou Spaanse tannies se monde wawyd oop op straat: van verbasing, meen ek, totdat eindelijk 'n glimlag plooi en hul moet saam lag. Ons leef baie gelukkig – vry, sorgeloos soos twee bergvoëls. Gaan swem, bak in die son, skryf, teken, dwaal

rond, slampamper, drink bier, suip koffie, staan op, gaan slaap net wanneer ons wil, verkoop bogpraatjies met die Spaanse nooiens – en hul is verdomp mooi, met swart oë wat ’n Pous al sy papotiese bulle helder oordag skoon sal laat vergeet. Van bulle gepraat, ons was weer op ’n stiergeveg. Dit was soos altyd ’n geweldig-ontroerende skouspel. Lance het naïef gevra: waarom hul dan nie ’n bietjie grassies laat groei ten einde die bul ’n bietjie tuis te laat voel nie. En ek het belowe om na *El Debate*⁸³² – die Times van Spanje, uiters katoliek, uiters konserwatief – ’n dringende versoekskrif te stuur om tog ’n pers-veldtog op tou te sit ten einde met elke stiergeveg, net voor die *estocada* of genadeslag ’n paar koeie in die arena te jaag. En ons voel seker ons het die hele S.P.C.A. (die Britse, bedoel ek) om ons te rugsteun en “Bravo!” toe te roep. Lance en ek is deesdae, wat elke Spaanse gewoonte of leefwyse betref, met ’n dergelike, pragtige hervormingsgees besiel. Raseg, laat ons Calvinistiese grondslag hom hier dus deeglik geld. Ons volledige program is reeds opgetrek. Met al sy besonderhede sal ek jou nie hier verveel nie. Ek sal slegs een item aanstip. Dit val onder **onderafdeling 113, voorstel 29, klousule 3**: dat alle stiergeveg-portrette en kiekies vir koerante ’n streng sensuur hoort deur te staan – duideliker omskrywe: dat op alle kiekies van bulle die skêr naarstiglik hoort gebruik te word, om sodoende sekere tweeling-voorwerpe wat Engelse lesers se fyngewoelheid mag kwets, die “ewige swye op te lê”...

In hierdie trant sal ek ure lank kan volhou. Maar om ernstiger te word. Voor ek vergeet, ou broer, skryf tog so gou as moontlik daardie stuk wat Roy in my “Portrait” so pragtig oor Afrikaans geskryf het, oor en stuur dit na Dr. Haarhoff. Hy het ’n boek in Engels geskryf oor die Afrikaanse letterkunde,⁸³³ en Roy se “uitspraak en oordeel” sal wonderlik van pas kom. Ek voel my diep skuldig dat ek nie vroeër reeds hieraan gedink het nie. Wonderlik van pas meen ek, en Roy is natuurlik heeltemal reg. Afrikaans wag op net een groot kunstenaar of digter om die wêreld met sy rykdom, sy krag, sy pittigheid, al sy humor, sy fris-nuwe lewensopgetoënheid te verstom en dronk te slaan. Ons het twee maande gelede hierdie vraag bespreek, en ek het gepraat van Rabelais en hoe hy soos ’n warrelwind, ’n bulderend-juigend

⁸³² *El Debate* was ’n Spaanse dagblad wat van 1910 tot 1936 in sirkulasie was en beskou word as die belangrikste Katolieke koerant van sy tyd.

⁸³³ In 1934 verskyn Haarhoff se *The achievements of Afrikaans*, wat hy in samewerking met C.M. van den Heever skryf. Dié boek word deur Central News Agency uitgegee.

apokaliptiese⁸³⁴ krag tot die Franse taal gekom het om dit te verryk, te vernu[we], dit in al sy krag en skoonheid te openbaar, en op die taal self sy ewige stempel te druk. Roy praat van Marlowe, en dis miskien ’n meer passende voorbeeld of analogie. En daardie digter kom, Bokkie, hiervan voel ek so seker as van my geboortedag. Kom hy nie in die volgende dekade nie, dan wel oor 20 jaar of na ’n halwe eeu. Die Afrikaanse taal is ryp, en wag op hom. Hy sal kom – uit die een of ander plaas of dorpie – om die ganse wêreld te verbaas. Soos ’n kleiner Homerus, daardie eerste sanger, wat opgestaan het, groots en heerlik, in die goud-glansende daeraad van die digkuns. Ek meen hy sal epies wees, natuurlik, spontaan, ongekunsteld – hy sal sing van ’n volk van helde, ’n volk van durf en moed en hoop en geloof in ’n wêreld wat verloor het om te sing, en alle hoop en geloof lank reeds in homself doodgesmoor het. Rimbaud praat van Million d’oiseaux d’or, o Future Vigueur?⁸³⁵ en ek is seker die Nuwe Wêreld bring die toekomstige krag.

Maar nou het ek gesprong van die een uiterste tot die ander, van die skatologies-komiese tot die diep-ernstig, miskien bombastiese... Jammer ek kan jou nie my gedagtes en sienswyse hieromtrent volledig praat-praat verduidelik nie.

Ek het drie van Baudelaire se gedigte wat my jare lank reeds bekoor in Afrikaans verwerk. Dit was die byna onmiddellike gevolg op Haarhoff se entoesiasme omtrent my vertaling van Villon. Ek is (op die oomblik) besonder tevrede met die weergawes, en sal hul jou binnekort aanstuur. Dan kan jy vergelyk. Ek het skielik ontsaglike vooruitgang gemaak met die Spaans, praat dit reeds vlot. Die artikels wat ek nou besig is vir *Die Burger* te skrywe is ’n hele ent beter dan al die artikels (meesal kafterig) wat hul voorafgegaan het. Eindelijk wys hul duidelike spore van intelligensie, en juis hierom huiwer en vrees ek hul sal soos die boemerang tot my terugkeer. (Ek stuur sommige van hul egter ook na Holland.) ’n Liewe Spaanse meisietjie is op die oomblik my sekretaressetjie, en doen al my tikwerk.⁸³⁶ Ek gaan al my gedigte Holland toe stuur na vyf of ses vooraanstaande blaaië, en miskien met Gods hulp loop ek tussen al die “bloutjies” darem ook een of twee veilige hawens op die hals. Ek is

⁸³⁴ Krige skryf hier “apocoliptiese”.

⁸³⁵ Krige verwys hier na Rimbaud se epiese gedig *Le bateau ivre*, wat hy in 1871 aan Paul Verlaine stuur. Die gedeelte van die reël wat Krige aanhaal vertaal losweg as “’n miljoen voëls, die toekomstige krag?”

⁸³⁶ Hier verwys Krige die eerste keer na Emilia Eulalia, die Spaanse meisie op wie hy verlief sou raak en met wie hy sy eerste ernstige verhouding aanknoop.

hier slordig, en raak verwar in my spraak mais, en avant!⁸³⁷ Viljoen het die beste bydrae wat ek hom vanjaar gestuur het, my terug ge-pos. Maar ek berei hom 'n ligweg ironiese briefie voor wat hom 'n doodskleur op die wange sal gee, en tot vroegtydige besinning sal bring.

Here, my grootpraterij raak vervelend. Tussen hakies, ek sal jou een van die dae in Frans skryf. Ek skryf dit besonder vlot met al die oefening wat ek kry, en ek beloof jou jy sal lag.

As jy tyd het laat die digbundel soos in die tweede kopie bevat getik word, en stuur dit dan tot die beoordelaars vir die Hertzog prys. Hul uitspraak is miskien interessant, miskien onbewus komiek, en dan lag ons weer almal saam.

Here, Bokkie, as jy weet hoe min ek my steur aan al daardie kaf van my kritici, sal jy vir geen oomblik jou kop oor my kwel nie. Hoe kan ek hul kritiek in 'n ernstige lig beskou, wanneer hul almal tegelyk praat, almal *mekaar* en *hulself* gelyk weerspreek, hul met elke sin en frase hul onkunde, hul minderwaardigheid, die “onbekooktheid” van hul ieder sienswyse en gedagte omtrent die poësie duidelik aan die dag lê. Ek moet rondtrap en -spring, allerhande toere uithaal om by te hou en verdomp ek is geen hanswors nie.

Bokkie, jy is my een ding verskuldig. Asb. tog probeer jou bitterste bes om die name van daardie drie kritici te ontdek. Hul name sal dien as stroppe om hul mee op te hang. Ek sal hul ophang, nes lemoenskilletjies; hoog en droog ophang – tot in der ewigheid! Op die wind van my satire, my gesoute-bulder-lag, sal hul daar aan die galg rond wip en dans tot aan “die einde der dae” en al hul nasaat sal my naam hulde bring omdat ek so gul vrygewig hul voorouers van 'n volslae vergetelheid gered het. Mais c'est un vieux blague, celui-ci.⁸³⁸

Met van Schaik kan ek nie kwaad word nie – hy het reeds 'n alte pragtige werk verrig in die opbou van die Afrikaanse letterkunde. Net ek is teleurgestel in hom, diep teleurgestel in sy papbroekigheid. Waarom nie getrou bly aan sy eerste oombliklike entoesiasme nie? Waarom hierdie minderwaardigheidskompleks, waarom nie meer vertrou in sy eie smaak en oordeel dan in dié van kwasi-literatore wat nóg talent nóg smaak besit? En boonop geen sin in suiwer Afrikaans kan neerskrywe nie. Hy het reeds soveel slegte bundels die wêreld ingestuur – hier was

⁸³⁷ “Maar voordat dit gebeur” (Frans).

⁸³⁸ “Maar dit is 'n ou grap, dié” (Frans).

juis 'n gulde geleentheid om hom gedeeltelik by die Muse te verskoon vir al die skade wat hy haar berokke[n] het. En dat hy vra of hy my in Afrikaans mag toespraak slaan my eenvoudig dronk – asof elke sin en frase van my vers nie my innige liefde vir my taal, my eerbied, my piëteit, my sorg daarvoor – en so *waaragtige Afrikanerskap* – sonneklaar verkondig nie. Regtig, ek begin glo daar's meer esels in die Transvaal dan in die geheel Spanje.

En Bokkie waar Van Schaik en hul almal hul grootste fout maak is in hul dogmatiese sekerheid dat my vers geen byval sal vind nie, maar iets vreemds en uitheems sal bly.⁸³⁹ “Nagreën” – en dis 'n jeugvers van geen besondere gehalte nie – en ook “Tram-Ode” het ek aan 'n jong Hollander voorgelees in 'n Barceloniese kafe. Daar was trane in sy oë toe ek klaar was, en daardie Hollander verkoop kaas en eiers. Die volgende aand het hy my baie eerbiedig versoek om tog weer die gedigte aan hom en sy Hollandse vriendin, een van die mooiste en bekendste *demimondaines*⁸⁴⁰ in Barcelona, voor te lees. Ek het volstaan, en toe ek hul beider ontroering merk, pleng ek so stilweg op my eie 'n paar traantjies. Sommige van my beelde wat ek vir gewone Franse en Spaanse klerke of werklui vertaal het, het hul tot verraste uitroep van bewondering aangehits. 'n Ou Hollandse matroos het in Barcelona só van 'n paar van my verse gehou, hy het my gedurig agtervolg, my lastig geval om meer. Hy wou hul vir sy nôiens en familiebetrekkings stuur. Probeer maar gerus, Bokkie. Lees daardie deel van “Snel is ons lewe” waar ek die lewe met 'n jaende perd vergelyk aan die eerste die beste boereuseun voor, en ek is seker Kerneels sal aan die einde entoesiasies uitroep: God, man, waar's daardie perd? Ek brand om hom tussen my knieë te hê...

Jy sal begin sê dat ek geen digter is nie maar 'n onverbeterlike grappiesmaker, maar daar's veel waarheid tussen al die korswil. Bokkie, dis darem te goed van jou om my £2 te wil stuur. Dis regtig nie nodig nie. Hier is alles uit die haak. Ek het verhuis en verhuis weer binnekort, maar een van die dae stuur ek jou weer 'n paar boeke en 'n Goya met talryke illustrasies vir François. Baie bly dat jy hom na Ladybrand neem. Here Bokkie, jy is wonderlik. Ek stuur jou van nou af gereeld die

⁸³⁹ Beide T.J. Haarhoff en M.S.B. Kritzinger was van mening dat van Krige se gedigte te “modern” was vir die Afrikaanse leserspubliek in dié betrokke tydvak. Kritzinger gebruik die gedig “Tram-ode” met al sy verskillende plekname om hierdie standpunt te ondersteun, en Haarhoff beaam dit in 'n brief aan Krige op 5 Desember 1934.

⁸⁴⁰ “Minnares” (Frans).

Nouvelles Litteraires.⁸⁴¹ Dis vir my 'n hoogs interessante blad wat dikwels eersteklas bydrae van die beste Franse skrywers bevat. Hou hul almal, ek sal hul later wel dikwels nodig kry. Skryf my of hul jou welgeval. Ek maak “aanduidinkies”, hoop jy beskou hul nie as al te opdringerig nie. Met al die gereis en rondlêery had ek slegs een maal kans om na jou vertaling te kyk, en toe het ek ook maar swaar gevorder weens al die potlood-verbeterings. Sal dit egter hierdie week ontsyfer en jou daaromtrent skrywe.

Het weke laas van Roy gehoor. Gaan hom kuier. Laster-aksie-dreigement het seker die uitgewers die skrik op die lyf geja.

Die nuus omtrent D.R. en al haar verdriet is treurig. Hoe gaan dit nou met haar man? Stuur jou later Shorty en die ander se briewe. Het hul geniet. Stuur hom my groete. Lance stuur syne.

Dankie vir *Die Huisgenoot* en blaai wat jy my stuur. Sal jou een Hooft gou-gou pos. Dit was ook stellig my oorspronklike plan. Wat 'n digter!

Ek sluit in 'n storie deur Schoeman⁸⁴² waarvoor ek my hoed afhaal. Man daar broei iets, groei iets aan. Ek voel daar kom 'n ontploffing binnekort in S.A.

Bokkie, ek wens soms jy is hier om te kan geniet wat ek hier soms geniet, Spanje is eenvoudig 'n verruklike land, en die Spanjaarde so onderling en besonder gaaf!

[Brief eindig]

Brief 28

Lista de Correos,
Valencia,
4 September 1934.

Liewe Bokkie,

Ek sal kort en saaklik wees. Ek het net 'n halfuurtjie om hierdie brief aan jou te skrywe. Baie dankie vir jou laaste twee of drie briewe. Daar ek hul nie voor my het nie, sal ek maar volgende week op hul antwoord. Dr. Franken se kritiek op my bundel was besonder gunstig, het ek gemeen. Het my verheug. Jy onthou hy het gesê hy het

⁸⁴¹ *Nouvelles Litteraires*, Franse literêre weekblad, gestig in 1922 deur André Gillon.

⁸⁴² Pieter Johannes Schoeman (1904-1988), Afrikaanse skrywer en akademikus wat veral oor die inboorling en folklore in sy werke geskryf het. Sy werke sluit in *Die swerwerjagter* (1933) en *Op ver paaie* (1949).

nie die tyd om die verse in besonderhede te bespreek nie. Tog het hy van 'n tiental van hul met lof gepraat, 10 uit 40, dis nogal aanmoedigend. Eienaardig genoeg, hy is juis getref deur daardie drie of vier gedigte wat die Potchefstromers⁸⁴³ maar nie kon klein kry nie. Haarhoff skrywe my, Van Schaik se lesers is 'n Dopper.⁸⁴⁴ Dit verduidelik alles, en ek het dit ook lankal vermoed. Dis hier dus 'n geskil oor die welvoeglikheid, die betaamlikheid, m.a.w. 'n godsdienstige verskil tussen my en die heer X; en met die poësie het die hele saak so min te doen as sosaties⁸⁴⁵ met Egiptiese hiërogliewe... Maar ek gaan nie uitwei nie.

Laas week het ek 'n vreeslike pos ontvang: briewe van Mocke, Louw, Kamp, du Plessis in verband met my oproep vir *Helikon*. Die gedigte was egter teleurstellend. Louw het my ook sy bundel gestuur. Hy het dit in erns met die poësie – ek het groot vertroue in hom. Daar is veel verdienstelik in sy werk. (Die Here bewaar my dat ek nie “patronise” nie, maar in my haas kan ek nie my woorde kies nie). Ook twee briewe van Haarhoff, baie vriendelik en aanmoedigend, en sy twee digbundels as geskenke. Het jy sy onlangse vertaling uit Homerus in *Die Huisgenoot* gelees?⁸⁴⁶ Dit was m.i. meesterlik. Ek hoop jy het hom 'n getikte kopie van my bundel gestuur. Hy sê hy en C.M. van den Heever gaan hul bes doen om dit publiseer te kry. As jy my dus ook 'n kopie stuur sal ek nog betyds enige nuwe verbeterings kan aanbring.

Veels geluk met jou prestasies op die voetbalveld, dat jy vir Transvaal gekies is. Ek was regtig hartseer om te hoor jy kon nie teen W.P. optree nie. Wie het gewen? Ek verlang ook al net erg om die steuwels aan te trek, en die groen grassies te laat kraak onder my voete.

Ek dink jy moet voorlopig met Roy se artikel omtrent my niks doen nie. Word my bundel gepubliseer, dan kan die uitgewer daarvan gebruik maak. Ek sien nie op hierdie tydstip enig ander nut daarvoor nie.

⁸⁴³ Krige verwys hier na Gerrit Dekker, maar dalk ook heel moontlik na Hendrik Geldenhuys (H.G.) Viljoen (1889-1952), joernalis, klassikus en akademikus. Viljoen was van 1916 tot 1917 redakteur van *Die Volksblad*, en tussen 1923 en 1931 redakteur van *Die Huisgenoot*. Hy het ook, saam met Dekker, in die redaksionele raad van *Die Nuwe Brandwag* van 1932 tot 1933 gedien.

⁸⁴⁴ M.S.B. Kritzinger.

⁸⁴⁵ Krige skryf hier “soesaaitjies”.

⁸⁴⁶ T.J. Haarhoff se vertaling van Homerus se verhaal oor Odysseus se swerftog na sy koninkryk Ithaka verskyn in *Die Huisgenoot* van 15 Junie 1934 onder die titel “Odysseus vertel”.

En hoe gaan dit met jou werk? Jou Frans? *Tes amours*?⁸⁴⁷ My vriend Nisolle het my 'n baie mooi Franse boek as geskenk gegee wat ek jou aanstuur so gou ek dit gelees het. Lance het my Walker se *History of S.A.*⁸⁴⁸ gegee en ek lees dit soos 'n roman. Roy se *Broken record* wat ek besonder geniet het. Ook het ek van der Post se boek ontvang wat my teleurgestel het – asook Roy – en wat ek jou sal aanstuur, wil jy dit hê.

Daardie frase “dit reën hier geld op my” was nogal noodlottig. Jy het my geskrywe jy stuur my in die vervolg £2 per maand. Ek was baie bly, daar ek in die geld-moeilikheid geraak het. Jy sien daardie vyf weke wat ek op reis was, het ek natuurlik niks uitgevoer nie. Boonop wag ek nog altyd vir 'n tjek van *Ons Vaderland* vir 'n art. van my wat hul begin Mei geplaas het.⁸⁴⁹ Twee maal dus het ek angstig op die £2 gewag. Twee maal was dit £1. Ek het my verdomde manier van grootpraat verwens... Verder het *Die Huisgenoot* en *Ons Vaderland* 'n skets van my geweier wat ek gemeen het was een van my beste stukkies werk tot dusver. Ek stuur dit toe aan die *Nieuwe Rotterdamse Courant*⁸⁵⁰ en na amper twee maande kom dit terug, en hul sê hul het dit met groot belangstelling gelees, na lang oorweging darem besluit dis nie geskik vir hul blad nie. 'n Afrikaanse skets van amper 4 000 woorde in 'n Nederlandse *dagblad*, dis iets nogal taamlik gewaagd.

Lance het my toe 'n bietjie geldjies geleen wat ek hom nog skuld. Amper £4. Ek wag egter op die koms van drie tjeks. Maar kyk, Bokkie, as dit vir jou enigszins moontlik is, as jy jou nie moet afknyp nie, stuur my asb. £2 elke maand, net tot by die end van die jaar.

Ek gaan nou artikels en peuterwerkies laat vaar – met my kortverhale 'n ernstige begin maak. Ook aan die poësie van my tyd wy, wat ek geheel en al in die laaste tyd verwaarloos het. Daar was hier in die laaste tyd soveel besoeke, visites en oponthoude, 'n mens kan onmoontlik iets ordentliks uitrig. Maar eindelijk het ek weer

⁸⁴⁷ “Die liefde?” (Frans).

⁸⁴⁸ *A history of South Africa* (1928), deur Eric Anderson Walker. Dié boek handel oor die land se politieke geskiedenis en is uitgegee deur die Londense uitgewery Longmans, Green.

⁸⁴⁹ Krige se stuk “'n Wêreldstad en 'n dorp van die platteland” verskyn op 18 Mei 1934 in *Ons Vaderland*. In hierdie artikel beskryf Krige die verskille tussen die rustige Valencia en die kosmopolitiese Barcelona.

⁸⁵⁰ Die *Nieuwe Rotterdamse Courant* is 'n Nederlandse dagblad, in 1844 deur Henricus Nijgh gestig. In 1970 smelt dit saam met die koerant *Algemeen Handelsblad* om die *NRC Handelsblad* te vorm wat vandag steeds in sirkulasie is.

op stryk gekom, en ek is seker die oes sal nie al te skraal wees nie. Ek het op die oomblik 'n agt of nege stuks bydrae in die pos; dus is daar min gevaar. Net jou bystand sal my oneindig help – en ek sal jou dankbaar wees tot in lengte van dae.

Haarhoff sê C.M. van den Heever gaan Dekker vra of “Kenteren” nog in aanmerking mag kom vir die Hertzog prys. God, as ek dit maar kon losslaan! Adieu aux travaux forcés! A Nous la Liberté!⁸⁵¹ Ek wil my “Wolke van die Storm” afmaak; en dit op so 'n manier 'n eenheid en 'n skoonheid gee dat dit K en al my kritici en selfs my vriende dronkslaan.

Jy verstaan dus hoe onmoontlik dit was om jou die gewenste boeke aan te koop. So gou dit hier egter weer begin “reën” stuur ek Camoens of Quijote. Ek lees Spaans, en gaan in alle erns weer met Latyn begin. Vertel my so 'n bietjie van Chris, haar voorkoms, wat sy gesê het, en van François se tentoonstelling, die reaksie van die Jo'burg snobs, sy komiese menslike kant ens.

Ek het baie, oneindig baie om jou te vertel: van die vyf dae wat ons by Roy-hul deurgebring het, van my Spaanse nooientjie so lief en goed soos jy jou maar kan voorstel, ons huis hier, sy omgewing... Tot volgende keer. Vergeef my hierdie vrotsige brief en dat ek jou so lank laas geskryf het.

Liefde

Uys.

Groete van Lance en 'n soen van die Spaanjooltjie!

Brief 29

Lista de Correos,
Valencia,
Tuesday, October 1934.

Dearest Mammie and Pappie,

We have been having quite an exciting time these last few days. Lovely days, brilliant, cloudless gold and blue – like spring weather at its very best. Yet Spain, it seems to me, is passing through one of the blackest periods in its history. With the social troubles and disturbances all over the country, the province of Cataluña (of

⁸⁵¹ “Vaarwel aan die verpligte arbeid! Nou is ons vry!” (Frans).

which Barcelona is the capital) tried a coup d'etat with a view to implant a federal republic. Cataluña is already virtually a republic within the republic of Spain, but they evidently want a yet more complete secession. They are entirely different from other Spaniards, industrious, alive, energetic, ambitious, speaking their own language and proud of it, insisting on it, liberty-loving; and their province is easily the richest in Spain. I have a great sympathy for them – perhaps because of their strength of character, their love of liberty, their ardent republicanism and because there is a certain definite analogy between them and my own people... The Cortes (Parliament) of all Spain is naturally, definitely, fiercely opposed against all further republicanism on the part of Cataluña. Its complete secession would mean a yet further breaking up of Spain and other provinces would follow. On Saturday night the Parliament of Cataluña declared the Republic of Cataluña.⁸⁵² Civil war of the worst and bloodiest kind followed. Government troops bombarded Parliament. Inside were the President of Cataluña and all the members. At three o'clock in the morning, under heavy cannon-fire, they capitulated. Blood ran everywhere in the streets. It all seems a horrible mistake. Nothing on this earth will stop Cataluña from getting what it wants, least of all bloodshed. And now they will never forgive the rest of Spain this outrage on their city. For some days all communication was cut off with Barcelona (and Madrid). Now news is coming through very scarcely. This morning the radio announces fighting started again last night. The Catalans, I am sure, are at present mad with rage and patriotism. They have said: "You have forced us to put up the white flag. But we will have our freedom, even if our flag is to be black" (meaning even if they were all to die in the attempt).

I seem to see no way out at all for Spain, unless it was a complete revolution sweeping all before it. One realizes how serious it is when one considers that the Catalonian problem fades away beside that of the workmen, the labourers, their unrest and discontent, over the length and breadth of Spain. No way out for Spain, or for Austria. Man's destiny? To what? It is dreadfully depressing. I felt sick yesterday, physically sick thinking about it. My hands trembled. I felt like breaking down. Perhaps because of my affection for the Catalonian people, my love for Barcelona,

⁸⁵² Op 1 Oktober 1934 gaan die mynwerkers van Katalonië oor tot 'n massastaking nadat regse ministers in dié onafhanklike Spaanse staat ingesluit is. Regeringsamptenare word tydens die staking gedood en generaal Fransisco Franco, hoof van die Spaanse weermag, sak toe op dié streek en massas mense word in hegtenis geneem en tereggestel.

perhaps because of my despair of man's inevitable eternal repetition and madnesses, of all his old blunders, dreadful mistakes.

I have written you this "local history" partly because it is in some measure every nation's history, partly to get it off my mind. And the news you will have received was probably vague and uninformed. And you must realize that I am more vitally, personally interested in the private fate of Spain or France than in that of England.

Valencia, of course, is occupied from end to end by police and troops. Yesterday there had been some vague, fanciful shooting in the fishing village close by. In the markets zipping bullets had cut cabbages to ribbons, made them jump about like crackers. Fat old women, screaming housewives had dived head first for protection into clumps of beetroot and carrots. The General Strike had been declared in the city. Near our house, at the tram-terminus, strikers had overturned several tramcars in the morning. Everyone was [too] dead scared to go into the city. So at three o'clock Lance and I set out like the warriors we are. Truly in earnest I had asked him if death were to come to me, he should take it upon him as a sacred duty to get me buried at Bontebokskloof. And all the profits acquiring from the sale of my posthumous work should go to the education of my critic X.⁸⁵³ We arrived at the terminus to find a crowd there, troops of soldiers and half-a-dozen big cannons drawn up on the little square. I obliged by posing, and Lance took two or three charming photos of me with the cannons and machineguns for decoration and background. Long files of trams were passing down the road, empty save for conductor and driver. Nobody got in. Everybody stared from windows, doors and pavements. I said to Lance: "Optrek, boere!" and we skipped into one of those trams. It crawled slowly down the road. Dead silence. I scanned the windows of top-floors for snipers, but saw only dark, smiling eyes of pretty girls or old chaps in the shirt sleeves behind the curtains. We arrived in the city without event, except that the conductor got out to get sick – why, I don't know. We bought a bunch of flowers for a young Catalan girl we know, and Lance said: "We are well equipped for the 'bruilof en die begrafnis'". There were cannons on the square, cannons near the station, cannons to the left, the right! Cannons among the cabbage patches. Lance and I kept falling over the bloody things. A chap came up and said we were destroying government stock. So I said:

⁸⁵³

M.S.B. Kritzinger.

“Why don’t you stock them among the cows in the stock-yards?” And he wanted to run us in – with the point of the bayonet...

But my letter has taken a most foolish twist; forgive me my fantasy of the last few lines. You write rather in between whiles now-a-days Mammie. I can only write one letter home every week, and if it goes to Bokkie he must please send it to you. You know I write long letters, Mammie – very long which often take me hours – so you must forgive me not being able to write *every* week to Ladybrand.

Here at Valencia everything is very calm. You must not worry about my safety. The Valencians are a quiet, peaceful race. Lance’s and my love to all of you.

Your loving son,

Uys.

I wanted to write to Bokkie this week. I find I have no time left. Please, send him this letter.

Brief 30

Valencia,
23 October 1934.

Dearest Mammie,

Many thanks for your last two very charming letters. I have them before me as I write. I love getting your letters – entering into the circle of your lovely, gracious spirit.

There is a complete dearth of news. Spain has settled down to peace and quiet again, until the next revolution comes along. (I will send you photos of me and the cannon).

I rejoice – from the very bottom of my heart – to hear that none of you have “fused”. “Fused” is the right word. It is the complete death and extinction of anything that is truly and sincerely Afrikaans. In that power-station of the Nationalist movement that once throbbled with light and power, now in darkness and eclipse, we must all do our utmost to bring back an ever purer, more steadfast light and strength. Slim Jannie has done it again, just swallowed Hertzog and Co up,⁸⁵⁴ as he himself was so completely swallowed up by the preying monster that is the British Empire.

⁸⁵⁴

Krige verwys hier na Hertzog se Nasionale Party wat in 1934 saam met Smuts se Suid-Afrikaanse party gesmelt het om die Verenigde Party te vorm.

And now he talks glibly – in Edinburgh of all places! – of the great and “divine” freedom that exists within its boundaries. God! My God! What blindness, backboneless! Sometimes I think we are the weakest, stupidest nation on God’s earth.

Our Jannie, “die dapper, opregte Boer, krygsman en held, ridder en filosoof” as the little golden-haired herald to the British Empire, blowing its bugle upon the crumbling walls. The charming angelic picture makes me sick, and I feel like giving up “the guts”. Bravo, Mammie! Bravo, Pappie!

De Wet, formerly on the *Burger*, I remember the name, but I can’t place him at all. I laughed at all the attention Mizzi got from the Afrikaans and the English press! Dr. Wagenaar connects the picture of the tortoise with Roy Campbell because of *The flaming terrapin*, his first long poem, a magnificent effort.⁸⁵⁵ There Noah’s Ark is drawn by the tremendous turtle. And Noah is the great life-giving force to the earth.

I am writing at top speed. My bull-fight was very well written, but the article was horribly mutilated. The most intelligent parts, naturally, were cut out. It was more or less, a defence of bull-fighting, an attack on Anglo-Saxon S.P.C.A hypocrisy. In *The Argus*, however, the article was almost an attack on the corrida. I am writing them another, as I quite enjoyed writing English again.

Within four or five weeks François will be here! How I am looking forward to his coming! If you and Mizzi don’t come to Florence next year, I shall come home towards March-May. I am not sure. In any case, now François is coming, [so] I shall stay a few months longer in Spain. Do you mind very much my not coming for Xmas? But really I can’t leave Europe without seeing François for at least a month or two. I must perfect my Spanish, finish my travel-book and I have no inclination to start hack-writing on a South African newspaper in the new future. Often I have great homesickness but I must see it through for another four or five months. Dearest Mammie, have I put this very brutally and unfeelingly? I am beginning to mistrust letters after a few experiences of mine. I hope you are all very well and happy.

My love to you all.

Uys.

⁸⁵⁵ *The flaming terrapin* (1924) is Campbell se debuutwerk. Hierdie epiese gedig is baie goed ontvang deur die media en het Campbell gevestig as ’n formidabele skrywer.

Brief 31

November 1934.

In alle yl, Bokkie

Hier en daar in jou laaste paar briewe het dit effens weemoedig opgeklink. Hou moed, ou broer – en God, ek hoop jy kry daardie pos op die Universiteit van die Witwatersrand. En skep troos en besieling uit jou boeke as jy die tyd kry om af en toe in hul te mag lees. Lyk my hul oorwerk jou. Hoop maar dis alles gou op 'n end. Geluk ook met die Rugby-prestasies en hoop jy sal ook op krieket-gebied die naam hoog hou.

Ek het oneindig baie om te skrywe, en net 'n paar minute. Die artikel, 4000 woorde lank, is nou net klaar, en die tyd is om. Baie dankie dat jy £2 gestuur het. Ek sal dit seker Donderdag ontvang. Dis vreeslik gaaf van jou – die nuus het my so bly en opgewek laat voel, ek het sommer dadelik 'n pragtige bloemlesing van die moderne Spaanse gedigte aangekoop – 600 spierwit blaaië met 'n ligte ruikie wat so aangenaam aandoen, en 'n stywe lemoenkleurige band – vir omtrent 11/-. Alles is nou in die haak, sal goed gaan wat die finansies betref. Ek voel effens sleggerig dat ek £2 per maand van jou eis, na alles wat ek jou reeds skuld, en jy vra nog ekskuus omdat dit so min is boonop. Die Larousse⁸⁵⁶ sal ek vir jou binnekort kry. Moenie hoop verloor nie! Ek stuur jou drie boekies. Ek weet nie of jy met die eerste kennismaking veel van de Nerval⁸⁵⁷ sal hou nie. Hy was 'n sonderlinge mens. Onthou jy toe hy met die kreef gaan stap het, aan 'n toutjie en met 'n blou strikkie om sy nek. En toe hul hom verbaas uitvra, sê hy: “'n Kreef blaf nie... en wat meer is, hy ken die geheime van die see...” Lees egter *Sylvie*; en Nerval se prosa is van 'n wonderbare “limpidité”.⁸⁵⁸ Horatius het ek nog nie gelees nie. Hierdie aansienlike verkorte Pascal

⁸⁵⁶ Krike verwys na die Larousse-woordeboeke en Franse werksboeke wat lesers gehelp het om die taal aan te leer onder leiding van Pierre Athanase Larousse (1817-1875). Die bekendste hiervan is die *New Dictionary of the French Language* (eerste uitgawe 1856).

⁸⁵⁷ Gérard Labrunie, oftewel Gérard de Nerval (1808-1855), Franse romantiese digter en vertaler. De Nerval het aanvanklik vir hom naam gemaak deur Goethe se *Faust* in 1828 te vertaal. Van sy bekendste werke sluit in die bundel *Les Illuminés, ou les précurseurs du socialisme* (1852) en *Sylvie* (1853), 'n novelle wat handel oor 'n man van Parys wat deur die herinneringe aan sy geliefde (Sylvie) die stad vir 'n klein dorpie wil verruil.

⁸⁵⁸ “Helderheid” (Frans).

sal jou 'n baie goeie begrip gee van sy filosofie. Hy het my meegesleep. Lees veral bladsy 10 tot 15 – van 'n pragtige, magtige prosa en 'n diepte van gedagte wat verstom.

Die strepe het ek getrek nooit vermoedend dat ek dit nog later aan jou sou stuur nie. Die ?e⁸⁵⁹ het ek daar gesit waar ek gemeen het Pascal lyk of hy homself weerspreek. Pascal was in sekere opsigte vir my 'n openbaring. Ek sien Voltaire het aantekeninge geskrywe op sy *Pensees*. Dit behoort wonderlik interessant te wees om die verskil tussen die twee manne – en in sommige opsigte skyn hul diametries teenoorgesteld, in ander weer ietwat gelyksoortig te wees – soos weerspieël in hierdie aantekeninge na te volg... Maar dit alles terloops. (Nog 'n terloopsie. Ek kry heelwat Franse woorde en soms ook 'n Spaanse wat my sterk aan Afrikaans herinner. So sê Pascal: *Le bonheur pipe l'homme*⁸⁶⁰ ((*trahit*, bedrieg)). Dit lyk effens op ons ou Stellenbosse gesegde: Ek het hom lelik gepip [sic], nie waar nie? Maar dit kom miskien uit die Engels. So is daar baie meer.)

Die gedig “Storm” is nie klaar en sal nog lank nie klaar wees nie. God weet wanneer ek dit ooit sal “afmaak”. Van my beste artikels wat (ek het dit uitgerek) omstreeks 45 000 myle gereis het, het eindelijk by die gasvrye *Burger* 'n tuiste gevind! Bravo, *Die Burger*! Al my artikels gedurende die laaste sewe maande is gepubliseer! Nie sleg nie, maar dit lyk of *Die Burger* my twee baie venynige aanvalle op Sir Ian Hamilton⁸⁶¹ uit vrees vir laster of so iets geweier het. Ek het vir Phil Weber geskrywe: om op 'n imperialis se kop te kak, is geen laster nie, slegs verdiende loon – maar hy het blykbaar my “juridiese” advies in die wind geslaan...

Ek wil begin met daardie 20tal kortverhale van my, maar kan óf weens *otium*⁸⁶² wat ook Catullus se ondergang was, of weens die ewige artikelskrywery waarvan ek nog altyd met die grootste inspanning alleen een en baie selde twee per week kan skrywe – daarmee nie 'n begin maak nie! Maar die hoop beskaam nie, en ek

⁸⁵⁹ Krige skryf dit net so in die oorspronklike brief.

⁸⁶⁰ “Die geluk van 'n man deur die pyp bedrieg” (Frans).

⁸⁶¹ Generaal Ian Standish Monteith Hamilton (1853-1947), Britse heer en weermagleier. Hamilton was 'n prominente figuur vir die Britse weermag tydens die Anglo-Boereoorlog, waartydens hy deelgeneem het aan die slag by Majuba. Hy het ook die Engelse troepe gelei in die stryd by Elandsplaagte.

⁸⁶² “Vrede” (Latyn).

is van plan om Spaanse Reis wat nou in *Die Burger* verskyn⁸⁶³ en waarvan ek reeds 20 000 woorde geskryf het, mettertyd te publiseer. En miskien word dit dan voorgeskryf en sal dit die enigste boek wees waarmee ek ooit 'n sommetjie geld sal verdien. Wat die geld betref gee ek nie 'n hel om nie. Ek skryf nou en sal bly skryf omdat ek nie anders kan nie, en ek sonder te skrywe dood ongelukkig word...

Stols het nogal wrintiewaar gevra ek moet 'n bloemlesing van die jonger Afrikaanse digters saamstel, dit met 'n inleiding en ook biografiese besonderhede voorsien – en dan publiseer ons dit gelyktydig met die *Helikon*-uitgawe. Omtrent 35 of 40 gedigte. Daar is plek vir 9 kwatryne op 'n blad. Ek berei etlike kopskote vir my kwansuis kritici vir hierdie bloemlesing voor. Maar hieroor later, en jy moet asb. niks aan niemand hieromtrent sê nie, daar die sukses van die “groot grap” van 'n streng geheimhouding daarvan afhang.

Ek het weer 'n gawe brief van Haarhoff ontvang. Magtig hy is 'n simpatieke kêrel soos weerspieël *en* in sy briewe en in sy werk en strewe. Hy gee my moed in oorvloed. Het jy al Boelen opgesoek? En Isak le Grange en Skaap Theunissen, het jy hul nooit ontmoet nie? Vertel my 'n ietsie van Pretoria, die gees onder sy professore, intellektuele leiers, studente en jong Afrikaners.

Daardie sinsnede van jou omtrent die eenvoudige ou trem, die bewoording van sy advertensies... het selfs by my vae weemoed en onrus gewek. Eienaardig, juis dít het my altyd vaag bekoor, was altyd vir my een van die simbole van die sonderling aantreklike stemming wat 'n vreemde plek, 'n nuwe stad, by my gewek het. Ook aan musiek, die teater ly ek gebrek, maar die Musiek-“seisoen” begin nou, asook dié van die Spaanse teater. Ek het laaste week met belangstelling my tweede Spaanse klugspel bygewoon.

Baie dankie vir al die moeite wat jy jou getroos het met my bundel, artikels, ens. Wat die bundel betref, is my laaste hoop nou net Haarhoff en van den Heever. Ek weet nie waarom ek nooit aan Stols daaromtrent geskrywe het nie. Het jy *Groot Nederland* ter insigte gekry? Pragtige weer, en François kom teen die einde van die maand. Sê hy wil met die trapfiets oorsukkel na Santander. Dis 'n helse ent. En hy sal moet trap. Wens ek kan by hom wees. Ek weet nie waarom ek altyd tot die laaste oomblik wag om aan jou te skryf nie i.p.v. Sondag rustig jou 'n ordentlike brief ter

⁸⁶³ Krige skryf artikels wat as die “Spaanse Reis”-reeks bekend staan en tussen Julie en Desember 1934 in *Die Burger* verskyn.

skrif te stel nie. Die privaat sekretaresse stuur die soen terug. Oor haar later. Sy is 'n liewe meisie.

Het jy al *Toiings* gelees? As die res so goed is soos “Twaailaait” [be]hoort dit 'n meesterstuk te wees.

[Brief eindig]

Brief 32

Lista de Correos,
Almeria,
24 Desember 1934.

Liefste Bokkie,

Jou lang brief het my geweldig interesseer. My mismoedig, maar tegelykertyd opgebeur, gesterk in die besef van die egtheid, die suiwerheid van my ideale vir my land, my volk, myself... Ek skrywe jou per lugpos om jou 'n dringende versoek te doen. Met ons reis hierheen het 'n ramp my oorkom. 'n Valiese van my het ek in die trein agtergelaat. Daarin artikels, vertalings, kortverhale, maar dis nie al nie! My oorspronklike digbundel en my nuwe een met vier of vyf lang, onvoltooide gedigte, waaronder omtrent **200** lyne van “Wolke van die Storm”,⁸⁶⁴ alles wat op die deel wat jy het, volg, my nuutste werk, *by verre* my beste! Verder vyf groot blaie van dialoog en aantekeninge vir my toneelstuk – alles dit en meer nog na die maan! Ek voel of ek 'n been of 'n arm verloor het. Ons het geskrywe na al die stasiemeesters. Tot dusver geen antwoord nie. Ek bid maar dit daag op. Nou my versoek. Daardie bloemlesing moet verskyn en baie gou! Stuur my dus daardie “Rivier”-stuk uit “Wolke van die Storm” dadelik per lugpos. Ek wil dit in die bloemlesing plaas onder die naam van Arnold Retief (só nog my kritici flous en dan hul koppe teen mekaar klits! Sê tog niemand hieromtrent nie...). Ek het die stuk aansienlik verbeter, en sal, meen ek, die verbeterings onthou as ek eers die teks onder oë het. Die nuutste gedeeltes van die gedig was baie, baie beter. Nou is die rivierstuk al wat ek van die skipbreuk oorhou. Waarom het ek dit nie alles dadelik aan jou gestuur nie? Maar trane in hierdie verband is stront werd. Ek werk dat ek bars *om geld te verdien* – en ek gaan nog harder werk *om die seën van die sewe susters te verdien*.

⁸⁶⁴ Uit hierdie epos “Wolke van die storm” sal Krige in *Rooidag* (1940) “Die rivier”, “Die swerwers” en “Die sterre” opneem.

Stuur my ook per skeepspos 'n getikte kopie van my digbundel. Só kan ek 'n keuse maak uit my eie verse vir die bloemlesing. Help my, ou broer, soos jy my so dikwels vroeër gehelp het, anders kom ek wat hierdie plan en skema betref, kaal uit... As my bundel uit S.A. kom, moet ek my keuse doen, en al die gedigte nog laat tik – die hele seksie van hul.

Laas week [het ek] 'n brief van Haarhoff ontvang. Hy's verbasend entoesiasies omtrent die bundel. Vermeld omtrent 20 van hul met spesiale lof. En gewoonlik juis dié waaroor Franken nie 'n woord gerep het nie. Wat my soms laat dink: wel, die bundel is dan miskien deurgaans op 'n hoë gehalte. Hy sê verder: die aantekening langs my teks van X is genoeg om die "Gode te laat lag..." Volgens hom is ek "wat beskrywing en waarneming betref, die beste onder die jongspan". Sy brief sal ek later aanstuur. Verskoon my selftevredeheid, maar as 'n mens nie op Kersfeesdag tevrede en gelukkig mag voel nie, wanneer dan? Vandag dink ons aan jul almal daar ver, sal ons met die heerlike Almeria rooiwyn tot die gesondheid van ons dierbares drink – en met die salige vooruitsig om binne drie kort maandjies Mammie op Gibraltar te ontmoet.

Ek stuur jou [van]deesweek *Madame Bovary*. God, dis 'n kragtige, byna verpletterende werk! Miskien by die begin voel jy teleurgesteld. Maar lees verder. Die laaste gedeelte van die roman (roman klink my eintlik 'n flou woordjie vir hierdie suiwer, so lewensware uitbeelding van 'n vrou se lewe) het op my 'n geweldige indruk gemaak. Maar oor die boek later. Ook meer later omtrent ons kuier by die Campbells en Roy en Mary se indrukke (baie gunstig) van François se nuwe tekenings en waterskilderye. François is 'n verfrissende mens, gee my weer moed. Hy werk, en doen goeie werk, en leer flink Spaans aan. Jy kan jou nie voorstel welke ernstige, doelbewuste mense ons is nie. (Maar die sprekendste bewys van die teenoorgestelde hiervan is miskien net hierdie selfgenoegsaamheid van my – en ek kan nie weer agter die heuglike dag "skoner dan die nagte" skuil nie).

'n Kaartjie van oom Alfons uit Gibraltar ontvang my verwittigend dat die kissie lekkers en "snoep"-goed op weg is. Baie, baie dankie, Mammie. En dankie Pappie vir die paar los pondjies. Ek het met die afgelope agt dae byna £12 ontvang. Nou kan ek skuld afbetaal en weer huis soek. Die geskenk is die aller nuttigste wat Pappie kon gestuur het. Volgende week meer oor Almeriá, 'n verruklike plek met die gaafste mense.

Aan Mammie, Pappie, Arnold, Suzanne, jousef, Mizzi – een en almal van jul
– al my liefde. Haastiger dan ooit tevore,

Uys.

Brief 33

[Geskrif uit Almeria. Datum onbekend.]

Dearest Mammie and Pappie,

It has been a very crowded, eventful week, and I can only give you a very sketchy account of it. First the rush and hurry of our departure. Then three days with the Campbells. For a week more or a little less the landscape kept shifting, the faces changing. It was very pleasant seeing the Campbells again. Roy as usual was very exhilarated. He likes nothing more than seeing a compatriot. He talked the hind leg off a dozen donkeys. He even toasted the Republic of S.A., but it was on a wave of good fellowship and a moment more lyrical than true, I think. Altea is perhaps one of the most beautiful villages I have seen – surrounded by grey and blue towering mountains – in front the sea and I have never seen a sea of such a deep blue. The colours there of land, sea and mountains are amazing, changing all the time. François was very struck by them. He seems to have got on well with the Campbells too – they like him very much and think he has very pronounced talent. (Your remarks, Mammie, about François surprise me. You say he is weak. Just the contrary, I think. He has a great security and confidence about him. Poise is the word. He lives entirely within himself, demands nothing from anybody, goes his own way, planning, watching, noticing things. Poise, I say is the word. And Mary and Roy say exactly the same thing. Another thing, he arrived at Valencia in a new, strange country with a brother he had not seen in three and a half years. In most cases, a most unsettling circumstance. Yet he went out every day, was always drawing, sketching or painting. I have not the slightest anxiety or concern about him. I don't know how you come to have this opinion of him. You have made a mistake, or else he has changed completely, radically within the last three months. He is certainly miles ahead of the person I was at his age. "Pap soos 'n riet...", sê Mammie. Die groot Franse filosoof,

Pascal,⁸⁶⁵ het eenmaal gesê: “L’homme, c’est un roseau, mais c’est un roseau *pensant* – die mens hy is ’n riet, maar hy is ’n *denkende* riet... and I think François is much more of a “denkende riet” than just an ordinary reed.)

Forgive me this piece of paper, but it is the only one I have here in the cafe. Almeria is a charming place, and we had a terrible, though, rather marvellous voyage here. A voyage I don’t think I shall ever forget and of which I shall tell you in my next letter (probably to Bokkie). The people here are charming, the climate splendid. Tomorrow we shall go and look for a flat. We spent all day in [the] most desolate little hamlet which has the charming name Aqua dulce (Sweet Water). Kranse, kaal veld, swart sand, die see, peperboompies en ’n paar huisies – kaal, eensaam, godverlore – die soet water het ons nie geproe nie, en ons wil nie daar begrawe lê nie.

Ek het ’n baie gawe brief van Haarhoff ontvang en hul gaan my help met my bloemlesing. Baie dankie Bokkie. Hy sê my hy het my bundel van jou “so ewe” ontvang, maar nog nie gelees nie
[Brief eindig]

Brief 34

Lista de Correos,
Almeria,
[Datum onbekend].

[Eerste gedeelte deur François geskryf.]

Liewe Mammie,

Ons is laas week weg van Valencia en by die Campbells by Altea aangegaan. Die dorpie is lieflik tussen hoë berge en die pragtige see, baie soos die Boland. Het tydjie by die Campbells baie geniet. Ons is daar weg pak en sak soos ’n trek. Dit was weer ’n vermoeiende draery by die inklim en oorklim by stasies. By Alcazar op die kaal, koue, trooslose La Mancha-vlakte moes ons oorbly vir ’n paar uur en toe weer voort die heel nag deur na Almeria, die oggend verby die beroemde sneeubedekte Sierra Nevada, ’n kaal woestynwêreld waar die wind soos ’n mes gesny het. Ons was moeg, vaak en vuil toe ons hier aanland; daarby het die dorpie in die verte maar bra verlate daar uitgesien, dus het ons nie te vrolik gevoel nie, maar was aangenaam verras met

⁸⁶⁵ Blaise Pascal (1623-1662), Franse filosoof, fisikus en wiskundige. Hy is een van die leidende figure wat sy filosofie van ’n eksistensiële benadering tot die geloof geproklameer het. Pascal se bekendste werke sluit in *Lettres provinciales* (1656-1657) en *Pensées* (1670).

die hoofstraat vol lewe, kleur en sang. My plan is om eers hier twee maande deur te bring en Spaans goed leer voor ek na Madrid vertrek. Die agterbuurte van hierdie stadjie is nog die interessantste wat ek gesien het. Die veelkleurige huisies wat opklim teen die kranse, baie van hul gebou in die mure van die berg onder die blakerende son. 'n Vry, ongebonde lewe wat die mense daar lei. Die kinders loop half nakend rond en doen hul besigheid in die strate. Party vrouens voor hul huisies was besig om vlooië te soek in mekaar se hare. Die strate vol vullis, selfs dooie katte en hoenders lê daar rond. Maar nieteenstaande hierdie paar onaangenaamhede sien [jy] die mense daar heeltomal tevrede en gelukkig sit. 'n Paar van die grotbewoners besit selfs telefone en elektriese lig. Ek hoop om daardie wêreldjie nog op die doek te bring en Uys gaan 'n artikel oor ons reis skryf en sal ek hier nou swyg.

Met baie groete

François.

[Hierdie deel is deur Krige geskryf]

Hy, van den Heever en andere gaan my met my bloemlesing help. Sê o.a. ek sal nog 'n belangrike bydrae bring tot die "Afrikaanse letterkunde..." Baie dankie Mammie vir die skets wat ek geniet het, eenmaal in die trein gelees het, maar weer sal lees so gou ons gevestig is. £5 het ek vir my drie artikels in *Die Burger* ontvang. Ek het £6 verwag – maar alle bietjies help. Nou aan die arbei. Soos 'n bees. En sonder ophou! Die vonke, vere, spaanders, stofwolke – Alles sal spat. Ek voel net opgewonde en amper lus om dadelik te begin .

Totsiens en al my liefde. Liefde in oorvloed.

Uys.

Brief 35

Lista de Correos,
Almería,
Sondag, 30 Desember 1934.

Dierbaarste Mammie en Pappie,

Dis 'n lang tyd wat ek jul 'n ordentlike brief verskuldig is. Dus begin ek maar vroegtydig... Ons het 'n baie stil Kersfees deurgebring, 'n entjie in die dorp rondgestap, en maar vroeg na bed gegaan. Die fees was egter aansienlik vervrolik

deur al die liewe briewe vol gelukwensing, boeke en tydskrifte wat ons van die huis ontvang het. Baie, baie dankie.

Ons het berig ontvang dat die kissie lekkergoed in Valencia aangekom het. Ons sit hier 'n paar honderd myl weg in Almeriá... Nou gaan ons skryf Valencia-toe hul moet die kis aanstuur. Baie dankie daarvoor. En bedank ook asb. mev. Ds. Van Heerden vir die “bottel groen vyekonfyt”. Ons sal heerlijk smul... my mond water reeds.

(Tussen hakies, ek het nog nooit vir Dr. Wagenaar geskrywe nie. Sal dit doen so gou ons tot betreklike rus kom). *Schoonheidstroos*⁸⁶⁶ van Leipoldt het ek vanmôre ontvang. Dit was baie lief van Mizzi om dit vir my te stuur. Ek het reeds dit so effens deurgeblaai, en daarin veel gevind om van te hou. Julle is seker baie, baie gelukkig almal saam daar op Ladybrand. Volgende Kersfees, sonder die minste twyfel, sal ek ook “een van die familie” wees.

Ek het weer 'n lang brief van Haarhoff ontvang. Hy is besonder entoesiasies oor my bundel en al die lede van die pasgestigte Skrywersklub blykbaar ook (van den Heever, Kamp, Pienaar, Eitemal,⁸⁶⁷ Mocke, e.a.) Dit is natuurlik vreeslik bemoedigend. Ek het begin dink my verse sou nêrens, behalwe in my eie familiekring, ingang vind nie. En as die bundel nie binnekort publiseer word nie, ek met verloop van tyd dit self sou “ontgroeï”, die meeste van die verse sou laat vaar.

Ek haal hier 'n paar sinsnede uit dr. G. Haarhoff⁸⁶⁸ se brief aan: “Ek het van jou gedigte aan ons Skrywerskring voorgelees. Hulle is ingenome daarmee – só, selfs, dat Mocke spesiaal oorgekom het die volgende aand om oor hulle te gesels. Daar is 'n rykdom van skoonheid en talle afsonderlike juweeltjies. (Besonder bemoedigend, maar te hooggeskat meen ek, hierdie laaste frase, hoewel ek nie te danig baie van die woord ‘juweeltjie’ hou nie – U.K.) Sommige egter (voel die kring) is enigsins lang uitgerek... Dan is daar van die meer modernes waarmee ons – terwille van ons goeie,

⁸⁶⁶ C. Louis Leipoldt se *Schoonheidstroos* verskyn in 1932 en beeld die vreugde en die verwondering van die kind uit.

⁸⁶⁷ Willem Jakobus du Plooy Erlank, oftewel Eitemal (1901-1985), vertaler, skrywer en akademikus. Van sy werke sluit in *Phaeton en ander gedigte* (1931), *Jaffie* (1953) en *Skaduwees teen die muur* (1958). In 1966, dieselfde jaar wat sy vertaling van *Faust I* die lig sien, ontvang hy die Akademieprys vir Vertaalde Werk vir *Macbeth*.

⁸⁶⁸ Krige begaan hier 'n fout. Haarhoff se voorletter moet T wees, aangesien sy voornaam Theo was.

lieuwe publiek – stadig sal moet gaan. Maar almal stem saam dat ons ’n eerste klas bundeltjie uit die vyf seksies kan saamstel...

“Nou sal jy waarskynlik vies voel oor die vermetelheid van mense wat jou bundel gaan verbrokkel: maar ek voel eerlik dat dit die enigste kans vir onmiddellike publikasie bied. Laat my weet wat jy dink... Ek dink van den Heever sal die Nasionale Pers kan ompraat om ’n edisie uit te bring; hy ‘lees’ vir hulle...”

Verder sê hy nog baie vriendelike dinge. Hy is vir my ’n baie simpatieke mens – in sy idees, sy opvattinge, sy werk. Ek sou hom graag weer wou ontmoet. In Johannesburg het ek hom as snuiter en pampoenkop een of twee keer skramsrig ontmoet. Hy kom as. jaar Europa toe en sê hy wil graag saam met my ’n reis deur Italië maak.

Ek gaan hom skrywe, hul kan maak wat hul wil met die bundel – en ek is hul baie dankbaar.

My laaste artikel oor Granada en die vergelyking tussen die Moorse en Gotiese boustyl was my beste, meen ek.⁸⁶⁹ Stappie vir stappie kom ek weg van populêr padlangse joernalistiek, vertrou ek. Het Mammie en Pappie van hierdie stuk gehou? Maar daar was gruwelike drukfoute hier en daar wat etlike sinne sinloos gemaak het...

Verskoon my dat ek maar altyd oor my werk en planne skrywe. Selftevreidenheid is gewoonlik die onmiddellike gevolg van ’n swaar maaltyd en dis Sondagaand, en ons had sop, vlees, eiers, kaas, druiwe en lemoene... Hierdie pragtige stadjie, Almeriá en sy mense sal ek maar in ’n lang artikel in *Die Huisgenoot* uitbuit.⁸⁷⁰

François vorder verbasend vinnig met Spaans, baie vinniger as ek gedurende my eerste paar maande in Barcelona. Hy lees al taamlik, en studeer elke dag kliphard. Roy en Mary Campbell was baie ingenome met hom. Mary het gesê hy’s effens “inaccessible” maar met besondere “poise”. Roy het uitgeroep: “Eindelik het S.A. ’n goeie kans om ’n groot skilder voort te bring” en hy wou dadelik hê ons moet ’n kiekie laat neem van die drie van ons. “Vir die verste nageslagte,” of waarom weet ek eintlik nie. Hul dink ook dis baie goed dat François in sy nuutste werk hom inhou,

⁸⁶⁹ Krige verwys na sy stuk “Granada, stad van sonskyn en skaduwee” wat op 26 November 1934 in *Die Burger* verskyn.

⁸⁷⁰ Op 5 April 1935 verskyn Krige se skets “Ons reis deur Almeria”, waarin hy skryf oor sy, François en Lance se reis na dié stad en sy vreugde omdat hulle in Desember druiwe kan eet.

hom betoom, probeer om in 'n besonder klein bestekkie en met geringe middele hom uit te druk, en só homself dissipliner. Die tekeninge wat François in Engeland by die kunsskool gedoen het, het Mary wat self skilder is, verras. En Roy het soos gewoonlik baie opgewonde geraak om iemand wie se menings en opvattinge omtrent die skilderkuns en skilderye in breë lyne met syne ooreenstem, te ontmoet.

Ek gaan hom vra om 'n brief te skrywe omtrent François aan daardie Johannesburg komitee wat miskien – ten onregte – hul gaan verontrus omtrent François se verblyf hier in suidelike Spanje.⁸⁷¹ En ek weet, hy sal sonder versuim, in die bres spring.

Ek glo glad nie dat Mammie 'n “old woman, tired and dull” geword het nie. Dis sommer pure twak daardie – en 'n gedagte Mammie ingegee na orgieë van kerkbasare, konferensies en koekbakkerie... Mammie se briewe bewys dat Mammie se gees nog so glashelder, springlewendig en wawydwakker is soos altyd.

Ek sien vreeslik uit na Mammie se koms. En dis een van die dae! Nog nooit het die tyd vir my so gou verbygegaan nie. Week volg op week, maand op maand, blitssnel. Gedurende[e] amper 'n jaar al het ek geen besef van die tyd se gang nie. Dis seker omdat ek gedurig, onophoudelik besig is.

Dit sal wonderlik wees om weer vir Mammie te sien.

Haastig later – Ek het die saak goed bedink. As Mammie hier teen die end van Maart aankom, dan reis ons twee saam in Spanje rond. As die maand oor is, gaan Mammie saam met François na Italië. Ek kan onmoontlik saamgaan daar ek nie die geld sal hê en ek nie weer wil leen nie. Ek het reeds genoeg skuld en verdien net genoeg om aan die lewe te bly. Verder moet ek die volgende maand of twee hard werk vir die boek wat Stols gaan uitgee, kan ek nie net koerantartikels skrywe wat my boonop die lewe versuur nie. Ek moet nou regtig kliphard aanmekaar arbei. Die laaste paar maande was so vol veranderinge, besoeke, kom en gaan, ek weet nie of ek op my kop of voetsole staan nie. En daar is soveel om te leer en studeer.

Ons het vreeslike foute begaan met ons koms hierheen – die een na die ander – so geld, tyd en energie onnodig verspil en verkwansel. Eindelik trek ons vanmiddag in. En sal ons so stadigaan tot rus kom. Ek wag op die paar ponde van die huis.

⁸⁷¹ François Krige wen in 1934 'n skilderkompetisie wat hom £450 in die sak bring en vir sy driejaar-lange reis in Europa betaal. Dié kompetisie was geborg deur die prominente Johannesburgse sakeman Victor Kark, en dit is moontlik dat Krige hier verwys na die komitee wat die kompetisie voorgesit het.

Daarmee en met my £6-£10 van die Nasionale Pers sal ek skuld kan afbetaal en weer 'n maand of so in vrede lewe.

Augustus en September is gewoonlik heerlike maande in Europa. Julie natuurlik warm.

Ek moet eindig. Is doodmoeg. Môre is dit die Nuwe Jaar. Al my beste wense en liefde.

Omtrent my huistoe-komplanne sal ek volgende week skrywe.

Uys.

Verskoon die gekrap.

Brief 36

[Grootste gedeelte van die brief verlore. Geskryf aan Mammie en Pappie. Die inhoud van die brief dui aan dat dit einde Desember 1934 of vroeg in Januarie 1935 geskryf is.]

£20 Mammie is more than enough for yourself per month. In Spain you could manage comfortably enough on £10. In Italy it will be about a third more, I think.

I got the £3 today and was very glad to receive such a substantial sum. Many thanks, Pappie and Mammie... I must end. I wrote an article this week for the *Burger* which I think you will both like. It is about the quite "static" gypsies at Granada, and Rosario, the charming little gitana.⁸⁷²

Once again, many happy returns of the day Mammie. I hope Pappie is quite well again. Love to you all.

Uys.

⁸⁷²

Hierdie artikel van Krige word nie in *Die Burger* opgeneem nie, maar wel op 18 Januarie 1935 in *Die Huisgenoot* onder die titel "'n Stad met 'n ernstige stemming". Hierin skryf Krige oor die ernstige Granadaners "in hul ewige swart pakke" wat die kafees vol sit en die arm sigeunervrouens wat met hul babas in die arm smeek om geld.

Brief 37⁸⁷³

Lista de Correos,
Almeriá,
Janvier 21, 1935.

Cher Vieux,

Enfin, je t'écris en Français. J'ai menacé de te lancer un tel épître à la tête depuis bien long temps. Le voici:

Je n' ai guide, ni aide, ni professeur... Je t' ai envoyé mon Larousse il ya cinq ou six semaines. J' espère qu' il t' est parvenu. Pour l' étudiant de la langue française c' est un "bougin" d' une valeur inestimable. Je n' ai aucune autre dictionnaire ou grammaire. Cette lettre-ci va donc fourmiller de fautes graves ou peu "serieuses", baroques et barbares. Le genre des mots, surtout me casse la tête. Je désespère d' arriver à le contrôler avec une certaine aisance ou maîtrise...

Trêve aux excuses! Et au fait. Je t' envoie cette semaine un petit livre de Léon Daudet. C' est un écrivain et journaliste aux tendances très royalistes. Avec Maurras il est rédacteur en chef de *L' Action Française*, quotidien royaliste à Paris. Bien que il a des idées pour moi fort surannées, c' est un homme qui me plaît. Il est vaillant, courageux. Ses adversaires politiques ont assassiné son fils. Je vois qu' il doit payer maintenant la somme énorme de 500,000 francs comme dommages, intérêts à un homme politique que, lui, Daudet a diffamé en écrivant qu' il avait tué son petit fils, Philippe. C' est donc un homme bien carré aux épaules fortes... Il est d' ailleurs un polémiste d' une puissance remarquable... Bien que le ton deviens de temps en temps peut-être un peu trop injurieux... Même ordurier quand ce grand gars provençal s' exaspère... Tout ce qu' il dit sur l' art, la littérature, la médecine, les pays, les climats est tout à fait admirable. Comme amateur tête de tout ce que est Anglais je ne l' aime pas trop. Mais comme "ereinteur ou punisseur des pompiers" je le trouve fort sympathique...

Un pompier Africain sera plus ou moins un Dr. E.C. Pienaar (le plupart de nos professeurs, d' ailleurs).

Ecris moi ce que tu en penses et *surtout mon critique X...*

⁸⁷³

Hierdie brief is oorspronklik in Frans geskryf en aan Bokkie gerig. Die vertaling is gereël deur Rina du Toit, sekretaresse in die fakulteit Geesteswetenskappe, Universiteit van Pretoria. Die vertaalde weergawe verskyn ná die Franse geskrif.

Je t' envoie, mon cher frère, mes meilleurs voeux pour ton anniversaire. Je te souhaite pour l' année qui viens, tout ce qu' il y a de mieux dans le vie: la santé parfaite, le bonheur, ce silence et paix d' esprit nécessaires pour jouir d' une vie intellectuelle, quelques amis fideles, et des travaux agréables... Jer egrette de n' avoir rien pour t' envoyer. Seulement mes voeux ce livre dechiqueté et sans couverture, et ce fragment de poésie que tu connais, d' ailleurs, mais qui s' est agrandi et evolué pendant les dernieres quelques semaines. J' espère aussi que tu trouveras l' ensemble maintenant mieux réussi qu' avant. La ligne, me paraît-il, est un peu plus pleine, rythmée interieurement d' une facon plus heureuse. (Ca nes era donc pas une mauvaise idée de toujours perdre tes poèmes et de les recréer trois ou quatre mois plus tard).

Ce que Dr. Franken a dit sur la version originale est très gentil, très flatteur... Mais je pense qu' il se trompe un peu. Dire plus ou moins que: "deja il y a ici presque ce son plein et sonore de ce qui n' est pas borné par le temps" – vraiment c' est trop fort. J' ai un grand réspet pour son jugement. Mais ici, je pense, il est plutôt ami genereux et bienvieillant que critique sevére et impartial.

Enfin, je commence à bavarder. Je dois finir et courir pour attraper le courrier. Tout va bien – à souhait. François fait de très belles choses. Je suis convaincu qu' il est superieurement doué... Et il lit déjà l' Espagnol avec une facilité etonnante. Pardonne-moi toutes mes faultes... Cette lettre bien piètre. Ca sera pour la prochaine fois.

Uys.

J' ais un tas de journaux Francais pour t' envoyer un peu plus tard. Quand est ce que tu m' écriras? J' attends avec impatience de tes nouvelles...

Beste ou vriend,

Uiteindelik skryf ek vir jou in Frans. Ek dreig al lank om só 'n brief vir jou te stuur. Hier's dit:

Ek het nóg gids, nóg hulp, nóg onderwyser... Ek het vir jou my Larousse so vyf of ses weke gelede gestuur. Ek hoop dit het by jou aangekom. Dis 'n boekie van onskatbare waarde vir die student van die Franse taal. Ek het geen ander woordeboek of handboek nie. Hierdie brief sal dus wemel van ernstige of minder ernstige foute,

foute wat grens aan die barok en die barbaars. Veral die geslag van woorde is vir my 'n struikelblok. Ek weet nie aldag of ek uiteindelik die taal met gemak en gesag sal kan bemeester nie.

Genoeg verskonings! Ek kom by die punt: Ek stuur vir jou hierdie week 'n klein boekie van Léon Daudet.⁸⁷⁴ Hy is 'n skrywer en joernalis met sterk rojalistiese oortuigings. Saam met Maurras is hy hoofredakteur van *Action Française*, 'n daaglikse rojalistiese blad in Parys. Alhoewel hy oudmodiese idees het, hou ek baie van hom. Hy is baie dapper en waagmoedig. Sy seun is deur sy politieke teenstanders vermoor. Nou moet hy die enorme bedrag van 500 000 frank skadevergoeding betaal aan 'n politikus wat beweer dat hy (Daudet) het naamskending gepleeg deur te skryf dat hy sy kleinseun Phillipe om die lewe gebring het. Hy is dus 'n reguit man wat breë skouers moet hê. Hy is daarby ook 'n kontroversiële skrywer met 'n merkwaardige invloed... Alhoewel die toon af en toe miskien 'n bietjie te aanvallend kan raak... Selfs effe morsig wanneer hierdie groot Provensaalse vent hom vervies. Alles wat hy te sê het oor die kuns, literatuur, die mediese wêreld, lande en klimaat is geheel en al bewonderenswaardig. Sy koppige, leke opinie oor alles wat Engels is, staan my nie baie aan nie. Maar hy is baie skaflik as “bestraffer of kritikus van die brandweermanne”.

'n Afrikaanse brandweerman sal min of meer iemand wees soos Dr. E.C. Pienaar (die meeste van ons onderwysers / professors eintlik).

Skryf vir my wat jy daarvan dink en veral oor my kommentaar X.

Ek stuur vir jou, my liewe broer, *my beste wense vir jou verjaardag*. Ek wens jou toe vir die jaar wat kom alles wat die beste is in die lewe: Perfekte gesondheid, geluk, stilte en die kalmte van gees wat nodig is om die lewe as intellektueel te geniet, 'n paar getroue vriende, en aangename werk. Ek is jammer ek het niks om vir jou te stuur nie. Net my wense, hierdie voorgevatte boek sonder oortreksel, en hierdie stukkie poësie wat jy in elk geval ken, maar wat die afgelope paar weke groter geword het en uitgebrei het. Ek hoop ook dat jy die geheel nou meer geslaagd sal vind as vantevore. Die draad, is dink ek 'n bietjie voller, die interne rym meer gelukkig. (Dit sal dus nie 'n slegte plan wees om altyd jou gedigte te verloor en dit dan drie of vier maande later te moet herskep nie.)

⁸⁷⁴ Léon Daudet (1867-1942), Franse skrywer en joernalis. In 1907 stig hy en die Franse digter Charles Maurras (1868-1952) die dagblad *Action Française*.

Dit wat Dr. Franken gesê het oor die oorspronklike weergawe is baie gaaf, baie vleierend... Maar ek dink dat hy hom 'n bietjie misgis. Om min of meer te sê “alreeds is hier amper hierdie vol en musikale klank van dit wat nie deur tyd ingeperk kan word nie”. Regtig, dis 'n bietjie sterk. Ek het groot respek vir sy oordeel. Maar in hierdie geval, dink ek, is hy eerder 'n goedgeunstige en vrygewige vriend as 'n onpartydige en streng kritikus.

Ek begin nou klets. Ek moet klaarmaak en hardloop om die pos te kry. Alles gaan goed – na wense. François maak pragtige goed. Ek is oortuig dat hy ontsettend begaafd is... en hy lees reeds Spaans met verbasende gemak. Jammer vir al my foute... Maar 'n powere brief. Volgende keer...

Uys.

Ek het 'n stapel Franse koerante om vir jou te stuur oor 'n rukkie. Wanneer skryf jy vir my? Ek wag in spanning op jou nuus...

Brief 38

Lista de Correos,
Almeriá,
25 Februarie 1935.

Liefste Suzanne,

Jy weet nie hoe bly ek was om so 'n mooi, lang brief van jou te kry nie. Ek was baie groots daarop, en het dit aan al my vriende voorgelees.

Nou moet ek jou eers geluk wens, maar ek weet nie eintlik waar ek met al die gelukwensing moet begin nie. Daar is die vier of vyf pryse, die eerste in die klas; en dan nog, die grootste en belangrikste van almal, jou verjaardag!⁸⁷⁵ Nou wel, veels, veels geluk met die hele boel saam. Mag jy 'n baie gelukkige dag hê, en baie presente ontvang. Ongelukkig sal jy nie een van my kry nie – want ek is op die oomblik te arm. Maar later sal ek jou wél iets stuur. Ongelukkig sal Mammie ook nie daar by jou wees nie – maar by ons! Die agtiende ontmoet François en ek haar op daardie yslike rotsklip, Gibraltar, waar Mammie van die Italiaanse boot afklim. Ons gaan 'n baie lekker tyd saam hê, baie rondry en baie gesels. En ek kan skaars meer met geduld

⁸⁷⁵

Suzanne Fox (neé Krige) verjaar op 19 Maart.

wag. Dan sal Mammie ook van jou en al jou kaskenades en pryse kan vertel. Drie weke nog, dan is sy hier!

Daar waai vandag 'n vreeslike wind. Dit waai al drie dae en ons is net vies. Die see is stormagtig, raas en slaan hier voor teen die strand aan. En sy skuimende branders spring spierwit hoog, hoog bo oor die breekwater. Maar die wind is yskoud en jy kan nie te lank na die see kyk nie. Dus bly ons maar tuis en ons is net opgeskeep met onself...

Een van die dae kom die feesdae van Almeriá. Dan trek al die kinders hul pragtige ou klere en rokkies aan, en daar is Spaanse optogte en hul veg teen die bulle, en hul dans in die strate en op pleine, en hul sing en drink wyn en gaan te keer... Ek wens jy kon dit alles sien. Dis 'n baie droë wêreld hierdie, droog en kaal en baie wyd, maar ons hou van die mense en om hier te woon.

Ek moet ophou. Met nege druksoene en baie liefde,

Jou broer

Uys.

Brief 39

Lista de Correos,
Almeriá,
Maandag, 4 Maart 1935.

Liefste Pappie,

Ons sit hier in die kafe. François het nou net gesê: Oor twee weke hierdie tyd, gesels ons met Mammie... Dis 'n heerlike vooruitsig. Ons wag haar koms af met die grootste ongeduld. Ons dink albei dis 'n baie goeie plan dié van Bokkie: Naamlik dat Mammie ten minste twee maande hier by ons bly in Spanje. Ons gaan haar ontmoet op Gibraltar, dan reis ons twee of drie weke rond, steek miskien oor na Lisbon, dis nie ver nie! En dan bring ons Mammie Almeriá toe. Hier het ons 'n huis by die strand, beddens, alles, en kan ons spotgoedkoop lewe. Kan Mammie hier so lank bly [wat] sy wil, om uit te rus – 'n maand of twee. Dan gaan ek weer op reis saam met haar na die Noorde, gaan François of ek saam met haar later Italië toe ens. Dis 'n uitstekende plan, ek is seker. Dis onnosel om Europa toe te kom, en dan sonder ophou rond te ry, hier kiep-kiep en daar kiep-kiep en woerts in die hoekie, so jou senuwees te oorspan, jou siel te versukkel en min, baie min te geniet. Dis Mammie se enigste geleentheid

en sy moet daarvan op wys en vol manier gebruik maak... Rustig, op haar gemak, lieflik⁸⁷⁶ gesteun deur haar twee wandelstaffe, François en ek.

Ons werk, maar nie genoeg nie. Ek stuur hierdie week my Afrikaanse bloemlesing na Stols. Ek het daarvoor 'n voorwoord en etlike aantekeninge geskrywe waarin ek so 'n bietjie met die ou skoon- of stiefmoeder Europa die spot dryf. Die Hollanders sal lag as hul 'n humorsin het. En ek sal hul vererg en omkrap as hul al te deftig is. Ek hoop die uitgawe loop goed van stapel. Miskien is Stols ontevrede oor die lang oponthoud, natuurlik onvermydelik. En ek wonder wat hy sal sê van die standpunt waarvan ek uitgaan: nl. dat ons van die sg. “moderne” Europese digters niks, absoluut niks te leer het nie.

Al drie van ons praat gedurig omtrent S.A., omtrent al sy vraagstukke, sy toekoms, sy moontlikhede. Vir sy redding, sy instandhouding, dat hy iets werklik gesond en goed en suiwer kan presteer op watter gebied ook, sien ons net een weg: dié van 'n republiek. Om langer onder die vleuel van Engeland te skuil en wegkruip beteken een ding: die dood, en veral geestelike dood. En dis vir daardie republiek, die reddende republiek wat ons met al die moed, krag en talent wat ons mag hê, gaan ywer en stry, onvermoeid, in ons wandel as burgers, in ons handel en strewe as kunstenaars. As ons ooit iets as 'n onomstootlike waarheid gevoel het, is dit hierdie. 'n Waarheid so eenvoudig, so helder, 'n kind sou dit verstaan. (Smuts en sy volgelinge, w.o. Hertzog, is natuurlik nie kinders nie. Hul is so gedokter met daardie giftige verstommingsmiddel nl. Britse “diplomacy”, hul is lankal *kinds*.)

Die hele S.A. lyk my is aan die slaap. Waar is ons son? Waar ons oë? Waar is, veral, ons verstand?

Ons het die geloof wat berge versit. Ek kan nie sien hoe daardie berge lank gaan bly staan nie.

Vergeef my politieke uitweidinkie.

Liefde aan almal. Veral aan die twee dogters. Ek moet werk dat dit kraak hierdie twee weke.

Ek hoop ten harte dit gaan nog goed met Pappie se gesondheid. Neem Pappie nog sonbaaie? Ons is al heeltemal bruin. Die weer is heerlik warm.

Haastig...

⁸⁷⁶ Krige skryf hier “liefderlik”.

Uys.

Brief 40

Maart 1935.

[Aan Bokkie]

Net 'n lyntjie of twee in alle yl. Baie dankie vir jou lang brief, jou gelukwensing. Daaromtrent later. [Ek] het in die afgelope twee weke omtrent 150 verslyne geskrywe – die spontaanste, mees oombliklik-opwellende, suiwerste poësie, meen ek, wat ek nóg geskryf het. As ek dit 'n bietjie geskik en gereël het, stuur ek jou die geheel... Sukkel verder met die artikels. *Die Huisgenoot* het my £2 18s gestuur vir “Reis en Reisgenote”⁸⁷⁷ – omtrent 5 000 woorde! Ek was hoogs die donder in – briesend – het hul 'n brief geskryf wat hul hare te berge sal laat rys, wat hul nooit sal vergeet nie (en 'n afskrif waarvan ek jou volgende week sal stuur – miskien amuseer dit jou). Daarin neem ek my eerbare en navolgenswaardige ontslag as medewerker aan *Die Huisgenoot*... En kom Viljoen kruip en kerm later, sal ek hom sê hy moet gaan skyt...⁸⁷⁸

Ek lees baie Spaans. Is al 'n heel end gevorder met *Don Quijote*. Dis pragtig – 'n gedurige⁸⁷⁹ vreugde – en die taal van Cervantes is onvergeetlik, feitlik onvertaalbaar. Ook die Spaanse teater van die 17de eeu is besonder interessant. Calderon en de Vega [is] reuse in sommige opsigte, Gongora⁸⁸⁰ 'n groot digter wat my telkens verras.

Hoe vorder dit met jou werk? Terug in die hok? Die tyd vlieg hier so vinnig verby, dit lyk my ek skrywe niks en ek lees niks nie. François maak verbasend vordering met die Spaans, lees al vlot, doen eersteklas tekeninge en skilderye.

Lees Jesaja in die Afrikaanse Bybel. Ek het feitlik nog nie in die Afrikaanse Bybel gelees nie, maar ek begin meer en meer dink dis 'n meesterstuk. Jesaja in elk geval is groots, geweldig – die taal pragtig eenvoudig, so onvermydelik soos alleen

⁸⁷⁷ Dié artikel verskyn in *Die Huisgenoot* op 4 Januarie 1935.

⁸⁷⁸ Krige skryf hier “skuit”.

⁸⁷⁹ Krige skryf hier “gedurende”.

⁸⁸⁰ Luis de Góngora y Argote (1561-1627), beskou as een van die prominentste Spaanse liriese digters van sy era. Sy werke sluit in *Fábula de Polifemo y Galatea* (1612) en *Fábula de Piramo y Tisbe* (1618).

die allerbeste prosa is. Wat is die nuus omtrent die Afrikaanse woordeboek? Speel jy krieket? Hoe gaan dit met die Frans? Hiermee saam is 'n bietjie nuwe leesstof. Mag jy iets daarin vind om jou te interesseer.

Alle heil en liefde,

Uys.

[Die volgende gedeelte is op 'n ander bladsy geskryf wat aan hierdie brief geheg is, maar uit die inhoud is dit duidelik dit maak deel uit van 'n heel ander brief. Gerig aan Bokkie.]

Dit verveel my om in die donker rond te dwaal. Hoe gaan dit met jou? Jou werk? En die biblioteek? Die rugby? Die nooiens? Skryf volledig.

En François? Ek is vol vrae. Here, dit sal wonderlik wees om jul almal weer teen die end van die jaar te sien. Ons sal reunie⁸⁸¹ hou êrens, dit kom nie op aan waar nie, net dit moet in S.A. wees – op Ladybrand of Onrus of Pretoria. 'n Paar weke lank. En ons ry perd, en swem en vis en dans! Ek bring die beste bottel Malagawyn in Spanje saam en 'n likeurtjie uit Valladolid. En dan lê ons tussen die Drakensberge rond, en laat ons die kloofeggos daar roep en galm soos vroeër ons manhaftige voorvaders.

Bokkie, dit lyk my jy het *Fleurs du Mal* en the *Oxford Book Of French Verse*, met my eerste briefie daarin omtrent my bundel nie ontvang nie. En *Candide*? En die bundel self? Ek word vertel die Spaanse pos is hoogs onbetroubaar. In die afgelope twee maande, meen ek, het ek jou byna elke week geskrywe.

Jou maandelikse som kom altyd hier soos 'n bestiering aan. Laas week weer. Ek had 'n tjek, maar moes 'n week wag op sy terugkoms uit Engeland. En net toe ek my laaste centimes in die sak het, daag die 37 pesetas op. Baie, baie dankie! Op die oomblik het ek drie tjeks, en gaan dit nie te sleg nie. Stols het my nog nie *Helikon* gestuur nie. Redakteurs is wragtig 'n verkeerde spul, die hele wye wêreld oor. Gister ook hoogs in my skik om twee pragtige bundeltjies van Hooft se liriese gedigte te kry. Here, hy is 'n suiwer, egte digter! 'n Heerlike geskenk, baie dankie...

⁸⁸¹

Krige skryf "herunie".

Skryf tog Arnold; ek verlang om weer van jou te hoor. As die son, soos beweer word, uit jou oë straal, seën my dan, om Godsnaam, met 'n paar skuins straaltjies.

[Brief eindig.]

Brief 41

Almeriá,
Woensdag, 3 April 1935.

Liewe Bokkie,

Net 'n paar lyntjies in alleryl om jou my nood te verklaar. Die Waarom's, die Hoe's, die Hoekom's sal ek jou later in 'n lang brief verduidelik. Ek sit weer in die verknorsing – sonder geld! Soos baie keer vantevore, maar erger hierdie slag! Ek sal 'n lang storie baie kort maak om jou nou dadelik te vra om my as enigins moontlik is, tog asb. £6 (ses) te telegrafeer. Dis 'n lening, natuurlik, wat ek hoop om gou terug te betaal. Om jou hiervoor te vra lyk my die enigste uitweg – anders loop alles verkeerd. My redakteurs, lyk my, het my heeltemal in die steek gelaat. Daardie esel Viljoen sleur elke keer met my bydrae [vir] weke lank, en betaal my nou volgens 'n tarief presies helfte van dié waarmee hy my begunstig het destyds toe ek snuiter was op Nice en Sanary en ek joernalistiek geskryf het waarvoor ek my nou skaam... Op my laaste drie lang artikels het ek £6 verloor – in vergelyking met die prys wat ek eers ontvang het – en £6 in één slag vir 'n mens wat arm is, is, moet jy erken, 'n doodskoot.

Boonop het Viljoen nou amper twee jaar lank van my beste gedigte in sy laaie. Jy ken die gemors wat hy gewoonlik publiseer. Van daardie gedigte het hy nog nooit 'n woord gerep nie, nóg hul teruggestuur. Dan het hy nog boonop die skynheiligheid om in een van sy hoofartikels te sê: In geen ander land vind jong skrywers en digters so 'n vroegtydige welkom, so 'n aanmoediging en ondersteuning deur uitgewers as juis in S.A. nie.⁸⁸²

⁸⁸²

Krige verwys na Viljoen se artikel “Oormaat van kritiek” wat op 18 Januarie 1935 verskyn, waarin die redakteur die Afrikaanse literatuur aan die hand van publisering en kritiek uiteensit. Hy verklaar dan ook die oervloed van letterkundige kritiek in Afrikaans. Dié artikel word die volgende week opgevolg deur “Gesonde kritiek”, waarin Viljoen die rol van kritikus en sy uitsprake verduidelik.

Man, ek kook oor as ek dink hoe ek deur die “skorriemorrie” behandel word. Hul sit almal daar op hul gat in gemaklike swaai-toele, en hul is ons kultuurleiers en hul het geen benul van wat daardie woord beteken nie en hul praat en hul bou en hul handhaaf en hul vreet hul vet en onsigtelik en verdien £800, 900 per jaar – en hier sit ek en skrywe en swoeg en studeer; en ek vra niks meer nie as net £6 per maand om te kan lewe en ek kan dit verdomp nie uit hul kry nie; altyd is dit die ou storie weer vir my van “geld op!” Wanneer publiseer hul? En wanneer kom daardie tjek? En waarheen nou? En ek moet omkom van armoede.

Ek is sat en siek van hul gesanik oor die kuns en die kultuur, van hul skynheiligheid, hul swaapsinnigheid. I.p.v. my aan te moedig, te ondersteun, op hul hande te dra, selfs te vertroetel as een van die weiniges met werklike talent, maak hul my dood, behandel hul my soos ’n hond.

Ek sê vir jou, ek kook oor as ek daaraan dink. En ek wil niks meer met hul te doen hê nie. Op Mammie se advies gaan ek van mnr. Markötter⁸⁸³ ’n goeie bedrag leen, ’n paar maande in Holland of België bly en dan huis toe kom...

In die tussentyd wag ek nog altyd vergeefs dat omtrent ’n tiental van my artikels publiseer word – en sit ek sonder iets. Verder is ek bang ons finansiële sake (Mammie en myne s’n, waar sy die grootste deel van ons Italiaanse reisonkoste gaan dra) loop dalkies verkeerd. Daarom vra ek jou om hierdie £6, om my oor die eerste hindernisse heen te help. Drie dae terug het ek Mammie, François en Lance in Granada agtergelaat. Ek ontmoet Mammie weer in Barcelona binne ’n week of so. Dan gaan sy en ek na Italië – en François bly studeer in Madrid. Dit was wonderlik om Mammie weer te ontmoet. Sy is nog net so jong, lewenslustig en geestelik en liggaamlik lewendig as altyd, miskien meer nog. Arme François en ek bly ver agter! Ons het baie sports gehad, en dit was ’n heerlike toertjie! Later skryf ek jou ’n ordentlike brief.

As jy telegrafeer, doen dit met die stadiger diens wat slegs die halwe prys is, meen ek, en adresseer dit: Krige, *Thomas Cook’s, Barcelona*. En doen my nog ’n gunsie. Vra asb. aan Haarhoff om maar die inleiding deur hom tot my bundel te laat vaar, in die eerste plek omdat ek dink ’n bundel gedigte behoort alleen en selfstandig te staan; in die tweede: daar die bundel reeds aansienlik verkort en gewysig is, lyk dit

⁸⁸³ August Friedrich “Oubaas” Markötter (1878-1959) rugbybaas en afrigter. Markötter is een van die bekendste name in die Suid-Afrikaanse rugby, en het as bestuurder en speler diep spore in die Stellenbosch Rugbyklub getrap. Hy was ook ’n familievriend van die Kriges.

vir my of so 'n inleiding skaars die moeite werd is, en te aanprysend ook in vergelyking met die waarde of gehalte van my eerste verse.⁸⁸⁴

Ek hoop jy begryp my goed. Roy het gesê: “Jy kan my geskrif oor jou gebruik as voorwoord as jy wil...” Ek weet nie waarom eintlik nie, maar ek hou nie van die idee van 'n voorwoord of inleiding nie.

Bedank Haarhoff verder vir al sy vriendelikheid en al die moeite en opoffering wat hy hom getroos het. Ek wou hom hierdie laaste paar weke hieromtrent geskryf het, en ook etlike verbeterings en wysigings vir sommige van my verse gestuur het, maar ons was so besig met rondry en reis, ek had nie die tyd nie. Ek skryf hom egter hierdie of volgende week 'n lang brief waarin ek hom alles verduidelik. Sy titel “Eerste Verse” is eersteklas. Aan 'n beter, juister een kan ek nie dink nie...

Ek moet end kry en draf. Here, ek hoop hierdie brief kom betyds vir die Italiaanse boot... Vergewe my, Bokkie, die hals-oor-kop gekrap. Baie dankie vir die koerante wat jy altyd stuur. Totsiens.

Groete en liefde aan jul almal.

Ook gelukwensinge aan ou Krisjan.

Uys.

Brief 42

Le Palais du Café (saliger gedagtenis!),
31 Boulevard Saint-Michel,
Parys,
20 Junie 1935.

Liewe ou Bokkie,

Uit 'n soort piëteitsgevoel het ek my vanaand hier kom neerplak. Die wêreld en hierdie ou lewe verander nie veel nie. 'n Kaffertjie (is dit dieselfde?) hang nog altyd om die nek van 'n Parysiese klemeidjie hier voor my. En die koekeloerende paartjies karnuffel mekaar nog altyd net kwaai in die hoekies.

Ek het 'n koppie koffie klaar gedrink, en toe 'n tweede ter ere van jou. Ook die koffie het nie verander nie – is nie swakker nie, nóg beter.

⁸⁸⁴

Kentering verskyn in 1935 dan tog met die inleiding deur Haarhoff.

'n Glansie van sy ou bekoring het Parys natuurlik verloor. Maar bring dit nog altyd daardie ou tinteling, daardie ligte opgewektheid tot die gees en hart. Mammie skyn dit baie te geniet. Sy lyk baie beter, fris en lewendig. (Lyk my ek is 'n al te groot verantwoordelikheid vir één moeder, moes twee of drie gehad 't.) Ons wag op “ou skraalbeen Fransie”. Weet nie waar hy is nie. Dwaal heel moontlik vanaand doelloos in hierdie wye wildernis van strate en boulevards⁸⁸⁵ rond. Maar sal hom wel môre raakloop in Cooks of die legasie (daardie twee ou tuistes van alle hawelose).

Omtrent jou brief onlangs aan Mammie sal ek jou wél later rustig skrywe – nie as pleidooi of verdediging nie, slegs as gedeeltelike verduideliking van die geval.

Binne 'n paar dae wil ek na Brussel. Miskien gaan François saam. Die lewe daar is spotgoedkoop. In Brussel moet ek 'n heel klompie Vlaamse skrywers ontmoet, heel moontlik ook 'n redaksievergadering van *Forum* bywoon, sê Walschap,⁸⁸⁶ insake daardie plan om ook 'n Afrikaanse afdeling tot die blad by te voeg. Ook moet ek nog Stols gaan sien. Vlaandere het my reeds kennis, gedagtes, idees van onskatbare waarde gegee. Veel daar was vir my 'n openbaring. En my verdere verblyf daar asook in Nederland skyn my hoogs wenslik te wees. Ek het onlangs weer lekker gewerk, en kom nou goed op stryk.

Ek wil hê jul moet vertrou in my hê, in my gedrag, my besluite, en my ou “strewetjies”. En ek voel seker dat my latere werk – as gevolg van juis hierdie langer verblyf in Europa – jul nie sal teleurstel nie, en my optrede regverdig.

Here, my woorde klink ernstig en baie waardig. En hier is ek al weer ligsinnig en speelsiek. Dis besonder aangenaam om weer saam met Mammie te wees. Sy is 'n maat duisend, en ek voel sommer 'n beter, voller en helderder mens. En as François eers hier is, sal ek niks meer hê om oor te kla nie.

Dus een van die dae sal jul Mammie by jul hê, en almal saam wees, en jy met jou blikkantien. Reeds drie motors in die familie! Waar hol ons heen! En twee ander dwaal rond oor die vasteland. En Mammie word “ge-interview” in Londen, “hub of the universe”.

⁸⁸⁵ Krige skryf oorspronklik “boulevard”.

⁸⁸⁶ Jacob Lodewijk Gerard Walschap (1898-1989), Vlaamse skrywer. Van sy bekendste werke sluit in *Adelaide* (1929) en *Houtekiet* (1939). Walschap het veral die temas van geloof en kolonialisme in sy werke aangeraak. In 1968 ontvang hy die gesogte Prijs der Nederlandse Letteren en in 1975 word hy tot Baron verhef.

Baie bly dat jy met werklike speurdersvernuf een van my kritici opgespoor het. Nou sal ek hom takel, die eerste die beste geleentheid. En dat hy my nog boonop gaan uitbuit – in sy bloemlesing!⁸⁸⁷ Was dit nie vir hom en daardie ander twee naamlose nulle nie was my bundel reeds ’n jaar gelede publiseer, wat wensliker sou gewees het, daar die bundeltjie feitlik deur my nuutste werk agtergehaal is. Ek hoop hul hou nou op daaromtrent skrywe. Ek voel ongemaklik – daar’s so min wat ek in die bundeltjie aanbied en veel daarvan besonder jeugdig en onryp wat betref diepte van gevoel en lewensondervinding. Maar daaroor miskien later. Ek stuur later brokke van nuwe verswerk. Miskien hou jy van hierdie vertaling van Baudelaire se “L’
Beaute”.⁸⁸⁸ Slaan dit ’n bietjie op en vergelyk en sê wat jy dink. Ek stuur jou volgende keer Boutens se vertaling van dieselfde sonnet. Dis in “Carmina”.

O sterfling! ek is skoon soos ’n versteende droom.
My bors waar elk hom beurtelings wond, singend my lof,
besiel, laat ieder digters hart vol liefde stroom,
ewig, en immer swyend-stom net soos die stof.
Ek troon in die asuur, ’n sfinks raaisel-verloor.
’n Hart van sneeu met blankheid van ’n swaan veréén ek;
die beweging haat ek wat die vorm-rus verstoort,
en ek ken geen glimlag nie, en nimmer ween ek.
My digters voor my aanblik, wyds, so groots gebaar,
asof deur monumente fier my toebeskoor,
brand heel hul lewe op, my raaisel te verklaar.

Want ek het om immer my aanbidders te bekoor
rein spieëls, wat elk skoon ding skep tot skoonheid onverderflik
my oë, my groot oë, met hul klaarte en gloed onsterflik!

Baie dankie vir jul so gulle aanbod om my te help. £8 of £9 is oorgenoeg. Ek dink dis beste om dit na die bank in Engeland te stuur en ook om my p/a S.A. Huis te skrywe,

⁸⁸⁷ Krige verwys na *Ons jongste letterkunde – Letterkundige leesboek III*, in 1935 deur Kritzinger versorg.

⁸⁸⁸ Dié gedig verskyn in *Vir die luit en die kitaar* (1950) as “Die skoonheid”.

daar my tuiste nie seker is nie. Dis baie, baie gaaf van jul almal. En volgende jaar begin ek jul almal terugbetaal as ek 'n “fortuin” verdien – miskien op *Die Burger*!

Brief 43

Almeria,
Vrydagaand [1935].

[Gerig aan Mammie]⁸⁸⁹

Nou net hier in die dorp aangekom van die stasie waar ek Mammie se brief van my en *Die Huisgenote* gepos het...

Nou net van al jul ontberinge daar tussen die wreed en wit sneeuplekke geles – en my hart het om jul ontwil gekrimp, veral François, toe ek lees van daardie geweldige sog, dolende minstrel en soete-slaapverstoorder⁸⁹⁰ van amp... Goddank vir die gawe van die lag, want lyk my daar was baie, danig baie om oor treurig te wees.

Ek verheug my dat al jul lyding en oponthoud eindelijk 'n gelukkige afloop had, en hoop dat jul almal nou gelukkig en op jul gemak in Madrid sit. Alle grappies opsy, dit moes vreeslik gewees het, Mammie, daardie treurige wagtery op geld – ek ken die gevoel goed, en dit laat my siek en sat voel, al is (ek) lank reeds wat dit betref goed ingesout...

Met Lance sonder geld en François s'n op 'n end, weet ek nie eintlik wat die twee van jul gaan aanvang nie. Ek het aan Bokkie per die Duilio⁸⁹¹ geskrywe om my £6 na Thomas Cook in Barcelona te telegrafeer... Miskien sal dit help.

Arme Mammie! Watter ontvangs van Mammie se twee seuns! En dit lyk my bra of dit alles *meer of min* my skuld is. Mammie moet vir my skrywe wat die geldelike toestand is.

Soos ek reeds geskryf het, Emilia en ek sê mekaar binnekort vaarwel, hoe bitter en swaar so 'n egskeiding ook mag wees. Haar kaartjie van Alicante kos omtrent 28 pesetas, en myne na Barcelona omtrent 50. En die huisbaas skuld ons 75. Ek het dus nie veel nodig nie, net vir ons kos hier en 'n paar ekstra uitgawetjies.

⁸⁸⁹ Die brief is nie gedateer nie, maar aangesien Sannie Uys op 18 Maart in Gibraltar aangeland het en sy tydens dié geskrifte duidelik al oorsee is, word dit hier, ná haar aankoms geplaas.

⁸⁹⁰ Krige skryf hier “slaapverstrooster”.

⁸⁹¹ Die Duilio was 'n bekende Italiaanse oorlogskip wat in albei Wêreldoorloë ingespan was. Die skip is vernoem na die Romeinse kommandeur Gaius Duilius. Krige bedoel dus spottenderwys dat hy die brief per skip gepos het.

Verder gaan ek môre probeer van ons beddens te verkoop; miskien ook Bokkelien (op wie ek 'n paar honderd luise ontdek het) verpand om op hierdie manier ons onkoste te dek.

Emilia is wonderlik goed en lief, en ek verwyd my dat ek haar nog altyd so 'n armoedige bestaan toebedeel het...

Mammie, ek gaan môre uitvind wat kos daardie kaartjie oor Frankryk na Italië. Ek het Mammie se brief oopgemaak met die vae hoop dat daar miskien 'n artikel van my in was. Verskoon my. Ek het almal die briewe gelees behalwe Pappie s'n wat Mammie vir my moet hou. En lekker gelag vir Suzanne s'n. Nou sluit ek my eie gekrap in. Ag Mammie, ek is jammer alles het so gruwelik verkeerd geloop, maar is ons weer saam in Barcelona, sal alles weer in die haak wees, en Mammie 'n heerlike en rustige tyd hê, is ek seker.

Lance, ek het jou naam op Emilia se koevert deur dié van François vervang omdat ek bang was hul sou jou briewe miskien aanstuur na Granada. Baie groete aan jul almal.

Alles wat Mammie in Mammie se brief sê is heeltemal reg. En dis wat ek nou self dink.

[Brief eindig]

Brief 45

Lista de Correos,
Almeriá,
Dinsdag [Datum onbekend].

Liefste Mammie,

Dit was 'n wonderlike ondervinding om Mammie weer te ontmoet, om so 'n genoeglike nege of 10 dae in Mammie se geselskap deur te bring, en veral om Mammie so bloedjonk en opgeruim en lewenslustig na ons lang skeiding van byna vier jaar terug te vind. Jonger, lewendiger en gesonder (veral in die geestelike sin, bedoel ek) as ooit tevore, het dit my voorgekom...

Dit was 'n heerlike vakansietjie wat ek nie kan vergeet nie, en waarvoor ek Mammie van harte bedank. Ek was maar treurig gestem die middag toe ek in die trein van Granada weg is. Ek het myself baie verwyte gedoen. Oor my onbedagsaamheid, my onverskilligheid, my gebrek aan betaamlike maniere teenoor Mammie. Wat die

laaste betref, dink ek soms: wel, dis miskien Mammie se eie skuld; weet ek nie of ek Mammie hieromtrent moet kritiseer of komplimenteer nie. Daar is iets so diep menslik, natuurlik en spontaan in Mammie wat maak dat ek as “natuurlike mens” (soos Pappie) nie anders kan as om absoluut vry en oop⁸⁹² te wees nie met Mammie omtrent alles – wat maak dat daar tussen ons geen van daardie belemmeringe bestaan nie wat ’n heeltemal opregte verhouding tussen moeder en kind in die meeste gevalle meer of min onmoontlik maak.

Miskien soek ek maar weer net ekskusies... Soos Mammie sê, in die beginne was daar die Woord, maar later, deur die mens se toedoen, het die Woord so dikwels geword: die Leuen. Wat die bedagsaamheid betref, het dit my veral opgeval dat Lance soveel meer bedagsaam was teenoor Mammie as ekself. Dit waardeer ek in hom, en betreur ek in my. En Mammie moet maar, soos altyd, my tekortkominge ook in hierdie verband, verskoon.

Ons geniet heerlike weer hier. Al die Afrikaanse geskrifte gister ontvang het my in die war gebring. Maar vanmiddag spring ek aan die werk! En ek gaan papier en pen en my eie gesonde gestel stukkend skryf! Dit sal François teleurstel en Mammie se hart verheug om die blyde tyding te verneem dat ek gebad het! Selfopofferend, gedwee, inmekaargekrimp het ek ’n goeie 10 minute onder die stortbad gestaan. Dit het my hart pyn aangedoen om te sien hoe al daardie skoon, silwer water wegstroom, en al die velde lê hier dor en dood vir honderde myle in die omtrek. Mense wat bad in Spanje is misdadigers, wat in hul eie badwater versuip moet word. Bowendien, met my beskermende omhulsel skoon weggespoel, voel ek nou nog swak en wankel. Sulke selfmarteling sal ek nie herhaal nie.

Die 70 pesetas het die bank my voorgeskiet. Op die oomblik, na sekere skuldjies af te betaal het, het ek omtrent 25 pesetas oor. Ek hoop François het my brief van gister met poswissel ontvang.

Emilia het die huis pragtig voorberei vir Mammie se koms. Met kiekies van al die lede van ons familie orals netjies op wit papier teen die mure vasgespeld. Sy is in alle opsigte ’n sagsinnige, liefvallige mens – en ek is baie bekommer[d] oor haar. Sy wil hê ons moet nou skei, dat sy met ’n paar pesetas na Granada of ’n ander plek gaan om daar werk te soek, sodat **ek** kan vry wees om te doen wat **ek** wil en om met

⁸⁹²

Krige skryf hier “ope”.

Mammie weg te gaan... In Almeriá wil sy nie aanbly nie, en die marteling om weer van my te skei om my weer daarna te ontmoet om dan weer te skei, nie deurgaans nie...

Sy het vir haar twee baie mooi rokke gemaak vir Mammie se ontvangs, en sien daar fraai en lief uit... Sê naïef as opregte Katoliek dat die “eer om jou Moeder te ontmoet sal my dan in die Hiernamaals te beurt val”...

Hoe gaan dit met jul almal? Die “sjeld”, het dit opgedaag? Skryf my tog so ’n paar lyntjies een van die drie van jul, om my van my onsekerheid te verlos. En Lance, jou kiekies? Ek hoop jul verveel jul nie al te veel daar tussen die berge nie.

Baie, baie liefde, Mammie. Geniet die reis, al staan Mammie ook maar voorlopig stil op een plek. Een van die dae sien ons weer mekaar, en kan ons ons onderbroke gesprekke weer opneem.

[Brief eindig]

Brief 45

Lista de Correos,
Madrid,
Dinsdag, 6 Augustus 1935.

Liewe ou Bokkie,

Ek het net mooi min of meer ’n halfuurtjie om aan jou te skrywe. Ek sit hier in Irun, op die grens van Frankryk en Spanje, waar ek vanmôre om 10 uur uit Parys aangekom het. Dis ’n pragtige wêreld – groen deinende heuwels met ’n vaag blou misterigheid oor hul, bosse en weelderige plantegroei orals, en ’n breë wit strand aan die Atlantiese Oseaan. Ek het die heel môre daar op my rug gelê en bak in die son. Geswem, en nou hier bo op die heuwel ’n goeie maaltyd gemaak en ’n halwe bottel rooi Spaanse wyn weggeslaan. Ek is derhalwe baie opgeruim, en ’n bietjie vaag in die kop. Bly om weer in Spanje te wees, my tweede tuiste en vaderland! Môre vroeg ontmoet ek daardie liewe kind Emilia. En so gou as ons maar kan, spring ons tesaam in die huweliksbootjie. Glo my, ou broer – as jy hierdie skrif kan lees – ek doen ’n wyse en goeie ding. Ek sal baie gelukkig wees met haar, weet ek, en werk soos nog nooit vantevore nie... Jy sal sien! En die huwelik, meen ek, *moet* nie langer uitgestel word nie deur die toeloop van omstandighede. (Ek meen Emilia se reddeloosheid, alleenigheid, niks meer nie!).⁸⁹³

⁸⁹³

Die huwelik tussen Krige en Emilia gebeur egter nooit nie. Dit is onduidelik hoekom presies dinge nie uitgewerk het nie. Een moontlikheid is dat Krige se doopsertifikaat wat hy aangevra

Ek was in Maastricht. Stols en sy vennoot Haentjies Dekker⁸⁹⁴ was baie gaaf en vriendelik. Ek het ook sommer dadelik gebieg, gesê ek is én Mattheus Joubert én Arnoldus Retief. En die twee van hul het baie gelag. Stols lyk nogal tevrede met die bloemlesing. Dink ook, soos ek, veel van W.E.G. Louw. Ek het gevra of dit nie miskien wenslik is dat 'n vooraanstaande Nederlandse letterkundige vir die versameling 'n voorwoord skrywe nie. Om die verkoop van die bundel by ons aan te help. Hul het aan die hand gegee Marsman en Dr. Menno Ter Braak⁸⁹⁵ (wat, tussen hakies, ook 'n paar maal gunstig geskryf het omtrent my in Holland gepubliseerde verse). Ek het 'n bietjie gedink, toe gesê miskien is Dirk Coster⁸⁹⁶ beter, daar hy in Suid-Afrika (hoewel lank nie meer in Holland onder die jongeres nie) 'n grootkanon is, en die ander twee op hierdie tydstip maar 'n kleingeskut. So gesê, so gedaan. Hul gaan aan Coster skrywe en hul sê hul's seker hy sal dit met grootste bereidwilligheid doen.

Stols het my alles voorgelê! My soos 'n eregas ontvang. Sy uitgawes is pragtig. Sommige van hulle – die luukses – kos omtrent £200. Op 'n papier die wonderbare fynheid en skoonheid waarvan jy jou nie kan verbeel nie. Dit was vir my 'n “openbaring”. Hy is oor die wêreld bekend, doen werk vir privaat mense, biblioteke, uitgewers in Suid-Amerika, Engeland, Italië, Frankryk, Tsjeggo-Slowakye ens... [Hy] is 'n bloedjong kêrel. Speel so 'n bietjie die Maecenas.⁸⁹⁷ Gee net digbundels uit, opstelle, luukse uitgawes ens. Baie selde romans. 'n Meester van sy vak, wat dit van A tot Z lief het en bestudeer het. Moet 'n ryk man wees wat geld geërf het of so iets. Ek wens jou jy kan 'n paar van sy beter uitgawes te sien kry. Praat

het, nie betyds opgedaag het nie. Dalk het Krige besef dat hy in sy geldlose toestand nie kans vir 'n huwelik gesien het nie. Hoe dit ook al sy, Krige se hoop dat sy moeder en Emilia ontmoet – soos wat hy in sy vorige brief uitdruk – verwerklik nooit nie.

⁸⁹⁴ Rijnardus Willem Haentjens Dekker (1906-?), Nederlandse uitgewer en vanaf 1934 mededirekteur van A.A.M Stols Uitgeversmaatschappij.

⁸⁹⁵ Menno ter Braak (1902-1940), Nederlandse skrywer en kritikus. Ter Braak het bekendheid verwerf deur sy opstelle, waarvan die bekendstes opgeneem is in *Het tweede gezicht* (1935) en *Reinaert op reis* (postuum opgeneem in 1944).

⁸⁹⁶ Dirk Coster (1887-1956), Nederlandse skrywer, essayis en dramaturg. Coster het in Suid-Afrika bekendheid verwerf as samesteller met sy bloemlesing *Nieuwe geluiden* (1924) en hy skryf uiteindelik die inleiding tot Krige se bloemlesing *Afrikaanse versameling* wat in 1937 gepubliseer is.

⁸⁹⁷ Gaius Cilnius Maecenas (70-8 v.C), Romeinse digter en politieke figuur. Maecenas het 'n invloedryke rol gespeel in die Romeinse kuns van sy era deur bekende digters soos Vergilius en Horatius onder sy vlerk te neem en as weldoener vir hulle op te tree.

van die reuk, die voel, die streling van goeie papier! Hy is verder die persoonlike kennis of vriend van Valery Larbaud,⁸⁹⁸ Rilke, Mussolini, van de Woestyne ens.

Op die oomblik het ek die bloemlesing weer, gaan dit verbeter, wysigings doen, dan teen die einde van die week aan hom stuur. Die versameling sal hoogs waarskynlik teen die begin van die nuwe jaar verskyn.

Hy gee boeke uit in 'n agt of negetal verskillende tale. Terselfdertyd verkoop hy pragtige moderne meubels, glaswerk ens, hou hy af en toe kunstoonstellings. Hy het my 'n bietjie die ronde laat doen. Eers in die tentoonstelling saal. Doeke aan die wand. Moderne meubels. Pragtige beligting. Op die tafels of lessenaars van sy mooiste uitgawes. Saaklik, eenvoudig, besonder strelend en gerusstellend vir die oog en gevoel. En op die boonste verdieping 'n model huis van drie of vier vertrekke deur hom ingerig as tentoonstelling. Dit was vir my 'n unieke ondervinding, soos jy self kan begryp.

Hy sê as die versameling 'n sukses is, gaan my plan van 'n bloemlesing van Afrikaanse kortverhale deur. En ek moet [hom] op hoogte van sake hou omtrent alles wat daar op letterkundige gebied van belang in S.A. gebeur. Ek het hul 'n paar van Haarhoff se vertalings uit Homerus en Vergilius voorgelees. Hul het [met] my saamgestem dis skitterend. Ook my onlangse vertalings uit Villon het hul goed gekeur. Veral een het hul gesê is “magnifiek”! En ek moet dit in die bloemlesing opneem. Ook wou hul baie graag die “Ballade van Monsieur Lapeyre” ingesluit sien – maar ek het gesê, dis miskien nie wenslik nie, met die oog op 'n moontlike “voorskrywery” vir die hoërskole.⁸⁹⁹ Toe gee hul my hul katalogus en sê ek moet nie beskeie wees nie, maar net aanstip wat ek graag wil hê. Ek het 'n 13 of 15 tal publikasies aangemerkt. Hul gaan my die klomp binnekort stuur. So gou ek hul deurgelees het – wat 'n dag of twee in beslag sal neem – stuur ek hul vir jou aan.

Ek het 'n baie gunstige indruk van Nederland gekry. Net jammer ek kon nie 'n tyd lank daar deurbring nie. Miskien wel later. Jou brief omtrent Mammie se tuiskoms het ons verheug. “De blyde intrede”. Ons was besonder bly om te hoor Mammie sien daar so flink en gesond uit. Ja, al my sondes... die sluipmoordenaar, “my ou Joodjie” ens. Maar Mammie het my seker al vergewe... Die nuus van Oom Henna se dood was

⁸⁹⁸ Valery Larbaud (1881-1957), Franse skrywer. Sy bekendste werke sluit in *Fermina Márquez* (1911) en *Amants, heureux amants* (1923). Larbaud was ook betrokke by die vertaling van bekende skrywers soos Walt Whitman en James Joyce se werke.

⁸⁹⁹ Dié gedig verskyn dan wél in die betrokke *Helikon*-uitgawe.

treurig. Die nuus dat hy my 'n erfenis nagelaat [het], natuurlik 'n verrassing. Die nuus dat Pappie gesond is, besonder welkom. Ek het al jou onlangse briewe by my. Sal hul rustig, op my gemak in Madrid weer deurlees, en jou volledig antwoord. Het daar nooit 'n kritiek omtrent my bundel – wie se waarde vir my ieder dag minder en minder word – in *Die Huisgenoot, Burger of Vaderland* verskyn nie?⁹⁰⁰ En die £15 van Mammie? Ek hoop Pappie sal my geld na die bank in Londen stuur. Op die oomblik besit ek een blou baadjie, twee grys broeke, (een byna ondraagbaar),⁹⁰¹ drie paar sokkies, twee hemde, een paar skoene, en my aandpak. Dis meer dan 5 jaar laaste wat ek 'n nuwe pak aangehad het – en die een baadjie dagteken uit **1927!** Ek wil my dus graag 'n nuwe uitrusting koop; ook al my skuld aan François afbetaal (omtrent £20) en 'n deel van dié aan Nisolle.

Baie liefde.

Uys.

Sê asb. voorlopig niks omtrent die plan met Dirk Coster nie. Ook niks omtrent daardie verse wat onder die naam van Arnold Retief publiseer gaan word nie. Ek het jou laaste week nog 'n uittreksel gestuur. Roy se nuwe bundel is nog nie af nie. *The Apes of God* is vir my nog *geen* meesterwerk nie.

[Brief eindig]

Brief 46

Wagon-Lits Cook,
Teniers Plaats,
Antwerpen,
29 Mei 1935.

Beste ou Bokkie,

⁹⁰⁰ C.M. van den Heever skryf positiewe beskouinge oor *Kentering* in *Ons Tydskrif* van Mei 1935 en in *The Rand Daily Mail* van 1 Junie 1935. In *Die Burger* van 24 Junie 1935 wys F.E.J. Malherbe onder meer op die geforseerde bewoording en retoriese wendinge wat in die gedigte voorkom, maar prys Krige se klankrykheid en die liriese element in sy verse. S. Ignatius Mocke skryf weer negatief oor Krige se bundel op 18 Oktober 1935 in *Die Huisgenoot* en beskuldig die digter daarvan dat sy gedigte aan “'n hinderlike woorde-teveel” ly. D.F. Malherbe laat homself ook ongunstig uit oor Krige se werke in *Die Volksblad* van 11 Januarie 1936. (Dié verwysings is te vinde in J.C. Kannemeyer se *Die goue seun*. 2000. Kaapstad: Tafelberg, 237-238).

⁹⁰¹ Krige skryf hier “ondraaglik”.

Ek voel maar siek en sat – so siek en sat soos ek nog nooit vantevore in my lewe gevoel het nie. Ek aard hier net so min soos ’n akkedis in die Noord Pool. Hierdie volk is swaar, stug en swygsaam. Hul het gedurende drie eeue al te veel gely en swaar gekry om nog te kan lag en opgeruimd te wees – en om met ’n wildvreemdeling so ’n bietjie te gesels. Daar gaan dae om sonder dat ek ’n woord wissel met ’n siel des sterflings. Dis snaaks: ek is in die land van my voorgeslagte, maar ek verlang net hewig na die land van hul ou vyande – Spanje. Die ander dag toe hul hier in ’n restaurant wou hê ek moet betaal vir ’n glas water (en dit reën hier sonder ophou) was dit amper die genadeslag. Wou ek daar en dan my goedjies oppak en begin voetslaan – Spanje-toe! Waar dit goddank nooit reën nie, maar dan volop vry varswater en sonlig is vir wie ook al...

Ek doen natuurlik geen stekie werk nie, wat sake nog 20 maal erger maak. Dwaal en dool net rond vir kwaadgeld,⁹⁰² en tot versondiging van my eie siel. Twee maal per week eet en bring ek die aand deur by Modest Lauwerijs⁹⁰³ en sy gesin. Hy (en hul) is “vreeslik” gaaf en gasvry – dan voel ek weer ’n mens – lag en gesels en slaan etlike “borreltjies” weg. Stap ons deur ’n pragtige park vol hoë bome die veld in (verby P.C. Hooft se ou landgoed),⁹⁰⁴ en voel ek daar vloei weer lewensap in my are en of alles nog wel sal regkom. Maar dan is ek skaars terug in die gryns, koue stad, of ek voel my weer vasgekerker in ’n grafkuil.

Veel Vlaams of Nederlands kan ek nie lees nie – daar mens nie toegelaat word om boeke uit die biblioteek te neem nie. En vir lees het ek, snaaks genoeg, ook weinig lus deesdae. Ek stel geweldig veel belang in die ou Vlaams kuns – veral in die “primitiewe” (wat vir my ’n openbaring was) en in die latere Breugel, van Wyck en Rubens – maar in die musea kan mens ook nie leef nie.

As dit nie nou gou beter gaan nie, laat vat ek binnekort Gent-toe om ’n geselliger, meer simpatieke omgewing te soek – jong mense vol lewe en vreugde, idees, planne, geesdrif. God! Ek verstik en vrek hier! Ek mag hul ’n groot onreg aandoen, maar die mense lyk my hier pure Engelsmanne – net besig met “beesmis”... ek meen “beesnis”.

⁹⁰² Krige skryf hier “kwaadgoed”.

⁹⁰³ Maudest Lauwerijs (1887-1967), Vlaamse voordragkunstenaar.

⁹⁰⁴ Krige misgis homself hier, aangesien Hooft gewoon het in die Muiderslot, tussen Utrecht en Amsterdam, en nie in Vlaandere nie.

En vlot dit nie in Gent nie, maak ek so 'n kort draaitjie deur Nederland, en gaan ek reguit Spanje toe. In hierdie ou wêreld is daar net twee lande werd om in te leef – Suid-Afrika en Spanje! En op die oomblik het ek 'n groter heimwee na Spanje as na my eie land.

Maar my gekla raak vervelig. Lauwerijs is baie entoesiasties oor my bundel waarvan ek hom 'n uitgawe gegee het. Sy oordeel was besonder bemoedigend – veral daar dit gekom het op 'n oomblik van groot swartgalligheid en pessimisme aan my kant – en toe ek twyfel of ek ooit weer 'n ordentlike verslyn sou kan skrywe. En daar hy 'n eerlike mens is, en 'n hele week gewag het alvorens 'n woord te rep. Hy vertel my hy het selfs 'n hele aandjie bestee aan 'n voordrag uit die bundel aan drie of vier skrywers- en skildervriende van hom. En dat die uitspraak van almal besonder gunstig was. Die een bejaarde ou heer het my toe 'n roman van hom laat kry, gevra ek moet sê “wat ek daarvan dink”. Baie van die Vlaminge voel die ou band nog sterk aan – en dis vertroostend en aanmoedigend om te weet dat die werklik goeie Afrikaanse skrywer hier in verre Europa altyd 'n simpatiek en gulle gehoor sal vind.

En selfs ek begin opgeskeep voel as Lauwerijs van my “versies” begin voorlees in die Akademie hier en hy sê vir die seuns en jongmense: “Daar's hy! Dis hy! Die digter!” en ek moet uit verleentheid soos 'n kolhaas koes en wegduik agter die swaaideure van die kakhuisies...

Maar Lauwerijs is 'n groot gekskeerder en ek meen hy steek maar bra die draak met my.

Hy sê hy wil weer na Suid-Afrika. Maar hierdie keer – die derde maal – met heeltemal nuwe werke. Vantevore was dit die “ouer geslag”. As ek hom kan oortuig dat die werk van die jongeres die gewenste peil bereik – begin hy een van die mooi dae “instudeer” en kom hy dalk binnekort weer Suid-Afrika toe om voordragte dwars deur die land te gee. En ek het gesê: “daar's talent soos bossies, Louw byvoorbeeld is 'n baie jonger en baie beter digter as ek...” ens. En hy het geantwoord: “Bring die boeke, en jou bewysstawe, en ons sal sien...”

Moet tog hieromtrent niks sê nie. Dis maar alles gesellig, voorlopige praatjies.

Ken jy die werk van Gerhard Walschap? Hy is een van die beste van die jonger Vlaamse skrywers, word ook gereeld in Duits vertaal. Sy “Dood in het Dorp” wat hy my gegee het, het ek besonder mooi gevind. Mammie en ek het die ander aand 'n baie aangename tyd by hul deurgebring. Ek praat my Vlaams en Mammie haar Afrikaans, en dit loop alles net vlot van stapel, en niks op aarde kan die twee van ons

keer nie. En ons drink likeurs en Walschap pak net boeke uit die rakke om vir my te wys, terwyl Mammie en mev. Walschap skinder oor die kleingoed (ek speel maar, dit was maar alles ter wille van die onomatopoeë – ek ken die verdomde woord nie meer nie...).

Walschap was baie vriendelik. Hy is mederedakteur van die *Forum*, 'n uitstekende maandskrif wat elke maand 40 blaaie bestee aan die jonger Nederlandse letterkundiges en 40 aan die Vlaamse. Nou vra hy of ons (die Afrikaanse) tevrede sou wees met 10 of 15 blaaie per maand? “En waarom nie?” was (dink ek) my antwoord. Hy het gesê ek moet van my verse na Marnix Gijsen⁹⁰⁵ stuur, dan sou hy met die redaksie praat, en hul besluit of 'n uitbreiding so ver suidwaarts nodig is. Ek het gesê: “maar my verse is geen weerspieëling van dinge by ons nie. Waarom moet al die ander onder hul ly, as hul geweeg en te lig gevind word?” Enfin, ons het die saak daargelaat, en hoewel reeds byna twee weke om is, had ek tot dusver nóg die lus nóg die pligsgevoel om die verse af te skryf en na Gijsen te stuur. Miskien môre...

Daar hierdie plan ook skaars beraam is, moet jy maar liewers daaromtrent niks sê nie. Ek is bang alles loop miskien dood, soos dit lyk of die bundel vir Stols deurgeloop het. Ek het nog geen antwoord van hom ontvang nie, hoewel ek reeds twee maal aan hom hier uit Antwerpen geskryf het. Ek wag al dae lank op briewe en koerante van die huis. Ek weet nie waar in die wêreld hul almal rond dwaal nie. En hoe gaan dit met jou werk? Skryf volledig. Ook of die bundeltjie (helaas! onopgedra) jou beval.

Baie, baie groete aan almal by die huis wat ek in die laaste tyd so gruwelik verwaarloos het. Volgende keer skryf ek aan Pappie. Daardie brief oor Mammie en François wat ek jou laas week beloof het. Toemaar, die twee artikels het opgedaag – net die *Critic* ontbreek nog.

A propos van al daardie verspotte leuentaal in die *Star of Argus* skryf ek vir François: “Ons het ons doel bereik. Die bekroning en die louerkranse is daar. Die twee plat ou boertjies is mos nou ook kunstenaars. En o skitterende prestasie! Hul het vrugbare stof geword tot Town Chat. Nou hoef ons nooit as de nimmer weer iets te skilder of skryf nie – net heeldag rondsit en kaf verkoop en lawaai maak; en ons

⁹⁰⁵ Jan-Albert Goris, oftewel Marnix Gijsen (1899-1984), bekroonde Vlaamse skrywer en literêre kritikus. Van sy bekendste werke sluit in *Het boek van Joachim van Babylon* (1947) en *Goed en kwaad* (1950). In 1975 is hy tot 'n baron verhef.

voorgee as die twee grootste drosters, leeglopers, niksnutse en platsakke op Gods aarde...”

Ek het nog altyd gedink dis alleen die Engelse wat op *ons* ’n nadelige invloed uitoefen. Nou sien ek ons begin wraak neem – dat ons hul aangesteek het met daardie kindermasels van ons omtrent *Kuns* en *Kultuur*!

Volgende week stuur ek jou ’n pak Franse boeke en tydskrifte.

[Brief eindig]

Brief 47

15 Oostende Straat,
Gent,
10 Julie 1935.

Beste ou Bokkie,

Hier sit François en ek al byna twee weke in Gent. Dis ’n uiters skilderagtig en simpatieke stad. Vlaams-Goties, met pragtige ou geboue en kerke bo stil gragte. Ons geniet heerlike weer, en het al ’n hele paar baie gawe, interessante en uiters intelligente kennisse ontmoet – ’n beeldhouer, twee skilders, ’n jong, baie begaaf[de] en energieke argitek, ’n skrywer en digter en so meer. Maar omtrent hul, meer later. Ek doen heelwat navorsingswerk in die universiteitsbiblioteek omtrent die lewe van die groot Vlaamse skilder en graveur, Pieter Breughel, van wie se werk ek van plan is om my indrukke in die vorm van ’n boekdeeltjie te beliggaam... Jou onlangse briewe, en ook dié wat jy aan Mammie geskrywe het, sal ek volgende keer volledig beantwoord. Ons het weke reeds niks van die huis ontvang nie. Jy moet skrywe waarheen jy briewe, koerante ens. gestuur het. Met al my verskillende adresse is ek bang sommige van hul raak miskien verloor – en ek wil navraag doen, weet ek presies waarheen jy hul gestuur het.

Ek dink dis beter as jul my maandelikse toelae na Mammie se bank in Londen stuur. Dan kan ek hul gelas om dit my gereeld aan te pos. My adres bly ook voorlopig: Suid-Afrika Huis, hoewel ek van plan is om volgende maand Augustus na Madrid te gaan. (S.A. Huis sal dit vir my aanstuur.) Miskien trou ek vir Emilia daar, of kom ek vroeg terug na S.A. om eers te werk, aldus genoeg geld te hê om Emilia alleen op haar eie die see te laat oorsteek... En dan trou ons in die Kaap. Daaroor sal ons “tweertjies” (à la die trou-advertensies van *Die Huisgenoot*) in Madrid moet besluit. En trou ons in Madrid of Toledo, sal ek in elk geval alleen huis toe kom om

werk te kry, en genoeg geld te verdien vir Emilia se passaat-geld. Glo my, Bokkie, ek is vas oortuig ek doen hier die enigste en beste ding. Emilia is een van die gaafste, liefste, ordentlikste mense wat ek ken, en as daar ooit iets mag skeel aan die geluk van ons huwelik, sal dit nie *haar* skuld wees nie, en jy goed weet by wie die fout lê... Op jou “seën” op ons huwelik, vertrou ek dus by voorbaat. En dié van Mammie en Pappie sal wel later kom as hul eers Emilia leer ken, en hulle sien hoe gelukkig ons is, hoe goed ons by mekaar pas.

Die lewe hier is spotgoedkoop, nog goedkoper as in Spanje. Vir volledige losies – in ’n eersteklas pension by ’n aller gaafste Vlaamse dame – betaal ons bietjie meer as £3 per maand. En die hele lewe hier loop op dieselfde skaal.

Ek werk weer aan my verse – en ek meen daar’s aanmerklike vooruitgang te bespeur. Het jy ooit daardie lang fragment *Die Wekroep* van Mammie ontvang?⁹⁰⁶ Wys dit tog asb. aan niemand nie – daar dit ook deur Arnoldus Retief in Stols se bloemlesing verskyn. Het dit by jou enige weerklank gevind?

Van Stols had ek ’n baie vriendelike brief. Hy vra verskoning vir sy lang verwaarlosing van ons briefwisseling. Hy gaan publiseer! En sê hy hoop om daarvan ’n sukses te maak. Verder nooi hy my uit om, as ek ’n draaitjie maak Maastricht se kant-toe, by hom “natuurlik as gas in huis te kom”. Aan die end van die maand gaan ek hom sien. En ek gaan die saak van die Afrikaanse letterkunde goed by hom bepleit – hom probeer oortuig om my ook ’n bloemlesing van Afrikaanse kortverhale vir sy pers te laat saamstel. En wie weet, kry ek dit nog ook reg, dat hy miskien later van die werk wat ek in voorbereiding het – gedigte, kortverhale ens. – vir my in Nederland en Vlaandere publiseer. Wat natuurlik, soos jy weet, van onskatbare waarde vir myself sal wees wat prestige ens. betref in ons land wat hom ook op letterkundige gebied deur verre-luister verblind en onselfstandig voel.

Stols se boeke staan hier in elke boekwinkel. Hul’s baie mooi uitgawes, en ek sien uit na die verskyning van die bloemlesing en die ontvangs wat hom te beurt val.

Nou die aand ontmoet ek hier by toeval Dr. Paul Rogghe,⁹⁰⁷ Vlaamse skrywer en digter. Ek is toe saam met hom na huis. Hy het ’n pragtige biblioteek en hy stop toe

⁹⁰⁶ Hierdie lang, begeesterde gedig handel oor die bevryding van die mens se gees.

⁹⁰⁷ Paul Rogghe (1904-1974), Vlaamse digter en skrywer. Hy het bekendheid verwerf met sy geskiedkundige geskrifte oor Vlaandere. Sy bekendste werke sluit in *Momenten* (1936) en *Jacob van Artevelde* (1941).

sommer dadelik my arms vol Vlaamse en Nederlandse romans⁹⁰⁸ en digbundels. Ek was goddankbaar bly, daar ek geen Vlaamse leesstof het, en mens hier niks uit die biblioteek mag neem nie. Toe ek hom vertel van my plan om wel later 'n Afrikaanse maandblad te probeer stig, was hy subiet een en al belangstelling en hulpvaardigheid. Hy sou sorg vir die Vlaamse bydrae elke maand. Self 'n maandelikse oorsig van die Vlaamse letterkunde, drama en beeldende kunste vir my stuur. Al die bekende skrywers en digters is sy vriende en hy sal sorg dat hul bydra – Richard Minne,⁹⁰⁹ Le Roux, Roelants, Moens,⁹¹⁰ van de Voorde,⁹¹¹ Herreman ens. En al wat hy verlang as vergoeding is dat 'n gratis eksemplaar gestuur word aan elke medewerker.

Wat dink jy van hierdie plan? Pragtig, nie waar nie? Ek bly alleen redakteur, laat geen professor of pedant binne twee myl van my stoep kom nie, en kry jou en Jacques Malan⁹¹² om my by te staan, my weer op die pad te bring as ek afdwaal. Dis 'n ou ideaal hierdie van my. En ek sien nie waarom dit nie mag uitgevoer word nie. Dink wat 'n diens ons aan ons taal en letterkunde sal bewys! Die standaard en peil sal ons geweldig op- en al hoër stoot, dadelik 'n nuwe maatstaf van waardes skep. En die blad met voortreflike werk uit Vlaandere en die allerbeste uit Suid-Afrika. (Ek dink byvoorbeeld aan kortverhale van Mikro, Mostert,⁹¹³ van den Heever, de V. Pienaar⁹¹⁴ en veral Erlank, verse van Leipoldt, Totius, die twee Louws ens., vertalings van Haarhoff, Dr. Con en so meer) sal 'n werklike inspirasie, “skool”, leermeester en

⁹⁰⁸ Krige skryf hier “romanne”.

⁹⁰⁹ Richard Minne (1891-1965), Vlaamse digter en joernalis. Saam met Maurice Roelants stig hy in 1921 die dagblad 't *Fonteintjie* en in 1946 verskyn sy bundel *Wolfjizers en schietgeweren* waarvoor hy die Driejaarlikse Staatsprijs vir Nederlandse Prosa ontvang.

⁹¹⁰ Wies Moens (1898-1982), Vlaamse joernalis en letterkundige. Moens was deel van die Vlaamse Beweging, en politiek en godsdiens het 'n groot rol in sy geskifte gespeel. Van sy bekendste werke sluit in *De boodschap* (1920) en *Dertig dagen oorlog* (1940).

⁹¹¹ U.P.M. van de Voorde (1893-1966), bekende Vlaamse digter.

⁹¹² Jacobus Petrus (Jacques) Malan (1903-1989), Suid-Afrikaanse joernalis. Malan word beskou as een van die invloedrykste literêre joernaliste van die vorige eeu, en het onder meer in die redaksie van *Ons Eie Boek* gedien het. Tussen die jare 1939-1944 behartig hy die redaksie van *Trek*, 'n tweeweklikse, tweetalige tydskrif waarin artikels op die gebied van die politiek, ekonomie, kuns en literatuur verskyn het.

⁹¹³ Dirk Mostert (1897-1982), Afrikaanse skrywer. In 1925 verskyn sy *Elker siele* en in 1935 sy outobiografiese *Slegtkamp van Spioenkop*, maar Mostert verwerf sy grootste bekendheid met sy sketse oor die *Petaljes van oom Bart* (1934; drie verdere bundels in 1936, 1938 en 1948).

⁹¹⁴ Pierre de Villiers Pienaar (1904-1978), fonetikus, kultuurgeskiedkundige en akademikus. In sy werke het Pienaar gereeld van sielkundige kommentaar gebruik gemaak om romantiek en realisme met mekaar te probeer versoen. Sy kortverhale word onder meer gebundel in *Ruth* (1934) en *Die oorlogskind* (1940).

padwyser wees vir alle jong Afrikaanse skrywers. 'n Pragtige invloed kan uitoefen, tot “in lengte van dae”. Daarin sal ook ander heilsaam, hoogs noodsaaklik en suiwerende werk verrig word, byvoorbeeld die genadelose vankant making van alle bygelowe op letterkundige en artistieke gebied, en van kwansuis-kritici en ander anonieme nulle wat in die voorgestoeltes sit, kanselgebare maak, verdienstelik versbundels verdoem, en gesonde jong lewe in die kiem smoor. Al wat ons nodig het is hoop, vertrouwe, werklus en volharding – en 'n bietjie geld. Nie te veel nie – ons kan die blad selfs op gewoon goedkoop papier uitgee. Dit dan wyd en syd versprei, veral mik op die universiteite en hoërskole, dadelik daarvan maak die mooiste, voortreflikste, mees heilsame letterkundige daad in Suid-Afrika tot dusver. Ons moet verder slegs 'n Maecenas soek – nie 'n grote nie, 'n kleintjie is voldoende – en ek is oortuig ons sal hom vind.

Ek het groot heimwee na S.A., en ek kom gewis voor die end van die jaar terug. As jy dit kan bekostig, stuur my asb. nog 'n uitgawe van *Kentering*. 'n Vriend van Lauwerijs – 'n doktor in medisyne en ook romanskrywer in sy ledige uurtjies – het baie bemoedigende dinge daarvoor gesê (w.o. dat dit gelyk staan met die beste werke van die huidige nuwe Vlaamse digters, 'n mening waarmee ek glad nie saamstem nie. *Kentering* is al te onryp), my een van sy boeke te lese gegee, en toe gevra of ek nie hom 'n kopie van die bundel kan laat kry nie. Ek was geroer, het belowe – en ek wil graag in die toekoms, my beloftes probeer nakom.

Ek moet eindig. Man, ek skryf my sat aan briewe. Feitlik elke dag ene. Dus moet jy asb. hierdie een aanstuur huis toe. Hoe lyk dit? François en ek wil baie graag jou *Toiings* lees...

Tot volgende keer.

Baie liefde aan jul almal.

Skrywe my volledig omtrent Mammie – hoe sy daaruit sien – en ook omtrent Pappie en sy gesondheid.

Uys.

Hoe gaan dit met jou? Skrywe volledig en dikwels. François stuur sy liefde.

Brief 48

Suid-Afrika Huis,

Trafalgar Square,
Londen,
24 Julie 1935.

Liewe Pappie,

Ek sal maar kort en saaklik wees... Ons was baie bly om vanmôre van Bokkie 'n brief te kry, asook 'n pak koerante (van begin Meimaand). Dis vyf weke wat ons laaste van die huis gehoor het... Ook die nuus omtrent die nuwe Oldsmobile was 'n verrassing. 'n Pragtige geskenk vir Mammie met haar aankoms! Dus sal ek selfs te laat kom om in ou Beppie te kan ry...

Ek werk kliphard. Het 'n verhaal van ± 7 000 woorde kant en klaar gemaak, dit weer oorgeskrywe, dit in orde gebring. Ek sal nou nie meer artikels skrywe nie wat per slot van sake tydmors is. Maar my 12 of 15 tal kortverhale, die meeste waarvan ek jare lank reeds in my kop omdra, rustig, maar met 'n groot ywer en toewyding klaar skrywe. En hulle sal, glo ek, maklik die beste, mees werklik menslike, rypste werk wees wat ek tot dusver geskrywe het. Hoe langer, hoe meer besef ek die middelmatigheid van my "ou bundeltjie" – en ek wil so gou as maar moontlik iets beters bring, en my standaard, my hoogtelyn (of is dit laagtelyn?) 'n hele ent hoër opstoot.

Wat veral ons verheug het is Bokkie se mededeling dat dit met almal se gesondheid, sonder uitsondering, besonder goed gaan.

Wat ons s'n betref, desgelyks. Net ons kry maar min oefening hier in Gent. Stap elke dag. Ons ken 'n klompie baie gawe jong Vlaminge hier – drie of vier skilders, 'n beeldhouer, 'n argitek, 'n skrywer – en ons ontmoet hul saans in die kafee. Verder is daar hier in ons baie aangename losieshuis: twee Russe, 'n Roemeniër, 'n Joego-Slaaf, 'n Tsjeggo-Slowakieër – en hul het baie interessants te vertel.

François skilder my portret asook dié van ander, teken en ons lanterfanter saam rond. Ek lees geweldig baie Vlaams en Nederlands, ongeveer 12 boeke per week en al my ander werk. Ek wil soveel lees en leer as moontlik is in die kort tydjie wat my oorbly. François en ek praat al twee vlot Nederlands. Dit klink nogal klankryk en kanselagtig in ons monde – en "de kleine Franske" wat 'n uitgesproke talent het vir tale, vorder met die Frans.

Ons wil ons albei dood skaam dat Suid-Afrika Italië met graan, vlees en ander lewensmiddele gaan voorsien in hul onregverdig[e], barbaarse oorlog teen Ethiopië. Ons, 'n volk van vryheidsvegters. Here, hoe het ons nie agteruitgegaan nie om nou 'n

sterk, gruwelik selfsugtige volk te help teen 'n kleiner vrede-vryheidsliewende nasie. Hertzog, 'n *boer*, hoort dit dadelik te verbied as hy die naam werd is. Maar sulke “mooi maar tog o hoe onpraktiese idealisme” kan mens seker nie verwag van 'n man wat sy lyf wou “sportsman” hou en 'n skuld van £8 000 000 gaan afbetaal het toe geen ander volk ter wêreld, en Engeland minste van almal, die geringste skuldjie vereffen het nie.⁹¹⁵ En dan boonop 'n “skuld” wat ons *geskenk is as vergoeding* vir twee enorm[e] kolonies, Suid-Wes en Kenia, wat ons by die Kroon gebring het, vir 'n rebellie wat ons self die kop ingestamp het, en vir die offer van duisende kosbare menselewens wat nou besig is om hier in die buurt “Flanders poppies” in die blou lug op te stoot...

Maar van “staatsmanne” van sulke kaliber kan mens skaars selfs 'n bietjie konsekwensie of gerymdheid verwag...

Pappie, Mammie het natuurlik met Pappie oor my gepraat.

Ek wil met die Spaanse meisie, Emilia, trou. Dis jammer dat ek nie vroeër hieromtrent met Pappie kon praat nie, maar soos Pappie self verstaan, was dit onmoontlik. Ek het gedink: dis miskien beter om baie gou na S.A. terug te kom, dadelik werk te kry – *Die Burger* het telkens so onderlangs gevra wat my planne is – te arbeien en swoeg dat dit kraak, die grootste gedeelte van my skuld (nie S.A. s'n) af te betaal, en dan Emilia die geld te stuur om oor te kom, en met my te trou. Op die oomblik lyk dit my die beste plan. Maar ek het nog nie, inagnemend al die onsekere omstandighede, 'n definitiewe besluit geneem nie.

In elk geval wil ek graag vir Pappie vra om asb. my my passaatgeld – as Pappie dit op hierdie oomblik kan bekostig – na Mammie se bank in Londen te stuur. Dan kan ek dadelik daarvoor skrywe – as ek meer sekerheid het en tot 'n finale besluit gekom het – en onmiddellik sonder versuim, na S.A. terugkeer. In September, begin of einde... In elk geval, ek sal nie lank meer drentel nie. Ek het 'n groot verlanse huis toe, en besef terdeë dat ek nou genoeg in Europa studeer het, en dat my eie land nou die enigste plek op aarde is om daardie studies en daardie werk voort te sit.

Verder hoop ek Pappie, Bokkie en Arnold het reeds die maandgeld aangestuur. Ek was die hele laaste vyf weke sonder 'n pennie, en skuld François reeds £8 of £9 vir die verstreke tyd.

⁹¹⁵ Tydens die Vrystaatse kongres in 1904, waarin Hertzog as voorsitter opgetree het, is die Verdrag van Vereeniging opgestel. Volgens hierdie ooreenkoms sou die Britse Ryk £3 000 000 (en nie £8 000 000 soos wat Krige beweert nie) betaal word as kompensasie vir die verliese wat die Ryk glo weens die Anglo-Boereoorlog gely het.

Die Burger het in die afgelope vyf of ses maande twee of drie van my artikels publiseer – het die laaste vier oënskynlik weggesmyt. Maar ek gaan probeer om ’n verhaal of twee hier in Nederland te plaas. Binnekort gaan ek ’n dag of twee deurbring by A.A.M. Stols in Maastricht – die publikasie van my bloemlesing binnekort met hom finaal bespreek – asook ander miskien belangrike sakies.

Wat Emilia betref, as Pappie haar ontmoet het, sien hoe lief en goed sy is, sal Pappie wel my “gewigtige stap”, my keuse goedkeur. Hiervan is ek – en sonder eiewaan – seker.

Ek moet eindig. Verskoon die telegramstyl van hierdie brief. Volgende week skryf ek vir Mammie. En hoe gaan dit met haar? Gesond en springlewendig, hoop ek. Druksoene vir haar, en liewe Mizzi en Suzanne. Ek hoop dat jul almal baie gesond en gelukkig bly. En moenie in my alle vertrouwe verloor nie.

Baie liefde

Uys.

Brief 49

Lista de Correos,
Madrid,⁹¹⁶
1 Augustus 1935.

Liefste Mammie,

Ons wag nog altyd met spanning Mammie se eerste briewe by die huis geskrywe, hier in Gent af... Hoe die lang, lang reis afgeloop het, of Mammie nou eindelijk lekker uitrus, hoe dit alles tuis gaan... Ek is in die laaste tyd weer besonder bewus van my gebreke en tekortkominge, en ek verwyt my dat ek met Mammie se reis Mammie baie kommer en sorg veroorsaak het. Ek vra Mammie baie dringend om verskoning, en ek is seker dat dit nooit, nooit weer sal gebeur nie.

Weëns die ongesteldheid van Emilia keer ek vroeg volgende week na Spanje terug. Dis egter niks baie ernstig nie, meen ek... Dit lyk asof ek met ’n onbedagsame brief haar seergemaak en hewig ontstel het. Ek gaan dus terug om alles in orde te bring, en my onbedagsaamheid en selfsugtigheid goed te maak. Ons trou dadelik as

⁹¹⁶ Uit die brief blyk dit egter dié brief is uit Gent geskryf.

dit moontlik is... So nie, en ingeval my geboorte-briefie daarvoor in Spanje nodig is, moet Mammie en Pappie asb. dit vir my so gou as moontlik aanstuur.

Ek weet, en is seker dat ek die regte ding doen. Soos ek reeds vir Mammie gesê het, is ek nie Emilia werd nie, sy's veel[s] te goed, lief en saggeaard vir my. Ek sal haar gelukkig maak in haar lewe in S.A., kom wat wil, en ons sal baie gelukkig saam lewe. Dis ook hoog tyd dat ek my vestig, vir die eerste maal in my lewe definitief koers vat, en 'n ordentlike, gereelde, goeie werk begin lewer. Ek is reeds byna 26 jaar oud, en nog altyd, lyk my, in my "rondpeuter"-periode. Ek het Emilia baie lief, en sy my, en ek sien nie wat daar in die pad van ons huwelik en ons geluk staan nie. Maar Mammie sal self sien as Mammie eers Emilia ontmoet het... Moet nou nie Mammie kwel en bekommer oor my armoede, my haglike posisie of my "haastigheid" nie. Mammie moet dit maar aan ons, en die tyd en ons weerontmoeting oorlaat... En liewe Mizzi en Suzanne sal sommer dadelik op Emilia verlief raak, en sy op hul, weet ek.

Die plan is dan, meen ek, om 'n maand of twee ná ons troue in Madrid deur te bring. Dan moet ek terugkom om dadelik werk te vind – in Kaapstad, hoop ek. En as Emilia werk kry of ons kan dit so reël, bly sy agter in Spanje totdat ek genoeg het om haar na S.A. te laat oorkom. Dit, voorlopig, lyk my die beste plan...

Ek doen, herhaal ek, 'n goeie en wyse ding. En Mammie-hul moet tog nie alle vertrouwe in my verloor nie. My drie maande in Vlaandere was van onberekenbare waarde vir my. Ook my maand of twee in Madrid sal my in staat stel om my studies in baie afdelings mooi af te rond. En ons sal hard werk, albei van ons, en spotgoedkoop lewe.

Pappie moet tog asb. my een keer genoeg vir twee maande stuur – daar ek reeds met my verblyf hier in Gent vyf of ses weke agter geraak het (en ek daarvoor vir François omstreeks £10 skuld). Verder sal ek nie altyd 'n hawelose en 'n geldgebrekkige bly nie. Voor die einde van die jaar begin ek my skuld in alle erns afbetaal. Ek meen dis beter om die geld na die Engelse bank te stuur, daar dit deur die Spaans-internasionale pos altyd 'n tyd lank vertraag word. Dan sal ek elke maand aan hulle skrywe.

Wat betref Mammie se £15 in Almeriá, die beamptes daar het geskryf hul het dit na Suid-Afrika Huis aangestuur, teen die einde van Mei. Ek skryf toe na S.A. Huis, en hul antwoord: Liewe *Mejuffrou* – Ons het alle pos aan u moeder oorhandig of aan haar gestuur. En daar's geen manier om te kan vasstel of daar 'n poswissel onder

daardie pos was nie... Nou dink ek Mammie het die £15 daar ontvang, denkende dat dit 'n ander, heeltemal afsonderlike geskenk van Pappie was. In elk geval, Mammie moet my dadelik skrywe of Mammie dáárdie £15 gekry het.

Ons het hier 'n baie gawe kennis opgedoen. Hulpbroeck, 'n beeldhouer, een van die aangenaamste, mees spontane mense wat ons lang laaste ontmoet het. Laas week was ons by sy ateljee – drie groot, ruim vertrekke – [en] het ons baie van sy werk gesien. Hy is besonder begaaf[d]. En het baie mooi dinge gesê. Só byvoorbeeld van sy mooiste werk wat ons baie bewonder het – 'n pragtige jong vrouefiguur wat afkyk na haar twee seuntjies wat om haar stoei, vasklem aan haar rokke, haar feitlik soos in 'n band omvat: “Mens stel gewoonlik die moeder voor as iets baie verhewe, byna abstrak. Hier wou ek haar eenvoudig weergee, as iets stil, sorgsaam, wakend, gelukkig, innig, vol teerheid en veral 'n baie eenvoudige menslikheid... Sy kyk nie op of voor haar nie, maar af, na haar twee kinders. En die twee seuntjies wat haar soos in 'n gordel van liefde omvat, is vir hierdie monument tot die moeder feitlik 'n voetstuk. Sy groei uit hul op, sy is deel van hul, en hul deel van haar... Ek het die beeld ook baie stil en rustig en gelukkig gemaak, omdat ek al die tyd wat ek daaraan gewerk het, en nou nog, angstig gekwel en gedurig bekommer was oor my eie moeder wie se gesondheid baie sleg was en wie ons bang was om vir altyd te verloor...” Hy het dit in minder, baie beter en eenvoudiger woorde gesê, maar dit was meer of min die sin van sy gedagtes.

Hy was toe by ons en baie entoesiasies oor François se werk. 'n Gebore skilder, sê hy... En 'n verrassing: sy frisheid, sy jonkheid, sy onvertroebeldheid... Hy sê François moet hier in Gent ten toon stel. Miskien gaan hy en François saam 'n model huur, François om te teken, en hy om sy werk voort te sit.

Môre gaan ek na Maastricht om Stols te sien, dáár die nag oor te bly, en 'n paar sakies met hom te reël. Dan kom ek terug om Maandag of Dinsdag na Madrid af te reis. Op die vooraand van nog 'n vertrek – een van die allerlaastes, hoop ek – stuur ek aan jul almal my beste liefde en groete. Enslin du Plessis het geskrywe om Mammie hartlik te bedank vir daardie tydskrif omtrent die Italiaanse tentoonstelling. Hy het die prent laat omraam en wag vir mev. Harvey om dit te kom haal.

Verder sluit ek in 'n kwitansie wat hier onlangs aangekom het.

Ek moet eindig.

[Brief eindig]

Brief 50

Lista de Correos,
Madrid,
20 Augustus 1935.

Liefste Mammie,

Laas week het François geen briewe van Gent aangestuur nie. (Ek weet nie of hul aangekom het nie). En hierdie week s'n het nog nie opgedaag nie... Die laaste nuus wat ek dus van Mammie had, was die brief uit Gibraltar omtrent sewe weke gelede. Ek is baie nuuskierig om te hoor hoe Mammie aangekom het, en hoe dit by die huis gaan. Môre, miskien, kom die pos.

Daardie £15 het Mammie dit by Suid-Afrika [Huis] afgehaal? Ek is nog altyd onseker omtrent hierdie punt.

Ek was laas week by die Campbells in Toledo, en dit was baie plesierig daar. Toledo is 'n pragtig, heeltemal unieke plek. Dit het 'n sonderling onvergeetlik en onvergelyklike indruk op my gemaak. Ek gaan later weer terug om daar 'n paar dae deur te bring. Teen skemeraand het ek op die Posada de la Sangre afgekom; aan Mammie en Cervantes gedink. Hy was een van die wonderlikste oubase in die geskiedenis van die wêreld. En Mammie is die wonderlikste vrou wat ek ken. Later toe die maan reeds oor die grou rande aan die opkom is, het ek in die Tago geswem, teen die rooi walle van die heuwels aan... Op die ou brug het ons iets onvergeetlik gesien: 'n tipiese El Greco-hemel half vaal en grysblou, half donker met maanlig tussenin, helder, ongelooflik helder weerkaats diep, diep onder in die rivier – Of daardie weerspieëlde hemel ver, ver anderkant die rivier was. Meer nog: asof daar geen rivier-vlak was nie – alleen twee hemele, een bo, en een diep onder. Asof die aarde glad nie meer bestaan het [nie] – daar alleen lug en lig en diepte en ruimte is. Iets boweaards – 'n visioen van 'n diep, oneindige vrede, rus en kalmte.

(Dit was glad nie die diepte van 'n afgrond nie, waarvoor jy skrik en duiselig word, maar 'n diepte vol stilte en vreedzaamheid waarmee langamerhand jy een word, waarin jy opgaan en waarvan jy eindelijk jou 'n deel voel...)

Die Kastiliaanse landskap is vir my pragtig – naak, groots, edel. Hy is bruin en geel geskroei nou deur die son, wyd en daar kom geen einde aan hom nie. Ek wil later nog na daardie twee stokou Kastiliaanse stede – Avila de los Caballeros en Segovia.

(En my eie land, dis een ding wat seker is, gaan ek van kant tot kant deurreis. Jy moet die landskap, die uiterlike van jou land ken, as jy daardie land lief het en

volkome wil verstaan. Dis jou land se liggaam, sê Unamuno,⁹¹⁷ die groot Spaanse skrywer.

Ek werk kliphard, en is tevrede met die resultaat. Ek kan reeds 'n tweede digbundel na die pers stuur. Ook 'n boek reissketse van minstens 65 000 woorde (250 blaaie). Verder kan ek vroeg volgende jaar ook 'n bundel vertalings publiseer. Daarna my boek kortverhale. Ook 'n lang gedig wat ek op 19-jarige leeftyd begin het en wat nie end wil kry nie (wat by verre weg my beste verse bevat). Daarna 'n boekie oor Breughel,⁹¹⁸ 'n tweede oor Goya. Die Spaanse vertalings van Dr. Con.⁹¹⁹ ens. Daar's paal nog perk aan al my planne. In die volgende twee of drie jaar gaan ek omtrent 10 werk[e] (of werkies) uitgee...

Mooi voornemens, sal Mammie sê, maar Mammie weet nie wat 'n berg en boomblok bewegende werkkrag daar skuil in hierdie tinger ou liggaampie van my nie.

Hoe gaan dit met Mizzi? Ek wil haar 'n lang, lang brief skrywe. Ook haar en Suzanne 'n mooi present stuur so gou die “erfenis” opdaag. Ek verlang veral om haar binnekort weer te sien. Bokkie skryf my watter pragtig en lief meisie sy is. En Suzanne die skelm en stouterd?

Met my joernalis-kaartjie van *Die Burger* het ek vry ingang (en soveel vriende wat my vergesel) tot die Prado.⁹²⁰ Dus boer ek almelewe in daardie buurt. Dis die beste, mooiste ingerigte, volledigste kunsgalery wat ek ken – 'n vreugde en 'n wonder. En mens kan François se entoesiasme verstaan.

Ek wonder hoe dinge met hom vaar. Ek verlang dikwels na hom. Ons kom klaar soos Dawid en Jonathan...

⁹¹⁷ Miguel de Unamuno y Jugo (1864-1936), Spaanse skrywer, digter en filosoof. Hy geniet aansien grotendeels omdat Unamuno in soveel genres gepubliseer het. Sy bekendste werke sluit in die filosofiese werk *Del Sentimiento Trágico de la Vida* (1913) en die novelle *Niebla* (1914).

⁹¹⁸ Pieter Breughel (1525-1569), bekende Vlaamse skilder. Hy was die hoof en voorvader van die bekende Breughel-familie, wat almal roem bereik het met hul kunswerke. Breughel het veral bekendheid verwerf met sy landskaptonele en werke wat die lewe van die plattelandse bewoners uitgebeeld het.

⁹¹⁹ Cornelius Gerhardus Stephanus de Villiers (1894-1978), bekroonde Suid-Afrikaanse akademikus, skrywer en vertaler. “Dr. Con”, soos hy bekend was, was ses tale magtig en het werke van veral Grezia Deledda (1871-1936) en Luigi Pirandello (1867-1936) uit Italiaans in Afrikaans vertaal. De Villiers het ook verskeie kortverhale gepubliseer, en veral met sy Overbergse sketse, onder meer *Snel dan jare* (1954) en *Overbergse eergister* (1961), het sy skryfloopbaan 'n hoogtepunt bereik.

⁹²⁰ Die Museo del Prado is 'n bekende museum en kunsgalery in die Spaanse hoofstad Madrid. Dit word beskou as een van die beste kunsmuseums in die wêreld.

[Brief eindig]

Brief 51

Lista de Correos,
Madrid,
Dinsdag, 3 September 1935.

Beste ou Bokkie,

Baie dankie vir jou lang brief [wat ek] laas week ontvang [het] wat my geweldig [ge]ïnteresseer het. Baie dankie ook vir die bundel, asook vir die twee wat jy na Londen gestuur het. Jy blyk nog die grootste koper van my “oeuvre” te wees. Die vraag is: is jy die enigste? (Maar ek het laaste week ’n baie vriendelike brief van ’n plaas-onderwyser êrens in die Transvaal ontvang. Hy noem my: die Weledele... en verseker my dat hy al my werk met die grootste aandag en **piëteit** lees, dat hy lank reeds die behoefte gevoel het om aan my te skrywe... Ek is trots op die brief, so iets roer my meer as enigiets wat ’n kritikus in ’n koerant of tydskrif van my mag sê.)

Eers ’n klagtetjie: Ek word soms voorgestel as die verstrooide, die malkop, hy wat die meeste van die tyd deur die wind is, in ons familie. Ek word by die dag meer en meer oortuig dat ek die enigste nugter, sober, praktiese lid is van die Krige-gesin, dat ek die enigste een is onder ons almal wat nog ’n bietjie gesonde verstand oor het. Laat my effens verduidelik. Jul skryf almal jul wis nie my adres nie. In Antwerp as ek dit nie mis het nie (en dit was omtrent drie maande gelede) het ek jul my adres as p/a S.A. Huis opgestuur. Toe, vyf weke gelede, in Gent ontvang ek my eerste £8! Toe ek dit kry was ek reeds by François in die skuld vir die bedrag van ± £10 vir ons vyf weke in Parys, Brussel en Gent. £10 skuld, £8 kapitaal en ’n hele maand voor my! *Impasse*,⁹²¹ soos jyself sien. En nou is weer vyf weke verby, en die toelae kom oormôre... en dan moet ek nog ’n sewe of agt dae wag voor die tjek in Londen gewissel word. Ek was 10 dae sonder ’n pennie, wis nie wat ek moes aanvang nie, het skoor gekry met die huisbaas, en dit was net onplesierig. (Maar het in die Prado en biblioteek geboer, en was gelukkig.) Toe daag ’n £ op van François, en kon ek weer asemhaal.

⁹²¹ “Dooie punt” (Frans).

Ek kla nie... Ek soek nie stry nie... Ek stip die bogaande slegs aan as protes⁹²² teen die beskuldiging van sorgloos en selfsugtige “bohemerisme” wat jy onlangs teen my ingebring het... Daar is niks wat ek valser vind, wat ek meer verafsku nie as net daardie einste bohemer-lewe, en veral die opvatting dat die skrywer of kunstenaar juis só moet lewe om met iets werklik goed en van waarde voor die dag te kom. Dis ’n opvatting populêr gemaak deur *Trilby*,⁹²³ Murger se *Scènes de la Vie de Bohème*,⁹²⁴ die bioskoop en dosyne ander kwaksalwers – wat my altyd, wanneer ek hoor hoe dit as noodsaaklikheid gehuldig word, grillinge van ergernis oor die lyf jaag. Ek is juis net die teenoorgestelde opvatting toegedaan: nl. dat die kunstenaar wat op die stilste, mees afgetrokke en algemene en natuurlikste manier lewe, die allerbeste geleentheid het om die lewe, die mens en die natuur te verstaan; en om van sy werk iets suiwer en goed en bestendig te maak. Wat sy lewe betref is Plato vir ons feitlik anoniem. So ook Sokrates, om nie eers van Homerus te praat nie. Ons weet van Shakespeare wat in die 17de eeu gesterf het, niks nie. Hy was ’n doodgewone akteurtjie wat met geen woord, daad of gebaar opspraak verwek het nie. Cervantes, na ’n helde-lewe, het hom op ’n stil plasie gevestig, daar rustig en onopgemerk gelewe en sy onsterflike *Quijote* geskrywe! Met meeste van die groot skilders is dit nie anders gesteld nie. En so is daar honderde ander... Die opvatting van wanorde, bandeloosheid en onreëlmatigheid as die enigste basis waarop die kunstenaar sy kuns kan bou, is vir my gruwelik ongesond en so vals as die dag lank is – en van ’n gesogte romantisme wat gedurende die laaste eeu deur lewens-siekte intellektuele (?) in die lewe geroep is.

Vir my spruit dit tot ’n groot mate uit die verderflike leer dat die kuns iets apart is van die lewe (die gewone, alledaagse lewe), iets eksklusief en heeltemal op sy eie. Dit loop alles saam met daardie kunsmatige modernistiese neiging om alles in kompartemente en verskillende klasse, afdelings en onderafdelings op te deel – soos Prof. Notcutt⁹²⁵ se lesings byvoorbeeld oor Keats destyds (a), (b), (c), (d) ens... Soos

⁹²² Krige skryf hier “protesie”.

⁹²³ *Trilby* (1894) is ’n roman geskryf deur die Franse skrywer George du Maurier (1834-1896). Die boek handel oor die boheemse lewe van drie Engelse kunstenaars in Parys.

⁹²⁴ Louis-Henri Murger (1822-1861), Franse skrywer en digter. Die sterkste tema in sy werk was die verromantisering van die boheemse lewe, waarvoor hy in sy bekendste werk *Scènes de la vie de bohème* (1847-1849) skryf.

⁹²⁵ Prof. Harry Clement Notcutt (1865-1935), Engelse dosent aan die Universiteit van Stellenbosch.

die wetenskaplike met sy insekte en ander gediertes in glaskaste, soos die posbeampte met sy briewe in “pigeon-holes”.

Die kuns – die ware kuns – was, is en sal immer bly die lewe – en niks meer of minder nie! Waar hy geskei word van die lewe, neem sy dekadensie, sy volslae nutteloosheid ’n aanvang. Die kuns om die Kuns... Niks is vir my valser, verkeerder, noodlottiger nie. Met Oscar Wilde, Willem Kloos en al die ander is ek nou eenmaal⁹²⁶ roerend *nie eens nie*. Om die kuns op sigselwe as heiligdom te beskou, heeltemal afgeskei van die lewe, is vir my om ’n mens se voete (wat op die liewe, goeie, vrugbare moeder aarde rus) onder jou skoon weg te sny, en soos ’n gekke, dronke of ongebalanseerde rond te wankel.

Hierdie paar gedagtes suggereer ’n hoop ander wat ek heel waarskynlik in my volgende brief aan jou kortliks sal aanstip.

Om tot die tema van my armoede terug te keer. Ek kon laas week selfs geen posseël koop nie... Daarom het ek nie huis toe geskrywe nie. Hier in Spanje, hoor ek, hou hul briewe sonder posseëls terug, en stuur hul hulle nie op nie. Ek het geen klere, kouse of niks meer nie. My enigste paar skoene het ’n yslike gat wat die paar sokkies wat ek oor het, vuil maak en rinneweer. Vra dus asb. vir Pappie om so gou hy my “erfenis” ontvang, ’n groot deel daarvan na die bank in Engeland te stuur. [Dan] kan ek só vir my ’n hele nuwe uitrusting aankoop – en ook vir Emilia – vir my ’n Spaanse bibliotekie vir die toekoms aanskaf, aan Nissolle ’n deel van my skuld aan hom afbetaal. Alles hier is spotgoedkoop, en dis wyslik dat ek vir my genoeg klere vir twee of drie jaar hier koop. Verder skuld ek François meer as £20. En ek wil dit alles nou eens en vir al[tyd] in die haak bring.

Ek wou hierdie of die volgende week getrou het. Maar nou hoor ek ek moet my doopsertifikaat hê. Ek het reeds Pappie gevra om dit aan te stuur. As hy dit nog nie gedoen het nie, vra hom tog asb. om dit onmiddellik deur die Spaanse konsul in Pretoria of Bloemfontein “goedgekeur” of geteken te kry en dit dan aan my **per lugpos** te stuur. Asb. Bokkie, daar is haas by die saak. Teen die middel of einde van November neem ek die boot na Kaapstad. Emilia bly hier totdat ek in staat is om haar na Suid-Afrika te laat oorkom. Wat na drie of vier maande sal gebeur.

Sy is ’n baie goeie en liewe meisie – en ek is, soos ek meermaal gesê het, haar glad nie werd nie. Sy is baie mooi, baie “dekoratief” (sal, tussen hakies, sensasie

⁹²⁶

Krige skryf hier “enemaal”.

maak in S.A.) en verlang niks, absoluut niks van my behalwe net my liefde. Sy het al die pragtigste eienskappe van haar volk – natuurlikheid, spontaniteit, eenvoudigheid, gulhartigheid, dikwels ’n byna goddelike kinderlikheid. Sy is lief, heeltemal huislik soos elke Spaanse vrou. Sy sal Mizzi en Suzanne se grootste en beste vriendin wees. Die eenvoudigste, armste mense en alle kinders is gek op haar, wat vir my die mooiste bewys is van haar karakter. Selfs vroue hou baie van haar (iets wat in die geval van ’n mooi vrou nie al te algemeen is nie). Sy is glad nie “intellektueel” nie en goddank miskien! Sy het ’n diepte van teerheid en goeie gevoel, sê *instinktief* dinge oor die lewe, die liefde, wat my nie selde nie verras, en soms verstom... Het ek die geduld en die onselfsugtigheid, kan ek enig iets van haar maak. Sy maak al haar eie rokke – kan met ’n ou stuk lap in ’n kits iets mooi en verrassend saamstel.

Sy is ’n eerste klas tikster en snelskrif-skrifster, en kan, as sy eers Afrikaans leer, my baie help in my werk – van groot nut wees. Ek is seker jul sal almal baie van haar hou.

Sy dans – haar eie spontane Spaanse danse – met ’n algehele onbewustheid van haarself, ’n opganing in die ritme en dans wat m.i. alleen moontlik is in goeie, baie natuurlike en hoogs gevoelige mense. Sy het ’n sin vir ritme wat maak dat as ek met haar dans, ek alles, alles om my, myself en al my kleinheid, skoon vergeet – en dat ek op daardie oomblik my lewensvreugde miskien beter uitdruk met my voete as ek ooit kan hoop om dit met my pen te doen.⁹²⁷

Wat alles glad nie verhoed dat ons dikwels stry kry nie – maar dis stryery van geen betekenis nie. Sy is effens mank vanweë ’n ongeluk. Maar wie van ons is nie mank nie? Sy is geen wonder nie. Ek hou van geen wonders nie – ’n natuurlik, goeie, liewe meisie wat my lief het en [vir] wie ek lief het. En wat is daar beter as dit?

Ek het ’n opelug opvoering van *Fuente Ovejuna*,⁹²⁸ een van die beroemdste van Lope de Vega se 1500 dramas bygewoon. Dit was onvergeetlik. Niks in die vier

⁹²⁷ Hierdie gedeelte herinner aan die beskrywing van Soledad se dans in Krige se latere drama *Die goue kring* (1956): “In die linkerhoek van die toneel, voor Luis verby, het ook Soledad begin dans; maar haar dans is ... langsaam en ingetoë ... Haar passies het iets netjies en afgemeet asof sy hulle een vir een self uitdink; en die uitdrukking op haar gesig is ernstig, byna plegtig, met diep daaronder, ten grondslag van al dié erns, ’n skaars waarneembare trekke weemoed.” (Kannemeyer dui dit aan op bl. 213 van sy Krige-biografie *Die goue seun*, 2002).

⁹²⁸ *Fuente Ovejuna*, een van die Spaanse dramaturg Lope de Vega se bekendste toneelstukke. Dié drama is tussen 1612 en 1614 geskryf en is gebaseer op die ware verhaal van die klein Spaanse dorpie Fuente Ovejuna, wat onder militêre tirannie geplaas is en saamspan om een van die hooggeplaaste militêre leiers wat in die dorp is, te vermoor.

en 'n half jaar wat ek in Europa is het my ooit so beetgepak, so bedwelm en verruk nie. Nog nooit het ek beseft wat 'n ontsaglike krag daar in die toneel, die teater skuil nie – welk 'n edel mag en invloed ten goeie dit mag uitoefen. As ek jou sê elke sin, elke woord, elke gebaar of houding van begin tot einde 'n eenheid, 'n suiwer genot was – sal jy begryp hoe ontroerd ek was. Daar was oomblikke wat ek my nie kon bedwing nie – en die trane het gevloei. (Maar my emosionaliteit is iets waarmee jy nie bekend is nie). Vanaand gaan ek na nóg 'n opvoering van De Vega deur dieselfde kompanjie – by verre die beste wat ek nog ooit gesien het. Here, het ek gedink, watter medium die teater! En watter vooruitsigte vir die Afrikaanse dramatis.

Hier het 'n meisie nou net gevra of ons Hongare is!?

[Brief eindig]

Brief 53

Lista de Correos,
Madrid,
15 Oktober 1935.

Beste ou Bokkie,

Ek wou al laaste week geskrywe het, maar is op die allerlaaste oomblik verhinder... Ek weet nie wat eintlik tuis verkeerd is nie, maar ek het in geen drie weke nuus van die oumense ontvang nie. Ek hoop dit gaan alles nog goed daar, en dat niemand siek of bedlêend⁹²⁹ is nie... Ek self het nie huis toe geskrywe nie – was maar mismoedig oor hul lang swye, oor 'n paar van Mammie se opmerkings insake my voorgenome planne en 'n paar ander omstandighede. (Moet tog nie hierdie klagtes van my huis toe stuur nie). Verder sit ek al weer twee weke lank sonder geld. Nie 'n dooie oulap nie! Dis treurig om te dink ek kan selfs nie 'n koerant of 'n paar sigarette of 'n dosie vuurhoutjies koop nie, en êrens in S.A. lê daar meer as 'n £100 wat aan my behoort. Ek verwag die maandelikse bydrae oormôre. Maar dan het ek reeds 'n goeie £2 skuld by die huisbaas en winkelier. Van ek in Madrid aangeland het, was ek nog altyd aan die verkeerde kant van my fondse. Jy sien, ek het aan die verkeerde kant begin, en kon nie regkom nie (selfs waar ek nog boonop elke maand van François geleen het).

⁹²⁹ Krige skryf hier “bedliggend”.

Die omgewing hier in Madrid is my baie onsimpatiek. Ek wou al lank al hier weg – om baie plesieriger, baie goedkoper in die pragtige ou stadjie van Toledo, Avila, Segovia gedurende ’n week of drie te lewe. Maar natuurlik kon ek nie wegkom nie. En Madrid maak my meer of min kapot. Ek rig die laaste week of drie niks uit nie. My dae is vol kommer, sorg en vermoënis... Maar die Here sal seker help!

Ek weet nie eintlik waarom ek kla en jou tyd mors nie – aangesien ek al seker op my pad huis toe sal wees wanneer jy hierdie saaie brief ontvang.

Op die oomblik kan ek niks vas besluit of reël nie. Ek moet eers wag tot ek die bedrag waarvoor ek aan Pappie geskrywe het, in die hande het... Ek het gemeen om die Italiaanse boot vir Novembermaand uit Gibraltar te neem...

Baie dankie vir jou laaste brief. Dit was baie welkom. Wat makeer jou dat jy so beskroomd en beskeie is oor jou eie letterkundige oordeel? Dis ’n stokou gewoonte van jou waarvoor ek geen bestaansrede sien nie. Daar’s niks ter wêreld verkeerd met jou oordeel nie. Intendeel... Daardie stuk wat jy uit Flaubert siteer is geweldig, eenvoudig geweldig. Een van die pragtigste gedeeltes van die hele roman. En vir my feitlik ’n mirakel... ’n Mirakel hoe ’n mens doodeenvoudig, met ’n pen in sy hand, in so ’n klein bestek soveel van die lewe, (en op so ’n intens, gedronge manier) kan uitbeeld en weergee. Die strak-soberheid, die koue onverbiddelikheid van die relaas maak dit natuurlik des te treffender, des te meer hartverskeurend... Ek is bly jy hou van *Madame Bovary*. Dis vir my ’n pragtig, verskriklike boek – en één wat ’n mens, meen ek, nooit vergeet nie. En natuurlik ’n besonder *edel* en waar werk. (Slegs daardie sitasie van jou het alles weer helder en onmiddellik in my opgeroep).

Wat jy sê omtrent Pienaar se kortverhale is presies wat ek dink... Waar jy hom op die realistiese baan hou, met die boereseuns, -mense, en -tipes, eerste klas, alles goed en wel (só byvoorbeeld daardie baie mooi storie van die seuntjies wat wegdroos baai-toe! Wat ek duidelik uit *Die Huisgenoot* onthou).⁹³⁰ Maar so gou hy romantiese vlugte neem, of ’n dramatiese houding aanslaan, meteens die wanklank, die wansmaak, die kondensmelk en die soetstroop wat ’n mens so teenstuit veral in die skrywers wat jy weet tot baie beter en suiwerder dinge in staat is.

⁹³⁰ Krige verwys na Pienaar se verhaal “Die verraad”, wat op 25 Mei 1934 in *Die Huisgenoot* verskyn. Dit handel oor twee brandarm seuns van Fordsburg; Flip en Tewis. Dié twee kom gereeld in die moeilikheid met die gereg en met ander vabonde in die buurt, en op ’n dag besluit hulle om weg te hardloop Port Elizabeth toe. Flip steel sy moeder se laaste drinkgeld, en terwyl hulle weg is, sterf sy. Daar word dan ’n soektog na die seuns geloods. Op ’n treinstasie naby die Vaalrivier verraai Flip vir Tewis deur hom aan die polisie oor te gee in die hoop om die beloning in te win, maar albei seuns beland dan in die moeilikheid.

'n Pragtige verrassing 'n paar weke terug! Hier kom 'n groot, dik pak boeke vir my aan uit Holland! 'n Geskenk van Stols – ruim 'n twintigtal van sy uitgawes: digbundels, bundels en kortverhale, essays, kritiek ens. Van die bekendste skrywers, sommige van die uitgawes “juweeltjies”, 'n lus vir die oog, wat selfs die hand en die neus streel. (Onthou jy hoe ons altyd aan die boeke geruik het!). Twee of drie baie duur uitgawes. Ek wou jou nog die 10tal waarmee ek klaar is aanstuur, maar ek dink dis beter om die geld te spaar en die boeke saam huis toe te bring.

'n Versamelinkie vol afwisseling waarmee jy groot genoeë sal neem. Jy moet maar 'n bietjie geduld hê. Of miskien sit jy hals-oor-kop onder die werk. Dis gaaf van Stols, nie waar nie?

Verder skryf hy aan my Dirk Coster (Dr.) het ingestem om 'n kort inleiding vir my bloemlesing te skrywe. 'n Pluimpie in my mosdoppie, meen ek, wat S.A. betref – waar nog altyd so stom en blind tot die groot kanonne, die professorale windbukse, en die akademiese hoogwaardigheidsbekleders opgesien word! Natuurlik kry jy 'n eksemplaar – dié van *Arnoldus Retief* (negende ster van die Pleiaad!) onlangs ontslape, saliger gedagtenis. Die arme kêrel het van honger omgekom. En niemand weet selfs welke vreemde wind daar oor sy grafserk ween en kerm nie... Ek bedoel: helaas! Hom is 'n onbekende verskoppelings-graf toebedeel! Tussen hakies, daardie laaste lang stuk wat ek jou onlangs gestuur het, verskyn onder die arme drommel se naam. Dus moet jy dit tog aan niemand bewys nie – daar ek graag die geheim wil bewaar om te sien hoe die kritici daarop reageer.

Jy moet sekerlik daardie boek skrywe, en baie ander. Daar is 'n ontsaglike veld vir jou. En vir my! Ek moet binne die volgende agt of nege jaar minstens 'n 20-tal “werke” uitgee. A tall order, soos Pappie sou sê. Maar ek moet net op stryk kom! Here, ek hoop jy kry daardie pos. En jy verdien dit met die diep, deeglike kennis en die ondervinding wat jy het. Ek hou vir jou duim vas, ou kêrel! Dit sal heerlijk wees om binnekort van gesig tot gesig, man tot man, te kan gesels. Ek het 'n oneindigheid van onderwerpe, sake en dinge om met jou te bespreek. Ons vat sommer jou ou blik, en ons ry die veld in, en bly dae weg – en hou nooit op met gesels nie. Of ons gaan lê daar kaalgat by die Kelders op die strand! (Maar o wee, ek hoor die vooruitgang met sy Jode-hotels, kantiene en gholfbane het daar onkruidagtig begin woeker en wortel skiet!).

Haarhoff het my sy laaste twee boeke kortverhale uit die Grieks en Latyn gestuur. Dis vir my besonder interessant en belangwekkend, bevat 'n paar pragtige

vertalings – veral dié uit Vergilius, Homerus en Ovidius. Sal hul vir jou saam bring.
Ook jou 'n hele boel van my nuwe werk voorlees! As jy die geduld het.

Totsiens en baie groete,

Uys.

Baie liefde van die Spanjooltjie, Emilia-Eulalia.

Brief 54

[Adres ontbreek],
21 September 1935.

[Aan François]

Here, ou François, die nuus van die laaste paar dae ja my die skrik, die bewerasie en die hel op die lyf. Dit word elke dag duideliker. Duisende en tienduisende jong Afrikaners gaan weer op die vasteland van Europa onsterflike roem verwerf, in die slyk en modder die heldedood sterf... In hul harte vol warm geesdrif vir die groen velde van Engeland, vol innige dankbaarheid teenoor die Koning en al sy gulde gawes – in die jong, onskuldige harte van die van der Merwes, die Ficke, die Rouxs, herhaal ek, gaan die Italianers hul lood, hul gif en hul gas pomp... M.a.w. ons gaan weer Engeland se vuil werk vir haar doen, weer haar stal vir haar skoonmaak, weer nuwe rede vir dankbaarheid teenoor haar hê – só as baster- en papbroeknasie nie alleen die strop om ons eie nek sit nie maar onself eiehandig ophang! Selfmoord, selfmoord – en dan is dit klaar met ons, vir goed klaar – en kan jy en ek (as ons oorbly) maar ons goedjies inpak en êrens in 'n beskaafde land soos Chili of Uruguay gaan vestig.

Engeland speel weer haar ou geliefkoosde rol – dié van die onverskrokke, edel vryheidsvegter vir die klein, arme, verontregte volkie (Maar sy het 'n paar jaar terug 'n akkoord met Italië aangegaan om Ethiopië onder “ons-tweetjies” te verdeel. Sy het verder 20 of 30 jaar terug Italië *aangeraai* en **gehelp** om Eritrea van Ethiopië af te neem en sodoende haar een flank van die “barbare-hordes” te vrywaar, haar eie besittings teen Manelik te beskerm).⁹³¹

⁹³¹

In 1889 het koning Manelik II 'n verdrag met Italië gesluit om Eritrea aan Italië af te staan op voorwaarde dat Ethiopië sy onafhanklikheid kan behou. Maar in die Italianers se weergawe van die verdrag is Ethiopië ook aan hul mag oorhandig, en toe Manelik dit besef het die onderhandelings gefaal en het die Italianers Eritrea binnegeval. Manelik het hulle verslaan en

En nou – om die vryheid van die einste Ethiopië te bewaar, is sy gereed, koud en koelbloedig heeltemal gereed om ’n verskriklike oorlog met Italië aan te gaan – en heel waarskynlik ook die hele Europa daarin te sleep! Waarom, in Godsnaam, waarom? Rym sulke gedrag met die vredeliewendheid, die pasifistiese ideale en verlange waaroor sy gedurig sanik? Nee, daar’s net een rede wat vir my by die dag duideliker word: Sy’s bang vir Italië. Italië is reeds sterker dan Engeland in die Middellandse see, en word ’n dreigende gevaar in Afrika. (Jy onthou die moeilikheid in Malta teen die begin van die jaar toe die Italiaanse taal afgeskaf is?).⁹³² Sy is bang vir Italië net soos in 1914 sy bang was vir Duitsland. En net soos sy tóé in die oorlog gegaan het (presies soos hier onder die voorwendsel van die “redding” van België) met die één doel om Duitsland se groeiende mag vir goed te breek, haar die kop in te slaan – gaan sy nou weer oorlog maak, **soek** sy oorlog, met die een salige doel om die al dreigender kragte van Italië te dwarsboom en te verpletter – en weer, soos tóé, met die sekerheid, die bewussyn dat die meerderheid van nasies en volkere aan haar kant sal wees – dat sy en haar “geallieerdes” noodlottig *moet* wen. Haar ou “diplomacy”! En ’n mens kom daar nie verby nie.

Ek sou nie ’n hel omgee nie, net ek weet ons word weer op die Europese vullishoop gesleep. Waarom was Generaal Smuts hierdie jaar in Europa? Wat was al die geheime besprekings omtrent ryksverdediging ens? Waarom is ons nou skielik ’n militaristiese volk? Die nuutste *Vaderlande* staan vol artikels van Pirow⁹³³ se pragtige bedrywighede op hierdie gebied. Hoe ons “*militêr-bewus*” word. Daar is selfs lang artikels wat aandrang op ’n nog groter en sterker verdedigingsmag – en dat elke Afrikaner moet weet hoe om die gewere of die bom of die masjiengeweer te hanteer. Waarom die ewige gepreek oor ’n groter Afrika? Generaal Smuts sê ons weet te min

verdryf. In 1906 het Italië egter, in samewerking met Frankryk en Engeland, weer beheer geneem oor Ethiopië.

⁹³² Die amptelike taal van Malta was Italiaans, wat in 1934 afgeskaf is om plek te maak vir Maltees en Engels. Die taalkwessie het egter gelei tot verskeie politieke onsekerhede tot en met die Tweede Wêreldoorlog. Vandag is Maltees en Engels steeds die amptelike tale, hoewel sowat ’n derde van die land ook Italiaans magtig is.

⁹³³ Oswald Pirow (1890-1959), minister van verdediging, het in hierdie tydvak gereed in die media verskyn weens ’n provinsiale tussenverkiesing in die destydse Rand wat vir sy Nasionale Party van groot belang was. Een van die brandpunte tydens dié tussenverkiesing was die kwessie of Suid-Afrika aan die oorlog in Europa moet deelneem indien dit sou uitbreek. Op 6 September 1935 word Pirow in *Die Burger* aangehaal dat hy op 31 Augustus tydens ’n publieke verskyning gesê het “[dat] Suid-Afrika geen skoot, regstreeks of onregstreeks, sal skiet sonder die wil van die volk nie.”

van Afrika (Afrika met 'n groot A), ons moet meer aandag aan haar skenk, 'n bietjie nadink en al sulke twak... Dis my mening dat ons al te veel weet van Afrika, en al te bloedweinig min van die res van die wêreld, van Europa, van sy volkere, hul tale, hul geskiedenis, hul kuns, hul letterkunde... Wis ons 'n bietjie minder van S.A., en 'n bietjie meer van die paar dinge wat ek opgenoem het, dan sou ons nie langer Gen. Smuts aansien vir die visionaire en denker wat hy hom voordoen nie, maar hom gou ontdek en aan die kaak stel vir die volslae blindemol en Britse pak-en-sak-dra-donkie wat hy is... Hy met sy: die Afrikaners se trek was nog altyd tot die Noorde! M.i. was die Afrikaners se trek nog altyd al te veel in die laaste 20 jaar agter Slim-Jannie aan – tot die dood van baie van ons, en tot die vernietiging van ons as volk. (Maar dis heeltemal foutief, en selfs voorbarig om reeds van ons as volk te praat. Die Afrikaanssprekendes op hulself maak nog lank nie geen volk uit nie, 'n volk in die ware sin van 'n eenheid, 'n geheel, laat staan nog al die Engelse en Jode).

Ek word by die dag gatvoller vir Jannie. Heeltemal teen my sin bid ek die liewe Heer dat hy mag gespaar bly tot die dag wanneer ek met hom kan afreken. Maar dis miskien 'n heeltemal oortollige wens en gebed hierdie. Ou Saartjie van Jo'burg, is ek seker, het reeds met hom afgereken, hom al lofswaaiend morsdood gemoker in haar hulde-biografie wat reeds, so hoor ek, ter perse is.⁹³⁴

(Gelukkig is daar darem mense in S.A. wie se oë wawyd oop staan. Onlangs op 'n groot, gesamentlike studente-kongres het die voorsitter (Leo Marquard)⁹³⁵ publiek geprotesteer teen die nuwe bepaald militaristies en imperialistiese beweging in ons regering se politiek). Ek voel siek as ek dink aan die toekoms – hoe ons seker soos die dag van môre in die oorlog ingaan wat op hande is. Engeland sal wen. Natuurlik. Sy kan nie anders nie. Sy wen altyd – omdat sy *kies*, eerstens haar *vyand*, tweedens haar *bondgenote*. Maar ons? Wat sal ons wen? Omtrent 50 000 dooies, 'n landskuld ± £50 000 000. Maar wag, ek vergeet, (O pragtigste bekroning van almal!)

⁹³⁴ Krige verwys na Sarah Gertude Millin se biografie *General Smuts*, in 1936 uitgegee deur Faber and Faber. Kritici het hierdie werk as 'n gunstige uitbeelding van Smuts beskou. In 1937 skryf die resesent Angus Fletcher dat Millin, soos talle ander lojaliste van die staatsman, deur sy persoonlikheid bekoor is en nie die moontlikheid kon erken dat hy voete van klei kon gehad het nie. (*The American Historical review* Vol 42, nr 3, bl. 549 of <http://www.jstor.org/pss/1838881>).

⁹³⁵ Leopold Marquard (1897-1974), Suid-Afrikaanse onderwyser, skrywer en filantroop. Marquard was deur sy lewe 'n kampvegter vir dubbelmedium onderwys, asook die onderrig van nie-blankes. Hy is een van die stigterslede van die Suid-Afrikaanse Liberale Party. Van sy boeke sluit in *The southern Bantu* (in samewerking met T.G. Standing, 1939), en *The peoples and policies of South Africa* (1960).

nog die eregrade wat daar sal rondgestrooi word deur Engelse en Skotse universiteite aan sulke groot filosowe,⁹³⁶ staatsmanne, digters en vryheidsvegters soos J.B.M. Hertzog, J.H. Hofmeyr,⁹³⁷ Kemp, Kolonel Deneys Reitz⁹³⁸ en les bes daardie kolossale swaap, Dr. Steenkamp,⁹³⁹ wat op die oomblik die evangelie verkondig dat ons diep dankbaar behoort te wees teenoor die mynbase...

Dis ernstig, man, bedroef ernstig, en iets om lang, lang trane oor te huil! Ek sal graag die S.A.se koerante van die laaste paar dae en die dae wat kom, wil sien... die stokou stories, dieselfde stelselmatige ou opswepery van 21 jaar gelede, dieselfde kaf oor vryheid en regverdigheid, dieselfde onsin, goggas en paaiboelies en 'n hele klomp splinternuwes by, dieselfde eeu-oud bedrog en boereverneukery. Ek mik hier veral op die Engelse pers, maar moenie dink Preller sal agterweë bly nie. En soos goeie, gelukkige, huppelende, onwetende skapies sal die ou seksie ons weer aanjaag, slagpale toe.

Wat dink jy? Dis maar 'n paar gedagtes wat gedurende die laaste paar dae by my opgekom het, en nou het hul al my hele brief ingeneem. My opmerkings omtrent die Prado dus tot volgende keer. Dit gaan baie beter. Vanmôre het ek £6 van die huis gekry. Maar ek moet daarvan meer as £4 afbetaal. Dus is jou £4 'n seën. 'n Honderdmaal dankie. Volgende maand, November teen sy middel, gaan ek huis toe. Ek wag op £100 wat ek van Pappie gevra het... Emilia bly natuurlik hier, en kom later as ek 'n jop het.

⁹³⁶ Krige skryf hier “filosofe”.

⁹³⁷ Jan Hendrik Hofmeyr (1894-1948), klassikus, prominente Afrikaanse politikus en die seun van die neef van “Onze Jan” (J.H. Hofmeyr). Deur sy indrukwekkende loopbaan het Hofmeyr opgetree as prinsipaal van die Universiteit van die Witwatersrand, die administrateur van Transvaal en Minister van Onderwys. Sy liberale benadering tot die politiek het daartoe gelei dat hy in die jare veertig die uitvoerbaarheid van Apartheid openlik bevraagteken het.

⁹³⁸ Deneys Reitz (1882-1944), kolonel en Afrikaner-held tydens die Anglo-Boereoorlog. In 1929 verskyn sy boek *Commando*, wat gebaseer is op die Boere se herinneringe aan die oorlogsjare.

⁹³⁹ Willem Petrus Steenkamp (1879-1956), predikant, filosoof en politikus. Tydens die verkiesings in 1929 verower hy die Namakwaland-setel as 'n onafhanklike kandidaat, en dien hy kort daarna in die Arbeiderparty. In 1931 was hy die medestigter van die Nasionale Werkers en Boerebond, 'n organisasie wat geprobeer het om die boere en werkers teen die Hertzog-regering te verenig. Steenkamp het homself vereenselwig met die Kamer van Mynwese se verset om in 1932 van die goudstandaard af te stap. Nadat die nuut gevormde Verenigde Party die afstap egter deurvoer, en met die bekendmaking van dié party se eerste begroting, het Steenkamp die mynbase ondersteun in die versoek om myne groter belastingtoegewings te skenk. Hy het dit as 'n manier beskou om meer werke te skep en die die armlankes sodoende te verhef.

Dis snaaks hoe ek dadelik aangevoel het wat 'n simpatieke en hoogs sensitiewe kêrel en mens Verdegen is. Jy het 'n bietjie gestribbel teen sy lang naels. Maar ek meen mens moet eerder na 'n kêrel se oë of sy gesig kyk. Ek is regtig bly dat hy in jou belang stel, jou help en raad gee. Gee hom my beste groete en sê aan hom as ek iets vir hom kan doen of kry in Madrid, doen ek dit met die grootste plesier en bereidwilligheid.

[Brief eindig]

Brief 55

Suid-Afrika Huis,
Trafalgar Square,
Londen [Datum ontbreek].

Liewe Mammie,

Ons het laaste Saterdag baie oor Mammie gepraat, gedink aan die terugkoms, al die plesierigheid. Mammie moet tog vir ons skrywe hoe Mammie-hul almal vind. Baie, baie liefde aan Mizzi en Suzanne. Met groot spanning wag ons die nuus van die huis af... Hier het nog niks ná Mammie se vertrek opgedaag nie.

Ek studeer kliphard aan die Nederlands en Vlaams. Ek meen, ek lees baie. Ook skrywe ek, en werk gedurig – offer my gesondheid, my slaap, my kleur, my hare, alles op. Ek het my eerste kortverhaal – baie lank, omtrent 5 000 woorde – speel-speel gister klaar geskrywe. Ek het die skrywe daarvan baie geniet, wat gewoonlik 'n bewys is dat 'n werk geslaag is. Goddank, ek het eindelijk 'n begin gemaak. Daar is so ontsaglik veel wat 'n mens in prosa kan uitdruk. Ek maak 'n groot fout om my slegs tot die verse te bepaal. (Dr. Rogghe van wie ek aan Bokkie geskrywe het, sê dis alles in die haak wat samewerking betref op daardie tydskrif wat ek van plan is om nog in S.A. te stig. Hy het reeds met die ander bekende Vlaamse skrywers daarvoor gepraat).

Ek het 'n roman gelees van Walschap. Daar is 'n pragtige vrouefiguur in. Die boek het 'n besonder[e] indruk op my gemaak. Die man het 'n werklike groot talent. Sy trilogie heet: *Adelaïde, Eric, Carla*.⁹⁴⁰ *Carla*, die laaste, is dié een wat ek gelees het. Miskien kan Bokkie van sy werk in [die] hande kry. Miskien [kan] ek hier êrens in 'n tweedehands[e] winkel.

⁹⁴⁰ *Adelaïde* verskyn in 1929. Saam met *Eric* (1931) en *Carla* (1933) maak die trilogie deel uit van Walschap se bekendste werke.

François vorder met die Frans. Lees al, hoewel hy nie eers 'n woordeboek het nie. Ons lewe baie gelukkig saam. Hy ook werk vlytig. Ons lei 'n baie doodgewoon, kalm, onverstoorde lewe. Sondagaand dans ons gewoonlik in 'n dans-“paleis” hier in die park. Verder stap ons volgens ou gewoonte daarin rond.

Wat het geword van Mammie se artikels? Ek hoop hul is gepubliseer. Ek wil volgende keer vir Pappie mooi duidelik alles skrywe, hom vra of hy nie binnekort my passaatgeld na 'n Engelse bank sal stuur nie. As jul dit het, as dit moontlik is... Ek wil oor 'n maand of twee terugkom, dan dadelik werk kry, swoeg dat dit so bars om my skuld af te betaal en om vir Emilia die geld te kan stuur om die see oor te steek... My planne natuurlik is heeltemal vaag, daar ek vir meer as 'n maand reeds geen pennie op my naam het nie. *Die Burger* tjek [het] nooit opgedaag [nie] en hul lyk my niks verder meer gepubliseer het nie.

[Brief eindig.]⁹⁴¹

⁹⁴¹ Op 28 November 1934 vertrek Krige met 'n stoomboot vanuit Spanje en land hy op 13 Desember 1934, ná vier en 'n half jaar in Europa, in Kaapstad aan. Sy beoogde huwelik met Emilia Eulalia is nooit voltrek nie.

BIBLIOGRAFIE:

1) In boekvorm

- Alexander, Peter. 1982. *Roy Campbell: A critical biography*. Oxford: Oxford University Press.
- Aucamp, Hennie. 1994. *Die blote storie 2*. Kaapstad: Tafelberg.
- Bloem, J.C. 1980. *Brieven aan P.N. van Eyck*. Saamgestel deur G.J. Dorleijn, A.L. Sötemann en H.T.M. van Vliet. Amsterdam: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.
- Boshoff, S.P.E. 1937, 1931. *Afrikaanse woordelys en spelreëls*. Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Bosman, D.B. 1921. *Afrikaanse woordelys en spelreëls*. Bloemfontein: Nasionale Pers.
- Bourgoïn, Suzanne Michele en Byers, Paula Kay. 1998. *Encyclopedia of world biography*. Gale: Detroit.
- Campbell, Roy. 1928. *The wayzgoose*. London: Jonathan Cape.
- Chartier, Roger., Boureau, Alain., Dauphin, Cécile. 1997. *Correspondence: Models of letter-writing from the middle ages to the nineteenth century*. New Jersey: Princeton University Press.
- Davidson, G. 1827. *Letter writer: Containing a great variety of letters*. New York: Charlestown.
- De Kock, W.J. (hoofredakteur). 1968. *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek, Dele I-V*. Nasionale Boekhandel: Johannesburg.
- De Vries, H. 2007. *Spaanse brieven*. Ingeleid en toegelicht door Jan van der Vegt. Amsterdam: Meulenhoff.
- Delen, Piet. 1973. *De briefwisseling tussen P.N. van Eyck en Aart van der Leeuw*. 'S-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.
- Eliot, Valerie. 1988. *The letters of T.S. Eliot Volume I*. London: Faber and Faber.
- Fletcher, Angus. 1937. Book review of General Smuts. *The American Historical review Vol 42, nr 3*.
- Fokkema, R.K.L., Kamphuis, Gerrit en van der Vleuten, Joost. 1987. *Gerrit Achterberg: Briefwisseling met Gerrit Kamphuis*. Amsterdam: Querido.

- Fourie, Lynn, Brink, Marina, Metelerkamp, Petrovna. 2008. *'n Blywende vreugde. Briewe van Audrey Blignault*. Hermanus: Hemel en See Boeke.
- Fox, Justin. 2000. *The life and art of François Krige*. Vlaeberg: Fernwood Press.
- Haight, Gordon S. 1954. *The George Eliot letters*. London: Oxford University Press.
- Kannemeyer, J.C. 1977. *Konfrontasies*. Pretoria: Academica.
- Kannemeyer, J.C. 1978. *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur Band 1*, Pretoria: Academica.
- Kannemeyer, J.C. 1995. *Langenhoven: 'n Lewe*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kannemeyer, J.C. 2002. *Die goue seun. Die lewe en werke van Uys Krige*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kannemeyer, J.C. 2002. *Uys Krige: Uit die skatkis van die goue seun*. Pretoria: Protea.
- Kannemeyer, J.C. 2007. *Uit puur verstrooiing*. Stellenbosch.
- Kannemeyer, J.C. 2009. *Briewe van Peter Blum*. Hermanus: Hemel en See Boeke.
- Kannemeyer, J.C. en andere. 2004. *Ek ken jou goed genoeg...: Die briefwisseling tussen N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw 1936-1939*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Krige, Uys (samesteller). 1937. *Afrikaanse versameling*. Maastricht: A.A.M. Stols.
- Krige, Uys. 1935. *Kentering*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Krige, Uys. 1940. *Die palmboom*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Krige, Uys. 1940. *Rooidag*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Krige, Uys. 1948. *Sol y sombra*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
- Krige, Uys. 1950. *Vir die luit en die kitaar*. Johannesburg: Afrikaanse Pers Boekhandel.
- Krige, Uys. 1961. *Gedigte 1927-1940*. Pretoria: Van Schaik.
- Krige, Uys. 1961. *Sout van die aarde*. Kaapstad: HAUM.
- Le Faye, Deidre. 1995. *Jane Austen's letters*. Oxford: Oxford University Press.

- Leipoldt, C. Louis. 1937. *Uit my Oosterse dagboek*. Kaapstad: Nasionale Pers Beperk.
- Leipoldt, Christian Frederick Louis. 1911. *Oom Gert vertel en ander gedigte*. Kaapstad: HAUM.
- Louw, N.P. van Wyk. 1939. *Berigte te velde*. Pretoria: Van Schaik.
- Mathijsen, Marita. 1997. *Naar de letter: Handboek editiewetenskap*. Den Haag: Constantijn Huygens Instituut.
- Opperman, D.J. (red). 1951. *Groot verseboek*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Opperman, D.J. 1977. *Verspreide opstelle*. Kaapstad: Tafelberg.
- Prick, Harry G.M. (samesteller). *De briefwisseling tussen Lodewijk van Deyssel en Albert Verwey (Deel 1)*. 1981. 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.
- Rabie, Jan. 1998. *Paryse dagboek*. Versorg deur André P. Brink. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Rollins, Hyder R. 1958. *The letters of John Keats 1814-1821*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Root, R.K. 1929. *Lord Chesterfield: Letters to his son and others*. London: Everyman's Library.
- Rothmann, Mimie E. 1976. *Familiengesprek: briewe aan haar dogter*. Kaapstad: Tafelberg.
- Tsjekof, Anton. 1973. *Letters of Anton Chekov*. Versorg deur Avrahm Yarmolinsky. Norfolk: Lowe and Brydone.
- Van Coller, H.P. 1990. *Tussenkoms*. Pretoria: HAUM, 65.
- Van der Merwe, Izak (Boerneef). 1977. *Versamelde poësie*. Tafelberg: Kaapstad.

2) Koerante en tydskrifte

- Bouman, Arie Cornelis. 1933. Die tweede jaarlikse kunsttentoonstelling. *Die Huisgenoot*, 10 Februarie.
- Brink, André P. 1987. Etienne Leroux se vroeës nou in een band. *Rapport*, 3 Mei.
- Dekker, Gerrit. 1932. Woordkuns. *Die Nuwe Brandwag*, III:2, Mei.

- Du Toit, Jacob Daniel (Totius). 1932 Droefheid-Vreugde-Eensaamheid. Dou. Winter-sonsondergang. *Die Nuwe Brandwag*, III:2, Mei.
- Grosskopf, Johannes Friedrich Wilhelm. 1932. 'n Vrou met 'n glasier wyn. *Die Nuwe Brandwag*, III:2, Mei.
- Hartman, E. 1931. Totius se lewensbeskouing soos weerspieël in sy gedigte. *Die Nuwe Brandwag*, III:3, Augustus.
- Holiday, Anthony. 2005. Measure the artist, warts and all. *Cape Times*, 29 Maart.
- House, Madeline en Storey, Graham. 1965. *The letters of Charles Dickens*. Oxford: Clarendon.
- Human, Koos. 2007. *'n Lewe met boeke*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Johl, Johann. 1986. Leroux-siklus pragtig versorg. *Beeld*, 22 September.
- Krige, Uys. 1931. Platsak deur Frankryk. *Die Huisgenoot*, 30 Oktober.
- Krige, Uys. 1932. A South African's experience of rugby in France. *The Outspan*, 22 Januarie.
- Krige, Uys. 1932. Prins Pierewiet. *Die Huisgenoot*, 2 September.
- Krige, Uys. 1932. Rolprent aspirante. *Die Huisgenoot*, 14 Oktober.
- Krige, Uys. 1932. Slagoffers van die dobbelmanie. *Die Huisgenoot*, 23 September.
- Krige, Uys. 1932. Vreeslike verbanningsoord. *Die Huisgenoot*, 30 September.
- Krige, Uys. 1933. Barcelona en sy bomme. *Die Burger*, 25 Desember.
- Krige, Uys. 1933. Medelye. *Die Huisgenoot*, 26 Mei.
- Krige, Uys. 1933. Mooi Eze en sy Duiwelsbrug. *Die Kleinspan*, 27 Januarie.
- Krige, Uys. 1934. 'n Betoog oor die stilte. *Die Burger*, 8 November.
- Krige, Uys. 1934. 'n Valenciaanse uitstappie. *Die Huisgenoot*, 15 Junie.
- Krige, Uys. 1934. 'n Wêreldstad en 'n dorp van die platteland. *Ons Vaderland*. 18 Mei.
- Krige, Uys. 1934. Die anargisme in Spanje. *Die Burger*, 20 Februarie.
- Krige, Uys. 1934. Oponthoud. *Die Vaderland*, 5 Januarie.
- Kritzinger, M.S.B. 1931. Boekbespreking van Jochem van Bruggen se *Booia*. *Die Nuwe Brandwag*, III:3, Augustus.
- Laurence, Parick. 2005. Mapping out poet's political ideas. *Cape Times*, 5 Maart.

- Linde, Marie. 1932. 'n Vroeë môre in Venisië. In *Die Nuwe Brandwag*, III:3, Julie.
- Loots, Sonja. 2005. Die gevleuelde woorde van die gebroeders Louw. *Rapport*, 3 April.
- Malherbe, Francois Ernst Johannes. 1934. Twintig boeke. *Die Huisgenoot*, 23 November.
- Pienaar, Eduard Christiaan. 1934. Die verraad. *Die Huisgenoot*, 25 Mei.
- Schoonees, P.C. 1931. Boekbespreking van Jochem van Bruggen se *In die gramadoelas*. *Die Nuwe Brandwag*, III:3, Augustus.
- T'Sjoen, Yves. 2004. Pleidooi voor fundamentezorg. In *Stilet* XVI:2, September.
- Van Coller, H.P. & Teise, V.N. 2004. Edisietegniese praktyk in die Afrikaanse letterkunde: 'n Oorsig en evaluering. *Stilet* XVI:2, September.
- Van Coller, H.P. 2006. Bespreking van Ek ken jou goed genoeg. Die briefwisseling tussen N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw 1936-1939. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 46:1, Maart.
- Van den Heever, Christiaan Maurits. 1932. Resensie van F.C.L. Bosman se *Pluksels*. *Die Nuwe Brandwag*, III:4, Oktober.
- Van den Heever, Christiaan Maurits. 1932. Resensie van Roy Campbell se *Adamastor*. *Die Nuwe Brandwag*, III:4, Oktober.
- Van den Heever, Christiaan Maurits. 1933. Bekommernis. *Die Huisgenoot*, 10 Maart.
- Van den Heever, Christiaan Maurits. 1933. Vuurvlieg en sterre. *Die Huisgenoot*, 24 Februarie.
- Van Vliet, H.T.M. 2004. Varianten en correctives: de geschiedenis van de modern editiewetenschap, *Stilet*, XVI:2, September.
- Viljoen, Markus. Oormaat van kritiek. 1935. *Die Huisgenoot*, 18 Januarie.
- Visser, Rud P. 1931. Sy naam was Francois Pieterse. *Die Nuwe Brandwag*, III:3, Augustus.
- Von Moltke, Johannes von Strauss. 1931. Die straatmusikantjie. *Die Nuwe Brandwag*, III:3, Augustus.

3) Internet

- Crease, Robert P. 2007. The lost art of the letter. [Aanlyn]. Beskikbaar: <http://physicsworld.com/cws/article/print/26768>
- www.oulitnet.co.za/seminaar/sonklong.asp
- www.stellenboschwriters.com
- www.windowslivetranslator.com

4) Nie-gepubliseerde materiaal en onderhoude

- Feinauer, Ilse. 2008. Persoonlike korrespondensie via e-pos, 17 November.
- Jolly, Margaretta. 2000. *Writing others differently: Feminist letter-editing*. Ongepubliseerde akademiese artikel. Universiteit van Sussex.
- Kotze, Marina. 2008. Persoonlike onderhoud, Junie.
- Krige, Suzanne. 2008. Persoonlike onderhoud, Julie.